ACTA TERRAE FOGARASIENSIS

https://biblioteca-digitala.ro

Colegiul editorial/Editorial board:
IOAN OPRIŞ – Universitatea „Valahia” , Târgoviște
SABIN ADRIAN LUCA – Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
ANDREI MARGA – Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca
ANTAL LUKÁCS – Universitatea Bucureşti
EUGEN STRĂUŢIU – Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu
GHEORGHE ROŞCULEŢ – Universitatea „Transilvania”, Brașov
GHEORGHE LAZĂR – Institutul de Istorie „Nicolae Iorga”, București

Colegiul de redacţie:
CONSTANTIN BĂJENARU – redactor şef
GHEORGHE FARAON – membru
AUREL DRAGNE – membru
HORIA PIRĂU – secretar de redacţie

Adresa de corespondenţă: / Correspondence address:
MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI „VALER LITERAT”
505200, FĂGĂRAŞ / RO – 505200, FĂGĂRAŞ
P-ţa Mihai Viteazul, nr. 1, jud. Braşov / Mihai Viteazul St., No. 1,
Tel. 0368/404287 / Tel. (+40) (368) 404287

muzeufagaras@yahoo.com
www.muzeufagaras.ro

2020. MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI „VALER LITERAT”
ISSN – 2285 – 5130
ISSN-L – 2285 – 5130

https://biblioteca-digitala.ro

MUZEUL ŢĂRII FĂGĂRAŞULUI
„VALER LITERAT”

ACTA TERRAE FOGARASIENSIS
IX

Făgăraș
2020

https://biblioteca-digitala.ro

Responsabilitatea asupra conţinutului articolelor revine exclusiv autorilor

Tehnoredactare și corectură: CONSTANTIN BĂJENARU

https://biblioteca-digitala.ro

SUMAR
CONTENTS – INHALT – SOMMAIRE

ISTORIE
HISTORY

Alexandru BUCUR – Descoperiri arheologice la cetatea dacică de la Tilișca (2007)	11
Découvertes archéologiques dans la forteresse dace de Tilișca (2007)	*11*
Résumé	11
Gheorghe LAZAROVICI, Silviu GRIDAN, Cornelia-Magda LAZAROVICI, Olimpia-Mary GRIDAN, Constantin APARASCHIVEI – Șinca Veche. Semne și simboluri	19
Șinca Veche. Signs and symbols	*19*
Abstract	19
Claudia Elena SIMA – Ștefan Mailat – un fiu al Țării Făgărașului care a schimbat atât istoria ei, cât și a Cetății Făgăraș	36
Stefan Mailat, a son Făgăraș County who changed not only its history but also the history of Făgăraș Fortress	*36*
Abstract	36
Dragoș Lucian ȚIGĂU – Un comandant de origine croată al Cetății Făgăraș: Cosma Horvath Petričević	43
A croatian commander of the Făgăraș fortress: Cosma Horvath Petričević	*43*
Abstract	43
SZEKERES Attila István – Însemnele stărilor Transilvaniei incluse în sigiliile și monedele principilor autohtoni	67
The Symbols of the Transylvanian Estates in the Seals and Coins of the autochthonous Princes	*67*
Abstract	67
Valentin ARAPU – Aspecte metodologice ale comerțului prin prisma abordărilor istorice și economice: noțiuni, concepte, stereotipuri și controverse	82
Methodological aspects of commerce through the prism of historical and Economic approaches: notions, concepts, stereotypes and controversies ...	*82*
Abstract	82
Gheorghe LAZĂR – Despre afacerile și familia unui negustor brașovean în Țara Românească	97
Sur les affaires et la famille d'un marchand brașovean *en Valachie*	*97*
Résumé	97
Constantin ITTU – Segmente socio-heraldice din istoria nobilimii: tricentenar Samuel baron von Brukenthal (1721-1803)	109
Socio-heraldic segments from the history of nobility: Samuel baron von Brukenthal tricentenary	*109*
Abstract	109

https://biblioteca-digitala.ro

Valentin TOMULEȚ – Categorii sociale *privilegiate* din județul Orhei (Basarabia) în statistica recensământului fiscal din 1835 (boiernașii, mazilii și ruptașii)	118
Privileged *social categories of Orhei County (Bessarabia) in the statistics of the fiscal census of 1835 (boiernasii, mazilii and ruptasii)*	*118*
Abstract	118
Daniela DETEȘAN – Povești de divorț din lumea cultă a Săliștei (a doua jumătate a secolului al XIX-lea)	143
Divorce problems from the cult world of Săliște (the second half of the 19th century)	*143*
Abstract	143
Judith GRAPĂ – Istoria hergheliei de la Sâmbăta de Jos, județul Brașov, oglindită în documentele vremii în perioda 1872-1913. Partea I (1872-1885)	157
The history of the stud farm from Sambata de Jos, Brasov County, reflected in the documents of the time during 1872-1913. Part I	*157*
Abstract	157
Valentin-Ioan FUȘCAN – Prima lege sanitară din România și măsurile de combatere a răspândirii epidemiilor – *Legea asupra serviciului sanitar din 16 iunie 1874*	178
The first sanitary law of Romania and measures for limitation of spreading of epidemics – the Law regulating the sanitary service from june 16th 1874	*178*
Abstract	178
Gheorghe FARAON – Contribuții la istoria Țării Făgărașului. Emigrarea vădenilor în America	186
Contributions to the history of Fagaras County. The migrations of people From Vad to America	*186*
Abstract	186
Traian-Constantin DUMBRĂVEANU – Pagini din istoria aviației militare românești. Constantin Al. Pârvulescu (1890-1945)	210
Pages from history of Romanian Air Force. Constantin Al. Pârvulescu (1890-1945)	*210*
Abstract	210
Petre DIN – România și Bulgaria între anii 1917-1918, în percepția ciobanului român Nicolae S. Șucu	218
Romania and Bulgaria between 1917-1918, in the romanian shepherd's insight Nicolae S. Șucu	*218*
Abstract	218
Marinela Loredana BARNA – File de corespondență din Arhiva Mureșenilor – Francisc Hossu-Longin și Aurel A. Horea Mureșianu	227
Correspondence from Mureșenilor Archive – Francisc Hossu-Longin and Aurel A. Horea Mureșianu	*227*
Abstract	227
Vasile MĂRCULEȚ, Alexandru BUCUR – Contribuția locuitorilor orașului Făgăraș la *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale* (1919)	236
The contribution of the inhabitants of the city of Făgăraș to The Border Line Victim's Fund *(1919)*	*236*
Abstract	236

https://biblioteca-digitala.ro

Constantin BĂJENARU – Presa și aspecte privind problematica județului Făgăraș în anul 1920 (I) ...	243
The press and aspects from the issues of Făgăraș County in 1920 (I) ...	*243*
Abstract ...	243
Augustin ȚĂRĂU – Secvența primelor zile care au urmat Dictatului de la Viena în județul Bihor ...	256
The sequence of the first days that followed the Vienna Dictation in Bihor County ...	*256*
Abstract ...	256
Dumitru NOANE – Din activitatea Comisiei „Roggeri-Altenburg” în Bihor ...	278
From the activity of the Commission „Roggeri-Altenburg” in Bihor ...	*278*
Abstract ...	278
Tudor-Radu TIRON – Heraldică și literatură. Note de lectură pe marginea romanului *Sfârșit de veac în București*, de Ion Marin Sadoveanu (1944) ...	289
Heraldry and literature. Lecture notes on the novel Sfârșit de veac în București, *by Ion Marin Sadoveanu (1944)* ...	*289*
Abstract ...	289
Răzvan Mihai NEAGU – Avocatul Zosim Chirtop (1868-1953), victimă a regimului comunist ...	297
Barrister Zosim Chirtop (1868-1953), victim of the communist regime ...	*297*
Abstract ...	297
Constantin MĂNESCU – Localitatea Horezu între anii 1948-1989 ...	306
Horezu locality between 1948 and 1989 ...	*306*
Abstract ...	306
Cristian SCĂICEANU – Primele mărci poștale cu imaginea lui Nicolae Ceaușescu au apărut în Coreea de Nord ...	327
The first postage stamps with the image of Nicolae Ceausescu appeared in North Korea ...	*327*
Abstract ...	327
Theodora MĂRCULEȚ – Mediul intern de securitate ...	331
Internal security environment ...	*331*
Abstract ...	331

PATRIMONIU
HERITAGE

Sorin OANE – Lecțiile artistice și morale oferite de Acropola Atenei omenirii ...	343
The artistic and moral lessons offered by the Acropolis of Athens to mankind ...	*343*
Abstract ...	343
Nicolae TEȘCULĂ – Pahar de lemn al breslei zidarilor în colecția Muzeului de Istorie Sighișoara ...	358

https://biblioteca-digitala.ro

Holzbecher der mauererzunft in der sammlung des Schäßburger Geschichtsmuseums	*358*
Zusammenfassung	358
Mihai CHIRIAC, Nicolae TEȘCULĂ – Nouvelles considérations typologiques et historiques concernant une pièce d'armement de la collection de Musée Municipal de Sighișoara	362
Noi considerații tipologice și istorice cu privire la o piesă de armament din colecția Muzeului de Istorie din Sighișoara	*362*
Rezumat	362
Aurel DRAGNE – Nișa relicvar – element inedit în arhitectura ecleziastică din Țara Făgărașului (sec. XV-XVII)	364
The reliquary niche – an unique element in the ecclesiastical architecture of Fagaras Country (15th-17th centuries)	*364*
Abstract	364
Irina FARAON – Rolul habanilor în dezvoltarea faianței transilvănene	383
The role of anabaptists in the development of transylvanian faience	*383*
Abstract	383
Delia VOINA – *Târg la Sibiu* în clișeele pe sticlă din colecția Muzeului Național Brukenthal	391
Fair to Sibiu *in negative on the glass from the Brukenthal National Museum collection*	*391*
Abstract	391
Ion XENOFONTOV, Lidia PRISAC – Politici ale memoriei la Universitatea de stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova	400
Memory strategies at the state University of Medicine and Pharmacy „Nicolae Testemitanu" from Republic of Moldova	*400*
Abstract	400

RECENZII
REVIEWS

Anatol POVESTCA – Anatol Petrencu, *Rusia, 2019: „Acesta a fost un an greu..." ("Это был тяжелый год...")*	417

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIE
HISTORY

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

DESCOPERIRI ARHEOLOGICE
LA CETATEA DACICĂ DE LA TILIŞCA (2007)

Alexandru BUCUR[1]

DÉCOUVERTES ARCHÉOLOGIQUES
DANS LA FORTERESSE DACE DE TILIŞCA (2007)

RÉSUMÉ

En 2007, après une visite à la forteresse dace de Tilişca, située sur la colline Căţănaş, j'ai découvert – sur la terrasse supérieure du site –, plusieurs fragments de céramique appartenant aux cultures Gáva et Latène. Les fragments proviennent de la poterie artisanale et de la roue. Certains d'entre eux ont des décorations.

Mots-clés: Tilişca, Căţănaş, Gáva, Latène, pervenche, fragment de céramique, décoration.

1. Scurt istoric al cercetărilor arheologice. Important punct arheologic, dealul Căţănaş a pus în evidenţă o locuire continuă, din preistorie şi până la cucerirea romană. Sunt renumite Cetatea dacică şi tezaurul ştanţelor monetare descoperite aici. Între 1959-1965, în zonă au fost efectuate ample cercetări arheologice de colectivul format din N. Lupu, I. Paul, Th. Nägler, M. Stănescu, O. Luca, Fr. Weinrich, V. Terschak şi M. Wittstock[2]. În perioada 2003-2007 au fost reluate săpăturile sistematice, fiind realizate sub conducerea prof. univ. dr. Dumitru Popa. Din anul 2018 până în prezent, în zonă se desfăşoară cercetări arheologice sistematice sub conducerea lui Natea Gheorghe Vasile[3]. Primele menţiuni ale aşezării au fost realizate de Téglás, în anul 1887[4]. Au urmat: Roska, în 1942[5]; Lupu, între 1962-1989[6]; Macrea şi colaboratorii, în 1966[7] ş.a. Cea mai valoroasă lucrare rămâne „Tilişca. Aşezările arheologice de pe Căţănaş”, a lui Nicolae Lupu. Totodată, „Repertoriul arheologic al judeţului Sibiu” punctează evoluţia aşezării, perioada în care a funcţionat şi enumeră

---

[1] Col. (r.), doctor în istorie, Sibiu; e-mail: albucur61@gmail.com.

[2] N. Lupu, *Tilişca. Aşezările arheologice de pe Căţănaş* (în continuare: N. Lupu, *Tilişca*), București, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, p. 8, 18.

[3] http://ran.cimec.ro/?lang=CAQNJUFJ&descript=tilisca-tilisca-sibiu-situl-arheologic-de-la-tilisca-dealul-catinas-cod-sit-ran-145916.01 (accesat: 25 martie 2020).

[4] Téglás Gábor, *Újabb kő- és bronzkori leletek az erdélyi medence területéről*, în „Orvos-Természettudományi Értesítő”, Kolozsvár, 1877, p. 190.

[5] Roska Márton, *Erdély régészeti repertoriuma*, vol. I, Cluj, 1942, p. 282.

[6] N. Lupu, *Cetatea dacică de la Tilişca* (în continuare: N. Lupu, *Cetatea*), în „Materiale şi cercetări arheologice”, 8, Bucureşti, 1962, p. 477; Idem, materiale în „Fasti Archaeologici”, 14, 15, 16, Roma, 1962-1964, ş.a.

[7] Mihail Macrea, N. Lupu, Octavian Floca, Ion Berciu, *Cetăţi dacice din sudul Transilvaniei*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1966.

https://biblioteca-digitala.ro

cele mai importante descoperiri arheologice[8]. Despre importanţa sitului de pe Căţănaş au punctat şi colectivele de autori care au întocmit lucrările: „Mărginimea Sibiului, ghid turistic rural”[9]; „Comuna Tilișca. Pe urmele dacilor, pe drumul regelui”, în „Mărginimea Sibiului - lucrare monografică pentru încurajarea activităților turistice”; „Circuitul turistic «Pe urmele dacilor, pe drumul regelui», în Mărginimea Sibiului”[10]; „Civilizaţia apei în Mărginimea Sibiului - micromonografie pentru încurajarea turismului[11].

2. Realizarea descoperirilor. În vara anului 2006 am vizitat cetatea dacică de la Tilişca, de pe dealul Căţănaş, prilej cu care am avut ocazia să mă întâlnesc cu profesorul Dumitru Popa. Dumnealui mi-a arătat stadiul săpăturilor şi noile descoperiri referitoare la sistemul de fortificare şi apărare a cetăţii. Pe platou, în dreapta, am remarcat un sondaj arheologic de aproximativ 4x2x2 m. În primăvara anului 2007 am trecut pe la cetate. Pe terasă am constatat că sondajul era acoperit, dar, într-o movilă spălată de precipitaţii, am descoperit mai multe artefacte[12]. Am considerat că merită a fi colectate şi cercetate. Din cauză că până la acest moment nu am descoperit vreun material mai amplu – referitor la descoperirile arheologice din acel an –, am decis să le prezint acum.

3. Descrierea artefactelor. Descoperirile constau în mai multe fragmente ceramice, care aparţin culturii Gava şi, majoritatea, din perioada Latène[13].

A. Cultura Gáva ne-a oferit doar 14 fragmente de vase (Fig. 1/1-14). Fragmentele ceramice fac parte din seria celor mai timpurii piese ceramice descoperite la Tilişca, au exteriorul de culoare neagră şi cafenie, date cu slip şi lustruite. Sunt fragmente de la un vas de dimensiuni mari (Fig. 1/7-9), dar majoritatea provin de la vase de dimensiuni medii. Au fost confecţionate din pastă fină, amestecată cu nisip, sau cu nisip şi cioburi pisate mărunt, iar în interior au culoarea roşie sau roşiatică, uneori cu o nuanţă gălbuie. Ca decoraţiuni, putem distinge striuri doar pe o mică parte dintre vase (Fig. 1/3, 4, 12, 13). Similitudini: Tilişca, Reci şi Cernatu (jud. Covasna), Mediaş (jud. Sibiu)[14].

---

[8] Sabin A. Luca, Zeno K. Pinter, Adrian Georgescu, *Repertoriul arheologic al judeţului Sibiu (situri, monumente arheologice şi istorice)*, Sibiu, Editura Economică, 2003, p. 227-228.

[9] Victor-Voicu Vedea, Ioan Părean, *Mărginimea Sibiului, ghid turistic rural*, Sibiu, Editura Salgo, 2008, p. 51, 284, 288.

[10] Vasile Crișan, Ovidiu Calborean, A. Georgescu, Gh. Natea, Claudiu Munteanu, Ioan Părean, Al. Bucur, Ioan Teșa, V. Mănase, Maria Morar, *Comuna Tilișca. «Pe urmele dacilor, pe drumul regelui», în Mărginimea Sibiului - lucrare monografică pentru încurajarea activităților turistice*, Tilişca, Casa de presă și editură TRIBUNA Sibiu, 2015; *Circuitul turistic «Pe urmele dacilor, pe drumul regelui», în Mărginimea Sibiului”*, Sibiu, Tilişca, 2015, p. 7, 8, 13, 22, 24.

[11] Eugen Străuţiu, V. Crișan, O. Calborean, Cl. Munteanu, I. Părean, Valer Deleanu, Nicolae Hanzu, *Civilizaţia apei în Mărginimea Sibiului - micromonografie pentru încurajarea turismului*, Tilişca, Casa de presă și editură TRIBUNA Sibiu, 2015, p. 6, 30.

[12] Predate, după cercetare, Muzeului de istorie „Casa Altenberger” din Sibiu.

[13] N. Lupu, *Cetatea*, p. 477-484.

[14] Zsolt K. Szekely, *Aşezări din prima vîrstă a fierului în sud-estul Transilvaniei*, Braşov, 1966, Pl.: II/3, p. 47; IV/1; IV/4, p. 53; Eugenia Zaharia, *Remarques sur le Hallstatt ancien de Transilvanie. Fouilles et trouvailles de Mediaş, 1958*, în „Dacia”, IX, Bucureşti, 1965, p. 83; N. Lupu, *Tilişca*, p. 57, 95, 98, 117.

https://biblioteca-digitala.ro

B. Din perioada Latène sunt majoritatea descoperirilor. Ele constau în fragmente ceramice lucrate cu mâna (Fig. 2, 3, 4, 7/1-7, 8/1-5) şi la roată (Fig. 6, 8/6-23).

a) Ceramică lucrată cu mâna. Cea mai reprezentativă descoperire constă din 21 de fragmente ale unui vas tip borcan de dimensiuni medii, lucrat cu mâna (Fig. 2). După reconstituire, am constatat că – iniţial – vasul borcan avea patru butoni circulari mari, decoraţi prin apăsare cu degetul. Fiecare buton are o imprimare centrală, mai accentuată, înconjurată de imprimări mai puţin pronunţate, realizate astfel: butonul central, 9; butoanele din dreapta şi stânga, câte 8. Între butoane se desfăşoară o decoraţiune brâu ondulat, cu trei linii. De la buza vasului până la brâu şi de sub brâu până spre mijlocul vasului au fost realizate decoraţiuni verticale. Toate decoraţiunile s-au realizat cu ajutorul pieptenului şi sunt superficiale, nu în profunzime. Buza vasului este uşor evazată. Diametrul la buză: exterior, 23 cm; interior, 18 cm. Analogii: Tilişca[15]; Brezoi (jud. Vâlcea), punctul „La Zăvoiaş”[16]; Popeşti (jud. Argeş)[17]; Slimnic (jud. Sibiu)[18].

Un fragment de vas borcan lucrat cu mâna, prevăzut – iniţial – cu patru butoni dispuşi pe umărul vasului, şi decorat cu brâu în relief, alveolar, alături de un fragment de fund de vas, demonstrează larga răspândire a acestui tip de vas borcan în arealul locuit de daci. Fragmentele arată că vasul are buza uşor evazată şi fundul plat. Partea superioară este prevăzută cu un buton mare, proeminent, alveolar, dreptunghiular în secţiune. Între butoni se desfăşoară brâie în relief, alveolare, dispuse în semicerc. Pasta din care a fost confecţionat conţine mică şi nisip fin. Culoarea este cenuşie spre neagră, datorită expunerii la flacără. Diametrul la buză: exterior, 18,5 cm; interior, 16,8 cm. Analogii: Tilişca[19]; Brezoi, punctul „La Zăvoiaş” şi Mănăstirea Govora (jud. Vâlcea)[20]; Poiana (jud. Galaţi)[21]; Măluşteni (jud. Vaslui)[22]; Popeşti (jud. Giurgiu)[23]; Floreşti (jud. Cluj), Moreşti (jud. Mureş), Zalău (jud. Sălaj)[24].

Mai multe fragmente din buzele unor vase, de dimensiuni mici şi medii (Fig. 8/1-5), ne determină să concluzionăm că acestea aveau buza aproape dreaptă sau dreaptă. Unele vase erau dotate cu butoni de prindere (Fig. 7/1, 2), circulari în secţiune, de mici dimensiuni, altele cu brâie în relief (Fig. 7/3, 4), care foloseau la prinderea şi manipularea respectivelor obiecte ceramice. Alte elemente de decor

---

[15] N. Lupu, *Cetatea*, Fig. 3/11, 14; 4/4; Idem, *Tilişca*, p. 131, Pl. 7/6.

[16] Gheorghe I. Petre-Govora, *Descoperiri arheologice din epoca fierului în judeţul Vîlcea*, în „Materiale şi cercetări arheologice”, 9, 1970, p. 467-489; p. 479, Fig 1/10.

[17] Mioara Turcu, *Ceramica geto-dacă din colecţiile Muzeului de Istorie a municipiului Bucureşti*, în „Bucureşti. Materiale de Istorie şi Muzeografie”, VII/1, 1969, p. 163-178, Pl. II/1.

[18] Paul Pupeză, *Ceramica geto-dacică din interiorul arcului Carpatic (sfârşitul sec. III a. Chr.-începutul sec. I a. Chr.)*, în „Revista Bistriţei”, XXIV, 2010, Pl. XII/3.

[19] N. Lupu, *Tilişca*, p. 131, Pl. 7/5.

[20] Gh.I. Petre-Govora, *op. cit.*, p. 467-489, Fig.: 1/9; 8/2.

[21] Silvia Teodor, Mircea Nicu, Stela Ţau, *Ceramica din aşezarea geto-dacică de la Poiana, judeţul Galaţi*, în „Arheologia Moldovei”, XXIII-XXIV, 2000-2001, p. 21-182, Fig: 6/2, 7; 9/3; 10/3; 16/1; 87/1, 3, 7.

[22] Silvia Teodor, *Decorul de pe vasele borcan geto-dacice*, în „Arheologia Moldovei”, XVIII, 1995, p. 17-31, Fig. 3/3, 4.

[23] Mioara Turcu, *op. cit.*, Pl. II/7.

[24] P. Pupeză, *op. cit.*, Pl. X/5, 25, 26, 39.

https://biblioteca-digitala.ro

utilizate – în special pe gâtul şi umerii vaselor –, erau brâie cu linii ondulate (Fig. 7/5-10), linii paralele (Fig. 7/11-17), decoraţii cu măturicea (Fig. 7/19).

Câteva mici fragmente de ceramică fină (Fig. 5/1-7), confecţionate din pastă amestecată cu mică şi nisip fin, sunt date cu slip şi lustruite. Sunt bine arse şi au culoarea cărămiziu gălbuie. Provin de la vase de mici dimensiuni.

Pentru acoperirea unora dintre locuinţe, dacii au utilizat ţigle. Din acest articol am descoperit trei fragmente (Fig. 5/8-10), confecţionate din pastă grosieră, cu puţină mică şi mult nisip, cu bobul de diferite dimensiuni, având o densitate mare. Grosimea lor variază de la 3,5 la 4 cm.

b) Ceramică lucrată la roată. Acest tip de ceramică era destul de răspândit printre vasele utilizate de daci. Un fragment lucrat la roată provine de la un vas borcan cu buza uşor evazată şi are, la partea superioară a zonei bombate, un brâu format din două benzi ondulate (Fig. 6). Este confecţionat din pastă bine arsă, amestecată cu mică şi mult nisip cu granulaţie mare. Culoarea este cărămizie şi prezintă urme de arsură în partea dreaptă. Vasul era de dimensiuni medii, având – la buză – diametrul exterior de 20 cm, iar cel interior de 18 cm.

Mai multe fragmente din buzele unor vase (Fig. 8/1-5, 8-12, 14-18), de dimensiuni medii (Fig. 8/11-18) şi mari (Fig. 8/6-10), ne determină să concluzionăm că acestea aveau buza uşor evazată (Fig. 8/8, 9, 11, 14, 16) sau evazată (Fig. 8/10, 12, 17, 18). Câteva fragmente ceramice provin din marginea unor capace de vas (Fig. 8/6, 7, 13). Au fost confecţionate atât din pastă fină (Fig. 8/9-18), dar şi grosieră (Fig. 8/6-8), bine arsă. Culoarea lor, în general este cărămizie, dar, unele, prezintă şi nuanţe gălbui. Mare parte dintre acestea au urme de expunere la foc, unele puternic (Fig. 8/9, 12, 13), probabil în urma distrugerii prin incendiere a locuinţelor din cetate, după cucerirea romană.

Am descoperit doar un fragment de toartă, probabil provenit de la o cană. Este confecţionat din pastă fină, amestecată cu mică şi nisip cu bobul mărunt, bine arsă. Are, ca ornament, în lungul ei, o nervură adâncită. Similitudini: Poiana (jud. Galaţi)[25].

Patru fragmente (Fig. 8/20-23), confecţionate din pastă fină, amestecată cu mică şi puţin nisip, provin de la vase de mari dimensiuni. Diametrul acestora, la umerii vasului, era cuprins între 44 şi 51 cm. La exterior ceramica are culoare cărămizie, iar la interior cenuşie, fiind arsă bine. Fragmentele sunt frumos decorate cu brâie formate din linii ondulate (Fig. 8/20) şi linii paralele (Fig. 8/21-23), realizate cu pieptenul.

Singurul artefact osteologic este un mic fragment calcinat (Fig. 7/20).

Lista ilustraţiilor:

Fig. 1 – Fragmente ceramice din Cultura Gáva.

Fig. 2 – Vas borcan Latène, lucrat cu mâna, înainte de restaurare.

Fig. 3 – Vas borcan Latène, lucrat cu mâna, după restaurare.

Fig. 4 – Vas borcan Latène, lucrat cu mâna.

Fig. 5 – Fragmente ceramice Latène, din pastă fină (1-7) şi fragmente de ţigle (8-10).

---

[25] Silvia Teodor, M. Nicu, Stela Ţau, *op. cit.*, Fig.: 21/5; 22/8, 31/1.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 6 – Fragment de vas borcan Latène, decorat, lucrat la roată.

Fig. 7 – Fragmente ceramice Latène: cu butoni (1-2); cu brâu în relief (3-4); decorate (5-17, 19); fund de vas (18). Fragment de os (20).

Fig. 8 – Fragmente de vase Latène: lucrate cu mâna (1-5); lucrate la roată (6-23).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

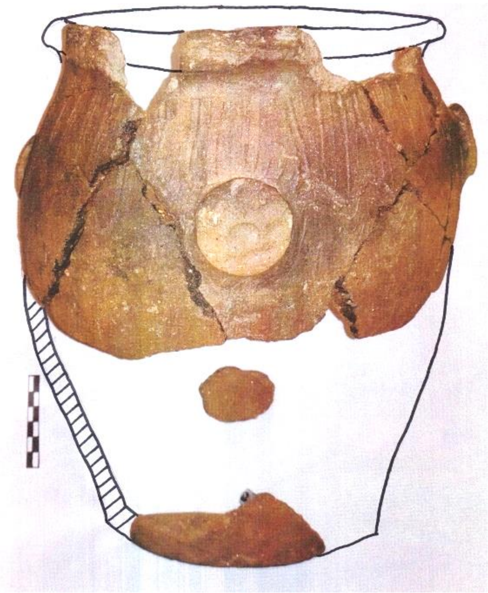

Fig. 3

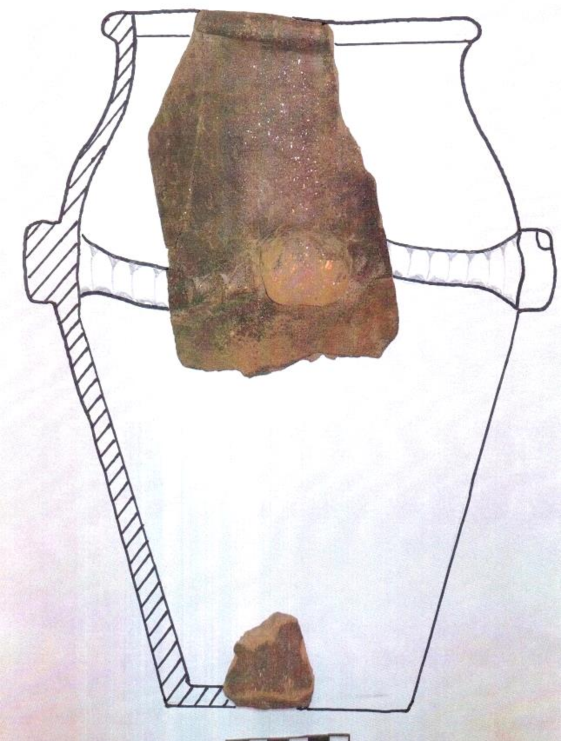

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

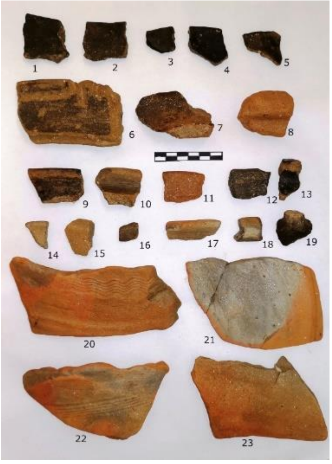

Fig. 8

https://biblioteca-digitala.ro

ȘINCA VECHE. SEMNE ȘI SIMBOLURI

Gheorghe LAZAROVICI[1]
Silviu GRIDAN[2]
Cornelia-Magda LAZAROVICI[3]
Olimpia-Mary GRIDAN[4]
Constantin APARASCHIVEI[5]

ȘINCA VECHE. SIGNS AND SYMBOLS

ABSTRACT

The Orthodox Christian rupestrial monastic complex from Șinca Veche (Brașov county), dated in the 14th-18th centuries, located in southeastern Transylvania, in the eastern part of Făgăraș Country, has benefited from conservation works that began with archaeological research from year 2005. During the archeological researches, a series of rupestral signs were signaled inside and outside the two churches of the complex, some of these signs being considered acts of desecration. Our research aimed to identify, record and interpret possible hidden signs that may have existed within this cave monastic complex. The purpose of the research was achieved by identifying such signs but also by reinterpreting and demonstrating the Christian character of signs previously presented in the literature as signs of desecration of the Orthodox Christian monastic space from Șinca Veche.

Keywords: Șinca Veche, signs, symbols, rupestrial monastic complex, 14th-18th centuries, archaeological research, 2005.

Cu prilejul unor vizite pe care le-am făcut la complexul monahal ortodox rupestru de la Șinca Veche (jud. Brașov), am încercat să identificăm pe de o parte prezenţa unor semne pe care în mod obișnuit le fac călugării şi mirenii într-o zonă cultică rupestră, pe de altă parte posibila existenţă a unor semne ascunse, pe care le-ar fi putut face călugării pe pereţii bisericilor rupestre. Datorită descoperirii recente a unor imagini „ascunse” în Peştera Cizmei din Cheile Ribicioarei[6] (com. Bulzeştii de Sus, jud. Hunedoara), atenţia noastră la Șinca Veche s-a concentrat asupra depistării unor astfel de semne și simboluri.

[1] Prof. univ. dr. Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu; e-mail: ghlazarovici@yahoo.com.
[2] Asociația „ArheoVest”, Timișoara; e-mail: gridan.silviu@yahoo.com.
[3] Cercetător științific, doctor habilitat în istorie, Institutul de Arheologie, Iași; e-mail: magdamantu@yahoo.com.
[4] Brașov; e-mail: olimpia.gridan@yahoo.com.
[5] Restaurator, doctorand în istorie, Institutul de Arheologie, Iași;
e-mail: costi_costi0@yahoo.com.

[6] Gheorghe Lazarovici, Cristian Roman, Cornelia-Magda Lazarovici, *New cave signs in Peştera Cizmei. A study of ethnoreligion*, în vol. „Symbols and Signs as a Communication system. In memory of Gheorghe Dumitroaia”, seria Ethnoreligion III, editori: Constantin-Emil Ursu, Adrian Poruciuc, Cornelia-Magda Lazarovici, Suceava, Editura Karl. A. Romstorfer, 2017, p. 321-350, cu bibliografia aferentă.

https://biblioteca-digitala.ro

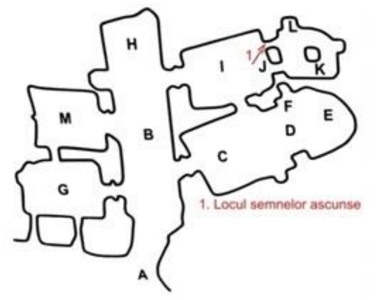

a

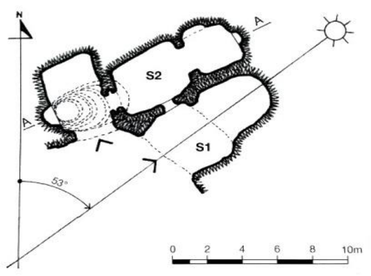

b

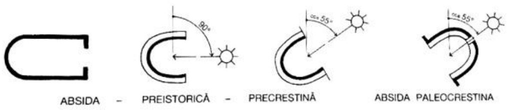

c

Fig. 1 – Complexul monahal ortodox rupestru de la Şinca Veche: **a**) Planul cu marcarea locului cu imagini ascunse (după Fl. Costea[7]); **b)** Planul cu marcarea poziţiei axului absidei primei biserici, în raport cu direcţia răsăritului la solstiţiul de vară (după Silvia Păun[8]); **c**) Matrice primare ale absidei altarului (după Silvia Păun[9])

Peştera Cizmei era cunoscută în literatura ştiinţifică prin imaginile sale cu cercuri şi simboluri rupestre[10] executate prin diferite tehnici de gravare și din acest motiv greu de datat. În cazul Peşterii Cizmei, bazându-ne pe existenţa unor teme religioase cu caracter creştin (Moise, Cărţile Sacre, crucile, crismonuri ş.a.), considerăm că semnele rupestre aparţin perioadei creştinismului timpuriu, fără să excludem posibilitatea ca unele dintre ele să aparţină şi altor epoci şi perioade.

Complexul monahal rupestru de la Șinca Veche este situat în sud-estul Transilvaniei, în estul Ţării Făgărașului, la 500 m spre sud faţă de localitatea Șinca Veche. Denumit de localnici şi „mănăstirea din peşteră”[11], a fost săpat pe Dealul Pleșu într-un perete de gresie cu duritate scăzută, cu expunere sudică. Ansamblul rupestru este format din două biserici alăturate, dispuse nonaxial în partea de est a complexului și încăperi-anexe plasate în partea de vest[12] (Fig. 1a).

Acest complex monahal rupestru este unul dintre puţinele de acest fel din Transilvania. A fost săpat în stâncă și a fost folosit ca loc de cult începând (foarte

---

[7] Florea Costea, *Bisericile rupestre din complexul monahal de la Şinca Veche*, în „Cumidava”, XXVIII, 2005.

[8] Silvia Păun, *Absida altarului*, Bucureşti, Editura Per Omnes Artes, 2000, p. 115, fig. 108.

[9] *Ibidem*, p. 17.

[10] Marin Cârciumaru, *Contribution à la connaissance de l'art pariétal préhistorique de Roumanie*, în „Annales d'Université Valahia Targoviste, Section d'Archéologie et d'Histoire”, Tome XII, Numero I, 2010, p. 39-83, www.annalesfsu.ro., p. 71, fig. 39 plan şi bibliografie; Cătălin Rişcuţia, *Repertoriul arheologic al depresiunii Brad*, în „Sargetia”, XXVI/1, 1995-1996, p. 265-317, s.v. Peştera Cizmei.

[11] Aurel Dragne, *Vestigii ale trecutului mănăstiresc în Ţara Făgăraşului*, în „Cumidava”, XXVIII, 2005, p. 38.

[12] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 46-91, cu bibliografia aferentă.

https://biblioteca-digitala.ro

probabil[13]) cu secolele XIV-XV, până în secolele XVII-XVIII[14], când pe baza dovezilor arheologice (Fig. 2) s-a constatat încetarea funcţionării sale ca loc de cult monahal[15], locul continuând să fie vizitat de mireni până în zilele noastre. Această datare face ca începutul bisericilor rupestre de la Şinca Veche să fie mai târziu decât cel al bisericilor rupestre de la Basarabi (Murfatlar)[16] din Dobrogea, dar apropiat de acela al bisericilor rupestre din zona Bozioru (Nucu)-Colţi (Aluniş)[17] din Munţii Buzăului.

a **b**

Fig. 2 – Complexul monahal ortodox rupestru de la Şinca Veche (vedere exterioară) înainte (**a**) şi după (**b**) finalizarea cercetărilor arheologice din anul 2005 (după Fl. Costea[18])

După încetarea funcţionării ca loc de cult procesele naturale de eroziune au condus la deteriorarea, colmatarea şi umplerea masivă cu aluviuni a fostului complex monahal (Fig. 2.a)[19]. Zona intrării în complexul rupestru, rămasă în memoria colectivă ca loc de intrare într-o zonă sacră, a fost protejată de către mireni cu garduri de lemn şi bolţari de ciment care sprijineau tavanul pentru a nu permite prăbuşirea

[13] Deşi poziţia axului absidei primei biserici, orientat pe direcţia răsăritului la solstiţiul de vară, ar include această primă biserică în categoria celor paleocreştine (Fig. 1 b-c), şi deci cu o datare mai timpurie (conform Silvia Păun, *op. cit.*, p. 17, 115, fig. 108).

[14] Încetarea funcţionării ca loc de cult monahal ortodox are legătură, cel mai probabil, cu marile schimbări confesionale generate de deciziile Sinodului de la Alba Iulia din septembrie 1700 care a hotărât trecerea sub jurisdicţia Bisericii Catolice a credincioşilor ortodocşi români din Transilvania. Respingerea acestei decizii de către o mare parte a preoţilor şi credincioşilor ortodocşi a generat un conflict deschis cu autorităţile statului austriac, care a dus la distrugerea mănăstirilor ortodoxe din Ţara Făgăraşului, considerate focare de opoziţie (A. Dragne, *op. cit.*, p. 36; Elena Băjenaru, *Icoane şi iconari din Ţara Făgăraşului. Centre şi curente de pictură pe sticlă*, Bucureşti, Editura Oscar Print, 2012, p. 21-22; Constantin Băjenaru, *Ţara Făgăraşului în timpul stăpânirii austriece (1691-1867)*, Alba Iulia, Editura ALTIP, 2013, p. 261-299 *passim*).

[15] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 61-65.

[16] Datate în secolele X-XI (Vasile Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1976, p. 46; Ion Barnea, Ştefan Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, Vol. III, *Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1971, p. 181; Fl. Costea, *op. cit.*, p. 62).

[17] Datate în secolele XIII-XIV (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 62, nota 38).

[18] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 73, Fig. 4; p. 75, Fig. 6.

[19] Cercetările arheologice din anul 2005 au constat printre altele şi în „degajarea depunerilor de nisip colmatat după abandonarea bisericilor şi în îndepărtarea din faţa acestora, respectiv de pe panta sudică, a unor aluviuni masive" (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 53, 73-75, Fig. 4-6).

https://biblioteca-digitala.ro

acestuia. Aceste „amenajări” au fost îndepărtate la începutul cercetărilor arheologice în 2005[20], fostul complex monahal beneficiind ulterior de lucrări de conservare[21].

În timpul excavărilor arheologice au fost sesizate o serie de semne rupestre atât în interiorul complexului monahal[22], cât și în exteriorul acestuia, o parte dintre ele fiind considerate semne de vandalizare[23].

Începuturile acestui complex rupestru sunt legate probabil tot de procesele naturale de eroziune, prin formarea unei grote în straturile nisipoase de gresie, așa cum s-a întâmplat și în multe alte locuri[24], apoi călugării au săpat în stâncă chilii și lăcașuri de cult, manifestare a unor vechi obiceiuri cunoscute în mai multe zone din ţară[25].

1. Amplasarea şi descrierea semnelor ascunse de la Șinca Veche

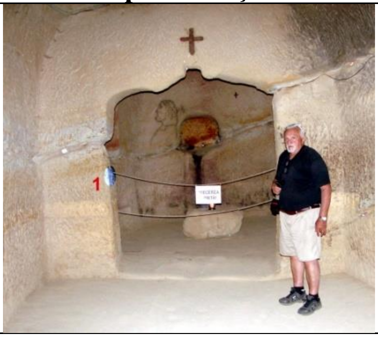

Fig. 3 – Biserica 2, marcaj 1 (roşu)

În toate spaţiile rupestre sacre sau iniţiatice sunt prezente o serie de semne, unele dintre ele ascunse și știute doar de către iniţiaţi. Când spunem „ascunse” ne referim la faptul că sunt gravate cu linii dificil de observat, foarte subţiri, în locuri neluminate, cunoscute doar de cei care le-au făcut, apelându-se la ele cu discreţie, în cadrul unor rugăciuni sau gesturi. La Șinca Veche am identificat prezenţa unor astfel de semne (Fig. 4a) pe care le considerăm „ascunse”, de care suntem preocupaţi în mod deosebit. Ele se află la intrarea în altarul celei de a doua biserici (Fig. 1a; marcaj 1), pe canatul intrării din dreapta iconostasului.

Liniile cu care au fost gravate sunt foarte subţiri şi în condiţiile unui iluminat bazat pe lumânări și candele, biserica având acces extrem de limitat la lumina naturală[26], puteau trece cu uşurinţă neobservate. Aceste semne ascunse de la Șinca Veche sunt amplasate la înălţimea umărului unei persoane de statură medie (Fig. 3; marcaj 1), iar când se trecea prin dreptul lor se putea pune mâna pe ele în mod discret sau se puteau rosti rugăciuni la intrarea în altar, unde se spun „răgăciunile de taină”. Dacă ţinem seama că vechile canoane bisericeşti interziceau intrarea în altar chiar şi a călugărilor de la alte mănăstiri, acest lucru fiind posibil doar cu aprobarea stareţului[27], regulile fiind înăsprite după secolele XII-XIII, locul poate fi considerat special, conferind acestor semne un sens deosebit.

---

[20] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 53.

[21] Cercetările arheologice din anul 2005 s-au desfăşurat din iniţiativa şi cu ajutorul financiar oferit de doamna Maria Bâgiu şi au fost urmate de lucrări complexe de conservare (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 53-54, 65).

[22] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 65, 73-75, Fig. 10, 13, 20, 22-24, 32.

[23] *Ibidem*, p. 65, Fig. 23, 24, 37.

[24] De exemplu în Falezele Someşului, unde gresiile sunt similare ca duritate.

[25] În Munţii Buzăului, Dobrogea şi alte zone, folosite de pustnici, eremiţi, călugări şi alţii.

[26] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 55-56, 61.

[27] Canonul 69 al Sinodului Trulan sau V-VI Ecumenic; Canonul 44 al Sinodului al cincilea local de la Laodiceea; Canonul 15 al lui Nichifor Mărturisitorul (http://manastirea-saharna.md/biblioteca/ - accesat: 25.08.2019).

https://biblioteca-digitala.ro

După fotografierea semnelor (Fig. 4a) şi prelucrarea[28] imaginii, am analizat câteva posibile interpretări ale acestor semne (Fig. 4b-d). Astfel, credem că semnele pot reprezenta figura unui sfânt cu barbă şi mustaţă, al cărui chip este înconjurat de aureolă, care pare că ţine în mâna dreaptă o cârjă episcopală, bifurcată la capăt (Fig. 4b). Ochii rombici, reci, ne amintesc de reprezentările artei bizantine. În partea dreaptă a „sfântului" (în stânga imaginii) se pot observa una sau două figuri parţial suprapuse (Fig. 4c): una cu ochi şi posibil coarne, cea de a doua părând a fi un cocoş care vesteşte ivirea zorilor.

Cocoşul, în tradiţia creştină, aduce aminte de lepădarea de Hristos şi de aceea ar fi putut reprezenta un avertisment pentru slujitorii altarului. Pe de altă parte, în mitologia populară capul de cocoş marchează „noaptea", „întunericul", „ispita". Unele credinţe populare îndeamnă ca „la o construcţie nouă, în fundaţie, să fie îngropat un cap de cocoş"[29], „care noaptea alungă duhurile ce se strecoară pe sub casă, uşa şi geamurile fiind protejate prin sfinţire de către preot"[30]. Depunerile rituale în fundaţiile unor construcţii sunt practici milenare, iar în unele cazuri au fost depuse animale sau reprezentări de animale care sunt active noaptea[31].

Dintr-un alt unghi de lumină, la „sfânt", pe frunte, apar alte semne, dar ochii nu mai sunt atât de evidenţi (Fig. 4d).

a

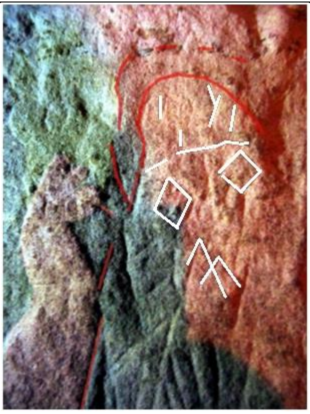

b

[28] Prelucrarea imaginii a constat în modificarea contrastului şi a luminozităţii fotografiei pentru a surprinde urmele unor posibile linii, uneori greu vizibile în alte condiţii, pe care le-am marcat cu diverse culori pe imaginile prelucrate, pentru a le scoate în evidenţă în vederea interpretării lor.

[29] La Parţa, deasupra „Casei Cerbului", în evul mediu timpuriu sub o vatră au fost îngropate oase de cocoş.

[30] Credinţe populare culese de Gh. Lazarovici din satele unde a avut şantiere arheologice (Parţa, Tureni, Iclod şi altele).

[31] De exemplu, la Parţa, la intrarea de vest a Sanctuarului 2, la baza unui stâlp a fost îngropată o figurină zoomorfă, interpretată ca reprezentare canină, şi pe margine un vas cu ţepi sugerând un arici – ambele animale veghează şi vânează noaptea (Gh. Lazarovici, Florin Draşovean, Zoia Maxim, *Parţa. Monografie arheologică*, vol. I, Timişoara, Editura Waldpress, 2001, p. 225).

https://biblioteca-digitala.ro

c	**d**

Fig. 4 – **a**) Imaginea originală (foto Gh. Lazarovici); **b-d**) Imagini prelucrate

2. Alte semne şi simboluri

În ambele biserici (pe pereţii acestora, în altare, în nişele pentru icoane sau lângă ele, și în nișele proscomidiar[32]), precum şi pe stâncile aflate în exteriorul complexului rupestru de la Șinca Veche pot fi observate gravate numeroase semne şi simboluri. Așa cum aminteam mai sus, în timpul cercetărilor arheologice din anul 2005 a fost semnalată prezenţa unor semne rupestre atât în interiorul complexului monahal, cât și în exteriorul acestuia, o parte dintre ele având un caracter creştin evident (aşa cum sunt simbolurile cruciforme, foarte numeroase – unele dintre ele fiind gravate recent), altele fiind considerate la acel moment semne de profanare[33], de vandalizare, respectiv de desacralizare a bisericilor şi a întregului spaţiu înconjurător[34]. Aceste din urmă semne au fost atribuite, în anul 2005[35], perioadei de după încetarea funcţionării complexului monahal creștin ortodox.

2.1. „Ansamblul” cu hexagramă

Prezenţa unor semne care aparent nu au legătură cu caracterul creştin al complexului monahal de la Șinca Veche, în opinia noastră ar putea avea și o altă explicaţie decât profanarea sau vandalizarea. Dintre toate aceste semne cel mai „șocant” este o hexagramă gravată în nișa estică din altarul celei de a doua biserici (Fig. 5a, 5b). În interiorul hexagramei este gravată o altă imagine, care poate reprezenta „doi pești, două picături de apă sau doi gemeni în foetus, poate yin și yiang”[36] (Fig. 5b). Tot acest „ansamblu”", care include în opinia lui Fl. Costea şi imaginea gravată din dreapta firidei (stânga privitorului), care reprezintă un profil uman[37] (Fig. 5a), a fost considerat o profanare făcută probabil de același individ[38].

---

[32] Masă sau firidă în peretele de nord al altarului, unde se săvârșește proscomidia, adică parte din slujba liturghiei în care preotul pregătește și sfințește pâinea și vinul pentru împărtășanie (https://dexonline.ro/definitie/proscomidie - accesat: 25.08.2019).

[33] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 58, 65, Fig. 23, 24, 37.

[34] *Ibidem*, p. 65.

[35] *Ibidem*, p. 58, 65.

[36] *Ibidem*, p. 65.

[37] Profilul uman a fost considerat ca fiind figura unui ascet (Silvia Păun, *op. cit.*, p. 115, fig. 113) sau „opera” unor profanatori (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 65).

[38] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro

Referitor la hexagramă, conform definiţiilor din dicţionare, este considerată un „semn format din două triunghiuri suprapuse, formând o stea cu șase colțuri, folosită în vechime de egipteni, perși ș.a. în magie. La evrei a devenit stema casei regale a lui David și Solomon și a rămas până azi emblema templelor și a sinagogilor: steaua lui David”[39]. Precizăm şi faptul că „steaua lui David” se generalizează ca simbol al Sionismului începând cu finele secolului al XIX-lea[40].

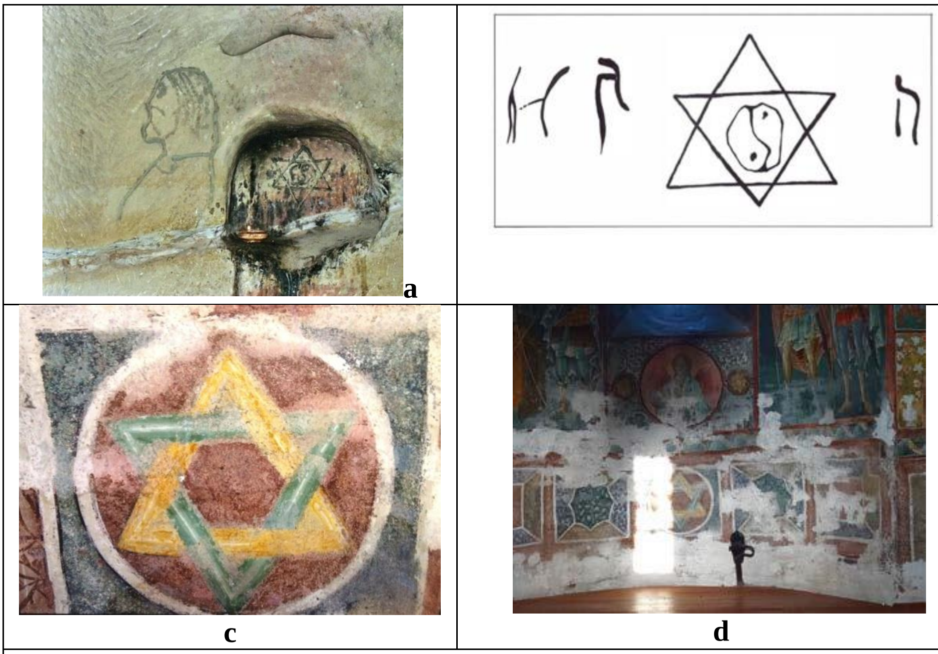

Fig. 5 – **a**) Nișa altarului bisericii a doua - Șinca Veche (foto I. Musceleanu); **b**) Detaliu nișă - Șinca Veche (după Fl. Costea[41]); **c)** Hexagrama de la Pătrăuţi - detaliu (foto S. Gridan); **d)** Pătrăuţi - „proiecţia Soarelui luminează Steaua Întruparii” (după G.-D.Herea[42])

Credem că tocmai asocierea hexagramei de la Șinca Veche cu steaua lui David a lăsat impresia unei desacralizări prin vandalizare a altarului celei de a doua biserici din complexul monahal ortodox, posibilitate pe care nu o excludem, dar în opinia noastră, din considerentele pe care le vom preciza în continuare, hexagrama de la Șinca Veche poate avea o altă origine şi semificaţie.

În anul 2019, cu ocazia participării noastre la lucrările simpozionului internaţional „From symbol to sign” de la Suceava, am vizitat biserica parohială ortodoxă

[39] https://dexonline.ro/definitie/proscomidie - accesat: 25.08.2019.

[40] În Europa, „steaua lui David”, ca simbol pentru evrei, este adoptată pentru prima dată la Praga în anul 1648. În anul 1656 este gravată pe o piatră marcând cartierul evreiesc din Viena, iar începând cu anul 1897 este adoptată ca simbol al Sionismului (www.crestinortodox.ro/religiile-lumii/iudaism/steaua-david-scutul-david-124705.html - accesat: 25.08.2019).

[41] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 84, Fig. 24.

[42] Gabriel-Dinu Herea, *Vocea soarelui*, în vol. „Păzitorii pragului la Pătrăuţi”, Bucureşti, Editura Meteor Publishing, 2018, p. 58.

https://biblioteca-digitala.ro

de la Pătrăuţi (jud. Suceava)[43], unde, la indicaţiile preotului paroh, am remarcat în mod surprinzător existenţa unei hexagrame pictată pe peretele de nord al naosului bisericii (Fig. 5c, 5d). Referitor la pictura murală a bisericii din Pătrăuţi facem menţiunea că informaţiile indirecte sugerează realizarea ei de către o echipa de zugravi greci[44], în anii imediat următori construirii bisericii, aceasta păstrându-şi până astăzi pictura originală din secolul al XV-lea[45]. De aceea putem considera că hexagrama este prezentă în această biserică încă din secolul al XV-lea. În consecinţă, acesta este primul indiciu că hexagrama din altarul celei de a doua biserici din complexul monahal ortodox de la Șinca Veche ar putea să nu reprezinte un semn de vandalizare/ desacralizare a acestei biserici, mai ales dacă ţinem cont că începuturile complexului monahal rupestru din Ţara Făgăraşului se plasează în aceeaşi perioadă cu construcţia bisericii de la Pătrăuţi.

Hexagrama de la Pătrăuţi, pictată în aceeaşi manieră ca hexagrama gravată de la Șinca Veche, adică sub forma a „două triunghiuri echilaterale îmbrăţişate”[46], unul cu vârful în sus, altul cu vârful în jos (Fig. 5a, 5b, 5c), a fost interpretată de către actualul preot paroh ca fiind „Steaua Întrupării”: steaua care a călăuzit magii până la locul naşterii Pruncului Iisus[47]. Prezenţa ei în biserică, pe axul absidei de nord, se explică, în opinia preotului paroh, prin modul în care lumina soarelui este proiectată peste ea prin fereastra absidei de sud, în zilele premergătoare sărbătorii naşterii Pruncului Iisus[48]: lumina soarelui se deplasează de la vest la est, spre altar, trecând peste hexagramă, şi se opreşte în Proscomidiar (simbol al Peşterii din Bethleem)[49], fenomenul dând naştere unui „spectacol” plin de înţelesuri pentru privitorul iniţiat[50] (Fig. 5d).

Un alt indiciu care dovedeşte că hexagrama era folosită în secolele XIV-XVI ca simbol de către elitele laice creştine (politice şi militare), ortodoxe sau de alt rit, în spaţiul central european, este prezenţa ei în ansamblurile heraldice ca simbol astral: de exemplu în Moldova (Fig. 6a), Banat (Fig. 6b) şi Transilvania (Fig. 6c).

Nici în spaţiul creştin catolic vest european, în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, într-un mediu atent supravegheat, prin intermediul instituţiilor inchizitorii, în vederea depistării şi combaterii ereziilor, hexagrama nu este considerată simbol profanator. În acest mediu creştin, hexagrama poate fi întâlnită în reprezentări ale unor scene religioase, ca simbol astral, aşa cum se poate vedea în tapiseria „A treia

---

[43] Ctitorie a voievodului Ștefan cel Mare, construită în anul 1487 – monument UNESCO.

[44] G.-D. Herea, *Biserica „Sfânta Cruce” din Pătrăuţi - Note iconologice,* în vol. „Mesajul eshatologic al spaţiului liturgic creştin. Arhitectură şi icoană în Moldova secolelor XV-XVI”, Suceava, Editura Karl A. Romstorfer, 2013, p. 133, cu bibliografia aferentă.

[45] Pictura murală a fost restaurată în perioada 2003-2010. Unele dintre frescele bisericii au suferit retușuri de-a lungul timpului (Ion Caproșu, *Biserica Sfînta Cruce din Pătrăuți*, în vol. „Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei”, Iași, Editura Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1974, p. 48).

[46] G.-D. Herea, *Vocea soarelui...*, p. 58.

[47] „... și iată, steaua pe care o văzuseră în Răsărit mergea înaintea lor, până ce a venit și a stat deasupra, unde era Pruncul” - Matei 2:9. (G.-D.Herea, *op. cit.*, p. 58.)

[48] G.-D.Herea, *op. cit.*, p. 58.

[49] *Ibidem*.

[50] *Ibidem*, Fig. 7-11.

https://biblioteca-digitala.ro

trompetă şi steaua de pelin” (Fig. 7a, 7b), tapiserie care face parte din ansamblul „Tapiseriile Apocalipsei”[51].

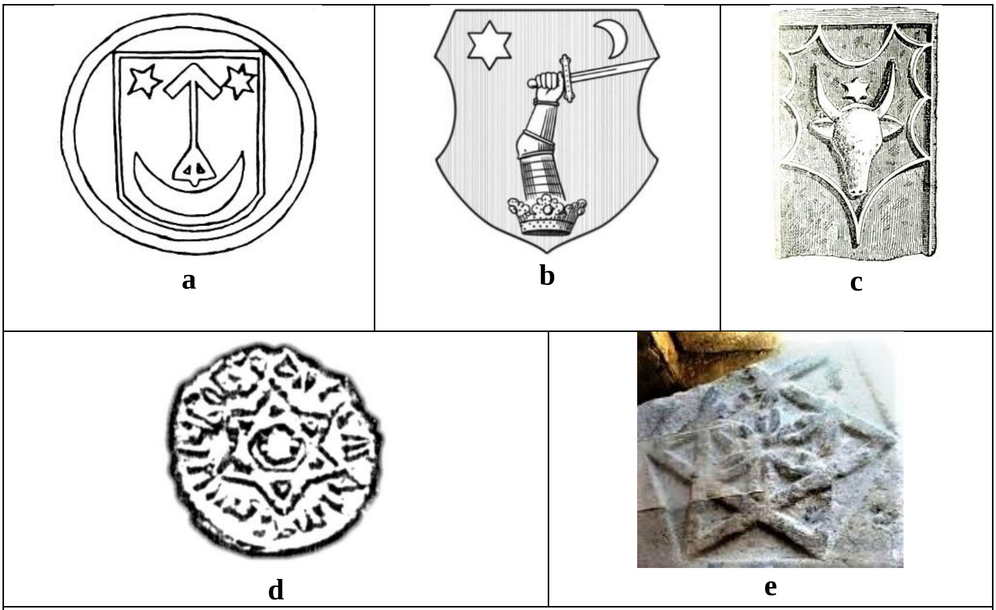

Fig. 6 – Exemple de hexagrame folosite în diverse contexte heraldice în sec. XV-XVII: **a)** Semn heraldic pe pommet-ul de „sabie moldovenească”, datată în secolul al XV-lea, aflată la Ieski-Serai (după Șt. S. Gorovei[52]); **b**) Blazonul lui Andrei Both de Bajna - secolul al XV-lea (după S. Forţiu[53]); **c**) Stema Moldovei de la Cetatea Ciceului – sec. XV-XVI (după C. Gaiu[54]). Țara Românească: **d**) Sigiliul Doamnei Maria Amiralisa - 1583 (după S. Iftimiu[55]); **e**) Blazon pe lespede funerară din anul 1655[56] (foto I. Băhnăreanu)

De asemenea, putem constata că până târziu, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cel puţin în mediul eclesiastic creştin ortodox din Principatele Române şi din Transilvania, hexagrama nu era considerată un simbol al iudaismului sau alt simbol care să aducă „atingere” creştinismului. Pentru susţinerea acestei afirmaţii avem în vedere ca exemplu, pentru Principatele Române, desenul episcopului Melchisedec

[51] „Tapiseriile Apocalipsei” reprezintă un ansamblu de tapiserii comandate între anii 1373-1377 de către ducele Ludovic I de Anjou, format din tapiserii în care sunt reprezentate scene inspirate din Apocalipsa după Ioan, din Biblie. Acest ansamblu este expus la Musée de la Tapisserie din Château d'Angers (Angers, Franţa).
[52] Ștefan S. Gorovei, *Animalele Ţărilor Moldovei. Variaţiuni istorice*, în vol. „Lumea animalelor. Realităţi, reprezentări, simboluri”, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2012, p. 446, Fig. 2.
[53] Sorin Forţiu, *Dubla fortificaţie de la Chama (com. Sânandrei, jud. Timiş)*, în „Arheovest”, VII2, 2019, p. 990, Fig. 18.
[54] Corneliu Gaiu, *Muzeul Bistriţa: ghid*, Bistriţa, Editura Nosa Nostra, 2018, p. 39.
[55] Sorin Iftimiu, *Doamnele şi domniţele în istoria românilor. Curtea doamnei în Moldova şi Ţara Românească*, Brăila, Editura Istros, 2015, p. 336, Fig. 10.
[56] Lespede funarară datată 8 noiembrie 1655, expusă în Muzeul de Etnografie Câmpulung Muscel (foto 08.09.2020).

https://biblioteca-digitala.ro

Ștefănescu[57], publicat în anul 1883[58], care reproduce pisania cu stemă de la mănăstirea Putna. În această reproducere se pot observa câteva diferenţe faţă de pisania originală (Fig. 8a, 8b), una dintre ele fiind steaua dintre coarnele capului de bour, reprezentată în reproducere sub forma unei hexagrame (Fig. 8b).

a b

Fig. 7 – **a**) Tapiseria numită „A treia trompetă şi steaua de pelin"[59] – secolul al XIV-lea; **b**) Detaliu cu hexagrama reprezentând „o stea mare, care ardea ca o făclie"[60]

Pentru Transilvania, un exemplu elocvent este icoana „Sfânta Treime-Încoronarea Precestii" (Fig. 8c) pictată pe sticlă (sau în limbajul folosit în epocă – „zugrăvită pe glajă") la jumătatea secolului al XIX-lea de către iconarul („zugravul") Nicolae Caţavei din Făgăraş (Ţara Făgăraşului), în care aureola Dumnezeului Tatăl este figurată sub formă de hexagramă (Fig. 8d), din care nu se poate vedea colţul de jos, acesta fiind acoperit de chipul şi capul personajului, spre deosebire de aureolele celorlalte personaje care sunt figurate sub formă de cerc[61].

Revenind la nişa altarului celei de a doua biserici de la Șinca Veche, neavând dovezi care să indice că scopul gravării hexagramei ar fi fost desacralizarea/vandalizarea altarului creştin, aşa cum s-a presupus în anul 2005, şi fără să avem indicii cu privire la momentul în care ea a fost gravată[62], în concordanţă cu cele prezentate mai

---

[57] Melchisedec Ștefănescu (1823-1892), este episcop al Romanului începând din 1879, istoric, om politic şi membru titular al Academiei Romane începând din anul 1870 (Nicolau Gherontie, *Melchisedec zugrăvit de câţiva dintre ucenicii săi*, Bucureşti, 1939, *passim*).

[58] Șt.S. Gorovei, *Un monument epigrafic şi heraldic recuperat: pisania cu stemă de la Putna (1481)*, în „Analele Putnei", VIII, 2, 2012, p. 153.

[59] https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2f/PMa_ANG017_F_Angers.jpg - (accesat: 20.12.2019).

[60] „Al treilea înger a sunat din trâmbiţă. Şi a căzut din cer **o stea mare, care ardea ca o făclie** (s.n.); a căzut peste a treia parte din râuri şi peste izvoarele apelor" (Apocalipsa 8:10).

[61] În reprezentările iconografice creştine, aureola circulară este cea mai des întâlnită reprezentare, încă din perioada de sfârşit a epocii paleocreştine (secolul al IV-lea), fiind folosită în reprezentarea Dumnezeului Tatăl, a lui Iisus Christos, a îngerilor şi a sfinţilor până în zilele noastre. O altă formă de reprezentare a aureolei, mai rar folosită, este cea triunghiulară, folosită în general în reprezentarea Sfintei Treimi sau a Dumnezeului Tatăl.

[62] În urma cercetărilor arheologice din anul 2005, Fl. Costea constata unele diferenţe între planul complexului rupestru întocmit de Valeriu Literat în anul 1930 (publicat post-mortem în anul 1996, împreună cu descrierea complexului rupestru) şi situaţia reală (Fl. Costea, *op.*

https://biblioteca-digitala.ro

sus putem considera că hexagrama de la Şinca Veche poate fi înţeleasă ca simbol al luminii divine sau chiar ca simbol al Dumnezeului Tatăl, aşa cum sugerează reprezentările eclesiastice sau heraldice din spaţiul creştin central european începând cu secolul al XV-lea, gravată poate chiar de călugării vieţuitori în acest lăcaş de cult încă de la începuturile complexului monahal.

a	**b**
c	**d**

Fig. 8 – **a**) Originalul pisaniei cu stemă de la Putna (după Șt.S.Gorovei[63]); **b**) Desenul publicat de către episcopul Melchisedec (după Șt.S. Gorovei[64]); **c**) Icoană pe sticlă reprezentând Sfânta Treime-Încoronarea Precestii (după E. Băjenaru)[65]); **d**) Detaliu cu reprezentarea aureolei sub formă de hexagramă (imagine modificată; după E, Băjenaru E.)

Prezenţa în interiorul hexagramei a unui simbol reprezentat de „doi peşti, două picături de apă sau doi gemeni în foetus, poate yin şi yiang"[66] (Fig. 5b), nu o

cit., p. 53 şi urm.), precum şi unele omisiuni făcute de V. Literat în descrierea complexului, fără ca acestea să diminueze valoarea istorică şi arhitecturală a cercetării din anul 1930 (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 54). Lipsa menţionării din descrierile lui V. Literat a hexagramei din nişa altarului celei de a doua biserici, chiar în condiţiile lipsei marcării pe plan a nişelor şi firidelor la care face câteva referiri în studiu (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 54), poate conduce la ipoteza apariţiei hexagramei doar după anul 1930. Luând în considerare şi această ipoteză, Fl. Costea consideră că există şi posibilitatea ca V. Literat să nu fi menţionat în mod voit prezenţa hexagramei, datorită convulsiilor politice din perioada respectivă, care au implicat „antisemitismul, consolidarea grupărilor de orientare fascistă etc." (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 58).

[63] Șt.S. Gorovei, *op. cit.*, p. 165, Fig. 3.

[64] *Ibidem*, p. 166, Fig. 4.

[65] Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 228.

[66] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 65.

https://biblioteca-digitala.ro

putem înţelege deocamdată, necunoscând analogii[67] şi necunoscând contextul şi perioada de timp în care a fost gravat; din acest motiv nu îl vom comenta deocamdată.

Tot în cadrul „ansamblului” cu hexagramă, în dreapta şi în stânga acesteia se disting trei semne[68], interpretate de Fl. Costea, ca făcând parte dintr-o posibilă „inscripţie slavonă (?) iniţială, anterioară profanării bisericii”[69].

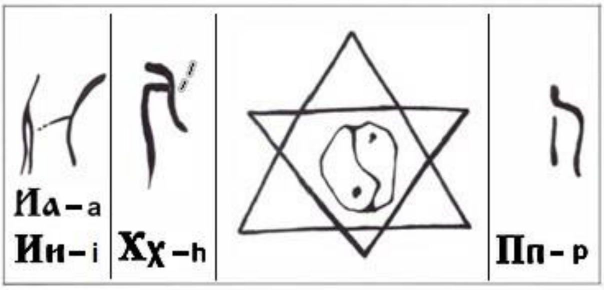

Fig. 9 – Detaliu nişă altar cu propunere de reconstituire a celui de-al doilea simbol (marcaj cu linie întreruptă) şi asocierea semnelor cu litere ale alfabetului latin (imagine modificată după Fl. Costea)

Dacă semnele ar reprezenta literele unei scrieri în limba română cu caractere chirilice[70] (ceea ce este foarte probabil), atunci prima literă ar putea fi **A** sau **I**, a doua literă ar putea fi **H**, iar ultima literă ar putea fi litera **P** (Fig. 9). Deci scrierea ar putea fi citită în limba română ca „**I**(isus) **H**(ristos) **P**(antocrator)” = „Iisus Hristos Împărat al Lumii”[71], iar întreg ansamblul (scrierea şi hexagrama[72]) ar putea fi citit ca „Iisus Hristos Lumina Lumii şi Împărat al Lumii”.

Aşa cum aminteam la începutul acestui subcapitol, în anul 2005, cu ocazia cercetărilor arheologice, imaginea gravată în dreapta firidei cu hexagramă, care reprezintă un profil uman (Fig. 5a), a fost considerată o profanare. Anterior acestei opinii s-a pronunţat şi Silvia Păun, în anul 2000, care a considerat că această imagine este un „bazorelief de ascet”[73]. În conformitate cu canoanele şi tradiţia bisericii răsăritene, existente cu mult timp înaintea momentului de început al bisericilor rupestre

---

[67] Am identificat analogii parţiale la două dintre cele trei ancadramente din piatră ale ferestrelor din partea de vest a bisericii „Sfântul Dumitru” din Suceava, ctitorită de Petru Rareş între anii 1534-1535. Respectiv două motive ornamentale, apropiate de forma semnului „yin şi yiang”, a căror linie mediană – sub forma literei S –, este rotită la 45° faţă de axul vertical, spre ancadramentul ferestrei centrale (adica una spre stânga şi alta spre dreapta).

[68] „O analiză atentă a peretelui orb al nişei pare să confirme existenţa iniţială aici a unei inscripţii slavone” (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 58).

[69] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 71.

[70] Alfabetul chirilic a fost folosit în scrierea românească din secolul al XVI-lea până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, când a fost înlocuit oficial cu alfabetul latin.

[71] În iconografia bizantină, Pantocrator („Παντοκράτωρ”) este reprezentarea lui Iisus Christos ca împărat al lumii; icoană pictată în bisericile ortodoxe pe bolta naosului, care îl reprezintă pe Iisus Hristos ca împărat al lumii (https://dexonline.ro/definitie/pantocrator - accesat: 25.08.2019).

[72] Hexagrama ca simbol al luminii.

[73] Silvia Păun, *op. cit.*, p. 115, fig. 113.

https://biblioteca-digitala.ro

de la Șinca Veche, absida altarului se cerea împodobită cu imagini ale sfinţilor, dispuşi în stânga şi în dreapta centrului absidei, în care îşi avea locul o firidă sau reprezentarea unei scene biblice importante[74]. În aceste condiţii, considerăm că şi firida cu hexagramă de la Șinca Veche trebuie să fi avut în stânga şi în dreapta ei un astfel de decor. Aceste reprezentări ale sfinţilor ar fi putut fi materializate în două moduri: fie pictate pe icoane pe lemn, pereţii bisericilor de la Șinca Veche nefiind potriviţi pentru pictura murală fără o amenajare suplimentară[75], fie gravate direct pe pereţii bisericii. În aceste condiţii se pune întrebarea dacă profilul uman gravat lângă această nişă ar putea reprezenta un astfel de sfânt? Analizând imaginea, constatăm că personajul uman este figurat fără ca întreaga faţă să poată fi văzută de privitorul aflat în altar, cu spatele spre nişa din centrul absidei altarului, şi fără aureolă – care în iconografia răsăriteană însoţeşte întotdeauna reprezentarea sfinţilor. Toate aceste atribute ale reprezentării acestui profil uman sunt în opoziţie cu modul în care sunt reprezentaţi sfinţii[76], ceea ce ne îndreptăţeşte să considerăm că imaginea gravată din dreapta firidei cu hexagramă nu poate fi reprezentarea unui sfânt.

2.2. Serafimul de la Șinca Veche. Pe peretele vestic al pronaosului celei de a doua biserici de la Șinca Veche se află o nişă dublă, de mari dimensiuni[77], pentru icoane. În interiorul celei de a doua nişe este redată monocrom, prin puncte, o imagine (Fig. 10a) care a fost considerată semn recent de profanare[78]. Rostul acestei nişe a fost considerat ca fiind „locul uneia dintre cele mai importante icoane (Pantocratorul, Maica Domnului orantă?), a cărei amplasare rituală era pe boltă, dar în cazul nostru (în cazul acestei biserici-n.n.) aceasta nu a existat din construcţie”[79].

a	**b**	**c**

---

[74] A se vedea ca exemplu altarul Bisericii Crucii (secolul al IX-lea) – biserică rupestră din Capadocia.

[75] În timpul cercetărilor arheologice nu au fost constatate urme ale unei astfel de amenajări.

[76] „Un suflet care s-a umplut de lumina slavei dumnezeieşti se face în întregime lumină şi chip (...), nici o parte dintr-însul nu se ascunde, ci se întoarce în întregime cu faţa” (Constantine Cavarnos, *Ghid de iconografie bizantină*, Bucureşti, Editura Sophia, 2005, p. 17). Reprezentarea în profil este întâlnită la personajele nesfinte – magii din Naştere, Iuda Iscarioteanul (Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 15).

[77] „Cea mare, din faţă, este lată la bază de 1,20 m, înaltă de 2 m şi are o profunzime de 80 cm. Cea mică, din centrul acesteia, este lată de 85 cm, înaltă de 1,40 m şi adâncă de 1 m” (Fl. Costea, *op. cit.*, p. 59).

[78] Fl. Costea, *op. cit.*, p. 71.

[79] *Ibidem*, p. 59-60.

https://biblioteca-digitala.ro

d

e

f

g

Fig. 10 – Reprezentări de serafimi în iconografia creştină răsăriteană: **a**) Şinca Veche - pictură rupestră (după Fl. Costea[80]); **b**) Catedrala Sfânta Sofia, Constantinopol, mozaic, secolul al IX-lea[81]; **c**) Biserica Crucii, Capadocia, pictură rupestră, secolul al IX-lea[82]; **d**) Biserica Schimbării la Față a Mântuitorului, Novgorod, frescă, secolul al XIV-lea[83]; **e**) Mănăstirea Ferapontov, Rusia, frescă, secolul al XV-lea[84]; **f**) Icoană pe sticlă şi detaliu (**g**), Ţara Făgăraşului, secolul al XIX-lea (după Elena Băjenaru[85])

Imaginea, care ocupă o suprafaţă de aproximativ 0,80x0,80 m, este formată din șiruri pictate de puncte cu dimensiuni apropiate unele față de altele, care descriu linii ce formează în centru un romb, iar în jurul acestuia triunghiuri grupate astfel: pe axul vertical, deasupra rombului, două triunghiuri alăturate, cu vârful în jos, iar dedesubtul rombului două triunghiuri alăturate, cu vârful în sus; pe axul orizontal, în stânga și în dreapta rombului, câte un triunghi cu baza spre romb. Pe lângă punctele care descriu formele geometrice de mai sus există și puncte de aceeași mărime care au fost utilizate pentru a „umple” spaţiile rămase libere, astfel încât să ofere consistenţă imaginii de ansamblu[86].

Imaginea astfel creată de liniile punctate pare să descrie o pasăre aflată în zbor planat, cu aripile deschise, cu coada desfăcută, dar capul păsării este „acoperit” de cele două triunghiuri de deasupra rombului central. În aceste condiţii „pasărea”" este lipsită de sens, iar dacă excludem ipotetica intenţie de profanare şi ţinem cont de contextul creștin în care se găsește imaginea, cheia descifrării acestei reprezentări trebuie căutată în textele biblice. Astfel, în Biblie, atât în Vechiul, cât și în Noul Testament, în afara păsărilor singurele făpturi care au și aripi pe lângă alte însușiri, sunt două categorii de îngeri: „serafimii” și „heruvimii”. Serafimii sunt descriși în ur-

[80] *Ibidem*, p. 88, Fig. 32.

[81] https://www.pallasweb.com/deesis/seraphim-mosaic-uncovered-in-hagia-sophia.html - accesat: 20.12.2019.

[82] https://www.flickr.com/photos/25669502@N07/41412568284/in/album-72157666968910257/ - accesat: 20.12.2019.

[83] https://www.pinterest.at/pin/440930619762417792/ - accesat: 20.12.2019.

[84] https://twitter.com/rabihalameddine/status/905535052762812416 - accesat: 20.12.2019.

[85] Elena Băjenaru, *op. cit.*, p. 224.

[86] Integritatea acestei imagini pictate este grav afectată de lipsa oricăror măsuri de conservare (poate şi datorită faptului că a fost considerată o profanare). Comparativ cu imaginile din anul 2005, imaginile surprinse în timpul cercetărilor noastre, în anul 2019, indică pierderea unor porţiuni din pictură prin exfolierea unor părţi ale peretelui grotei, precum şi estomparea accentuată a culorii.

https://biblioteca-digitala.ro

mătorul mod: „Serafimii stăteau deasupra Lui și fiecare avea **șase aripi** (s.n.): cu două își acopereau fața, cu două își acopereau picioarele și cu două zburau"[87]; iar heruvimii au următoarea descriere: „Fiecare dintre ele (făpturile vii-n.n.) aveau patru feţe (o faţă de om, o faţă de leu, o faţă de bou și o faţă de vultur-n.n.) și **patru aripi** (s.n.)"[88]. Din aceste două descrieri și din altele pe care le regăsim în Biblie, aflăm că serafimii și heruvimii sunt două categorii de îngeri care au șase, respectiv patru aripi, cu înfăţişări diferite, creaţi pentru a îndeplini sarcini diferite.

Din aceste motive, în iconografia sacră[89] îi regăsim reprezentaţi și amplasaţi diferit în cadrul ansamblurilor iconografice, atât în pictura murală, cât și pe praporii[90] și icoanele pictate pe lemn sau pe sticlă, care împodobesc bisericile ortodoxe. O reprezentare pe care o considerăm o bună analogie pentru imaginea din nișa dublă de la Șinca Veche este cea aflată sub cupola centrală a Catedralei Sfânta Sofia din Constantinopol (Istanbul), care înfăţişează un serafim realizat în mozaic în secolul al IX-lea (Fig. 10b). Constatăm în consecinţă că imaginea cu linii punctate din pronaosul bisericii a doua de la Șinca Veche (Fig. 10a) ar putea să reprezinte, și noi credem că reprezintă, un serafim cu aripile folosite pentru zbor figurate întinse în plan orizontal și cu chipul încadrat de un romb.

În iconografia creștină răsăriteană întâlnim reprezentări ale serafimilor în diverse moduri, începând cu perioada anterioară secolului al IX-lea și până în prezent. Astfel, din punct de vedere al formelor putem distinge mai multe categorii stilistice: serafimi cu chipul încadrat în romb (Fig. 10b-10e) sau cerc, cele încadrate în cerc având aură (Fig. 10f-10g) sau neavând aură; serafimi ale căror aripi laterale sunt reprezentate în plan orizontal (Fig. 10b) sau în plan vertical cu vârfurile în jos (Fig. 10c-10g).

Aparţinând stilului cu chipul încadrat în romb, constatăm că „serafimul de la Șinca Veche" poate fi datat, din punct de vedere stilistic, doar într-un interval larg de timp, nesatisfăcător, cuprins între momentul de început (sec. XIV-XV) și momentul de sfârșit (sec. XVII-XVIII) al complexului monahal rupestru. Având analogii în stilul bizantin (Fig. 10b) și capadocian (Fig. 10c) din secolul al IX-lea, în stilul rusesc iniţiat de Teofan Grecul[91] în secolele XIV-XV (Fig. 10d-10e) și până în secolul al XIX-lea în icoanele, praporii și reprezentările murale[92] din Ţara Făgărașului și din

[87] Isaia 6:2.
[88] Ezechiel 1:6.
[89] Ne referim doar la iconografia creștină (deoarece și în mediul iudaic sunt reprezentate aceste categorii de îngeri), și în mod special la iconografia răsăriteană, complexul rupestru de la Șinca Veche aparţinând acestui rit.
[90] Steaguri bisericești „zugrăvite" cu chipuri de sfinţi sau imagini biblice, folosite în bisericile ortodoxe din Transilvania începând (cel puţin) cu jumătatea secolului al XVIII-lea (Ana Dumitran, Ioana Rustoiu, *Steagul bisericesc,* Alba Iulia, Editura ALTIP, 2007, p. 15). Reprezentarea Serafimilor și a heruvimilor este frecventă pe aceste steaguri bisericești (Ana Dumitran, Ioana Rustoiu, *op. cit., passim*).
[91] Victor Nikitici Lazarev, *Teofan Grecul și școala sa*, București, Editura Meridiane, 1974, *passim*.
[92] Un exemplu este biserica „Adormirea Maicii Domnului" din satul Ohaba (jud. Brașov), aflată la circa 2 km spre nord-vest de complexul monahal de la Șinca Veche, unde se păstrează fresca de la începutul secolului al XIX-lea, cu serafimi pictaţi în stilul cu chip încadrat în romb (foto Elena Băjenaru, *op. cit.,* p. 84).

https://biblioteca-digitala.ro

Transilvania[93], datarea din punct de vedere stilistic nu poate fi făcută cu o precizie rezonabilă. Totuşi, modul de reprezentare „naiv" și monocrom, prin linii punctate, care exclude prezenţa unui meşter „zugrav", ar putea oferi unele indicii care să restrângă acest interval de timp. Astfel putem presupune că decizia de a „zugrăvi" serafimul trebuie să fi fost determinată de lipsa unei icoane[94] de mărime potrivită care să împodobească nișa dublă. În această circumstanţă, decizia de a nu apela la serviciile unui meşter „zugrav" pentru a înlocui temporar icoana cu o pictură rupestră de calitate, ar putea fi explicată prin: lipsa mijloacelor materiale pentru plata unui meșter; lipsa din zonă a unor astfel de meșteri[95]; obstrucţionarea unui astfel de demers din partea autorităţilor politice[96] și/sau motive de ordin practic[97]. În acest mod credem că poate fi restrâns intervalul de timp, rezultând două posibilităţi: momentul de început al lăcașului de cult (sec. XIV-XV), atunci când lipsurile materiale ar fi putut determina obștea monahală să înlocuiască temporar icoana pentru nișă; şi perioada cuprinsă între momentul încetării „oficiale" a activităţii complexului monahal rupestru (sec. XVII-XVIII) și începutul secolului al XIX-lea[98]. Dacă în primul caz probabil pictura nu ar fi rezistat până astăzi, situaţia politică şi religioasă din secolul al XVIII-lea, când complexul monahal nu mai funcţiona, şi în interiorul bisericilor nu mai existau obiecte de cult, deci nici icoane, şi când foştii călugări ortodocşi din Ţara Făgăraşului şi din Transilvania erau urmăriţi şi persecutaţi[99], ar fi putut favoriza întoarcerea clandestină, pentru intervale scurte de timp, a unor călugari care să „zugrăvească" „serafimul de la Șinca Veche", ca simbol al focului credinţei[100]. Rămâne ca cercetările viitoare, în măsura în care va fi posibil, să confirme sau să infirme răspunsul nostru la întrebarea: când a fost „zugrăvit" „serafimul de la Șinca Veche"?

3. În loc de concluzii

Atât în interiorul, cât și în exteriorul complexului monahal rupestru de la Șinca Veche există o multitudine de semne, simboluri și inscripţii gravate de-a lungul timpului, a căror apariţie a fost facilitată de prezenţa grotei, transformată în loc de

---

93 Ana Dumitran, Ioana Rustoiu, *op. cit., passim.*

94 Icoanele sunt de mare importanţă pentru creştinismul de rit ortodox.

95 Ceea ce nu poate fi cazul pentru secolele XVII-XVIII.

96 Foarte posibil pentru situaţia politică şi religioasă din Transilvania în secolul al XVIII-lea (a se vedea nota 12).

97 Probabil pictura nu ar fi rezistat în timp deoarece roca în care a fost săpat complexul rupestru este nisipoasă și cu o duritate scăzută, ceea ce ar fi condus la o degradare rapidă a picturii (aşa cum am constatat – nota 78).

98 După edictele de toleranţă emise de împăratul Iosif al II-lea, între anii 1781-1783, persecuţiile religioase împotriva românilor ortodocşi din Transilvania se diminuează, permiţând o îmbunătăţire treptată a situaţiei lor în raport cu autorităţile politice ale vremii.

99 Actul emis la 13 iunie 1761 de Comisiunea Aulică impunea distrugerea mănăstirilor ortodoxe, iar pentru cel care s-ar fi opus acestui demers cerea „să fie negreşit pedepsit cu moartea prin spânzurătoare sau prin pierderea capului" (A. Dragne, *op. cit.*, p. 36, cu bibliografia aferentă).

100 Serafimii cei cu șase aripi sunt îngerii care se găsesc cel mai aproape de Dumnezeu (Isaia 6:2) şi care, datorită apropierii lor de Domnul, seamănă cu focul (Evrei 12:29; Daniel 7:9; Ieșirea 24:17; Psalmi 103:4). Ca urmare, ei au fost numiți „serafim", care în ebraică înseamnă „în flăcări". Ei sunt înflăcărați de dragostea pentru Domnul și îi călăuzesc pe ceilalți către această dragoste (https://ro.orthodoxwiki.org/Serafim - accesat: 20.12.2019).

https://biblioteca-digitala.ro

cult creştin, şi de duritatea scăzută a pereţilor de piatră. Cu toate că o parte dintre aceste semne pot fi catalogate uşor ca fiind de factură recentă sau profană (altele fiind evidente semne de vandalizare), o mare parte dintre ele au caracter cultic sau sunt simboluri al căror înţeles trebuie analizat. În funcţie de adâncimea, uzura şi aspectul cromatic al inciziilor se pot distinge, relativ uşor, semnele de dată recentă de cele din vechime. Aflate într-un context oarecum bine definit, în sensul în care se cunosc în linii generale începutul şi sfârşitul utilizării spaţiului ca loc sacru al cultului creştin de rit ortodox, semnele şi simbolurile de aici vor trebui studiate şi înregistrate metodic, astfel încât să se poată evidenţia eventuala prezenţă a unor practici şi credinţe creştine cu caracter apocrif[101].

a

b

c

d

Fig. 11 – Blocuri megalitice cu semne aflate în exteriorul complexului monahal rupestru, de-a lungul potecii care urcă spre mănăstirea creştin ortodoxă aflată pe coama dealului Pleşu

De asemenea, folosind metode comparative sau excluzive se pot realiza datări şi identificări ale originii unor semne şi simboluri din alte zone geografice, în care duritatea mai ridicată a rocilor nu a permis gravarea facilă a semnelor, dar le-a păstrat nealterate pe mari intervale de timp, adunând laolaltă semne şi simboluri din diferite perioade istorice. În acest context amintim şi importanţa identificării, înregistrării şi interpretării semnelor ascunse pe care cu certitudine un loc sacru le adăposteşte[102].

Protejarea spaţiului fostului complex monahal rupestru împotriva intervenţiilor neautorizate, prin incizarea unor semne pe stânci sau prin distrugerea semnelor deja existente, trebuie să constituie o altă prioritate în contextul creşterii interesului faţă de acest spaţiu în rândul turiştilor, datorită legendelor difuzate prin intermediul media şi a prezenţei pe coama dealului Pleşu, deasupra fostului complex monahal rupestru, a unui schit ortodox devenit loc de pelerinaj.

4. Mulţumiri

Mulţumim şi pe această cale domnului Aurel Dragne, muzeograf al Muzeului Ţării Făgăraşului „Valer Literat” din Făgăraş, pentru unele sugestii bibliografice.

[101] Aceste practici au existat şi în Ţara Făgăraşului, dovadă fiind o parte din temele religioase prezente în icoanele pe sticlă „zugrăvite” de meşterii locali (Elena Băjenaru, *op. cit.*, *passim*).
[102] De exemplu la Rus – Ob. 07.2, Grota Mare (Gh. Lazarovici, R. Pop, comunicare Târgovişte 2016; Idem, 2017).

https://biblioteca-digitala.ro

ȘTEFAN MAILAT – UN FIU AL ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI CARE A SCHIMBAT ATÂT ISTORIA EI, CÂT ȘI A CETĂȚII FĂGĂRAȘ

Claudia Elena SIMA[1]

STEFAN MAILAT, A SON FAGARAS COUNTRY WHO CHANGED NOT ONLY ITS HISTORY, BUT ALSO THE HISTORY OF FAGARAS FORTRESS

ABSTRACT

Ștefan Mailat came from a Romanian boyar family from the Olt County. He was born in Comăna in 1502. In order to obtain Făgăraș Fortress he played on two fronts, changing the sides based on his own interests by supporting at a time both Ferdinand of Habsburg and Ioan Zapolia.

Ștefan Mailat allied with the king Ferdinand of Habsburg who rewarded him for his good services in 1527 with the ownership of half of the Făgăraș Fortress, the other half being given to Nadasdi Toma. In that period Transylvania had been allied with Ioan Zapolia, and Mailat who was on Ferdinand of Habsburg's side, in order to take possession of Făgăraș, sided with Ioan Zapolia (just for show).

In 1530 he marries the sister of Toma Nadasdi, Ana, in order to take possession of the other half of the fortress. Toma Nadasdi relinquished his rights on the fortress in favor of his sister and therefore, in 1535, Ștefan Mailat becomes the sole owner of Făgăraș Fortress.

Ștefan Mailat was one of the most important political people of Transylvania in the first half of the 16th century.

Keywords: Stefan Mailat, Fagaras Country, Fagaras Fortress, Comana, changed, Transylvania, political.

Despre Mailatești se spune că erau conți unguri de origine românească. Bonfiniu afirma că cel mai vechi Mailat apărea în scripte în anul 1131 și era sfetnic al regelui Bela Orbul (această știre a fost preluată dintr-o cronică mai veche, unde în loc de Mailat, apare numele de „Moynolt")[2].

Ștefan Mailat se trăgea dintr-o familie de boieri români din Țara Oltului. Potrivit istoriografiei maghiare familia boierească a Mailateștilor era originară din Banat, de pe valea Bârzavei, iar biograful lui Ștefan Mailat, Bela Majlak, susține că Matei Mailat este primul din marea familie de boieri care s-a mutat la Comăna. Însă, istoriografia românească de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea susține că Mailateștii făgărășeni, cel puțin în ceea ce-l privește pe Matei Mailat, sunt boieri băștinași de Comăna și Țara Oltului, precum și de Țara Bârsei, onomasticul Mailat fiind întâlnit până astăzi.

---

[1] Muzeograf, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat", Făgăraș;
e-mail: simaclaudia85@yahoo.com.

[2] Victor Motogna, *Familia Mailat*, în „Revista Istorică", VIII, nr. 10-12/octombrie-decembrie 1922, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro

Matei Mailat a fost stolnicul regelui Ungariei, Vladislav al II-lea, în anul 1509 primind, printr-un act de donație, moșia Țânțari (azi Dumbrăvița, jud. Brașov). În acest act el este numit „Mailat Valahul, boierul nostru de Comăna”. În același an, primește calitatea socială de nobil maghiar și stăpân feudal în comitatul învecinat Alba[3]. Matei Mailat a avut șase copii: Comșa, Negoiță, Ioan, Dumitru, Marta și Ștefan (care înainte să treacă tatăl său la catolicism se numea Zehan).

Ștefan Mailat s-a născut în 1502, în Comăna de Jos. Primii ani ai copilăriei i-a petrecut la Comăna, după care s-a mutat la reședința familiei din Țânțari. El este singurul dintre frați care a fost susținut de către tatăl său pentru a urma o carieră politică în administrația regatului maghiar. Pentru acest lucru, Matei/Matia Mailat s-a folosit de toată averea și poziția sa. A primit o creștere aleasă la nivelul epocii sale și de aceea Ludovic al II-lea i-a fost naș, Nicolae Valahul (mitropolit) și Toma/Tamás Nádasdy (palatinul de mai târziu al regelui Ferdinand), i-au fost prieteni, văduva regină Maria îl proteja, iar regii Ioan Zapolya și Ferdinand îi căutau prietenia și sprijinul.

Se spunea despre el că avea „mintea ageră, spiritul vioi”, iar „talentul militar, curajul și îndrăzneala l-au ridicat între contemporanii săi, dându-i un loc de frunte în istoria Ardealului și Ungariei din acel timp”[4]. Ștefan Mailat a ajuns la curtea regală de la Buda în timpul regelui Ludovic al II-lea (1516-1526). În anul 1525, acesta deținea demnitatea de „magister conquinae” (magistru al mesei/primul stolnic), iar în 1526 pe cea de „cubicularius et dispensator noster” (camerier/postelnic și logofăt al regelui)[5].

În anul din urmă, 1526, regele Ludovic moare în bătălia de la Mohács, iar Ungaria a fost sugrumată de stăpânirea turcă. Odată cu moartea acestuia s-a stins și dinastia sa, și astfel a început lupta pentru domnie. Aceasta a avut loc între austriacul Ferdinand (fratele lui Carol al V-lea) și slovacul maghiarizat Ioan/János Zápolya.

În perioada tulbure din țară de după bătălia de la Mohács, atunci când rivalizau cei doi regi pentru coroană și nobilime asupra domniilor statale, Făgărașul joacă în istoria Transilvaniei un rol deosebit de interesant, putem spune că un rol conducător. Se știe că în acea perioadă cetatea și domeniul Făgărașului au constituit unul dintre cele mai mari, bogate și frumoase domenii princiare, respectiv domeniu statal al Transilvaniei[6].

Pentru a primi voievodatul Transilvaniei, Ștefan Mailat a jucat pe două fronturi, schimbând regii, până reușește să obțină ceea ce își dorește. Pe lângă aceasta, dorea să devină și principe al Transilvaniei, sub apărarea turcilor sau habsburgilor.

Ștefan Mailat s-a aliat cu regele Ferdinand de Habsburg, care i-a răsplătit serviciile bune în 1527 cu jumătate din proprietatea cetății Făgărașului, iar cealaltă

---

[3] Pavel Binder, *Ștefan Mailat (circa 1502-1551), boier român și nobil transilvănean. Date despre românitatea lui*, în „Studii. Revistă de istorie”, nr. 2/1972, p. 303.

[4] Octavian Popa, *Ștefan Mailat. Domnul Făgărașului (1502-1550)*, în „Țara Bârsei”, III, nr. 5/septembrie-octombrie 1931, p. 404.

[5] Octavian Tătar, *Ștefan Mailat. Opera de „recuperare națională” a personajului ardelean de către vechea istoriografie românească*, în „Terra Sebus. Acta Musei Sabesiensis”, nr. 7, 2015, p. 332.

[6] Szádeczky Lajos, *Fogaras vára és uradalma, Történeti emlékei*, Kolozsvár, Ajtai K. Albert Sajtoja, 1892, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

jumătate dăruind-o lui Nádasdy Toma. Sașii au formulat cerere de drept asupra cetății prin episcopul Miklos, dar nu au primit acceptul. Drept urmare, acesta îi scrie regelui: „(...) îmi pare rău că am acceptat așa ceva de la Înălțimea ta, deoarece un om de așa proveniență, care a fost bucătarul regelui Ludovic al II-lea, mă exclude din aceasta”[7].

În acea perioadă Transilvania s-a aliat cu Ioan Zápolya, iar Mailat, care era de partea lui Ferdinand de Habsburg, ca să poată intra în posesia Făgărașului a trecut de partea acestuia (doar de fațadă).

În anul 1530 se căsătorește cu sora lui Toma Nádasdy, Ana, pentru a intra în stăpânirea celeilate jumătăți a cetății Făgărașului. Toma a renunțat la jumătatea sa în favoarea surorii sale și astfel, în 1535, Ștefan Mailat devine singurul proprietar al cetății Făgăraș. După ce a intrat în posesia sa, Mailat se reîntoarce în tabăra lui Ferdinand de Habsburg și în calitate de voievod al Transilvaniei, dar și prin faptul că acordă sprijin sașilor reușește să mențină partea de sud-est a Transilvaniei sub influența lui Ferdinand de Habsburg. Acesta s-a implicat în mai multe lupte pentru a apăra cauza acestuia.

În 22 iunie 1529 se luptă cu Petru Rareș, care era de partea lui Ioan Zápolya, confruntare în care este înfrânt, dar reușește să se întoarcă în cetatea Făgărașului, după ce se ascunde sub un pod de pe râul Olt.

În cursul lunii septembrie a anului 1529 apără Sibiul contra oștilor partidei adverse care îl asediau. De aici pătrunde în Țara Românească ca să-l repună pe scaunul voievodal pe Moise Vodă, care făcea parte din tabăra lui Ferdinand de Habsburg, în locul lui Petru, care era în tabăra lui Ioan Zápolya. În Muntenia a luat bătaie și a fost luat prizonier de români și turci. Deoarece aceștia doreau să ocupe Făgărașul pentru Ioan Zápolya, l-au dus pe prizonier direct în Transilvania. Au mers la Făgăraș și i-au somat pe cei din paza cetății ca în schimbul stăpânului lor să predea cetatea. Paza cetății s-a opus, iar oastea româno-turcă l-a dus înapoi în Țara Românească, însă a reușit să evadeze și s-a întors la Făgăraș[8].

Pentru a putea păstra cetatea, în 1531 Ștefan Mailat îl susține pe Zápolya, iar Aloisio Gritti a intrat cu oștile turcești în Transilvania. Astfel, în 1534 Ștefan Mailat trece în fruntea oastei și asediază Mediașul, locul în care Gritti s-a refugiat, și l-a decapitat pe conducătorul care era căzut prizonier. În acest context, Ioan Zápolya se vede nevoit ca în ședința Dietei de la Turda, din 28 octombrie, să îl numească pe acesta voievod, chiar dacă nu avea încredere în el[9].

La început a luptat împotriva Sibiului, care era de partea lui Ferdinand. A ocupat repede cetatea Tălmaciului, pe care a primit-o în dar de la Ioan Zápolya pentru serviciile sale. În luna noiembrie a cucerit cu un atac fulger și Sibiul, pe care l-a obligat să se supună regelui Ioan Zápolya, iar în 1537, în campania din partea de sus a Ungariei, a făcut rost de noi merite.

Obținând aceste victorii, dorințele lui au crescut. Astfel, a vrut să rupă Transilvania de Ungaria și a dorit să-i devină principe. Din 1538 a început luptele contra celor doi oponenți regali și l-a făcut pe Ioan Zápolya să decadă din grațiile Porții (dorind să obțină Transilvania în favoarea lui prin supremația turcilor). A trimis sol la Poartă, a promis un bir anual de 12.000 ducați de aur și cadouri bogate sultanului

---

[7] *Ibidem*, p. 16.
[8] *Ibidem*, p. 17.
[9] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

și marelui vizir dacă îi cedează Transilvania în favoarea lui. Pe de altă parte, a încercat să câștige pentru el și oastea lui Ferdinand de Habsburg, sub pretextul că vrea să facă rost de Transilvania pentru el. A legat uniuni și cu nobilii din Transilvania și Ungaria, sub pretextul intereselor de țară.

Deși planul lui Mailat a fost unul bun, acesta a eșuat: la Poartă a fost respins, Zápolya a aflat de planurile lui și nu l-a mai susținut, iar Ferdinand de Habsburg deși i-a promis ajutor militar nu i l-a acordat. În situația dată a convocat în 9 martie 1540 o ședință de Dietă la Târgu Mureș, cu scopul ca el să fie ales principe, însă nu a reușit nici așa să obțină ceea ce dorea.

Auzind de acțiunile sale, I. Zápolya pleacă spre Ardeal. „În prezența trupelor sale, conjurația lui Mailat se destramă. Cei mai mulți cer și obțin iertare din partea suveranului, doar inițiatorul se retrage la Făgăraș, unde opune rezistență”[10]. În acest context, regele convoacă la Turda o adunare, în care îl numește trădător pe Mailat și îl trimite pe Török Bálint să asedieze cetatea Făgăraș. Acesta apără cetatea și nu acceptă propunerile de pace, prin care i se cerea să predea Făgărașul în schimbul cetății de la Galad-Ungaria. Asedierea cetății a continuat și după moartea lui Zápolya, la 22 iulie 1540, prin intermediul lui Török Bálint și Ștefan Báthory, care și-au dat seama că trebuie să renunțe pentru că nu vor obține nici un rezultat.

Mailat, însă, își dorea să smulgă Transilvania de la Ioan Sigismund, moștenitorul lui Ioan Zápolya, și să se proclame voievod al ei. Astfel, a ținut o ședință de Dietă la Făgăraș, pe 1 ianuarie 1544. Din această cauză, sultanul trebuie să intervină și îi propune lui Petru Rareș voievod, care era căzut din grațiile sultanului, să îl prindă pe Mailat și va primi iertare.

Cetatea Făgăraș începe să fie asediată de oștile turcești și cele române, din Muntenia și Moldova. Dar văzând rezistența și dotarea cetății, și-au dat seama că nu pot să o cucerească și au recurs la un șiretlic. În trecut, voievodul Petru Rareș a fost prieten cu Mailat, însă acum acesta a trimis un sol prin care l-a făcut să creadă că este împotriva lui Ioan Sigismund și că sultanul îi va da Transilvania dacă va ieși în tabără ca să asculte dorința sultanului.

Mailat a căzut în plasă. El a solicitat scrisoarea oficială și șase nobili turci. Au fost trimiși șase soldați – doi turci, doi munteni și doi moldoveni –, îmbrăcați în haine festive. Scrisoarea a primit-o în 19 iulie 1541 și deși a fost avertizat de către soție, copii și adepții săi că nu este bine ce face, el tot a continuat să se pregătească pentru această întâlnire. S-a îmbrăcat în cea mai elegantă ținută și însoțit de 60 de persoane a ieșit din cetate, și s-a dus la voievodul moldovean, care avea tabăra în lunca Oltului. Acolo și-a ridicat cortul și au petrecut ziua cu chef vesel. În acest timp, voievodul moldovean a trimis 10.000 de soldați sub cetate, care a fost strâns înconjurată. A doua zi a mers în cortul voievodului Petru Rareș, care l-a prins și i-a spus: „Câine, ești prizonierul împăratului turc”[11]. A comandat prinderea lui și dezarmarea însoțitorilor, și l-a trimis la Constantinopol, unde a fost pus în lanțuri.

După prinderea și închiderea lui Șt. Mailat, soția sa a încercat să îl elibereze, cerând ajutorul fratelui său Toma Nádasdy și reginei Isabella. Pentru eliberarea acestuia a luptat și nobilimea transilvană, care s-a întrunit într-o adunare generală în

---

[10] Ioan-Aurel Pop, Thomas Nägler, Mihai Bărbulescu, Anton E. Dörner, Ioan Glodariu, *Istoria Transilvaniei*, vol. 1, Deva, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, 2016, p. 326.
[11] Szádeczky L., *op. cit.*, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

anul 1542. Aceștia îl rugau pe regele Ferdinand de Habsburg să intervină pe lângă regina Isabella, ca să mijlocească eliberarea lui Ștefan Mailat. Însă, în acea perioadă, sultanul era furios că nu au fost eliberați ostaticii rămași în cetatea Făgărașului încă din timpul asediului din 1541 și îl somează pe Gh. Martinuzzi să-i elibereze. Cei doi prieteni ai lui Mailat, Ioan Zalay și Toma Nádasdy, în 26 noiembrie 1542 răspund acestei somații. Printr-un document, aceștia anunță că dacă cetatea este atacată „să-i dea de știre că vor omorî prizonierii săi din cetate și anume zilnic câte unul”[12].

Dorința lui Ștefan Mailat de a deveni deținătorul Cetății Făgăraș datează din anul 1526. Misiunea sa era foarte grea, pentru că ținutul Făgărașului era râvnit și de Universitatea Săsească (care avea danie regească în acest sens încă din 1472), dar și de Nicolae Gerendi, episcopul Transilvaniei, și și-a dat seama că dorința sa este foarte greu de îndeplinit.

La început se mulțumește cu primirea „spre pază” (custodie/supraveghere) a cetății Făgărașului. În acest sens există două documente care datează din 12 martie 1527, semnate de Ștefan Mailat și adresate lui Ferdinand de Habsburg. În primul document, Mailat se angaja, „pe credința, omenia și onoarea sa”, să restituie oricând va fi nevoie cetatea Făgărașului regelui Ferdinand. El o va restitui majestății sale sau trimisului său „fără întârziere, excepție, tergiversare sau orice altă scuză” și fără „vicleșug și înșelăciune sau orice altă manevră obscură”[13].

Speranțele lui Mailat au crescut doar pe jumătate, în 1527 acesta primind doar jumătate din cetatea și domeniul Făgărașului de la regele Ferdinand de Habsburg, deoarece cealaltă jumătate îi aparținea lui Toma Nádasdy. Abia în 1528 Nicolae Thomory, căpitanul cetății, o predă unui reprezentant al regelui Ioan Zápolya.

Foarte multe piedici i-au fost puse lui Ștefan Mailat până să ajungă în posesia cetății de la Făgăraș. Acestea i-au fost puse în primăvara anului 1528 de către cele trei „națiuni” privilegiate din Transilvania, de către Alexa Bethlen, vicevoievod în Transilvania, Nicolae Apaffi și Marcu Pernffling, care solicitau lui Ferdinand de Habsburg să nu-i doneze Făgărașul lui Mailat.

Astfel, la începutul verii anului 1528, Mailat trece de partea lui Ioan Zápolya, care imediat îi donează domeniul și cetatea Făgărașului. De acest lucru Mailat îi informează imediat pe brașoveni, la 2 iulie 1528, spunându-le că are voința și banii de a stăpâni Făgărașul. Pentru a putea să rămână la conducerea acestui ținut, în 6 decembrie 1528 Ștefan Mailat promite, din nou, lui Ferdinand de Habsburg că îi va ceda Făgărașul lui sau oricui desemnat de acesta, dacă i se va solicita acest lucru.

După căsătoria sa, din primăvara anului 1530, cu Ana Nádasdy, reușește în anul 1535 să devină unic proprietar al Făgărașului, după ce cumnatul său Toma Nádasdy renunță la acest ținut în favoarea lui. Ștefan Mailat s-a atașat de acest loc încât nu ezita, de câte ori avea prilejul, să se intituleze cu mândrie „liber domn al Țării Făgărașului” („liber dominus Terrae Fogaras”) sau „domn veșnic al Țării Făgărașului” („perpetuus dominus Terrae Fogaras”). Nicolaus Olahus spunea despre acest ținut: „Cetatea aceasta este ca un mic ducat. Supușii ei sunt boierii români, care îl ascultă pe domnul cetății ca pe un principe”[14].

---

[12] Iulian Marius Șchiopu, *Familia Mailat din Țara Făgărașului*, în vol. „720 de ani de istorie a Făgărașului”, Alba Iulia, Editura ALTIP, 2011, p. 34.
[13] Oct. Tătar, *op. cit.*, p. 333.
[14] *Ibidem*, p. 334.

https://biblioteca-digitala.ro

Ana Nádasdy

Din anul 1534, Ștefan Mailat va face din Țara Făgărașului un adevărat fief personal, cu o cancelarie personală și un aparat administrativ dezvoltat. Timp de câțiva ani domnia sa s-a bucurat de liniște. În această perioadă și-a consolidat relațiile printre elita locală, maghiară și secuiască. Astfel, în 13 septembrie 1535 acesta este numit „Stefanus Maylat liber dominus terrae Fogaras, Voivoda Transilvaniae et Siculorum Comes”[15].

În 1538 el este cel care înconjoară cetatea cu ziduri de apărare, cu fante pentru artilerie, cu coronament crenelat, respectând întocmai planimetria vechilor ziduri. Este perioada în care începe lărgirea șanțului, care pornește de la taluzul noului zid și tot acum este înglobată în zid și barbacana de pe latura de est, de care ține „Turnul porții”[16].

Zidurile interioare sunt dublate în paralel cu ziduri din cărămidă, culoarele astfel create fiind transformate până în secolul al XVII-lea în apartamente: casele voievodului, casele oaspeților, casele slugilor și alte spații utilitare. Astfel că Mailat poate fi numit primul stăpân ale cetății a cărei locuință poate fi identificată. În inventarul din 1632, la nivelul al II-lea al aripii de sud se precizează existența caselor lui Mailat. Au fost construite patru bolți, cea finală fiind cu stâlp de piatră. Acestea au constituit locuințele voievodului, lucru care este demonstrat de numărătoarea în continuare din inventar și confirmat de menținerea blazoanelor care se găseau pe ușile a două dintre camere.

Nu există multe documente care să vorbească despre lucrările realizate de Ștefan Mailat. În anul 1538, cronicarul Hieronymus Ostemayer spunea că „Ștefan Mailat a înnoit cetatea Făgărașului, la care națiunea sașilor a contribuit cu var și căratul pietrelor”[17]. Din toate documentele pe care le avem, reiese că voievodul s-a ocupat de întărirea cetății și îmbogățirea castelului.

Pe zidul exterior al cetății, la sud de intrare, se păstrează până astăzi blazoanele lui Ștefan Mailat și al soției sale, Ana Nádasdy, însă acestea s-au degradat mult în ultima perioadă. Ele sunt amintite și în inventare: cel al lui Ștefan Mailat în inventarul din 1676, iar cel al Anei Nádasdy în cel din 1656.

---

[15] Gheorghe Sebestyen, *Cetatea Făgărașului*, București, Editura Tehnică, 1992, p. 98.
[16] Gheorghe Dragotă, *Cetatea Făgărașului - evoluția arhitectonică*, în vol. „Palate, castele și cetăți în Transilvania”, editor C-tin Băjenaru, Făgăraș, Editura Miclos Graph, 2000, p. 72.
[17] Gh. Sebestyen, *op. cit.*, p. 72.

https://biblioteca-digitala.ro

Blazonul lui Ștefan Mailat

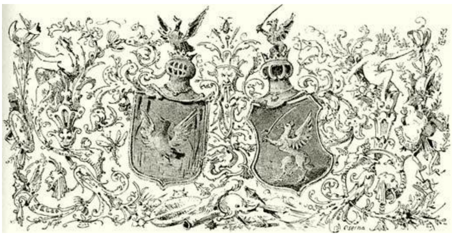

Blazonul Mailat-Nádasdy

După toate cercetările, putem să îi atribuim ridicarea aripii de sud a celui de al II-lea nivel, împreună cu bolțile de cărămidă de sub acesta, ca și zidurile exterioare, care mai târziu au fost dublate pe trei laturi. Tipul de boltă era semicirculară cu arce, având penetrații inegale și amplasate neregulat.

După prinderea lui Ștefan Mailat, domeniul Făgărașului a rămas în proprietatea soției sale, Ana Nádasdy. Deși s-a încercat eliberarea lui, aceasta nu s-a reușit, astfel că a rămas în închisoarea Celor Șapte Turnuri timp de 9 ani. Din cauza detenției, care a fost foarte lungă, în 1550 se îmbolnăvește grav. Momentul este relatat în scrisorile expediate din Istanbul lui Ferdinand de către Malvezzi. Prima scrisoare a fost trimisă în 21 iulie 1550, în care se preciza că Ștefan Mailat suferă de gută. În cea de a doua, din 25 noiembrie 1550, se spunea că acesta este grav bolnav, deoarece guta i se acutizase și mai nou suferea și de artrită.

Fostul voievod ardelean moare pe la jumătatea lunii decembrie 1550, departe de soția Ana și cei doi copii (Gavrilă și Margareta), la nici cincizeci de ani. Ștefan Mailat a fost unul dintre cei mai de seamă oameni politici ai Ardealului din prima jumătate a secolului al XVI-lea.

https://biblioteca-digitala.ro

UN COMANDANT DE ORIGINE CROATĂ AL CETĂȚII FĂGĂRAȘ: COSMA HORVATH PETRIČEVIĆ

Dragoș Lucian ȚIGĂU[1]

A CROATIAN COMMANDER OF THE FĂGĂRAȘ FORTRESS: COSMA HORVATH PETRIČEVIĆ

ABSTRACT

This article analyzes the main elements in Cosma Horvath Petričević's biography (1523-1590). He lived for 67 years and came from a noble Croatian family. Cosma became an orphan as a teenager, when a significant part of Croatia was conquered by the Ottomans. This is why his uncle, Nicolae Horvath, took him along when he settled in Transylvania. Cosma had never forgotten his lineage, which is obvious from his correspondence with various Croatian nobles and from his coat of arms representing a crowned dolphin floating on the water (and alluding to the Dalmatian coast). He married Barbara Petki and had five children (four boys and a girl). For 15 years (a period which is accounted for in written documents), he owned and traded a considerable number of estates, parts of villages, parcels, houses and noble courts. These were located in the counties of Cluj, Dăbâca, Turda and in the Székely Seats of Mureș and Odorhei. Cosma Petricievici's favorite residence was in Comlod (Bistrița-Năsăud county). Due to his ever-improving financial status, he was able to acquire high social prestige and to hold important office in the Principality of Transylvania.

Cosma Horvath was lord of the castle of Brâncovenești (1564-1567), administrator of the citadel of Alba Iulia (1573-1575), prefect of the fortress of Făgăraș (1576-1588) and councilor to the prince (1588-1590). He undertook numerous military, economic, fiscal, administrative and legal duties. Many of these are known only from archival documents, which have not yet been published.

Cosma Horvath was devoted to the Báthory family under all circumstances. Therefore, the Transylvanian voivodes, Cristofor and Sigismund, but especially the Polish king Stephen Báthory entrusted him with important missions. This article aims to highlight Cosma Horvath's participation in the Boyar judicial assemblies in Făgăraș Land. The captain's contribution to printing theological books in Brașov is also noteworthy.

Cosma Horvath Petričević died in April 1590 and was buried in Comlod. The tombstone is beautifully engraved and adorned with a dolphin. In the centuries that followed, the Horvath family was prolific and enjoyed great social prestige. More recent generations included many artists, writers, magistrates, clerics, politicians and even a historian, Emil Horvath, who published his family records.

Keywords: Fagaras, Middle Ages, Castellan, Fortress, Nobleman.

---

[1] Profesor, doctor în istorie, Școala Superioară Comercială „Nicolae Kretzulescu”, București; e-mail: dragoslucian68@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

Istoria cetății și a Țării Făgărașului a fost cercetată constant în ultimul secol și jumătate, rezultatele fiind concretizate în corpusuri documentare[2], monografii[3], studii și lucrări de popularizare[4]. Cu toate aceste acumulări, trecutul făgărășean are o serie de aspecte puțin sau deloc cunoscute, printre ele aflându-se destinele și faptele unor comandanți ai regiunii. Un personaj consemnat frecvent în actele din anii ’70 și ’80 ai secolului al XVI-lea, dar ignorat de istoriografia națională, este căpitanul de origine croată Cosma Horvath Petričević/Petricievici.

Originea și evoluția familiei Petricievici sunt clarificate de mult timp sub aspectul cercetării genealogice, interesul fiind alimentat de longevitatea și de poziția socială înaltă a acestui neam. În plus, o contribuție majoră la cunoașterea trecutului familiei a adus-o chiar un membru al acesteia, anume profesorul și publicistul Emil Petrichevich Horváth (1881-1945). El a publicat câteva studii și a reușit să editeze documentația multiseculară a neamului său[5]. Existența familiei Petričević se leagă de cea a neamului Mogorović, atestat încă din anul 1069 în zona Dalmației („terra Mogorouici”). Din trunchiul Mogorović s-a individualizat apoi ramura Petričević, consemnată ca atare în 1401 („Jacobus Petrichevich de Petrich”)[6]. Membrii familiei Petričević au locuit în districtele Radina Vas (Raduč și Barlete) și Lika, aproape de litoralul adriatic, teritorii care, destul de repede, au suferit atacurile și ocupația otomanilor.

Prezența familiilor croate în elita social-politică a Regatului maghiar medieval este o realitate bine cunoscută, care a apărut din conlucrarea mai multor factori. Primul element favorizant a fost integrarea Croației în hotarele Regatului arpadian la începutul secolul al XII-lea. Al doilea factor îl reprezintă tendința firească a nobilimii croate de a avansa în ierarhia administrativ-politică a Ungariei medievale, fenomen vizibil mai ales în secolele XV-XVI. În sfârșit, a treia condiție determinantă a constat în extinderea progresivă a puterii Semilunii otomane peste teritoriile croate, care i-a forțat pe mulți nobili să emigreze spre regiunile mai liniștite ale Regatului maghiar, inclusiv spre Transilvania, unde și-au continuat ascensiunea socială și politică. Ultimele două aspecte se află într-o strânsă legătură și impun câteva precizări. Astfel, în secolele XV și XVI teritoriul croat a devenit obiectul pretențiilor teritoriale și politice ale unor forțe puternice: Regatul Ungariei, Republica Venețiană și Imperiul

[2] *Monumente pentru istoria Tierei Făgărașiului*, ed. Nicolae Densușianu, București, 1885; Ioan cav. de Pușcariu, *Fragmente istorice despre boierii din Țara Făgărașului*, vol. 4, Sibiu, 1907; David Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului*, vol. I (*1601-1650*) și II (*1651-1680*), București, 1970, 1976; *Documente făgărășene*, ed. Lukács Antal, vol. I (*1486-1630*) (în colecția „Documenta Transylvaniae Historica”, 1), București, 2004 (în continuare: *DF*).

[3] Szádeczky Lajos, *Fogaras vára és uradalma történeti emlékei*, Kolozsvár/Cluj, 1892; Gheorghe Sebestyén, *Cetatea Făgărașului*, București, 1992; Lukács A., *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, 1999.

[4] Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat” (în continuare: MȚF„VL”), *Fragmente de istorie. Cetatea Făgăraș*, Făgăraș, 2017.

[5] Petrichevich Horváth Emil, *A Mogorovich nemzetségbeli Petrichevich család története és oklevéltára*, Partea I, vol. I: *A Petrichevich család általános története* (*1069-1526*), Budapest, 1934; Partea I, vol. II: *A Petrichevich család történetének regesztái (1069-1942)*, Pécs, 1942.

[6] Idem, *A Mogorovich nemzetség. Adatok a horvát nemzetségek történetéhez*, în „Turul. A Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság Közlönye”, Budapest, 47, nr. 1-2, 1933, p. 21 (pentru 1401).

https://biblioteca-digitala.ro

Otoman. Totodată, regiunea s-a aflat într-o stare de anarhie şi de instabilitate politică, stagnând sub aspect social și economic. Cel mai puternic factor destabilizator a fost expansiunea otomană, căreia ținuturile croate i s-au opus cu hotărâre imediat după cucerirea Bosniei în 1463. Un eveniment crucial a fost bătălia de la Krbava (1493), când otomanii au obținut o victorie categorică asupra croaților. Atunci, membrii celor mai distinse familii croate (Blagaj, Derenčin, Frankopan, Zrinski etc.) fie au pierit, fie au căzut în captivitate. Cronicarul franciscan Ivan Tomašić a apreciat acest eveniment drept „prima cădere a Regatului Croației" („hec est prima destructio regni Coruatie, ibique tota nobilitas corruit Coruatie anno salutis 149III"). În primele decenii ale secolului al XVI-lea, o mare parte din ținuturile croate au fost cucerite de otomani, în ciuda acțiunilor militare intense și a demersurilor diplomatice și politice ale nobilimii locale. De exemplu, în „anno Domini 1524 tempore banatus Joannis Karlouich Turci (a) cum innumerabili exercitu in Coruatiam venit, postmodum ingressus tamquam horrida tempestas cuncta vastavit, et ea cum universo regno comprehendit, in superiori parte septem ipsius provincias obtinuit, videlicet: Radigobilie, Cetinam, campo Kossalovo, Likam, Corbaviam, Buxane, Werhovine et Gackam ac CLXXV oppida devastavit (...)"[7]. Expansiunea Semilunii a condus la un exod al nobililor croați spre regiunile mai ferite ale Regatului maghiar, unde conaționali de-ai lor aveau deja funcții și proprietăți dintre cele mai mari. Prezența elementelor croate poate fi sesizată inclusiv în Banatul istoric și în Transilvania. Istoria acestor provincii a fost marcată de personalități precum Ioan Szapolya/Zápolya – voievod al Transilvaniei (1510-1526) și rege al Ungariei (1526-1540)[8], apoi George Martinuzzi (Juraj Utješenović) – episcop de Oradea (1534-1551) și guvernator al Transilvaniei (1541-1551)[9]. Migrația s-a realizat în mod individual sau în colectiv. Prima formă se observă în cazul familiei Pekri, originară din districtul Križevci (Slavonia). Câțiva membri ai ei sunt menționați în Banat, unde încheie alianțe matrimoniale cu nobilii români și achiziționează diverse proprietăți, începând cu ultimul deceniu al secolului al XV-lea[10]. De aici, urmașii lor își continuă ascensiunea, integrându-se în elita nobiliară ardeleană. A doua modalitate s-a concretizat în câteva valuri de strămutare, cel mai important fiind favorizat de Martinuzzi. El și-a chemat rudele și cunoscuții în Transilvania, pe care i-a plasat în importante poziții militare, administrative și economice. Exemplul cel mai relevant îl oferă situația episcopiei Cenad, pe care George Martinuzzi a administrat-o direct, prin intermediul cumnatului său, nobilul croat Gaspar Perušić, cu toate că exista un titular numit legal, dar căruia nu i s-a permis să-și exercite atribuțiile (1540-1550). După dispariția guvernatorului, majoritatea croaților aduși de el au rămas în Transilvania[11].

---

[7] Joannis Tomasich Minoritae, *Chronicon breve regni Croatiae*, în „Arkiv za povjestnicu jugoslavensku", 9, Zagreb, 1868, p. 22-24 (1493), 26 (1524).

[8] Bunicul său, Ladislaus Vajdafi Zapoljski, a fost nobil în Zapolje (districtul Požega din Slavonia, ocupat de otomani în 1537), iar unchiul său patern, Emeric/Mirko Zapoljski a devenit ban al Croației (1465-1466) și palatinul regatului maghiar (1486-1487).

[9] S-a născut în castelul Kamičak (Dalmația), fortificația fiind cucerită și distrusă de otomani în 1522.

[10] Pálosfalvi Tamás, *The Noble Elite in the County of Körös (Križevci) 1400-1526*, Budapest, 2014, p. 241, 459.

[11] Horn Ildikó, *Magyar végvári tisztek erdélyi karrierlehetőségei a 16. század második felében*, în „Studia Agriensia", 27, Eger, 2008, p. 103. Mai nou, Oborni Teréz, *Fráter György*

https://biblioteca-digitala.ro

Un efect al cuceririi otomane a fost scindarea familiei Petričević/Petricievici de Raduč în două ramuri: una a rămas în locurile de baștină (Miketinec, Raduč), iar alta (cu numele Petričević-Horvat) s-a stabilit după anul 1540 în Principatul Transilvaniei, unde s-a divizat în câteva sub-ramuri. Acești nobili strămutați nu și-au uitat niciodată originile dalmatice, cea mai bună dovadă fiind utilizarea constantă, timp de secole, a patronimului compus Petrichevich-Horváth. În secolul al XVIII-lea se știa foarte clar că neamul se trăgea din Croația, iar cei care veniseră în Transilvania au adoptat apelativul în amintirea țării lor („hicque pro vero suo ac antiquissimo cognomine Petrityevit, nomen populare Horvát quod Croatam notat, pro more eorum temporum, accepit”). Mai important era faptul că în noua patrie familia dobândise faimă și merite („inclyta et non paucis meritis conspicua familia”), iar primul ei reprezentant ilustru fusese tocmai personajul discutat aici, anume Cosma Petricievici – „horum in numero erat Cosmus Horváth de Petritievith (ut antiqua orthographia scribebatur) Stephano Báthori Principi Transsilvaniae, posteaque Regi Poloniae acceptus, arcis Fagaras circa an. 1583. Capitaneus supremus”[12].

Parcurgerea documentelor referitoare la comandantul făgărășean evidențiază multitudinea de forme sub care este ortografiat numele său. Dacă prenumele cunoaște doar variantele *Cosma, Cosmus, Kozma*, în schimb patronimicul are peste 20, fapt determinat de modalitățile diferite pentru scrierea consoanelor africate surde č (pronunțată mai dur) și ć (rostită mai moale): *Pethritiewith, Pethritivit, Petrichevich, Petritheuith, Petrithiewith, Petrithyewitth, Petritievith, Petritiewith, Petritjevith, Petrittievith, Petrityevith, Petrityevitth, Petrityowit, Petrtywyt, Petrythyewyth, Petryttyewith, Petrytyvicz, Petthrithewitth, Pettrithyewith, Pettryttyevytth, Pettrytyewych*. Apelativul Horvath este consemnat prin formele: *Horvath, Horváth, Horwat, Horwath, Horwatt, Horwatth*.

Datele esențiale ale vieții lui Cosma Petricievici pot fi reconstituite într-o manieră acceptabilă[13]. Anul nașterii (1523) este dedus din textul pietrei sale tombale, care indică o viață de 67 de ani, încheiată în aprilie 1590. Părinții lui Cosma au fost George de Raduč alias de Myketyncz/Miketinec și Clara Gerebeni de Miketinec, această ascendență fiind stabilită corect abia după anul 1930[14]. Atunci s-a clarificat faptul că amintitul George a fost fratele mai mare al lui Nicolae de Raduč (1499-1563)[15], cel din urmă fiind unchiul și nu părintele lui Cosma (așa cum au considerat genealogiștii mai vechi, în absența unor dovezi concrete)[16]. Despre căsătoria lui

szervitorainak és familiárisainak jegyzéke a Castaldo-Kódexben, 1552, în „Fons”, 25, nr. 4, Budapest, 2018, p. 435-451.

[12] József Benkö, *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia Mediterranea dictus*, pars I, tom II, lib. IV, Vindobonae/Viena, 1778, p. 529-530.

[13] Referințe la Petrichevich Horváth E., *A Petrichevich család általános története*, 1934, p. 323-329.

[14] Kempelen Béla, *Magyar nemes családok*, vol. XI, Budapest, 1932, (pótlék), p. 521; arborele familiei este postat online la adresa http://genealogy.euweb.cz/hung/ petrich1.html (ultima modificare la 30 ianuarie 2009). Prezentarea familiei Grebenski/de Gereben, la Pálosfalvi T., *op. cit.*, p. 122-132.

[15] Kempelen B., *op. cit.*, p. 520.

[16] Kővháry László, *Erdély nevezetesebb családai*, Kolozsvár/Cluj, 1854, p. 119-120; Nagy Iván, *Magyarország családai czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*, vol. V, Pesta, 1859, p.

https://biblioteca-digitala.ro

George cu Clara se cunosc prea puține amănunte. Încă nu se poate stabili durata legăturii lor și nici dacă doamna Clara (decedată în 1537) a supraviețuit sau nu soțului ei. Se știe doar că au avut patru copii: Petru, Ioan, Caterina și Cosma. Primii trei au rămas în Croația, având o existență rostuită[17], în timp ce mezinul Cosma, rămas fără părinți la vârsta adolescenței, a fost luat de unchiul său Nicolae, care s-a stabilit în Transilvania. Cosma Petricievici s-a însurat cu Barbara Petki de Ders/Dârjiu, cuplul având cinci copii: Francisc, George, Clara, Ștefan și Gabriel[18]. Căsnicia s-a destrămat din motive naturale, prin moartea lui Cosma, soția supraviețuindu-i încă cinci ani. Ambii au fost înhumați în biserica reformată din Comlod (jud. Bistrița-Năsăud), iar fiul lor, Francisc, s-a îngrijit să le pună o piatră funerară cu următoarea inscripție: „Generoso domino Cosmae Horváth Petritievith ob praeclaras ejus virtutes sermo quondam Stephano regi Poloniae caeterisque Transilvaniae principibus in summo honore habito anno D. N. I. 1590 die 28. Aprilis, aetatis vero suae 67. et G. D. Barbarae Petki consorti ejusdem dilectissimae a. d. 1595. die. 7. Februarii; extinctis parentibus suis carissimis nec non filiolae Juditae a. d. 1598. die 9. April. e vivis sublatae Franciscus Horvát Petritievith memoriae ergo posuit”[19]. Piatra tombală se păstrează și astăzi, fiind decorată în partea superioară cu o stemă (51x51 cm) care sugerează că familia provenea dintr-o zonă maritimă (Dalmația). Emblema se compune dintr-o cunună în stil italian, în interiorul căreia este reprezentat un delfin încoronat ce plutește pe mare și are deasupra lui o stea cu șase colțuri și o Lună Crai Nou (Fig. 1). La capătul prezentării genealogice trebuie precizat că această ramură familială s-a închis destul de repede, deoarece băieții lui Cosma fie au avut doar fete, fie s-au stins fără urmași[20].

Însemnările lasă să se întrevadă și câteva din trăsăturile de caracter ale lui Cosma. Cele mai evidente au fost bunătatea și solicitudinea față de cunoscuții săi. În primul rând, el s-a angajat să-i crească pe Ioan și Francisc, băieții răposatului cumnat Mihai Petki (1582). Pentru a le oferi o educație înaltă, Cosma a apelat la ruda sa, Ștefan Melić (1585)[21]. El își arată amabilitatea și față de persoane cu rang înalt: familia princiară Báthory, curteni, funcționari etc. Drept recunoștință o serie de nobili îi lasă diverse bunuri prin testament. De exemplu, Szilágyi Nagy Péter i-a încredințat lui Cosma câteva bijuterii (pentru el și fata lui), dar și grija unei lăzi cu multe obiecte din argint („Horwát Kozma kezében attam tartani egy ládában bepecsételve ennyi ezüst mívet”[22]. Diata lui Martin Tőrös din Twson/Tușinu a prevăzut ca Petricievici să primească o sabie placată cu aur și un baltag argintat (9 martie 1583). Beneficiarul a răsplătit dărnicia testatorului, obținând de la regele Ștefan Báthori aprobarea ca

---

156-157; Sándor Imre, *A Széplaki Petrichevich-Horváth család*, Kolozsvár/Cluj, 1908, p. 3-5; Kempelen B., *op. cit.*, vol. VIII, 1914, p. 283.

[17] *Ibidem*, vol. XI, p. 521.

[18] Numărul real și ordinea corectă a copiilor apar doar la Kempelen B., *op. cit.*, p. 521. Kőváry L. și Nagy I. nu l-au semnalat decât pe George, iar Sándor I. și Kempelen B. (1914) au socotit că descendenți sunt doar cei patru băieți, Clara fiind prezentată drept sora lui Cosma!

[19] Sándor I., *op. cit.*, p. 5-6.

[20] Kempelen B., *op. cit.*, p. 521.

[21] Horn Ildikó, *Bocskai István erdélyi politikusai*, în „Studia Caroliensia”, 7, nr. 1, Budapest, 2006, p. 101.

[22] Komáromy András, *Szilágyi Nagy Péter végrendelete 1577-ből*, în „Történelmi Tár”, Budapest, 1905, p. 280-285.

https://biblioteca-digitala.ro

descendenţii răposatului să poată rămâne în casele sale din Egeres şi Tuson (comitatul Cluj), conform voinţei testamentare (23 aprilie 1583)[23]. Faptele bune nu sunt uitate nici după dispariţia lui Cosma. În diata din 1602, Gaspar Wesselényi subliniază că Petricievici fusese binefăcătorul familiei sale, motiv pentru care lasă urmaşilor acestuia, ajunşi săraci, mai multe bunuri: câte o sabie celor doi băieţi mai mari şi bani de şcoală nepoţilor[24].

În privinţa averii lui Cosma Petricievici, sursele se arată a fi generoase. Din informaţiile anterioare rezultă că la sosirea lor în Transilvania nobilii nu puteau dispune decât de bunuri mobile. Patrimoniul imobiliar s-a constituit treptat, chiar din primul deceniu al locuirii în Principat. Prin căsătoriile chibzuite, Nicolae/Nikola Raduč alias Petričević a reuşit să devină posesorul unor moşii în părţile sătmărene (1545-1548) şi al satului Széplak/Suplac de pe Târnava Mică (1553), care au dat consistenţă rangului său nobiliar de „ales" („egregius")[25]. Nepotul său, Cosma, s-a arătat la fel de preocupat în dobândirea de proprietăţi, dovadă că pe parcursul a 20 de ani (perioadă pentru care există documente), el a stăpânit şi tranzacţionat un număr apreciabil de moşii întregi, părţi de sate, parcele, case şi curţi nobiliare. Dintre toate proprietăţile avute, Cosma Petricievici a preferat-o pe cea de la Comlod. El s-a stabilit aici înainte de 16 octombrie 1574, dată la care este menţionat un slujbaş liber pe care îl avea în sat[26]. Cosma a primit această moşie de la Ştefan Báthory, însă doar sub forma unei posesiuni viagere („Illustrissimus Princeps domino Cosmo Horwatt integram vita durante contulit")[27]. Predilecţia pentru acest loc reiese din alăturarea numelui satului la predicatul nobiliar al proprietarului („Cosma Horwath de Comlod")[28] şi din faptul că Petricievici a ales să fie înhumat în biserica gotică de aici, devenită lăcaş reformat în a doua jumătate a secolului al XVI-lea.

Constituirea averii imobiliare s-a realizat îndeosebi prin donaţii şi cumpărări. Fidelitatea arătată familiei voievodale/princiare Báthory a fost răsplătită prin donarea unor numeroase moşii sau părţi de sate. Astfel, la 1 septembrie 1575, pentru contribuţia adusă la înfrângerea pretendentului Gáspár Békes în bătălia de la Sânpaul, Cosma a primit de la voievodul Ştefan Báthory părţi din posesiunile confiscate rebelului: Orosfaia şi Lumperd/Zoreni în comitatul Cluj; Veresegyháza/Strugureni în comitatul Dăbâca; Tonciu, Dedrad, Szentandrás/Şieu-Sfântu, Szászfülpös/Filpişu Mic şi Pókakeresztur/Păcureni în comitatul Turda. La acestea se adaugă, în scurt timp, părţi din

---

[23] *Báthory Zsigmond királyi könyvei 1582-1602* (în continuare: *BZK*), Kolozsvár/Cluj, 2005 (în colecţia „Erdélyi történelmi adatok", vol. VII. 3), p. 92, nr. 185; Veress Endre, *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormánnyal/Epistolarium Transylvanicum Stephani Báthory Regis Poloniae (1581-1585)*, Budapest, 1948, p. 53, nr. 23 (în colecţia „Monumenta Hungariae Historica", seria Diplomataria, vol. 42).

[24] Tüdős S. Kinga (ed.), *Erdélyi testamentumok*, vol. III: *Erdélyi nemesek és főemberek végrendeletei 1600-1660*, Marosvásárhely/Târgu-Mureş, 2008, p. 37, nr. 4.

[25] Petri Mór, *Szilágy vármegye monographiája*, vol. V, Budapest, 1903, p. 607.

[26] *Az Erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222-1599* (în continuare: *EK*), Kolozsvár/Cluj, 2006 (în colecţia „Erdélyi történelmi adatok", vol. VIII. 1), p. 94, nr. 228.

[27] Jakó Zsigmond, *Adatok a dézsma fejedelemségkori adminisztrációjához*, Kolozsvár/Cluj, 1945 (în colecţia „Erdélyi Történelmi Adatok", vol. V. 2), p. 60 (menţiune din anul 1587).

[28] Serviciul Judeţean Covasna al Arhivelor Naţionale (în continuare: SJCvAN), *Colecţia arhivelor familiale preluate de la Muzeul Judeţean Sfântu Gheorghe*, seria 2: *Arhive familiale*, 4. *Familia Gyulay*, nr. 3, f. 20 (1 iunie 1580); *EK*, p. 233-234, nr. 615-616 (27 februarie 1589).

https://biblioteca-digitala.ro

moșiile confiscate lui Paul Halabori, ca pedeapsă pentru susținerea rebeliunii lui Gáspár Békes: Ceuaș, Socolu de Câmpie, Milășel, Sânmărtin, Pogăceaua (12 septembrie 1575)[29], Milaș, Mihăiești, Șopteriu și Buzd (23 februarie 1576)[30]. Seria donațiilor a continuat sub domnia lui Cristofor Báthory: posesia Bezid (4 august 1578), părți din moșia Cibu („totales et integras portiones nostras possessionarias in possessione Cheb vocata in parte Siculicali Udvarhely", 7 mai 1581), ambele situate în scaunul secuiesc Odorhei, și satul Beclean pe Olt (1 ianuarie 1579)[31]. Suveranul a dorit să răsplătească astfel toate serviciile credincioase realizate și care se vor mai face țării și lui personal de către Cosma Horvath Petritiewith „prefectus arcis Fogaras". Posesiile secuiești erau date împreună cu tot dreptul regal („dedimus, donavimus et contulimus/conferimus iure perpetuo et irrevocabiliter"), însă fără a vătăma interesele altora. Pentru satul Beclean, urmașii lui Cosma au obținut reconfirmarea stăpânirii la 13 martie 1610.

Averea imobiliară s-a acumulat inclusiv prin cumpărări. Prima informație datează din 7 aprilie 1575, când voievodul Șt. Báthory a poruncit ca Horwat Petrtywyt, provizorul comitatului Alba, să fie pus în stăpânirea părții din moșia Zentmarton (comitatul Cluj), pe care o cumpărase de la Emeric Lazar de Sântimbru pentru 160 de florini[32]. Peste ani, cumpărarea de către Cosma Horwath a posesiei Ied/Livezeni din scaunul secuiesc Mureș, cu 1.050 de florini, a fost aprobată succesiv de voievodul Sigismund (16 septembrie 1582) și de către regele polon Ștefan Báthory (6 ianuarie 1583)[33]. De asemenea, Cosma Horwath Petrythyewyth cumpărase înainte de 15 ianuarie 1587 mai multe parcele în comitatul Cluj: două pământuri la Orosfaia, prețuite cu 100 de florini, date de răposatul Nicolae Wesselenyi, și alte câteva terenuri în cuprinsul moșiei Șopteriu, cedate de trei nobili în schimbul a 70 de florini. Căpitanul a profitat de prezența lui Sigismund Báthory în cetatea Făgărașului și a obținut tot dreptul regal asupra terenurilor cumpărate, beneficiu de care se bucura atât el, cât și urmașii săi[34].

Luarea în zălog a fost o altă modalitate de sporire a numărului proprietăților. Singurul exemplu cunoscut provine din 1 septembrie 1589 când principele Sigismund Báthori a ordonat introducerea lui Cosma Horwat Pethritiewith în stăpânirea porțiunii posesionare din Domald/Viișoara (comitatul Târnava), pe care răposatul Wolfgang Baladffy de Adămuș i-a dat-o ca zălog pentru 1.500 de florini. Pentru recuperarea sumei împrumutate, suveranul îi dona lui Cosma și urmașilor săi de ambele sexe partea de moșie a datornicului[35].

---

[29] Kempelen B., *op. cit.*, p. 517. La 27 februarie 1589, Cosma era încă proprietar la Păcureni, având doi iobagi în sat (*EK*, 233-234, nr. 615-616).

[30] Petrichevich Horváth E., *A Petrichevich család történetének regesztái*, p. 331.

[31] Kempelen B., *op. cit.*, p. 517 (1578); Vistai András János, *Erdélyi helynévkönyv*, vol. I (*A-H*), p. 108 (1579); Biblioteca Academiei Române din București, Fond *Documente istorice*, nr. DCXXIX/80 (1581).

[32] Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (în continuare: SJCjAN), *Fond fideicomisionar Jósika*, seria 3: *Alte familii*, nr. 791, f. 1.

[33] Idem, Colecția *Documente cu peceți atârnate*, seria 1 ANR, fond *Banffy*, nr. 25.

[34] *BZK*, p. 208-209, nr. 712-715. Cosma avea încă din 1574 un iobag în Orosfaia (*ibidem*, p. 95, nr. 228).

[35] SJCjAN, *Fond familial Haller*, seria 2, nr. 60, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe lângă achiziționarea de moșii, căpitanul Cosma a realizat numeroase tranzacții imobiliare, cu scopul de a-și grupa posesiunile, de a le obține și păstra pe cele mai convenabile. Aceste învoieli scot în evidență și alte proprietăți pe care Petricievici le-a stăpânit la un moment dat. Cele mai timpurii surse fac referiri la stăpânirile avute în partea meridională a Transilvaniei: terenuri pe moșia Rawas/Răvășel, la sud de Mediaș (5 mai 1568); părți posesionare la Săulești, lângă Deva, date lui Ioan Barchay de Bârcea Mare (11 octombrie 1575) și pe care, după doi ani, l-a tras în judecată pentru suma restantă de 401 florini și 55 denari (3 septembrie 1577); o proprietate în Thompahaza/Rădești, lângă Aiud, unde avea un slujitor (16 octombrie 1578)[36]. Tot astfel, se cunoaște că oșteanul a avut un imobil în Alba Iulia, pesemne achiziționat în perioada cât a fost provizorul respectivei cetăți. Într-o scrisoare din 16 aprilie 1574, Cosma Horwath îi mărturisea mătușii sale, Ana Melyth[37], dificultățile întâmpinate la ridicarea casei din oraș, cerându-i sfatul pentru a-și face ferestrele la fel ca la locuința ei. Alte știri despre această construcție se pot afla la 8 iunie 1583, când Cosma a vândut lui Nicolae Horvath și diacului Martin o casă de piatră aflată pe strada Sf. Maria din oraș „cum horto e regione portae eiusdem domus, in quodam loco antea deserto", la prețul de 300 de florini[38]. Restul documentației disponibile privește posesiunile din cuprinsul actualelor județe Bistrița-Năsăud, Cluj și Mureș. În 1573 au fost tranzacționate părțile de la Ceuașul de Câmpie din scaunul secuiesc Mureș[39]. Mai sugestive sunt câteva acte care ilustrează modalitatea de extindere a stăpânirilor din cuprinsul moșiei Nagynywlas/Milaș (comitatul Cluj), aflată la 6 km de Comlod. Cosma Horwat Pettrytyewyth era proprietar aici împreună cu Paul Halabori înainte de 8 martie 1572, când voievodul Ștefan Báthory i-a acceptat primului cererea de separare și delimitare a părților sale[40]. Din informațiile prezentate mai înainte, se vede că în 1575-1576, Cosma a profitat de pe urma căderii în dizgrație a vecinului său (partizan al rebelului Gáspár Békes), reușind să preia părțile sale de la Milaș și Milășel. Acapararea (cvasi-)totală a Milașului nu a fost posibilă decât după câțiva ani (dar înainte de 17 iunie 1586)[41], când Horwath Petrythyewyth a reușit să-l convingă pe puternicul Francisc Wesselényi să-i cedeze curtea nobiliară și părțile de moșie stăpânite aici, oferind la schimb reședința și terenurile de la Ied/Livezeni pe care le obținuse, așa cum s-a văzut, prin cumpărare.

Ultima serie de acte relative la raporturile de proprietate provine din anii 1581-1585. Șirul începe cu amintita donație a părților posesionare de la Cibu, din 7 mai 1581. Se pare că amplasarea, mărimea și/sau valoarea terenurilor nu l-au mul-

---

[36] Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale (în continuare: SJSbAN), Fond *Magistratul orașului și scaunului Sibiu. Colecția de documente medievale*, seria UV, nr. 757 (1568); SJCjAN, *Fond fideicomisionar Jósika*, seria 4: *Moșii*, nr. 1.120, f. 1 (1575, 1577) și seria 1: *Documente medievale*, nr. 213 (1578).

[37] Familia croată Melić/Melith era originară din Bribir și (după 1500) s-a înrudit cu neamul Petricievici. Mama Anei, Caterina Petričević de Raduč (măritată cu Petru Melić) era sora bunicului lui Cosma. A se vedea Kempelen B., *op. cit.*, p. 520; Petrichevich Horvath E., *A brebiri grófok*, în „Magyar Családtörténeti Szemle", nr. 8-9, Budapest, 1938, p. 201.

[38] SJCjAN, *Fond fideicomisionar Jósika*, seria 1: *Documente medievale*, nr. 152 (1574); *BZK*, p. 107, nr. 249 (1583).

[39] Petrichevich Horváth E., *A Petrichevich család történetének regesztái*, p. 71, nr. 349.

[40] SJCjAN, *Fond familial Jósika de Vlaha*, seria *Documente medievale*, nr. 20.

[41] *BZK*, p. 207, 210, nr. 707-708, 717.

https://biblioteca-digitala.ro

țumit pe beneficiar și astfel, la mai puțin de un an de la primirea donației (5 aprilie 1582), Cosma a schimbat sesia iobăgească populată de la Cibu cu câteva părți din moșia Chyanad/Cinadea (comitatul Turda)[42]. Nici această stăpânire nu a fost de durată, pentru că la 10 februarie 1583, alesul Cosma, prefectul cetății Făgăraș, apreciind meritele și serviciile din anii precedenți ale subalternului său, viceprovizorul Nicolae Literatul de Bessenyeo, îi donează părțile sale posesionare de la Chyanad, cu acordul tânărului voievod Sigismund Báthory. Această mărinimie a fost contestată rapid de vecini, procesul ajungând în fața instanței princiare (20 martie 1585)[43]. Comandantul și-a susținut protejatul, depunând mărturie împotriva opoziției formulate cu ocazia punerii lui Nicolae și a rudelor sale în stăpânirea părților din moșia Cinadea (26 octombrie 1585)[44].

*

Exemplele enumerate mai înainte dovedesc cu prisosință preocuparea constantă a nobilului Cosma Horvath Petricievici de a-și crea o stare materială tot mai bună și o prestanță deosebită. Această situație i-a facilitat ocuparea unor funcții importante la nivelul Principatului Transilvaniei, timp de peste un sfert de secol. Totodată, calitățile personale, dar și originea croată, l-au ajutat să intre în serviciul episcopului George Martinuzzi. După dispariția guvernatorului, Cosma a devenit un devotat al familiei Báthory[45]. Prima funcție onorabilă certificată de documente a fost cea de castelan al cetății Vechy/Vécs/Ideciu (azi Brâncovenești, jud. Mureș). La 18 mai 1564, în fața lui Horwath Kozma „Vechy porkolab" și a nobilului Nicolae Wesselény au compărut Francisc Mykola și Menharth Margay, pârcălab de Gurghiu, ei stabilind un acord în privința moșiei Blăjel care le revenise prin moștenire[46]. După doi ani, pe 6 iulie 1566, Cosma Horwath apare drept provizorul cetății Vechy și, în această calitate, îi solicită informații judelui orașului Brașov despre un lanț de aur pe care văduva voievodului Andrei Báthory îl zălogise pentru 300-400 de florini lui Johann Begner, iar acum dorea să-l răscumpere[47]. Pentru anul următor, există informații despre contribuția căpitanului Horvath la întemeierea orașului Toplița. El a adus din Moldova trei familii (15 persoane) și le-a așezat pe locul orașului de azi, stăpânit atunci de Paul Bánffy, cu scopul de a exploata pădurea[48].

Exemplele anterioare ilustrează câteva dintre atribuțiile și competențele unui comandant de cetate din acea epocă. Aici se cuvine a fi evidențiată și explicată distincția dintre funcțiile de prefect, castelan/pârcălab și provizor. Castelanul sau căpitanul (numit și pârcălab) este prin excelență o funcție militară. El se alege pentru o perioadă de un an, dintre oamenii de arme cu experiență și de încredere. Castelanul preia și predă inventarul cetății, fiind răspunzător pentru acesta. Dintre numeroasele

---

42 SJCjAN, *Fond familial Haller*, seria 2, nr. 5, f. 8 (copie autentificată din 28 octombrie 1585).
43 *Ibidem*, f. 1 și nr. 69, f. 29.
44 *Ibidem*, nr. 5a, f. 11 și nr. 69, f. 28.
45 Horn Ildikó, *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556-1588)*, teză de doctorat, Budapest, 2012, p. 358.
46 SJCjAN, *Fond fideicomisionar Jósika*, seria 1: *Documente medievale*, nr. 101.
47 Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale (în continuare: SJBvAN), Fond *Primăria orașului Brașov. Colecția de documente Schnell*, vol. 3, nr. 175. Foarte probabil, se face referire la Johannes Benkner, fostul primar brașovean, decedat în iulie 1565.
48 https://ro.wikipedia.org/wiki/Topli%C8%9Ba.

https://biblioteca-digitala.ro

sale atribuții și competențe (care vor fi exemplificate în continuare) se pot aminti: angajarea, întreținerea și comanda trupelor; întărirea și înzestrarea cetății; asigurarea siguranței interne a domeniului cetății; strângerea și administrarea dărilor, prestațiilor și veniturilor cetății; aplicarea justiției pentru supușii domeniului etc. Provizorul este responsabil cu problemele economice, administrative și judiciare ale domeniului cetății. El nu este subordonat căpitanului/castelanului, ci funcționează alături de el, preluând din atribuțiile menționate[49]. În cazul concret al lui Cosma Petricievici, dat fiind faptul că s-a aflat la comanda unei cetăți mici, se poate admite că el a cumulat funcțiile de căpitan și provizor. Indiscutabil, experiența dobândită la cetatea Brâncovenești i-a fost utilă în cariera ulterioară, când a fost numit provizor al cetății și comitatului Alba, apoi prefect al cetății și Țării Făgărașului.

Cosma este menționat în funcția de provizor de Alba timp de trei ani (8 martie 1572-7 aprilie 1575)[50], însă activitatea sa efectivă de administrator rămâne în obscuritate. Cu toate acestea, se poate admite că ocuparea înaltului post s-a datorat priceperii lui Cosma și prețuirii arătate lui de către voievodul Ștefan Báthory. Din acești ani se păstrează o corespondență interesantă între provizorul de Alba și câțiva nobili din Ragusa (Joseph Csaholy, George Melić de Bribir) care confirmă faptul că Petricievici nu și-a uitat niciodată conaționalii[51]. De asemenea, într-o scrisoare din 21 martie 1575 Cosma figurează drept comite al comitatului Zarand[52].

Numirea lui Cosma Horvath Petricievici la comanda cetății Făgăraș s-a realizat în contextul conflictului dintre voievodul Ștefan Báthory și pretendentul Gáspár Békés (1572-1575). În prima etapă a confruntării, Békés s-a retras la Făgăraș, de unde a întreprins mai multe demersuri în vederea îndepărtării lui Báthory: atragerea sașilor și secuilor de partea sa, tratative cu Habsburgii etc. Voievodul Báthory a luat măsuri energice, ocupând toate cetățile aflate sub autoritatea lui Békés, inclusiv castelul Făgăraș, care era cel mai important punct de rezistență al rebelului (octombrie 1573). După fuga lui G. Békés, voievodul i-a încredințat fortificația lui Cosma („Bathorius occupata arce ... eam curae et industriae Cosmi Petricovitii, ex Illyrico oriundi, qui veteranus alumnus, familiarisque sibi erat, tuendam commisit")[53]. Această măsură trebuie privită ca temporară, întrucât în perioada decembrie 1574-martie 1576 prefectul și provizorul cetății Făgăraș a fost Ștefan Apafi de Apanagyfalva/Nușeni[54], în timp ce Cosma a continuat să îndeplinească funcția de provizor de Alba și comite de Zarand. A doua fază a disputei dintre Báthory și Békés s-a consumat în anul 1575. Refugiat la Košice, rebelul a reușit să obțină sprijinul financiar și militar al imperialilor. Békés a revenit în Transilvania cu trupe de mercenari, dar a fost înfrânt

[49] David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul al XVI-lea* (în continuare: *Iobăgia*), vol. I, București, 1967, p. 495 (castelan) și 496-497 (provizor).
[50] SJCjAN, *Fond familial Jósika de Vlaha*, seria *Documente medievale*, nr. 20 și 22 (1572, 1575) și *Fondul fideicomisionar Jósika*, seria 3: *Alte familii*, nr. 791, f. 1 (1575).
[51] Petrichevich Horvath E., *Az utolsó Csaholyiak*, în „Turul", 53, nr. 1-2, 1939, p. 74, 76.
[52] Magyar Nemzeti Levéltár, P szekció, P 707: *Zichy család levéltára*, fasc. 516.
[53] *Nicolai Isthvanfi Pannoni Historiarum de rebus Vngaricis libri XXXIV*, Coloniae Agrippinae/Köln, 1622, Liber XXV, p. 535.
[54] *DF*, p. 64-66, nr. 67-68 (1574-1575); *Erdélyi Országgyűlési emlékek/Monumenta Comitialia Regni Transylvaniae*, ed. Szilágyi Sándor, vol. II (*1556-1576*), Budapest, 1876, p. 565, nr. 30 (1575); SJBvAN, Fond *Primăria orașului Brașov*. Colecția *Documente privilegiale*, nr. 533 (1576).

https://biblioteca-digitala.ro

decisiv de armata voievodului Báthory în bătălia de la Sânpaul (9 iulie 1575). Declarat trădător și cu averea confiscată, Békés a fost nevoit să părăsească definitiv Transilvania. Confruntarea armată a fost o nouă ocazie pentru Cosma Horváth să-și arate loialitatea și vitejia față de Bathorești, aceste calități fiind determinante pentru numirea sa ulterioară în fruntea cetății și Țării Făgărașului[55].

Timp de 12 ani (1576-1588), Cosma Petricievici a coordonat activitățile unei regiuni întinse, care avea o populație numeroasă și omogenă din punct de vedere etnic. În anii 1565-1566, mercenarul Giovanandrea Gromo a arătat despre Țara Făgărașului că „pentru a o străbate călare trebuie mai bine de o zi și jumătate de drum în câmpie, și suprafața aceasta cuprinde 64 de sate mari; se mărginește peste munți cu Țara Românească (...), cu Oltul (...), Brașovul (...) și Sibiul”[56]. Regiunea a avut o organizare statuată la începutul secolului (1508), dar care a respectat tradiția românească[57]. În calitate de prefect și provizor, Cosma a avut atribuții și competențe foarte variate, de ordin militar, fiscal, administrativ și judiciar.

Atribuțiile militare sunt cele mai reprezentative pentru un comandant de cetate, însă în cazul concret al lui Cosma Horvath sarcinile îndeplinite rămân într-o pronunțată obscuritate. Descrierile călătorilor care au trecut prin Făgăraș sunt consonante în privința cetății. La mijlocul secolului al XVI-lea, George Reicherstorffer remarcă o serie de avantaje ale fortificației: „așezată într-un loc șes și mlăștinos, este atât de bine întărită și puternică încât nu există nicio teamă că ea să poată fi vreodată minată”. Tot astfel se pronunță Pierre Lescalopier: „o cetate puternică cu un șanț larg plin cu apă” (1574), și Jacques Bongars: „castel întărit și frumos” (1585)[58]. Indiscutabil, Cosma Petricievici a urmărit să păstreze și să sporească avantajele enumerate, prin consolidarea zidurilor și întreținerea șanțului cu apă. O atenție deosebită a acordat armelor de foc, atât artileriei din cetate, cât și pieselor produse în turnătoria locală atestată în 1567[59]. Printre multele griji ale prefectului s-au aflat întreținerea garnizoanei și paza hotarului spre Țara Românească. Dacă prima atribuție nu este luminată documentar, sarcinile legate de supravegherea munților sunt expuse concret în câteva scrisori provenite de la Bathorești.

Atribuțiile și competențele cu caracter economic s-au întrepătruns cu cele administrative și judiciare. Ele s-au concretizat în strângerea și administrarea dărilor, prestațiilor și veniturilor cetății, în facilitarea colectării taxelor cuvenite fiscului princiar. Prefectul făgărășean avea experiență în administrarea unei fortificații, aceasta fiind acumulată și demonstrată în anii când a condus cetatea Brâncovenești. Calitățile sale au fost recunoscute inclusiv de puterea centrală, care l-a cooptat în comisii de verificare a gestiunii unor fortificații. La 21 septembrie 1584, „Cosmus Horwat Petrityewith, praefectus arcis Fogaras et Joannis Sygerew thesaurarius regni nostri Transsylvaniae” se aflau la Alba Iulia, unde au redactat un raport privitor la

---

[55] Prima atestare în funcția de prefect făgărășean datează din 29 decembrie 1576, cf. Petrichevich Horváth E., *A Petrichevich család történetének regesztái*, p. 78.

[56] *Călători străini despre Țările Române* (în continuare: *Călători*), vol. II, București, 1970, p. 355-356.

[57] Organizarea Țării Făgărașului în perioada 1508-1576 este prezentată de D. Prodan, *Iobăgia*, vol. II, 1968, p. 1-22.

[58] *Călători*, vol. I, 1968, p. 217; vol. II, p. 432; vol. III, 1971, p. 159.

[59] MȚF„VL”, *Fragmente*, p. 23-24.

https://biblioteca-digitala.ro

buna administrare a cetății Chioar de către Cristofor Kereszturi, în perioada iulie 1583-iulie 1584. Pe baza acestui raport, la 7 noiembrie următor regele Ștefan Báthory a emis o chitanță de descărcare financiară a fostului comandant de la Chioar[60]. Dovezi similare există și pentru administrarea cetăților princiare bănățene Caransebeș, Lugoj și Jdioara (1579-1583)[61], ceea ce întărește convingerea că verificări s-au făcut inclusiv la Făgăraș. Buna gospodărire a castelului și domeniului explică, în parte, durata apreciabilă a pârcălăbiei lui Cosma Horvath.

O serie de acte ilustrează implicarea prefectului în perceperea sfertului de dijmă („quarta fiscali"). Ștefan Báthory a decis ca preoții sași să fie impuși la plata unei pătrimi din valoarea dijmei, pentru a crește veniturile fiscului princiar. Impozitul era greu de plătit și a generat opoziția preoților sași care insistau asupra respectării vechilor lor privilegii. Această problemă spinoasă s-a adăugat conflictului mai vechi dintre preoții satelor, colectorii cetății și perceptorii princiari în privința adunării taxelor. Suprapunerile de competențe, dar și abuzurile, au generat numeroase reclamații și procese de care prefectul făgărășean nu a fost scutit. Astfel, la 28 ianuarie 1579, instanța Sighișoarei a transmis spre judecare forului suprem al tuturor scaunelor săsești de la Sibiu reclamația provizorului Cozma Horvat care îi acuza pe locuitorii din Șaeș că ar fi luat dijma adunată de agentul fiscal Matei Warsany[62]. Pe de altă parte, parohii sași au făcut toate demersurile pentru a le fi respectate privilegiile și a scăpa de plata acelui sfert de dijmă, rezultatele fiind variabile. De exemplu, la 24 septembrie 1580, voievodul Cristofor Báthory a poruncit prefectului și colectorilor de dări ai cetății Făgăraș să respecte privilegiile pastorilor sași din capitlul Mediaș, anume scutirea de dări pentru viile preoților sași și ale străinilor și dreptul parohilor de a strânge dijmele pe ogoare și vii[63]. În anul următor, această favoare s-a limitat doar la cler, deoarece noul voievod, Sigismund Báthory, a ordonat preoților parohi sași din scaunele Mediaș, Sighișoara și Cincu să achite decima pe viile străinilor către prefectul Cosma Horvath Petrittievith (28 septembrie 1581)[64]. Perceperea dijmelor l-a preocupat și pe regele Ștefan Báthory care, deși se afla departe, a reușit să-și impună voința în această problemă. Prin două porunci adresate direct „alesului" („egregius") Cosma Horvath „arcis nostrae Fogaras praefectus" și altor oficiali, regele le-a cerut să numească colectori de dări din rândul sașilor pentru adunarea decimei, să nu provoace pagube preoților în cazul arendării decimei (17 martie 1583) și să nu pretindă sfertul de dijmă de la populația săsească din Țara Bârsei, inclusiv din satul Șercaia care aparținea brașovenilor (18 martie 1583)[65]. Prefectul a primit explicații și

---

[60] SJCjAN, *Colecția personală Mike Sándor*, seria 1 - ANR, nr. 44 și 45; Veress E., *Báthory István erdélyi fejedelem és lengyel király levelezése*, vol. II (*1576-1586*), Kolozsvár/Cluj, 1944, p. 282-283, nr. 788.
[61] Costin Feneșan, *Diplomatarium Banaticum*, vol. II, Cluj-Napoca, 2017, p. 131-132, nr. 39.
[62] SJSbAN, *Magistratul orașului și scaunului Sibiu. Colecția de documente medievale*, seria U V, nr. 940.
[63] Idem, Fond *Episcopia Bisericii Evanghelice C.A. din Transilvania. Colecția de documente episcopale*, nr. 239.
[64] Idem, Fond *Parohia evanghelică C.A. Mediaș*, seria 1: Registre, *Registru de documente privind jurisdicția ecleziastică a sașilor transilvăneni*, nr. 2, f. 100.
[65] Idem, *Magistratul orașului și scaunului Sibiu. Colecția de documente medievale*, seria U IV, nr. 1.217; Benkö J., *Milkovia sive antiqui episcopatus Milkoviensis ... explanatio*, tom I,

https://biblioteca-digitala.ro

instrucțiuni suplimentare cu ocazia deplasării la curtea regelui polon. În așteptarea clarificărilor de la unchiul său, voievodul Sigismund a amânat soluționarea cererilor Magistratului sibian legate de strângerea sfertului de dijmă în satele mai sărace și de plata colectorilor, invocând absența căpitanului de Făgăraș (29 mai 1583)[66]. La 30 iunie 1583, cei trei consilieri princiari (care îl tutelau pe tânărul Sigismund) raportau regelui Ștefan întoarcerea lui Petricievici și implicarea sa în soluționarea problemei preoților sași[67]. În perspectivă, această chestiune a depins de bunul plac al principilor care au făcut unele concesii sașilor, dar fără a renunța la încasarea sfertului de dijmă. Aproape de finalul pârcălăbiei sale, Cosma Horvath a luat act de hotărârea voievodului Sigismund ca preoții parohi din scaunele Cincu și Rupea, capitlul Saschiz și filiile Cincu și Alțâna, să-și păstreze drepturile asupra arendării sfertului de decimă (28 martie 1588)[68].

Șt. Báthory a apelat la credinciosul său și în privința unor afaceri de familie. Pentru a aduna o parte din zestrea nepoatei Griselda Báthory, regele i-a desemnat pe Cosma Horvath și Ioan Siger, administratorii moșiilor sale din Transilvania, să-i colecteze veniturile de pe urma animalelor. Misiunea apare destul de anevoioasă, dacă se are în vedere că a durat mai mult de un an (15 septembrie 1583-5 septembrie 1584)[69].

Activitățile cu caracter administrativ au urmărit, în linii mari, realizarea câtorva obiective: exploatarea eficientă a resurselor locale, asigurarea liniștii și protecției locuitorilor, apărarea privilegiilor, îndeplinirea poruncilor date de autoritatea centrală etc. Grija pentru teritoriul administrat s-a concretizat în forme variate: întemeierea de noi așezări, stabilirea unor relații amiabile cu comunitățile învecinate, paza hotarului carpatin, combaterea traficului clandestin de mărfuri și persoane din și spre Țara Românească. Referitor la extinderea spațiilor locuite, se pare că satul Poiana Mărului/Almásmező de lângă Zărnești, menționat din 1589, ar fi fost înființat de căpitanul Cosma Horvath în anii '70 ai veacului[70]. Demersul pare plauzibil dacă se are în vedere inițiativa similară a oșteanului care, cu zece ani mai înainte, a adus primele familii pe locul Topliței moderne. Un alt exemplu de bună administrare este oferit de chitanța prefectului Cosma Horwath Petryttyewith, redactată în cetatea sa, la 17 martie 1578, prin care recunoaște că a primit de la brașoveni suma de 60 de florini pentru anul curent. Plata s-a făcut în virtutea unui acord deja existent între prefectul de Făgăraș și conducerea Brașovului (1575), pentru ca orășenii să poată

Viena, 1781, p. 346-347 (17 martie); SJBvAN, Fond *Primăria orașului Brașov. Colecția Documente privilegiale*, nr. 572.

[66] SJSbAN, *Magistratul orașului și scaunului Sibiu. Colecția de documente medievale*, seria U IV, nr. 1.223.

[67] Veress E., *Báthory István levélváltása*, p. 75, nr. 37. A se vedea și răspunsul regelui din 24 august (*ibidem*, p. 86, nr. 41).

[68] SJSbAN, Fond *Parohia evanghelică C.A. Mediaș*, seria 1: Registre, *Registru de documente privind privilegiile decanatelor Saschiz și Rupea*, nr. 4, f. 62-64.

[69] Veress E., *op. cit.*, p. 97, 194, nr. 47, 73. Griselda era fiica lui Cristofor și sora mai mare a lui Sigismund Báthory. În 1583 a devenit a treia nevastă a cancelarului polon Jan Zamoyski.

[70] Vistai A.J., *op. cit.*, vol. I, p. 17. Satul apare menționat la 1 februarie 1589, când Țara Făgărașului a fost donată lui Baltazar Báthory, cf. Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei și Țării Românești. Acte și scrisori*, vol. III (*1585-1592*), București, 1931, p. 161, nr. 101.

https://biblioteca-digitala.ro

folosi o pădure din Țara Făgărașului, aflată la hotarul cu Wyfalw/Satul Nou, în schimbul unei redevențe anuale[71].

Supravegherea graniței a fost o activitate prioritară pentru comandantul făgărășean, întrucât condițiile naturale favorizau din plin practicarea contrabandei. Fenomenul este remarcat în multe scrisori voievodale, iar repetarea măsurilor prohibitive dovedește ineficiența combaterii acestui delict. De regulă, dispozițiile sunt emise în urma plângerilor formulate de brașoveni, care își vedeau diminuate veniturile prin sustragerea negustorilor de la plata vigesimei (taxă comercială de 5% din valoarea mărfurilor). Aproape mereu destinatarii poruncilor sunt judele regal al celor Trei Scaune secuiești și prefectul cetății Făgăraș, pentru că primul avea grija drumurilor din Carpații Orientali, iar al doilea se preocupa de rutele ce traversau Carpații Meridionali. Prima scrisoare cunoscută din timpul pârcălăbiei lui Cosma Petricievici este datată 26 ianuarie 1579 și reprezintă o reactualizare a dispozițiilor mai vechi luate de Ioan Sigismund Szápolya și Ștefan Báthory[72]. Au urmat poruncile date de voievodul Cristofor Báthory (24 august 1580), de regele Ștefan Báthory (18 februarie 1582, 18 martie 1583) și de tânărul principe Sigismund (12 ianuarie 1585 și 9 ianuarie 1587)[73]. Scrisoarea din 1583 se remarcă prin faptul că regele polon apelează nu doar la cei doi slujbași menționați mereu, ci și la autoritățile orașelor Brașov și Sibiu, care erau direct interesate în descurajarea evazioniștilor. Oficialii primeau misiunea să închidă toate drumurile clandestine („multa occulta et obliqua itinera, tam ex terra Siculiae, quam districtu Fogaras, in Transalpinam”), lăsând spre folosire doar vechile drumuri publice prin Turnu Roșu, Bran, Teleajen și Prahova. Ultimele două porunci sunt importante prin menționarea comerțului ilicit cu cânepă. Experiența acumulată în timp l-a îndreptățit pe Cosma Petricievici să participe la delimitarea și separarea mai multor proprietăți din Principat. El a contribuit la rezolvarea unei dispute vechi de peste 50 de ani asupra câmpului Bozza (spre Vama Buzău), care i-a determinat pe brașoveni să poarte procese cu secuii, cu locuitorii din Prejmer sau cu particulari. Un document voievodal, din 1 septembrie 1583, remarcă implicarea alesului Cosma Horvat Pettryttyevytth, prefect al cetății Făgăraș, care s-a ocupat de obținerea unei dovezi de la locul de adeverire din Alba Iulia, de împărțirea și de hotărnicirea (cu alți oficiali, în prezența vecinilor) a terenului disputat. Aceste demersuri au permis realizarea unei înțelegeri dintre Ioan Beldi de Wzon/Ozun și judele brașovean Lucas Hirscher, fiecare parte primind drept de folosință asupra câmpului. După câțiva ani (1 februarie 1590) principele Sigismund Báthory a reconfirmat hotărnicirea câmpului Bozza, poruncind punerea târgului Prejmer și a orașului Brașov în stăpânirea terenului amintit. Problema acestui câmp fusese discutată într-o ședință a consiliului princiar din anul precedent, printre asesorii jurați figurând și

---

[71] *DF*, p. 66, 69-70, nr. 68 (1575) și 71 (1578).

[72] *Székely oklevéltár*, vol. V (*1296-1603*), red. Szádeczky L., Kolozsvár/Cluj, 1896, p. 120-121, nr. 977.

[73] SJBvAN, Fond *Primăria orașului Brașov*. *Colecția Documente privilegiale*, nr. 562 (1580) și 565 (1585); A. Veress, *Documente*, vol. II (*1573-1584*), 1930, p. 224-225, nr. 204 (1582); Eudoxiu Hurmuzaki-Nicolae Iorga, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XV/1 (*1358-1600*), București, 1911, p. 692-693, nr. 1.276 (1583); SJBvAN, Fond *Primăria orașului Brașov*. *Colecția de documente Stenner*, seria 2, vol. I, nr. 186 (1587).

https://biblioteca-digitala.ro

Cosma Horwath Pettritthyewith[74]. În aceeași decadă, prefectul Cosma s-a implicat în delimitarea moșiilor Bezed/Bezid și Wyffalw/Bezidul Nou, din scaunul Odorhei, traseul hotarelor fiind aprobat de Sigismund Báthory la 1 octombrie 1586[75].

Comandantul făgărășean trebuia să acorde o atenție specială respectării drepturilor și privilegiilor individuale sau colective. Două acte din anul 1580 ilustrează obligația demnitarului de a proteja persoanele aflate în grațiile suveranului. Din 1 iunie provine porunca adresată de Cristofor Báthory aleșilor Cosma Horwath, prefectul cetății Făgăraș, și Ioan Gerendi, asesor jurat al instanței princiare și jude regal al scaunului Alțâna, pentru apărarea văduvei Elisabeta Valkay, cu orfanii și bunurile ei, împotriva oricăror tulburători[76]. Nu după mult timp, la 20 august, regele Ștefan Báthory îi cerea lui Cosma Petrityevitth să aibă grijă de persoana, familia și averea marelui vornic muntean Ivașcu, care, dacă ar fi trebuit să fugă din Țara Românească, primea ca donație satul Sâmbăta de Sus, aparținător cetății Făgăraș[77]. Acest scenariu a devenit realitate la începutul domniei lui Petru Cercel, când amintitul vornic a pribegit în Ardeal și Polonia „cu toate averile, cu nevasta și copiii”. La 18 august 1584, el a primit din partea regelui polon, cu titlu de danie veșnică, satul Sâmbăta de Sus și curia Peterhaza. Suveranul a pus însă condiția ca disputele dintre iobagii vornicului și cei princiari să le judece prefectul cetății Făgăraș. Totodată, regele a poruncit prefectului Cosma, provizorului și castelanului cetății făgărășene să procedeze la punerea vornicului în posesia amintitelor proprietăți[78]. Toate aceste dispoziții nu și-au aflat îndeplinirea, pentru că Ivașcu a preferat să plece în Moldova, unde a suferit „moarte năprasnică” în decembrie următor[79]. Exemplul anterior nu este singular, căci prefectul a primit solicitări și din partea domnilor români. La 23 aprilie 1584, „ex possessione Zelestat” Cosma Pettrithyewith îi anunța pe bistrițeni că domnul Petru Șchiopul i-a scris personal, rugându-l să primească și să apere un boier pe pământul Făgărașului; cum acest lucru nu era posibil, domnul moldav i-a cerut lui Cosma ca măcar să intermedieze primirea boierului la Bistrița, dorință pe care căpitanul s-a grăbit să o împlinească prin intermediul acestei scrisori[80].

Alte documente evocă situațiile conflictuale pe care comandantul făgărășean era dator să le aplaneze. În primăvara lui 1583, regele Ștefan Báthory s-a adresat de două ori „fideli nostro egregio Cosmo Horwath, arcis nostre Fogaras prefecto”, o dată (13 martie) arătându-i reclamația sașilor din toate scaunele care sufereau daune mari de pe urma ciobanilor și oamenilor din locurile administrate de el (devastarea ogoarelor și pădurilor, tăierea copacilor, pășunatul abuziv și dublat de alungarea turmelor sașilor), iar a doua oară (6 aprilie) amintindu-i pagubele întinse pe care iobagii români de pe domeniul făgărășean al principelui („ut subditi seu iobbagiones nostri Valachi,

---

[74] SJBvAN, Fond *Primăria orașului Brașov*. Colecția *Documente privilegiale*, nr. 577, 598c, 601.
[75] SJCjAN, *Fond familial Béldi*, seria 3, nr. 69, f. 2.
[76] SJCvAN, *Colecția arhivelor familiale preluate de la Muzeul Județean Sfântu Gheorghe*, seria 2: *Arhive familiale*, 4. *Familia Gyulay*, nr. 3, f. 20.
[77] *DF*, p. 74-75, nr. 76. Ivașcu din Golești a fost mare vornic în anii 1574-1578 și 1581-1583.
[78] *Ibidem*, p. 81-82, nr. 81.
[79] Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV-XVII)*, București, 1971, p. 61.
[80] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XV/1, p. 694-695, nr. 1.279.

https://biblioteca-digitala.ro

ad arcem nostram predictam Fogaras pertinentes") le aduceau sașilor. În ambele situații, prefectul avea obligația să-i vegheze pe supuși, să curme distrugerile și, doar în situații extreme de nevoi și lipsuri („nisi forte extrema necessitas, et penuria"), să permită locuitorilor a intra cu animalele pe pământurile sașilor, având acordul prealabil al primarilor lor[81].

Printre sarcinile importante se afla recuperarea datoriilor, a corespondenței pierdute și a bunurilor jefuite. La autoritatea și solicitudinea lui Cosma Horvath a apelat Mihai Galffi pentru a-și primi înapoi 25 de florini. Demnitarul nu a pregetat să-l ajute, scriind o misivă către doamna datornică, prin care o îndeamnă să achite suma, foarte probabil o restanță de la soțul ei decedat (15 septembrie 1578)[82]. Peste câțiva ani, registrul de socoteli al Sibiului menționează solicitarea Magistratului adresată căpitanului făgărășean de a contribui la recuperarea și restituirea corespondenței trimise de domnul Moldovei și de hatmanul Balica Melentie. Hârtiile fuseseră pierdute de sol pe străzile orașului, dar, din fericire, s-a dat de urma lor tocmai în satul Grid din Făgăraș (24 august 1583)[83]. Mult mai solicitant s-a dovedit efortul de a găsi averea risipită a domnului pribeag Petru Cercel. La 6/16 aprilie 1585, domnul a părăsit tronul și s-a refugiat în Țara Bârsei. Din însemnările lui Franco Sivori, secretarul italian al fostului domn, se poate afla că lui Petru Cercel „i se trimise vorbă din partea căpitanului cetății Făgărașului ca să se ducă cât mai curând în acel loc, deoarece acesta era gândul guvernatorilor Transilvaniei și că acolo se va chibzui asupra felului în care i s-ar putea da libera trecere pentru a se duce în Ungaria" (10/20 aprilie). Drumul pribeagului domn a fost pregătit de secretarul său, care s-a deplasat până la Făgăraș. Aici a fost primit și tratat foarte amabil de căpitanul Horvath, fapt recunoscut în mod clar de oaspete: „mi-a făcut toate înlesnirile care se pot aștepta de la un bun prieten". După trei-patru zile de odihnă, Sivori a primit acordul principelui de a se întoarce la Brașov, fiind escortat de prefectul Petricievici[84]. Ajuns la Brașov, căpitanul făgărășean și-a focalizat silințele pe recuperarea averii prădate și risipite de însoțitorii fostului domn, fapt menționat atât în relatarea lui Sivori („căpitanul și cu mine am luat unele măsuri"), cât și în registrul de socoteli al orașului pentru data de 26 aprilie („Czahlt den Altstettern von den Queren (sic!), so sie beyde czu der Czeitt wie mir das Stad Volk ausgeschickt haben, des Peter Waida Gutern noch, und auch wie der Herr Sombori [Ladislau], Horvat Cosma, Pernezy [Ștefan], 40 Drabanten und sonst vil Gesind, sampt des Peter Vaida Wagen, gefuhrt haben, mer 343 Rossen, f. 27, asp. 22")[85]. La 19 mai 1585, consilierii ardeleni raportau regelui Ștefan Báthory despre strădaniile depuse de cei trei nobili amintiți mai sus, care au recuperat bogățiile pribeagului Cercel, cum „nu s-ar fi putut făptui mai bine și mai cu sârg"[86].

Relatarea lui Franco Sivori confirmă conlucrarea de moment dintre căpitanul făgărășean și curteanul domnesc, dar sugerează și o colaborare anterioară, din perioa-

---

[81] *Székely oklevéltár*, vol. IV (*1264-1707*), ed. Szabó Károly, Szádeczky L., Kolozsvár/Cluj, 1895, p. 84-85, nr. 715; Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XV/1, p. 693, nr. 1.277; A. Veress, *Documente*, vol. II, p. 247-248, nr. 229.
[82] SJCvAN, *Fond familial Domokos din Cernatul de Jos*, nr. 2, f. 50.
[83] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI (*1517-1612*), 1900, p. 882.
[84] *Călători*, vol. III, p. 45 și 49-50.
[85] *Ibidem*, p. 50; Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 829.
[86] A. Veress, *Documente*, vol. III, p. 28, nr. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

da când Petru Cercel se aflase pe tron. Aceeași atitudine a fost adoptată și față de Mihnea II Turcitul, ale cărui domnii (1577-1583, 1585-1591) sunt simultane cu pârcălăbia lui Cosma Horvath. Comandantul era direct interesat în statornicirea unor relații cordiale cu vecinul său de la sud de Munții Carpați, atitudine care servea și politicii externe a Bathoreștilor. Totodată, prin intermediul trimișilor în și din Țara Românească, el era mereu informat despre evoluția evenimentelor de acolo. Astfel, la 10 decembrie 1582 Cosma își trimisese un slujitor la Brașov pentru a-l întâlni pe marele comis Radu (din Cepari), cumnatul pomenitului vornic Ivașcu, și de a afla intențiile mai multor pribegi sosiți în oraș[87]. Raporturile de bună vecinătate au continuat și în a doua domnie a lui Mihnea Turcitul, ani în care Cosma a fost prefect de Făgăraș sau consilier princiar. Socotelile cetății Bran consemnează pentru 21 ianuarie 1586 trecerea simultană a doi soli: unul muntean, tocmai întors de la curtea princiară, și altul ardelean – venit de la voievodul Mihnea, unde îl trimisese Cosma Horvath cu un cadou („Es kam der Ratz Janos, des Michnae Vayda Diener, von unserm Fürsthenn (...). Es kam der Ferentz Deack von dem Michnae Vayda; der Horwadtt Cosma hatte ihn dahin mitt Geschenck geschickt")[88]. Tot prin vama Branului au trecut în iunie și decembrie 1589 mai mulți trimiși ai voievodului Mihnea, care au adus mărfuri și scrisori. Trei dintre aceștia au ajuns, cu ajutorul unor călăuze ardelene, până la reședința lui Cosma de la Comlod („5 Junii. Es ward dem Pop Janos mit des Michne Waida seinen 2 Dieneren kegen (gegen-n.n.) Komlo zu dem Horwatt Cosma geschickt; 9 Junii. Schickten Kloscho Pittern kegen Weissemburg mit Prieff zu Fürstlichen Gnaden des Nicka Postelnick halben, weil er mit 4 Wägen vom Michne Waida kumbt unnd begeret mit 2 Wägen zum Horwat Cozma zu verreisen; 11 Junii. Komen zuruck vom Herrn Cosma des Michne Waida 2 Diener; 6 Decembris. Schickt noch Befel zu Geleidt einen Belgier (locuitor din Șcheii Brașovului-n.n.), Tudoran Tharcka, mit des Michne Waida Diener kegen Komlo zum Horwatt Kosma)"[89].

Celelalte activități administrative, deloc neglijabile, sunt cunoscute din însemnări răzlețe. Căpitanul suprem călătorește destul de mult pentru a-și îndeplini misiunile încredințate, iar voievozii ardeleni îi facilitează deplasările. În acest sens, s-a păstrat de la Cristofor Báthory o scrisoare de încredințare în favoarea prefectului Cosma Pettrytyewich, care trebuia să ajungă la curtea princiară de la Alba Iulia (28 octombrie 1579). Prin acea misivă, toți slujbașii țării erau obligați să permită trecerea demnitarului și să-i pună la dispoziție cai[90]. În primăvara lui 1583, Cosma a întreprins o călătorie mai lungă, la curtea regelui polon Ștefan Báthory, din însărcinarea voievodului Sigismund și a consilierilor care îl tutelau. Scopul principal al misiunii rămâne necunoscut, însă mărturiile disponibile permit, măcar indirect, reconstituirea câtorva dintre acțiunile lui Petricievici. Pe lângă informațiile comunicate regelui, Cosma a intervenit pentru obținerea unor avantaje și privilegii în favoarea diverșilor cunoscuți ai săi. Totodată, căpitanul a primit de la suveran diverse instrucțiuni și scrisori pentru Consiliul princiar al Transilvaniei, precum și recomandări verbale privind strângerea sfertului de dijmă cuvenit fiscului, respectarea privilegiilor brașovenilor,

---

[87] Hurmuzaki-Iorga, *op. cit.*, p. 825.
[88] *Ibidem*, p. 832. Tot acolo s-a consemnat trecerea lui George Török cu un boier la Făgăraș, pe 15 februarie 1586.
[89] *Ibidem*, p. 838, 840.
[90] SJCjAN, *Fond fideicomisionar Jósika*, seria 1: *Documente medievale*, nr. 227.

https://biblioteca-digitala.ro

combaterea contrabandei etc. Durata soliei a fost destul de mare, demnitarul revenind la Făgăraş după 30 mai 1583.

Căpitanul s-a arătat priceput şi în privinţa cailor, fapt evidenţiat în misiva adresată de Ştefan Báthory consilierilor princiari cărora le-a cerut să-i trimită un cal cumpărat. Într-un scurt post-scriptum, regele îl indică pe Cosma să verifice calităţile acelui cal de rasă (6 mai 1584)[91]. La scurt timp, o nouă scrisoare a regelui către consilieri atestă că Horvath îşi informase suveranul despre diverse afaceri ardelene (2 iulie 1584)[92]. Prezentarea atribuţiilor administrative se poate încheia cu aceea a găzduirii voievodului. Câteva documente confirmă prezenţa lui Sigismund Báthory la Făgăraş, cel puţin între 9 ianuarie şi 10 februarie 1587, precum şi popasul acestuia în zisa cetate pe 3 iulie 1588[93]. În mod cert, prefectul a coordonat toate pregătirile pentru primirea şi găzduirea suveranului şi a suitei sale. Tot el s-a îngrijit de aspectele de ceremonial şi de pază. Foarte abil, a ştiut să se facă plăcut tânărului prinţ care, drept răsplată, la vizita din 1587 i-a întărit stăpânirea asupra a două sate clujene.

La începutul analizei *atribuţiilor judiciare*, trebuie remarcat faptul că Ţara Făgăraşului a rămas şi în secolul al XVI-lea o lume sensibil diferită de cea a oficialităţii transilvane, o regiune cu elite şi legi proprii. Caracterul aparte al Ţării Făgăraşului a fost remarcat de umanistul Nicolau Olahus: „această cetate (Făgăraş- n.n.) e ca un mic ducat; are în supunerea sa pe boierii români care ascultă de castelan ca de un domn al lor”[94]. Identitatea proprie este ilustrată cel mai bine de existenţa adunărilor boiereşti, foarte asemănătoare, prin structură şi competenţe, cu adunările cneziale şi nobiliare româneşti din Maramureş, Haţeg sau Banat. În perioada când Cosma Petricievici a condus Făgăraşul, aceste adunări funcţionau pe baza Statutelor elaborate în 1508. Ele aveau un caracter aproape exclusiv judecătoresc, erau tutelate şi controlate de prefecţii, castelanii sau provizorii cetăţii, în calitate de preşedinţi ai scaunelor judiciare. Deşi a fost limitată în atribuţiile şi competenţele sale, adunarea boierilor din Făgăraş a depăşit cu mult rolul unui simplu scaun de judecată supravegheat de oficialitate. În aceste adunări, boierii şi juraţii iau hotărârile de fapt, iar castelanii sau prefecţii (străini de aceste locuri) le confirmă de drept. Adunările boiereşti deliberează şi judecă după principiile dreptului românesc, decid hotărniciri şi puneri în stăpânire, obţin recunoaşterea sub formă de privilegii a vechilor obiceiuri ale ţării etc. Boierii din adunare cunosc bine temeiurile stăpânirii unui anumit boieronat, ei ţin seamă de documentele provenite de la domnii Ţării Româneşti şi tot ei îi determină pe funcţionarii principatului transilvan să accepte existenţa boieronatelor, ca stăpâniri tradiţionale. Astfel, boierii au reuşit să păstreze şi să consacre (prin documentele redactate în adunările lor periodice) structurile social-economice şi politice distincte ale Făgăraşului[95].

---

[91] Veress E., *Báthory István levélváltása*, p. 150, nr. 64.

[92] *Ibidem*, p. 167, nr. 66.

[93] SJBvAN, Fond *Primăria oraşului Braşov. Colecţia de documente Stenner*, seria 2, vol. 1, nr. 186; SJCvAN, Fond *Primăria oraşului Târgu Secuiesc*, seria 1: *Acte administrative*, nr. 57; *BZK*, p. 208-209, nr. 712-715; A. Veress, *Documente*, vol. III, p. 94-96, nr. 48 (1587); SJBvAN, Fond *Primăria oraşului Braşov. Colecţia Documente privilegiale*, nr. 597 (1588).

[94] *Călători*, vol. I, p. 493.

[95] Ioan Aurel Pop, *Instituţii medievale româneşti. Adunările cneziale şi nobiliare (boiereşti) din Transilvania în secolele XIV-XVI*, Bucureşti, 1991, p. 195-210.

https://biblioteca-digitala.ro

Cosma Petricievici a prezidat un număr apreciabil de adunări boierești, documentele păstrate certificând peste 20 de întruniri în intervalul 1577-1588. Desfășurarea adunărilor și redactarea actelor se fac numai în zile de marți. Șirul mărturiilor începe la 4 februarie 1578, când Cosma, deopotrivă prefect și provizor al Făgărașului, emite un act care confirmă ținerea în cetate a unei adunări boierești cu 12 membri, pe 17 decembrie 1577. Atunci, Comșa, fiul răposatului Stoica Motoc, a declarat pierderea de către înaintașii săi a certificatului de stăpânire a unui sfert din boieronatul[96] („quartam partem integre boeronatus") de Săsciori. Deoarece nu se ivise niciun opozant la trei scaune de judecată („per publicas proclamationes solitas, in tribus sedibus continuis pro more et consuetudine huius districtus Fogaras factas (...) nemine contradictore apparente"), solicitantul și urmașii lui au fost recunoscuți în amintitul sfert de boieronat[97]. Tot astfel, în adunarea ținută la 27 martie 1582 cei 12 boieri prezidați de prefectul Cosma Horvath Petritjevith au dat satisfacție lui Staicu Gubernath și celor patru fii ai săi, care pretindeau stăpânirea ancestrală asupra unei jumătăți din moșia Comăna de Sus din districtul Făgăraș, în condițiile pierderii actului justificativ de către străbunii lor. După trecerea a trei ședințe judiciare în care nu s-a ivit niciun opozant, la 29 mai următor solicitanților li s-a recunoscut în scris dreptul de moștenire[98]. O speță asemănătoare s-a judecat la 24 noiembrie 1579, când mai mulți boieri din satele Recea și Berivoiul Mare, au pretins drepturile lor legitime asupra mai multor părți fărâmițate din boieronatul moșiei Recea („quartam partem unius quartae boeronatus integrae eiusdem possessionis"). Aceste parcele fuseseră cumpărate de petenți, dar nu mai existau probe, pentru că documentele au ars în casa parohială din Făgăraș. Chiar și în aceste condiții, drepturile reclamanților aveau ca temei suplimentar vocația succesorală față de vânzători, care le erau și rude fără urmași. După patru săptămâni de la audiere (22 decembrie), scaunul judiciar prezidat de Cosma Horwat Petritiewith „provisor et praefectus arcis Fogarass" a confirmat în scris drepturile cuvenite petenților[99].

În alte cazuri, drepturile și/sau actele de proprietate sunt contestate de rude ori de vecini, procedura fiind mai complexă. Absența actului scris i-a determinat pe trei boieri din Săsciori să conteste drepturile de boieronat ale lui Radeș asupra unor terenuri din amintitul sat. Clarificarea situației s-a realizat chiar de către cei 12 boieri din sfat, care au jurat că pământurile litigioase au aparținut dintotdeauna strămoșilor lui Radeș (22 iunie 1578)[100]. Mult mai amplu s-a dovedit procesul dintre preotul Dumitru din Dejani (arhidiacon al districtului Făgăraș) și boierul Oprea Mailath din același sat pentru o jumătate din boieronatul acelui loc. Prima înfățișare a avut loc marți, 20 octombrie 1579, când popa Dumitru a contestat valoarea unui document[101],

---

[96] Boieronatul semnifică atât proprietatea, cât și dreptul de stăpânire, fiind o instituție locală românească echivalentă cnezatului (I.A. Pop, *op. cit.*, p. 199).
[97] *DF*, p. 68-69, nr. 70.
[98] *Ibidem*, p. 78-79, nr. 79.
[99] *Ibidem*, p. 72-74, nr. 75.
[100] *Ibidem*, p. 70, nr. 72.
[101] Mailath a prezentat un act din 1559, emis de Anna Nádasdy, văduva lui Ștefan Mailath (voievod al Transilvaniei, între 1534 și 1541), care confirmă conținutul unui hrisov muntean din 23 aprilie 1452, cf. I. cav de Pușcariu, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, vol. I, Sibiu, 1892, p. 152.

https://biblioteca-digitala.ro

prezentat ca probă de Mailath. Tranşarea disputei s-a realizat la 3 noiembrie, în adunarea formată din 12 boieri aleşi de ambele părţi, care a confirmat valoarea actului contestat[102], dând dreptate lui Mailath. Din prudenţă, sentinţa a luat o formă scrisă abia în scaunul judiciar ţinut pe 17 noiembrie 1579[103]. Alte două scaune cu câte 12 boieri asesori, prezidate de Cosma Horvath Petrittievith „provisor ac praefectus arcis terraeque Fogaras" și reunite tot marţea (13 iunie 1581 și 9 ianuarie 1582), discută pricina dintre două surori, Dobra și Neacşa, fiicele răposatului Grigore Stan, pentru stăpânirea unui sfert din boeronatul părintesc de la Veneţia de Jos. S-au menţionat succesiv: scopul adunării („pro discutiendis causis litignatium"), audierea părţilor („nos igitur ambarum partium, propositionibus et responsis auditis"), evaluarea probelor aduse, deliberarea și pronunţarea sentinţei („ex consilio assessorum sedis iudiciariae iudicante commisimus eo modo (...)"). La 10 februarie 1587, voievodul Sigismund Báthory a transcris sentinţa adunării judiciare din 9 ianuarie 1582, semnalând și alte aspecte interesante ale procedurii: sentinţa se luase de către căpitan și cei 12 boieri („e commissione dicti Cosmi Petrittievith ac duodecim iuratorum Boiaronum sedis et districtus iudiciariae assessorum eiusdem terrae Fogaras"), hotărârea fusese scrisă pe pergament, actul fiind întărit cu pecetea prefectului („litterae Egregii Cosmi Horwat Petrittievith provisoris ac praefecti arcis nostrae Fogaras, in pergameno patenter confectae sigilloque eiusdem Cosmi Petrittievith impendenti communita")[104].

În seria cauzelor civile soluţionate de instanţa boierească făgărăşeană, un loc distinct îl ocupă adopţiile și înfrăţirile. La 20 decembrie 1580 se atestă întrunirea unui scaun judiciar pe 27 septembrie, prezidat de prefectul și provizorul Cosma Horwath Petryttyewyth, unde s-a admis cererea unui boier din Ludişor, rămas fără unicul său fiu, de a adopta ca moştenitori pe consătenii Comşa și Lupu Sârbu[105]. Tot astfel, în 12 decembrie 1581, se face referire la adunarea de marţi, 7 noiembrie, când cei 12 boieri asesori, prezidaţi de prefectul Cosma, au aprobat ca doi soţi de vârstă înaintată și lipsiţi de copii să adopte un nepot și să-l considere moştenitorul legitim al averii lor din satul Săsciori[106]. Interesantă se dovedeşte adopţia unui ginere de către socrul său, la începutul lui 1584. Şedinţa adunării boiereşti din 18 februarie, condusă de provizorul și prefectul Cosma Horvath, a aprobat solicitarea „agilului" Dragoş Cârstea din Şercăiţa, lipsit de urmaşi pe linie masculină, de a-l adopta pe ginerele său, preotul Bărbat, care era și parohul amintitei posesii. Boierul Cârstea a apelat la această soluţie în acord cu fiica sa (soţia celui adoptat) pentru a asigura moştenirea boieronatului Şercăiţa. Lipsa oricărui opozant a determinat instanţa să redacteze actul de adopţie, la întrunirea sa din 17 martie[107]. De asemenea, într-una din ultimele adunări judiciare

---

[102] De fapt, adunarea a validat conţinutul unei danii domneşti (1452) în favoarea lui Stanciu Mailat din Dejani. Actul din 23 aprilie 1452, în forma publicată de I. cav. de Puşcariu, *Fragmente,* p. 59-62, nr. 21, este un fals evident, semnalat ca atare în *Documenta Romaniae Historica,* B. *Ţara Românească,* vol. I (*1247-1500*), Bucureşti, 1966, p. 512-514, nr. 3.

[103] Petrichevich Horváth E., *A Fogarasföldi bojárok a XVI. században*, în „Turul", 57, nr. 3-4, 1943, p. 69-70, nr. 2.

[104] A. Veress, *Documente,* vol. II, p. 217-220, nr. 200 (1581, 1582); vol. III, p. 94-96, nr. 48 (1587).

[105] *DF,* p. 75-76, nr. 77.

[106] *Ibidem,* p. 77, nr. 78.

[107] I. cav de Puşcariu, *Fragmente,* p. 130-134, nr. 46.

https://biblioteca-digitala.ro

prezidate de prefectul Cosma (act din 21 mai 1588 cu referire la ședința din 26 martie), s-a confirmat voința lui Oprea Dragomir de Mândra de a-l recunoaște pe Toma Boier de Recea ca fiu adoptiv și comoștenitor (alături de fiii săi, Oprea și Bucur) al dreptului de moară de pe amintita moșie, decizie întărită de Baltazar Báthory, următorul stăpân al Țării Făgărașului, la 20 iulie 1590[108].

La finalul prezentării prerogativelor acestor adunări, se cuvine precizat faptul că prefectul/castelanul își poate delega atribuția conducerii ședințelor judiciare unui subaltern, mai precis provizorului. Absența titularului se poate explica prin îndeplinirea unei alte misiuni, mai importantă ori mai grabnică. Această practică este atestată la 30 martie 1585, când scaunul de judecată a fost prezidat de provizorul Nicolae Besseniey[109]. Personajul a fost amintit în paginile anterioare, apărând ca unul dintre credincioșii lui Cosma Petricievici, care l-a răsplătit prin donarea unor părți de moșie în 1583. De asemenea, se poate remarca avansarea ierarhică, în decurs de doi ani, de la treapta de vice-provizor la cea de provizor.

Alte surse confirmă faptul că prefectul făgărășean s-a implicat în rezolvarea unor raporturi civile, dar nu în calitate de președinte al adunării districtuale, pentru că persoanele asistate erau străine de Țara Făgărașului. S-a arătat mai sus intervenția reușită a lui Cosma pe lângă suveranul polon în favoarea urmașilor lui Martin Tőrös, ca ei să rămână în casele lăsate de răposat (1583). Peste câțiva ani (26 ianuarie 1587), profitând de prezența lui Sigismund Báthory la Făgăraș, „egregius Cosmus Horwath Petrithiewith praefectus arcis” l-a convins pe suveran să-i acorde alesului Ioan Mykola de Zamosfalwa/Someșeni (fiul amintitei Ana Melić) tutela a două surori minore, orfane de ambii părinți, întrucât acesta era văr cu tatăl fetelor[110].

Implicarea prefectului Cosma în *activități culturale* pare oarecum surprinzătoare, având în vedere natura ocupațiilor sale. Dacă nivelul pregătirii sale intelectuale rămâne necunoscut, totuși se poate admite că el era o persoană care înțelegea mai multe limbi. Învățase în familie limbile croată și maghiară, iar contactul îndelungat cu locuitorii scaunelor săsești, cu boierii făgărășeni și cu supușii de pe moșiile sale i-a facilitat cunoașterea, măcar sumară, a limbilor germană și română. De asemenea, termenii latinești i-au fost familiari prin intermediul actelor administrative. Tot aici trebuie precizat că el era de confesiune reformată și era tolerant față de unitarieni[111]. Două mărturii din anii 1581-1582 confirmă religia căpitanului Cosma și sprijinul lui pentru cultura scrisă în limbi savante sau vernaculare. Prima dovadă este cartea profesorului și pastorului reformat Petru Csókás, intitulată „Speculum exilii”[112], care a fost dedicată căpitanului de Făgăraș (rebotezat de autor ... Cazimir!): „(...) inclyto et magnifico domino praeclaris generis ac virtutis insignibus prudentiae item rerum-

---

[108] *Ibidem*, p. 134-138, nr. 47.

[109] *Ibidem*, p. 144-145, nr. 50.

[110] SJCjAN, *Fond fideicomisionar Jósika*, seria 1: *Documente medievale*, nr. 307.

[111] Horn Ildikó, *Hit és hatalom. Az erdélyi unitárius nemesség 16. századi története*, Budapest, 2009, p. 145, 241.

[112] *Speculum exilii et indigentiae nostrae sive libellus. In quo utilis et divinus verum Deum verè invocandi modus traditur, et illa Dominica oratio, brevibus quidem, sed planissinis explicationibus, in gratiam, aeternum Iehovam, Patrem, Filium & Spiritum Sanctum, in Spiritu et veritate invocantium, exponitur. Ex praelectionibus PETRI LASCOVII DE BAROVIA, Ludirectoris Scholae Vasarhelinae ...*, Coronae/Brașov, M.D.LXXXI (1581), 40+880+28 p.

https://biblioteca-digitala.ro

que gestarum praemiis, spectabili domino Casimino (sic!) Horvat Petrytyvicz, principi Transilvaniae illustrissimi a consiliis et serenissimi Stephani primi, regis Poloniae (...), capitano in arce Fogaras, lectissimo domino ac mecaenati suo collendissimo Petrus C. Lascovius de Barovia" (Fig. 2). Lucrarea are un adaus intitulat „Nablium praecanum, in quo illustrium aliquot Transilvaniae Haeroum laudes decantantur", care cuprinde elogii în limbile greacă și latină la adresa principelui Sigismund Báthory și a notabilităților ardelene, inclusiv pentru magnificul domn Cazimir Horváth Petrytievicz[113]. Dincolo de cuvintele măgulitoare adresate osteanului se pot evidenția câteva realități. În primul rând, cei doi se cunoșteau personal de câțiva ani, Csókás fiind directorul școlii din Făgăraș, înainte de a pleca într-o amplă călătorie de studii în Europa (1578). După revenirea în țară (1580), având faima unei bune pregătiri intelectuale, Csókás a fost invitat să devină pastorul reformat al comunității făgărășene. Solicitarea a rămas neonorată, pentru că Petru Csókás a ales să-și continue peregrinarea academică[114]. Foarte probabil, în 1580-1581, Cosma Petricievici i-a acordat amintitului literat sprijinul material pentru a-și publica lucrarea de aproape 950 de pagini! Astfel se poate explica motivul pentru care prefectul făgărășean a fost apreciat ca un domn foarte distins și un mecena.

A doua mărturie edificatoare este scrisoarea judelui brașovean Luca Hirschel către omologul său bistrițean, prin care se interesa de vânzarea exemplarelor din „Evanghelia cu învățături" (14 august 1582). Cartea apăruse cu un an înainte, în tipografia diaconului Coresi, prin contribuția personală a primarului brașovean pentru „sădirea și zidirea Cuvântului dumnezeiesc întru săracul popor românesc al acestei țări" („czu Pflanczung wnndt Erbawng seines heilligenn wnndt gottlichenn Wortts czwischen dem armenn walachischenn Pöpel dieses Landes"). Tipărirea lucrării întrunise acordul unanim din partea factorilor decizionali: mitropoliții celor trei țări românești, domnii Moldovei și Țării Românești, Magistratul Sibiului, „item Herr Cosma Horwatt vonn Fogaras"[115]. Precizarea este foarte importantă, pentru că arată, indirect, sprijinul demnitarului făgărășean pentru atragerea, într-o manieră subtilă, a românilor către una dintre confesiunile reformate.

În a doua parte a anului 1588, lui Cosma Horvath i s-a luat comanda cetății Făgăraș, măsură care reflectă nu o cădere în dizgrație, ci efectul aplicării unei dispoziții testamentare a regelui Ștefan Báthory. În diata redactată la 12 mai 1585 suveranul stabilise că „arcem Fogaras dono Balthasaro Bathori nepoti". Această voință a fost pusă în practică de nepotul Sigismund, care a emis o scrisoare de consimțământ (28 august 1588) și un ordin de punere în posesia cetății și domeniului Făgăraș (1 februarie 1589)[116]. Un act din 3 iulie 1588 îl menționează pentru ultima oară pe Cosma Petrityewith ca prefect al Făgărașului, acesta fiind concomitent și consilier princiar. Cosma se afla la Făgăraș, alături de domnul său, participând la luarea unei decizii în procesul orașului Brașov împotriva moșiei Lisnău, privitor la folosirea unei pășuni[117].

---

[113] Descrierea cărții în *Régi Magyarországi nyomtatványok*, vol. I (*1473-1600*), Budapest, 1971, p. 450-451, nr. 483.
[114] Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, vol. VII, Budapest, 1900, col. 798.
[115] Hurmuzaki-Iorga, *Documente*, vol. XI, p. 656, nr. 96.
[116] Veress E., *Báthory István levelezése*, vol. II, p. 299, nr. 805 (1585); A. Veress, *Documente*, vol. III, p. 139-140, 158-163, nr. 85, 101 (1588, 1589).
[117] SJBvAN, Fond *Primăria orașului Brașov*. Colecția *Documente privilegiale*, nr. 597.

https://biblioteca-digitala.ro

Știrile despre Cosma, în ipostaza de consilier sau de asesor jurat al instanței princiare, au continuat până la 1 februarie 1590[118], semn că el a rămas activ până aproape de stingerea din viață, pe 28 aprilie următor.

Memoria fostului comandant făgărășean a fost cinstită, în primul rând, de familia sa. Fiul cel mare, Francisc, s-a îngrijit să pună pe mormântul părinților săi o placă frumos gravată și ornată, iar al doilea băiat, George, a recunoscut în testamentul redactat la 1608 că starea sa bună se datorează, în primul rând, iscusinței tatălui său[119]. În secolele care au urmat, familia Horvath Petricievici a fost prolifică și s-a bucurat de o prestanță deosebită. Generațiile mai recente au cuprins numeroși artiști, scriitori, magistrați, clerici, generali, politicieni și ... un istoric. Baltazar Petrichevich-Horváth (1714-1777) a fost magistrat și superintendentul Bisericii Unitariene din Transilvania începând cu anul 1753. Contemporan cu el este Kasimir Horváth-Petrichevich (1735-1794), care a avansat până la gradul de general maior, în 1789. Daniel Petrichevich Horváth (c. 1780-1842) a condus Teatrul Național din Cluj, iar fiul său, Lazăr Petrichevich Horváth (1807-1851), s-a remarcat ca scriitor și membru al Academiei Maghiare de Științe. Peste ani, baronul Arthur Petrichevich Horváth (1872-1945) a fost deputat în Parlamentul maghiar (1901-1910), iar profesorul Emil Petrichevich Horváth (1881-1945), deja amintit, a reușit să publice documentația multiseculară a familiei sale[120].

Din perspectiva documentelor evocate, se poate afirma că nobilul Cosma Horvath Petricievici a avut un destin fericit. Deși a fost nevoit să se înstrăineze de familia și de patria sa, pe care nu le-a uitat niciodată, el și-a găsit rosturile în țara adoptivă. Cosma s-a bucurat de o viață îndelungată, care i-a dat numeroase împliniri: o familie cu copii numeroși, un patrimoniu imobiliar consistent, funcții și onoruri dintre cele mai mari. Noua patrie, mult mai liniștită și sigură decât cea natală, i-a oferit posibilitatea să-și afirme pe deplin calitățile și meritele. Destinul l-a purtat și prin Țara Oltului, pe care a condus-o cu pricepere mai mult de zece ani. Prin faptele sale, Cosma Horvath Petricievici poate fi considerat unul dintre comandanții importanți ai cetății și Țării Făgărașului.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Blazon gravat pe piatra tombală a lui Cosma Horvath Petricievici, c. 1600 (în biserica reformată din satul Comlod, comuna Milaș, jud. Bistrița-Năsăud).

Fig. 2 – Dedicația lucrării lui Petru Csókás, „Speculum exilii”, pentru Cosma Horvath Petricievici (Brașov, 1581).

---

[118] SJCjAN, *Fond familial Haller*, seria 2, nr. 60, f. 4 (1 septembrie 1589); SJBvAN, Fond *Primăria orașului Brașov*. Colecția *Documente privilegiale*, nr. 598b (5 noiembrie 1589), 598c, 601 (1590).

[119] Kővány L., *op. cit.*, p. 120.

[120] Szinnyei J., *op. cit.*, vol. IV, 1896, col. 1.159-1.160, 1.265-1.267; *Országgyülési almanach*, ed. Sturm Albert, Budapest, 1901-1906, edițiile *1901-1906*, p. 338; *1906-1911*, p. 193.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

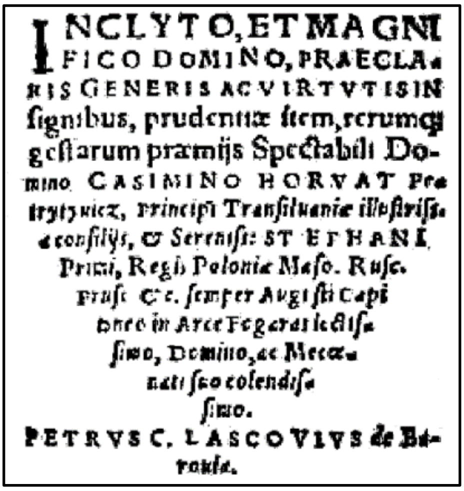
INCLYTO, ET MAGNIFICO DOMINO, PRAECLARIS GENERIS AC VIRTVTIS INsignibus, prudentiae item, rerumque gestarum praemijs Spectabili Domino CASIMINO HORVAT Praetrytzvicz, principi Transiluaniae illustrissimae consilijs, & Serenissi: STEPHANI Primi, Regis Poloniae Maso. Rusc. Prusc &c. semper Augusti Capitaneo in Arce Fegaras lectissimo, Domino, ac Mecaenati suo colendissimo.
PETRVS C. LASCOVIVS de Baronala.

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

ÎNSEMNELE STĂRILOR TRANSILVANIEI INCLUSE ÎN SIGILIILE ȘI MONEDELE PRINCIPILOR AUTOHTONI[1]

SZEKERES Attila István[2]

THE SYMBOLS OF THE TRANSYLVANIAN ESTATES IN THE SEALS AND COINS OF THE AUTOCHTHONOUS PRINCES

ABSTRACT

The symbols of the three estates of Transylvania were codified as such only in 1659, but they appear much earlier on the seals and coins of the princes. The present paper aims to present these seals and coins only from the period of the autonomous principality of Transylvania, so under the rule of autochthonous princes, until the incorporation of the principality into the Habsburg Empire. The three heraldic elements, which will be discussed, the eagle, the pair of the sun and the crescent and the seven bastions first appeared togethet on the 1580 medallion of Christofor Báthori, voivode of Transylvania, then on the seals and coins of later Transylvanian princes, with the family coat of arms of the current prince. The meaning of the components of the coat of arms of Transylvania was settled on the Transylvanian Diet held in Sebeș/Szászsebes in 1659. The law stated that there should be a rising eagle on the seal of the Transylvanian counties, with the circumscription: SIGILLUM COMITATUUM TRANSYLVANIAE (The seal of Transylvanian counties). The sun and the crescent represented the Székelys/Szeklers, with the circumscription: SIGILLUM NATIONIS SICULICAE (The seal of the Székely/Szekler nation). The seven bastions stood for the Saxon community, with the circumscription: SIGILLUM NATIONIS SAXONICAE (The seal of Saxon nation).

Keywords: Transylvania, prince, coat of arms, seal, coin, county, székely/szekler, saxon, eagle, sun and crescent, seven bastions.

Az erdélyi rendek jelképei a nemzeti fejedelmek pecsétein és pénzérméin

ÖSSZEFOGLALÓ

Erdély címerének elemei – a növekvő sas, a nap és holdsarló párosa valamint a hét bástya – azok 1659-ben történt meghatározása előtt már megjelentek a nemzeti fejedelmek pecsétein és pénzérméin. Mindhárom elem első ízben egyszerre Báthori Kristóf, Erdély vajdája 1580-as emlékérmén jelent meg először, majd a későbbi erdélyi fejedelmek pecsétjein és pénzérméin az aktuális fejedelem családi címerével együtt. Jelen tanulnány ezeket a pecséteket és pénzérméket mutatja be, uralkodónként egy-egy jellegzeteset. Arról, hogy Erdély címerének alkotóelemei mit jelentenek, az 1659-ben Szászsebesen tartott erdélyi országgyűlés határozott. A 3. törvénycikk kimondja, „az erdélyi vármegyéknek a pecsétre metszett insigniá-

---

[1] Parte a subiectului a fost tratat, însă concentrat pe însemnele comunității secuiești în studiul Attila István Szekeres, *Stema comunității secuiești*, în Attila István Szekeres, Sándor Pál-Antal și János Mihály, *Simboluri istorice secuiești*, Odorheiu Secuiesc, Centrul Județean Pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Harghita, 2017, p. 11-69.

[2] Heraldist, doctor în istorie, membru asociat al Academiei Internaționale de Heraldică, președintele Asociației de Heraldică și Vexilologie din Transilvania, Sf. Gheorghe; e-mail: attila@szekeres.ro, web: www.szekeres.ro.

https://biblioteca-digitala.ro

jok légyen egy fél sas, környül való írása: Sigillum comitatuum Transylvaniae (az erdélyi vármegyék pecsétje). A. székelységnek légyen egy fél hold és nap, környülvaló írása: Sigillum nationis Siculicae (a székely rendi nemzet pecsétje). A szászságé légyen hét kolcsos város, környül való irása: Sigillum nationis Saxonicae (a szász rendi nemzet pecsétje).

Kulcsszavak: Erdély, fejedelem, címer, pecsét, pénzérme, vármegye, székely, szász, sas, nap és holdsarló, hét bástya.

Însemnele celor trei stări ale Transinsilvaniei au fost codificate ca atare abia în anul 1659, dar ele apar mult mai devreme pe sigiliile și monedele principilor. Studiul de față își propune să prezinte aceste sigilii și monede, câte una specifică pentru fiecare domnitor în parte, doar din perioada principatului autonom al Transilvaniei, deci sub domnia principilor autohtoni, până la încorporarea principatului în Imperiul Habsburgic. Cele trei elemente heraldice, despre care va fi vorba, apar împreună începând cu anul 1580, deci studiul nu va prezenta antecedentele, tratate de altfel recent de heraldistul Tudor-Radu Tiron[3].

Un an de cotitură în istoria Transilvaniei a fost anul 1437 – ultimul an de domnie al regelui Sigismund de Luxemburg –, an în care a avut loc în estul Regatului Ungariei, mare parte din nordul voievodatului Transilvaniei, răscoala de la Bobâlna. La 16 septembrie 1437 la Căpâlna reprezentanții nobilimii, cei ai scaunelor săsești și comiții secuilor au încheiat un pact de alianță mutuală militară și politică, numită „Fraterna unio"[4]. Împreună cu clerul și-au unit forțele împotriva răsculaților. Pactul a fost întărit la Turda la 2 februarie 1438, totodată această „uniune frățească" împotriva răscoalelor țărănești a fost extinsă și împotriva atacurilor turcești, ceea ce în istoriografie s-a vehiculat ca un pact de ajutor reciproc împotriva tuturor dușmanilor, fie ei din interiorul sau exteriorul țării. Acest pact s-a denumit „Unio trium nationum" (Unirea celor trei naţiuni) ulterior. Această sintagmă s-a folosit pentru întâia oară în anul 1509 și nu pentru indicarea națiunilor în sensul contemporan al cuvântului, ci pentru întărirea relațiilor între comunitățile respective[5]. În istoriografia de după sfârșitul secolului al XVIII-lea acest pact a primit conotație naționalistă[6].

După formarea Principatului autonom al Transilvaniei, la început nu apăreau elementele cunoscute ale stemei Transilvaniei – acvila ieşind, soarele şi semiluna, şapte turnuri/bastioane –, în sigiliile și monedele primilor principi, Ioan Sigismund Zápolya (Szapolyai János Zsigmond) și Ștefan Báthori (Báthori István). Însă, după încoronarea celui din urmă ca rege al Poloniei – și mare duce al Lituaniei –, în 1576, și instalându-se la curtea de la Cracovia, și-a lăsat fratele ca locțiitor, voievod al Transilvaniei. În cinstea acestuia din urmă, Christofor Báthori (Báthori Kristóf), s-a emis a medalie aniversară la împlinirea vârstei de 50 de ani în 1580 (Fig. 1).

---

[3] Tudor-Radu Tiron, *Începuturile stemei Transilvaniei în lumina mai multor izvoare ilustrate externe, din secolul al XV-lea până la începutul secolului al XVII-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie «G. Bariţiu» din Cluj-Napoca. Series Historica", tom L, 2011, p. 307-339.

[4] „Nobiles ac Saxones et Siculos talem fraternam unionem disposuimus unionem".

[5] Lajos Demény, *Mítosz és valóság. Az „unio trium nationum" és az 1437. évi erdélyi parasztfelkelés*, în „Romániai Magyar Szó", XVII, din 12.02.2005.

[6] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe aversul medaliei se află portretul voievodului, circumscris de inscripţia: „CHRIST[oforus] BATH[ori] DE SOMLIO”, iar reversul acestei medalii este încărcat de o compoziţie având în centru un scut încărcat cu trei colţi de lup cu vârful spre senestra – blazonul familiei Báthori; din marginea superioară a scutului iese o acvilă cu aripi desfăcute și capul întors spre dextra; scutul este flancat de un soare şi o semilună descrescătoare. Totul surmontează şapte munţi care, poartă câte un turn, așezate în semicerc la baza medaliei”[7]. În exergă se continuă inscripția: „PRINCEPS TRANSYL[vaniae]1580”. Adică „Christofor Báthori de Somlyó, principe al Transilvaniei, 1580”.

De remarcat că este prima oară când apar împreună toate elementele componente ale stemei Transilvaniei, însă nedefinite încă. Cu atât mai mult încât literatura de specialitate consemnează de obicei anul 1595 ca data la care apar aceste trei elemente, dar atunci împreună cu însemnele Moldovei și Țării Românești, pe sigiliul – ajuns celebru – al principelui Sigismund Báthori (Báthori Zsigmond).

Aceasta ilustrează situaţia juridică rezultată în urma tratatelor din 20 mai 1595, respectiv 3 iunie 1595, în temeiul cărora principele ardelean devenise suzeran al Ţării Româneşti şi Moldovei[8]. Sigiliul reuneşte însemnele Transilvaniei, Ţării Româneşti şi Moldovei, în loc de onoare fiind stema principelui: într-un scut cu baza rotunjită acvila bicefală purtând pe piept stema familiei Báthori cu cei trei colţi de lup – este însemnul conferit de împăratul Rudolf al II-lea la 28 ianuarie 1595 la Praga, prin diploma de ridicare la rang de principe al Sfântului Imperiu Roman a lui Sigismund Báthori[9]. Sub acest scut se află un scut baroc încărcat de un cap de bovideu privit din față cu o stea cu șase colțuri între coarne, flancat de o semilună conturnată la dextra, respectiv un soare la senestra – stema Moldovei. La dextra compoziției se află un câmp tăiat, cu o acvilă ieșind din lina despărțitoare, cu capul întors spre dextra și zborul deschis, surmontat de un soare și o semilună crescătoare, iar în partea inferioară șapte turnuri, așezate trei-trei-unu, reprezentând armele Transilvaniei. La senestra de asemenea un câmp tăiat, în partea superioară acvila valahică întoarsă spre senestra, cu capul conturnat și ținând în cioc o cruce, flancată de un soare și o semilună crescătoare, în parte inferioară scena „Nova Plantatio”, reprezentând stema Ţării Româneşti. În exergă se află inscripția: „SIG[ISMUNDUS] D[EI] G[RATIA] TRA[NSILVANIAE] MOL[DAVIAE] VAL[ACHIAE] TRA[NSALPINAE] ET SAC[RI] ROM[ANI] IMP[ERII] PRIN[CEPS] PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DOM[INUS] SIC[ULORUM] COM[ES]”. În traducere: „Sigismund, din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, Moldovei, Țării Românești și (prinț) al Sacrului Imperiu Roman, domn al Părților Regatului Ungariei, comite al secuilor”

---

[7] Adolf Resch, *Siebenbürgische Münzen und Medaillen von 1538 bis zur Gegenwart*, Hermannstadt, 1901, tabela 62, fig. nr. 15; Huszár Lajos, Pap Ferenc, Winkler Judit, *Erdély éremművessége a 16-18. században*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1996, p. 109 şi fig. 103; Idem, *Erdély éremművessége a 16-18. Században*, Kolozsvár, Kriterion Könyvkiadó, 2010, p. 107 şi 110.

[8] Ana Dumitran, *Completări la istoricul stemei Transilvaniei, pe marginea unui sigiliu aplicat la 31 mai 1595*, în „Annales Universitatis Saraviensis”, 9/I, 2005, p. 271-282; T.-R. Tiron, *op. cit.*, p. 310.

[9] Andrei Veress, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi a Ţării Româneşti*, vol. IV, București, Cartea Românească, 1932, p. 185-188.

https://biblioteca-digitala.ro

(Fig. 2). De altfel, această compoziție apare și la principesa Maria Christierna, soția lui Sigismund Báthori, vremelnic împuternicită la cârma Transilvaniei în 1598.

Principele cardinal Andrei Báthori (Báthori András) a folosit o compoziție ce conține aceleași elemente, într-o altă configurație. Sigiliul său din 1599 prezintă în cartuș un scut cu talpa rotunjită, cu șef, tăiat printr-o bandă îngustă, încărcată de șapte bastioane, din care iese o acvilă întoarsă spre dextra, cu zborul deschis, flancată de un soare la dextra și o semilună crescătoare la senestra. Câmpul scutului este despicat, partea senestră cu șef, în care se află un soare, o stea și o semilună crescătoare, în cartier un taur cu belciug, privit din față, iar partea senestră tăiată, în partea superioară o pasăre heraldică, spre senestra, cu capul conturnat și ținând în cioc o cruce, care este flancată de doi aștri: un soare la dextra și o semilună crescătoare la senestra, iar în partea inferioară se văd două personaje ținând un arbore – „Nova Plantatio". Șeful reprezintă Transilvania, partea dextră Moldova, iar cea senestră Țara Românească. Scutul în inimă este încărcat de o mandibulă cu trei colți de lup, spre senestra – stema familiei Báthori. Scutul mic este timbrat de o coroană deschisă cu trei feluroane, iar scutul mare de o coroană cu cinci feluroane. În exergă, inscripția: „ANDREAS DI[ACONUS] MIS[...] S[ANCTAE] R[OMANAE] E[CCLESIAE] CAR[DINALIS] BAT[HORI] TR[ANSILVANIAE] MOL[DAVIAE] VAL[ACHIAE] T[RANSALPINAE] PR[INCEPS] PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DO[MINUS] SI[CULORUM] CO[MES] AP[OSTOLIC] VAR[MIAE] PER[PETUUM] ADMI [NISTRATOR]". În traducere: „Andrei Báthori, cardinal diacon al sfintei biserici romane, principe al Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești, domn al Părților Regatului Ungariei, comite al secuilor, administrator apostolic perpetuu al Varmiei"[10]. (Fig. 3).

Legat de Mihai Viteazul, voievodul Țării Românești, care în bătălia de la Șelimbăr a învins oastea principelui Andrei Báthori și a ocupat Transilvania în 1599, apoi în 1600 a cucerit și Moldova, trebuie precizat că acesta n-a fost ales principe al Transilvaniei, ci a fost recunoscut ca și locțiitor al împăratului Rudolf al II-lea, mai precis a folosit în titulatura sa sintagma „consilier al preasacrei Majestăți imperiale și regești, locțiitor în Transilvania și căpitan general al oștilor aceleiași (Majestăți) dincoace de Transilvania și hotarele părților care-i sunt supuse"[11]. Voievodul a folosit pecetea Țării Românești, apoi sigiliul – ajuns celebru –, al cărui semnificație este analizat cel mai detailat de către Dan Cernovodeanu[12]. Dar nici în acesta nu apar simbolurile stărilor Transilvaniei[13] (Fig. 4).

---

[10] Zoltán Bicsok, *Koronák, hattyúk, liliomok. A Hargita Megyei Levéltár pecsétgyűjteménye – Crini, coroane, lebede. Colecția de sigilii a Arhivelor Naționale Harghita*, Miercurea Ciuc, Editura Csíkszereda, 2015, p. 37 și imaginea nr. 6.

[11] „Sacratissimae Caesareae Regiae que Maiestatis consiliarius, per Transsilvaniam locumtenens et eiusdem cis Transsilvaniam pariumque eidem subiectarum fines exercitus generalis capitaneus" – a se vedea mai multe documente emise la Alba Iulia în Lajos Szádeczky, *Erdély és Mihály vajda története 1595-től. Oklevéltárral*, Temesvár, 1898, p. 303, 313, 354.

[12] Dan Cernovodeanu, *Știința și arta heraldică în România*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 69-73.

[13] Laurențiu-Ștefan Szemkovics, Maria Dogaru, *Tezaur sfragistic românesc. I. Sigiliile emise de cancelaria domnească a Țării Românești (1390/1856)*, București, Editura Ars Docendi, 2006, p. 106 și 173, fig. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

În compozițiile heraldice ale principilor care i-au urmat lui Sigismund, apare stema lor de neam împreună cu elementele componente ale stemei Transilvaniei, însă fără stemele Ţării Româneşti şi Moldovei, nepersistând situația juridică de suzeranitate de dinainte[14].

O compoziție heraldică dedicată principelui Ștefan Bocskai (Bocskai István), sculptată într-o piatră de mari dimensiuni, realizată în 1606, se află la Cluj, în Casa Eppel, clădire care s-a ridicat în locul casei în care s-a născut Bocskai, numită și Casa Bocskai, azi sediul rectoratului Universității Sapientia. Stema se prezintă astfel: scut oval despicat și ambele părți tăiate, cu un scut în inimă oval, acesta din urmă timbrat de un cartuș. În prima parte apar armele Ungariei, sus crucea dublă pe un deal cu trei coline, iar partea de jos este fasciată în opt piese. În a doua apar armele Transilvaniei, sus o acvilă ieșind din linia despărțitoare, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, jos șapte turnuri așezate în două rânduri pe câte o terasă, trei, respectiv patru. În inimă un scut oval în care apare un leu întors spre dextra, așezat și ridicând cu laba dextră o săgeată, în bară. Peste scutul în inimă este înfășurat un dragon, mai precis un urobor, un șarpe care își înghite coada. În cartușul care timbrează scutul mic înfășurat se află un soare cu 16 raze și o semilună crescătoare, ambele figurate (Fig. 5).

Bocskai a fost principe ales al Ungariei, principe al Transilvaniei și comite al secuilor. Principii ardeleni purtau și această din urmă titulatură, moștenită de la voievozii Transilvaniei din perioada Regatului Ungariei. În această compoziție, în mijloc apare stema de neam a principelui, înfășurată de simbolul Ordinului Dragonului. Considerăm că pentru a accentua și calitatea sa de comite al secuilor, în afară de stemele Ungariei și Transilvaniei în compoziție apar separat într-un cartuș simbolurile secuiești, soarele și semiluna (Fig. 6).

Un taler emis în 1606 de către Bocskai se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului în armură, întors spre stânga heraldică și ținând un sceptru, circumscris „STEPHANVS BOCH[KAI] D[EI] GRATIA HV[NGARIAE] TRAN[SILVANI]Q[UE] PRINCEPS" („Ștefan Bocskai, din grația lui Dumnezeu principe al Ungariei și Transilvaniei"), pe revers apare o stemă, circumscrisă: „SICVLORVM COMES ETCZ[ETERA] 1606" (comite al secuilor etc. 1606). Stema de pe taler este asemănătoare celei descrise mai înainte, dar apar și diferențe. Diferă scutul mare, fiind un scut cu baza semicirculară, despicat. În prima parte apar elemente ale stemei Ungariei, sus crucea dublă, jos fasciile, iar partea a doua, reprezentând Transilvania, este tăiată în trei: în cap apare soarele și semiluna crescătoare, în brâu acvila ieșind din linia despărțitoare, cu capul întors spre dextra, și zborul deschis, dar apare numai aripa dextră, iar cartierul de jos este încărcat de șapte turnuri, așezate unu-trei-trei. Peste tot, într-un ecuson oval în interiorul unui dragon cu coada înfășurată peste gât – însemnul Ordinului Dragonului –, apare leul întors spre dextra, așezat, și apucând cu laba dextră o săgeată, care trece prin ochi, în bară. Scutul mare este timbrat de o coroană deschisă cu șapte fleuroane. Scutul este flancat de literele H și S, adică Hermannstadt, însemnul monetăriei din Sibiu[15] (Fig. 7).

---

[14] Gabriel Báthori mai folosea titulatura de „Gabriel, dei gratia Transilvaniae, Valachiae Transalpinaeque princeps, partium regni Hungariae dominus et Siculorum comes" – vezi un document din 10 iulie 1612, Alba Iulia.

[15] Csaba Tóth, *Tündérkert ezüstje. Erdélyi tallérgyűjtemény a Magyar Nemzeti Múzeumban. Katalógus*, Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2016, p. 44.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe un sigiliu timbrat al lui Gabriel Báthori (Báthori Gábor)[16] din 1609 într-un scut oval în cartuș se află o mandibulă în pal, din care ies trei colți de lup în fascie, cu vârful spre dextra. Scutul central este flancat de două cartușe. Cel din dextra este încărcat de șapte turnuri așezate doi-trei-doi, cel din senestra este tăiat, având partea inferioară liberă, iar în cea superioară o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, surmontat de un soare și o semilună crescătoare. Scutul central este surmontat de o coroană deschisă cu trei fleuroane, iar totul este înscris în semnul Ordinului Dragonului. Legenda sigiliului: „GABRIEL BATHORI D[EI] G[RATIA] PRIN[CEPS] TRAN[SILVANIAE] PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DO[MINUS] ET SI[CULORUM] CO[MES]" („Gabriel Báthori din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al Părților Regatului Ungariei și comitele secuilor)[17] (Fig. 8).

Pe un taler emis de Gabriel Bethlen (Bethlen Gábor), pe avers apare portretul principelui, întors spre stânga heraldică, circumscris: „GABRIEL BETH[LEN] - D[EI] G[RATIA] PRIN[CEPS] TRAN[SILVANIAE]" („Gabriel Bethlen, din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei"), pe revers apar trei scuturi, surmontate de o coroană închisă susținută de doi lei afrontați. În mijloc se află un scut cu baza semicirculară, încărcată de două lebede afrontate, săgetate prin gât, înspre senestra – stema de neam a familiei Bethlen de Iktár –, înconjurate de însemnul Ordinului Dragonului, greșit aplicat în interiorul scutului, în loc să înfășoare scutul. Scutul este flancat de două scuturi mai înguste, reprezentate în stil baroc. Cel din față este tripartit în fascie, în cap apar soarele și semiluna, în brâu o acvilă ieșind, întoarsă spre senestra, în acest caz spre interior, iar talpa plină. Scutul din spate este încărcat de șapte turnuri, așezate unu-doi-unu-doi-unu. Totul este circumscris: „PAR[TIUM] REG[NI] HVNG[ARIAE] DOM [INUS] ET SICVL[ORUM] COM[ES] 1619" („Domn al Părților Regatului Ungariei și comitele secuilor 1619"). Sub scutul central într-un cartuș în formă de inimă se află literele CM, adică „Cibiniensis Moneta", ce ne indică că talerul a fost bătut la Sibiu[18] (Fig. 9).

O compoziție heraldică foarte asemănătoare s-a descoperit în Cetatea Făgărașului, sculptată în piatră[19]. Mai precis partea mai mare a unei plăci ovale, cu diametrul mic de 100 cm, care prezintă partea superioară a compoziției[20] (Fig. 10).

Pe un sigiliu timbrat al aceluiași principe Bethlen[21], din 1621, când deținea și titulatura de rege ales al Ungariei, apare un scut cu talpa rotunjită, scartelată, cu un scut în inimă. În primul cartier, pe colina din mijloc, mai înaltă a unui deal cu trei coline, dintr-o coroană deschisă iese o cruce dublă treflată. În cartierul al doilea o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, surmontat de un soare și

---

[16] Serviciul Județean Harghita al Arhivelor Naționale (în continuare: SJHgAN), *F 251*. Colecția de sigilii a Muzeului din Cristuru Secuiesc, nr. 22.

[17] Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 38 și imaginea nr. 8.

[18] Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 51.

[19] Anunțul s-a făcut prin pagina de Facebook a Muzeului Țării Făgărașului „Valer Literat" în data de 16.07.2020: https://www.facebook.com/muzeufagaras/photos/a.228684490578989/3093879977392745/?type=3&theater (accesat: 18.07.2020).

[20] A. Szekeres, *Bethlen Gábor fejedelmi címere került elő Fogarason*, Háromszék, XXXII/9036 (23.07.2020.), p. 6; https://www.3szek.ro/load/cikk/134521/bethlen-gabor-fejedelmi-cimere-kerult-elo-fogarason.

[21] SJHgAN, *F 251*, nr. 38.

https://biblioteca-digitala.ro

o semilună crescătoare. Cartierul al treilea este fasciat de nouă piese, iar cartierul al patrulea este încărcat de șapte turnuri așezate trei-doi-doi. În ecusonul oval, înconjurat de însemnul Ordinului Dragonului, se află două lebede afrontate cu gâtul străpuns în fascie de o săgeată spre dextra. Scutul mare este surmontat de o coroană închisă, Sfânta Coroană a Regatului Ungariei. Totul este circumscris: „GABRIEL D[EI] G[RATIA] ELECTVS HVNGARI[AE] DAL[MATIAE] CRO[ATIAE] SCLA[VONIAE] REX TRANS[ILVANIAE] PRINC[EPS] ET SIC[ULORUM] COM[ES]" („Gabriel din grația lui Dumnezeu rege ales al Ungariei, Croației, Slavoniei, principe al Transilvaniei și comite al secuilor")[22]. Deci, în partea dextră a stemei sunt reprezentate armele Ungariei, iar în partea senestră armele Transilvaniei (Fig. 11).

Un taler emis de Gheorghe Rákóczi I (I. Rákóczi György) se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului, întors spre stânga heraldică și ținând un sceptru, circumscris: „GEORG[IVS] RAKOCI D[EI] G[RATIA] P[RINCEPS] TRA[NSILVANIAE]" („Gheorghe Rákóczi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei"). Pe revers avem o stemă, circumscrisă: „PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DOM[INUS] ET SIC[ULORUM] COMES 1647" („Domn al Părților Regatului Ungariei și comitele secuilor 1647"). Stema se prezintă astfel: scut cu talpa rotunjită, scartelat, dar fără să apară liniile despărțitoare. În primul cartier o stea cu opt raze (soarele) și semiluna crescătoare, în al doilea o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în al treilea o acvilă încoronată, cu zborul deschis și întors spre dextra, ținând cu ghearele piciorului drept o sabie în pal, în cartierul al patrulea șapte turnuri așezate trei-trei-unu. Peste tot o jumătate de roată (partea superioară). Scutul este timbrat de o coroană închisă, flancat de ornamente baroce, iar jos se văd literele N și B, adică „Nagy Bánya", indicând monetăria din Baia Mare[23]. În primul, al doilea și al patrulea cartier avem elementele stemei Transilvaniei, în cel de al treilea și în inimă elementul stemei familiei princiare Rákóczi de Felsővadász (Fig. 12).

Pe un sigiliu timbrat al principelui Gheorghe Rákóczi I[24] apare un scut oval, despicat, cu un ecuson. În prima parte, sus un soare figurat, talpa tăiată, încărcată de arabescuri, din care iese o acvilă cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în partea a doua sus o semilună crescătoare, jos șapte turnuri așezate unu-doi-doi-doi. Peste tot un scut cu talpa rotunjită și partea superioară ascuțită, tăiată, în partea superioară se află o acvilă încoronată, cu zborul deschis și întors spre dextra, ținând cu ghearele piciorului drept o sabie, iar în partea de jos se vede partea superioară a unei roți peste un deal cu trei coline. Scutul mare este inclus într-un cartuș, surmontat de o coroană de principe, deasupra căruia, despărțit de globul crucifer, se află înscris anul 1634. Legenda sigiliului: „GEORGIVS RAKOCI D[EI] G[RATIA] PRINCEPS TRANSILV[ANIAE] PARTIV[M] R[EGNI] HVNGR[IAE] D[OMI]N[V]S ET SICVL[ORVM] CO[MES]" („Gheorghe Rákóczi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor")[25] (Fig. 13).

Un taler emis de Gheorghe Rákóczi al II-lea (II. Rákóczi György) se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului în armură, întors spre stânga heraldică și ținând un sceptru, circumscris: „GEORGIVS RAKO[CZI] D[EI] G[RATIA] P[RINCEPS]

[22] Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 39 și imaginea nr. 10.
[23] Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 56.
[24] SJHgAN, *F 251*, nr. 53.
[25] Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 39-40 și imaginea nr. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

T[RANSYLVANIAE]" („Gheorghe Rákóczi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei"). Pe revers o stemă, circumscrisă: „PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DOM[INUS] ET SIC[ULORUM] COM[ES] 1656" („Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor 1656")[26]. Stema se prezintă astfel: scut cu baza semicirculară, despicat, cu un ecuson alungit în sus, cu baza trilobată, marginile scobite și capul ascuțit. În prima parte sus o stea cu opt raze (simbolizând soarele), jos o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în partea a doua sus o semilună crescătoare, jos șapte turnuri așezate unu-unu-trei-doi. În ecuson peste a roată ieșind dintr-un deal cu trei coline se află o acvilă încoronată, cu zborul deschis și întors spre dextra, ținând cu ghearele piciorului drept o sabie în pal. Scutul mare este surmontat de o coroană închisă, flancat de ornamente baroce, printre care apar literele N și B pentru monetăria de la Baia Mare. În acest caz, perechea de aștri s-a despărțit, dar elementele au rămas în capul scutului; în ecuson apare stema completă a familiei Rákóczi (Fig. 14).

Pe o amprentă în ceară a unui sigiliu al principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea[27] din 1658 apare o stemă aproape identică cu cea de pe taler, descrisă mai sus. Legenda sigiliului se prezintă astfel: „GEORGIVS RAKOCI D[EI] G[RATIA] PR[INCEPS] TR[ANSILVANIAE] P[ARTIVM] RE[GNI] H[VNGRIAE] D[OMINVS ET S[ICVLORVM] C[OMES]" („Gheorghe Rákóczi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor")[28] (Fig. 15).

Pe sigiliul timbrat al principelui Francisc Rhédey (Rhédey Ferenc)[29] din 1657 apare un scut de două ori lobat, despicat, cu un ecuson oval. În prima parte sus un soare strălucind, talpa tăiată, încărcată de arabescuri, din care iese o acvilă cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în partea a doua sus o semilună crescătoare strălucind, jos șapte turnuri așezate unu-doi-doi-doi. Peste tot un scut oval, în care un leu rampant întors spre dextra ține în laba dextră ridicată o spadă rezemată de umărul drept. Scutul este surmontat de o coroană princiară. Legenda sigiliului: „FRANCISCVS REDEI D[EI] G[RATIA] ELEC[TUS] PRI[NCEPS] TRA[NSILVANIAE] PA[RTIUM] R[EGNI] HV[NGARIAE]. DO[MINUS] S[ICULORUM] C[OMES]" („Francisc Rhédey din grația lui Dumnezeu principe ales al Transilvaniei domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor")[30] (Fig. 16).

Un taler emis de Acațiu Barcsai (Barcsai Ákos) se prezintă astfel: pe avers o stemă circumscrisă: „ACHATIVS BARCSAI D[EI] G[RATIA] P[RINCEPS] T[RANSILVANIAE] P[ARTIUM] R[EGNI] H(UNGARIAE) D[OMINUS] S[ICULORUM] C[OMES]" („Acațiu Barcsai din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei, domn al Părților Regatului Ungariei, comite al secuilor")[31]. Stema se prezintă astfel: scut cu baza rotunjită, despicată, de două ori tăiată, cu un scut în inimă. În primul canton un soare figurat, în al doilea o semilună crescătoare, de asemenea figurată, și două stele cu câte șase raze, în al treilea o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul încoronat întors spre dextra, în al patrulea canton șapte turnuri așezate doi-

[26] Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 59.
[27] SJHgAN, *F 251*, nr. 57.
[28] Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 40 și imaginea nr. 13.
[29] SJHgAN, *F 251*, nr. 56.
[30] Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 40 și imaginea nr. 12.
[31] Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro

doi-trei. Talpa scutului, adică cantoanele al cincilea și al șaselea, mai înguste, prezintă arabescuri. În ecuson peste o coroană deschisă cu trei fleuroane un braț armat, îndoit în cot spre dextra, ținând în mână o sabie în bară, iar brațul săgetat din spate, în bandă. Scutul mare este timbrat de o coroană deschisă cu trei fleuroane. Circumscripția pe revers: „DE PROFVNDIS CLAMAMVS AD TE DOMINE" („Din fundul adâncului, Te chem, Doamne")[32], iar în mijloc, într-un cartuș, apare ca și continuarea ideii: „SERVA NOS/ QVIA/ PERIMVS" („Doamne, scapă-ne, că pierim")[33]. Sub cartuș elementul heraldic al stemei Brașovului: o coroană deschisă cu trei fleuroane peste o tulpină cu rădăcini, flancată de cifrele 16 și 60, respectiv mai jos de literele C și B. Cifra arată anul emiterii, 1660, iar elementul heraldic și literele locul emiterii: „Civitas Brassoviensis" (Fig. 17).

Un taler emis de Ioan Kemény (Kemény János) se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului în armură, întors spre stânga heraldică, ținând un sceptru, iar mâna stângă stând pe mânerul sabiei, circumscris: „IOAN[NES] KEMENY D[EI] G[RATIA] PRI[NCEPS] TRA[NSILVANIAE]" („Ioan Kemény din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei"). Pe revers avem o stemă, circumscrisă: „PAR[TIUM] REG[NI] HVN[GARIAE] DO[MINUS] ET SIC[ULORUM] CO[MES] 1661" („Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor 1661")[34]. Stema se prezintă astfel: scut oval, despicat, tăiat în talpă, cu un ecuson oval, în prima parte sus un soare, jos o acvilă ieșind, cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în partea a doua sus o semilună crescătoare, strălucind, jos șapte turnuri așezate unu-doi-doi-doi, iar baza ambelor părți conține arabescuri. În ecuson un cerb lopătar, întors spre dextra, ieșind dintr-o coroană deschisă cu trei fleuroane. Scutul mare în chenar baroc este timbrat de o coroană închisă, talpa scutulei este flancată de literele C și V, însemnând „Colos Var", adică locul emiterii, Kolozsvár=Cluj (Fig. 18).

Un taler emis de Mihail Apafi (Apafi Mihály) se prezintă astfel: pe avers portretul domnitorului în armură, întors spre stânga heraldică, ținând un sceptru, iar mâna stângă stând pe mânerul sabiei, circumscris: „MICHAEL APAFI D[EI] G[RATIA] PRIN[CEPS] TRAN[SILVANIAE]" („Mihail Apafi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei"). Pe revers avem o stemă, circumscrisă: „PAR[TIUM] REG[NI] HVN-[GARIAE] DOM[INUS] ET SI[CULORUM] CO[MES] 1668" („Domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor 1668")[35]. Stema se prezintă astfel: scut oval, despicat, cu un ecuson oval. În prima parte sus un soare figurat, talpa tăiată, încărcată de arabescuri, din care iese o acvilă cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în partea a doua sus o semilună crescătoare, strălucind, jos șapte turnuri așezate doi-doi-trei. În ecuson într-o cunună de lauri se află un vrej de viță de vie peste care broșează o cască cu cefar în profil spre dextra, străpunsă în bară de o spadă. Scutul mare în cartuș baroc este surmontat de o coroană închisă. Sub scut apar două litere de dimensiune mică: A și F, reprezentând monetăria de la Făgăraș: „Arx Fogaras" (Fig. 19).

Pe o amprentă în ceară a unui sigiliu al principelui Apafi[36] din 1677 apare un scut oval, despicat, cu un ecuson. În prima parte sus un soare figurat, talpa tăiată,

---

[32] Psalmii 130: 1.
[33] Matei 8:25, a doua parte.
[34] Cs. Tóth, *op. cit.*, p. 67.
[35] *Ibidem*, p. 69.
[36] SJHgAN, *F 251*, nr. 75.

https://biblioteca-digitala.ro

încărcată de arabescuri, din care iese o acvilă cu zborul deschis și capul întors spre dextra, în partea a doua sus o semilună crescătoare, strălucind, jos șapte turnuri așezate unu-doi-doi-doi. Peste tot un scut cu baza rotunjită și partea de sus ascuțită cu laturi curbate în care se află un vrej de viță de vie peste care broșează o cască cu cefar în profil spre dextra, străpunsă în bară de o spadă. Scutul mare în cartuș baroc este surmontat de o coroană închisă. Legenda sigiliului: „MIC[HAEL APA[FI D[EI] G[RATIA] PR[INCEPS] TR[ANSILVANIAE] P[ARTIUM] R[EGNI] H[VNGARIAE] D[OMINUS] ET SI[CULORUM] CO[MES]" („Mihail Apafi din grația lui Dumnezeu principe al Transilvaniei domn al Părților Regatului Ungariei și comite al secuilor")[37] (Fig. 20).

După cum se observă, în monedele și sigiliile prezentate ale principilor Transilvaniei apar cunoscutele elemente componente al stemei Transilvaniei: acvila ieșind, șapte turnuri și perechea de aștri, soarele și semiluna.

De vreme ce acvila și cele șapte turnuri – inițial pe câte un vârf de munte –, ca elemente componente ale stemei Transilvaniei apar începând cu deceniul al patrulea al secolului al XVI-lea[38], perechea de aștri apare în anul 1580 pe medalia voievodului Christofor Báthori, iar începând cu domnia lui Bocskai (1605-1606) devine un element permanent al compozițiilor heraldice ce reprezintă Transilvania sau principii acestuia.

Despre ce reprezintă fiecare element în parte aflăm din articolul 3 al legii emise de Dieta Transilvaniei întrunită la Sebeş în perioada 24 mai-15 iunie 1659[39]. Acest articol prevede ca fiecare stare participantă a Dietei să aibă câte un sigiliu, pe care să fie gravat simbolul acesteia. S-a prevăzut ca actele emise în numele principatului să fie autentificate cu sigiliile tuturor stărilor. Actele emise pentru fiecare stare în parte urmau să fie autentificate cu pecetea stării.

S-a vehiculat că aceste sigilii cu simbolurile stabilite de Dietă sunt ale națiunilor „privilegiate": maghiarilor, secuilor și sașilor. Este fals! În textul legii apare *expressis verbis*, cărui entitate aparține fiecare pecete, deci a stărilor componente ale Dietei Transilvaniei, adică a comitatelor din Transilvania, a comunității secuiești și a comunității săsești. Ultimele două entități sunt exprimate ca „natio", care în acest context înseamnă stare.

Textul legii se prezintă astfel: „Az erdélyi vármegyéknek a pecsétre metszett insigniájok légyen egy fél sas, környül való írása: Sigillum comitatuum Transylvaniae. A székelységnek légyen egy fél hold és nap, környülvaló irása: Sigillum nationis Siculicae. A szászságé légyen hét kolcsos város, környül való irása: Sigillum nationis Saxonicae. A Magyarország Erdélyhez incorporáltatott részéjé légyen négy folyóviz s a kettős kereszt, környűlvaló irása: Sigillum partium Hungariae Transylvaniae annexarum". În traducere: „Însemnul comitatelor transilvănene gravat pe sigiliu să fie o jumătate de acvilă, textul circumscris: *Sigillum comitatuum Transylvaniae*[40]. Secuimea să aibă [ca însemn] o jumătate de lună si soarele, textul circumscris: *Sigillum nationis Siculicae*[41]. Săsimea să aibă [ca însemn] șapte orașe cu cheie,

[37] Z. Bicsok, *op. cit.*, p. 41 și imaginea nr. 15.
[38] T.-R. Tiron, *op. cit.*, p. 318.
[39] Sándor Szilágy (red.), *Monumenta Comitialia Regni Transilvaniae. Erdélyi országgyűlési emlékek, XII. kötet (1658-1661),* Budapest, 1887, p. 291-310.
[40] Sigiliul comitatelor Transilvaniei.
[41] Sigiliul națiunii (stării) Secuiești.

https://biblioteca-digitala.ro

textul circumscris: *Sigillum nationis Saxonicae*[42]. Părțile Ungariei încorporate în Transilvania să aibă [ca însemn] patru râuri și crucea dublă, textul circumscris: *Sigillum partium Hungariae Transylvaniae annexarum*”[43].

Deci, istoriografia, atât cea maghiară cât și cea română, a interpretat greșit că este vorba de însemnele „națiunilor privilegiate”, precum și că simbolul acvilei ar fi al ungurilor. De precizat că sigiliul Părților Regatului Ungariei anexate Transilvaniei (colocvial Partium) nu a fost confecționat, între timp în 1660 Partiumul fiind ocupat de trupele otomane.

În ceea ce privește subiectul nostru, am ajuns la o dată foarte importantă: 15 iunie 1659, când Dieta Transilvaniei a fixat prin lege ce reprezintă fiecare simbol în parte. Repet: acvila ieșindă este simbolul comitatelor din Transilvania, cele șapte turnuri simbolul comunității săsești, iar perechea de aștri, soarele și semiluna, simbolul comunității secuiești. Textul legii nu face referire la poziția semilunii. E drept, pe unele monede emise pentru Transilvania semiluna apare în formă descrescătoare, dar în marea majoritatea a lor este crai-nou. Și, conform cutumei, în matricea sigilară a comunității secuiești s-au gravat aștrii strălucind, astfel încât pe sigiliul imprimat să apară semiluna crescătoare[44] (Fig. 22).

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Medalia dedicată voievodului Cristofor Báthori – 1580.

Fig. 2 – Sigiliul principelui Sigismund Báthori – 1595 (Foto: Szekeres Attila István).

Fig. 3 – Sigiliul principelui-cardinal Andrei Báthori – 1599 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 4 – Sigiliul voievodului Mihai Viteazul – 1600 (Desen: W. Sabo).

Fig. 5 – Compoziție de steme dedicată principelui Ștefan Bocskai – Cluj, 1606 (Foto: Szekeres Attila István).

Fig. 6 – Cartușul cu soarele și semiluna din compoziția de steme a principelui Ștefan Bocskai (SZAI).

Fig. 7 – Taler emis de principele Ștefan Bocskai – 1606 (Foto: Csaba Gedai).

Fig. 8 – Sigiliul principelui Gabriel Báthori – 1609 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 9 – Taler emis de principele Gabriel Bethlen (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 10 – Partea superioară a plăcii ornamentale descoperite în Cetatea Făgărașului (Foto: Elena Băjenaru).

Fig. 11 – Sigiliul principelui Gabriel Bethlen – 1621 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 12 – Taler emis de principele Gheorghe Rákóczi I – 1647 (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 13 – Sigiliul principelui Gheorghe Rákóczi I (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 14 – Taler emis de principele Gheorghe Rákóczi al II-lea – 1656 (Foto: Gedai Csaba).

---

[42] Sigiliul națiunii (stării) Săsești.

[43] Sigiliul părților Ungariei anexate Transilvaniei.

[44] Vezi matricea sigilară în colecția Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei, Cluj-Napoca, nr. inv. F 3.900.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15 – Sigiliul principelui Gheorghe Rákóczi al II-lea – 1658 (Foto: Zoltán Bicsok).

Fig. 16 – Sigiliul principelui Francisc Rhédey – 1657 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 17 – Taler emis de principele Acațiu Barcsai – 1660 (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 18 – Taler emis de principele Ioan Kemény – 1661 (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 19 – Taler emis de principele Mihail Apafi – 1668 (Foto: Gedai Csaba).

Fig. 20 – Sigiliul principelui Mihail Apafi – 1677 (Foto: Bicsok Zoltán).

Fig. 21 – Autentificare cu sigiliile celor trei stări – 1685 (Muzeul Național Brukenthal, Sibiu).

Fig. 22 – Matricea sigilară a stării secuilor confecționată în 1661 (Foto: Szekeres Attila István).

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1 **Fig. 2** **Fig. 3**

Fig. 4 **Fig. 5**

Fig. 6 **Fig. 7**

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12

Fig. 13

Fig. 14

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 15

Fig. 16

Fig. 17

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

https://biblioteca-digitala.ro

ASPECTE METODOLOGICE ALE COMERȚULUI PRIN PRISMA ABORDĂRILOR ISTORICE ȘI ECONOMICE: NOȚIUNI, CONCEPTE, STEREOTIPURI ȘI CONTROVERSE[1]

Valentin ARAPU[2]

METHODOLOGICAL ASPECTS OF COMMERCE THROUGH THE PRISM OF HISTORICAL AND ECONOMIC APPROACHES: NOTIONS, CONCEPTS, STEREOTYPES AND CONTROVERSIES

ABSTRACT

Commerce has played and continues to play an important role in the development of civilization. The methodological aspects of commerce have been at the center of the concerns of specialists in various fields. Historians have highlighted the role of merchants, the trade routes through which domestic and foreign trade took place. Economists have nuanced the role of commerce in the socio-economic development of humanity, conceptualizing the main doctrines in the field. The studies of economists are further marked mainly by Marxist postulates by invoking the model of division of labor, the concept of feudal and capitalist mode of production. The methodological aspects of commerce are marked both by their conceptual diversity and by multiple theoretical controversies. The lack of thorough studies, based on the interdisciplinarity between history and economics, has left its mark on how to approach controversial issues that are further analyzed unilaterally from purely historical or purely economic positions. An exception in this sense is the studies of B. Murgescu which substantiates a new orientation in Romanian historiography, based on an original methodology of the economic history of the Romanian Lands.

Keywords: commerce, exchange, trade, merchants, historiography, economy, mercantilism, physiocratism, monopoly, „Delayed Europe”, economy-universe.

Repere etimologice. Termenul „comerț” are origini antice, provenind de la latinescul „commercium”, care înseamnă „cu marfă”, vizând astfel o activitate economică ce se ocupă de mărfuri[3]. „Commercium” are semnificația de schimb cu ceva („commercium annonae”-comerț cu grâu) sau cu cineva („commercium civis”-relații cu cetățenii). În Roma antică sensul de schimb semnifica „atât relațiile directe între producători și consumatori, cât și relațiile înfăptuite de negustori, în interiorul sau în

---

[1] Studiul a fost elaborat grație bursei acordate autorului din partea Institutului Cultural Român, programul de „Burse pentru Cercetători Străini”. Stagiul de documentare a fost desfășurat în cadrul instituțiilor de cercetare și a centrelor universitare din Iași și Suceava în perioada lunilor august-octombrie 2019.

[2] Cercetător științific, doctor în istorie, Centrul de Etnologie, Secția „Etnologie românească”, Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării Chișinău, Republica Moldova; e-mail: valarapu@gmail.com.

[3] Gheorghe M. Pistol, *Bazele comerțului*, București, Editura Fundației „România de Mâine”, 2004, p. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

afara lumii antice”[4]. În Evul mediu termenul „mercator” era sinonim cu cel de „negustor”, iar „mercans/tis” însemnând „târguitorii”, „cumpărătorii”. Un termen înrudit cu activitatea comercială este cel de „mensularius”: „schimbător de bani”, „zăraf”[5].

În limba română există multiple echivalente lingvistice care desemnează comerțul și practicile comerciale. Astfel, noțiunile „târguială”, „târguire” desemnează „acțiunea de a târgui/cumpărătură/tot ce se cumpără în târg”[6]. La rândul său, originea termenului „târg” este explicată în mod dihotom: a) cuvântul „torg” este de origine scandinavă; b) termenul „trŭgŭ” provine din limba slavă veche.

Comerțul este desemnat și cu termenul „negoț”, care presupune o activitate economică privind circulația mărfurilor, vânzarea și cumpărarea lor, schimbul de produse sub formă de vânzare-cumpărare. Negoțul este sinonim cu „negustorie”, cu „învoială”, care consemnează un act de cumpărare-vânzare, o activitate economică (particulară) privind circulația mărfurilor[7].

Meseriașii în domeniul schimbului sunt desemnați prin termenii de comerciant, negustor. Comerciantul este o persoană fizică sau juridică „a cărei profesie este comerțul”[8]. Cuvântul negustor este completat cu multiple forme complementare și arhaisme: „negoțător”, „neguțător”, „negoțitor”, „neguțitor”, „năgoțâtor”, „năgustor”, „năgăstoriu”; „negustoreasă” la feminin; „negustorime” la plural[9].

Definiția comerțului. Comerțul[10] este o noțiune complexă prin funcția sa economică, „ce constă în a cumpăra materii prime sau produse pentru a le revinde în același stadiu fizic, dar în condiții convenabile consumatorului (locul, timpul, cantitățile, sortimentul, prețul)[11]. Comerțul reprezintă o activitate care constă în cumpărare, vânzare, schimb de bunuri, mărfuri, valori sau vânzare de servicii. Totodată, comerțul constituie un domeniu al vânzărilor, al distribuției produselor finite[12]. Comerțul este un fenomen economic care realizează mijlocirea schimbului dintre producători și consumatori[13].

---

[4] Dumitru Patriche (coord.), *Economie comercială*, București, Editura Economică, 1998, p. 17.

[5] Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, editor Alin-Mihai Gherman, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001, p. 307; Adrian Chircu, *Meserii, meseriași, vechi slujbași și alți făptași, în Evul Mediu latin și cel românesc. Studiu lexico-semantic, pe baza dicționarului redactat de Teodor Corbea, „Dictiones latinae cum valachica interpretatione”*, în „Actele conferinței internaționale de științe umanistice și sociale «Creativitate, imaginar, limbaj»”, p. 103 (http://www.diacronia.ro/ro/indexing/details/V1783/pdf, accesat: 09.08.2019).

[6] *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*, București, Editura Univers Enciclopedic, 1996, p. 1077.

[7] *Ibidem*, p. 682.

[8] D. Patriche, *Tratat de economia comerțului*, București, Editura Eficient, 1998, p. 38.

[9] *DEX*, p. 682.

[10] În teoria și practica economică contemporană comerțul este perceput în mod dihotom: a) comerț – categorie economică, concept cu care se operează în judecățile și raționamentele economice; b) comerț – ramură a economiei naționale, sinteză a activității practice desfășurate de agenții economici specializați în acte comerciale (D. Patriche *Economie comercială*, p. 17).

[11] D. Patriche, *Tratat de economia comerțului*, p. 16.

[12] *Le petit Larousse illustré*, Larousse, 2009, p. 225.

[13] D. Patriche, *Economie comercială*, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

Comerțul reprezintă schimbul de mărfuri între indivizi sau grupuri, reflectând nivelul și caracterul producției materiale. Avantajele comerțului „constau într-o extindere a gamei de mărfuri disponibile pentru consum și într-o specializare a activității productive”[14]. În epoca medievală și în cea modernă timpurie predominau două forme ale comerțului interior: a) comerțul periodic, care se desfășura în târguri, iarmaroace săptămânale, lunare și bâlciuri; b) comerțul permanent, care se practica în prăvăliile negustorilor și meseriașilor[15]. În așezările urbane din Moldova schimbul se realiza în special în „bazar” sau „târg”. Comercializarea produselor se făcea în dughene, prăvălii, la târgurile săptămânale sau erau periodic organizate bâlciuri[16].

În cadrul comerțului dintre Moldova și Polonia în epocile medievală și modernă timpurie[17] era vizat în primul rând comerțul bilateral, adică comerțul dintre două țări, „supus negocierilor guvernamentale”, în conformitate cu care „una dintre

---

[14] *Dicționar macmillan de economie modernă*, coordonator pentru versiunea în limba română Sorica Sava, București, 1999, p. 66.

[15] Victor Axenciuc, *Introducere în istoria economică a României. Epoca modernă*, București, Editura Fundației „România de Mâine”, 1997, p. 27.

[16] Filip Pațac, *Istoria comerțului și turismului*, Timișoara, Editura Eurostampa, 2008, p. 22.

[17] Relevanța conținuturilor teoretice este raportată la problema relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, cercetată de autor și materializată prin publicarea unor studii și articole în domeniu (V. Arapu, *Unele aspecte ale relaţiilor comerciale dintre Moldova şi Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea,* în vol. „Omagiu lui Vladimir Potlog şi Constantin Drachenberg la 70 de ani”, Chişinău, Editura Cartdidact, 1997, p. 158-163; Idem, *Contribuţia negustorilor evrei la raporturile economice dintre Ţara Moldovei şi Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Preliminarii generale),* în vol. „In memoriam professoris Mihail Muntean”, Chişinău, Editura Cartdidact, 2003, p. 40-48; Idem, *Cadrul juridic al raporturilor economice moldo-polone în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (Preliminarii generale),* în vol. „Studia In Honorem Pavel Cocârlă. Studii de istorie medie şi modernă”, Chişinău, Editura Cartdidact, 2006, p. 101-110; Idem, *Comunitatea evreiască și raporturile economice dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jum. a sec. XVIII),* în „Studia Universitatis. Seria Ştiinţe Umaniste”, nr. 4 (44), Chişinău, CEP USM, 2011, p. 25-36; Idem, *О роли армянских купцов в развитии торговых отношений между Молдавским княжеством и Речью Посполитой во второй половине XVIII века*, în „Studia Universitatis. Seria Ştiinţe Umaniste”, nr. 4 (44), Chişinău, 2011, p. 37-45; Idem, *Organizarea internă a negustorilor pământeni și ponderea lor în cadrul comerțului dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jum. a sec. XVIII),* în vol. „In Memoriam Gheorghe Buzatu (1939-2013)”, Iași, Editura TipoMoldova, 2014, p. 131-143; Idem, *Dimensiunile economică și socială ale procesului de modernizare a Țării Moldovei în a doua jumătate a sec. XVIII*, în „Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe umanistice: Istorie. Filosofie. Filologie”, nr. 4 (84), Chișinău, 2015, p. 43-60; Idem, *Componenta conflictuală a raporturilor economice dintre Țara Moldovei și Polonia (a doua jumătate a secolului XVIII),* în „Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe umanistice: Istorie, Filosofie, Filologie”, nr. 10 (100), Chișinău, CEP USM, 2016, p. 83-90; Idem, *Problema relațiilor comerciale dintre Țara Moldovei și Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea reflectată în izvoarele istorice ale epocii,* în „Studia Universitatis Moldaviae. Seria Științe umaniste: Istorie. Filosofie. Filologie”, nr. 10 (110), 2017, p. 126-134; Idem, *Drumuri, itinerarii comerciale şi vămi în comerțul Țării Moldovei cu Polonia în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea,* în Sorin Marcel Colesniuc (coord.), *Marea Unire de la Marea Neagră. Volum omagial dedicat Centenarului Marii Uniri a Românilor și împlinirii a 140 de ani de la Unirea Dobrogei cu România*, vol. I, Constanța, Editura Celebris, 2018, p. 201-214.

https://biblioteca-digitala.ro

țări exportă către partener mărfuri într-o anumită cantitate sau valoare dată, în schimbul unor mărfuri în anumite cantități sau valori, convenite cu partenerul". Comerțul bilateral este practicat din considerente politice sau „din cauza unor probleme legate de balanța de plăți"[18].

Comerțul exterior al Țării Moldovei și al Poloniei se încadra în comerțul internațional multilateral, care reprezintă „comerțul între mai multe țări, în care exporturile și importurile nu se află neapărat în echilibru între fiecare pereche de țări". Comerțul internațional multilateral se bazează pe principiul avantajului comparativ în condițiile căruia fiecare țară cumpără pe piețele cele mai ieftine și vinde pe piețele cele mai scumpe[19]. Cel mai relevant exemplu în acest sens îl constituie comerțul cu vite, cumpărate ieftin în Moldova și transportate prin Polonia în regiunea baltică, ajungând la prețuri impresionante.

Comerțul de bunuri și servicii dintre popoare/națiuni constituia comerțul internațional. Diferența esențială dintre comerțul intern și comerțul internațional (sau exterior) constă în faptul că acesta din urmă implică utilizarea de valute diferite și este supus unor reglementări suplimentare (tarife, cote, control valutar)[20]. Pentru epoca modernă, Petre Constantinescu aprecia că negoțul internațional „era mai mult *inter-regional*", fiind redusă și importanța granițelor naționale[21].

O componentă importantă a politicii economice a unui stat o constituie „politica comercială", care vizează sfera relațiilor economice externe ale acestuia. Politica comercială cuprinde totalitatea reglementărilor adoptate de către stat (juridice, administrative, fiscale, financiare, bancare etc.) în scopul promovării sau al restrângerii schimburilor comerciale externe și al protejării economiei naționale de concurența străină[22].

Funcțiile comerțului sunt următoarele: a) cumpărarea mărfurilor de la producători și transferarea acestora în depozite, în vederea pregătirii lor pentru vânzare către utilizatorii finali sau intermediari; b) stocarea mărfurilor, care ia forma unor preocupări permanente pentru asigurarea echilibrului dintre oferta și cererea de mărfuri în cadrul pieței; c) fracționarea cantităților mari de mărfuri livrate de producție, asortarea acestora, formarea sortimentelor comerciale și asigurarea micilor partizi de mărfuri care urmează să fie puse la dispoziția consumatorilor; d) transferul mărfurilor către zonele și punctele cele mai îndepărtate sau mai izolate, pentru a fi vândute celor interesați; e) crearea condițiilor de realizare efectivă a actului de vânzare-cumpărare; f) asigurarea promovării produselor; g) cercetarea doleanțelor consumatorilor, ale utilizatorilor, a sugestiilor acestora, a capacităților de cumpărare, a gradului de instruire și a obiceiurilor de consum[23].

---

[18] Balanța de plăți include toate tranzacțiile externe ale unei țări în decursul unei perioade date de timp, de obicei un an (*Dicționar macmillan de economie modernă*, p. 25-26, 66).
[19] *Ibidem*, p. 67.
[20] *Ibidem*.
[21] Petre Constantinescu, *Comerțul exterior și politica valutară*, în vol. „Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic", București, Tipografia Curții Regale F. GÖBL și FII S.A., 1939, p. 216.
[22] Nicolae Sută, Sultana Sută-Selejan, *Istoria comerțului mondial și a politicii comerciale. O prezentare succintă*, București, Editura ALL, 1997, p. 181.
[23] Gh.M. Pistol, *op. cit.*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

Originile comerțului. Una dintre primele forme de schimburi între oameni a fost schimbul în natură („troc”[24]), în condițiile în care omul, pentru a-și procura ceea ce avea nevoie, „ceda ce-i prisosea altor oameni, care îi dădeau în schimb ceea ce și ei aveau ca excedent”[25]. În lipsa comerțului, individul (sau grupul) au fost forțați să-și satisfacă toate cerințele din resurse proprii[26]. Schimbul a fost simplificat odată cu trecerea la folosirea „unei mărfi intermediare, numită monedă”; astfel, anume atunci trocul s-a separat în două operațiuni, în vânzare și în cumpărare, de la care a și „început adevăratul comerț”[27].

Istoricul A.K. Djivelegov susținea că „frecvența relațiilor comerciale într-o epocă sau alta depindea de faptul pe cât de dispersate erau domeniile de producție și cel de consum. Scopul comerțului constă în înlăturarea impedimentelor care îl despart pe consumator de producător, raportate în timp și în spațiu. Dacă bunurile economice sunt consumate pe loc, acolo unde sunt produse, ele nu pot deveni obiecte ale comerțului; aceste bunuri devin obiecte ale comerțului atunci când destinația lor depășește aria de consum a producătorului propriu-zis”[28]. Rolul comerțului este minim în cadrul societăților cu economie naturală, când fiecare gospodărie (comunitate) se îndestulează cu produsele proprii. Respectiv, rolul comerțului se amplifică odată cu creșterea cerințelor economice ale fiecărei gospodării, prin sporul demografic, în condițiile căruia fiecare gospodărie în parte nu este capabilă să-și asigure pe deplin toate necesitățile economice[29].

Raportându-se la comerțul exterior, A.K. Djivelegov susține că între două popoare, aflate la trepte diferite de dezvoltare, primul fiind la etapa incipientă a evoluției economice, iar cel de-al doilea dispunând de o cultură/civilizație avansată[30], ca regulă se instituie raporturi comerciale intense. Astfel, primul stimulent în dezvoltarea comerțului îl constituie diferența dintre nivelul de dezvoltare a culturii/civilizației. Totodată, autorul consemnează că relațiile comerciale externe au succedat comerțului interior, din cadrul țării[31].

Economiștii Nicolae Sută, Sultana Sută-Selejan, Dumitru Patriche, Ion Stănescu, Mihai Grigorescu, Radu Emilian și Nicoleta Enică abordează problema privind apariția schimbului de mărfuri prin prisma postulatelor marxiste, invocând apariția diviziunii sociale a muncii. Astfel, prima mare diviziune socială a muncii s-a produs în preistorie prin „desprinderea triburilor de păstori de cele de agricultori”. Cea de-a doua mare diviziune socială a muncii a avut loc prin „desprinderea meșteșugarilor (meseriilor) de agricultură”. Cea de-a treia mare diviziune socială a muncii a fost impulsionată de apariția producției de mărfuri, de formarea orașelor.

---

[24] Formele trocului sunt: schimburi de daruri și ospățul; comerțul de brigandaj și pirateria; comerțul mut (N. Sută, *Istoria comerțului mondial și a politicii comerciale: sinteze*, Ediția a III-a, București, Editura Economică, 2005, p. 17-18).

[25] F. Pațac, *op. cit.*, p. 16.

[26] *Dicționar macmillan de economie modernă*, p. 66.

[27] Albert Rapin, *Cours de commerce,* Paris, Dunod, 1983, p. 11-12; F. Pațac, *op. cit.*, p. 16; D. Patriche, *Tratat de economia comerțului*, p. 17-18; Gh.M. Pistol, *op. cit.*, p. 15.

[28] А.К. Дживелегов, *Торговля на Западе в Средние Века*, Санкт-Петербург, Издание Акционерного Общества Брокгазъ-Ефронъ, 1904, с. 1.

[29] *Ibidem.*

[30] Pentru A.K. Djivelegov noțiunile de „cultură” și „civilizație” sunt complementare.

[31] А.К. Дживелегов, *op. cit.*, с. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

„Despărțirea meșteșugurilor de agricultură și a orașului de sat a contribuit la dezvoltarea de mai departe a schimbului de mărfuri și a pieței” finalizând „prin desprinderea de restul populației a clasei negustorilor, care se ocupau exclusiv cu comerțul”[32]. Negustorii au apărut atunci când „schimbul, datorită amplorii și expansiunii sale, nu a mai putut fi înfăptuit de producătorii înșiși (crescătorii de animale, agricultorii și meșteșugarii)”. Folosind banii drept capital comercial, negustorii au preluat intermedierea schimbului dintre producători și consumatori prin acte de cumpărare și de vânzare a bunurilor, cu scopul obținerii unui profit”[33].

În cadrul teoriei comerciale, cercetătorii Filip Pațac și Dumitru Patriche specifică evoluția în timp a schimbului, accentuând că se poate vorbi de „o adevărată civilizație comercială”, care începe cu patru milenii în urmă, cuprinzând China, Mesopotamia și Europa de Nord. Jacques Le Goff susține că între secolele al XI-lea și al XIII-lea lumea creștină medievală „a fost teatrul unei revoluții comerciale legate de câteva mari fenomene”: încetarea năvălirilor scandinavilor, nomazilor stepelor eurasiatice, sarazinilor; înviorarea economiei și reluarea comerțului; avântul demografic; nașterea/renașterea orașelor[34]. Revoluția comercială s-a desfășurat prin schimburile „mai largi și mai diversificate între domenii și zone” geografice, contribuind la apariția negustorului – „mercator”. În rezultat, s-au format doi poli ai comerțului european: Mediterana și Nordul (domeniul musulman și cel slavo-scandinav), iar schimburile dintre ele se vor realiza cu timpul, cedând locul „iarmaroacelor, bâlciurilor și marilor târguri europene”[35].

În continuarea conceptului privind cele trei mari diviziuni sociale ale muncii, Maria Mureșan, D. Mureșan și Sultana Sută-Selejan invocă faptul că în secolele XV-XVI în economia europeană începe să se contureze „o diviziune a muncii între țări”, „o diviziune internațională a muncii”, iar în rezultat „schimburile economice internaționale cresc cantitativ și se diversifică, depășind cadrul strict al comerțului, asupra lor își pun amprenta nu numai factorii economici, ci și extraeconomici”, formându-se în cele din urmă piața mondială, care reprezintă „sfera schimbului de mărfuri care cuprinde totalitatea circulației mărfurilor diferitelor țări legate între ele prin diviziunea internațională a muncii”[36]. Ulterior, pe parcursul secolului al XIX-lea diviziunea internațională a muncii a devenit „un fapt ce aparține istoriei”[37]. Piețele diferitelor țări, adică piețele naționale, se transformă în părți componente ale pieței mondiale, iar „comerțul internațional constituie o formă de legătură între piețele naționale”[38].

---

[32] N. Sută, *Istoria comerțului mondial și a politicii comerciale: sinteze*, p. 14-17; D. Patriche, *Economie comercială*, p. 17; N. Sută (coord.), *Istoria comerțului exterior românesc. Prezentare sintetică*, București, Editura Eficient, 1996, p. 2-4.
[33] D. Patriche, *op. cit.*, p. 17.
[34] J. Le Goff, *Negustorii și bancherii în Evul Mediu*, București, Editura Meridiane, 1994, p. 11-12.
[35] F. Pațac, *Istoria comerțului și turismului*, p. 16-17; D. Patriche, *Tratat de economia comerțului*, p. 18; J. Le Goff, *op. cit.*, p. 12.
[36] Maria Mureșan, D. Mureșan, *Istoria economiei*, București, Editura Economică, 1998, p. 34; N. Sută, *Istoria comerțului exterior românesc. Prezentare sintetică*, p. 25; Idem, *Comerț internațional și politici comerciale contemporane*, București, Editura ALL, 1995, p. 425.
[37] S.J. Popescu, *Problemele unei economii dirijate în România*, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1939, p. 14.
[38] N. Sută, *Istoria comerțului exterior românesc. Prezentare sintetică*, p. 25.

https://biblioteca-digitala.ro

Sinteze teoretice. În literatura de specialitate în domeniul economic noțiunea de comerț este sinonimă cu cea de schimb. Istoria comerțului face parte din istoria economiei, care fiind o „disciplină de graniță” are „legături strânse cu istoria generală și cu economia politică”[39].

Analizând evoluția gândirii economice pe parcursul istoriei umanității, Toader Ionescu și Gh. Popescu prezintă multiple teorii ale schimbului, comerțului și banilor, fundamentate de reprezentanții mercantilismului[40], liberalismului economic, socialismului utopic, socialismului marxist, neoclasicismului (marginalismului), de adepții teoriei economice protecționiste[41]. Raportându-ne la situația economică și la cea a comerțului în Țara Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, constatăm doar sporadic unele elemente ale politicilor mercantiliste și fiziocrate promovate de către elitele politice din principat.

Adepții filosofiei economice a mercantilismului – Gesparo Scaruffi (1519-1584), Jean Bodin (1530-1596), Thomas Mun (1571-1641), Antoine de Montchrétien (1575-1622), William Petty (1623-1687), John Locke (1632-1704) –, considerau că bogăția constă numai în ceea ce poate fi realizat și transformat în bani sau lingouri de aur, că tezaurizarea, respectiv creșterea bogăției unei țări, se putea obține prin „realizarea posibilităților de producție în interior sau prin comerțul exterior”. Comerțul servea la productivitatea economică prin asigurarea ramurilor productive cu materii prime și prin desfacerea produselor în special prin exportul bunurilor, pentru a obține cât mai mulți bani și monedă metalică[42]. Pentru mercantiliști condiția esențială a dezvoltării comerțului era „deșteptarea simțului de întreprindere, care avea nevoie, la rândul său, atât de existența de posibilități de producție, cât și de prezența unei mari cantități de bani în țară”[43]. Politica mercantilismului a cunoscut două etape: a) mercantilismul timpuriu, numit și sistemul monetar; b) mercantilismul dezvoltat sau sistemul balanței comerciale[44].

Importanța comerțului exterior a fost fundamentată de către Thomas Mun[45]. Pentru a mări cantitatea de metale prețioase, autorul susținea că trebuie mărit volumul exportului și, respectiv, diminuat volumul importului. La exporturi urmează să se țină cont nu doar de „ceea ce avem de prisos, ci trebuie să ținem seama și de nevoile

---

[39] F. Pațac, *op. cit.*, p. 9.

[40] Noțiunea de „mercantilism” provine de la termenul latin „mercar” („cumpăr”), de la italienescul „mercante” („comerciant”) (Pavel Cocârlă, *Dicționar de civilizație medievală*, Chișinău, Editura Lexon-Prim, 2015, p. 265).

[41] Toader Ionescu, Gh. Popescu, *Istoria gândirii economice din antichitate până la sfârșitul secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Universitatea „Babeș-Bolyai”, 1992, passim.

[42] *Ibidem*, p. 34-35, 42-47; *Dicționar macmillan de economie modernă*, p. 247; Jean Boncoeur, Herve Thouément, *Histoire des idées économiques de Platon à Marx*, 2e édition, Paris, Nathan, 2000, p. 37.

[43] T. Ionescu, Gh. Popescu, *op. cit.*, p. 35.

[44] Sultana Sută-Selejan, *Doctrine și curente în gândirea economică modernă și contemporană*, Ediția a II-a, București, Editura ALL, 1994, p. 70; Maria Mureșan, D. Mureșan, *op. cit.*, p. 37; N. Sută, Sultana Sută-Selejan, *op. cit.*, p. 43-47.

[45] Thomas Mun (1571-1640), provine dintr-o familie înstărită de negustori. A acumulat o avere impresionantă în urma comerțului cu țările mediteraneene. A făcut parte din conducerea companiei Indiilor Orientale. Th. Mun a fost adept al teoriei balanței comerciale.

https://biblioteca-digitala.ro

vecinilor"[46]. Th. Mun abordează un subiect ce tangenţiază dezvoltarea ramurii textile, fiind nuanţat exportul postavului englez în Imperiul Otoman, implicit în Ţările Române. Autorul consemnează o situaţie din trecut, când din cauza creşterii preţurilor la lână au fost majorate şi preţurile la exportul postavului. În rezultat, volumul postavului exportat a scăzut la jumătate. Totodată, Th. Mun invocă faptul că „o micşorare de 25% a preţului, în dauna particularilor, poate să mărească cantitatea exportată cu 50% în favoarea Statului". Autorul accentuează că dacă postavul este scump, „alte popoare se apucă imediat să-l fabrice", deoarece „nu le lipseşte nici îndemânarea şi nici materia primă necesară"[47]. Argumentând importanţa comerţului exterior în cadrul politicii mercantiliste, Th. Mun a anticipat cu un secol înainte situaţia creată în economia Moldovei şi cea a Poloniei, când atât suveranii, cât şi antreprenorii, au fondat manufacturi de producere a postavului, preţul fiind mai mic în comparaţie cu preţul postavului importat din ţările Europei Occidentale.

Reieşind din abordările mercantiliste, constatăm că în condiţiile tendinţelor monopolizatoare exercitate de Poarta Otomană în Ţările Române domnitorilor le era destul de dificil să aplice în mod eficient practicile mercantiliste. Totuşi, unele elemente mercantiliste şi protecţioniste[48] – implicit susţinerea iniţiativelor de producţie prin fondarea manufacturilor, acordarea unei atenţii deosebite importului şi exportului, „în sensul limitării primului, concomitent cu măsuri de sprijinire a celuilalt"[49], finalizat cu acumularea unei rezerve monetare (fie şi modeste) prin realizarea unei balanţe comerciale active în condiţiile prevalării exporturilor asupra importurilor, stimularea activităţilor şi practicilor comerciale ale negustorilor –, erau prezente în viaţa socio-economică a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

Şcoala de teorie economică dezvoltată sau fiziocrată, parte componentă a liberalismului economic, a fost fundamentată de către iluministul francez François Quesnay (1694-1774), care, abordând problema obţinerii venitului, reieşea din „ordinea naturală şi esenţială" bazată pe dezvoltarea producţiei agricole. Fiziocraţii acordau o importanţă primordială pământului, considerat drept singura activitate

---

[46] Th. Mun, *Importanţa comerţului exterior*, în Gh. Zane, *Elemente pentru studiul economiei politice*, Iaşi, Institutul de Arte Grafice „Alexandru A. Ţerek", 1938, p. 49.
[47] *Ibidem*.
[48] Măsuri protecţioniste erau aplicate prin impunerea taxelor vamale de două categorii: 1) taxe vamale cu caracter fiscal (aveau în general un nivel redus, fiind destinate pentru obţinerea de venituri în vistieria ţării); 2) taxe vamale cu caracter protecţionist (aveau în general un nivel ridicat, „prin intermediul lor urmărindu-se în primul rând reducerea forţei concurenţiale a mărfurilor importate şi, implicit, protejarea pieţei interne de concurenţa străină") (Mihaela Gabriela Belu, Cosmin Joldeş, Laura Marinaş, *Sistemul vamal*, Bucureşti, Editura Economică, 2003, p. 15). Aspectele teoretice ale protecţionismului au fost fundamentate de către M. Manoilescu, care accentuează că protecţionismul „constituie un fapt de voinţă, care este obiectul unor intervenţii conştiente din partea statului". Totodată, protecţionismul urmează a fi bine determinat pe următoarele dimensiuni: a) identificarea ramurilor de producţie care trebuie protejate; b) estimarea nivelului de protejare a ramurilor respective; c) determinarea limitei temporale de protejare a ramurilor de producţie vizate (Mihai Manoilescu, *Opere complete*, vol. I, *Forţele naţionale productive şi comerţul exterior. Schemă teoretică a comerţului internaţional*, coordonare generală, studiu introductiv, îngrijirea şi comentarea ediţiei a II-a a volumului I de Vasile Dogaru, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2012, p. 72, 80.
[49] Maria Mureşan, D. Mureşan, *op. cit.*, p. 37.

https://biblioteca-digitala.ro

productivă. În viziunea lor, industria se limita doar la transformare, iar comerțul la transportare. Singura bogăție veritabilă este pământul, el produce un „venit net". Pentru țăran, „venitul net" reprezintă diferența dintre investiție și rezultatul muncii sale; astfel, o sămânță de grâu plantată, ulterior fertilizată, va aduce un venit net de 8 sau 10 semințe. F. Quesnay (1733-1787), susținea că „*venitul net* circulă în societate așa cum sângele circulă în corpul omenesc"[50].

Fiziocrații se pronunțau pentru libertatea comerțului exterior în sensul liberei circulații a cerealelor, abolirii taxelor interioare, înlăturării limitărilor la creșterea producției agricole[51]. Adepții fiziocratismului îi criticau pe exponenții mercantilismului, care susțineau că „izvorul profiturilor este circulația". F. Quesnay critica „vehement exagerarea importanței comerțului ca mijloc de îmbogățire a unei țări"; în opinia lui unica excepție de îmbogățire a unei țări, a supușilor, a statului pe calea comerțului îl constituie vânzarea de produse agricole, în special de cereale în cadrul comerțului exterior. Fiziocrații apreciau negativ procesul de acumulare a banilor, pe care îi considerau doar mijlocitori ai schimbului[52].

În Țările Române, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, politicile economice ale domnilor fanarioți întruneau elemente modeste ale fiziocratismului, grație, în primul rând, faptului că în ambele state ramurile de bază ale economiei erau agricultura și creșterea vitelor. Exporturile de cereale din Moldova erau orientate parțial spre piața otomană, în schimb pe piața poloneză erau comercializate produse agroanimaliere și alimentare. Comerțul exterior al Țării Moldovei, inclusiv cu Polonia, constituia un mijloc eficient de completare a veniturilor vistieriei, contribuind substanțial și la îndeplinirea obligațiunilor financiare față de Poarta Otomană.

În „Rzeczpospolita Polska"[53], conceptul fiziocraților francezi precum că „pământul era sursa tuturor bunurilor" a „stârnit contraargumente: nu era adevărat că urbanizarea și producția industrială aveau să sporească volumul schimburilor între orașe și sate și să îmbogățească pe toți oamenii? Nevoia de capital a dus la comutarea forței de muncă cu rentă în zone dezvoltate și pe marile domenii"[54]. Deși exporturile au crescut, balanța comercială rămânea nefavorabilă, neatingând nivelurile din secolul al XVI-lea. Totuși, Republica Nobiliară progresa economic prin creșterea producției de cereale, cultivarea pe scară largă a cartofului, creșterea animalelor de

[50] Florence Braunstein-Silvestre, Jean-Francois Pépin, *Marile doctrine. Filosofice, politice, religioase, economice*, București, Editura Antet, 1996, p. 89.
[51] *Dicționar macmillan de economie modernă*, p. 160.
[52] T. Ionescu, Gh. Popescu, *op. cit.*, p. 56-57.
[53] În istoriografia română este utilizat termenul „Republică Nobiliară" sau „Republică a nobilimii". În limba poloneză denumirea oficială a statului era „Rzeczpospolita Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego". Începând cu secolul al XVII-lea, în corespondența diplomatică pentru desemnarea acestui stat se folosea termenul „Najjaśniejsza Rzeczpospolita Polska" sau varianta latină „Serenissima Res Publica Poloniae". În secolul XX devine răspândită denumirea „Republica Ambelor Popoare" – „Rzeczpospolita Obojga Narodów" (Petre P. Panaitescu, *Istoria Poloniei*, București, Litografia C. Ionescu, 1937, p. 3-4; Francis Dvornik, *Slavii în istoria şi civilizaţia europeană,* Bucureşti, Editura All Educaţional, 2001, p. 226).
[54] Piotr S. Wandycz, *Prețul libertății. O istorie a Europei central-răsăritene din Evul Mediu până în prezent*, București, Editura ALL, 1998, p. 124.

https://biblioteca-digitala.ro

prăsilă, comutarea forței de muncă cu rentă în zone dezvoltate și pe marile domenii, fondarea noilor manufacturi[55].

Comerțul românesc: dispute și controverse. Gândirea economică românească cuprinde multiple concepții, idei și sinteze în domeniu, fiind elaborate lucrări valoroase, inspirate din experiența istorică și practicile economice ale românilor. În acest context, N. Arcadian susținea că una dintre trăsăturile esențiale ale națiunii, implicit ale națiunii românești, o constituie manifestările ei economice, astfel, „cu cât înaintăm în trecutul țărilor noastre" descoperim „o viață economică adevărat românească corespunzătoare", legată de „stadiul evoluției istorice a poporului"[56]. Referindu-se la trecutul comerțului românesc, autorul accentuează „puterea de inițiativă economică a Românilor – condiția însăși a activității economice" –, invocând „însemnătatea comercială a Mocanilor pe marile drumuri comerciale ce au brăzdat pământul nostru de-a lungul istoriei Țărilor Românești"[57].

V.N. Madgearu manifestă o abordare critică față de rolul și ponderea comerțului în economia românească, pornind de la procesul de constituire a orașelor în contextul dezvoltării comerțului interior. Autorul invocă conceptul că orașele din spațiul românesc au fost create de domni, boieri și mănăstiri, „care prin drepturile lor fiscale și prin rentele lor rurale își creează fonduri importante de consumație", respectiv „cât timp aceste centre erau neînsemnate, comerțul nu era un comerț așezat, ci numai un comerț care se făcea paralel cu aglomerarea populațiunei în anumite centre". V.N. Madgearu admite că meseriașii și comercianții au contribuit la „întemeierea și dezvoltarea orașelor", dar numai atunci când au vândut „produsele lor dincolo de marginile orașului, la locuitorii satelor". Totodată, „nu poate să fie nici o comparațiune între rolul și însemnătatea pe care au jucat-o în dezvoltarea orașelor medievale din țările apusene comercianții și meseriașii și mai ales meseriașii". Autorul afirmă că până la mijlocul secolului al XIX-lea comercianții orașelor noastre „făceau un comerț foarte mic cu satele", principala cauză fiind „mizeriile regimului fiscalist fanariot". Țările Române, după afirmația lui V.N. Madgearu, „au rămas până în a doua jumătate a secolului al XIX-lea în faza organizațiunii economice naturale"[58].

În cadrul procesului de formare și dezvoltare a unor orașe românești, V.N. Madgearu apreciază „ca factor creator a orașelor" comerțul internațional „în legătură cu porturile" și cămătăria reprezentată prin negustorii de bani (turci, greci, evrei), care practicau împrumuturile cu dobândă. Autorul accentuează rolul comercial al porturilor – „punctele înaintate de export și import" – Cetatea Albă, Chilia, Brăila, Galați, toate fiind centre ale unui „comerț așezat însemnat", deoarece erau obținute „profituri din comerțul cu străinii, din comerțul de import și export, profituri care

---

[55] *Ibidem*, p. 124-125.

[56] Nicolae Arcadian, *Protecția și încurajarea economică a elementului românesc ca problemă de bază în pregătirea și executarea planului economic. Comunicare ținută la Asociația Generală a Economiștilor din România în ziua de 15 martie 1939*, extras din „Analele Economice și Statistice", nr. 4-6, București, Editura „Bucovina", I.E. Torouțiu, 1939, p. 11.

[57] *Ibidem*, p. 27.

[58] V.N. Madgearu, *Agrarianism, capitalism, imperialism. Contribuțiuni la studiul evoluției sociale românești*, București, Editura „Economistul" S.A., 1936, p. 110-112.

https://biblioteca-digitala.ro

creau acel fond suficient pentru a întreține, pe calea schimbului, viața celor ce locuiau în aceste orașe-porturi”[59].

Referindu-se la situația Țărilor Românești în secolul al XVIII-lea, Maria Mureșan și Dumitru Mureșan rămân fideli interpretării clasice, tradiționale, subliniind că „monopolul otoman asupra comerțului exterior al Țării Românești și al Moldovei, deosebit de sever în această perioadă”, a limitat puternic oferta potențială de mărfuri. Desfășurarea comerțului oficial sau prin contrabandă al Țărilor Române a fost caracterizat în special de exportul de cai și de bovine[60]. În ce privește atribuțiile economice ale domnilor Țării Românești, V.N. Madgearu folosește termenul „monopol”; de altfel, situația fiind similară și în Țara Moldovei. Domnul „dispunea de un drept de monopol asupra unui număr însemnat din produsele țării și în felul acesta el era în măsură să aibă la dispoziția sa un imens fond de consumațiune, pe care îl realiza prin comercializarea acestor produse ce le aduna pe calea «dăjdiilor» impuse populației”. Până la sfârșitul secolului al XVIII-lea, domnii din Țările Române „au fost cei mai mari negustori”, având „la dispozițiune cea mai mare cantitate de mărfuri care se putea comercializa în acea vreme”. Autorul menționează că, după domnie, „fonduri importante de consumație” aveau boierii și mănăstirile, care de asemenea participau la operațiile comerciale[61]. De fapt, V.N. Madgearu a caracterizat sistemul economic al Țărilor Române în epocile medievală și modernă timpurie prin deținerea de către domnie a monopolului comercial asupra negoțului intern.

Nicolae Sută, Gabriela Drăgan, Maria Mureșan și Sultana Sută-Selejan accentuează că „perioada cuprinsă între mijlocul secolului al XVIII-lea și anul revoluționar 1821 este apreciată în literatura de specialitate ca reprezentând sfârșitul epocii feudale și începutul trecerii la economia de piață modernă”[62].

Analizând procesul de modernizare a Țărilor Române, Sultana Sută-Selejan menționează că ele erau plasate „la periferia dezvoltării economico-sociale moderne” din cauza „imenselor sacrificii umane și materiale pe care au fost silite să le facă pentru salvarea existenței proprii, cât și pentru apărarea civilizației europene occidentale de pericolul invaziei turcești”. Toți acești factori au condiționat, în viziunea autoarei, ca Țările Române să se înscrie „mai târziu și mai dificil pe traiectoria modernității”. Sultana Sută-Selejan menționează că în „ciuda conservatorismului și conformismului majorității domnilor fanarioți din Țările Române, secolul al XVIII-lea apare totuși ca un secol de prefaceri în direcția modernizării: în prima parte mai timid și preponderent pe plan spiritual, iar în a doua parte și în domeniul economico-social, îndeosebi ca urmare a reformelor lui Constantin Mavrocordat (1746, 1749)”[63]. N. Dașcovici, vorbind despre specificul dezvoltării economiei „în părțile noastre răsăritene”, accentua că „popoarele agricole de aici n-au ieșit încă din faza civilizației străvechi legată de stăpânirea pământului, civilizație statică, predispusă la conservatorism și imobilitate, prin opoziție cu civilizația industrială capitalistă, dinamică și

[59] *Ibidem*, p. 108, 110.
[60] Maria Mureșan, D. Mureșan, *op. cit.*, p. 85.
[61] V.N. Madgearu, *op. cit.*, p. 107.
[62] N. Sută, *Istoria comerțului exterior românesc. Prezentare sintetică*, p. 21.
[63] Sultana Sută-Selejan, *Doctrine și curente în gândirea economică modernă și contemporană*, p. 361.

https://biblioteca-digitala.ro

progresistă la exces"[64]. În contextul dezvoltării civilizației europene, Fernand Braudel nuanțează decalajul în dezvoltarea regională a continentului. Viața europeană nu evoluează în același ritm, nu se aliniază la același nivel, respectiv „o Europă avansată din punct de vedere economic, în vest", este despărțită de „o Europă întârziată în est", printr-o linie „ce ar începe fie la Lubeck, fie la Hamburg, pentru a ajunge apoi la Praga și Viena, iar apoi la Adriatica". Totodată, în cadrul Europei evoluate „există regiuni avansate", „poli de creștere", care separă zone mai puțin evoluate, unele înapoiate, „subdezvoltate"[65].

O problemă dezbătută de istorici și economiști vizează statutul juridic și economic al sistemului comerțului exterior al Țărilor Române în epocile medievală și modernă timpurie. N. Sută, G. Drăgan, Maria Mureșan și Sultana Sută-Selejan invocă impactul nefast al expansiunii otomane în rezultatul căruia țările din Europa de Est și cele din Sud-Est au cunoscut „pe parcursul aproape a cinci secole, un alt curs al istoriei, evoluția vieții economice fiind mult întârziată"[66]. Imperiul Otoman a supus unei exploatări „excesiv-prădalnice" țările ocupate sau numai dependente politic de el, influențând „negativ procesele de destrămare a feudalismului și de acumulare internă de capital. Germenii capitalismului, prezenți în Occidentul continentului european încă din secolele XIV-XVI, în Estul acestuia își fac simțită prezența abia în secolul al XVII-lea"[67].

Autorii nominalizați susțin că până la „jumătatea secolului al XVI-lea comerțul exterior al Țărilor Române a fost în cea mai mare parte un comerț interromânesc", recunoscând totodată și legăturile lor comerciale cu alte țări din zone mai apropiate sau îndepărtate[68]. Economiștii vizați accentuează că în a doua jumătate a secolului al XVI-lea „se instituie ceea ce în literatura de specialitate poartă denumirea de monopol otoman asupra comerțului exterior al Țărilor Române". În acest sens, sunt făcute referințele necesare la lucrările lui P.S. Aurelian[69], A.D. Xenopol[70], N. Iorga[71].

Dezbaterea acestui subiect necesită și anumite precizări etimologice. Astfel, etimologia termenului „monopol" este complexă, cuprinzând în trecutul și prezentul umanității forme variate de monopol. Ion Ivănescu scria că monopolul este o formă de activitate economică în care statul (sau un particular/un grup de particulari) are „exclusivitatea producțiunii sau desfacerii de bunuri pe piața economică"[72]. Monopolul presupune că există un singur furnizor al unui produs omogen, „pentru care nu

---

[64] N. Dașcovici, *Între capitalism și bolșevism*, Iași, Institutul de Arte Grafice „N.V. Ștefăniu", 1933, p. 120.
[65] F. Braudel, *Gramatica civilizațiilor*, vol. II, în românește de Dinu Moarcăș, București, Editura Meridiane, 1994, p. 108.
[66] N. Sută, *op. cit.*, p. 20.
[67] *Ibidem*.
[68] *Ibidem*, p. 37.
[69] Petre S. Aurelian, *Schițe asupra stării economice a României în secolul al XVIII-lea*, București, Tiparul Academiei Române, 1882, 159 p.
[70] A.D. Xenopol, *Epoca fanarioților, 1711-1821*, Iași, H. Goldner, 1892, 770 p.
[71] Nicolae Iorga, *Istoria comerțului românesc. Epoca mai nouă*, București, Tiparul Românesc, 1925, 210 p.
[72] I. Ivănescu, *Monopolurile*, în vol. „Aspecte ale economiei românești. Material documentar pentru cunoașterea unor probleme în cadrul planului economic", București, Tipografia Curții Regale F. GÖBL și FII S.A., 1939, p. 428.

https://biblioteca-digitala.ro

există substituent și există mulți cumpărători”. Astfel de condiții mai sunt numite uneori și „monopol absolut”. Monopolul bilateral se constituie când pe piață există un singur cumpărător și un singur vânzător. Monopolul spațial sau monopolul de poziție este „deținut de un concurent sau un producător prin amplasarea sa la distanță de concurenții săi”. Un astfel de monopol se constituie atunci când cheltuielile de transport raportate la costurile bunurilor sunt mari, astfel consumatorii nu sunt dispuși să călătorească departe pentru a achiziționa acel bun[73].

Filip Pațac[74] invocă existența „cvasimonopolului economic exercitat de Poarta Otomană” în Țările Române. Totuși, autorul recunoaște că „monopolul turcesc nu s-a exercitat întotdeauna cu atâta strictețe, exceptându-se o serie întreagă de mărfuri care au putut circula liber pe piața externă a celor trei Principate”[75]. Pe parcursul secolului al XVII-lea exporturile Țărilor Române au fost mai mult direcționate „spre Constantinopol și regiunile sud-dunărene”, fapt ce „le-a îngrădit participarea la un comerț activ cu țările vecine”, precum Polonia[76]. Pentru cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, autorul afirmă că negoțul extern al Moldovei „se desfășoară în condițiile înăspririi monopolului exercitat de Poarta Otomană”[77].

Un impact conceptualizat asupra istoriografiei române a fost exercitat de modelul economiilor-univers elaborat de Fernand Braudel. Astfel, economia-univers – „économie-monde” –, reprezintă „o sumă de spații individualizate, economice și neeconomice, regrupate de ea”, ea cuprinde „o suprafață uriașă”, și „transgresează de obicei limitele altor grupări masive ale istoriei”[78]. Aplicând metoda comparativă, îmbinată cu modelul propus de Fernand Braudel în privința coexistenței pentru secolele XVI-XVIII a trei economii-univers distincte – economia-univers occidentală, economia-univers rusă și economia-univers otomană[79] –, Bogdan Murgescu a reevaluat numeroase clișee ale istoriografiei române, marcate de „provincialismul caracteristic” și pentru alte școli istoriografice din spațiul balcanic. În studiile sale autorul combate teoria „monopolului comercial otoman” și cea a rolului Țărilor Române în calitate de „grânar” al Porții[80]. Deși a combătut în anul 1990 sintagma „monopol comercial otoman”, B. Murgescu în anul 2011 era nevoit să constate că, din păcate, impactul demersului său istoriografic este minim, în istoriografie dominând vechea interpretare. Actualmente, B. Murgescu reiterează ipoteza sa, conform

---

73 *Dicționar macmillan de economie modernă*, p. 267-268.

74 Filip Pațac este doctor, conferențiar universitar la Facultatea de Management Turistic și Comercial a Universității Creștine „Dimitrie Cantemir” din Timișoara.

75 F. Pațac, *Istoria comerțului și turismului*, p. 22.

76 *Ibidem*, p. 22-23.

77 *Ibidem*, p. 24.

78 F. Braudel, *Timpul lumii*, vol. I, București, Editura Meridiane, 1989, p. 16.

79 *Ibidem*, p. 13-361; Idem, *op. cit.*, vol. II, p. 86-146. F. Braudel analizează mai multe economii-univers: cea mai extinsă economie-univers – Extremul Orient – compusă la rândul său din trei economii-univers enorme: 1) Islamul; 2) India; 3) China. Cea de a patra economie-univers se constituie în Extremul Orient „odată cu intruziunea europeană”, de pe urma acestei economii-univers beneficiind portughezii, olandezii, englezii, francezii și alții „câțiva” (F. Braudel, *op. cit.*, p. 146-152).

80 B. Murgescu, *Avatarurile unui concept: monopolul comercial asupra țărilor române*, în „Revista Istorică”, Serie nouă, tom I, nr. 9-10, București, 1990, p. 819-845; Idem, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa Creștină*, Iași, Editura Polirom, 2012, 368 p.

https://biblioteca-digitala.ro

căreia Poarta „a recurs la măsuri monopolizatoare doar atunci când conjunctura economică europeană era bună”, indicând în calitate de exemplu perioada de la mijlocul secolului al XVIII-lea până la 1820. În viziunea lui B. Murgescu, atractivitatea pieței europene pentru mărfurile românești prezenta anumite riscuri pentru piața otomană, exprimate ipotetic prin creșterea prețurilor, afectarea profiturilor negustorilor otomani și a aprovizionării Constantinopolului. În aceste condiții, Poarta a intervenit energic prin luarea unor măsuri „tipic anticiclice”, rezultatul fiind mediocru[81]. Autorul recunoaște că ipoteza sa „are însă un viciu ascuns: necunoașterea suficientă a fluctuațiilor conjuncturii economice din Imperiul Otoman”, care poate fi cunoscută prin studierea prețurilor și a cursurilor monetare. Aceleași priorități de cercetare fiind indicate și pentru Țările Române[82].

Constatăm, de asemenea, că Nistor Ciocan, cu doi ani înainte de apariția studiului lui Bogdan Murgescu, a cercetat negoțul Moldovei în secolul al XVII-lea, accentuând că „monopolul turcesc asupra comerțului Moldovei nu s-a exercitat cu aceeași intensitate pe parcursul întregii perioade aflate în discuție și niciodată acest monopol nu a fost complet”, iar resursele țării permiteau ca produsele obținute să fie vândute „și pe alte piețe decât cea sud-dunăreană”[83].

În viziunea noastră, abordările lui B. Murgescu sunt originale, ajustate la modelul celor trei economii-univers, fiind vizată în primul rând economia-univers otomană. Unele afirmații ale autorului urmează a fi consolidate în continuare cu argumente suplimentare, inclusiv prin valorificarea unor documente financiar-economice din arhivele otomane. Referindu-ne la cea de a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, am constatat multiple manifestări monopolizatoare ale Porții în economia și comerțul Țării Moldovei prin prohibirea unor mărfuri și impunerea obligatorie de a asigura Poarta cu produse alimentare și agroanimaliere. Un tablou mult mai integru privind obligațiunile economice și financiare ale Țărilor Române față de Poartă poate fi conturat doar prin relevarea unor factori omiși de B. Murgescu, și anume: nivelul de corupție și evaziune fiscală, mașinațiile vamale și tranzacțiile comerciale prin contrabandă. Cu referire la impactul nefast al corupției asupra relațiilor româno-otomane, este relevant studiul monografic al lui I. Burlacu având ca subiect mita („rüșvet”-ul) în raporturile dintre Țările Române cu Poarta[84].

Concluzii. Aspectele metodologice ale comerțului sunt marcate atât de diversitatea lor conceptuală, cât și de multiple controverse teoretice. Dimensiunile conceptuale ale comerțului sunt caracterizate de cercetările interdisciplinare și pluridisciplinare realizate prioritar de istorici și economiști, fiind invocate și informații din domeniile conexe acestor două științe: geografie economică, geoistorie, numismatică, economie politică, sociologie și culturologie.

Studiile economiștilor sunt marcate în continuare preponderent de postulatele marxiste prin invocarea modelului de diviziune a muncii, a conceptului privind modul de producție feudal și capitalist. Stereotipizarea aspectelor economice ale

---

[81] Idem, *Țările Române între Imperiul Otoman și Europa Creștină*, p. 171.
[82] *Ibidem*, p. 171-172.
[83] N. Ciocan, *Negoț și neguțători în Moldova veacului XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie «A.D. Xenopol»”, tom. XXV, Iași, 1988, p. 293-305.
[84] Ioan Burlacu, *Mita (rüșvet-ul) în relațiile româno-otomane (1400-1821),* Brăila, Editura Istros, 2014, 209 p.

https://biblioteca-digitala.ro

istoriei românilor rămâne a fi în continuare o problemă marcată de multiple controverse în istoriografie. Demersurile istoriografice ale lui Nistor Ciocan și Bogdan Murgescu în privința reevaluării sintagmei „monopolul otoman asupra comerțului exterior” al Țărilor Române sunt prezente în producția istoriografică din ultimele trei decenii, dar impactul lor asupra cercetărilor istoriei economice este minim, dominând în acest sens vechile abordări atât în studiile elaborate de către istorici, cât și în cele publicate de economiști. Lipsa unor studii bazate pe interdisciplinaritatea dintre istorie și economie și-a lăsat amprenta asupra modului de abordare a problemelor controversate care în continuare sunt analizate în mod unilateral de pe poziții pur istorice sau pur economice. O excepție în acest sens reprezintă studiile lui B. Murgescu, care fundamentează o orientare nouă, în baza unei metodologii originale a istoriei economice. Școala istoriografică a lui B. Murgescu nu doar a mers pe calea spargerii vechilor tipare în domeniu, dar a propus și noi modele de evaluări și reevaluări ale istoriei economice a Țărilor Române.

https://biblioteca-digitala.ro

DESPRE AFACERILE ŞI FAMILIA UNUI NEGUSTOR BRAŞOVEAN ÎN ŢARA ROMÂNEASCĂ

Gheorghe LAZĂR[1]

SUR LES AFFAIRES ET LA FAMILLE D'UN MARCHAND *BRAŞOVEAN* EN VALACHIE

RÉSUMÉ

En raison de sa position géographique et de son statut de centre commercial, la ville de Brasov (Transylvanie) a continuellement joué un rôle important dans le commerce de la Valachie. De nombreux documents administratifs autochtones attestent de multiples privilèges fiscaux que les marchands braşoveni (c'est-à-dire originaires de Braşov) ont bénéficié au fil de temps de la part des princes valaques. Situé dans ce contexte historique, cet article présente le cas du marchand Cârstea Ţop(a), originaire de la ville de Braşov, dont l'influence économique et prestige social ont été particulièrement documentés pendant le règne du prince Constantin Brâncoveanu (1688-1714).

A partir des informations offertes par quelques documents d'archive – en particulier le testament du marchand Cârstea Ţopa, mais aussi d'un rapport rédigé par une commission de jugement placée sur l'autorité du métropolite du pays –, cet article fournit des informations historiques inédites sur ses dispositions testamentaires et notamment sur les relations parfois conflictuelles entre les membres de la famille du marchand ci-dessus mentionné. Dans le même temps, cette étude apporte de nouvelles informations sur les causes des conflits et des rivalités entre les familles et sur le statut vulnérable du point de vue patrimonial et juridique de la veuve et/ou de la belle-mère à cette époque. Dans l'annexe de l'étude, sont publiés in extenso les documents qui ont offert les informations essentielles pour cette recherche.

Mots-clefs: marchand, famille, affaires, Valachie, Braşov.

În prima zi a lunii martie a anului 1733, mitropolitul Ştefan al Ţării Româneşti, împreună cu câţiva mari boieri, înainta domnului o anafora în care îi prezenta pe larg cele constatate şi totodată hotărâte în conflictul privind averea negustorului brașovean Cârstea Ţopa, iscat între copiii acestuia rezultaţi dintr-o primă căsătorie – Costandin, Apostol şi Zamfira –, şi mama lor vitregă, Zoiţa. Însă, înainte de a trece la prezentarea celor hotărâte de către înaltul ierarh şi cei trei mari boieri, vom încerca să oferim mai întâi câteva date biografice privind activitatea lui Cârstea Ţopa, unul dintre acei destul de numeroși negustori „braşoveni" atestați în sursele documentare ca fiind implicaţi în comerțul desfăşurat între Ţara Românească şi importantul centru economic transilvănean[2].

---

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române, București; e-mail: georgelaz2001@yahoo.fr.

[2] Pentru o prezentare succintă a activităţii comerciale desfăşurate în Ţara Românească de această categorie de negustori, dar şi a cadrului juridic, vezi Gh. Lazăr, *Les marchands en Valachie (XVIIe-XVIIIe siècles)*, Bucureşti, Institutul Cultural Român, 2006, p. 147-153.

https://biblioteca-digitala.ro

Fără dovezi clare, este dificil de avansat o dată certă în ceea ce priveşte momentul în care amintitul negustor şi-ar fi putut începe activitatea sa de schimb în Ţara Românească; dacă avem totuşi în vedere măsurile luate pentru încurajarea şi susţinerea activităţii negustorilor braşoveni în ţară, dar şi momentul dispariţiei lui Cârstea Ţopa[3] – ultima lună a anului 1732 –, cel mai probabil debutul activităţii sale ar putea fi plasat în timpul îndelungatei domnii a lui Constantin Brâncoveanu, despre ale cărui preocupări şi implicări în viaţa economică a ţării nu credem că este cazul să mai insistăm. Aceeaşi lipsă de informaţii nu ne permite să oferim detalii certe nici în legătură cu activitatea comercială propriu-zisă desfăşurată de acesta, dar este de presupus că la rândul său era implicat, ca mulţi alţi negustori aparţinând acestei categorii, în comerţul cu oi şi cu vin, acest din urmă produs fiind obţinut din viile achiziţionate pe teritoriul ţării, în special în zona judeţelor Prahova şi Buzău.

Sigur este însă faptul că numele lui Cârstea Ţopa îl găsim menţionat pentru prima dată într-o scrisoare de răspuns a magistratului oraşului Braşov, din 22 iunie 1723, adresată secretarului lui Nicolae Mavrocordat, prin care îi confirma acestuia primirea „privilegiilor reînnoite” de către domnul muntean. Totodată, înaltul dregător amintea corespondentului său că nu l-a uitat în ceea ce priveşte o mai veche promisiune – fără a ne oferi detalii în ce consta aceasta –, motiv pentru care îi trimitea cu această ocazie, cu ajutorul amintitului negustor, „lucrul dorit”, asigurându-l totodată că îşi „va da şi în viitor osteneala să-i procure”[4]. În cazul în care nu ne aflăm în situaţia unei omonimii, cel mai probabil acel jupân Cârstea amintit într-un document din anul 1724, din care reiese că la acea dată deja stăpânea un loc de casă în Bucureşti[5], este una şi aceeaşi persoană cu negustorul ce face obiectul prezentului studiu, ca mai apoi numele său să-l regăsim menţionat într-o scrisoare din 10 martie 1725, adresată de această dată magistratului oraşului Braşov de către fostul mare căpitan Pantazi <Câmpineanul>, în calitatea lui de administrator al vămilor muntene.

Astfel, după formulele de politețe specifice acestui gen epistolar, dregătorul muntean îl liniştea mai întâi pe corespondentul său braşovean că nu există nici o „foaie (…) dă toţi braşovenii”, prin care negustorii originari din centrul comercial transilvănean implicaţi în comerţ pe teritoriul Ţării Românească ar fi fost împărțiți în două categorii: cei ce „au prăvălii aici în ţară” şi cei „ce sânt lăcuitori acolo”. După cum reiese din conţinutul documentului, intervenţia magistratului braşovean avea la bază neliniştea unora dintre aceştia – care i se adresaseră în acest sens, explicând astfel respectivul schimb de scrisori –, cărora le era teamă că presupusa diferenţiere ar fi atras în mod automat şi schimbări în ceea ce priveşte statutul lor fiscal, în sensul

---

[3] Mai mult ca sigur nu există nici o legătură de rudenie între familia negustorului Cârstea Ţopa şi familia de boieri cu acelaşi patronimic din Moldova, atestată încă din secolul al XVI-lea şi ai cărei membri se regăsesc printre ctitorii mănăstirii Sf. Ioan Botezătorul din Galaţi, deţinând totodată dregătoriile de staroste de Covurlui, pârcălab de Roman sau mare armaş; vezi Petronel Zahariuc, *Câteva documente privitoare la mănăstiri din Galaţi păstrate în arhiva mănăstirii Sfântul Pavel de la Muntele Athos*, în idem, *De la Iaşi la Muntele Athos. Studii şi documente de istorie a Bisericii*, Iași, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”, 2008, p. 100-101; S.Gh. Iordache, *Documente româneşti din secolul XVII*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Iaşi”, XXVI, 1/1989, p. 415-420.

[4] *Arhiva Magistratului oraşului Braşov. Inventarul actelor neînregistrate*, vol. I, Bucureşti, 1959, nr. 277, p. 68.

[5] Dumitru Z. Furnică, *Industria şi dezvoltarea ei în ţările române*, Bucureşti, 1926, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

că numai cei din prima categorie urmau să beneficieze de mai vechile privilegii fiscale („să aibă pace dă vama vinurilor şi dă altele”), ceilalţi urmând „să-ş dea vama dăplin”. Totodată, era respinsă acuzația potrivit căreia iniţiativa întocmirii amintitei liste ar fi aparţinut lui Cârstea Ţopa, dregătorul muntean negând că a avut cu respectivul negustor vreo întâlnire în ultima perioadă de timp: „(...) nici în ochi nu l-am văzut dă este acuş o jumătate dă anu, nici foiţă nu mi-au datu”.

Pentru a elimina orice îndoială, căpitanul Pantazi reconfirma interlocutorului său faptul că vechiul „aşezământul”, în virtutea căruia negustorii brașoveni îşi desfăşurau activitatea din Ţara Românească, rămânea neschimbat şi pe viitor, prevederile lui urmând să se aplice „pentru toţi şchei<i>, atâta dă cei dă acolo, cât şi cei dă aice, carele au vii aice pe pământul ţării”, fiecare dintre ei având posibilitatea „să-ş treacă vinurile lor pă la care vamă le dă îndămână”. În acelaşi timp însă, fostul mare căpitan îşi avertiza partenerul de corespondenţă că acest statut fiscal avantajos – subliniind totodată şi rolul pe care el l-a avut în menţinerea acestuia –, va fi păstrat doar atâta timp cât beneficiarii lui vor respecta prevederile „aşezământului”, trecând prin vamă numai „bucatele” pe care le obţineau din valorificarea propriilor moşii („câte bucate fac pân viile lor”); în eventualitatea în care însă vor fi descoperite situaţii în care vama domnească ar fi fost „înşelată” prin achiziţionarea de produse aparţinând altor persoane („iar să nu cumpăre bucatele altora”) – ceea ce ne lasă să tragem concluzia că o asemenea metodă era uneori folosită –, exista riscul ca acest statut să fie anulat de către domnie („ce, dă aceasta daca a înţelege măriia sa vodă, li să va strica mila dă tot”)[6].

Dincolo însă de detaliile privind privilegiile fiscale de care beneficiau negustorii brașoveni implicaţi în comerț la sud de Carpaţi, modalitatea de percepere a taxelor vamale – a căror importanţă nu poate fi nicidecum negată –, documentul are meritul de a ne oferi indicii despre statutul privilegiat şi totodată încrederea de care negustorul Cârstea Ţopa se bucura în relaţia cu autoritățile oraşului Brașov şi cu cele muntene. De altfel, acest statut ne determină să credem că acuzația venită dinspre o parte a confraților săi nu poate părea lipsită de un anumit temei. O dovadă indirectă a renumelui de care se bucura în rândul celor implicaţi în activităţi comerciale de o parte şi de a alta a Carpaţilor, dar şi a faptului că el călătorea adesea în Ţara Românească, ne este oferită de înscrisul unui necunoscut, emis la Brașov în luna mai a anului 1726, prin care confirma că a primit de la Gheorghe Veneţanul, Vasile Mogoş, Cârstea Ţopa şi Radu cămăraşul – în calitatea lor de executanți testamentari ai negustorului grec Nicolaus Petru din Pitești –, suma de 225 zloți româneşti, pe care defunctul o lăsase în favoarea bisericii Sf. Nicolae şi a capelei spitalului din mai susmenționatul oraş transilvănean[7].

Trei ani mai târziu, numele lui Cârstea Ţopa reapare în documente, de această dată fiind implicat, împreună cu soţia sa, al cărui nume nu este din nefericire menţionat, într-o tranzacție imobiliară; mai exact, la 2 februarie 1729, cei doi achiziționau de la o anume jupânească Stanca, fiica lui Moise, care la rândul lui era fiul lui Drosu

---

[6] Nicolae Iorga, *Braşovul şi românii. Scrisori şi lămuriri*, Bucureşti, 1905, p. 414-415; *Catalogul documentelor româneşti din Arhivele Statului de la oraşul Stalin*, vol. I (1521-1799), Bucureşti, 1955, nr. 326, p. 68-69.
[7] *Arhiva Magistratului oraşului Braşov*, nr. 375, p. 84.

https://biblioteca-digitala.ro

logofăt, 400 de stânjeni de moşie în Poiana în schimbul sumei de 100 de taleri[8], ceea ce poate constitui un indiciu al faptului că deja acesta se „împământenise" în Ţara Românească. Spre aceeaşi concluzie ne duce şi înscrisul pe care un necunoscut îl dădea la mâna jupânului Cârstea Ţopa, la 26 mai 1732, recunoscând că a luat cu împrumut de la acesta suma de 20 taleri noi[9].

În perioada imediat următoare, din motive încă necunoscute, lucrurile par a se precipita, starea de sănătate a lui Cârstea Ţopa deteriorându-se vizibil şi în ritm accelerat, astfel încât la 1 decembrie 1732, „spări[i]ndu-mă de moarte", hotărăşte să-şi întocmească în grabă testamentul, ce a fost scris de un slujitor de al său, Stan, căruia îi încredința şi cei 3.500 taleri aflați la acel moment în prăvălie. Că moartea lui C. Ţopa a fost una neașteptată şi rapidă – lucru consemnat şi în anaforaua mitropolitului, unde se precizează faptul că „până au isprăvit diiata de scris, pripindu-l moartea au rămas neiscălită de dânsul" –, reiese atât din faptul că testatorul nu a reuşit să semneze *manu propria* documentul în care erau consemnate ultimele sale dorințe, cât şi din stilul lacunar şi haotic în care acesta a fost redactat, situaţie ce contrastează cu realitatea epocii, când un asemenea demers era unul elaborat şi precedat de anumite gesturi. Astfel, documentul pare mai degrabă o simplă listă în care au fost menţionate în grabă, fără a se respecta o ordine anume, doar acele bunuri mai de preţ, mobile sau imobile, datoriile ce urmau să fie plătite sau recuperate, precum şi modul în care averea sa urma să fie împărțită între membrii familiei sale: „(...) şi bucatele ce sânt să vor face patru părţi şi să vor împărţi cu Zoiţa şi alte scule şi bani ce ar mai fi". În schimb, lipsește preambulul specific acestui tip de document, mărturisirea credinţei creştine şi a dorinţei concilierii cu Dumnezeu şi cu semenii săi, precizarea deplinătății facultăților mintale, precum şi absența oricăror referințe privind pomenirile post-mortem[10], care de obicei reveneau în sarcina urmaşilor sau a beneficiarilor averii testatorului. În plus, o dovadă de netăgăduit a nesiguranţei testatorului, a tensiunii şi a grabei cu care acest act a fost întocmit reiese şi din faptul că în cuprinsul testamentului regăsim formule destul de lacunare, lipsite de precizie şi care puteau lăsa loc arbitrariului, de genul: „precum îi va arăta scrisorile şi precum îi va arăta Duhul Sfânt", „precum va arăta catastiful, că ştie el", „să poarte grija cum va şti dumnealui"[11] etc.

Fără îndoială, toate aceste detalii prezentate, la care se adaugă şi situaţia incertă din perspectivă juridică a Zoiţei – cea de-a doua soţie a lui Cârstea Ţopa, cu care nu a avut însă urmași –, explică de ce valabilitatea actului a fost contestată de către cei trei copii ai testatorului, rezultaţi dintr-o primă căsătorie a acestuia. Astfel,

---

[8] P. Zahariuc (editor), în colaborare cu Florin Marinescu şi Dumitru Nastase, *Documente româneşti din arhiva mănăstirii Simonopetra de la Muntele Athos*, Iaşi, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", 2016, nr. 472, p. 421; tranzacţia este amintită şi într-un document din 25 iunie 1766 (*ibidem*, nr. 542, p. 467).

[9] Grina-Mihaela Rafailă (vol. întocmit de), *Actele domnilor Mavrocordaţi aflate în patrimoniul Muzeului Municipiului Bucureşti*, București, Editura Muzeului Municipiului Bucureşti, 2016, nr. 102, p. 135.

[10] Asupra formularului din epocă, vezi Violeta Barbu, *„Sic morierum". Moartea şi construcţia identităţii individuale în interiorul grupului familiar*, în Eadem, *De bono coniugali. O istorie a familiei din Ţara Românească în secolul al XVII-lea*, București, Editura Meridiane, 2003, p. 147-150.

[11] Arhivele Naționale Istorice Centrale (în continuare: ANIC), *M-rea Bradu, Hanul Greci şi Codreni*, XXVI/14 (vezi şi Anexa I).

https://biblioteca-digitala.ro

după cum reiese din documente ulterioare, la puţin timp după dispariţia tatălui, susținuți în demersul lor şi de către unchii lor, negustorii Gheorghie şi Costandin, cei trei urmaşi adresează domnului o plângere prin care contestau dreptul mamei lor vitrege de a moșteni ceva din averea lor părintească. Ca în multe asemenea situaţii, plângerea este încredințată mitropolitului ţării, chir Ştefan, pentru a cărei cercetare şi soluționare urma să fie ajutat de către o comisie formată din trei mari boieri – Grigorie Greceanul, fost mare logofăt, Grigorie Filipescul, fost mare serdar, Iane, mare medelnicer –, şi starostele de negustori de la acea vreme, Tănasie. După ce în prealabil a verificat valabilitatea diatei lui Cârstea Ţopa – ale cărei prevederi sunt reconfirmate de către membrii comisiei, chiar dacă jeluitorii considerau că „n-ar fi dreaptă şi adevărată, nefiind încredinţată cu iscălitura lui" –, a ascultat „cu socotinţă" părţilor aflate în litigiu şi i-a „chestionat" atât pe Stan, cel ce a scris testamentul, cât şi pe Costandin, fiul decedatului, prezent în momentul morţii tatălui său, la 1 martie 1733, cinstita comisie este în măsură să înainteze deja amintita anafora, în care sunt prezentate domnului soluțiile juridice care se impuneau pentru aplanarea conflictului dintre părţi.

Astfel, comisia propunea ca mai întâi să se procedeze la „scoaterea" din averea lui Cârstea Ţopa a zestrei adusă de fiecare dintre cele două soţii ale acestuia, precum şi „sculele şi galbenii ce i-au dăruit (…) la moartea lui" Zoiţei: 38 ughi ungureşti, 6 şiruri de mărgăritar, 3 bucăţi de sârmă şi „inelul cel ce i-au dat de schimb". Odată „extrase" aceste bunuri, ceea ce mai rămânea din averea lui – „bani, marfă, scule, dobitoace, arămuri şi alt orice ar fi mai fi" –, urma să fie împărțită în cinci părţi egale: câte una pentru Zoiţa, cei trei copii rezultaţi din prima căsătorie, la care se adăuga şi „partea mortului". Referitor la această din urmă parte, destinată potrivit cutumei să asigure cele necesare pentru „pomenirile lui şi pentru sărindare şi alte milostenii ce să vor da pentru sufletul lui", membrii comisiei recunoșteau că „mortul în diiată nu hotărăşte acest lucru, dar noi am urmat dupe sfânta pravilă". Totodată, se recomanda – în concordanță cu prevederile invocatei pravile –, ca partea ce revenea fiicei Zamfira să nu includă „scule (…), de vreme ce sculele i le-au dat tată-său mai nainte", iar în cea a Zoiţei să nu se regăsească „din moşii şi din ţigani", întrucât s-au dat copiilor mortului, „fiind singuri ei moştenitori adevăraţi". În schimb, Zoiţa urma să păstreze stăpânirea asupra moşiei Pănceşti „dupe apa Mostiştii (…), fiind a ei de moştenire", căci fusese cumpărată de Cârstea Ţopa de la mama ei, Safta, în schimbul a 400 de taleri, cu condiţia însă de a restitui celorlalţi moştenitori suma de 320 taleri, diferența reprezentând cota parte ce-i revenea din moştenirea soţului.

În fine, interesantă şi totodată relevantă pentru viziunea şi implicaţiile juridice ale unei asemenea norme, era şi recomandarea comisiei potrivit căreia datoriile rămase în urma mortului să fie „stinse" doar din contravaloarea bunurilor ce reveneau moștenitorilor acestuia, astfel încât „partea mortului să să ferească de tot datornicul", invocându-se în acest sens norma potrivit căreia „mortul nu răspunde la datorii"[12]. Recomandările comisiei de judecată, aflată sub autoritatea mitropolitului, au fost asumate şi confirmate şi de către Constantin Mavrocordat, care emite în acest sens o carte în favoarea „Zoiţii, pre carea o au ţinut-o Cârstea braşoveanul Ţopa", care urma să stăpânească „a cincea parte ce i s-ar veni din bani, scule, marfă, stupi, dobitoace şi

[12] *Ibidem*, LV/3 (vezi şi Anexa II).

https://biblioteca-digitala.ro

alte bucate ale casei (…), afară din sculele céle ce i-au dăruit el mai naintea nunţii (…) şi afară din ţigani şi moşii ce au rămas moşteniri ale copiilor”[13].

Cum după această dată, pentru o perioadă de aproape un deceniu şi jumătate nu mai aveam ştiri despre evoluţia conflictului dintre Zoița şi copiii fostului ei soț – singurele informaţii sunt din anul 1744 când cei doi fii ai lui Cârstea Ţopa, Constantin şi Apostol, vindeau lui Apostol pârcălab de curte partea lor de moşie moştenită de la tatăl lor[14] –, am fi putut fi îndreptățiți să considerăm că disputa patrimonială dintre părţi s-a încheiat imediat după emiterea amintitei decizii domneşti. Totuşi, se pare că în toată această perioadă conflictul dintre părţi nu s-a aplanat nicidecum – absenţa informaţiilor documentare în acest sens constituind un indicator înşelător de această dată –, dovada constituind-o o nouă jalbă a Zoiței, adresată cel mai probabil aceluiaşi domn Constantin Mavrocordat cu puţin timp înainte ca acesta să fie nevoit să părăsească, pentru a patra oară, tronul Ţării Româneşti. De această dată, ea denunţa domnului neplăcerile cauzate de „un Apostol căpitan, ce mi-au fost fiiu vitregu”, care după o perioadă de 16 ani de la dispariţia primului ei soţ, Cârstea Ţopa, „să scoală şi mă trage la judecată, zicând să-i dau eu seama casei tătâni-său”. În plângere, în afara detaliilor privind mai vechea dispută patrimonială cu copiii ei vitregi, Zoiţa oferă şi alte detalii preţioase care ne permit să reconstituim într-o mai bună măsură tabloul mariajului ei cu negustorul Cârstea Ţopa, pe de o parte, şi cel al relaţiilor cu cei trei copii vitregi după dispariţia soţului, pe de altă parte.

Astfel, din cele consemnate în cuprinsul jalbei, aflăm că Zoiţa a fost luată în căsătorie de către Cârstea Ţopa „fecioară cu cununie”, mariajul celor doi fiind însă unul de scurtă durată – „au trăit numai 2 ani cu mine şi au răposat cu grabnică moarte” –, dar şi faptul că după înmormântarea soţului ea a fost alungată din casă de către copiii şi rudele acestuia („cum l-am îngropat de a treia zi m-au dat din casă afară”), detaliu care vine să confirme încă o dată precaritatea statutului juridic al văduvei în ţările române extracarpatice[15]. Dată fiind această situaţie, Zoiţa considera că nu este în măsură să ofere vreun răspuns la revendicările fiului ei vitreg („care nimic nu ştiu să răspunzu”), cerând domnului „cu hierbinţi lacrămi” să citească atât anaforaua mitropolitului, cât şi confirmarea domnească, ca mai apoi să-i facă „o luminată carte a mări<i>i tale de apărare de către dânsul”. Pentru a da o mai mare greutate şi credibilitate plângerii sale, Zoiţa menţiona faptul că este o jupâneasă „cu bărbat şi nu pociu să umblu în judecăţi”, spre deosebire de fiul ei vitreg, căruia „nu-i easte ruşine a păzi divanul” – încercarea de a-l pune într-o lumină negativă în faţa domnului fiind destul de evidentă –, precizând totodată că pentru a-şi dovedi nevinovăţia a acceptat să depună şi jurământ, „că şi carte de la biserica cea mare dă blestem au adus şi am priimit”. Deşi este dificil să ne pronunțăm în ce măsură jalba Zoiţei a mai putut fi adusă sau nu la cunoștința domnului, având în vedere cele amintite mai sus, potrivit însemnării de pe verso reiese că documentul a fost totuşi înaintat spre soluţionare către „părintele mitropolit”, precizându-se într-o manieră destul de neutră faptul că o

[13] *Ibidem*, XXVI/13 (vezi şi Anexa III).

[14] P. Zahariuc, *op. cit.*, nr. 507, p. 443.

[15] Violeta Barbu, *op. cit.*, precum şi Nicoleta Roman, *„Deznădjduită muiere n-au fost ca mine”. Femei, onoare şi păcat în Valahia secolului al XIX-lea*, București, Editura Humanitas, 2016, p. 83-123.

https://biblioteca-digitala.ro

carte „de curmată judecată” va fi emisă (de cine?) numai după ce înaltul ierarh „ne va înştiinţa” de cele hotărâte[16].

Nu avem informaţii dacă mitropolitul a cercetat plângerea sau dacă l-a înștiințat pe domn – oricare ar fi fost el – în legătură cu cele constatate, cum nu știm nici dacă domnia a dat curs cererii Zoiţei de a-i emite o nouă carte prin care să fie apărată de acuzaţiile nefondate ale fiului ei vitreg, căci până în acest moment nu am identificat vreun document în acest sens; bineînţeles, fără ca aceasta să însemne că nu există totuşi posibilitatea ca noi dovezi în acest sens să fie descoperite într-un viitor mai apropiat sau mai îndepărtat. Indiferent însă de această posibilitate, studiul de caz analizat în această scurtă prezentare a noastră este în măsură să ofere noi detalii interesante nu numai despre viaţa de familie a unuia dintre acei negustori braşoveni atestaţi documentar în Ţara Românească în lungul secolului al XVIII-lea, cât şi asupra cauzelor posibilelor conflicte şi rivalități interfamiliale sau al statutului ingrat şi totodată vulnerabil – din punct de vedere patrimonial şi juridic –, al văduvei şi/sau al mamei vitrege etc.

[16] ANIC, *M-rea Bradu, Hanul Greci şi Codreni*, LV/2 (vezi şi Anexa IV).

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXE

I.

1732 (7241) decembrie 1

„Dichemvrie 1 dni, 7241 <1732>.

Văzând și spărindu-mă de moarte, sămnăz câte cevași [din] cele ce sânt:

† Sânt în prăvălie date în sama lui Stan taleri 3.500.

† Sânt și la Neculai să cu[m]pere marfă taleri (…)[17], precum va arăta catastiful, că știe el.

† Și la jupan Daniil avem socoteală să-i dău vin de taleri 300, iar de nu să-și ia banii.

† Și cu jupan Anoși iar am socoteală să-i dau vin, precum îi va arăta scrisori[le].

† Și la nașu Zamfir, precum îi va arăta scrisorile[18] şi precum îi va arăta Duhul Sfânt.

† Și bucatele ce sânt să vor face patru părți și să vor împărțî cu Zoița și alte scule și bani ce [a]r mai fi.

† Și viile din Valea Păienei am lăsat Zamfiricăi[19].

† Și cele de la Cernătești [las] copiilor[20].

† 1.400 zloți, care au fost la mine, i-am trimis cu Neculai la jupan Mogoș, ai bisérecei. Și mai sânt la mine să mai dau jupân Mogoș zloți 84.

† Și oile, cai, să să vânză să să facă bani.

† Și la jupan Costandin al cămărașului zloți 200, fără dobânda lor, precum îi scrie zapisu.

Și [e]pitrop las pe nașu Zamfir[21] să po[a]rte grija cum va ști dumnealui[22].

Dumitrașcu zaraf martor

Eu Pavel

Costandin, sin Cârstii merturie

Christiann Meÿer testis chirurgus[23].

Am scris eu, Stan, cu învățătura dumnealui jupânului și mărturisescu cu sufletul mieu”.

[Ad. ulterior]: „Încredințându-[n]e la judecată că easte această diiată dreaptă și adăvărată s-au întărit și cu iscăliturile nostre.

Ștefan mitropolitul Ungrovlahiei

Grigorie Greceanul biv vel vistier

Grigorie Filipescul biv vel sărdar

Iane vel medelnicer

---

[17] Loc gol în original.

[18] **скрисоририле.**

[19] **Захирикъи.**

[20] **къпїилор.**

[21] **Захирие.**

[22] **д8мнѣеи.**

[23] „Christiann Meÿer martor chirurg”; semnături autografe.

https://biblioteca-digitala.ro

Θανασι σταροστας”[24].

ANIC, *M-rea Bradu, Hanul Greci și Codreni*, XXVI/14. Orig. rom., hârtie (22x32,5).

II.

1733 (7241) martie 1

„Ștefan cu mila lui Dumnezeu arhiepiscop [ș]i mitropolit a toată Ungrovlahia, preacinstit și erarh plaiurilor.

Înaintea smereniei noastre și înaintea dumnealor boiarilor, carii mai jos sânt iscăliți, din porunca măriei sale prealuminatului domnului nostru, Io Costandin Nicolaie voievod, avut-au întrebăciune și judecată de față Costandin i Apostol și Zamfira, copiii Cârstii brașoveanul Ţopa, cu Zoița, mama lor cea vitregă, fiind față la această judecată și unchii copiilor Cârstei brașoveanul, anume chir Gheorghie i Costandin cupeții, pentru céle ce au rămas în urmă după moartea lui. Pentru că întâmplându-să boală grea și grabnică Cârstii brașoveanul și cunoscându-și singur sfârșitul vieții lui, fost-au pus pe Stan, sluga lui, de au început a scrie să facă diiată și să-și tocmească casa lui, ca să nu fie gâlceavă și pricină pe urmă. Și așa învățând singur cu gura lui toate câte coprind în diiată, până au isprăvit diiata de scris pripindu-l moartea au rămas neiscălită de dânsul. Întru care diiată lasă copiilor lui viile de la Cernătești și copilei Zamfirei viile de pe Valea Poienii. Și au învățat și din gură pe fiiu-său Costandin să dea Zoiții, soției lui, den darurile de înaintea nunții numai 38 ughi unguréști și șase șiruri de mărgăritar și trei bucăți de sârmă. Și au mai lăsat copilii lui Zamfirii niște scule, care i le-au fost dat mai nainte până a nu să căsători el a do[u]a o[a]ra, iar la célelalte[25] scule parte să n-aibă. Iar alte ce ar mai fi de ale lui, bani, scule, marfă, stupi, dobitoace, arămuri și altele, afară din moșii și din țigani să împarță copiii cu muma lor, Zoița. Pentru care diiată, având bănuială chir Gheorghie i Costandin cupeții, unchii copiilor Cârstii brașoveanul, cum n-ar fi dreaptă și adevărată, nefiind încredințată cu iscălitura lui, siliia să nu între la împărțeală Zoița cu copiii Cârstei, dupe cum lăsase el în diiată, ci să-și ia numai zestrile și să iasă afară din casă fără de nici o parte.

Deci, smereniia noastră, împreună cu dumnealor boiarii carii au fost rânduiți de măriia sa vodă la această judecată, ascultând cu socotință cuvintele amândurora părților și cercând cu denadinsul pentru diiată, de easte dreaptă și adevărată și făcută cu voia și învățătura mortului și pentru céle ce au învățat cu gura lui ce să dea soției lui Zoiței, am luat adeverire și încredințare și de la Stan, sluga lui, care au scris diiata, și de la Costandin, copilul Cârstii brașoveanul, mărturisind de față înaintea noastră că s-au făcut cu voia și cu învățătura tătâne-său, numai grăbindu-l moartea și n-apucând să o iscălească [(…) o au iscă][26]lit copilul. Deci, aflând și dovedind bine că easte diiata bună și dreaptă și făcută cu voia și cu învățătura lui și [(…) tot][27] ce au zis el

---

[24] „Tanasie starostea”; semnături autografe.

[25] **чѣлѧлалтє.**

[26] Loc rupt în original.

[27] Loc rupt în original.

https://biblioteca-digitala.ro

de au lăsat soției lui sânt bune, iar nu prin meșteșuguri, precum să bănuia de cei ce s-au zis mai sus, am întărit acea diiată și cu iscăliturile noastre.

Și așa am găsit cu dreptate și am judecat, dupe cum și sfânta pravilă poruncéște, întâi să se scoață zestrile Voicăi, soției Cârstii cei dintâi, ca o zéstre ce easte dintâi, deplin și fără lipsă, după foaia ei de zéstre. Așijderea și zestrile Zoiții, fămeii lui ceștii de a doao, și sculele și galbenii ce i-au dăruit la moartea lui și inelul cel ce i-au dat de schimb soțul ei Cârstea, că așa am găsit că easte cu cale și cu dreptate să ție acel inel ea, fiindu-i dat de schimbu, iar inelul care l-au dat ea lui să rămâie la copii și să nu să puie la împărțeală. Iar alte ce ar mai fi, bani, marfă, scule, dobitoace, arămuri și alt orice ar mai fi, de la mult până la puțin, să să facă 5 părți: o parte, adecă să să dea mortului să-i fie pentru pomenirile lui și pentru sărindare și alte milostenii ce să vor da pentru sufletul lui, măcar că mortul în diiată nu hotărăște acest lucru, dar noi am urmat dupe sfânta pravilă de am scos întâi partea mortului. Apoi, trei părți la doi copii și la o copilă a lui, însă la scule copila să n-aibă parte, de vréme ce sculele i le-au dat tată-său mai nainte. Iar a cincea parte ce s-ar veni ori din ce ar fi să stăpânească și să ție Zoița cu bună pace de către copii Cârstei brașoveanul, după cum i-au lăsat în diiată și dupre cum i-au dăruit la vrémea morții, însă afară din moșii și din țigani, că acestea s-au dat copiilor să le stăpânească, fiind singuri ei moștenitori adevărați.

Iar pentru moșiia ce să chiamă Pârceștii, dupe apa Mostiștii, ot sud Elhov, care o au cumpărat Cârstea de la soacră-sa, Safta, în taleri 400, dându-să la împărțeală și aceasta, să oprească Zoița, fata Saftei, taleri 80, partea ei ce i să cuvine dintr-acești taleri 400, a cincea parte, iar taleri 320 să întoarcă copiilor Cârstii și ea să-și stăpânească moșiia, fiind a ei de moștenire.

Așijderea, și pentru datorii ce vor fi, să se plătească din partea Zoiții și din céle trei părți ce s-au hotărât să ia copiii, plătind fieștecarele după partea lui datorie, pre cât au luat parte, iar partea mortului să să ferească de tot datornicul, să fie numai pentru pomeniri și alte milostenii ce să vor da pentru sufletul lui, precum s-au zis mai sus, pentru căci mortul nu răspunde la datorii.

Deci, după cum am găsit dreptatea și judecata, am dat această carte de judecată la mâna Zoiții, soțiia Cârstei brașoveanul, ca să ție și să stăpânească partea ei ce i-au lăsat soțul ei în diiată și altele câte scrie mai sus cu bună pace de către Costandin i Apostol i Zamfira, copiii Cârstii brașoveanul, și de către tot neamul lor, pentru că așa au ajunsu judecata și dreptatea.

Și pentru încredințarea și mai buna întemeiare, am întărit cartea aceasta mai jos cu iscăliturile noastre.

Aceasta scriem în luna lui martie 1 dni, leat 7241 <1733>.

Ștefan mitropolitul Ungrovlahiei
Grigorie Greceanul biv vel vistier
Grigorie Filipescul biv vel sărdar
Iane vel medelnicér
Θανασι σταροστας”[28].

ANIC, *M-rea Bradu, Hanul Greci și Codreni,* LV/3. Orig. rom., hârtie (32x45).

[28] „Tanasie starostea”; semnături autografe.

https://biblioteca-digitala.ro

III.

1733 (7241) martie 10

„† **Милостїю Божїю, Їѡ Костандин Николае воеводъ и господинъ. Дават господство ми сїе повѣленїе господства ми** Zoiții, pre carea o au ținut-o Cârstea brașoveanul Țopa, ca să aibă a-și stăpâni a cincea parte ce i s-ar veni din bani, scule, marfă, stupi, dobitoace și alte bucate ale casei, câte au rămas de la soțul ei Cârstea brașoveanul, afară din sculele céle ce i-au dăruit el mai naintea nunții, ca să fie ale ei și afară din țigani și moșii ce au rămas moșteniri ale copiilor, dupre cum fiind pricină între dânșii și făcând jalbă la domniia mea, din porunca domni[e]i méle rânduindu-se sfințiia sa părintele mitropolit țărâi, chir Serafim și pe cinstiți și credincioșii boiarii domni[e]i méle Grigorie Greceanul biv vel vistiariu i Grigorie Filipescul biv vel sărdari i Iane vel medelnicer i Tanasie starostea de neguțători, le-au luat seama. Şi după diata Cârstii brașoveanul tot adevărul descoperind cu bune mărturii, au hotărât cu carte de judecată ca să-și ia a cincea parte din toate câte scriu mai sus, dupre cum pre largu toate pricinile pe amăruntul arată într-acea carte de judecată.

Drept acéea și domniia mea cercând și cunoscând că cu cale și cu direptate s-au izbrănit judecata, am dat cartea domni[e]i méle de întărire și ținérea acei judecăți, ca să fie nestrămutată. **И исправник, сам рече господства ми.**

Мартїе ї дъни, лѣт ҂зсма <1733>.

† **Їѡ Костандин Николае вѡевѡда, милостїю Божїю господинъ.**

Їѡ Кѡстандин вѡевѡда [m.p.]

ANIC, *M-rea Bradu, Hanul Greci şi Codreni*, XXVI/13. Orig. rom., hârtie (22,5x32,5), sigiliu inelar al domnului, în chinovar.

IV.

<ante 1748> aprilie 8

„Milostive și luminate doamne să fii măriia ta sănătos în luminatu[l] scaunul mări[e]i tale.

† Jăluiescu doamne milei mări[e]i tale pentru un Apostol căpitan ce mi-au fost fiiu vitregu, că luându-mă tată-său fecioară cu cununie, au trăit numai 2 ani cu mine și au răposat cu grabnică moarte și la moartea lui au făcut diată și m-au lăsat și pă mine să iau parte din casă ca un copil de ai lui. Și în urmă, nevrând să-mi dea parte am dat jalbă mări[e]i sale [lui] Costandin vodă în domnia dintâi și măriia sa ne-au rânduit la sfințiia sa părintele Ștefan mitropolitul [ș]i la dumnealui vel vornic Greceanul, împreună cu alți trei boieri mari ce au fost atunci, fiind și unchii lui față, dumnealui jupân Costandin staroste i jupân Gheorghe, frate-său. Și cercetând sfințiia sa, împreună cu boiarii cu amăruntul, au întărit și diata și mi-au făcut și carte de judecată ca să-mi iau părticica ce mi-au lăsat răposatul și așa, după acea hotărâre, mi-au făcut și măriia sa Costandin vodă, cari mi-au luat părticica prin mâinile unchilor

https://biblioteca-digitala.ro

lui și încă au luat sfârșit în zilele mări[e]i tale, în domnia dintâi, fiind zapciu Alexandri vătaf za aprozi.

Acum, milostive doamne, peste 16 ani să scoală și mă trage la judecată, zicând să-i dau eu seama casei tătâni-său, care nimic nu știu să răspunzu, că cum l-am îngropat de a treia zi m-au dat din casă afară, ce cu herbinți lacrămi mă rog milostive doamne să te milostivești să citești carte sfinți[e]i sale mitropolitului și a măriei sale Costandin vodă și să mi să facă o luminată carte a mări[e]i tale de apărare de către dânsul, că lui nu-i easte rușine a păzi divanul, iar eu sânt doamne cu bărbat și nu pociu să umblu în judecăți, nefiindu-i nimic vinovată, că și carte de la biserica cea mare dă blestem au adus și am priimit că nu sânt atinsă nimic și cum va fi mila mări[e]i tale.

Roaba mări[e]i tale, Zoița ce am fost soție[29] răposatului Cârsti Țapu.

[verso; rezoluţia domnului]: „După jalba lui v-am orânduit la părintele mitropolit, ci să mergi la sfinția sa să arăți aceste cărți și de asta și sfinția sa ne va înștiința. Și după înștiințarea sfinți[e]i sale îți vom da cartea noastră de curmată judecată.

Aprilie 8.

ANIC, *M-rea Bradu, Hanul Greci şi Codreni*, LV/2. Orig. rom., hârtie (15x21).

---

[29] **съцїє.**

https://biblioteca-digitala.ro

SEGMENTE SOCIO-HERALDICE DIN ISTORIA NOBILIMII: TRICENTENAR SAMUEL BARON VON BRUKENTHAL (1721-1803)

Constantin ITTU[1]

SOCIO-HERALDIC SEGMENTS FROM THE HISTORY OF NOBILITY: SAMUEL BARON VON BRUKENTHAL TRICENTENARY

ABSTRACT

In 2021, the Brukenthal Museum will celebrate three hundred years since the birth of its founder, Samuel Baron von Brukenthal (*1721-1803*)*, Governor of Transylvania* (*1777-1787*)*. For this reason, this paper is dealing with a number of issues, starting with the first stepts in the history of heraldry, then with a new fenomenon, the French Salon, which flourished in the life of the seventeeth-eighteenth centuries great nobility. Those times used to be the very historical moment for the birth of a new social class, of so-called „noblesse de robe*”*, or „Beamtenadel*” *in German, that of professional functionaries. A similar, but still a different phenomenon took place in the Tzarist Russia during Peter the Great's reign. At the end, the author wishes to prove that heraldry is not only a discipline of its own, but also a source of inspiration for artists, mainly for those who belong the Surrealism.*

Keywords: Brukenthal, heraldry, great nobility, celebrate, museum.

„Pictorul este puţin retras faţă de tablou ... e vorba, poate, de o ultimă tuşă, dar se poate la fel de bine ca nici prima linie să nu fi fost trasă. Braţul care ţine pensula este îndoit spre stânga. Această mână dibace se arată, independentă, privirii; reciproc, privirea se sprijină pe gestul oprit. Între vârful fin al pensulei şi tăişul privirii, spectacolul îşi dezvăluie volumul”[2]. Dacă transpunem imaginea din lumea artiştilor contemporani în cea a heraldicii vii, făcându-i retuşurile istorice şi artistice de rigoare, ne putem închipui un herald în plină activitate creatoare.

După toate probabilităţile, heralzii au apărut încă de la începutul secolului al XII-lea. Etimologia cuvântului ne duce, mai întâi, la cel care anunţa cu voce tare comenzile comandantului de oşti – „des Heeres zu walten”. Se pare că de aici îşi trage obârşia cuvântul „hariwalt” din germana veche, „Hoch Deutsch”. Prin intermediul francezei vernaculare a pătruns în restul Europei sub forma „herault”. Numai în 1285 a apărut „Herold” în germană, urmat la puţin timp de englezescul „herald”[3].

În acea primă perioadă, rolul lor se mărginea doar la urmărirea şi menţionarea faptelor cavalerilor în turniruri. Heralzii, sau crainicii de arme, făceau parte din categoria războinicilor nobili care aspirau la titlul de cavaler şi care primeau acest titlu

[1] Profesor asociat, doctor în istorie, Universitatea „Lucian Blaga”, Sibiu;
e-mail: constantinittu@yahoo.co.uk.

[2] Michel Foucault, *Cuvintele şi lucrurile*, Bucureşti, Editura Univers, 1996, p. 44.

[3] Ottfried Neubecker, J.P. Brooke-Little, *Heraldry. Sources, Symbols and Meaning*, London, 1977, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

după ce treceau de faza de pursuivant[4]. În scurt timp, heralzii au devenit organizatorii întrecerilor cavalereşti, în vogă încă din secolul al XII-lea, şi singurii autorizaţi să-i proclame pe învingătorii întrecerilor. Prin forţa împrejurărilor, crainicii de arme au devenit experţi în identificarea concurenţilor.

Se pare însă că statutul heralzilor din perioada lor de început s-a asemănat cu cel al menestrelilor, ei colindând de la o curte nobiliară la alta şi de la un turnir la altul. Acesta a şi fost motivul pentru care heralzii au ajuns să cunoască personalităţile epocii. Documentele de epocă atestă prezenţa acestora la bătăliile de la Drincourt (1173) şi Las Navas de Tolosa (1212)[5].

Ca să înțelegem rostul și rolul heralzilor, se cuvine menționat faptul că societatea medievală europeană propriu-zisă, cel puţin la începuturi, a fost una iliterată prin excelenţă, dar nu în exclusivitate. Pentru ca faptele demne de admirat şi de urmat ale elitelor să nu fie uitate s-a recurs – conştient sau nu – la două categorii de simboluri: verbal şi vizual. În prima categorie intră limbajul cu poezia („cea mai nevinovată dintre îndeletniciri" – Hölderlin), cântul („acea specie comună" – Socrate) şi legenda („alocuţiuni frumoase ... gânduri măreţe" – Kierkegaard), iar în cea de-a doua heraldica[6].

Concret, stemele heraldice au apărut în secolul al XII-lea şi la începutul celui următor, dar cu timide încercări încă din secolul al XI-lea[7]. A fost epoca în care meseria armelor devenise (sau, după caz, rămăsese din secolele anterioare) preocuparea dominantă a elitelor, elite care îşi împărţeau timpul între războaie, întreceri cavalereşti şi petreceri la curţile sau la castelele nobiliare. Întrecerile cavalereşti erau considerate sporturi aristocratice cu menirea de a pune în evidenţă curajul celor ce luau parte la ele. După moda timpului, nobili şi cavaleri deopotrivă au îmbrăcat armuri ce le protejau capul şi întregul corp de loviturile adversarilor în războaie sau de cele ale partenerilor de întrecere în turnire. Astfel blindaţi, luptătorii nu puteau săşi zărească feţele şi, în consecinţă, nu se puteau deosebi aliaţii de oponenţi.

Pentru a reuşi să se recunoască între ei, feudalii şi-au pictat ori au pus pe alţii s-o facă, pe „scut", un semn oarecare, devenit ulterior „simbolul" lor personal, miezul viitoarei „steme" pe care o vor transmite urmaşilor direcţi. Rezultă că sintagma „steme distinctive ereditare" constituie atât cheia, cât şi răspunsul la întrebarea: de ce heraldica medievală este unică? Adevărata heraldică presupune existenţa unor steme transmise ereditar, cu însemne moştenite fără modificări de către moştenitori. În măsura în care fiul îşi urmează tatăl ca moştenitor al domeniului feudal, în aceeaşi măsură a devenit un obicei ca acesta să-şi însuşească, nealterată, stema părintească. Băieţii mai tineri au dorit, de asemenea, să poarte aceleaşi însemne nobiliare ca şi părintele lor. Erau, de altfel, atât doritori, cât şi mândri de a le purta, dar – spre a se deosebi de şeful Casei –, au făcut unele modificări ori au adus adăugiri stemei părin-

---

[4] Marcel Sturdza-Săuceşti, *Heraldica. Tratat tehnic*, Bucureşti, Editura Științifică, 1974, p. 18.

[5] H. Windrow (ed.), *Medieval Heraldry*, London, 1987, p. 6; pentru menestreli cf. *Poezia trubadurilor provensali, italieni, portughezi, a truverilor şi a minnesängerilor*, trad. T. Borşa, Cluj-Napoca, 1980, şi *Sonetul spaniol în Secolul de Aur*, trad. D. Radulian, Cluj-Napoca, 1982.

[6] C-tin Ittu, *Heraldica vie și rolul ei social*, Sibiu, Editura Techno-Media, 2008, p. 43.

[7] M. Sturdza-Săuceşti, *op. cit.*, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

teşti. Din aceste motive, cu cât o stemă este mai sobră cu atât este mai veche. Scuturile mezinilor au fost savant împărţite în două, patru sau mai multe cartiere, în timp ce simbolurile heraldice au fost atent distribuite în spaţiile create, fiecare cu propria-i paletă coloristică[8].

O stemă trebuie văzută şi „citită” ca şi când cel care face descrierea (citirea sau blazonarea) o poartă pe braţ. De aceea, dreapta privitorului este stânga heraldică şi invers. De asemenea, citirea stemei se face de la dreapta heraldică la stânga şi de sus în jos. O definiţie, de inspiraţie strict heraldică, spune că heraldica este un sistem ordonat de simbolism personal şi de corporaţie care urmează nişte reguli precise. Caracteristica ei este „ereditatea”, iar acordarea stemei este, în esenţă, o onoare. Principalul obiect vehiculat pentru etalarea mobilelor heraldice este scutul[9]. Însemnele, privite încă de la începuturi ca distinctive, au fost pictate pe scut, care era privit ca un obiect de onoare şi respect. Profesiunea armelor era considerată a fi o meserie onorabilă şi nobilă, după cum am văzut, iar armura şi armele, fie ele ofensive ori defensive, erau privite cu veneraţie. Nu trebuie scăpat din vedere faptul că cei îndreptăţiţi să poarte arme făceau parte, la începuturi cel puţin, din nobilime. Ei erau cei ce trebuiau să se recunoască între ei în bătălie sau să se deosebească unul de altul în turnir. Din aceste motive, semnele şi stemele heraldice au fost considerate simboluri ale nobilimii[10].

*

Imperiul Habsburgic, la fel ca şi celelalte formaţiuni politice de marcă ale Europei secolului al XVIII-lea, secol al Luminilor, a cunoscut, alături de existenţa vechii nobilimi, fenomenul consolidării „nobilimii funcţionăreşti”, nouă nobilime care şi-a făcut apariţia cu unul sau chiar două secole anterior. În Europa secolului al XVI-lea, unii jurişti burghezi au început să ocupe funcţii în administraţie, din necesitate statală, dar pentru că mentalul colectiv al epocii nu putea concepe un ne-nobil la Curte – indiferent dacă era vorba de cea regală franceză, imperială austriacă ori princiară germană –, s-a născut o „noblesse de robe”. Prima ţară în care a apărut această nobilime de funcţii, „noblesse de robe”, a fost Franţa lui Ludovic al XIV-lea[11].

Datorită faptului că în titlul acestei contribuții am inserat și cuvântul „social”, părăsim deliberat nou-înfiripata „noblesse de robe”, dar ne menținem în limita cronologică a apariției acesteia, cu intenția de a identifica modificările de atitudine din lumea marii nobilimi a regatului. În această lume a elitelor nobiliare tradiționale asistăm la apariția unui nou fenomen. Ne aflăm în Franța Regelui Soare – cu alte cuvinte, cea a lui Ludovic al XIV-lea, cu lunga-i domnie de 72 de ani (1643-1715) –, unde s-a dezvoltat un fenomen social, apărut discret cu un veac mai devreme, cel al

---

[8] *Ibidem*, p. 27-39.

[9] J.P. Brooke-Little, *An Heraldic Alphabet*, London, 1985, p. 1; John Philip Brooke Brooke-Little, pe numele său complet, a fost „Norroy and Ulster King of Arms” între 1980 şi 1995, după care a fost avansat la demnitatea de „Clarenceux King of Arms”, din 1995 (Th. Woodcock, J.M. Robinson, *The Oxford Guide to Heraldry*, Oxford, 1996, p. 193, 195; îi mulţumesc, şi pe această cale, unuia dintre autori, mai precis distinsului heraldist Thomas Woodcock, „Somerset Herald”, pentru amabilitatea cu care mi-a dirijat paşii prin Oxfordul heraldic).

[10] *Ibidem*, p. 5.

[11] Ulrich Im Hof, *Europa Luminilor*, trad. de Val Panaitescu, Iaşi, Editura Polirom, 2003, p. 28.

https://biblioteca-digitala.ro

„saloanelor” doamnelor din elita pariziană a timpului, saloane pe care specialiştii le consideră precursoarele „asociaţiilor de femei” din veacurile următoare[12]. Salonul, ca „instituție”, este adus în Franţa din Italia renascentistă de Catarina de Medici[13], care s-a căsătorit, în 1533, cu regele Henric al II-lea. Tânăra regină avea o ascendență franco-italiană, fiind fiica lui Lorenzo al II-lea de Medici, duce de Urbino, nepotul papei Leon al X-lea (Giovanni di Lorenzo de Medici) şi a nobilei Madeleine de La Tour d'Auvergne, ruda regelui Francisc al Franţei (1515-1547)[14]. Deviza saloanelor a fost una inspirată de cuvintele lui Horaţiu: „aut delectare aut prodesse” („atât pentru a delecta, cât şi pentru a învăţa”: „Ars Poetica”, 333-335). Chiar dacă istoriografia franceză accentuează aproape doar contribuţia feminină în acest domeniu, documentele de epocă dovedesc faptul că au fost atât personalităţi masculine, cât şi familii care au cultivat arta saloanelor. Din prima categorie sunt de amintit enciclopedistul şi filosoful franco-german Paul-Henry Thiry, baron d'Holbach (1723-1789), născut în Palatinat, dar stabilit la Paris, ori Alexandre Le Riche de La Poupelinière (1693-1762), iar din cea de a doua Anne-Catherine de Ligniville Helvétius (1722-1800), căsătorită în 1751 cu filosoful Claude-Adrien Helvétius (1715-1771)[15].

Primul salon nobiliar din Paris a fost cel de la Hôtel de Rambouillet, cunoscut drept „la chambre bleue”, nu departe de Palatul Luvru, pe care amfitrioana, Catherine de Vivonne Savelli, marchiză de Rambouillet (1588-1665) – venită din Italia, ca şi Catarina de Medici, însă născută la Roma –, l-a deschis în 1620 şi l-a condus până la moartea sa[16]. Timp de patru decenii, în al său „salon albastru”, marchiza „a protejat dreptul nobilimii la viaţă privată [devenind inspiratoarea pentru] două generaţii de nobile, care îşi vor asuma un rol de frunte în viaţa socială şi intelectuală”. În noile coordonate, „doamnele din înalta societate şi-au luat sarcina de a educa bărbaţii”[17]. În același timp, salonul a devenit „şcoală” pentru tinere, unde şi-au perfecţionat manierele, şi-au însuşit arta conversaţiei şi pe cea a scrisului, au învăţat să fie ele însele[18].

*

În Imperiul Habsburgic, începând cu domnia împărătesei Maria Theresia (1740-1780) se remarcă faptul că reprezentanţii nobilimii funcţionăreşti („Beamte-

---

[12] Terri Windling, *Les Contes des Fées*: *The Literary Fairy Tales of France* (https://web.archive.org/web/20140328002739/http://www.endicott-studio.com/rdrm/forconte.html, accesat: 3.04.2019).

[13] Madeleine de Scudéry, *Selected Letters, Orations, and Rhetorical Dialogues*, edited and translated by Jane Donawerth and Julie Strongson, Chicago, London, The University of Chicago Press, 2004, p. 14.

[14] Jiri Louda, Michael MacLagan, *Lines of Succession. Heraldry of the Royal Families of Europe*, London, 1991, p. 129-133.

[15] De reținut că acesta a fost un reprezentant de seamă al *senzualismului*, curent filosofic ce are la bază teza conform căreia toate cunoştinţele şi reprezentările noastre decurg din „senzaţiile” pe care obiectele le produc asupra simţurilor (Claude Adrien Helvétius, *Despre spirit*, studiu introductiv Florica Neagoe, traducere şi note I. Firu, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1959, *passim*).

[16] Steven Kale, *French Salons: High Society and Political Sociability from the Old Regime to the revolution of 1848*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press, 2004, p. 2.

[17] Benedetta Craveri, *The Age of Conversation*, translated by Teresa Waugh, New York, 2005, p. 27.

[18] *Ibidem*, p. 34-35.

https://biblioteca-digitala.ro

nadel") au devenit un segment social vrednic de luat în seamă. În termeni generali, rezultatul pe termen lung al absolutismului Casei de Habsburg – într-o lume multi-etnică, dar cu tendinţe de interculturalitate și, în același timp, pluriconfesională –, l-a constituit crearea unei nobilimi de funcţii cu un puternic simţ al statului, cu **o ideologie a competenţei** (s.n.), o capacitate remarcabilă de a face legătura între politică şi cultură, dublată de o etică profesională. Era o pătură socială diferită şi de burghezie şi de vechea nobilime, care „tinde să controleze, în intervalul câtorva generaţii, nu numai carierele politice, ci şi parcursurile paralele, de la armată la diplomaţie, la curte şi la Biserică"[19].

Datorită faptului că baronul Samuel von Brukenthal a fost guvernator al Transilvaniei în perioada 1777-1787, ne permitem să inserăm aici aşa-numita „scrisoare pastorală" a lui Iosif al II-lea (1780-1790), din decembrie 1783, poate expresia cea mai faimoasă a eticii birocratice: „Am încercat să inspir tuturor slujitorilor statului dragostea nutrită de mine însumi pentru binele general, ca şi dorinţa de a-l servi cu sârguinţă (…). Rezultă de aici că, în toate serviciile, fără excepţie, fiecare trebuie să-şi îndeplinească propriile atribuţii cu cea mai mare râvnă, fără a-şi măsura munca nici în ore, nici în zile, nici în pagini, ci dimpotrivă, când cineva are o sarcină de îndeplinit, fiecare trebuie să-şi adune toate forţele pentru a o efectua potrivit aşteptărilor şi îndatoririlor sale (…). Cui nu-i place să-şi slujească patria şi concetăţenii, cine nu se simte însufleţit de un elan deosebit de a acţiona în interesul binelui public, nu-i făcut să fie funcţionar. (…) Interesele personale de orice gen duc de râpă toate treburile statului şi sunt o crimă de neiertat pentru un funcţionar public"[20].

În secolul al XVIII-lea, tendinţa de separare a locului de muncă de locuinţa personală este generală. Programele de birou ne sunt cunoscute doar fragmentar, dar în orice caz suntem departe de interminabilele zile ale lucrătorilor manuali. În cancelariile vieneze, programul de lucru era de la 9 dimineaţa până la prânz, apoi de la 15 la 18, şase zile pe săptămână. La Trezoreria engleză, în schimb, unde disciplina era deosebit de relaxată, orarul stabilit în 1752 era cuprins între ora 9 dimineaţa şi 3 după-amiaza, cinci zile pe săptămână, dar numeroşi funcţionari nu se arătau decât pe la 11, iar unii lipseau cu zilele de la birou[21]. La fel stăteau lucrurile şi la Ministerul Marinei, unde un şef de birou în persoană a trebuit să fie admonestat şi rugat „să semneze toate certificatele şi celelalte hârtii în propriul birou, şi nu, ca până acum, în crâşme şi cafenele"[22].

Deveniți experți în administrație, Habsburgii au folosit și în Transilvania elemente autohtone cu experienţă în domeniu ori descendenţi ai unor familii cu o astfel de tradiţie. Unul dintre aceste cazuri a fost cel al lui Michael Breckner (1676-1736), jude regal în Nocrich, lângă Sibiu, fiul lui Michael Breckner (m. 1678) şi nepotul lui Demetrius Breckner, ambii juzi regali în localitatea pomenită. În 8 iunie 1724, M.

---

[19] *Ibidem*, p. 240 ; cf. G. Ricuperati, *Gli strumenti dell'assolutismo sabaudo: segreterie di stato e Consiglio delle finanze nel XVIII secolo*, în „Rivista storica italiana", vol. CII, 1990, p. 796-863.
[20] Benedetta Craveri, p. 247-248.
[21] *Ibidem*, p. 248; cf. H. Roseveare, *The Treasury. The Evolution of a British Institution*, London, 1969, p. 106.
[22] *Ibidem*; cf. D.A. Baugh, *British Naval Administration in the Age of Walpole*, Princeton, 1965, p. 60-61.

https://biblioteca-digitala.ro

Breckner a fost înnobilat cu „Prädikat”-ul sau titlul *von Brukenthal,* intrând astfel în rândul nobilimii funcţionăreşti a Imperiului Habsburgic, prilej de a primi şi o stemă. Michael Breckner von Brukenthal s-a căsătorit, în 1705, cu Susanna Conrad von Heydendorf (1685-1734), fiică a consilierului gubernial Samuel Conrad von Heydendorf şi nepoată, după tată, a senatorului bistriţean Michael Conrad von Heydendorf. Din căsătoria lor s-a născut, în 26 iulie 1721, Samuel, viitorul baron von Brukenthal şi guvernator al Transilvaniei. Numele de botez l-a primit după bunicul matern, într-o epocă în care, la saşii protestanţi, numele vetero-testamentare, precum Samuel ori Daniel, erau frecvent întâlnite. Această manieră baptismală se dorea a fi o reacţie la catolicismul oficial, imperial austriac şi la numele neo-testamentare vehiculate de acesta, precum Johann Baptist, Paulus, Maria Magdalena, Maria Christina ori Maria Theresia. O reacţie baptismală asemănătoare o vom întâlni şi la românii ardeleni, începând cu cei din Şcoala Ardeleană, când nume de botez precum Iuliu ori Corneliu, August ori Treboniu, Sempronia sau Lucreţia, Letiţia sau Livia erau frecvente, datorită faptului că erau imposibil de tradus şi – ce era mai important – de maghiarizat.

Tânărul Samuel Breckner von Brukenthal a urmat şcoala în ţinuturile natale, după care a urmat studii universitare de drept la universităţile din Jena şi Halle – universităţile unor oraşe protestante. După absolvire, mai precis în anul 1753, juristul ardelean face parte dintr-o delegaţie a naţiunii săseşti plecată la Viena pentru o audienţă la Curtea imperială. Tânărul de treizeci şi trei de ani a făcut o foarte bună impresie asupra împărătesei de treizeci şi şapte[23].

Din ordinul Mariei Theresia, von Brukenthal va deveni secretar al guvernului Transilvaniei, fiind primul luteran ocupant al unei funcţii rezervate exclusiv catolicilor. Mai târziu, în 1759, împărăteasa îl acceptă ca delegat al naţiunii săseşti, iar un an mai târziu, fără a renunţa la împuternicirea respectivă, va deveni consilier gubernial[24]. Anul 1761 îi aduce demnitatea de Comes Saxorum (comite al saşilor), dar generalul von Buccow – care acceptase de puţin timp preşedenţia guvernului Transilvaniei, aflat în relaţii bune cu von Brukenthal şi neavând nici un motiv să-l piardă din rândul funcţionarilor guberniali –, a determinat-o pe Maria Theresia să anuleze alegerea acestuia, sub pretextul unei greşeli de procedură. Spre compensaţie, von Brukenthal va fi numit cancelar provincial, cu misiunea de a-l ajuta pe von Buccow la realizarea reformei fiscale şi la organizarea regimentelor grănicereşti[25].

Din motive binecuvântate, dar şi din dorinţa de a nu fi inferior nobililor unguri din Transilvania, Samuel von Brukenthal a fost ridicat la rangul de baron, aceasta întâmplându-se la 1 martie 1762, moment în care primeşte o stemă având ca

---

[23] C-tin Ittu*, Particularităţi ale heraldicii theresiene în stema vorbitoare a baronului Samuel von Brukenthal (1721-1803)*, în „Arhiva Genealogică”, IV (IX), nr. 3-4, 1997, p. 331.

[24] Helmuth Klima, *Guvernatorii Transilvaniei, 1774-1867,* vol. 2, Sibiu, 1943, p. 5; cf. Fr. Teutsch, *Geschichte der siebenbürgen Sachsen,* 4 vol., Hermannstadt-Sibiu, 1907-1926.

[25] Desigur că regimentele grănicereşti cuprind o arie mai vastă, dar noi ne mărginim să ne oprim lângă Sibiu, la Orlat – localitate atestată documentar în 1317 –, unde în 1764 a fost înfiinţat în zonă Regimentul 1 grăniceresc român. Prin patentă imperială, întregul teritoriu supus militarizării a fost declarat liber, iar Regimentul grăniceresc de la Orlat avea jurisdicţie militară asupra părţilor sudice ale Transilvaniei, având zona de responsabilitate de la Haţeg şi până la cetatea Bran, pe teritoriul actualelor judeţe Hunedoara, Alba, Sibiu şi Braşov. Pentru mai multe amănunte, vezi Alexandru Bucur, Cornel Lupea, *Ofiţeri români din Regimentul 1 grăniceresc român de la Orlat,* Sibiu, 2001.

https://biblioteca-digitala.ro

nucleu vechea stemă familială, primită de tatăl său în 1724[26].

Stema primită cu acest prilej cuprinde un scut scartelat, cu un scut „peste tot”: cartier 1, pe roşu, coloană de argint împodobită cu lauri, încoronată cu aur, aşezată pe o terasă verde; cartierul 2, pe albastru, luptător în armură care ţine în dreapta o spadă cu vârful în jos, ce străpunge unul din cei doi şerpi pe care îi calcă în picioare, iar în mâna stângă, ridicată, ţine o ramură de palmier; cartier 3, pe albastru, un romb de argint cu negru în tablă de şah; cartier 4, despărţit, sus roşu, jos negru cu leu de aur trecând peste sfâşiere, ce ţine în labele din faţă o arbaletă cu vârful în jos. Scutul „peste tot” cuprinde, pe albastru, un pod de piatră cu trei arcade, aruncat peste o vale şi având deasupra trei stele de aur cu şase raze, aşezate în fascie[27].

La câţiva ani de la moartea subită a generalului von Buccow, mai precis în 1765, von Brukenthal este numit de împărăteasă preşedinte al Cancelariei Aulice, iar la 6 iunie 1777 este numit preşedinte al guvernului, ocazie cu care primeşte şi Crucea de Comandor al Ordinului Sfântul Ştefan[28]. Într-o scrisoare autografă, Maria Theresia îi scria, printre altele: „Îţi recomand o atitudine egală faţă de diferitele naţiuni, fără nici o deosebire, deoarece toţi sunt supuşii unui singur suveran”[29].

Cariera politică a baronului von Brukenthal culminează cu numirea sa în demnitatea de guvernator al Transilvaniei, prin decret imperial, în 16 iulie 1777. În această calitate a cunoscut o perioadă de succes, până în 1780, adică până la moartea împărătesei, şi o a doua marcată de tensiuni cu Iosif al II-lea, care îl va şi pensiona la 9 ianuarie 1787 sub pretextul că „binevoieşte să-i îngăduie liniştea necesară din cauza puterilor sale slăbite”. Aproape bolnav de supărare, ex-guvernatorul s-a retras între pereţii bibliotecii sale şi, probabil, a recitit cu alţi ochi una din epistolele lui Plinius Secundus: „(...) niciodată nu suntem mai buni ca atunci când suntem bolnavi (…), nu ne mai invidiază nimeni, nu ne mai admiră nimeni, nu ne mai dispreţuieşte nimeni”[30]. De fapt, încă din 1785, cu alte cuvinte cu doi ani înainte de amara-i pensionare – pe care o și întrevedea de altfel –, într-o discuţie cu nepotul său, Conrad von Heydendorf, căruntul Mecena sibian îi mărturisea acestuia: „Am pierdut tot ce mi-a fost drag pe lume: mama, tata, fratele, surorile, soţia şi unicul meu copil. Am rămas singur şi-mi doresc să mă întâlnesc cât de curând cu ei. Nimic nu mă mai poate reţine în această lume”[31].

*

Indiscutabil, în concordanță cu mentalitatea epocii, niciun nobil din Rusia imperială nu își propunea o „viață fără istorii și istorie”[32], ci, din contră, își dorea glorie, succes, într-un cuvânt urmărea să devină un model pentru descendenții săi heraldici. În timpul domniei lui Petru cel Mare, în lunga-i domnie de 42 de ani (1682-

[26] H. Klima, *op. cit.*, p. 5.
[27] C-tin Ittu, *Particularităţi ale heraldicii theresiene*, p. 334.
[28] H. Klima, *op. cit.*, p. 6-7.
[29] C-tin Ittu, *op. cit.*, p. 332; cf. J.G. Schaasser, *Denkwürdigkeinten aus dem Leben des Freiherrn Samuel von Brukenthal*, Hermannstadt/Sibiu, 1848.
[30] Plinius cel Tânăr, *Opere complete*, Bucureşti, 1997, epistola VII, 26, p. 229-230, la p. 229.
[31] Carol Göllner, *Samuel von Brukenthal, viaţa şi opera*, traducerea şi adaptarea în lb. română de Gudrun-Liane Ittu, Sibiu, 1999, p. 33.
[32] Anemari Monica Negru, *Alexandrina Cantacuzino și mișcarea feministă din anii inter-belici*, vol. I., Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2014, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

1725), apare pe scena istoriei „cultura dvoreninilor”[33], a curtenilor din Rusia țaristă – din rusescul „dvorjanin”, „curtean”[34]. Spre deosebire de boierimea ereditară, desființată de țar, „dvoreninii” reprezintă o clasă socială cu un statut într-o perpetuă schimbare, prin avansare, nu un titlu ereditar. Mai clar, ne raportăm la „tabelul rangurilor” din Imperiul Rus, introdus de țarul Petru în 1722, în conflictul său cu aristocrația ereditară, cu alte cuvinte cu boierii mai sus-amintiți, suspicioși la nou, refractari la tot ce le era străin de Rusia. Conform acelui tabel, în vigoare până în 1917, poziția unei persoane și statutul acesteia se raporta, în primul rând, la serviciul pe care persoana respectivă îl aducea țarului, respectiv imperiului, fără să conteze, cel puțin teoretic, originea ori bogăția familiei.

Fiecare rang militar, civil sau de la Curte se încadra într-unul din cele 14 grade existente, cu precizarea că pentru gradele de la 1 la 5 conta exclusiv opinia personală a țarului. Un demnitar civil aflat la al 14-lea grad era înnobilat cu statutul de nobilitate personală, adică titlul nobiliar era exclusiv al lui, fără a putea fi transmis/ lăsat urmașilor. Dacă ajungea să mai fie promovat câteva grade în serviciul civil în care lucra – în „sluzhba” (slujba) sa –, atunci urca la statutul de nobil ereditar, adică nobilitatea sa putea fi transmisă urmașilor. În schimb, ofițerii din armată, începând cu al gradul al 14-lea, se bucurau de statutul de nobili ereditari, însă până în 1856. După acest an, pentru a ajunge nobil ereditar a fost crescut baremul cu patru trepte pentru ofițerii civili, respectiv cu șase trepte pentru ofițerii din armată[35].

*

Parisul anului 1938 a fost martorul unei expoziții-reper, „International Exhibition of Surrealism”, cea mai elaborată punere în scenă a suprarealismului artistic – nu și literar –, de până în acel moment, iar unul dintre artiști, elvețianul Kurt Seligmann (1900-1962), s-a prezentat cu pictura „Heraldry”, realizată de el în 1934 (ulei pe lemn; 160x130,2 cm). Autorul demonstra prin aceasta interesul său pentru imageria heraldică medievală și renascenstistă, interes dublat însă și de cel pentru magie. De notat însă că exponatul lui Seligmann nu este o stemă heraldică „canonică”, în sensul că el nu vrea să ne transmită un mesaj heraldic autentic prin a sa „Heraldry”. Altfel exprimat, „Heraldry” se adresează nu heraldiștilor, ci criticilor ori istoricilor de artă. Pictorul explorează psihicul uman, trăirile interioare, încercând să le „urce” pe pânză și astfel să le dea viață. Compozițiile sale sunt, de cele mai multe ori, imagini nerealiste, cu entități angajate în scene de bătălie, împodobite cu panglici, în care dihotomia dragoste versus arme defensive sau ofensive este la ea acasă. Seligmann explorează nu numai tainele minții, manipulând abstractul spre a obține forme umane, ci și instabilitatea lumii înconjurătoare. În „Heraldy”, o rezultantă a

---

[33] *Pagini alese din literatura rusă a secolului al XIX-lea*, antologie, note bibliografice și notă asupra ediției [de] Diana Iepure, traducere din limba rusă și note de Diana Iepure, Antoaneta Olteanu și Marina Vraciu, București, Editura Corint, 2017, p. 41. În Basarabia epocii țariste a existat o Adunare a Deputaților Dvorenini, între ale cărei atribuții intra și verificarea statutului celor care solicitau recunoașterea calității de nobili în Imperiul Rus (http://arhivelenationale.ro/site/download/arhive_judetene/iasi/Gore-Paul-1875-1927.pdf).

[34] Hariton Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, Band II, D-O, Wiesbaden, Harrassowitz verlag, 2003, p. 127.

[35] *Pagini alese din literatura rusă*, p. 11-18; Catherine A. Schuler, *Theatre and Identity in Imperial Russia*, University of Iowa Press, 2009, p. 16-18.

https://biblioteca-digitala.ro

incursiunilor sale în psihanaliză, artistul ne oferă o imagine multicoloră, în care antropomorficul, constând dintr-un amalgam de armuri sugerate, devize heraldice, veșminte medievale, coifuri și panașuri, este vag și ambiguu, ca într-un vis neclar și neterminat. Criticii de artă sunt de acord că elvețianul a fost marcat atât de Salvator Dali (1904-1989), cu scene împrumutate din lumea oniricului[36], cât și de Pablo Picasso (1881-1973), cu figurile sale geometrizante. Și, tot ei concluzionează că Seligmann a reușit să transforme poveștile medievale în fantezii vizuale moderne.

De fapt, întreagă această contribuție s-a dorit a fi un demers de transformare a lumii trecute într-o fantezie cu accente științifice potrivită lumii moderne.

---

[36] Diana-Elena Vizitiu, *Simbolismul oniric în pictura lui Salvator Dali. Aplicații semiotice*, Iași, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, 2017, p. 114 și 128.

https://biblioteca-digitala.ro

CATEGORII SOCIALE *PRIVILEGIATE* DIN JUDEŢUL ORHEI (BASARABIA) ÎN STATISTICA RECENSĂMÂNTULUI FISCAL DIN 1835 (boiernaşii, mazilii şi ruptaşii)

Valentin TOMULEŢ[1]

PRIVILEGED SOCIAL CATEGORIES OF ORHEI COUNTY (BESSARABIA) IN THE STATISTICS OF THE FISCAL CENSUS OF 1835 (boiernasii, mazilii and ruptasii)

ABSTRACT

In this study based on unpublished archival data, published documents and the works in which tangentially the discussed topic is approached, the author analyzes the status of privileged – boiernasi, mazili, *and* ruptasi *in Bessarabia under the regime of Tsarist rule. The author ascertains that* boiernasi *and* mazili *represented a social category, while* ruptasi *– a fiscal one, which remained in Bessarabia from the time it was part of the Principality of Moldavia. Statistical data referring to* boiernasi, mazili *and* ruptasi, *systematized in the statistics of the fiscal census of 1835, demonstrate that they were not a numerous social and fiscal category.*

Although boiernasi *and* mazili *enjoyed several privileges, the imperial administration did not accept them and did everything possible to suppress them. This measure coincided with the Russian imperial policy of social and administrative unification of the newly annexed province. The process took place gradually, especially with regard to* mazili, *by eliminating them from various administrative functions and undermining their social prestige. With time, the rights of* mazili *were limited, they being forced to perform various benefits and pay taxes along with taxpayers. As a result some of them for various contraventions were transferred to the category of* tarani, *others ruined and dissolved in related social categories of the peasantry.*

While mazili *had a more compact social and ethnic composition, that of the* ruptasi *was quite diverse and variegated, including indigenous and foreign elements, transferred from abroad to Bessarabia from peasants, but also citizens of local cities, which were not included among the privileged classes of society, did not have permanent residence, and were not enrolled in the category of taxpayers, enjoyed some privileges based on the documents issued by the prince. Although, unlike other categories of peasants,* ruptasi *enjoyed, at the beginning, certain privileges, they did not constitute a privileged class, on which czarism could count, as Soviet historiography attempted to assert. Along the way, even those minor privileges which they enjoyed, such as exemptions from local benefits and corporal punishment without the judgment trial, were canceled. As a result most of them were ruined and fell in dependence on landowners and the state, being transferred, eventually, in 1847, in the category of* odnodvortsy.

Keywords: social status, privileged, *mazili, boiernasi, ruptasi, odnodvorti,* fiscal census, the Principality of Moldavia, Bessarabia, Russian Empire.

---

[1] Prof. univ. dr. habil., Departamentul Istoria Românilor, Universală şi Arheologie, Facultatea de Istorie şi Filosofie, Universitatea de Stat din Moldova; e-mail: tomuletvalentin@yahoo.ro.

https://biblioteca-digitala.ro

Formularea problemei. În studierea istoriei Basarabiei după anexarea ei în 1812 la Imperiul Rus, un interes deosebit prezintă schimbările care s-au produs în cadrul categoriilor sociale privilegiate ale societăţii. Dacă despre situaţia stărilor de jos ale populaţiei, în special a ţărănimii, s-a scris în repetate rânduri, cu precădere în istoriografia sovietică, în afara cercetării au rămas stările sociale intermediare, privilegiate ale societăţii – boiernaşii, mazilii, ruptaşii, clerul etc. Necesitatea studierii unei asemenea tematici este dictată de faptul că numai o cunoaştere profundă a tuturor categoriilor sociale ale populaţiei şi poziţia pe care au avut-o autorităţile imperiale centrale şi locale faţă de aceste stări permite cercetătorului să pătrundă în logica internă a acestora şi în sistemul ierarhizat al instituţiilor. Totodată, o cunoaştere detaliată a istoriei categoriilor sociale din Basarabia, în special a celor „privilegiate”, în primele decenii de după anexare, când în Basarabia au fost păstrate unele particularităţi locale în sistemul administrativ, permite să subliniem convingător unitatea de structură şi de dezvoltare istorică moştenită din Principatul Moldova şi să evidenţiem acele schimbări care au parvenit pe parcurs, în cadrul acestor categorii sociale, sub regim de dominaţie ţaristă.

În plus, prin abordarea acestei teme ne-am străduit să trezim interesul cititorului pentru destinul satului basarabean şi oamenii lui, pentru istoria moşilor şi strămoşilor lor, care cândva au fost „talpa” ţării, clasa de mijloc a ţărănimii – boiernaşii, mazilii şi răzeşii –, pentru ca să nu se piardă identitatea lor socială şi etnică.

Din istoria recensămintelor fiscale. Pentru a înţelege ce reprezentau categoriile sociale privilegiate – boiernaşii, mazilii şi ruptaşii –, să facem la început o caracterizare succintă a modalităţilor de adunare, selectare şi sistematizare a informaţiilor statistice privind numărul populaţiei pe care administraţia imperială le-a utilizat în Basarabia pe parcursul primelor decenii ale secolului al XIX-lea.

Documentele de epocă demonstrează că până la mijlocul anilor ’30 ai secolului al XIX-lea evidenţa populaţiei din Basarabia se efectua în baza câtorva forme principale de selectare a materialului factologic.

I. Recensămintele locale unice/simultane: recensământul populaţiei din 1816-1817 (1817)[2], recensământul din 1820 (trei ţinuturi din Bugeac)[3], recensământul (fiscal) din 1824[4] etc.

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, în regiune a fost menţinută practica fiscală existentă în Principatul Moldovei din secolul al XVIII-lea, când evidenţa contribuabililor era efectuată pornind de la numărul de familii existente în fiecare

---

[2] Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia (în continuare: AIMSR), *F.*, Arhiva Militaro-Ştiinţifică (în continuare: AMŞ), d. 18.582, f. 37-219; Arhiva Naţională a Republicii Moldova (în continuare: ANRM), *F. 5*, inv. 2, d. 495, f. 1-405; И. Халиппа, *Роспись землевладения и сословного строя населения Бессарабии по данным переписи 1817 года*, în „Труды Бессарабской губернской ученой архивной комиссии (ТБГУАК)”, Кишинев, 1907, том III, с. 8-229; T. Porucic, *Regiunile naturale dintre Prut şi Nistru*, în „Viaţa Basarabiei”. Revistă lunară editată de Asociaţia culturală „Cuvânt Moldovenesc”, II, nr. 3, Chişinău, 1933, p. 28-39; C.N. Tomescu, *Catagrafia Basarabiei la 1820. 127 de sate din ţinutul Orheiului*, Chişinău, 1931; Л. Реулец, Г. Кышлалы, *Первая перепись задунайских переселенцев в Бессарабии как исторический источник*, în „България: метрополия и диаспора. Сборник по случай 65-годишнината на д.и.н. Николай Червенков”, Кишинев, 2013, с. 92-106.

[3] AIMSR, *F.*, AŞM, d. 18.589, p. I; *Descrierea militaro-statistică a Basarabiei*, f. 95-106.

[4] ANRM, *F. 134*, inv. 2, d. 780, p. IV, f. 348-349 verso.

https://biblioteca-digitala.ro

aşezare rurală sau urbană[5]. Această modalitate de evidenţă a numărului de contribuabili s-a păstrat şi în Basarabia până la mijlocul anilor ’30 ai secolului al XIX-lea. Despre acest sistem de perfectare a datelor statistice cu privire la selectarea materialului factologic demografic aflăm din raportul administraţiei regionale adresat în 1833 Ministerului de Finanţe al Rusiei, în care se informa că ea nu dispune pe moment de date privind numărul populaţiei pe sexe, solicitat de această instituţie, deoarece „în Basarabia recensămintele locuitorilor se efectuează nu după numărul de persoane (suflete), ci după cel al familiilor, separând din acest număr doar burlacii”[6].

II. Statistica anuală a populaţiei, efectuată de către autorităţile locale din Basarabia, presupunea întocmirea unor liste ale populaţiei târgurilor şi satelor din fiecare ţinut. Exemplu ne pot servi: listele privind împărţirea ţinuturilor în ocoale şi numărul de familii în fiecare ocol, prezentate de ispravnici guvernatorului civil al Basarabiei, C.A. Catacazi (1820)[7], descrierea statistică a ţinutului Orhei (1820)[8], descrierea statistică a ţinutului Hotin (1820)[9], descrierea statistică a ţinutului Orhei (1825)[10], descrierea statistică a ţinutului Hotin (1827)[11], lista târgurilor şi satelor (deseori cu indicarea numărului de familii, inclusiv a membrilor de sex masculin şi sex feminin), întocmită de administraţia ţinutală/judeţeană (1814, 1822, 1832, 1836, 1837 etc.)[12], lista localităţilor moşiereşti şi de stat şi numărul de gospodării aflate în ele, prezentată de ispravnici, la cererea guvernatorului civil al Basarabiei, A.I. Sorokunski (august 1830)[13] etc.

Conform „Regulamentului organizării administrative a Basarabiei din 29 aprilie 1818”, Expediţia a II-a (economico-financiară) a Guvernului Regional al Basarabiei primea anual, la 1 ianuarie, din fiecare sat, târg şi oraş informaţii despre numărul de familii şi apartenenţa lor socială. Ulterior, în legătură cu pregătirea unei noi reforme fiscale administraţia regională hotărăşte efectuarea unui nou recensământ fiscal al populaţiei, după un program mult mai larg. În acest scop au fost create comisii ţinutale[14]. Însă recensământul fiscal a putut fi efectuat în Basarabia doar în anul 1824[15]. Cu regret, materialele acestui recensământ fiscal nu au inclus întreaga

---

[5] Despre modalitatea efectuării în Basarabia a recensământului din 1816-1817, a se vedea mai detaliat: И. Халиппа, *op. cit.*, p. 7.

[6] ANRM, *F. 2*, inv. 1, d. 1.895, f. 47.

[7] *Ibidem*, d. 716, p. II, f. 266-277 verso; p. III, f. 317-333 verso.

[8] C.N. Tomescu, *99 de sate din ţinutul Orheiului la 1820*, în „Revista Societăţii Istorico-Arheologice Bisericeşti din Chişinău”, vol. XIX, Chişinău, 1929, p. 316-368; Idem, *Catagrafia Basarabiei la 1820. 132 sate din ţinutul Orheiului*, Chişinău, 1930, p. 1-56.

[9] ANRM, *F. 5*, inv. 2, d. 398, p. I-III, f. 1 verso-522.

[10] AIMSR, *F.*; AMŞ, 1825, d. 18.593, p. II; *Descrierea statistică a ţinutului Orhei*, f. 1-24.

[11] *Ibidem*, p. III; *Ibidem*, f. 1-25.

[12] ANRM, *F. 2*, inv. 1, d. 2.326, d. 2.591, p. I, f. 42-45 verso; *F. 5*, inv. 2, d. 3, f. 43-45 verso; inv. 3, d. 747, f. 180-258; F. 6, inv. 2, d. 555, f. 5-52 verso; F. 153, inv. 2, d. 2588, f. 150-154.

[13] ANRM, *F. 2*, inv. 1, d. 1.485, f. 1-43.

[14] А. Защук, *Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Военное обозрение Бессарабской области*, СПб., 1863, с. 147-150.

[15] ANRM, *F. 134*, inv. 2, d. 780, p. I-IV. Despre activitatea Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea acestui recensământ fiscal şi a numărului populaţiei la momentul perfectării recensământului, a se vedea Val. Tomuleţ,

https://biblioteca-digitala.ro

populaţie a regiunii, ele nu s-au păstrat integral şi conţin doar date generale despre locuitori[16].

De la mijlocul anilor '30 ai secolului al XIX-lea, evidenţa populaţiei din Basarabia se efectua în baza unor principii noi aplicate în Imperiu[17] – recensămintele fiscale, numite „revizii". În Basarabia, ţarismul a efectuat doar trei recensăminte fiscale ale populaţiei.

III. Recensămintele fiscale din 1835, 1850 şi 1858[18]. Începând cu anul 1835, când în tot Imperiul a fost efectuat un nou recensământ fiscal al populaţiei, întocmit deja după principii noi, sursele statistice basarabene, ce includ listele contribuabililor din localităţile rurale şi urbane, conţin informaţii şi despre numărul locuitorilor după sexe. Recensământul fiscal din 1835 calcula numărul populaţiei nu după numărul de familii („gospodării"), ci după numărul de membri de sex masculin şi feminin („suflete") la data efectuării lui. Registrele erau alcătuite din două părţi: „fila întâi verso" (din stânga) fixa persoanele de sex masculin începând cu capul familiei, după care urmau feciorii în ordine descrescândă, părinţii sau alte rude, în cazul în care aceştia locuiau împreună cu această familie, vârsta fiecărui membru al familiei, anul de deces al persoanelor de sex masculin, anul şi locul de mutare cu traiul în altă localitate. „Fila a doua" (din dreapta) avea aceeaşi structură, dar fixa persoanele de sex feminin după aceleaşi principii ca fila întâi, fără a mai indica anul de deces al persoanelor de sex feminin. Recensământul indică şi legăturile de rudenie din cadrul familiei: soţ-soţie, fiu-fiică, tată-mamă, bunic-bunică, cumnat-cumnată etc.

Astfel, începând cu anul 1835 populaţia din Basarabia, ca şi cea din guberniile ruse interne, era numărată nu ţinând cont de numărul de familii, ca anterior, ci în funcţie de comunitatea din care ea făcea parte – obştea sătească sau comunitatea orăşenească, fără a se ţine cont de locul real de trai al locuitorilor. Din acest considerent, în timpul reviziilor nu erau incluse în numărul populaţiei rurale sau urbane acele persoane care din anumite motive personale, de ocupaţie sau de serviciu, se aflau în altă localitate la data efectuării recensământului. Respectiv, ele erau trecute pe listele contribuabililor în satele sau oraşele unde erau domiciliate. O asemenea modalitate de alcătuire a reviziilor a influenţat negativ determinarea numărului exact al populaţiei rurale şi urbane, constatare pe care au făcut-o majoritatea cercetătorilor care s-au preocupat de această problemă[19].

De menţionat şi faptul că recensămintele se efectuau în scopuri fiscale. Din acest considerent, unele persoane impozabile reuşeau să se eschiveze de la înscrierea în listele contribuabililor. În plus, din listele contribuabililor erau omise persoanele scutite de impozite şi cele care, la momentul recensământului, beneficiau de anumite

---

Instituirea şi activitatea Comisiei Regionale de pe lângă Adunarea Deputaţilor Nobilimii din Basarabia pentru întocmirea recensământului fiscal al populaţiei din 1824, în „Studia Universitatis Moldaviae. Seria Ştiinţe Umanistice", IX, nr. 4, Chişinău, 2015, p. 85-101.

[16] *Положение крестьян и крестьянское движение в Бессарабии (1812-1861 годы). Сборник документов*, Составители: И.А. Анцупов, К.П. Крыжановская. Ч.I, Кишинев, 1969, с. 304-307.

[17] Între anii 1719-1858, în Rusia au fost efectuate 10 recensăminte fiscale ale populaţiei.

[18] ANRM, *F. 134*, inv. 2 (a se vedea dosarele pentru fiecare localitate).

[19] В.С. Зеленчук, *Население Бессарабии и Поднестровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*, Кишинев, 1979, с. 9 etc.

https://biblioteca-digitala.ro

înlesniri şi privilegii. Listele conţineau şi date incomplete privind numărul persoanelor de sex feminin, din considerentul că nu conţineau date referitoare la persoanele decedate de sex feminin. Prin urmare, recensămintele fiscale indicau pentru unele localităţi un număr al populaţiei mai mic decât cel înregistrat în mediul rural sau urban la data efectuării recensământului[20].

Listele contribuabililor din satele, târgurile şi oraşele Basarabiei întocmite în anii 1824, 1835, 1850 şi 1858 sunt depozitate în fondul „Administraţia Financiară a Basarabiei" (fondul 134), iar dosarele ce conţin date generale ale recensămintelor din 1850 şi 1858 în fondul „Administraţia Specială de Prestaţii Rurale a Basarabiei" (fondul 24) al Arhivei Naţionale a Republicii Moldova. Rezultatele recensământului din 1858 au fost publicate de Comitetul Central de Statistică al Imperiului Rus[21], de Comitetul de Statistică al Basarabiei[22] şi de cercetătorul A. Zaşciuk[23].

În articolul de faţă vom examina categoria socială a privilegiaţilor – boiernaşilor, mazililor şi ruptaşilor din judeţul Orhei, regiunea Basarabia, reflectată în statistica recensământului fiscal din 1835. Însă, la început să definim noţiunea de privilegiat şi specificul ei în Basarabia.

Statutul de *privilegiat*. Cine erau „privilegiaţii"? În actele vechi moldoveneşti sau mai noi, din secolul al XIX-lea din Principatul Moldova (catagrafiile anilor 1831, 1838 sau 1845), în categoria privilegiaţilor îi întâlnim pe cei încadraţi în categoria neamuri, vel căpitani, căpitani, vornici de poartă, poruşnici (ofiţeri), postelnicei, polcovnicei, ispravnici de aprozi sau de copii de casă, vătavii moşiilor boiereşti şi cei apăraţi de cărţile Ocârmuirii. În plus, în această categorie îi întâlnim pe mazili, ruptaşi şi ruptele vistieriei, pe negustori şi tagma bisericească. Apartenenţa la starea „privilegiaţilor" era de natură ereditară. Prin însăşi numele lor, boiernaşii ca şi mazilii păstrau „amintirea boieriei" care au optat mereu pentru menţinerea privilegiilor strămoşeşti, precum au procedat şi ceilalţi privilegiaţi; plăteau birul în dajde (dajdia mazilească), individual precum boierii, nu în cislă precum ţăranii, „deseatina" (dijma) la stupi, mascuri sau sfini (porci), apoi şi la vin, o plăteau redus, adică „boiereşte" (redusă), nu „ţărăneşte" (în întregime), erau scutiţi de „beilicuri"[24]; erau judecaţi de divanul domnesc etc.[25].

---

[20] В.К. Яцунский, *Изменения в размещении населения Европейской России в 1724-1916 гг.*, în „История СССР", Москва, 1957, nr. 1, c. 201-202.

[21] *Список населенных мест по сведениям 1859 года, ч. III. Бессарабская область*, СПб., 1861, c. 1-75.

[22] *Записки Бессарабского областного статистического комитета*, Том I, Кишинев, 1864, c. 14-18.

[23] А. Защук, *Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Военное обозрение Бессарабской области*, СПб., 1863, c. 224-267.

[24] Beilic – termen de oricine turcă, cu mai multe înţelesuri: domnie, stăpânire, ceea ce aparţine fiscului (statului); casă în care erau găzduiţi trimişii oficiali sosiţi de la Poartă în Ţările Române; oficialii otomani în Ţările Române; în cazul nostru: muncă gratuită în folosul statului (*Documente turceşti privind istoria României. Vol. III. 1791-1812*, întocmite de Mustafa A. Mehmet, Bucureşti, 1996, p. 373).

[25] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar,* coord. Ovid Sachelarie şi Nicolae Stoicescu, Bucureşti, 1988, p. 304; L.-V. Lefter, *Cum deveneai „privilegiat". Despre statutul*

https://biblioteca-digitala.ro

În Basarabia, ca şi în Moldova de peste Prut, sub noţiunea generică de „privilegiaţi" îi regăsim, în secolul al XIX-lea, pe toţi acei ce se aflau pe diferite „trepte privilegiate", care includea categoria micilor boieri de ţară sau boiernaşilor, mazililor şi ruptaşilor, ruptele de vistierie şi de cămară scutiţi, în diferite perioade de timp, de anumite obligaţii fiscale, fixate în diferite acte de danie emise de domnii Moldovei pe parcursul secolelor/anilor.

În satele vechi răzăşeşti moldoveneşti, cum constată cercetătorul Lucian-Valeriu Lefter, în care locuia descendenţa mai mult sau mai puţin pauperizată a vechii boierimi, răzeşimea din care făceau parte mazilii sau treptele „privilegiate", idealul fiecărui tânăr căsătorit era urmărirea unui „cursus honorum", prin urcarea treptelor spre vârful piramidei sociale sau păstrarea acelor privilegii şi scutiri fiscale moştenite de la părinţi. Toate năzuinţele şi eforturile erau menite să slujească acestui scop[26]. Din această cauză, constată autorul, mulţi din aceste categorii ar fi vrut să beneficieze de privilegii, motiv pentru care Alexandru vodă Ipsilanti (1786-1788) a stipulat „să rămâie mazili şi neamuri numai cei ce să trag din mazili şi neamuri", condiţie menţinută şi de Regulamentele Organice, mazili fiind numai „cei care vor fi cu adevărat drepţi feciori de mazili şi de ruptaşi"[27].

Pentru a intra în prima treaptă a ierarhiei „privilegiaţilor", categorie socială rezervată doar pentru „ficiorii de privilegiaţi, mazilo-ruptaşi, rupte a vistieriei, preoţi şi diaconi căsătoriţi şi neintraţi la nici o rânduială", nu numai proprietatea funciară şi dovada descendenţei boiereşti era valabilă, ci şi faptul deţinerii „costumului" aferent acestei stări sociale: „anteriul de cutnie" – haină boierească lungă până la glezne, confecţionată dintr-o ţesătură de mătase cu urzeală de bumbac; „contăşul" – haină luxoasă de iarnă, lungă, îmblănită cu piei scumpe, purtată de boieri; „tacâmul" sau harnaşamentul calului cu cele necesare şi, desigur, calul[28]. În Basarabia, această trăsătură specifică vestimentaţiei privilegiaţilor s-a pierdut, luând alte forme şi alt colorit, rămânând mai mult în amintirea boiernaşilor şi mazililor, fapt ce denotă schimbarea statutului, limitarea privilegiilor, sărăcirea şi decăderea acestor stări sociale.

Timpul a intervenit în statutul social-economic şi politic al privilegiaţilor. Şi mai mult, acest proces a fost observat în Basarabia după 1812, când regiunea a nimerit sub dominaţie imperială rusă. Această constatare o putem depista şi din listele recensămintelor fiscale efectuate în Basarabia în anii '30-'50 ai secolului al XIX-lea, în care boiernaşii, mazilii şi ruptaşii, ca şi categoria ruptelor, erau incluşi, de multe ori, într-un compartiment unic, cel de „clasă privilegiată", iar stările neprivilegiate ale ţăranilor în cel al „stărilor de rând"[29].

Exemplu elocvent, în acest sens, ne servesc listele generale ale recensământului fiscal din 1835, prezentate de administraţia judeţeană Orhei Administraţiei Regionale, în care stările sociale/fiscale privilegiate – boiernaşii, mazilii, ruptaşii şi

---

social în secolul al XIX-lea, în „Prutul. Revistă de cultură", Huşi, 2013, Serie nouă, III (XII), nr.1-2 (51-52), p. 43.

[26] L.-V. Lefter, *op. cit.*, p. 43.

[27] *Ibidem.*

[28] *Ibidem,* p. 44.

[29] A se vedea, spre exemplu, listele populaţiei, conform recensământului fiscal din 1835, pentru ţinutul Orhei (ANRM, *F. 134,* inv. 2, d. 834, f. 23-57).

https://biblioteca-digitala.ro

altele – nu sunt indicate separat, ca în celelalte judeţe ale Basarabiei, dar sunt incluse într-o singură listă, într-un compartiment unic/comun, cel al **privilegiaţilor**[30].

Statul privilegiaţilor din Basarabia sub dominaţie ţaristă

Boiernaşii. Izvoarele de epocă atestă că boiernaşii reprezentau o categorie socială moştenită în Basarabia din Moldova medievală, cu o situaţie inferioară marilor boieri. În „Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818” se menţiona că „sub denumirea de boiernaşi se subînţelege nu clasa de provenienţă nobiliară şi care nu a ajuns la cele mai de sus ranguri boiereşti, doar cei care au dobândit funcţii mai mici până la vel-şătrar. Ei vor beneficia de drepturi de nobleţe personale, iar urmaşii lor vor intra în categoria mazililor”[31], „(…) care nu mai beneficiau de aceste privilegii”[32]. În cazul în care văduvii boiernaşi sau copiii de boiernaşi se vor căsători cu reprezentanţi ai altor categorii sociale, comisiile urmează să-i înscrie în categoria mazililor. În felul acesta se va proceda şi cu copiii proto-iereilor, care urmau să fie incluşi în categoria ruptaşilor[33].

Această constatare generală o face şi I.C. Filitti, care scria în 1923: „Când Rusia anexează Basarabia, aplică aici principiile dvoreanstvo-ului rusesc. În Rusia, anumite cinuri inferioare conferă numai nobleţe personală; în Basarabia, boiernaşii (de la vel şătrar în jos) dobândesc evghenie personală, iar urmaşii lor sânt puşi în clasa mazililor”[34].

Majoritatea izvoarelor de arhivă atestă că boiernaşii constituiau categoria cea mai de jos a boierimii. Ei s-au format, în fond, din boierii mai săraci sau decăzuţi, fie prin ascensiunea unor mici stăpâni de pământ care ajungeau să capete o slujbă sau o dregătorie inferioară – de la polcovnici, postelnici, vel-căpitani şi până la vel-şătrari[35].

În descrierea prezentată de viceguvernatorul Golubiţki şi funcţionarul de clasa a VII-a Climşa organelor imperiale privind administrarea financiară în Basarabia, datată cu anul 1829, boiernaşii (în izvor „боярынашей”) nu figurează în compartiment aparte, ca celelalte stări sociale, dar sunt incluşi în compartimentul categoriilor sociale privilegiate, alături de mazili şi ruptaşi, figurând după mazili. Autorii, scriu că boiernaşii şi-au obţinut anumite slujbe/ranguri din partea domnilor Moldovei, până la vel-şătrar. Ei şi neamul lor nu puteau fi pedepsiţi fără sentinţa judecăţii[36].

Într-un document cu privire la starea diferitor clase ale populaţiei din Basarabia, datat 1843, se stipula: „După boieri urmează clasa aşa numiţilor *boiernaşi*. Această clasă era alcătuită în Principate din funcţionari de rang inferior: în Moldova, spre exemplu, din aşa numiţii polcovniciei, postelniciei, vel-căpitani şi vel-şătrari. Guvernul rus, i-a inclus în categoria nobililor personali, atât pe acei care i-a primit în supuşenia sa, cât şi pe urmaşii lor, în baza documentelor autentice care demonstrau provenienţa lor socială, scutindu-i de pedeapsa corporală, de impozitele personale şi

---

[30] A se vedea mai detaliat: ANRM, *F. 134*, inv. 2, d. 834, f. 23, 24-57.

[31] ANRM, *F. 2*, inv. 1, d. 1.199, f. 14; *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, c. 17.

[32] Idem, *F. 5*, inv. 3, d. 747, f. 22 verso-23.

[33] Idem, *F. 3*, inv. 1, d. 429, f. 109 verso-111; F. 88, inv. 1, d. 95, f. 35-40.

[34] Ion C. Filitti, *Originile democraţiei române*, în „Viaţa Românească”, XV, nr. 1, 1923, p. 19.

[35] ANRM, *F. 2*, inv.1, d. 1.199, f. 14; *Instituţii feudale din Ţările Române*. *Dicţionar*, p. 54.

[36] Arhiva Istorică de Stat din Rusia (în continuare: AISR), *F. 560*, inv. 6, d. 575, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

de celelalte dări de stat, obşteşti, în bani şi în natură”[37]. Boiernaşilor li se acorda dreptul de a se angaja la serviciu în instituţiile de stat; erau scutiţi de pedeapsa corporală şi eliberaţi de plata impozitelor şi îndeplinirea prestaţiilor (în baza cărţilor de danie emise de domni sau obiceiului pământului, erau scutiţi de o parte din goştină şi deseatină de pe oi, albine şi porcine; în egală măsură de vădrărit asupra unui număr stabilit de vedre de vin, iar pentru un număr mai mare de oi, albine şi porcine erau obligaţi să plătească în baza legilor stabilite de guvernul moldovenesc)[38]; aveau dreptul să dispună de proprietăţi funciare şi chiar de ţigani şerbi.

În plus, Regulamentul din 29 aprilie 1818 permitea boiernaşilor care „locuiau pe pământurile proprii, pământurile statului sau cele moşiereşti, de a-şi păstra dreptul de altă dată de a obţine proprietăţi imobiliare, cum ar fi: moşii populate şi nepopulate şi alte acareturi”[39]. Boiernaşii care nu deţineau un lot până la 300 de desetine de pământ nu aveau dreptul de a participa la alegerile în Adunarea Deputaţilor nobilimii din Basarabia, dar puteau fi aleşi în diferite funcţii în instituţiile ţinutale[40] (cum indica izvorul: „puteau fi aleşi în *dregătorii* la locurile de pe la ţinuturi”)[41]. Istoricul Alexandru Boldur numeşte acest drept – drept *pasiv*, prin care „(…) nobilii, boiernaşii şi mazilii pot fi numiţi, numai în posturile ţinutale”[42].

Deşi boiernaşii nu aveau dreptul de a participa la alegerile în Adunarea Deputaţilor nobilimii din Basarabia, respectiv şi la alte alegeri, aceştia, prin dispoziţia din 29 februarie 1820 dată Cârmuirii Regionale a Basarabiei de rezidentul plenipotenţiar al Basarabiei, A.N. Bahmetev, în legătură cu intenţia nobilimii de a trimite deputaţi la Sankt Petersburg, au primit dreptul, alături de alte categorii sociale şi fiscale – mazili, ruptaşi şi negustori –, de a participa la alegeri, alegând din rândurile lor deputaţi pentru a fi reprezentaţi în capitală, sau cum se menţiona în dispoziţie „de a alege şi din treptele lor deputaţie”[43]. Prin această decizie boiernaşii, ruptaşii şi negustorii primeau dreptul, în baza privilegiilor de care beneficiau, de a participa la alegeri şi a-şi înainta reprezentanţii săi. Prin dispoziţia din 2 aprilie 1820, emisă de acelaşi A.N. Bahmetev Cârmuirii Regionale a Basarabiei, boiernaşii şi ruptaşii urmau să se unească cu mazilii pentru a avea dreptul de a alege, mai întâi a candidaţilor din sate, iar ulterior, împreună cu ţăranii, a candidaţilor în cadrul oraşului ţinutal. Negustorii urmau să se unească cu târgoveţii pentru a-şi alege doi deputaţi de la întreaga regiune[44].

Boiernaşii figurează şi în raportul prezentat la 3 mai 1822 de Administraţia Financiară a Basarabiei privind perfectarea statisticii militare a regiunii, în care se menţiona că „Populaţia Basarabiei este alcătuită din diferite categorii, cum ar fi: nobili (dvoreni), boiernaşi, mazili, ruptaşi şi oameni simpli, atât autohtoni basarabeni,

---

[37] *Права состояния разных классов народонаселения Бессарабской области*, în „ЖМВД”, ч. III, СПб., 1843, с. 56.

[38] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, Кишинев, 1818, p. 17-18.

[39] *Ibidem*, p. 18.

[40] *Ibidem*, p. 24-25.

[41] Paul Mihail, Zamfira Mihail, *Acte în limba română tipărite în Basarabia. I. 1812-1830*, Bucureşti, 1993, p. 40.

[42] Al. Boldur, *Autonomia Basarabiei sub stăpânirea rusească*, Chişinău, 1929, p. 51.

[43] P. Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 170.

[44] *Ibidem*, p. 171. Condiţiile de alegere a deputaţilor, a se vedea detaliat în: *Ibidem*, p. 171-172.

https://biblioteca-digitala.ro

cât şi veniţi de peste hotare, în timpul războiului cu turcii (1806-1812-n.n.), cât şi după şi din persoane venite pe acest teritoriu de mai mult timp din guberniile interne ruse şi ucrainene, care s-au aşezat pe pământurile statului şi cele moşiereşti; negustori ruşi şi mic-burghezi *(мещане)*, ce locuiesc în baza paşapoartelor şi în număr mare de persoane din diferite ţări şi de diferite etnii, unii ce locuiesc aici de mai mult timp, iar alţii temporar; evrei şi ţigani de stat şi moşiereşti"[45]. Autorităţile regionale defineau categoria boiernaşilor în felul următor: „(...) cu numele de boiernaşi se subînţelege nu clasa de provenienţă nobiliară şi care a ajuns la cele mai înalte ranguri boiereşti, doar cei care au primit funcţii mai mici, până la vel-şătrar. Ei beneficiază de dreptul nobililor personali, dar urmaşii lor intră deja în categoria mazililor"[46].

Şi Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828 stipula că locuitorii Basarabiei de toate stările sociale, cum ar fi: clerul, nobilimea, boiernaşii, mazilii, ruptaşii, negustorii şi mica burghezie, ţăranii sau locuitorii agricoli, ţiganii, care aparţin Coroanei şi moşierilor, şi evreii îşi păstrează toate drepturile şi privilegiile de care au beneficiat până acum[47]. Prin urmare, schimbări cardinale în statutul boiernaşilor din Basarabia în legislaţia rusă din primele decenii de după anexare nu au avut loc, la bază stând Regulamentul din 29 aprilie 1818. Legislaţia rusă doar a confirmat statutul boiernaşilor deţinut în principatul Moldova până la anexare, deşi nu i-a agreat şi a întreprins toate măsurile, ca şi în cazul mazililor, de a-i lichida ca stare socială.

În conformitate cu Regulamentul privind drepturile de apartenenţă la stările sociale ale locuitorilor Basarabiei din 10 martie 1847, autorităţile ţariste i-au egalat în drepturi pe boiernaşii din Basarabia cu nobilii personali din Rusia, numindu-i în continuare nobili personali („личные дворяне")[48].

Mazilii. Cercetătorii care s-au ocupat de stările sociale din Basarabia recunosc că mazilii constituiau o categorie socială privilegiată. În limba română polisemia noţiunii de „mazil", cum constată cercetătorul român Mihai Sorin Rădulescu, predispune la confuzie[49]: **1**. domn destituit din domnie; **2**. boier (dregător) înlocuit

---

[45] ANRM, *F. 5,* inv. 1, d. 7.497, f. 21, 22-22 verso.

[46] *Ibidem,* f. 22 verso-23.

[47] Idem, *F. 2,* inv. 1, d. 1.197, f. 5; d. 1.852, f. 13 verso-14; P. Mihail, Zamfira Mihail, *op. cit.*, p. 121.

[48] ANRM, *F. 88,* inv. 1, d. 1.216, f. 3. Titlul de **nobil personal** (instituit pe timpul domniei lui Petru cel Mare) nu putea fi transmis prin ereditate, nu dădea dreptul de a moşteni moşiile părinţilor împreună cu ţăranii aflaţi pe aceste pământuri, de a se înscrie în societăţi nobiliare şi a participa la adunările nobiliare. Începând cu 1832, copiii de nobili personali au primit drepturi cetăţeneşti onorabile de moştenire. Până în 1845, titlul de nobil personal îl primeau toţi funcţionarii de gradul al XIV-lea – al IX-lea, potrivit „Condicii rangurilor" adoptate în 1722 de Petru cel Mare. În cazul în care bunicul sau tatăl erau înscrişi în categoria nobililor personali, atunci urmaşii, la atingerea majoratului (17 ani) şi dacă deţineau o slujbă, puteau pretinde la titlul de nobil personal. Începând cu 1845, titlul de nobil personal îl primeau toţi funcţionarii de clasa a XIV-a – a IX-a, încadraţi în serviciul militar şi cei de clasa a IX-a – a VI-a încadraţi în serviciul civil; din 1856 – respectiv, de clasa a VIII-a – a VII-a şi a VIII-a – a V-a (Ф.М. Лурье, *Российская история и культура в таблицах*, Санкт-Петербург, 1998, с. 227).

[49] M.S. Rădulescu, *O familie de mazili din Oltenia,* în vol. „Naţiunea română. Idealuri şi realităţi istorice. Acad. Cornelia Bodea la 90 de ani", Bucureşti, 2006, p. 419.

https://biblioteca-digitala.ro

(mazilit) din dregătorie, care păstra toată viaţa titlul dregătoriei, precedat de particula *biv*; **3.** înmulţindu-se şi căzând „la sărăcie”, mazilii au devenit o categorie socială care păstra amintirea boieriei (adică urmaşii fără dregătorii ai boierilor de rangul doi); era mai numeroasă decât boierimea în slujbă şi lupta împotriva declasării prin jalbe pentru păstrarea privilegiilor de altădată. La sfârşitul secolului al XVIII-lea-începutul seco-lului al XIX-lea s-au luat măsuri „să rămâie mazili” numai cei ce se trag din mazili. Cercetarea se făcea sub controlul vel-vistierului, care, pe baza rezultatelor, era în drept să-i aşeze în tablele vistieriei „la rânduiala mazililor”. Constantin C. Giurescu şi Dinică Ciobotea, caracterizând această stare a populaţiei, constată că mazilii aparţineau categoriei privilegiate, adică boierimii, şi în această calitate erau oameni liberi şi proprietari de pământ[50].

Conform unor surse de arhivă, mazilii sunt urmaşii boierilor moldoveni şi ai boiernaşilor, care au obţinut pe timpul domnilor moldoveni slujbe până la rangul de vel-şătrar[51]. Cuvântul „mazil” este de provenienţă turcică şi însemna „destituit din serviciu, în retragere”. El a apărut în Moldova în perioada suzeranităţii otomane, la începutul secolului al XVII-lea, şi era utilizat oficial atât cu referire la domnul Moldovei, care era înlocuit de un succesor numit de Poartă, cât şi cu referire la boierii pe care noul domn îi înlocuia cu alţii confirmaţi în acest titlu. Constantin Mavrocordat, printr-un aşezământ special, a confirmat statutul mazililor şi obligaţiile lor faţă de Domnie. Mazilii proveniţi din dregători mari până la „boieria a treia” au primit scutiri de orice dări pentru ei şi feciorii lor, şi chiar 5-20 scutelnici. Aceştia alcătuiau tagma mazililor mari. Mazilii mici au fost impuşi la dajdii mai uşoare, după putinţa fiecăruia, au continuat să plătească birul fără cisluire, desetina boiereşte, iar nu ţărăneşte. Mai târziu, au fost, ca şi mazilii din Ţara Românească, scutiţi de dijmărit şi vinărici. Statutul de mazil era ereditar. Caracterul ereditar s-a menţinut până în secolul al XIX-lea (mazili erau numai „cei care vor fi cu adevărat drepţi feciori de *mazili*”), chiar prin Regulamentul organic. Dat fiind că situaţia de mazil era una privilegiată, au fost multe cazuri de însuşire abuzivă a ei. Din acest considerent, după Alexandru Ipsilanti (1786-1788) s-au luat măsuri ca să rămână mazili doar cei care se trag din mazili. Cei care vroiau să-şi revendice statutul de mazil urmau să dove-dească cu martori şi cu documente vechi că este „drept fecior de mazil”. Persoana trecută la „catastihul mazililor” primea de la domn o „carte de mazil”[52].

Autorul studiului dedicat „Dreptului de avere al diferitor clase ale populaţiei din regiunea Basarabia” la 1842, constată că mazilii sunt „o categorie a şleahtei, care şi-au însuşit drepturi şi privilegii deosebite prin legitimitatea provenienţei lor din ca-tegoria funcţionarilor, dar care n-a fost permanent susţinută prin actul de transmitere a acestor ranguri prin ereditate, de la tată la fiu. În Principate, mazilii, deşi beneficiau de unele privilegii, dar nu erau eliberaţi pe deplin de la plata impozitelor de stat, şi anume erau impuşi de a plăti aşa-numita «dajdie». Guvernul rus le-a păstrat aceleaşi îndatoriri şi aceleaşi privilegii”[53].

---

[50] C.C. Giurescu, *Despre boieri*, în Idem, *Studii de istorie*, ed. Dinu C. Giurescu, Bucureşti, 1993, p. 396-397; D. Ciobotea, *Istoria moşnenilor*, I/1, Craiova, 1999, p. 26-64.

[51] AISR, *F. 560*, inv. 6, d. 575, f. 3.

[52] *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar*, p. 285.

[53] *Права состояния разных классов народонаселения Бессарабской области*, în „ЖМВД”, ч. III, СПб., 1843, с. 56-57.

https://biblioteca-digitala.ro

Profesorul L.T. Boga, într-un discurs cu titlul „Despre mazilii din Basarabia”, ţinut la 3 martie 1929 în Sala Eparhială din Chişinău, sublinia că „în Moldova veche cel dintâi (cel mai mare) mazâl a fost Domnitorul, care era ieşit tot dintre mazili şi se întorcea iar între mazili, atunci când era scos din domnie. Dovadă o fac actele şi documentele vechi, care spun că domnii se mazileau la Constantinopol. Cu vremea mazilirea Domnitorilor se făcea tot mai des, aşa că numărul maziliţilor se îngroşa. Dar cu vreme au început să fie numiţi maziliţi (adică scoşi din slujba lor) şi alţii, cum e de pildă paharnicul”[54]. Reieşind din considerentul că numărul feţelor înalte mazilite nu era atât de mare încât să formeze la început o clasă socială, Boga conchide că „sub numele de mazili trebuie să înţelegem o treaptă socială bine hotărâtă, formată din boierime, fiindcă, în trecut, boierul era şi funcţionar înalt şi un fel de nobil. Nobilimea se moştenea, dar boierimea nu”[55]. La fiecare schimbare a domniei se înmulţeau şi mazilii. Cum se poate constata din unul din izvoarele citate de Boga, „Pe unii din boieri i-a mazâlia, pe mazâli îi boierea”. Deci, constată Boga, „erau mazili cu boierie şi erau mazili fără boierie”[56].

Preşedintele Comisiei Ştiinţifice Arheologice din Basarabia, Paul Gore, în studiul său dedicat odnodvorţilor (mazililor), constată că denumirea de mazil nu conţinea în sine nimic înjositor, din simplul considerent că mazilirea boierilor de noul domn în acele timpuri era un fenomen obişnuit şi demisia nu conţinea ceva ruşinos. Erau numiţi mazili nu numai boierii în retragere, dar şi urmaşii lor în cazul în care ei nu erau încadraţi în serviciu. Mulţi boieri preferau să ducă o viaţă liniştită, modestă şi vrednică pe moşiile lor, în locul celei zgomotoase, pline de griji şi intrigi de la oraş sau de la Curtea Domnească[57].

Zoe Diaconescu, într-un studiu dedicat boierilor şi mazililor din teritoriile înstrăinate – Bucovina şi Basarabia –, referindu-se la termenii boier şi mazil scrie că „«boier» şi «mazil» nu sunt categorii *contrare,* că sunt ordonate ierarhic (pentru că un boier cu funcţie e superior unui mazil), că termenul *mazil* poate fi determinant al lui *boier* sau o categorie independentă, paralelă”[58]. Esenţial atât la boieri, cât şi la mazili, este o anumită atitudine pe care Paul Gore o numeşte „mândrie de clasă” – conştiinţa „tragerii din neamuri” –, şi de aici o evidentă preocupare genealogică pentru memoria strămoşilor. Iar aceasta este o dovadă incontestabilă a caracterului *ereditar* al clasei nobile româneşti[59].

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, ţarismul a întreprins măsuri concrete în vederea distanţării boierilor şi mazililor, transformându-i pe ultimii într-o stare socială simplă, de jos, deşi privilegiată.

Potrivit Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, mazilii ocupau în categoria stărilor privilegiate locul al treilea. Ei

---

[54] L.T. Boga, *Despre mazilii din Basarabia,* în „Cuvântul moldovenesc. Gazetă săptămânală cu tot felul de învăţături şi ştiri din toată lumea, tipărită pentru trebuinţele norodului moldovenesc din Basarabia de către Asociaţia Astra”, IV, nr. 11/8 martie 1929, Chişinău, p. 2.
[55] *Ibidem.*
[56] *Ibidem.*
[57] П.Г. Горе, *Историческая записка об однодворцах (мазылах)*, Кишинев, 1908, c. 3-4.
[58] Zoe Diaconescu, *Boieri şi mazili în teritoriile înstrăinate (Bucovina şi Basarabia)*, în „Arhiva genealogică”, III (VIII), nr. 3-4, Iaşi, 1996, 1/238, p. 11/247.
[59] *Ibidem,* p. 2/238.

https://biblioteca-digitala.ro

proveneau din familii vechi moldoveneşti boiereşti, care pe parcurs s-au ruinat şi şi-au pierdut autoritatea de altădată. În pofida acestui fapt, ei au moştenit totuşi unele privilegii. În Regulament se menţiona că „mazilii fac parte din starea socială privilegiată, păstrează pe veci dreptul ereditar şi privilegiile moştenite de la domnii Moldovei”; „(...) ei şi neamul lor nu pot fi supuşi pedepselor corporale fără sentinţă judecătorească, (…) vor plăti în vistieria statului impozitul denumit *dajdia* şi vor îndeplini prestaţiile locale potrivit obiceiului moldovenesc, (…) vor vărsa în vistieria statului *goştina, vădrăritul* şi *pogonăritul* în rând cu poporul simplu. Cât priveşte încasarea *desetinei*, mazilii urmau să beneficieze de privilegiile de care se bucură potrivit categoriei sociale din care fac parte” [60].

Mazilii îşi mai completau rândurile, în fond, de pe seama boiernaşilor, consideraţi categoria cea mai de jos a boierimii. Ei s-au format, în fond, din boierii mai săraci sau decăzuţi, fie prin ascensiunea unor mici stăpâni de pământ care ajungeau să capete o slujbă sau o dregătorie inferioară – de la polcovnici, postelnici, vel-căpitani şi până la vel-şătrari[61]. Urmaşii lor intrau în categoria mazililor, care nu mai beneficiau de aceste privilegii[62].

În Basarabia mazilii erau de două categorii: mazilii care au primit pământ de la stat (aceştia au intrat în categoria ţăranilor de stat) şi mazilii care trăiau pe pământurile moşiereşti[63].

Ulterior, în baza dispoziţiilor Consiliului de Stat din 1836 şi 1847, mazilii, spre deosebire de ţărani moşiereşti şi ţăranii de stat, beneficiau de unele privilegii: erau scutiţi de impozitele personale, aveau dreptul de a se înscrie în serviciul de stat, militar sau civil, dar cu acea diferenţă că aveau dreptul la serviciul civil doar în cadrul Basarabiei; ei aveau dreptul de a-şi alege din rândurile lor căpetenii, numiţi „căpitani de mazil”, în acele districte unde locuiau de la 100 până la 150 de familii de mazili. Izvorul atestă că aceştia erau subordonaţi mareşalului nobilimii[64].

Ruptaşii. În cercetarea acestei probleme urmează a nu confunda categoria ruptaşilor cu cea a ruptelor – rupta de vistierie şi rupta de cămară.

Spre deosebire de mazili, ruptaşii nu constituiau o categorie socială distinctă, ci una privilegiată fiscal. Erau, în fond, descendenţi din familii de preoţi. Conform vechilor tradiţii locale, nu puteau fi supuşi pedepselor corporale fără decizia judecăţii; plăteau impozitul numit „dajdie” câte 15 lei de la fiecare familie şi achitau plata pentru prestaţii deopotrivă cu mazilii[65].

Ruptaşii se împărţeau în trei grupuri de bază: „ruptaşi” (descendenţi ai clerului), „ruptaşi de vistierie” şi „ruptaşi de cămară”. Pentru a li se recunoaşte apartenenţa la categoria respectivă de contribuabili, ruptaşii din Basarabia, ca şi mazilii, au prezentat actele doveditoare instituţiilor autorizate atât în 1816, cât şi în 1834[66].

Din alte surse aflăm că ruptaşii constituiau ultima categorie privilegiată a populaţiei din Basarabia. Această categorie este inferioară celei a mazililor. Ruptaşii

---

[60] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.,* p. 18.
[61] ANRM, *F. 2,* inv. 1, d. 1.199, f. 14; *Instituţii feudale din Ţările Române. Dicţionar,* p. 54.
[62] Idem, *F. 5,* inv. 3, d. 747, f. 22 verso-23.
[63] Idem, *F. 134,* inv. 1, d. 71, f. 44-46.
[64] Idem, *F. 3,* inv. 2, d. 214, cert. 18, f. 157-181; *F. 134,* inv. 1, d. 71, f. 44-46.
[65] AISR, *F. 560,* inv. 6, d. 575, f. 3; ANRM, *F. 5,* inv. 3, d. 747, f. 167 verso.
[66] ANRM, *F. 2,* inv. 2, d. 214, f. 5, 10.

https://biblioteca-digitala.ro

sunt descendenţi din familii de preoţi, protoierei şi diaconi[67]. Din acest izvor constatăm că în tagma ruptaşilor erau incluşi doar acei descendenţi ai clerului care au renunţat la activitatea religioasă şi au devenit persoane laice.

Potrivit Regulamentului organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818, ruptaşii „proveneau din rândurile preoţimii (…), nu puteau fi supuşi pedepselor corporale fără sentinţă judecătorească (…), achitau în folosul statului impozitul numit *dajdia*, iar la îndeplinirea prestaţiilor locale participau în rând cu mazilii. *Desetina* era încasată de la ei cu anumite facilităţi, în baza dispoziţiilor guvernului moldovenesc; cât priveşte încasarea goştinii, vădrăritului şi pogonăritului, ruptaşii erau egalaţi cu ţăranii”[68]. Această particularitate şi caracterul lor eterogen, cum vom constata în continuare, îi apropia destul de mult de ţărani decât de alte categorii sociale sau fiscale din Basarabia.

Autorul studiului dedicat „Dreptului de avere al diferitor clase ale populaţiei din regiunea Basarabia” la 1842, constată că „alături de mazili se află ruptaşii, sau descendenţii din familiile de preoţi care rămân a fi laici. Pornind de la considerentul că în Principate în categoria clerului sunt incluşi propriu-zis slujitorii cultului, adică protoiereii, preoţii şi diaconii, iar slujitorii de rang inferior nu beneficiază de nici un fel de drepturi şi privilegii, apoi situaţia dată a fost păstrată şi în regiunea Basarabia: cei care erau deja atestaţi în categoria ruptaşilor, erau şi mai departe incluşi în această categorie, adică toţi copiii protoiereilor, preoţilor şi diaconilor, în cazul în care ei nu vor dori să devină slujitori ai cultului. În toate tipurile de relaţii sociale şi civile ruptaşii din Basarabia sunt egalaţi cu mazilii”[69].

Aceeaşi sursă scrie că, în afară de ruptaşi, în Basarabia mai există o categorie de oameni care au un nume deosebit: „rupta de vistierie” şi „rupta de cămară”. Aceştia sunt descendenţi ai coloniştilor străini, în special bulgari şi sârbi, care s-au aşezat în aceste locuri încă în timpul domnilor pământeni, şi străinii care pentru anumite servicii au primit dreptul să achite impozitele şi să îndeplinească diferite prestaţii, separat de masa de bază a populaţiei. Ei şi-au căpătat denumirea de rupta de vistierie şi rupta de cămară de la modalitatea de prestare a impozitelor: în haznaua comună a statului (vistierie) şi în haznaua personală a domnului (cămară). După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, această particularitate a încetat să mai existe şi ambele denumiri se păstrează pur formal, ca tradiţie, fără anumite drepturi şi privilegii deosebite[70].

Diversitatea izvoarelor de arhivă confirmă că categoria ruptelor era nu una socială, ci una fiscală, în care au intrat şi o parte din coloniştii străini „veniţi de după hotar şi primiţi în categoria vistiernicilor”, cu alte cuvinte străinilor primiţi în categoria ruptaşilor vistieriei sau celor care au beneficiat de dreptul ruptaşilor. În categoria ruptelor intrau şi unii ţărani care la timpul lor au emigrat peste hotare, iar mai târziu s-au întors şi la decizia domnului au fost înscrişi în această categorie fiscală[71]. De

---

[67] Idem, *F. 5*, inv. 3, d. 548, f. 135.

[68] *Устав образования Бессарабской области 1818 г.*, Кишинев, 1818, c. 18-19.

[69] *Права состояния разных классов народонаселения Бессарабской области*, în „ЖМВД”, ч. III, СПб., 1843, c. 58.

[70] *Ibidem*.

[71] A se vedea în acest sens copia cărţii de danie din 1759 emisă de domnul Moldovei, Ioan Teodor Callimachi (august 1758-mai 1761) (ANRM, *F. 3*, inv. 4, d. 88, f. 23-25 verso).

https://biblioteca-digitala.ro

dreptul de ruptaşi au beneficiat şi o parte din mic-burghezi, care se ocupau cu diferite activităţi meşteşugăreşti şi unii negustori, care au cumpărat acest drept de a se numi ruptaşi de la vistierie sau de la domnii Moldovei[72]. Anume din aceste considerente ruptaşii erau împărţiţi în două categorii de bază: „rupta de vistierie" – ruptaşii care plăteau impozite în haznaua statului şi „rupta de cămară" – ruptaşii care plăteau impozite în folosul domnului. Prin urmare, în categoria ruptaşilor intrau nu numai descendenţi din familii de preoţi, dar şi descendenţi din alte categorii sociale – ţărani, răzeşi, mic-burghezi, negustori, boiernaşi etc. Anume această diversitate economică, socială şi fiscală, i-a impus pe cercetătorii M. Muntean şi T. Marşalcovschi să-i considere o categorie neprivilegiată, atribuind-o categoriei de jos a ţărănimii libere[73].

Numărul privilegiaţilor din judeţul Orhei reflectat în recensământul fiscal din 1835

Un interes deosebit prezintă lista boiernaşilor, mazililor şi ruptaşilor din judeţul Orhei, uniţi într-un singur compartiment, cel al „privilegiaţilor", înscrişi în recensământul fiscal din 1 septembrie 1835.

La început să analizăm numărul privilegiaţilor, concentraţi în oraşul regional Chişinău şi cele patru târguri ale judeţului Orhei (**Tabelul 1**).

Tabelul 1
Numărul „privilegiaţilor" (familii şi persoane) din oraşele şi târgurile judeţului Orhei, reflectat în recensământul fiscal din 1 septembrie 1835*

Numărul c/o	Numărul în condica de înregistrare	Denumirea localităţilor	Numele proprietarului	Numărul de gospodării	Numărul de persoane		
					Sex masculin	Sex feminin	Numărul total
1.	991	*Oraşul* Chişinău	-**	162	334	287	621
2.	548	*Târgul* Orhei	-**	11	24	23	47
3.	553	*Târgul* Criuleni	-**	27	68	55	123
4.	789	*Târgul* Hânceşti	-**	1	1	1	2
5.	782	*Târgul* Tuzora	-**	1	1	2	3
Numărul total al privilegiaţilor				**202**	**428**	**368**	**796**
Numărul total al privilegiaţilor din judeţ				**2.986**	**6.760**	**6.308**	**13.068**
Numărul total al populaţiei din judeţ				**42.998**	**89.542**	**80.860**	**170.402**

* ANRM, *F. 134*, inv. 2, d. 834, f. 23-24.

** Izvorul nu indică proprietarul.

---

[72] ANRM, *F. 3*, inv. 4, d. 88, f. 88.

[73] М.П. Мунтян, Ф.Я. Маршалковский, *Рупташи Бессарабии в первой половине XIX века*, în „Ученые записки Кишиневского ун-та", т. 72, Кишинев, 1964, с. 60, 67.

https://biblioteca-digitala.ro

Datele Tabelului 1 atestă că în judeţul Orhei, cel mai mare şi populat judeţ al Basarabiei, erau înregistrate 2.986 gospodării de privilegiaţi (boiernaşi, mazili şi ruptaşi), care alcătuiau 13.068 de persoane – 6.760 de sex masculin şi 6.308 de sex feminin. Din acest număr, în oraşul Chişinău şi târgurile Criuleni, Orhei, Hânceşti şi Tuzora erau înregistrate 202 (6,8%) gospodării, ce constituiau un număr de 796 (6,1%) persoane, incluzând 428 (6,3%) de sex masculin şi 368 (5,8%) de sex feminin. Însă, cel mai mare număr de privilegiaţi din cadrul oraşelor şi târgurilor din judeţul Orhei era concentrat în oraşul regional Chişinău: 162 (80,2%) de gospodării, ce constituiau un număr de 621 (78%) persoane – 334 (78%) de sex masculin şi 287 (78%) de sex feminin.

O analiză comparativă a numărului privilegiaţilor din oraşele şi târgurile judeţului Orhei cu cele ale privilegiaţilor din întreg judeţul, ne prezintă următorul tablou: celor 202 de gospodării şi celor 796 de persoane înregistrate în oraşul Chişinău şi cele patru târguri le revenea doar câte 0,5%, comparativ cu numărul total al gospodăriilor judeţului (42.998) şi al populaţiei (170.402). Aceste cifre demonstrează, cu lux de amănunte, ponderea încă destul de mică a populaţiei urbane, în comparaţie cu cea rurală, respectiv şi procesul scăzut de urbanizare în Basarabia.

Izvorul atestă un număr relativ mare de privilegiaţi în judeţul Orhei în raport cu alte judeţe ale Basarabiei. Datele privind gospodăriile cu un număr între 30 şi 100 înregistrate în judeţul Orhei în urma recensământului fiscal din 1835 sunt sistematizate în **Tabelul 2**.

Tabelul 2
Numărul „privilegiaţilor” (familii şi persoane) din judeţul Orhei, reflectat în recensământul fiscal din 1 septembrie 1835, cu un număr între 30 şi 100 de gospodării*

Numărul c/o	Numărul în condica de înregistrare	Denumirea localităţilor	Numele proprietarului	Numărul de gospodării	Numărul de persoane		
					Sex masculin	Sex feminin	Numărul total
1.	629	Sipoteni	O parte răzeşii, alta funcţ. I. Donici	**34**	75	71	**146**
2.	752	Hodjineşti	Răzeşii	**42**	85	88	**173**
3.	613	Vâprova	Răzeşii	**47**	89	92	**181**
4.	784	Cuiuzăuca	Răzeşii	**34**	71	75	**146**
5.	771	Călăraş	Răzeşii	**36**	75	72	**147**
6.	539	Durleşti	Răzeşii	**46**	92	104	**196**
7.	646	Mereni	Răzeşii	**32**	69	58	**127**
8.	873	Ciuhureni	Răzeşii	**48**	99	111	**210**
9.	679	Hirişeni	Răzeşi	**31**	73	67	**140**

https://biblioteca-digitala.ro

10.	661	Costeşti	Răzeşii	**30**	79	73	**152**
11.	554	Bulboca	Răzeşii	**36**	92	79	**171**
12.	528	Mileşti	Răzeşii	**54**	102	96	**198**
13.	568	Chipirceni	Răzeşii	**84**	199	197	**396**
14.	647	Cornova	Răzeşii	**51**	115	102	**217**
15.	450	Suruceni	Răzeşii	**34**	65	64	**129**
16.	472	Ciocâlteni	Răzeşii	**48**	104	106	**210**
17.	870	Scorţeni	Răzeşii	**38**	85	80	**165**
18.	493	Bălăneşti	Răzeşii	**38**	94	99	**193**
19.	638	Peresecina	Răzeşii	**98**	214	213	**427**
20.	535	Onişcani	Răzeşii	**55**	122	128	**250**
21.	592	Ciuteşti	Răzeşii	**33**	79	73	**152**
22.	611	Chiştelniţa	Răzeşii	**51**	141	107	**248**
23.	704	Sireţi	Răzeşii	**31**	71	66	**137**
24.	821	Truşeni	Răzeşii	**34**	64	62	**126**
25.	750	Rădeni	Răzeşii	**58**	123	125	**248**
26.	742	Cojuşna	Răzeşii	**63**	144	149	**293**
27.	894	Bravicea	Răzeşii	**68**	143	148	**291**
28.	761	Isacova	Răzeşii	**67**	136	144	**280**
29.	797	Clişova	Răzeşii	**59**	141	130	**271**
30.	748	Dereneu	Răzeşii	**82**	176	152	**328**
31.	795	Olişcani	Răzeşii	**51**	127	114	**241**
32	849	Nişcani	Răzeşii	**42**	114	85	**199**
Numărul total al privilegiaţilor				**1.555**	**3.458**	**3.330**	**6.788**
Numărul total al privilegiaţilor din judeţ				**2.986**	**6.760**	**6.308**	**13.068**
Numărul total al populaţiei din judeţ				**42.998**	**89.542**	**80.860**	**170.402**

* ANRM, *F. 134,* inv. 2, d. 834, f. 23, 24-57.

Datele Tabelului 2 atestă că din numărul total de 175 de localităţi şi 13.068 de locuitori unde erau înregistrate gospodării de privilegiaţi, 32 (18,3%) de localităţi aveau un număr între 30 şi 100 de gospodării, cu un număr de 1.555 (52,1%) de gospodării, ce constituiau 6.788 (51,9%) persoane, respectiv 3.458 (51,2%) de sex masculin şi 3.330 (52,8%) de sex feminin. Este semnificativ faptul că toate aceste localităţi erau sate răzeşeşti, doar satul Sipoteni era o parte proprietatea răzeşilor, alta a funcţionarului Iordache Donici.

O analiză similară, dar comparativă cu numărul total al populaţiei din judeţ, ne prezintă următorul tablou: celor 1.555 de gospodării le reveneau doar 3,6%, iar celor 6.788 de persoane înregistrate în aceste localităţi doar 4%, respectiv 3,9% de

https://biblioteca-digitala.ro

sex masculin şi 4,1% de sex feminin. Şi în acest caz cifrele ne demonstrează ponderea destul de mică a privilegiaţilor comparativ cu numărul total al populaţiei din judeţ.

Şi mai mic era numărul privilegiaţilor din sate cu un număr între 1 şi 20 de gospodării (**Tabelul 3**).

Tabelul 3
Numărul „privilegiaţilor” (familii şi persoane) din judeţul Orhei, reflectat în recensământul fiscal din 1 septembrie 1835, cu un număr între 20 şi 29 de gospodării*

Numărul c/o	Numărul în condica de înregistrare	Denumirea localităţilor	Numele proprietarului	Numărul de gospodării	Numărul de persoane		
					Sex masculin	Sex feminin	Numărul total
1.	665	Hârtopul Mare	Răzeşii	**25**	63	52	**121**
2.	149	Găleşti	Răzeşii	**22**	54	50	**104**
3.	759	Pituşca	Răzeşii	**21**	41	38	**79**
4.	948	Chipeşca	Răzeşii	**20**	52	38	**90**
5.	867	Iurceni	Răzeşii	**28**	62	58	**120**
6.	914	Hirova	Răzeşii	**23**	51	54	**105**
7.	573	Coropceni/Sogoluceni	Răzeşii	**25**	65	59	**124**
8.	777	Recea	Răzeşii	**28**	77	69	**146**
9.	648	*Slobozia* Hodorogea	Răzeşii	**20**	48	41	**89**
10.	728	Bieşti	Răzeşii	**24**	49	46	**95**
11.	524	Văsieni	Răzeşii	**25**	40	37	**77**
12.	489	Budei	Răzeşii	**21**	43	44	**87**
13.	572	Zubreşti	Răzeşii	**20**	52	49	**101**
14.	568	Dănceni	Răzeşii	**26**	54	56	**110**
15.	590	Ruseşti	Răzeşii	**24**	47	48	**95**
16.	640	Ciuciuleni	Răzeşii	**22**	48	43	**91**
17.	694	Sadova	Mănăstirea Căpriana	**21**	55	45	**100**
18.	698	Bogzeşti	Răzeşii	**26**	53	54	**107**
19.	866	Cobâlca	Răzeşii	**21**	52	48	**100**
20.	760	Horodişte	O parte funcţ. Pruncul, alta răzeşii	**21**	48	47	**95**
21.	796	Horodişte	Răzeşii	**13**	32	32	**64**

https://biblioteca-digitala.ro

Numărul total al privilegiaţilor	**476**	**1.086**	**1.008**	**2.100**
Numărul total al privilegiaţilor din judeţ	**2.986**	**6.760**	**6.308**	**13.068**
Numărul total al populaţiei din judeţ	**42.998**	**89.542**	**80.860**	**170.402**

* ANRM, *F. 134,* inv. 2, d. 834, f. 23, 24-57.

Datele sistematizate în Tabelul 3 demonstrează că din numărul total de 175 de localităţi, cu 2.986 de gospodării şi 13.068 de locuitori, unde erau înregistrate gospodării de privilegiaţi, 21 (12%) de localităţi aveau un număr între 20 şi 29 de gospodării, ce însumau un număr de 476 (15,9%) de gospodării şi care constituiau un număr de 2.100 (16,1%) persoane, din care 1.086 (16,1%) de sex masculin şi 1.008 (16%) de sex feminin. Ca şi în cazul precedent, aceste localităţi erau, în fond, sate răzeşeşti, doar satul Sadova era proprietatea mănăstirii Căpriana şi satul Horodişte – o parte era proprietatea răzeşilor, altă parte a funcţionarului de clasa a VII-a Pruncul.

Şi de această dată o analiză comparativă a numărului privilegiaţilor din cadrul localităţilor respective, cu numărul total al populaţiei din întreg judeţul Orhei, ne prezintă următorul tablou: celor 476 gospodării de privilegiaţi, comparativ cu numărul total al gospodăriilor din judeţ (42.998), le revenea 1,1%, iar celor 2.100 de persoane de ambele sexe înregistrate în aceste localităţi, comparativ cu numărul total al populaţiei judeţului (170.402) le revenea 1,2%, respectiv 1.086 (1,2%) de sex masculin şi 1.008 (1,3%) de sex feminin.

Şi în cazul precedent, aceste cifre demonstrează ponderea destul de mică a privilegiaţilor comparativ cu numărul total al întregii populaţii din judeţ.

Mult mai mare era numărul satelor cu un număr între 1 şi până la 19 gospodării în care locuiau categoriile sociale privilegiate – boiernaşii, mazilii şi ruptaşii (**Tabelul 4**).

Tabelul 4
Numărul „privilegiaţilor” (familii şi persoane) din judeţul Orhei, reflectat în recensământul fiscal din 1 septembrie 1835, cu un număr între 1 şi 19 gospodării*

Numărul c/o	Numărul în condica de înregistrare	Denumirea localităţilor	Numele proprietarului	Numărul de gospodării	Numărul de persoane		
					Sex masculin	Sex feminin	Numărul total
1.	*2.*	*3.*	*4.*	*5.*	*6.*	*7.*	*8.*
1.	566	Străşeni	Mănăstirea Sf. Parascheva din Iaşi	**14**	30	32	**62**
2.	838	Pănăşeşti	O parte răzeşii, alta moşierul Carl Hartingh	**3**	4	1	**5**

https://biblioteca-digitala.ro

3.	83	Dişcova	Funcţ. de clasa a XII-a Constantin Millo	**5**	9	13	**22**
4.	624	Mateuţi	Mănăstirea Sf. Parascheva din Iaşi	**5**	8	14	**22**
5.	980	Băţeni	Moşierul Ioan Botezatu	**1**	4	3	**7**
6.	603	Ulmu	Răzeşii	**16**	35	30	**65**
7.	703	Mănoileşti	Răzeşii	**7**	19	13	**32**
8.	596	Răculeşti	Răzeşii	**3**	8	5	**13**
9.	716	Dolna	Răzeşii	**4**	7	4	**11**
10.	537	Cioreşti	Mănăstirea Căpriana	**2**	9	3	**12**
11.	600	Butuceni	Răzeşii	**6**	16	19	**35**
12.	66	Breanova	Răzeşii	**13**	28	25	**53**
13.	649	Bardar	Răzeşii	**1**	4	1	**5**
14.	475	Mileşti	Răzeşii	**5**	15	16	**31**
15.	927	Păpăuţi**	Mănăstirea Căpriana	**1**	1	1	**2**
16.	625	Puţuntei	Răzeşii	**18**	41	42	**83**
17.	772	Sârcova	Moşiereasa Casuca Ioan Paladi	**1**	3	3	**6**
18.	666	Brăneşti	Moşierul Constantin Donici	**1**	1	6	**7**
19.	604	Işnovăţ	Moşiereasa Ana Ştefan Donici	**1**	1	3	**4**
20.	778	Horodişte	Mănăstirea Căpriana	**4**	12	6	**18**
21.	637	Ţibirica	Boierul moldovean Dumitru Jora	**4**	4	5	**9**
22.	569	Boghiceni	Serdarul Toader Măcărescu	**9**	17	19	**36**
23.	687	Trebujeni	Mănăstirea Golia din Moldova	**5**	9	11	**20**
24.	531	Săseni	Răzeşii	**12**	34	19	**53**
25.	473	Tătăreşti	Moşierul Ştefan Ruset	**1**	1	2	**3**
26.	676	Bălăşeşti	Răzeşii	**9**	20	18	**38**
27.	802	Nisporeni	Răzeşii	**8**	13	14	**27**
28.	910	Ignăţei	Răzeşii	**17**	53	37	**90**
29.	892	Glinjeni	Sfântul Mormânt	**2**	5	6	**11**
30.	699	Volcineţ	Mănăstirea Frumoasa din Moldova	**7**	24	26	**50**
31.	609	Paşcani	Serdarul Toader Măcărescu	**1**	1	3	**4**

https://biblioteca-digitala.ro

32.	633	Micleuşeni	Mănăstirea Căpriana	**10**	19	18	**37**
33.	828	Oneşti	Răzeşii	**13**	32	34	**66**
34.	690	Drăsliceni	Răzeşii	**4**	11	12	**23**
35.	864	Crăsnăşeni	Moşierul Nicolae Demi	**1**	4	3	**7**
36.	783	Gârla	Răzeşii	**8**	22	16	**38**
37.	820	Izvoare	Răzeşii	**15**	30	25	**55**
38.	708	Rezeni	Răzeşii	**14**	38	26	**64**
39.	675	Căpriana	Mănăstirea Căpriana	**4**	6	4	**10**
40.	632	Zahoreni	Răzeşii	**18**	45	42	**87**
41.	930	Ustia	Sfântul Mormânt	**1**	3	1	**4**
42.	677	Cruglic	Răzeşii	**12**	29	21	**50**
43.	745	Ţipala	Răzeşii	**18**	49	46	**95**
44.	811	Pojăreni	Moşiereasa Ecaterina Suruceanu	**1**	3	1	**4**
45.	560	Ghidighici	Răzeşii	**19**	53	37	**90**
46.	557	Cobâlea/ Cobâleni	Funcţ. de clasa a VII-a Ioan Pruncul	**1**	3	3	**6**
47.	548	Hârtopul Mic	Răzeşii	**3**	6	6	**12**
48.	725	Vărzăreşti	O parte moştenitorii lui Z. Ralli, alta răzeşii	**11**	20	20	**40**
49.	483	Jăvreni	O parte răzeşii, alta boierul mold. Iancu Jurji	**4**	11	13	**24**
50.	740	Zahaicani	Funcţ. de clasa a X-a Vasile Anghel	**4**	9	9	**18**
51.	580	Secăreni	Moşierul, general-maiorul Ceremisinov	**3**	5	2	**7**
52.	638	Curleni	Răzeşii	**18**	48	47	**95**
53.	839	Tânjăleşti	Moştenitorii funcţ. de clasa a VIII-a Ralli	**2**	4	2	**6**
54.	667	Mihuleni	Moşierul Moisei Milkunov	**4**	13	5	**18**
55.	770	Bălăureşti	Răzeşii	**3**	7	12	**19**
56.	610	Malcoci	Mănăstirea Căpriana	**2**	5	4	**9**
57.	763	Ţareuca	Răzeşii	**6**	14	9	**23**
58.	862	Zahaicani	Răzeşii	**1**	5	2	**7**
59.	847	Holercani	Mănăstirea Sf. Sava din Moldova	**6**	13	18	**31**
60.	704	Cruzeşti	Răzeşii	**6**	16	12	**28**
61.	546	Ghetlova	Răzeşii	**13**	37	26	**63**

https://biblioteca-digitala.ro

62.	916	Ohrincea	Boierul moldovean, spătarul Grigore Codreanu	**3**	6	7	**13**
63.	561	Vărzăreşti	Răzeşii	**13**	27	31	**58**
64.	447	Furceni	Prima parte - nobila Ecaterina Russo	**2**	5	2	**7**
65.	633	Molovata	Mănăstirea Golia din Moldova	**4**	10	10	**20**
66.	643	Mirceşti	Răzeşii	**11**	27	24	**51**
67.	466	Ialoveni	Răzeşii	**12**	24	26	**50**
68.	442	Selişte	Boierul moldovean, spătarul Andrei Pavli	**4**	5	5	**10**
69.	766	Dahnovici	Răzeşii	**1**	1	5	**6**
70.	459	Stolniceni	Familia răposatului Manuc Bei	**1**	1	2	**3**
71.	461	Zâmbreni	Răzeşii	**4**	11	13	**24**
72.	462	Voroteţ	Moşierul, nobilul Nicolae Donici	**3**	8	6	**14**
73.	468	Văsieni	Moşierul Teodor Crupenschi	**10**	21	24	**45**
74.	477	Malotogatin	Moşiereasa Laura Sinardo	**8**	21	17	**38**
75.	478	Echimăuţi	Moşierul Enache Lazo	**2**	4	7	**11**
76.	734	Cricova	Boierul moldovean Alexandru Voinescu	**1**	2	2	**4**
77.	490	Brăila/ Negreşti	½ moşierul Şcerbinache Bostan, ½ răzeşii	**3**	4	7	**11**
78.	496	Sociteni	Răzeşii	**10**	27	17	**44**
79.	502	Braviceni	Căminarul Spiridon Pavli	**8**	22	17	**39**
80.	507	Berezlogi	Supusul austriac, moşierul Alexandru Vladov	**7**	16	15	**31**
81.	872	Sărăteni	Cneazul Alexandru A. Moruzi	**2**	7	6	**13**
82.	488	Bolduréşti	Moşierul, comisul Vasile Pogora	**1**	4	1	**5**
83.	525	Drăguşenii Vechi	Răzeşii	**6**	12	14	**26**
84.	571	Şendreni	Răzeşii	**14**	34	38	**72**
85.	574	Călărăşeni	Mănăstirea Golia de peste hotare	**2**	8	9	**17**
86.	575	Micleşti	Moşierul, căminarul Spiridon Pavli	**3**	6	4	**10**

https://biblioteca-digitala.ro

87.	790	Maşcăuţi	O parte a moşierului Iancu Jurji, alta răzeşii	**14**	43	28	**71**
88.	779	Oniţcani	Răzeşii	**7**	14	19	**33**
89.	597	Bărboieni	Mănăstirea Bărboieni de peste hotare	**1**	1	1	**2**
90.	608	Leuşeni	Răzeşii	**10**	23	18	**41**
91.	616	Lozova	Mănăstirea Căpriana	**11**	29	34	**63**
92.	623	Marinici	Răzeşii	**2**	4	2	**6**
93.	751	Oxentea	Mănăstirea Golia de peste hotare	**1**	5	1	**6**
94.	636	Cotul Morii	Episcopia Huși din Moldova	**1**	1	2	**3**
95.	653	Pocşeşti	Nicolae Dumitru Ciolac Zugra	**2**	3	2	**5**
96.	663	Ciopleni	Răzeşii	**1**	2	6	**8**
97.	685	Ghermăneşti	Moşierul, nobilul Iordache Chirica	**9**	11	13	**24**
98.	686	Vorniceni	Mănăstirea Căpriana	**13**	32	26	**58**
99.	688	*Slobozia* Duşca	Moşierul, funcţ. de clasa a IX-a Ioan Ianov	**2**	6	4	**10**
100.	702	Măcăreşti	Cneazul din Moldova, Mihail Grigore Sturdza	**8**	15	20	**35**
101.	710	Morozeni	Răzeşii	**14**	32	30	**62**
102.	712	Meleşeni	Răzeşii	**14**	31	27	**58**
103.	755	Visterniceni	Moşierul, nobilul Constantin Râşcan	**1**	1	2	**3**
104.	741	Ţânţăreni	Răzeşii	**11**	38	28	**66**
105.	753	Trifeşti	Sfântul Mormânt	**2**	5	4	**9**
106.	840	Fundul Galbinei	Răzeşii	**2**	3	3	**6**
107.	775	Găureni	Moşierul Emanuil Kalmuţki	**2**	5	5	**10**
108.	791	Vâşcăuţi	Moşierul Iordache Crupenschi	**5**	12	18	**30**
109.	794	Alcedar	Răzeşii	**10**	27	23	**50**
110.	810	Sămăşcani de Sus	Răzeşii	**13**	35	31	**66**
111.	812	Rădeni	Nobilul Enache Russo	**1**	3	-	**3**
112.	816	Micăuţi	Moşierul, nobilul Alexandru Russo	**1**	3	3	**6**

https://biblioteca-digitala.ro

113.	833	Sipoteni/ Sipoti	Moşierul, nobilul Iordache Dimitriu	**1**	1	3	**4**
114.	932	Băcioi	Răzeşii	**13**	33	25	**58**
115.	570	Ruseni	Răzeşii	**17**	52	36	**88**
116.	971	Roşcana	Răzeşii	**1**	3	2	**5**
117.	598	Frăsâneşti	Răzeşii	**17**	45	48	**93**
Numărul total al privilegiaților				**753**	**1.827**	**1.649**	**3.476**
Numărul total al privilegiaţilor din judeţ				**2.986**	**6.760**	**6.308**	**13.068**
Numărul total al populaţiei din judeţ				**42.998**	**89.542**	**80.860**	**170.402**

* ANRM, F. 134, inv. 2, d. 834, f. 23, 24-57.

** Iertaţi de la plata impozitelor.

Datele Tabelului 4 atestă că din numărul total de 175 de localităţi, cu 2.986 de gospodării şi 13.068 de locuitori, unde erau înregistrate gospodării de privilegiaţi, 117 (66,9%) localităţi aveau un număr între 1-19 gospodării, ce însumau 753 (25,2%) de gospodării cu un număr de 3.476 (26,6%) persoane, din care 1.827 (27%) de sex masculin şi 1.649 (26,1%) de sex feminin. Spre deosebire de cazul precedent, când majoritatea satelor erau răzeşeşti, în cazul prezentat doar 51 (43,6%) localităţi erau răzeşeşti, 6 (5,1%) localităţi erau stăpânite de răzeşi şi alţi proprietari funciari, 21 (17,9%) localităţi aparţineau mănăstirilor (8 mănăstirii Căpriana, 4 mănăstirii Golia din Moldova, 3 Sfântului Mormânt, 2 mănăstirii Sfintei Parascheva şi câte o localitate mănăstirilor Frumoasa, Sfântul Sava, Bărboieni din Moldova şi Episcopiei Huşi), 35 (29,9%) moşierilor şi 4 (3,4%) funcţionarilor de diferit rang.

O analiză comparativă a numărului privilegiaţilor din cadrul acestor localităţi cu numărul total al populaţiei din judeţ ne prezintă următorul tablou: celor 753 de gospodării le reveneau doar 1,8%, iar celor 3.476 persoane înregistrate în aceste localităţi doar 2%.

Ca şi în cazul precedent, aceste cifre demonstrează o pondere destul de mică a privilegiaţilor, comparativ cu numărul total al întregii populaţii din judeţ.

În lista proprietarilor funciari ai acestor localităţi figurează moşierii: Carl Hartingh, Ioan Botezatu, Constantin Donici, Dumitru Jora, Toader Măcărescu, Nicolae Demi, Ştefan Ruset, Ecaterina Suruceanu, Zamfirache Ralli, Moisei Milkunov, Grigore Codreanu, Ecaterina Russo, Andrei şi Spiridon Pavli, Nicolae Donici, Teodor şi Iordache Crupenschi, Enache Lazo, Şcerbinache Bostan, Alexandru A. Moruzi, Vasile Pogora, Iordache Chirica, Ioan Ianov, Mihail Grigore Sturdza, Constantin Râşcan, Emanuil Kalmuţki, Enache şi Alexandru Russo, Iordache Dimitriu ş.a., care erau proprietari şi ai altor moşii din acest şi alte judeţe ale Basarabiei; precum şi funcţionari de diferit rang-proprietari funciari: Constantin Millo, Ioan Pruncul, Vasile Anghel ş.a.

O problemă majoră privind categoriile sociale privilegiate din Basarabia în primele trei decenii după anexare – a boiernaşilor, mazililor şi ruptaşilor –, era cea legată de recunoaşterea statutului lor social. Procedura era de durată, cerea investigaţii migăloase din partea autorităţilor, iar din partea privilegiaţilor prezentarea actelor care ar confirma statutul de privilegiat şi care, de multe ori, s-au pierdut

https://biblioteca-digitala.ro

(pentru că deseori era nevoie de deplasări la Iaşi) sau se aflau la alte persoane din familie, deja căsătorite, sau erau depuse în instituţiile regionale pentru examinare. Lipsa sau insuficienţa documentelor pe care urmau să le prezinte aceste categorii sociale în timpul efectuării recensămintelor fiscale din anii 1835, 1850 şi 1858, se solda cu transferarea lor în categoria birnicilor.

În cele din urmă, administraţia imperială a purces la uniformizarea acestor categorii sociale cu cele din imperiu. Regulamentul privind drepturile de apartenenţă la stările sociale ale locuitorilor Basarabiei din 10 martie 1847 i-a egalat în drepturi pe boiernaşii din Basarabia cu nobilii personali din Rusia, numindu-i în continuare nobili personali, iar pe mazili şi ruptaşi i-a transferat în categoria odnodvorţilor[74].

Concluzii. Analiza datelor de arhivă inedite, documentelor publicate şi lucrărilor în care este abordat tangenţial subiectul pus în discuţie ne permit să concluzionăm că boiernaşii şi mazilii prezintă o categorie socială, iar ruptaşii una fiscală, moştenite în Basarabia din Principatul Moldova. Datele statistice reflectate în recensământul fiscal din 1835 cu referinţă la privilegiaţi – boiernaşi, mazili şi ruptaşi –, atestă că aceştia nu constituiau o categorie socială şi fiscală numeroasă.

După anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, odată cu respectarea până în 1828 a autonomiei limitate şi provizorii autorităţile imperiale au fost nevoite să păstreze intacte şi categoriile sociale privilegiate, acordându-le diferite înlesniri şi privilegii stipulate în „Regulamentul organizării administrative a regiunii Basarabia din 29 aprilie 1818” şi „Regulamentul privind administrarea Basarabiei din 29 februarie 1828”.

Deşi boiernaşii şi mazilii beneficiau de anumite privilegii, administraţia imperială nu-i agrea şi a făcut tot posibilul pentru a-i suprima. Această măsură a coincis şi cu politica imperială rusă de a unifica organizarea administrativă şi socială în provincia nou-anexată. Procesul s-a produs pe seama înlăturării lor treptate, în special a mazililor, din diferite funcţii administrative şi gospodăreşti, şi subminarea prestigiului lor social. Cu timpul, drepturile mazililor au fost limitate, fiind impuşi să îndeplinească prestaţiile locale şi să achite diferite taxe de rând cu birnicii. Ca urmare, unii din ei pentru diferite încălcări au fost transferaţi în categoria ţăranilor, alţii, ruinându-se, s-au dizolvat în categoriile sociale înrudite ale ţărănimii. În pofida acestui fapt mazilii au continuat să-şi păstreze şi în a doua jumătate a secolului al XIX-lea din trăsăturile distincte de ordin social şi spiritual.

Dacă mazilii aveau o componenţă mai compactă social şi etnic, componenţa ruptaşilor era destul de diversă şi pestriţă, incluzând elemente autohtone şi străine, transferate de peste hotare, din Moldova, din mediul ţărănesc, dar şi cele din mediul urban autohton, care n-au fost înscrise în categoriile privilegiate ale societăţii, nu aveau sediu permanent şi nu erau înscrişi în categoria birnicilor, beneficiau de unele privilegii în baza cărţilor de danie emise de domn.

Conform statului juridic, ruptaşii se împărţeau în trei categorii de bază: ruptaşii propriu-zişi, ruptaşii de cămară şi ruptaşii de vistierie, care din punct de vedere economic şi social cel puţin se deosebeau unii de alţii. Deşi, spre deosebire de alte categorii de ţărani, ruptaşii beneficiau, la început, de anumite privilegii, ei totuşi nu constituiau o categorie privilegiată, pe care ar fi putut conta ţarismul, cum s-a încercat să se afirme în istoriografia sovietică. Pe parcurs, chiar şi acele neînsemnate privilegii de care

[74] ANRM, *F. 88,* inv. 1, d. 1.216, f. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

beneficiau – scutirea de prestaţiile locale şi pedepsele corporale fără sentinţa judecăţii –, au fost anulate. Ca rezultat, majoritatea din ei s-au ruinat şi au căzut în dependenţă faţă de moşieri şi faţă de stat.

În conformitate cu „Regulamentul privind drepturile de apartenenţă la stările sociale a locuitorilor Basarabiei din 10 martie 1847”, autorităţile ţariste i-au egalat în drepturi pe boiernaşii din Basarabia cu nobilii personali din Rusia, numindu-i în continuare nobili personali. Respectiv, numărul boiernaşilor, treptat, s-a micşorat. În cazul în care boiernaşii nu deţineau funcţii administrative, treceau, în mod obligatoriu, în categoria mazililor.

Micii boiernaşi erau văzuţi adesea ca un fel de patriarhi ai obştilor ţărăneşti. Însă, odată cu dispariţia generaţiilor care au fost martorii anexării Basarabiei la Imperiul Rus, copiii acestora au completat rândurile mazililor, iar după lichidarea, în 1847, a mazililor ca stare socială şi a ruptaşilor ca o categorie fiscală, aceştia au completat rândurile odnodvorţilor. Prin urmare, ţarismul a căutat să lichideze această discrepanţă sau nepotrivire cu sistemul social rusesc, uniformizând o parte din categoriile sociale basarabene cu cele imperiale ruse, proces care a dus, în cele din urmă, la dispariţia boiernaşilor, mazililor şi ruptaşilor ca stare socială şi fiscală.

Harta Basarabiei la 1818 (Ţinutul Orhei – fragment)
(ANRN, *Fondul 11*, inventarul 1, dosarul 1)

https://biblioteca-digitala.ro

POVEȘTI DE DIVORȚ DIN LUMEA CULTĂ A SĂLIȘTEI (A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA)

Daniela DETEȘAN[1]

DIVORCE PROBLEMS FROM THE CULT WORLD OF SĂLIȘTE (THE SECOND HALF OF THE 19th CENTURY)

ABSTRACT

Our objective is to reconstruct the divorce phenomenon at the level of local Romanian elite from the Orthodox deanery of Săliște. Regarding the studies which are already published about the matrimonial processes, this article presents the causes of marriage dissolution for the commune's leaders from Mărginimea Sibiului and their demographical characteristics (age at divorce, marriage duration, places of origin, places of residence, civil and social-professional statute, number of children). At the same time, we explain which are the available historical resources, their relevance and the manner in which we composed a database in an Airtable *format. Due to the religious character of the marriage, in this period the pace of divorces was slow, maintained in Transylvania until the introduction of civil marriage (1894-1895). The dissolution of the marriage was done only for well-founded canonical reasons, after a long, complicated and costly procedure. The position of the church urging reconciliation after the biblical principle „*what therefore God hath joined together, let not man put asunder*" remained constant, the mission and the pastoral role of the priest in preventing the divorce and restoring the marital life remained essential.*

Keywords: the dissolution of marriage, „force and mutual hatred", Mărginimea Sibiului, family's history, elites, Orthodox Church.

Pentru istorici și demografi, Săliște este un oraș excepțional deoarece dispune de o resursă arhivistică de o importanță majoră. La sediul Protopopiatului Ortodox Săliște se păstrează în stare excelentă un fond apreciabil de documente istorice corespunzătoare secolelor XIX-XX. Descoperind cu câțiva ani în urmă această arhivă ecleziastică[2] am construit o bază de date electronică în format *Airtable*, care conține 528 dosare de divorț, corespunzătoare intervalului 1860-1890. Aproape jumătate au fost procese finalizate printr-o sentință de divorț total – mai exact 223 –, iar restul controverse/neînțelegeri matrimoniale (114), dosare incomplete (49), dosare ne-soluționate (54), despărțiri „de pat și masă" (19), cazuri în care s-a reușit împăcarea partenerilor (40) și cazuri respinse de tribunal (29).

---

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române, Cluj-Napoca; e-mail: detesan@academia-cj.ro.

[2] Daniela Deteșan, *Arhiva protopopiatului ortodox Săliște (1848-1937)*, în „Anuarul Institutului de Istorie «George Barițiu». Series Historica", LV, 2016, p. 277-292; Mircea Abrudan, *Istoria, organizarea, muzeul și arhiva Protopopiatului Ortodox Săliște (1628-1989)*, în vol. „Patrimoniul istorico-juridic românesc din Mărginimea Sibiului (Rășinari, Săliște)", coord. Ela Cosma, Cluj-Napoca&Gatineau, Editura Argonaut&Symphologic Publishing, 2020, p. 543-570.

https://biblioteca-digitala.ro

Acest articol urmărește să ofere informații cu privire la trendul divorțurilor finalizate printr-o sentință definitivă în cele mai înalte cercuri ale societății din sudul Transilvaniei. Strategia a fost să alegem doar acele cupluri din elita societății incluse în baza noastră de date. Căutăm răspuns la întrebări de genul: Au solicitat mai des disoluția mariajului persoanele cu un statut social privilegiat? Sau divorțul s-a pronunțat și în cazul categoriilor cu venituri și educație scăzute? Ce factori influențează elitele locale în decizia de a divorța? Pentru ce motive instanțele bisericești de judecată au acordat divorțul claselor privilegiate?

Săliștea este caracterizată printr-o concentrare excepțională de proprietari orientați spre creșterea oilor și vitelor. Fiecare oier era în același timp și negustor fiindcă avea pivnița plină de brânză, lapte, lână, postav. Tot la a cincea casă se afla o mașină de cusut, iar trei părți din femeile Săliștei își câștigau traiul lucrând croitoria, cusătoria și țesătoria[3]. „Haina țărănească săliștеană a fost pusă și înălțată ca podoabă până la masa regală" – afirma pe bună dreptate scriitorul Ioan Slavici. Fecioara Ana Jițian, originară din Săliște, creatoarea unei fundații de 30.000 de coroane pentru ocrotirea bolnavilor și neputincioșilor (1919) a lucrat în tinerețe un costum popular pentru regina Elisabeta a României. Soția însărcinatului de afaceri englez în Ardeal, d-na Rattingan, cu prilejul vizitei în Săliște (iulie 1919) a rugat să i se confecționeze, la fel ca reginei Maria, un costum popular săliștean[4].

Locuitorii, numiți „mărgineni" („mocani", „țuțuieni", „ungureni"), au profitat de localizarea geografică, au colindat sate, târguri, orașe, străbătând Moldova, Basarabia și Bucovina, ajungând până în Serbia și la Constantinopol, iar spre răsărit în Ucraina, Crimeea și Caucaz. **Se întorceau acasă de la „economia oilor și vitelor"** cam o dată pe an, **încărcați de cunoștințe și deschiși la ideile noi ale timpului**. Duși în afaceri de negoț departe de casă, bărbații trimit peste vară lână, brânză, lapte acru și bani. Bună parte dintre ei după ce trec granița se stabilesc la Râmnicu Vâlcea, Târgu Jiu, Horezu, Craiova, Alexandria, Câmpulung, Călărași, București, Medgidia, Constanța. Cei reveniți acasă își zidesc case de piatră – după 1866 chiar case cu etaj –, și ridică între 1874-1881 biserica din Brata, în stil neogotic. Domnii poartă ceasuri de buzunar, iar fruntașii comunelor au ceasuri de perete. Lucrează cu entuziasm, se dovedesc inteligenți și cinstiți. Nu sunt spectacular de bogați, dar posedă bunuri care le permit un anumit standard de viață. Sunt oameni de omenie, cu un simț național dezvoltat, creatori ai unor instituții precum „Casina română" (1878), „Reuniunea meseriașilor" (1882), „Reuniunea pompierilor voluntari" (1882), „Casa de păstrare" (1884), „Reuniunea de cântări" (1899), „Reuniunea de înmormântare", „Reuniunea de înfrumusețare", „Reuniunea economilor".

Structura ocupațională relevă un grup consistent de negustori („bolțași", proprietari de prăvălii), oameni atenți la pungă, născuți și crescuți într-un mediu profund românesc și ortodox, cu puternice tradiții cărturărești. Una dintre cele mai vechi și mai renumite întreprinderi comerciale românești din Ardeal, firma „Ioan Comșa și fiul (Casa Comșa)" și-a pus bazele la Săliște în 1852. Ea aproviziona

---

[3] Nicolae Moisin, *Începutul și desvoltarea meseriilor și a negoțului în Săliște*, în „Foaia Poporului", XII, nr. 46/7(20) noiembrie 1904, p. 594.

[4] Daniela Deteșan, *Anul 1919 în protopopiatul ortodox Săliște*, în Oana Mihaela Tămaș, Ioan Bolovan (coord.), „Între război și pace. Românii și Europa Central-Răsăriteană la finalul primei conflagrații mondiale", Cluj-Napoca, 2020.

https://biblioteca-digitala.ro

populația din localitate și împrejurimi, precum și 5-600 de negustori-clienți cu marfă – zahăr, orez, articole coloniale (cafea, ceai, condimente), fructe sudice (smochine, măsline), săpun, foițe de țigări, lumânări, pânzeturi, stofe, bumbac, mătase, fierărie. Petru I. Comșa, fiul fondatorului, avea să lase o fundație de 100.000 coroane (1919) pentru pregătirea teoretică și îndrumarea practică a tinerilor dornici să urmeze o carieră comercială.

Dosarele proceselor matrimoniale sunt mai puțin documentate decât alte izvoare demografice (registre parohiale de stare civilă, recensăminte, foi familiale). Problema majoră o reprezintă faptul că sursele istorice sunt dispersate în diferite localități și conservate în edificii și depozite diferite, aflate în custodia statului și a bisericii. Ne lipsește un inventar detaliat al surselor și există încă fonduri arhivistice neinventariate, ceea ce le face inaccesibile cercetării.

Calitatea documentelor diferă, pe alocuri dosarele de divorț sunt incomplete și numărul pieselor poate varia de la una-două până la 35-36. Din cele 7.300 de foto-copii realizate la Săliște se disting dosare cu peste 100 de pagini (Petru Tempenariu versus Maria Pușchilă[5], ambii din Săliște, sau Maria Tempenariu din Galeș versus Bucur Lupea din Săliște[6]), în vreme ce altele conțin doar decizia („deliberatul”) care desfăcea căsătoria.

Referințele istoriografice s-au concentrat asupra unor micro-analize derulate mai ales la nivelul satelor. Din 1999, de la cartea despre familia românească din Transilvania semnată de Sorina Paula Bolovan, când s-a relevat tiparul mariajului precoce și poziția inferioară a femeii în familie în raport cu bărbatul, avem indicații clare că la mijlocul secolului al XIX-lea s-a menținut un nivel scăzut al divorțului. Simion Retegan (2009) estimează că numărul divorțurilor nu depășește procentul de unu la sută, că la fel ca pretutindeni se căsătorea bogat cu bogat, sărac cu sărac, nobil cu nobil, aspirația generală îndreptându-se spre ocuparea unei poziții cât mai bune în cadrul ierarhiei existente[7].

Avantajul major oferit de acest gen de surse îl reprezintă informația de background despre soți și implicit viziunea mai largă și mai aprofundată asupra vieții indivizilor. Nu numai că obținem informații demografice vitale, dar putem înțelege mai bine mecanismele divorțului și factorii care au afectat desfacerea mariajului (legislația, dezvoltarea și modernizarea economică, educația, religia, mediul socio-cultural, numărul copiilor, emanciparea economică a femeii, urbanizarea și industrializarea). Aceste dosare s-au creat și păstrat la autoritățile ecleziastice, care îndeamnă constant la reconciliere după principiul biblic „ceea ce Dumnezeu a unit, omul să nu despartă”.

Divorțul nu a ocolit nici cele mai de frunte familii din Mărginimea Sibiului. Îl regăsim în documentele de arhivă interferând în viața medicilor, avocaților, învățătorilor, negustorilor, proprietarilor de oi. Cel puțin la nivel teoretic aceștia trebuiau să constituie un model de comportament și ținută morală în comunitate. Prin trauma divorțului a trecut familia care ținea crâșma din Tilișca, familia măcelarului

[5] Arhiva Protopopiatului Ortodox Român Săliște (în continuare: APORS), 154/1872.
[6] *Ibidem*, 147/1876.
[7] Simion Retegan, *Strategies of Marriage in the Romanian Rural Society from Transylvania in the Middle of the 19th Century*, în „Transylvanian Review”, XVIII, Supliment no. 1, 2009, p. 185-194.

https://biblioteca-digitala.ro

de frunte din Săliște, familia preotului Iacob Popoviciu din Sibiel – Eufrosina, fiica preotului, a trăit 11 ani alături de soț fără nicio neînțelegere, dar la doi ani după ce bărbatul a plecat în România (1880) pentru afaceri economice familia lor se destrăma datorită adulterului femeii[8].

Fără îndoială că disoluția maritală a avut un impact dramatic asupra vieții și experienței individuale, afectând bunăstarea economică și socială a cuplurilor. Declarația lui Ioan Popa, avocat în Mediaș și ulterior Sibiu, atunci când soția sa cerea desfacerea mariajului este mai mult decât ilustrativă: „Nevastă-mea a făcut din căsătoria cu mine o operațiune financiară. Iubirea mea s-a prefăcut într-o ură de care nu mă credeam capabil. Și dacă n-am rupt la moment toate legăturile casnice, a fost temerea de scandal public. La contopirea amorului meu în ură au contribuit nehărnicia nevestei mele de a purta economia casei, înclinațiunea ei la lux, facerea de datorii fără știrea mea, înstrăinarea de avere și aplecarea ei la petrecerea în societate contra voinței mele. Aproape doi ani am luptat ca să abat pe actoarea de la scăderile ei, dar toată lupta a fost zadarnică[9]".

Recursul la document trimite direct în intimitatea cuplului și ne dezvăluie un modus vivendi dominat de iubire, gelozie, ură, mândrie, vinovăție, ușurare, furie, tristețe, confuzie, amenințări, presiuni psihologice, speranță. O cheie de lectură aduce în discuție elementul spectaculos și scandalos: adulter, bigamie, violență conjugală, consum excesiv de alcool. Motivele de divorț sunt uneori plauzibile și serioase, alteori doar fleacuri și ambiții care alimentează focul vrajbei și neînțelegerii. Echilibrul sufletesc se descompune cu totul de vorbe necălite și ațâțătoare, ceartă, trai rău, beție, bătăi, insulte, maltratări, conflicte pentru zestre, relații de dragoste nepermise. Dialogul și cooperarea efectivă în configurația familială rămân deziderate de neatins, iar decizia de despărțire este irevocabilă. Atunci când părinții și/sau socrii intervin, crizele conjugale se acutizează și se aruncă insulte și acuzații dintre cele mai grave: „Părinții soției se laudă că vor cheltui 4.000 florini ca să despartă nevasta mea de mine și 3.000 florini va da zestre celui ce o va lua a doua oară"[10] – iată cum denunță presiunea parentală și aranjamentele maritale Bucur Lupea, originar din Galeș.

Maria Tempenariu (16 ani) și Bucur Lupea (28 ani) au încheiat la Galeș contractul de bună învoire (11 ianuarie 1870) și s-au cununat nouă zile mai târziu. Tânăra provenea dintr-o familie cu șase copii, a judelui Nicolae Tempenariu. Tânărul se ocupa cu afaceri economice și de negoț, având în subordine mai mulți ciobani cu care ajunsese până în sudul Basarabiei, aproape de granița cu Ucraina, în lunca inundabilă a Prutului. Era învățat încă din copilărie cu munca și-și câștiga un trai bun și creștinesc din „economia de vite". Mărturisea că bucuros ar fi șezut lângă iubita și draga lui nevastă de-ar fi avut vreo pensie sau rentă, „ca să o păpăm în tihnă și odihnă", dar nu avea și nu deținea atari venituri fără muncă și fără trudă[11]. Absențele îndelungate de acasă, puținul timp petrecut alături de soție, constrângerile părinților

---

[8] APORS, 92/1882.

[9] Sibiu, 26 noiembrie 1878, Răspunsul avocatului Ioan Popa din Sibiu la solicitarea soției sale pentru desfacerea căsătoriei, în APORS, 162/1879.

[10] Sibiu, 13 martie 1874, Răspunsul lui Bucur Lupea din Galeș contra soției sale adresat scaunului protopopesc Sibiu I, în APORS, 147/1876.

[11] Sibiu, 13 martie 1874, Răspunsul lui Bucur Lupea din Galeș contra soției sale, Maria născută Tempenariu, adresat scaunului protopopesc, în APORS, 147/1876.

https://biblioteca-digitala.ro

și sila făcută fiicei lor la încheierea căsătoriei, bătăile, „ura neinvingibilă și nedumerită asupra bărbatului” au constituit motivele cererii de divorț înaintate de Maria Tempenariu forului matrimonial din Săliște. Punct cu punct acuzele au fost combătute – „nici nu-mi pot închipui ce fel de lipse a putut simți soția mea în timpul lipsei mele de acasă! Poate că n-a avut dulceață sau fructe sudice cu care noi de altmintrea nu ne-am dresat și învățat cerul gurii și chiar când ne-ar place și nouă astfel de delicatețe boierești trebuie să ne acoperim numai atâta cât ne ajunge plapoma rectius straiul!”[12].

Cum la instanța de judecată părțile puteau fi reprezentate printr-un avocat, Maria Tempenariu a apelat la asistența lui Iacob Bologa, iar soțul ei la avocatul dr. Dumitru Răcuciu. Fostul consilier aulic al Transilvaniei la Viena, Iacob Bologa (1817-1888), era înrudit prin căsătorie cu protopopul Sibiului, Petru Bădilă (care îi era socru) și cu protopopul Săliștei, Ioan Hannia, directorul Seminarului teologic din Sibiu (care îi era cumnat). De cealaltă parte, mai tânărul Dumitru Răcuciu (1839-1886) a frecventat Academia de drept din Sibiu și a urmat studii juridice la Viena și Graz, unde și-a luat doctoratul (1866). A fost primul stenograf român din Ardeal, autor al primului tratat de stenografie română, apărut la Sibiu (1864) cu sprijinul mitropolitului Andrei Șaguna. Împreună cu Moise Braniște a fost stenograf oficial la dieta de la Sibiu (1863-1865). A deținut funcția de secretar consistorial la Sibiu, apoi a exercitat profesia de avocat. Era prieten cu familia generalului pașoptist Gheorghe Magheru[13]. În calitate de avocat al lui Bucur Lupea anexează la dosarul de divorț un „certificat de notorietate publică”, emis de primăria comunei Giurgiulești, plasa Cahul-Prut, județul Bolgrad, unde a domiciliat reclamatul de la începutul anului 1872 până în 26 octombrie 1874. Documentul menționează că împricinatul s-a bucurat de exemplară notorietate, având purtări dintre cele mai bune, neprovocând pe nimeni și achitând regulat toate sarcinile ce i s-au impus[14].

Comisari investigatori sunt numiți în proces Petru Iuga (preot în Tilișca) și Nicolae Răcuciu (preot în Săliște). La școala din Galeș s-au interogat peste 20 de martori, în prezența primarului Irimie Stănilă. Paralel cu procesul de divorț supus deciziei instanțelor bisericești, la Tribunalul din Sibiu se judeca un alt proces, pe parte civilă, intentat de Bucur Lupea împotriva socrului Nicolae Tempenariu, pentru violență publică comisă prin năvălire voinică în casa sa. Totul plecase de la un incident din seara de Sf. Nicolae a anului 1872, când în căminul conjugal s-a petrecut o altercație între soți la care intervenise judele Tempenariu care își serba ziua onomastică. Maria Tempenariu reclamă că soțul a bătut-o într-un chip tiranesc, iar din bătaia asta a zăcut 20 de zile în pat, timp în care copilul lor, Dumitru, în vârstă de un an, zbiera de frică și era agățat cu picioarele de sforile leagănului. Evidența statistică arată că imboldul principal în 7% din cauzele matrimoniale judecate la Săliște a fost bătaia[15]. Crizele conjugale și căsătoriile violente scot în evidență drame umane profunde,

---

[12] Sibiu, 13 martie 1874, Răspunsul lui Bucur Lupea contra soției sale către scaunul protopopesc, în APORS, 147/1876.

[13] *Dumitru Răcuciu*, în „Țara Bârsei”, X, nr. 1, ianuarie-februarie 1938, p. 26-27.

[14] Giurgiulești, 28 ianuarie 1875, Certificat emis de primarul comunei privind moralitatea lui Bucur Lupea, în APORS, 147/1876.

[15] Daniela Deteșan, *În lege și în afara ei. Românii din Transilvania la mijlocul secolului al XIXI-lea / In law and out of law. The Transylvanian Romanians in the middle of 19-th century*, Cluj-Napoca&Gatineau, Editura Argonaut&Symphologic Publishing, 2016, p. 123.

https://biblioteca-digitala.ro

abateri de la normele morale tradiționale, într-un cuvânt o viață nefericită unde iubirea nu mai exista și poate nici nu existase vreodată.

Mentalitatea masculină minimalizează păcatul „maltratărilor și vătămărilor grele”, bărbații nearătându-se îngrijorați de efectele agresiunilor fizice: „Mărturisirea mea că am bătut-o dovedește că o atare intenție draconică n-am avut, ci i-am dat bătaie mai puțină decât a meritat. Apoi fie convinși și contrarii că după cum n-am fost nici până acum omorâtor de oameni, nici pe viitor nu voi fi, cu atât mai puțin omorâtorul femeii mele”[16]. Cu atât mai mult cu cât, completează bărbatul, „în urma unei zgârieturi două, niciunei dame de curte nu i-a plesnit în cap să se pună la zăcut, cu atât mai puțin o va face aceasta o galeșiană”[17].

Doi ani a durat procesul de divorț dintre Maria Tempenariu și Bucur Lupea. A costat 80 florini[18], cam un sfert din salariul mediu al unui învățător pe un an de zile. Sentința s-a pronunțat la 9 ianuarie 1876 și stabilea dizolvarea căsătoriei pe motiv de silă, maltratări, ură, presupus adulter, cu posibilitatea ca soții să se recăsătorească. Plata cheltuielilor judiciale se împărțea în mod egal între soți și s-au mai adăugat 50 florini pentru părinții soției, datorită silei făcută fiicei lor la căsătorie. Soțul nu este de acord cu decizia și o contestă. Cauza se trimite spre reviziune și rejudecare la Scaunul protopresbiterial al Miercurii, care emite o nouă sentință la 14 august 1876: divorț total cu plata în mod egal a 80 florini, plus 50 florini de achitat pentru tatăl soției. Deoarece ambii soți sunt acum nemulțumiți, procesul se rejudecă și se dă la 2 decembrie 1876 sentința finală: divorț total pe motiv de „silă și ură nedumerită reciprocă”, iar cheltuielile revin tatălui soției, care poartă vina cea mai mare la acest divorț prin sila făcută fiicei sale[19].

Avocatul Ioan Popa (34 ani) s-a căsătorit cu Agnes Ana Trandafir (18 ani) la 28 mai 1872 în biserica „Sfinta Treime” din cetatea Brașovului, avându-l ca preot cununător pe Bartolomeu Baiulescu[20]. Legătura conjugală s-a păstrat aproape șapte ani; la 11 septembrie 1879 se elibera sentința Scaunului protopresbiterial al Tractului Sibiu I de despărțire totală a numiților, cu posibilitate de recăsătorie și plata în mod egal a unui canon de 100 florini în termen de 15 zile[21].

Avocat în Mediaș și ulterior la Sibiu, Ioan Popa (1838-1906) a fost redactor și proprietar al ziarului umoristic „Calicul” (1881-1895; 1903-1906), una dintre cele mai bune reviste de umor din Transilvania. Membru în direcțiunea „Albinei”[22], el domicilia în Sibiu pe strada Pintenului, la nr. 19. Soția sa, originară din București, a

---

[16] Sibiu, 27 octombrie 1874, Duplica lui Bucur Lupea contra soției Maria Lupea, în APORS, 147/1876.

[17] Sibiu, 13 martie 1874, Răspunsul lui Bucur Lupea contra soției sale către scaunul protopopesc, în APORS, 147/1876.

[18] Sibiu, 9 ianuarie 1876, Specificațiunea speselor judiciale în procesul divorțial dintre Maria Tempenariu și Bucur Lupea, în APORS,147/1876.

[19] Sentința nr. 2.655/B în procesul de divorț dintre Maria și Bucur Lupea, în APORS, 147/ 1876.

[20] Brașov, 24 iulie 1878, Carte de cununie, în APORS, 162/1879.

[21] Sibiu, 11 septembrie 1879, Sentința scaunului protopresbiterial dată în ședința consistoriului arhidiecesan prin Nicolae Popea (arhimandrit și vicar episcopal) și Nicanor Frateșiu (secretar consistorial), în APORS, 162/1879.

[22] *Gazeta Transilvaniei*, LXIX, nr. 116/27 mai (9 iunie) 1906, p. 2; *Foaia poporului*, XIV, nr. 22/28 mai (10 iunie) 1906, p. 297.

https://biblioteca-digitala.ro

intentat acțiune de divorț la Scaunul protopopesc al tractului Sibiu I datorită „urei reciproce nedumerite". Mărturisește că nu l-a iubit încă de la început. La acest impediment canonic s-au mai asociat diferența de caracter și de temperament, diferența de vârstă (la căsătorie soțul avea 34 ani, iar soția 18 ani), clima Transilvaniei, nostalgia și dorul părinților, care „începuseră a-mi afecta liniștea sufletească și a-mi produce oarecare nemulțumire. Domnul Ioan Popa începând a manifesta o răceală neexplicabilă pare că înadins a voit să smulgă din inima mea și puțina afecțiune ce silită încă o mai păstram pentru Domnia Sa și să-mi producă o ură nedumerită. Avea o purtare rece și antipatică, neglijându-mă în toată privința mai de tot. Am fost necesitați a ne deosebi cu totul unul de altul, trăind dânsul în Sibiu, iară eu la părinții mei în București, așa că, trai bun și creștinesc între noi nu mai poate fi"[23].

Agnes Ana Trandafir era reprezentată prin avocatul dr. Dimitrie Răcuciu din Sibiu (fost secretar consistorial), iar Ioan Popa se reprezenta singur. În zadar au încercat preotul-paroh din Sibiu-Cetate, Zaharia Boiu[24] (1863-1895), și protopopul Ioan Hannia (1855-1878) o împăcare. Soții aveau convingerea că legătura matrimonială nu mai putea exista între ei din cauza „urei reciproce nedumerite". Și dacă nu făcea femeia pașii procesuali, „îi făceam eu", declară Ioan Popa în răspunsul către Scaunul protopopesc Sibiu I. Continuă susținând că această căsătorie a fost o alianță a iubirii adevărate cu iubirea fictivă. „Eu am făcut factorul iubirii, nevastă-mea al neiubirii. Nu-i mirare, deci, dacă o atare alianță au produs fructele nimicirii noastre sociale"[25].

Vârsta fragedă, lipsa experienței de viață și credința că „n-ar fi chiar nici iertat a refuza mâna mea unei mâini întinse de un cavaler cu poziție" au determinat-o pe Ana Trandafir să accepte cererea în căsătorie. Dacă ar fi știut că domnul Popa nu află în ea persoana potrivită și-ar fi luat curajul a-l refuza. Dar presupunea că avocatul, în cumpăna etatei, va fi un cavaler cu judecată și-și va căuta de soție o damă de salon, iar nu o contesă sau trabant de bucătărie[26].

Spesele judiciale ale procesului, în sumă de 59 florini, s-au compus din: plata asesorilor, fiscalului și a notarului Scaunului protopresbiterial (24 florini), sentința (15 florini), taxa pentru reviziune (15 florini) și taxa pentru fondul protopresbiterial (5 florini)[27]. Comparativ, un pieptar costa trei florini, o dispensă la căsătorie se plătea cu cinci florini și un cal valora 115 florini.

Dumitru Popa, proprietar și neguțător de oi, făcea parte dintr-o familie de frunte din Săliște. Era verișor cu dr. Ioan Borcia[28], fiscal consistorial și defensor

---

[23] Sibiu, 16 octombrie 1878, Acțiunea divorțială a Anei Popa, prin avocatul dr. Demetriu Răcuciu, către Scaunul protopresbiterial al tractului Sibiu I, în APORS, 162/1879.

[24] Sibiu, 20 iulie 1875, Zaharia Boiu către protopopul Ioan Hannia în legătură cu neînfățișarea avocatului Ioan Popa la toate încercările de împăciuire din cancelaria oficiului parohial Sibiu-Cetate, în APORS, nr. 33/1878.

[25] Sibiu, 26 noiembrie 1878, Răspunsul avocatului Ioan Popa contra Anei Popa la incusa pentru desființarea căsătoriei, în APORS, 162/1879.

[26] Sibiu, 12 decembrie 1878, Replica Anei Popa contra soțului Ioan Popa, avocat în Sibiu, pentru dizolvarea totală a legăturii conjugale, în APORS, 162/1879.

[27] APORS, 162/1879.

[28] Ioan Borcia (1835-1883), avocat public în Sibiu, fiscal și defensor matrimonial la Consistoriul Arhidiecezei Transilvaniei. Născut în Săliște, este fiul preotului Dimitrie Borcia. A studiat gimnaziul la Sibiu; doctor în drept la Universitatea din Graz. Decedat la Sibiu în vârstă

https://biblioteca-digitala.ro

matrimonial. Alexandru Şteflea i-a fost naş de cununie în 1871, la căsătoria cu Paraschiva Comşa. Cinci ani era diferenţa de vârstă dintre tinerii căsătoriţi, el născut în 1849, ea în 1854. Paraschiva provenea dintr-o familie cu patru copii, „din părinţi buni în comuna noastră". A primit la căsătorie o zestre de 1.650 florini – sumă care ulterior a făcut obiectul unui proces civil între Dumitru Popa şi Petru Comşa (socrul său). Unicul fiu al cuplului, Petru, s-a născut în 1875, dar nu a trăit decât doi ani[29].

În iarna anului 1874-1875 Dumitru Popa pleacă peste munţi cu afaceri şi la întoarcere găseşte casa pustiită şi lada nevestei goală. Îşi cheamă soţia acasă pentru „a-şi regenera viaţa şi economia şi a creşte pe copilul lor barem cum pretinde cinstea, vaza familiilor noastre şi încă şi în folosul naţiunii şi bisericii noastre, către care părinţii noştri au fost cu toată râvna". Dorinţa-i rămâne fără ecou şi se refugiază în România la fratele său, Opre Popa, spre a-şi câştiga traiul vieţii cum fac toţi economii de oi din Sălişte şi împrejur. Paraschiva Comşa cere divorţul pe motiv de pribegie (soţul se afla la Cadina, lângă Călăraşi[30]), „ură nedumerită", patima de a-şi petrece zile şi nopţi prin cârciumi şi de a juca jocuri hazarde: „Am crezut că bărbatul meu se va sili să fie ca şi părinţii lui, om cu nume bun şi cu purtări bune. Dânsul însă m-a înşelat amar şi prin jocul de cărţi şi desfrânări şi-a risipit starea lui de la părinţi şi zestrea mea venind la sapă de lemn. Eu din această cauză l-am urât de tot şi nu voiesc a mai trăi cu el[31]".

„Comisari de investigaţiune" se numesc Petru Iuga, preotul din Tilişca, şi Ioachim Muntean, preot în Gura Râului. În timpul cercetărilor comisiei, Dumitru Popa recunoaşte că a căutat când şi când distracţie în Casina Săliştei, unde mergeau mulţi domni şi unde atât el cât şi alţii au petrecut, au băut laolaltă şi au jucat uneori şi în cărţi. Cu toate acestea nu acceptă ca motiv divorţial un lucru pe care toată inteligenţia din Sălişte azi îl face, în consecinţă forul protopresbiterial este în drept a sista acest proces din oficiu[32]. Neagă că a mers în România cu bani împrumutaţi, dar chiar dacă ar fi făcut aceasta, se întreabă: „Oare numai eu o fac? Sau nu o face şi tatăl actorei în timpuri grele de iarnă, sau dânsa coconiţa actora e fata lui Rotschild a pretinde ca eu, ca econom, să o ţin ca pe o prinţesă din Poplaca? I-am trimis tot felul de lucruri trebuitoare unei femei, i-am lăsat lână destulă să-şi facă cele de lipsă, i-am lăsat vin, vinars, i-am tocmit servitoare, i-am cumpărat tot felul de papuci şi haine, i-am lăsat toate ca la o prinţesă, precum nu a fost altă femeie tânără în Sălişte mai bine şi cu multe necesare prevăzute. Dară coconiţa, sau mai bine zis tatăl ei, se vede a fi nici cu atât mulţumit! Apoi e drept că nu am purtat-o, nici nu am dus-o pe clasa prima

---

de 48 de ani. Vezi Zaharia Boiu, *Seminţe din agrul lui Christos. Cuvântări bisericeşti pe toate duminicile, prasnicele şi sărbătorile de preste an, precum şi la casnale bisericeşti, publice şi private*, tom III, Sibiu, 1899, p. 102-107.

[29] Sălişte, 1 martie 1879, Atestat de moarte semnat de preotul Daniel Neamţu, în APORS, 88/1878.

[30] Sibiu, 12 decembrie 1878, Suplica urgentă a Paraschivei Comşa către scaunul protopopesc al tractului Sibiu I contra soţului ei, în APORS, nr. 191/1878.

[31] Sibiu, 9 octombrie 1879, Declaraţia supletorie a Paraschivei Comşa în cauza matrimonială dintre ea şi soţul ei, Dumitru Popa din Sălişte, în APORS, 270/1879.

[32] Sălişte, 20 februarie 1879, Răspunsul lui Dumitru Nicolae Popa contra soţiei sale Paraschiva născută Comşa, în APORS, 57/1880.

https://biblioteca-digitala.ro

a căii ferate la Expozițiunea din Paris ca să se preumble ca și Coana Chirița"[33]. Nu i-am trimis eu prin diferiți martori obiecte din România acasă pentru a-i împlini extravaganțele ei pătimașe? Pretensiunile ei sunt cu mult mai mari decât ale unei contese de curte. Noi, economii, dacă voim să fim ruinați peste noapte cum îi place actorei, nu putem împlini toate capriciile, toate excentritățile și luxurile unei femei rău învățate de la părinți și agitate prin dânșii. Cu toate acestea, posed încă destulă avere spre a putea griji de soția mea și a-i putea împlini și poftele cele mai extravagante ce nicio sălișteancă nu pretinde, decât actora"[34].

Sentința Scaunului protopresbiterial din noiembrie 1879 desființează căsătoria pe temeiul dreptului canonic (§113 p. 8, în combinare cu „Pravila", cap. 183) și dă voie părților a se recăsători. Soțul trebuie să plătească 100 florini cheltuieli de judecată soției[35]. Dumitru Popa consideră sentința nedreaptă, nejunstă și nevalidă. Întocmește o „apelațiune și o nulitate": „întreb pe părintele administrator [Moise Toma] să-mi spună cu mâna pe inimă, Domnia Sa n-a fost niciodată în crâșmă, și nu s-a jucat niciodată un Preference? Și chiar și așa, jocul de cărți nu este și nu poate fi motiv canonic de despărțire"[36]. Cu atât mai mult cu cât Codul penal austriac (1853) valabil în Transilvania fixa pedepse pentru jocul de cărți (vezi articolul 522[37]). Pentru că acuzațiile s-au confirmat, legea penală i-a condamnat pe Dimitrie Berza, executor regesc, de 37 ani, la o pedeapsă de 10 zile în arest, ulterior preschimbate în bani – 50 de florini valută austriacă în fondul școlarilor din Săliște (pentru jocul de cărți și vătămare ușoară trupească); Nicolae Mosora din Săliște, de 37 ani, s-a condamnat la plata a 40 de florini (pentru jocul hazard în cărți); polițistul Alexandru Șteflea din Săliște, de 43 ani, tată a cinci copii, și primarul din Săcel, Bucur Respop (originar din Rășinari), de 40 ani, s-au găsit vinovați pentru jocul de cărți neiertat și s-au pedepsit fiecare cu câte 10 florini (în fondul săracilor din Săliște[38]).

Forul de a doua instanță, Consistoriul eparhial, emite o nouă sentință în procesul de divorț matrimonial dintre Paraschiva Comșa și Dumitru Popa. Părțile se

---

[33] Sibiu, 26 aprilie 1879, Duplica nr. 50/1879 în legătură cu desființarea totală a căsătoriei lui Dumitru Nicolae Popa cu Paraschiva născută Comșa, în APORS, 57/1880.

[34] Sibiu, 26 aprilie 1879, Duplica lui Nicolae Popa către forul matrimonial de prima instanță în cazul desființării totale a căsătoriei, în APORS, ad. nr. 50/1879, 43/1879.

[35] Sibiu, 30 octombrie 1879, Sentința scaunului protopresbiterial în cauza matrimonială Comșa versus Popa, în APORS, 270/1879.

[36] Sibiu, 10 decembrie 1879, Appellațiune și nullitate a lui Dumitru Popa (prin avocatul dr. Nicolae Olaru) contra soției sale, Paraschiva Comșa (prin avocatul dr. Demeter Răcuciu), în APORS, nr. 332/1879, 3.444/1879.

[37] „Cel ce joacă însuși, precum și cel ce lasă pe alții ca să joace la sine acasă jocuri ce se numesc ale fortunei pure sau de hazard, precum și verce jocuri care sunt propite acum prin prescripte speciale, se va pedepsi de fiecare arătare cu mulctă [pedeapsă/amendă] de la zece până la două sute de florini din care terță parte se va da denunciatorului, cărui de va fi și el în caz de pedeapsă i se va ierta și pedeapsa întreagă. Străinii care vor cădea în pedeapsă pentru această arătare se vor amânda din imperiu", în *Codicele penal despre crimini, delicte și abateri, ordinăciunile despre competința judeților penali și regulământul de tipariu din 27 mai 1852 pentru imperiul Austriei* (Edițiune oficiale), Viena, 1853, p. 181.

[38] Săliște, 12 martie 1879, Sentința judecătoriei cercuale regești Săliște în afacerea de transgresiune normată de §411 și §522 din codul penal, semnată de judecătorul Ioan Maxim, în APORS, III/217/1879.

https://biblioteca-digitala.ro

îndreaptă la conviețuire în frica lui Dumnezeu deoarece nu s-a constatat nici beția, nici jocul de cărți, nici risipirea averii în așa măsură încât să constituie motiv canonic de divorț[39].

Învățătorul Ioan Alămorean (23 ani), originar din Alămor, cleric absolut cu studii la Sibiu, s-a cununat la 17 februarie 1880 cu Maria Hulpuș (18 ani), greco-catolică din Alămor. După ce au trăit despărțiți cinci ani și după multe încercări eșuate de a restabili între dânșii traiul conjugal se pronunță divorț total prin acțiunea din 30 octombrie 1881, pe „motivul urei nedumerite și a silei actorei". Ulterior, la 12 noiembrie 1882, Scaunul protopresbiterial al Săliștei a decis îndreptarea părților la conviețuire. Cu această sentință, învățătorul se declară nemulțumit întrucât „soția a căzut în adulter cu un jandarm și s-a umplut de boale sifilitice". Drept urmare cere revizuirea deciziei Consistoriului arhidiecezan (ca for de a doua instanță și de revizuire). Forul de a 2-a instanță prin decizia din 17 martie 1883 a casat sentința forului de primă instanță și a retrimis procesul spre rejudecare. În ședința din 24 octombrie 1883 Scaunul protopopesc al Săliștei acordă divorț total și condamnă soția la plata cheltuielilor de judecată[40].

Eutimiu (Eftimie) Macrea, proprietarul ospătăriei din Săcel, și-a căsătorit fiica, pe Sora Macrea (18 ani), cu Dionisie Miclăușan, proprietar de oi. Mirele era unul dintre cei patru copii ai preotului Dumitru Miclăușan[41] (1812-1879) din Tilișca și se cununa a doua oară, după ce divorțase de Dobra Borcea din Săliște. Sora Macrea era fina preotului Ioan Platoșiu din Săcel. Când s-a făcut tocmeala la prima întâlnire, tatăl miresei a promis că le va da spre locuință și folosire birtul (făgădăul) din Săcel, plus un fânaț de 30 care de fân spre folosire. După cununie (10 noiembrie 1874) tinerii s-au mutat la părinții lui, în Tilișca, apoi au venit cu locuința în Săcel. Traiul lor împreună n-a ținut mai mult de două săptămâni deoarece bărbatul și-a petrecut mai mult timp plecat cu oile. Viața conjugală se întrerupe de mai multe ori pentru că bărbatul pleacă peste Carpați cu afaceri specifice oierilor. Îi acuză pe socri că nu păstrau curățenia în casa lor și că nici servitorii nu puteau mânca mâncarea făcută de soacră-sa. Treptat au apărut neînțelegeri, iar pentru dezbinarea cuplului erau vinovați părinții nevestei sale[42].

Nu trec doi ani de la căsătorie și Sora Macrea solicită Scaunului protopopesc Sibiu I – prin avocatul Iacob Bologa –, declararea de nulă a căsătoriei sale. Arată fără ocol în acțiunea inițiată la 1 mai 1876 că nu vroise să se mărite după unul pe care l-a lepădat altă femeie, ci dorea să se mărite după fecior june. S-a măritat silită după Dionisie Miclăușan. Lipsa iubirii reciproce a produs totala nemulțumire și neîndestulire, iar faptul că a pălmuit-o pe ea și pe tatăl ei a urcat ura ce-o avea deja contra soțului și a înrădăcinat-o în inima ei astfel că nu se putea stinge vreodată[43].

---

[39] Sibiu, 22 februarie 1880, în APORS, nr. 3.444/B/1879.

[40] Gura Râului, 27 septembrie 1885, Propunerea asesorului referent Ioachim Muntean referitoare la cazul de divorț al familiei Alămorean, în APORS, 52/IV/1885.

[41] Ioan Bratu, *Monografia școalei gr.-orientale române din Tilișca*, Sibiu, 1913, p. 79-80.

[42] Sibiu, 19 ianuarie 1877, Răspunsul lui Dionisie Miclăușan la acțiunea soției către scaunul protopresbiterial, în APORS, 101/1877.

[43] Sibiu, 1/13 mai 1876, Acțiunea inițiată de Sora Macrea către scaunul protopopesc, în APORS, 310/1881.

https://biblioteca-digitala.ro

Protopopul Ioan Hannia denumește comisia investigatorie formată din Iacob Popoviciu, paroh în Sibiu, și Constantin Bailla, capelan în Vale, care în prezența a doi bărbați de încredere ascultă sub jurământ mărturiile prezentate de ambele părți. Defensorul matrimonial dr. Ioan Nemeș (18 august 1878) opinează, după ascultările de martori desfășurate la Săcel și Tilișca, că se poate desființa căsătoria, cu precizarea că reclamanta trebuie să plătească cheltuielile de judecată întrucât motivul divorțial provine din partea ei[44]. În ședință extraordinară, la 26 august 1878, Scaunul protopresbiterial Sibiu I ia în dezbatere procesul matrimonial dintre Sora Macrea și Dionisie Miclăușan. Erau de față ambele părți, președintele scaunului, Ioan Hannia, asesorii Daniel Neamțu, paroh în Săliște, Ioan Iosof, paroh în Tilișca, Nicolae Rechițan, paroh în Galeș, Petru Iuga, paroh în Tilișca, și notarul Dimitrie Cunțan. Prin vot unanim procesul se decide cu divorț total. În privința cheltuielilor de judecată în sumă de 52,40 florini se stabilește că se vor suporta de părinții actorei, vinovați de încheierea căsătoriei[45]. Sora Macrea a contestat decizia până la Consistoriul mitropolitan (forul III de instanță). La 3 octombrie 1879, în ședința Consistoriului mitropolitan se aprobă dizolvarea căsătoriei și se impune părinților actorei ca pe lângă cheltuielile de judecată să mai plătească un canon de 50 florini în fondul general mitropolitan pentru sila și intimidările făcute actorei la căsătorie[46].

Divorțul dintre medicul Basil (Vasile) Szabó din Sibiu și soția sa Olimpia născută Teodori, originară din Roman (Moldova), se înscrie în tiparul propus în urmă cu 58 de ani de sociologul William Goode[47] – divorțul era privilegiul claselor elitare care și-l puteau permite din punct de vedere financiar.

Basil (Vasile) Szabó a fost medic la Institutul Teologic Pedagogic Andreian din Sibiu între 1864 și 1877. Soția sa, Olimpia, era fiica unui medic născut și crescut în Austro-Ungaria. La căsătoria oficiată în 20 mai 1865 mireasa avea 17 ani, iar doctorul 48 de ani. Persoane educate și liberale în gândire, asigurate din perspectivă financiară, ambii aleg să pună capăt mariajului din pricina „urei nedumerite reciproce” (§113, p-ctul 8 din „Compendiul de drept canonic”). Soția invocă nostalgia și dorul părinților depărtați, clima Transilvaniei și o răceală inexplicabilă cu care dr. Szabó pare că a voit înadins să smulgă din inima ei cele din urmă afecțiuni ce le avea pentru el. Pe scurt, „pare că Cerul a voit a introduce în sufletul ei o ură și o antipatie către persoana dânsului”[48]. Medicul invocă diferențele de caracter și temperament, dar mai ales diversitatea părerilor despre modul viețuirii și a sprijinirii lor reciproce. Credea că tânăra va fi primit o educație potrivită împrejurărilor noastre de aici și că se va acomoda acestora și împrietenindu-se cu caracterul și temperamentul său, că va conlucra nu numai spre conservarea, ci și spre înmulțirea stării mele materiale. Însă

---

[44] Sibiu, 18 august 1878, Opiniunea defensorului legilor în cauza divorțială Macrea versus Miclăușan, în APORS, 101/1878.

[45] Sibiu, 26 august 1878, Protocolul ședinței scaunului protopresbiterial gr.-ort. al scaunului Sibiu I, în APORS, 101/1878.

[46] Sibiu, 3 octombrie 1879, Sentința în cauza divorțială a Sorei Macrea din Săcel contra soțului Dionisie Miclăușan din Tilișca, semnată de mitropolitul Nicolae Romanul și secretarul mitropolitan Elia Măcelariu, în APORS, nr. 8 bis, 101/1878.

[47] William Goode, *Marital Satisfaction and Instability: A Cross-Cultural Class Analysis of Divorce Rates*, în „International Social Science Journal”, 14, no. 3, 1962, p. 507-526.

[48] Sibiu, 29 septembrie 1872, Acțiunea Olimpiei Szabó împotriva soțului, dr. Basiliu Szabó, în APORS, 21/1873.

https://biblioteca-digitala.ro

pretensiunile pe care i le-a făcut soția, „încât a trebuit să cheltuiesc în timpul petrecut laolaltă aproape la 20.000 florini” și prin aceasta să se ruineze materialmente mai de tot, „plătind și datorii însemnate care le făcea dânsa fără știrea și voia mea” și nu în interesul lor strâns familial, l-au dus la convingerea că „în educația, temperamentul, în părerile noastre despre conviețuire este o astfel de diferență care îi amărăște de tot viața și le face imposibilă ulterioara conviețuire”[49].

Suma de 20.000 florini întrece cu mult limita normală a acelor vremuri și întărește realitatea că un divorț aducea cu sine costuri importante. Păstrând proporțiile, de problemele unui divorț costisitor și complicat s-au lovit contele Boni de Castellane, membru al înaltei aristocrații franceze, de Anna Gould, fiica și moștenitoarea milionarului american Jay Gould. Citim în paginile „Tribunei”, ziarul înființat de Ioan Slavici la Sibiu (1884), că după 11 ani de căsnicie fiica marelui industriaș și magnat al căilor ferate a cerut divorțul pentru mai multe infidelități și scandaluri ale contelui. E interesantă risipa mare de bani pe care au făcut-o: 50 de milioane franci în timpul căsniciei. Palatul lor din Paris (Palais Rose) a costat nouă milioane de franci[50].

În sentința de divorț pronunțată la 10 februarie 1873, trimisă părților în copie autentificată, se admite că deși biserica ortodoxă nu recunoaște nici diferența de educație, nici diferența de temperament și caracter a soților conjugali drept motive canonice pentru divorț, totuși în acest caz s-a dovedit „ura reciprocă neinvingibilă a părților” și se permite disoluția mariajului cu posibilitatea de recăsătorie. Vina pentru desființarea faptică a matrimoniului o poartă soția, deoarece a părăsit căminul conjugal, refugiindu-se la părinții ei. De aceea este obligată la plata unui canon de 100 florini în fondul bisericilor sărace[51]. Cheltuielile de judecată de 70 florini se împart în mod egal între parteneri.

Reuniunea meseriașilor din Săliște organiza în februarie 1906 „o producțiune teatrală cu joc și tombolă” în sala festivă a Școlii din Săliște. Din program „Surugiul”, cântecel comic de Vasile Alecsandri și „Scara Mâței”, operetă de V. Alecsandri[52]. Un an mai târziu, tot în centrul protopopiatului, la Săliște, se juca sceneta „Năsdrăveniile divorțului” (24 octombrie 1907).

Manuscrisul[53] ce însumează 33 de pagini se păstrează în original la Muzeul Culturii Săliștene (Vila Peligrad), sub nr. 1.741. Scurta piesă de teatru într-un singur act, cu opt personaje, are o intrigă simplă și caracter comic. Cel mai probabil este o traducere în limba română a comediei în trei acte „Les surprises du divorce” („Surprizele divorțului”), scrisă de Alexandre Bisson și Antony Mars, Paris, 1891. Personajul principal este Nicu Ionescu, autor, creator de piese de teatru și operete. Aneta, originară din Mehadia, era prima lui nevastă. S-a măritat nu de cheful ei, ci din voința mamei, Cleopatra, convinsă că toate femeile trebuie să se mărite. Pe soacra lui Nicu

---

[49] Sibiu, 4/16 octombrie 1872, Răspunsul doctorului Basil Szabó către Scaunul protopopial Sibiu I pentru desfacerea căsătoriei, în APORS, 21/1873.
[50] *Tribuna*, X, nr. 204/1 (14) noiembrie 1906, p. 5.
[51] Sibiu, 10 februarie 1873. Sentința de divorț în cazul Olimpia Teodori versus Vasile Szabó, în APORS, 21/1873.
[52] *Foaia poporului*, XIII, nr. 5/30 ianuarie (12 februarie) 1905, p. 60.
[53] Adresez mulțumiri domnului profesor Marius Boromiz, directorul Liceului Tehnologic „Ioan Lupaș” din Săliște, pentru fotocopierea și transmiterea manuscrisului.

https://biblioteca-digitala.ro

(mama Anetei) a părăsit-o soțul, care a fugit din țară: „și-a luat lumea-n cap numai să scape de ea". Cleopatra, fostă actriță cu trecut artistic, era inamovibilă, ca actuala magistratură. „Nu poți să-ți tragi sufletul de ea! Guvernele se schimbă, popoarele dispar, lumea se mai duce, ciuma chiar și trece și ea, dar soacra nu, stă pe loc! Am putea cel puțin scăpa de dânsa, măritând-o. Aș înzestra-o numai să mă scap de ea" – spune deschis Nicu Ionescu. Dulcea mama-soacră l-a făcut „un rimător prost pentru că nu găsea o rimă" și-i reproșa că a produs în doi ani doar 127 lei și 50 de bani cu piesele lui, în vreme ce „Voievodul țiganilor"[54] a realizat un profit de 20.000 de lei într-un an. Nu surprinde ostilitatea față de soacră a lui Nicu Ionescu; o considera intrigantă, capricioasă, plină de nazuri și marafeturi. Deoarece venitul familiei Ionescu se ridica la 20.000 lei, dar cheltuiau dublu, și-au scos la vânzare vila din Sinaia. Unchiul lui Nicu, Gurilescu, vizitează reședința familiei după ce „aproape trei ani n-am mai dat prin țară". Se dovedește a fi un fost admirator al Cleopatrei din vremea când juca la Brașov. Atunci când Guță Flăcăreanu, prietenul nedespărțit al lui Nicu, îi mărturisește că o iubește pe nevastă-sa, el caută să-l însoare cu altă femeie. Candidata perfectă, Sofița, se refugiază împreună cu tatăl ei Smochinescu în frumoasa vilă din Sinaia, ca să nu-i strice ploaia rochia cea nouă. Sofița face o impresie deosebită, dar Flăcăreanu o refuză. Finalul se animă atunci când, după mai multe contradicții, Nicu îi dă o palmă soacrei sale și soția sare în apărarea mamei, încasând la rându-i o lovitură de la Nicu. Drept urmare, acțiunea se mută la tribunal[55].

În concluzie, acest articol prezintă câteva procese de divorț din lumea cultă a Protopopiatului ortodox Săliște. Avem indicații clare că la mijlocul secolului al XIX-lea s-a menținut un nivel scăzut al divorțului. Din setul de date folosit reiese că femeile au cerut mai des divorțul decât bărbații, la fel ca în Franța și Olanda[56]. În două cazuri, divorțul s-a acordat prin consimțământ mutual al soților. Este deja demonstrat că atunci când femeia are autonomie financiară, ea poate iniția mai des divorțul decât bărbatul[57]. Dintre cuplurile divorțate toate aveau copii. Principalul motiv de divorț a fost „sila și ura nedumerită". Sub această denumire generică se reuneau violențe fizice sau verbale, consumul excesiv de alcool, risipa averii, căsătoria aranjată, neacordarea zestrei promise, diferite boli sau neputințe fiziologice. Conform canoanelor „ura nedumerită" trebuie să fie reciprocă. Vorbim de o perioadă în care oamenii nu au o libertate prea mare în a lua decizii personale, când căsătoria se aranja de părinți sau rude, din motive economice. Această superficialitate în materie de matrimoniu, clădită mai ales pe considerente de ordin material și mai puțin pe o reală afecțiune, va duce la crize conjugale asociate cu divorțul. În plus s-a dovedit deja că o soție educată are mai multe oportunități economice și poate mai ușor divorța (vezi

[54] Operetă a cărei muzică a fost compusă în 1885 de Johann Strauss pe un libret scris de Ignatz Schnitzer, după un roman al scriitorului maghiar Jókai Mór. În România, opera a fost reprezentată pentru prima dată în data de 9 ianuarie 1890 la Teatrul Național din București.
[55] *Năsdrăveniile divorțului*, Muzeul Culturii Săliștene, nr. 1.741.
[56] Manon van der Heijden, *Domestic violence, alcohol abuse and the uses of justice in early modern Holland*, în „Annales de démographie historique", nr. 2, 2015, p. 80.
[57] Margaret Brining, Douglas Allen, *„These boots are made for walking": why most divorce filers are women*, în „American Law and Economic Asociation", 2000, p. 126-169.

https://biblioteca-digitala.ro

teoria lui Gary Becker privind instabilitatea maritală[58]). William Goode (1962) argumenta că divorțul este privilegiul celor bogați, iar scăderea costului divorțului l-au făcut accesibil și claselor sociale inferioare, astfel încât în final acestea din urmă erau cele care divorțau mai mult. Valeria Soroștineanu (2010) reconfirmă pentru protopopiatele ortodoxe Sibiu I și Sibiu II acest trend, dar și tiparul patriarhal al societății tradiționale românești, întâietatea masculină și baza strict materială a mariajelor. Deși majoritatea proceselor divorțiale i-au avut protagoniști pe membrii comunităților rurale, cazul Constanța Popovici-Barcianu (descendenta ilustrei dinastii clericale din Rășinari) versus Iacob Arsenie (teolog absolut) arată că „sila morală și ura neinvincibilă" nu constituie o excepție nici în lumea bună a bogaților cu averi mari[59]. Săliștea are atâția și atâția domni care alcătuiesc clasa așa-zisă inteligentă și care sunt în număr așa mare cum numai câteva orașe mai au[60]. Diana Covaci (2003) arăta că și în cazul greco-catolicilor Biserica încerca prin procedura judecătorească îndelungată, costisitoare și complicată impunerea ideii că divorțul trebuie să fie ultima soluție la problemele matrimoniale[61].

---

[58] Gary Becker (1930-2014), economist american, profesor de economie și sociologie la Universitatea din Chicago. Vezi G. Becker, Elisabeth Landes, Robert Michael, *An Economic Analysis of Marital Instability*, în „Journal of Political Economy", vol. 85, nr. 6, 1977, p. 1141-1187.

[59] Valeria Soroștineanu, *Iubirea între divorț și căsătorie: Studii de caz în mediul ortodox transilvan*, în Ioan Bolovan, Diana Covaci, Daniela Deteșan, Marius Eppel, Crinela Holom (coord.), „În cautarea fericirii. Viata familială în spațiul românesc în sec. XVIII-XX, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2010, p. 99-111; Idem, *Considerații asupra căsătoriei și divorțului în lumea ortodoxă a Transilvaniei (1899-1916*), în C. Pădureanu, I. Bolovan (coord.), „Studii de demografie istorică (secolele XVII-XXI)", Arad, Editura Gutenberg Univers, 2010, p. 115-130.

[60] *Înc-o vorbă despre Săliște. Ce ar putea fi Săliștea? Ce ar trebui să fie Săliștea?*, în „Gazeta Transilvaniei", LXIX, nr. 266/2(15) decembrie 1906, p. 2.

[61] Diana Covaci, *Problema divorțului în protopopiatul greco-catolic al Reghinului*, în „Arhiva Someșană", 2, 2003, p. 205-216.

https://biblioteca-digitala.ro

ISTORIA HERGHELIEI DE LA SÂMBĂTA DE JOS, JUDEȚUL BRAȘOV, OGLINDITĂ ÎN DOCUMENTELE VREMII ÎN PERIOADA 1872-1913 (I, 1872-1885)

Judit GRAPĂ[1]

THE HISTORY OF THE STUD FARM FROM SAMBATA DE JOS, BRASOV COUNTY, REFLECTED IN THE DOCUMENTS OF THE TIME DURING 1872-1913. PART I

ABSTRACT

Even if the purpose of establishing the Făgăraș Stud Farm in 1873, was to „improve the Transylvanian mountain horse (Szekler) through Lipizzaner and Arabian stallions", practically from the beginning, this project turned into a horse breed Lipizzaner. Here they developed, lived and trained, specimens that honorably represented their race. The beauty of the horses and the fame of the stud farm, determined important personalities of the time, to step on its doorstep. Its history is reflected below, as described in the newspaper Vadász-es Verseny-Lap, *the official sports publication of the time in Budapest.*

Keywords: Lipizzaner horse breed, Sambata de Jos, documents, horse competitions, official visits.

Incinta Hergheliei de la Sâmbăta de Jos, cu Castelul de vară Brukenthal (cca. 1900)[2]

---

[1] Documentarist, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat", Făgăraș;
e-mail: iuditgra@yahoo.com.

[2] https://www.darabanth.com/en/major-auction/24/categories~Hungarian-postcards/Transylvania~9440/Alsoszombatfalva-Sambata-de-Jos-Menes-uradalom-mansion~II1291220/, accesat: 25 mai 2020, ora 13,34.

https://biblioteca-digitala.ro

Încă din vremuri străbune, legătura dintre cal și om a fost una specială, iar cei doi au reprezentat o parte din marile bogății ale lumii. Prietenia și respectul lor sunt consemnate din cele mai vechi timpuri. Desene murale, picturi antice aduc un omagiu acestei relații fascinante. Fără domesticirea calului, omenirea nu ar fi ajuns acolo unde este în prezent. Poate fi considerat unul dintre animalele care au contribuit la schimbarea istoriei de pe pământ. De-a lungul timpului, prea puține au fost comunitățile umane și categoriile sociale care să nu fi crescut și folosit calul.

Așa au procedat și locuitorii Transilvaniei cu aceste animale maiestuoase. Terenurile întinse, pădurile bogate, munții înalți, clima și bogăția vegetației au făcut din această zonă un loc propice pentru creșterea cailor. Dorința de conservare și de creștere a efectivelor existente aici, care erau renumite și apreciate în Europa, au stopat scoaterea lor de pe aceste teritorii. Însă, începând din secolul al XVIII-lea această îndeletnicire a constituit o sursă importantă de câștig, având în vedere creșterea din ce în ce mai mare a numărului solicitărilor.

Importanța creșterii cailor în Transilvania este dovedită de numeroasele documente care au rămas în acest sens. „Ardelenii credincioși, în cursul mesei regale, au oferit reginei ca dar de nuntă ce aveau ei mai prețios: cai”[3]. Este textul unui hrisov care descrie nunta lui Beatrice de Aragon cu Regele Matia Corvin din 1476. Bine cunoscute sunt cadourile constând în cai primite de principii și oamenii de vază ai Transilvaniei „de la sultani și demnitarii turci sau voievozi ai Moldovei”. De exemplu, Mihály Teleki, secretarul principelui Mihail Apafi I, a primit ca „danie de la sultanul Mohamed al IV-lea un armăsar pur sânge arab pe nume Aadjaz în anul 1668” sau în „1741 contele Bánffy primește de la regina Maria Tereza armăsarul Hanibal”[4].

La dezvoltarea și creșterea diferitelor rase de cai din Transilvania a contribuit toată populația. Însă un rol important până la sfârșitul secolului al XVIII-lea l-au avut hergheliile înființate de familiile aristocrate, adică cele private, care își permiteau să cumpere armăsari din cele mai scumpe rase, folosiți mai ales pentru reproducere. Renumele hergheliilor existente aici a ajuns în toată Europa. Îmbucurător este faptul că „armăsarii din hergheliile particulare au contribuit în măsură largă la înmulțirea cailor din proprietatea iobagilor din jur, deoarece le era îngăduit și lor să-și ducă iepele la armăsarii selecționați din herghelii”[5].

Cel care a înființat primele două herghelii de stat din Ungaria, pe vremea Imperiului Habsburgic, a fost împăratul Iosif al II-lea. Apoi, Guvernul maghiar a extins după anul 1867 acest program și în Transilvania. Principiul era: „calul ardelean de câmpie să fie îmbunătățit prin armăsari cu jumătate de sânge englez – mai ușor, calul șvăbesc și săsesc prin armăsari Nonius și jumătate sânge englez – mai robust (Furioso, North-Star), calul ardelean de munte (secuiesc) prin armăsari lipițan și arab”[6].

Locația propusă pentru creșterea cailor lipițani în Transilvania a fost Țara Făgărașului, una dintre cele mai bogate și întinse zone, cu munți semeți, pășuni bogate în iarbă grasă și curată.

---

[3] *Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul: 1918-1928*, vol. I, București, Cultura Națională, 1928, p. 388.
[4] *Ibidem*, p. 388-389.
[5] *Ibidem*, p. 388.
[6] *Ibidem*, p. 391-392.

https://biblioteca-digitala.ro

Referitor la creşterea cailor în această zonă, consemnările existente ne dovedesc faptul că atât populația săracă, cât și nobilimea zonei s-au preocupat de această îndeletnicire. Nici familiile princiare care au locuit aici nu s-au lăsat mai prejos. Deja în 1632 „domeniul dispunea de 997 de cai, iar numărul acestora s-a ridicat în 1637 la 2.043”[7]. Inventarul din 1632 ne vorbeşte despre existenţa în Cetatea Făgăraş a trei grajduri, iar într-unul dintre ele a unui număr de „10 mânji și cai”[8], și de o herghelie la Mândra, unde „sub îngrijirea păstorilor Mondrai Galliale și Bika Bukurencz, erau 120 de cai”[9].

În rândurile de mai jos vom încerca să reconstituim o parte din istoria actualei Herghelii de cai lipițani de la Sâmbăta de Jos, jud. Brașov (fosta Herghelie de la Făgăraş, Comitatul Făgăraş), așa cum a fost oglindită în documentele vremii.

Materialul cercetării de bază l-au constituit informațiile publicate în ziarul „Vadász- és Verseny-lap”[10] („Foaie de Vânătoare și Concurs”), apărut la Budapesta, pentru toată perioada studiată, 1872-1913. La acesta se adaugă și unele documente emise de Parlamentul de la Budapesta în epoca respectivă.

Nobili și impunători, eleganți dar și robuști, caii din rasa Lipicza provin din rândul celor mai vechi rase cabaline din Europa. Istoria lor îndepărtată se reîntoarce în timp până în anul 1580, în localitatea Lipicza (actualmente aparținând de comuna Sezana din Slovacia), unde pe moșia lui arhiducele Carol al II-lea Francis de Austria[11] pune bazele fondării unei herghelii, având ca scop creșterea unei rase care să satisfacă gusturile rafinate ale aristocrației Curții Imperiale. Pentru aceasta se propunea crearea unei noi rase, care să îmbine calitățile fizice și cele comportamentale cu rezistența fizică.

Bazele hergheliei au fost constituite din încrucișarea cailor aduși din Spania, „24 de iepe andaluze, 3 armăsari andaluzi”, cu cei de munte autohtoni, „caii locali din Karst”[12], ca apoi de a lungul timpului, odată cu extinderea, să fie achiziționate și alte tipuri de cai, aduși din diferite părți ale Europei. Astfel, „caii de origine daneză din Frederiksborg și cei din Kladruby, Cehia, au contribuit la dezvoltarea masei cor-

---

7 David Prodan, *Urbariile Țării Făgărașului. Vol. I. 1601-1650*, Bucureşti, Editura Academiei RSR, 1970, p. 21.
8 *Ibidem*, p. 176.
9 *Ibidem*, p.180-181.
10 Este primul ziar sportiv apărut în limba maghiară, în anul 1857 la Pesta, sub titlul „Lapok a lovászat és vadászat köréből” („Foi din domeniul ecvestru și de vânătoare”), fondat de Bérczy Károly. De-a lungul existenței sale, titlul, dar mai ales subtitlul s-au modificat de mai multe ori. În anul 1872 se numea „Vadász- és Verseny-lap”, nume ce s-a păstrat pe perioada studiului, având subtitlul de „publicație oficială a asociațiilor de jocheu din Ungaria și în special din Pesta”. Din 7 ianuarie 1874 se schimbă în „publicația asociațiilor de jocheu din provincie și Pesta și a sportului de vânătoare”, ca apoi din 5 iunie 1878 să se transforme în „publicația oficială a asociațiilor de jocheu din Pesta și provincie și a tuturor reprezentanților comitetelor de creștere a cailor”. Se modifică din nou în 19 octombrie 1882, în „Pentru totdeauna-foaia ecvestră națională” și se păstrează pe o perioadă mai îndelungată. Ca o completare, periodic au fost adăugate și numele asociațiilor al căror ziar oficial devenea, ca de exemplu: „Asociația Tattersal Maghiar, Polo-Club din Budapesta, Asociația birjarilor de trăsuri domnești, Asociația națională a ogarilor” etc.).
11 1540-1590, fiul împăratului Ferdinand I al Austriei.
12 *Lovaskiállitás a szilvásváradi állami gazdaságban*, Szilvásvárad, 1971, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

porale, iar caii arabi, cu constituția lor fizică nobilă și armonioasă, cu temperamentul lor viguros, au îmbunătățit colecția”[13] și au adus aportul la obținerea unei noi rase pure.

În cursul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea au fost puse bazele celor șase linii fondatoare, tot la Lipicza, iar acestea erau: Conversano, Pluto, Favory, Maestoso, Siglavy-Capriola, Neapolitano. După care, mai târziu, au mai apărut două linii: Tulipan, în 1800, și Incitanto, în 1802.

Pregătirile au fost începute, iar despre planurile înființării unei herghelii de stat la Făgăraș se vorbește pentru prima dată în paginile acestui ziar, prin „Raportul de declarații și întrebări” al Comisiei Naționale Centrale pentru Creșterea Cailor din Imperiul Austro-Ungar, dată publicității ca urmare a consfătuirilor acesteia din anul 1872. În capitolul A, „Declarații”, la pct. 3 este trecut un „Raport privind înființarea în viitor a Hergheliei de la Făgăraș”, iar la pct. 7 un alt „Raport despre scopurile privind domeniul de la Făgăraș”. În capitolul B, „Întrebări”, la pct. l lit. c, a fost publicată următoarea: „Dacă Comisia consideră că este bine ca în herghelia care urmeză a fi înființată la Făgăraș, în scopul menținerii în stare pură a rasei calului transilvănean secuiesc, să fie cumpărați pentru probă mânji de armăsari și de iepe din rasa secuiască și în timp, curat și pentru experiment, să fie aduși și cai din rasa Lipicza?”[14].

Numărul ziarului în care se pomenește pentru prima oară despre viitoarea Herghelie de la Făgăraș

Pentru ca acest plan să poată fi pus în aplicare cât mai repede, Comisia Financiară a Camerei Deputaților din Budapesta votează la începutul lunii noiembrie 1872 bugetul pentru cheltuielile hergheliilor de stat, în cadrul căruia este alocată suma de 60 de mii de florini „pentru organizarea domeniului de la Făgăraș, care va fi preluat de la Ministerul Finanțelor”[15]. Publicația sus menționată face precizarea că această sumă a fost ștearsă (retrasă) pentru că „situația financiară a țării nu permite ca să se înființeze herghelia”[16].

Totuși, o scurtă știre publicată pe 15 ianuarie 1873 ne comunică faptul că „îngrijitorul Bois Roussel, care se simte bine, dar suferă în permanență de tuse, este trimis la Herghelia de la Făgăraș pentru a schimba aerul”[17].

---

[13] *Ibidem*, p. 5.
[14] *Vadász -és verseny-lap*, nr. 37/18 septembrie 1872, p. 274.
[15] *Ibidem*, nr . 45/13 noiembrie 1872, p. 332.
[16] *Ibidem*.
[17] *Ibidem*, nr. 3/15 ianuarie 1873, p. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

Chiar dacă s-a dorit amânarea cu un an a amenajării hergheliei, totuşi Parlamentul include şi votează la capitolul „Cheluieli excepţionale”, la intervenţia lui Radó Kálmán, Simonyi Lajos, Orbán Korizmics şi Tisza L., alocarea a jumătate din suma propusă de 60 de mii de frt.[18], adică 30 de mii”[19]. Acest lucru a permis începerea pregătirilor.

Despre mutarea primilor cai Conversano de la herghelia Mezőhegyi la „cea care este în formare la Făgăraş”, în vederea „înnobilării cailor de munte”, se vorbeşte pentru prima dată pe data de 17 septembrie 1873[20].

Interesant este că deja în anul 1873, la emiterea „Albumului Hergheliei Maghiare” de la Budapesta – după picturile în ulei „care se găseau la Serviciul de Creştere a Cailor din cadrul Ministerului Agriculturii” şi puteau (erau două dimensiuni diferite) fi comandate de la fotograful Ellinger –, sunt expuse de la Făgăraş pozele a doi cai: armăsarul Conversano-Erker şi iapa Conversano[21].

Ştirea numirii oficiale a primului comandant al hergheliei este publicată în luna decembrie 1873, când „Majestatea Sa, a binevoit să-l numească pe subcolonelul Ilniczky Károly, până în prezent comandant la Herghelia Sfântu Gheorghe”[22]. Deci, în concluzie, la sfârşitul anului 1873 la Sâmbăta funcţiona deja o herghelie de cai, condusă de un comandant militar, care însă era încă în organizare.

Herghelia se întindea pe o suprafaţă de „8.152 jugăre cadastrale, însă nu erau crescuţi exclusiv numai cai”[23]. Deţinea mai multe ferme pe teritoriul Ţării Făgăraşului, constând în crescătorii de porci, oi, vite. De asemenea, dispunea de păşuni şi păduri.

Totuşi transferul cel mai important de efective este confirmat pe 1 iulie 1874, printr-un articol care precizează că „organizarea Hergheliei de la Făgăraş (...) a devenit recent o faptă reală (...). Pe data de 15 iunie a plecat de la Herghelia din Mezőhegy la Făgăraş un efectiv de 85 de iepe lipiţane. (...) Numărul iniţial stabilit de iepe pentru herghelie era de 100, efectiv ce trebuia completat prin cumpărarea a 25 de iepe din rasa pură *secuiască*”. În continuare este menţionat că „de mai mulţi ani a fost adunat la Mezőhegy acest material lipiţan de prăsilă, care a fost dus la Făgăraş şi în care sunt reprezentate, mai mult sau mai puţin, exemplarele curate din rasele Maestoso, Favory, Pluto şi Conversano. Pentru prăsilă, pentru început, vor fi adaptaţi armăsarii Maestoso şi Conversano, care au stârnit o atenţie publică demnă la Expoziţia de la Viena, un excelent Favory bătrân, un Pluto şi doi armăsari de rangul doi”[24]. De asemenea, s-a ridicat problema cumpărării direct de la herghelia princiară a 1-2 armăsari de rasă pură. Tot în acest număr apare reconfirmat numele comandantului Ilniczky, despre care se precizează că „de mulţi ani stă la fruntea hergheliilor din Transilvania şi cunoaşte temeinic condiţiile de acolo”. Medic şef principal este notat domnul Pistelka, „un om tânăr, excelent în meseria lui”, iar Lázár Jakab ca director

[18] Florini/forinţi austro-ungari.
[19] *Vadász -és verseny-lap*, nr. 9/26 februarie 1873, p. 69.
[20] *Ibidem*, nr. 39/17 septembrie 1873, p. 284.
[21] *Ibidem*, nr. 50/3 decembrie 1873, p. 371-372.
[22] *Ibidem*, nr. 53/24 decembrie 1873, p. 396.
[23] Constantin Băjenaru, *Comitatul Făgăraş (1876-1918)*, Alba Iulia, Editura ALTIP, 2016, p. 143.
[24] *Vadász -és verseny-lap*, nr. 26/1 iulie 1874, p. 186.

https://biblioteca-digitala.ro

al gospodăriei hergheliei, „care îndeplinind în trecut funcția de maestru pădurar făgărășean al vistieriei, a putut acumula cunoștințe temeinice locale”.

Chiar dacă, în continuare, la consfătuirea de la Cluj se discuta și se propunea ministerului problema cumpărării cailor transilvăneni pentru Făgăraș, totuși aici s-a ajuns la concluzia că „Herghelia de la Făgăraș a fost ridicată în luna iunie din acest an, iar pentru comandament deocamdată sunt suficiente problemele organizatorice”[25].

Tot în acest an sunt stabilite primele taxe de montă, valabile pe anul 1875. Pentru Herghelia Regală Maghiară de Stat de la Făgăraș sunt publicate într-un anunț din luna decembrie și erau: pentru „Majestoso I și Favory 30 frt., pentru Pluto 20 frt., iar pentru Majestoso II și Conversano câte 10 frt.”[26].

Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului Regal Maghiar publică un „Anunț” cu aceste taxe în trei numere consecutive din luna decembrie și anume: nr. 52/16 decembrie 1874 (p. 358), nr. 53/23 decembrie 1874 (p. 368) și nr. 54/30 decembrie 1874 (p. 374).

După aceste anunțuri se așterne liniștea în paginile ziarului despre Făgăraș, până în luna noiembrie 1875, când din nou ministerul sus menționat publică taxele de montă pentru anul 1876: pentru „Neapolitano Caldas I, Favory I, Maestoso 25 frt. și Siglavy Alea, Favory II 15 frt.”[27].

Pentru monta celor „90 de iepe aflate la Făgăraș” s-a stabilit ca aceasta să fie făcută de către cei doi armăsari Maestoso și Favory I, aduși cu un an în urmă de la Mezőhegy, și de cei trei armăsari cumpărați de la Herghelia din Lipicza: „Silvary Alea, Favory II și Neapolitano Caldas”[28].

Istoria relatărilor este săracă și pentru anul 1876. Abia în numărul 42 din 18 octombrie 1876 sunt publicate taxele de montă pentru anul următor de către minister. Acestea sunt identice ca sumă și nume cu cele din anul precedent. Anunțul se repetă în numerele 43/25 octombrie 1876 și 45/8 noiembrie 1876.

Prima știre legată de herghelie este scurtă. Vorbește despre „urșii care au apărut pe domeniul său și că unul a fost împușcat în apropiere”[29].

Ministerul a stabilit ca „monta celor 76 de iepe lipițane să fie acoperită de către armăsarii pur sânge Maestoso, Neapolitano, Silvary și Favory I și II”[30].

Pe 20 decembrie 1876, în numărul 51 (p. 335), apare publicată o scrisoare deschisă sub titlul „Făgărașul și iepele secuiești”, semnată „mai mulți”, datată 17 decembrie 1876, de la Alba Iulia, prin care autorii, care au citit anunțul în legătură cu asigurarea montei pentru caii lipițani publicat pe 13 decembrie 1876, fac următorul comentariu: „Din articol reiese clar că, la Făgăraș sunt crescute doar iepe lipițane; este clar că acolo nu sunt iepe secuiești; că promisiunea făcută de domnul consilier ministerial Kozma la Cluj, *că la herghelie o să fie duse și iepe secuiești, ca nu cumva excelenta rasă să se piardă*, a fost doar așa o promisiune făcută pentru Transilvania.

[25] *Ibidem*, nr. 50/2 decembrie 1874, prima pagină.
[26] *Ibidem*, nr. 51/10 decembrie 1874, p. 350.
[27] *Ibidem*, nr. 46/17 noiembrie 1875, p. 304.
[28] *Ibidem*, nr. 52/29 decembrie 1875, p. 352.
[29] *Ibidem*, nr. 46/15 noiembrie 1876, p. 299.
[30] *Ibidem*, nr. 50/13 decembrie 1876, p. 331.

https://biblioteca-digitala.ro

De ce lasă Guvernul să dispară rasa secuiască de cal? Asta, ca pe multe altele, poate știe Înaltul Guvern, noi nu știm, doar ne pare rău”.

Subiectul este reluat peste câteva zile, în numărul 1 din 3 ianuarie 1877. Kozma Ferencz răspunde și el printr-o scrisoare deschisă, datată 28 decembrie 1876, de la Budapesta, prin care face următoarea precizare: „Răspunsul meu este foarte scurt și simplu. Eu mi-am ținut promisiunea făcută, pentru crescătorii atât de apreciați din Transilvania, în legătură cu cumpărarea iepelor secuiești!”. Se precizează că, în urmă cu doi ani, comandantul hergheliei împreună cu unul dintre cei mai înflăcărați crescători de cai secuiești au fost și au cumpărat 10 bucăți din „locurile unde se cunoștea că ar fi rasa cea mai pură”. „După o jumătate de an de la cumpărarea lor, (...) din dispoziția ministrului de atunci, baronul Somogyi Lajos, caii au fost vânduți, (...) deoarece creșterea acestora nu promitea nici în viitor asemenea rezultate, ce asigură deja rasa lipițan. Deci, cumpărarea lor s-a făcut pe baza influenței mele, dar vânzarea lor nu” (p. 6).

Interesant este că dacă nu ar fi existat aceste scrisori deschise, nu aveam cum să aflăm că la acestă herghelie au existat și caii autohtoni de munte secuiești, chiar dacă pentru o scurtă perioadă, și chiar dacă în propunerile inițiale de înființare herghelia era destinată pentru creșterea acestei rase.

Până în 12 septembrie 1877 nu mai apar știri. Acum, printr-un scurt anunț suntem informați că „subcolonelul Ilnicki, comandantul Secției Militare de la Herghelia Făgăraș, la cererea sa, s-a pensionat. Cu această ocazie Maiestatea Sa și-a exprimat mulțumirea pentru serviciile sale lungi și pline de merite”[31]. Deci primul comandant a lucrat aici aproape patru ani, din decembrie 1873 până în septembrie 1877.

Pentru anul 1878 ministerul stabilește aceiași armăsari pentru montă, dar taxa se reduce la Majestoso de la 25 la 15 frt. Anunțul este publicat din nou de trei ori consecutiv în numerele 43, 44 din luna octombrie și 45 din luna noiembrie.

Anul 1878 este un an important în istoria hergheliei, cu evenimente deosebite și începe cu prima inspecție oficială: „În primele zile ale lunii ianuarie, consilierul ministerial Kozma Ferencz călătorește la Herghelia de Stat de la Făgăraș pentru inspecție”[32]. Rezultatele și constatările nu au fost făcute publice.

Tradiția participării cailor de la această herghelie la Expoziția anuală de la Viena, care a fost începută încă din 1874, este continuată și în anul 1878. Rezultatele favorabile obținute, după primii ani de la înființare, în creșterea cailor lipițani de la Făgăraș, se dovedesc eficiente deja după patru ani. Faptul că aici erau crescute încă de la începuturi exemplare frumoase și valoaroase, care reprezentau cu cinste rasa lor, demonstrează și articolul apărut pe 4 septembrie 1878, în numărul 36 al publicației, sub titlul „Creșterea cailor din Ungaria, la Expoziția Internațională de la Paris din anul 1878”. Aici se consemnează că „la poalele Carpaților de răsărit din Transilvania, la 32 de ore de Budapesta (...), este cea mai nouă herghelie de stat, înființată în 1874 în scopul îmbunătățirii și ridicării cailor din zona muntoasă a țării. În acest scop, a fost aleasă această parte de 3.600 de hectare a domeniului vistieriei făgărășene, deoarece poalele munților înalți de 3.000 m oferă condiții excelente pentru creșterea cailor antrenați de munte, datorită numeroaselor izvore și a pajiștilor

[31] *Ibidem*, nr. 37/12 septembrie 1877, p. 267.
[32] *Ibidem*, nr. 1/2 ianuarie 1878, p. 7.

https://biblioteca-digitala.ro

excelente de munte (...). În herghelie sunt în prezent 73 de iepe, dar numărul lor se va ridica la 100. (...) De la această herghelie o să fie expusi 3 cai: un armăsar de 4 ani cu numele de *Favory* și două iepe de 4 ani cu numele de *Pluto și Favory*”[33].

Tot în acest an sunt vândute la „licitație în Sibiu, pe data de 13 octombrie, primele 18 iepe tinere lipițan, a căror preț mediu a fost de 345 forinți”[34]. Acestea făceau parte din „materialul excedentar și enumerat”.

Lista armăsarilor propuși pentru montă pe anul următor se modifică. Ministerul publică în cursul lunii noiembrie anunțul cu privire la taxă, în numerele 46, 47, 48, cu specificația că cei cinci armăsari fac parte din rasa lipițan. Aceștia erau: Neapolitano-Caldas cu taxa de 25 frt., Favory I cu taxa de 25 frt., Incitato cu taxa de 10 frt., Favory II cu taxa de 10 frt. și Pluto Palermo cu 10 frt.

Parlamentul Maghiar, în darea de seamă făcută pe anul 1877 în ședința de plen convocată pentru data de 17 octombrie 1878, raportează o depășire de buget la Herghelia Făgăraș pentru „extindere, aprovizionare și cheltuieli neprevăzute, pentru întărirea malului Oltului”, cu suma de 3.701 frt. și 81 de crăițari”[35].

Cai la păscut (anii 1900-1910)[36]

Odată cu trecerea timpului, faima, importanța și dezvoltarea favorabilă a hergheliei încep să crească. În primul număr din 2 ianuarie 1879, este publicat un articol sub titlul „Planuri de împerechere în Hergheliile de Stat de la Mezőhegy și Făgăraș, pe anul 1879”, aici fiind consemnată completarea efectivului de iepe de la 67, cât era, la 100, prin materialul propriu. Acest plan cădea în sarcina celor cinci armăsari astfel: „*Neapolitano*, un armăsar deosebit, adus de la Herghelia din Lipicza, urma să «acopere» 22 iepe, bătrânul *Favory*, crescut la Mezőhegy, 16 iepe, un alt *Favory*, adus de la Lipicza, 6 iepe, *Incitanto* 13 iepe și tânărul armăsar *Pluto*, crescut la Făgăraș, 10 iepe”[37]. Tot aici se comunică faptul că „deja 18 armăsari de aici au fost dați în acest an în depozitele de armăsari, iar marea majoritate a acestora au rămas în Transilvania”.

---

[33] *Ibidem*, nr. 36/4 septembrie 1878, p. 267-268.
[34] *Ibidem*, nr. 42/16 octombrie 1878, p. 315.
[35] *Országgyűlés képviselőházának irományai, az 1878 évi október hó 17-re hirdetett országgyűlés*, XXII kötet, Budapest, Pesti könyvnyomda-Részvény-Társaság, 1881, p. 391.
[36] https://www.darabanth.com/en/online-auction/314/categories~Postcards/Transylvania~400006/Alsoszombatfalva-Sambata-de-Jos-menes-az-uradalomban-stud-vagott-cut~II1723630/, accesat: 25 mai 2020, ora 13,59.
[37] *Vadász -és verseny-lap*, nr. 1/2 ianuarie 1879, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

Groful Pálffy Géza, maior, comandantul hergheliei, adresează o scrisoare redacției în data de 27 noiembrie 1878, de la Sâmbăta, apărută sub titlul „Capre negre în Munții Făgărașului”, în care face o prezentare despre bogăția vânatului din această zonă, precum și o descriere de vânătoare de capre negre[38].

Din nou, în anul 1879, se cumpără mânji din rasa montană autohtonă de la Sfântu Gheorghe, care sunt aduși la Sâmbăta[39].

Prima dintre cele mai importante vizite oficiale care au avut loc la herghelie, în perioada cercetată, s-a desfășurat aici în anul 1879. În numărul 36/4 septembrie 1879 este descrisă vizita făcută de arhiducele Albrecht de Austria-Teschen (1817-1895): „Majestatea Sa, cu ocazia recentului său turneu, a vizitat Herghelia de la Făgăraș. Arhiducele a fost primit de comandantul hergheliei groful Pálffy Géza-maior. El, a solicitat să i se prezinte toți armăsarii de bază; de asemenea a contemplat armăsarii de 3-4 ani și iepele de peste 4 ani, propuse a fi vândute la toamnă prin licitație, pe care a dispus să fie călărite în manejul de vară. Înainte să plece, arhiducele a făcut o vizită la familia comandantului, în cadrul căreia după servirea unei gustări, a plecat mai departe, cu exprimarea satisfacției sale totale”.

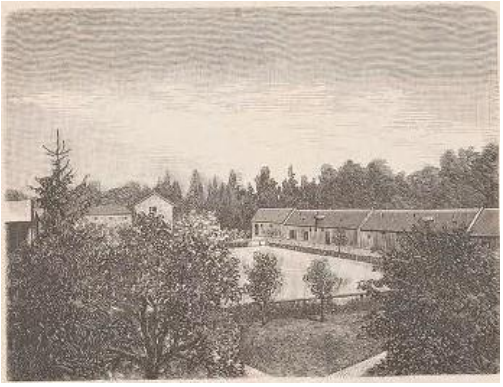

Manejul în aer liber al Școlii de echitație de la Sâmbăta de Jos[40]

Se pare că scrisoarea deschisă publicată la sfârșitul anului 1876, în legătură cu creșterea cailor secuiești la Făgăraș, nu rămâne fără ecou. Din nou „Ministerul Agriculturii a dispus recent cumpărarea a 10 iepe, 2 mânji armăsari și 3 mânji iepe” din această rasă, „din care se găsesc prea puține exemplare de rasă pură”. Aceștia o să fie „încrucișați pe o parte în rasa lor, pe altă parte cu cai lipițani”[41].

În cursul lunii noiembrie 1879, ministerul publică în numerele 45, 46, 47 anunțul privind taxele de montă pentru anul 1880, care pentru Făgăraș erau următoarele: pentru Favory I și Neapolitano 30 frt., iar pentru Pluto, Palermo, Incitato și Favory V 20 frt. Se poate observa că aceste taxe deja sunt mai mari decât cele care au fost publicate pentru prima dată, de aici rezultând și creșterea valorii armăsarilor.

---

[38] *Ibidem*, nr. 4/23 ianuarie 1879, p. 31.
[39] *Ibidem*, nr. 9/27 februarie 1879, p. 3.
[40] Sursa: Graf C.G. Wrangel, *Ungarns Pferdezucht in Wort und Bild*, Stuttgart, Verlag von Schickhardt &Ebner, Konrad Wittwer, 1893. p. 207.
[41] *Vadász -és verseny-lap*, nr. 39/25 septembrie 1879, p. 336.

https://biblioteca-digitala.ro

Un articol mai amplu este dedicat hergheliei abia în numărul 16 din 15 aprilie 1880. Prima pagină, precum și o parte din a doua fac o prezentare detaliată. Sub titlul „Creșterea cailor de stat", sunt consemnate următoarele: „Herghelia de la Făgăraș, așa cum știm, a fost înființată numai în anul 1874 în scopul ridicării creșterii cailor de munte a[i] țării. De fapt, ar trebui numită *Herghelia de la Sâmbăta*, pentru că iepele mamă, armăsarii fondatori de linii, mânjii selectați și caii de rasă sunt la sediul Comandamentului hergheliei de la Sâmbăta de Jos; mânjii de un an la Ucea de Jos, iar mânjii de iepe și armăsari de doi-trei ani în grajdurile (depozitele) din Veneția de Sus și Comăna, iar pe timpul verii pe pășunile muntoase de la Lupșa, unde și pe timpul nopții găsind adăpost doar în padocuri deschise, pe lângă o asemenea creștere, câștigă acel grad de antrenament și tărie corporală, la care trebuie să ajungă mama făgărășeancă, ca izvor al creșterii noastre de cai montani. (...) Caracteristica și proveniența materiei hergheliei în mare măsură este lipițan; deoarece se poate conduce înapoi fiecare iapă, care acum umblă pe pajiștea de la Sâmbăta, la rasa montană formată de a lungul secolelor, ca origine din caii Curții de la Lipicza, zona Krast. Această rasă, formată din amestecul de sânge spaniol și arab, acum este atât de stabil, cu presiunea avantajelor sale, ca și cu câteva defecte ale sale, formând rase cu așa caractere excelente că se poate afirma cu curaj că astăzi pe lume nu avem nicăieri cal montan de proveniență estică, de talie mijlocie, mai bun ca lipițanul.

În calul lipițan crescut la Făgăraș există, pe o parte dezvoltată, pe o altă parte înglobată, toate acele caracteristici deosebite care au făcut cândva așa celebră herghelia Curții de la Karst (...).

Caii de la Herghelia din Făgăraș ajung la înălțimea de 155-162 de cm și așa în general au 15 palme. Forma în primul rând nu reprezintă frumusețea, ci bunătatea, soliditatea și perseverența. Un cap puternic, un gât nu prea lung, puțin caracteristic deja, talie lungă și puternică, crupă scurtă dar foarte puternică, un corp prea adâncit cu coaste late, picioare scurte, osoase, de grosimea stâlpului, articulații deosebit de tari, copite mici, nu prea late dar de duritatea oțelului; mers înalt, rapid și avansare rapidă de briliant; aceste calități formează caracterul calului făgărășean de azi și indică de la sine ce trebuie ținut și ce trebuie corectat în material. Scopul principal – ca pe lângă masa mare să nu se treacă peste măsura medie, pentru că atât în zona carpatică maghiară, cât și în cea transilvăneană, cele mai mari profituri pot face doar caii de 15 palme.

În prezent în Herghelia de la Făgăraș sunt 80 de iepe mamă, din care 18 aparțin după tată familiei Conversano, 15 de Favory, 12 de Maestos, 10 de Pluto; 10 iepe mamă sunt de rasă pură veche secuiască, cumpărate anul trecut în munții transilvăneni; restul de 15 au origini amestecate de proveniență lipițan, transilvăneană și arabă, printre care există și 6 iepe de Schagya, care au venit la Făgăraș de la Mezőhegyes, din cauza sângelui lipițan primit de la strămoși și pentru caracterul lor montan. Analizând genealogia tuturor iepelor mamă, observăm că două treimi, așa după mamă cât și după tată sunt de proveniență lipițan. Deci, nivelarea și păstrarea caracterului sunt deocamdată țelurile principale la Făgăraș.

În privința cailor de rasă, Făgărașul are cea mai grea poziție dintre cele patru herghelii de stat (...).

În prezent Herghelia de la Făgăraș are 5 cai de bază, un murg bătrân de 157 cm înălțime Favory I, care a fost adus de la Mezőhegyes (tatăl Favory - mama Neapolitano Valdemona), care la vârsta lui de 24 de ani face cei mai buni mânji și

https://biblioteca-digitala.ro

anul acesta acoperă 25 de iepe. Un murg negru de 12 ani, Neapolitano, adus acum 4 ani de la Lipicza, de 159 cm înălțime, care este păstrat numai pentru menținerea sângelui, pentru că face mânji slabi, anul acesta primește 14 iepe. Un fiu, Favory IV, al bătrânului Favory, de 4 ani de formă bună, crescut la Făgăraş, dintr-o iapă Maestoso, de 154 cm înălțime, sur, este al treilea cal fondator de linie, cel care în acest an o să acopere 16 iepe. În afară de aceștia, încă doi cai tineri suri din ramura Pluto, unul crescut la Făgăraș și celălalt la Lipicza. Primul acoperă 14 iepe, iar ultimul 11 iepe.

Așa cum vedem, în prezent la Făgăraș nu există cal de bază din ramura Conversano și Maestoso, dar o să fie anul viitor, pentru că au fost cumpărați (...). Dintre cele 10 iepe cumpărate anul trecut din munții secuiești, trei o să fie acoperite (împerechiate) cu bătrânul murg Favory I, patru cu fiul său cel sur, iar trei de prea puternicul vârtos Pulto, crescut la Făgăraș. Este un plan fixat, ca experiența de creștere la Făgăraș a rasei vechi secuiești să fie în două direcții, iepele secuiești cumpărate să fie împerecheate pe o parte cu cai lipițan, iar pe de altă parte cu armăsari pur secuiești și cu urmașii acestora.

Până acum nu a fost găsit armăsar pur sânge secuiesc și așa trebuie să se aștepte cu această ramură a experienței, că până la urmă o să se găsească pe undeva un cal bătrân pur sânge secuiesc sau până cresc cei doi mânzi de doi ani aduși din munți și o să fie buni de montă” (p. 144).

Acum, ca suprafață de întindere, domeniul hergheliei avea „12 mile lungime și era compus din 5.000 de jugăre de pământ agricol și 7.000 jugăre de pădure”[42].

Faima cailor de la herghelia din Lipicza deja dăinuia de 300 de ani. Anul 1880 a fost de jubileu. Momentul a „fost sărbătorit aici, în lunea de Rusalii, printr-un eveniment grandios”, iar Biroul ecvestru vienez, din cadrul Curții imperiale de la Viena, „urma să editeze un document comemorativ” despre el[43].

Într-o scrisoare de răspuns către redactorul ziarului, Becze József, datată 15 iunie 1880, din Făgăraș, semnată cu pseudonimul „Oltvölgyi”, referitor la articolul publicat sub titlul „Câteva cuvinte în interesul creșterii cailor transilvăneni și mai ales a celor secuiești”, autorul subliniază că „încercările repetate de a crește diverse tipuri de cai în Transilvania se dovedesc a fi eșuate, drept pentru care Guvernul maghiar recunoaște la începutul anilor 1869 că „sângele englez nu este pentru pământ secuiesc, respectiv pentru Transilvania”, iar în această zonă „cea mai indicată și potrivită ar fi exclusiv rasa montană de lipițan. În acest scop a înființat Herghelia de la Făgăraș în anul 1873, a[le] cărei rezultate frumoase și utilitare, chiar dacă incipiente, am constatat cu bucurie aici pe malul Oltului”[44].

Pe 10 octombrie 1880, la Brașov are loc „licitația pentru caii de la Herghelia Făgăraș”[45], dar din păcate rezultatele „au fost slabe” datorită faptului că „au participat prea puțini cumpărători, iar aceștia nu avea[u] chef de cumpărături”. Totuși, prețul mediu care a fost obținut era de „354 frt. pentru iepele tinere și 310 frt. pentru iepele mamă”[46]. Deși pe lista inițială erau înscriși 26 de cai, conform datelor publicate s-a renunțat la vânzarea unei iepe de 4 ani din cauza bolii. 11 dintre aceștia aveau vârsta

---

[42] *Vadász -és verseny-lap- az országos lótenyésztés lapja*, nr. 27/1 iulie 1880, p. 259.
[43] *Ibidem*, nr. 18/29 aprilie 1880, p. 169.
[44] *Ibidem*, nr. 27/1 iulie 1880, p. 260.
[45] *Ibidem*, nr. 39/23 septembrie 1880, p. 360.
[46] *Ibidem*, nr. 42/14 octombrie 1880, p. 388.

https://biblioteca-digitala.ro

de 4 ani, 2 de 3 ani, 1 de 5, iar restul între 9 -17 ani. Toate iepele au fost vândute peste prețul propus de pornire. Datele publicate despre această licitație prevăd în parte numele părinților, prețul de pornire și de achiziție, lista parțială cu numele unor cai, lista cumpărătorilor[47].

Un prilej de bucurie a fost faptul că printre premiile tombolei de la Expoziția de cai, de toamnă de la Budapesta, s-a numărat și „evidențiat" și un „atelaj de tracțiune cu două iepe albe de la Făgăraș"[48].

În noiembrie și decembrie 1880, Ministerul Regal Maghiar de Agricultură, Industrie și Comerț stabilește taxele de montă pentru împerecherea armăsarilor de bază pentru anul 1881 în hergheliile de stat. Acestea sunt publicate în paginile ziarului sus menționat, iar pentru Făgăraș au fost stabilite următoarele prețuri: Conversano Valdemona, Favory I și Favory VI.-30 frt., iar Pluto I, Pluto III-20 frt.[49]. Toți armăsarii erau din rasa lipițan.

Evenimentele semnalate pentru anul 1881 sunt foarte puține. Prima știre este despre iepele hergheliei – din cele „73 care s-au împerecheat, doar 46 au rămas gestante"[50]. Apoi, se pare că interesul Guvernului pentru vânat reprezenta un important subiect, deoarece în nr. 21 din 26 mai 1881 se atrage atenția Uniunii Naționale a Vânătorilor și Ocrotirii vânatului, nou înființată, despre faptul că „în zona Munților Bistriței și ai Făgărașului în viitorul apropiat o să dispară capra neagră".

În acest an licitația cailor a avut loc tot pe data de 10 octombrie, la Brașov[51], fără a fi publicată lista cu exemplarele vândute, prețul încasat și numele cumpărătorilor. Lista pentru taxa de montă pentru anul următor, publicată în numelele 45, 46, 47, încheie relatările despre herghelie pentru acest an. Lista și taxele stabilite erau: pentru Conversano Valdemora, Conversano Mima și Favory VII 30 frt., iar pentru Pluto I și Neapolitano câte 20 de frt.

În schimb, Camera Deputaților, în cadrul ședinței de plen convocată pentru 24 septembrie 1881, comunică în documentele sale oficiale un raport cu situația financiară a hergheliilor de stat, printre care și cea de la Făgăraș. Față de celelalte herghelii, Făgărașul are cel mai mic venit, în sumă 18.105 de frt. și 63½ creițari. Cel mai mare se dovedește a fi cel de la Mezőhegyes, cu 155.460,05 frt. Și la capitolul cheltuieli suma cea mai mică este la Făgăraș, de 73.657,68 frt., față de 225.172,40½ frt. la Kisbér[52].

Pentru anul 1882 știrile încep cu un articol despre fondul de vânătoare din pădurile hergheliei de la Cuciulata și Szenicze (?; probabil Veneția). Aici se subliniază că din cauza „lupilor și vulpilor căprioara s-a pierdut", dar în schimb „este urs și mistreț în timpul iernii"[53].

---

[47] *Ibidem*, nr. 44/28 octombrie 1880, p. 406.
[48] *Ibidem*, nr. 42/14 octombrie 1880, p. 389.
[49] *Ibidem*, nr. 48/25 noiembrie 1880, p. 438, 49/2 decembrie 1880, p. 447, 50/9 decembrie 1880, p. 457.
[50] *Ibidem*, nr. 3/20 ianuarie 1880, p. 22.
[51] *Ibidem*, nr. 40/6 octombrie 1881, p. 372.
[52] *Az 1881. évi szeptember hó 24-ére hirdetett ORSZÁGGYÜLÉS KÉPVISELŐHÁZÁNAK IROMÁNYAI*, I. kötet, hiteles kiadás, Budapest, Pesti könyvnyomda-részvény-társaság, 1881, p. 288-289.
[53] *Ibidem*, nr. 28/13 iulie 1882, p. 249.

https://biblioteca-digitala.ro

Din păcate „numărul propus pentru iepele mamă de la herghelie nu este atins nici în acest an". Chiar dacă exemplarele mai valoroase rămân în continuare în herghelie, iar restul sunt vândute, numărul lor nu ajunge la 100. Herghelia primește încă doi armăsari de bază, un Conversano-Mima și un Favory[54]. O parte din cai urmau a fi vândută în 23 septembrie la Cluj, cu ocazia expoziției și concursului organizat aici[55]. Era un eveniment așteptat cu interes. Ziarul menționează că „pentru însuflețirea concursurilor de la Cluj, o puternică atracție din acest an o să reprezinte Expoziția de animale și licitația de la Herghelia din Făgăraș, care se va organiza acolo"[56].

Între timp, căpitanul Feszl Zsigmond de la Făgăraș este transferat la Nagykőrös, „pe postul de comandant al I-ei Herghelii", iar de acolo „căpitanul Karda György este mutat la Făgăraș" în locul lui[57].

Rezultatele licitației sunt publicate în nr. 41/12 octombrie 1882. Au fost vânduți în total 24 de cai, din care 7 iepe tinere, 5 iepe bătrâne, 3 armăsari castrați etc. Suma încasată a fost de 7.205 frt. Cumpărătorii au fost în general cetățeni din Ungaria și succesul licitației a fost „mai mare față de cea de la Brașov unde au participat în general crescători din Transilvania"[58].

Pentru anul 1883 ministerul a stabilit și publicat următoarele taxe de montă: „Conversano Valdemora, Conversano Mima, Favory VII și VIII cu 30 frt., Maestoso, Pluto I, Neapolitano Ilt - cu 20 frt."[59].

Informările pentru anul 1883 cuprind în general știri scurte. În 21 iunie este publicat Programul concursului de la Cluj, care urma să aibă loc începând cu 31 august, cu premiile aferente din prima zi, precum și condițiile de participare pentru fiecare premiu. Printre acestea sunt enumerate „Premiul femeilor", „Premiul concursului pentru vârsta de 3 ani", „Premiul Transilvănean" și „Premiul Hergheliei de la Sâmbăta" – care consta în 2.000 franci de aur. Putea să alerge orice fel de cal al cărui proprietar locuia în Transilvania, iar distanța de alergat era de 3.200 m. De asemenea sunt precizate greutățile care pot fi duse de fiecare categorie[60]. Este prima dată menționat acest premiu pentru concursurile de cai, constituit din fondurile hergheliei, și este anunțat și în numerele 26/28 iunie 1883, 27/5 iulie 1883, 29/19 iulie 1883.

Vizita oficială pentru inspectarea hergheliei din acest an a fost anunțată pentru perioada 26-29 iulie 1883 și a fost întreprinsă de către ministrul agriculturii, groful Széchenyi Pál, „în scopul contemplării materialului de acolo". El a fost însoțit de consilierul ministerial Kozma Ferencz și de vicemareșalul J. Horváth[61].

Începând cu data de 1 august 1883 se fac schimbări în corpul de ofițeri. Este făcută publică, în paginile ziarului, mutarea de la Herghelia Sfântu Gheorghe la Sâmbăta a locotenentului Benne Rezső și a lui Zana Péter, ajutor de medic veterinar, de la Herghelia din Kisbér[62].

---

[54] *Ibidem*, nr. 31/3 august 1882, p. 281.
[55] *Ibidem*, nr. 32/10 august 1882, p. 289.
[56] *Ibidem*, nr. 36/7 septembrie 1882, p. 324.
[57] *Ibidem*, nr. 38/21 septembrie 1882, p. 343.
[58] *Ibidem*, nr. 44/2 noiembrie 1882, p. 399.
[59] *Ibidem*, nr. 46/16 noiembrie 1882, p. 422.
[60] *Ibidem*, nr. 25/21 iunie 1883, p. 219.
[61] *Ibidem*, nr. 30/26 iulie 1883, p. 264.
[62] *Ibidem*, nr. 31/2 august 1883, p. 273.

https://biblioteca-digitala.ro

Este publicată lista cailor care participă la Expoziția de la Cluj din cadrul Hergheliei de la Făgăraș: „Pluto III" și „Favory VIII" – cai de bază –, și un cal „Borszék", cumpărat la vârsta de un an, care este pe lista armăsarilor de montă din țară și două iepe lipițane. La vânzare urmau a fi scoși „un armăsar tânăr de 5 ani și 8 de patru ani", care vor fi vânduți „celor care promit mai mult și plătesc imediat banii"[63]. Data licitației a fost stabilită pentru 3 septembrie.

Despre clasificarea hergheliilor regale maghiare din Transilvania, desfășurată în ultima parte a lunii mai 1883, raportul este publicat în data de 16 august, cu precizarea că dintre hergheliile existente prima dată a fost verificat Făgărașul, unde „dintre cei 18 armăsari de 4 ani, un „Neapolitano" și 17 „Conversano", 16 s-au dovedit a fi buni pentru prăsilă și au fost lăsați acolo. Iar ceilalți o să fie duși în ferme. Dintre cele 21 de iepe de 4 ani, 12 au fost clasificate iepe mamă, 9 bucăți au fost enumerate, identic 5 iepe bătrâne. Cele 9 iepe tinere enumerate vor fi vândute pe 3 septembrie la Cluj. Printre aceștia, după proveniență sunt din rasa de bază „Favory I"-2 bucăți, „Favory III"-1 bucată, „Incitato"-1 bucată, „Neapolitano"-3 bucăți, iar proveniența a încă 2 exemplare este necunoscută, deoarece au fost cumpărate la vârsta de 1 an de pe pământ secuiesc. Înălțimea acestor iepe variază între 152-160 cm"[64]. Tot în acest număr Ministerul Agriculturii, Industriei și Comerțului face anunț public despre vânzarea cailor (p. 295). Anunțul este repetat în numărul 34 din 23 august 1883 (p. 300) și licitația publicată de ministerul sus menționat în pagina 302.

Numărul apărut pe 6 septembrie 1883 face cunoscut numele câștigătorului premiului de la Făgăraș și a Premiului Femeilor, care i-au revenit Grajdului de la Bánffy[65]. Premiul a constat din „suma de 2.000 de franci de aur, distanța de parcurs era de 3.200 m"[66].

Ministerul îl trimite în inspecție pe grof Pállfy Géza, locotenent-colonel, comandantul Hergheliei de la Făgăraș, la Sibiu, Tg. Mureș și Vécs[67].

Abia în 27 septembrie este publicată lista, sumele încasate și lista cumpărătorilor celor 15 cai vânduți, pentru care „a fost încasată suma de 5.430 frt.". Tot atunci este dată publicității „Situația efectivelor de cai din instituțiile regale maghiare de stat pe luna august 1883", din care reiese că la Făgăraș era la acea dată un efectiv de 354 de exemplare, din care „7 armăsari de bază (pepinieri), 3 armăsari de probă, 15 naționale de prăsilă, 85 de iepe"[68].

Ministerul hotărește pentru inspecția hergheliilor particulare mai importante că „anual o să trimită mai multe persoane din rândul cadrelor instituțiilor de creștere a cailor"[69]. Tot aici publică rezultatul „licitațiilor de toamnă", la Făgăraș fiind indicat un preț mediu de 373 frt./cap de animal.

---

[63] *Ibidem*, nr. 32/9 august 1883, p. 283.
[64] *Ibidem*, nr. 33/16 august 1883, p. 292.
[65] *Ibidem*, nr. 36/6 septembrie 1883, p. 326.
[66] *Ibidem*, p. 321.
[67] *Ibidem*, nr. 38/20 septembrie 1883, p. 342.
[68] *Ibidem*, nr. 39/27 septembrie 1883, p. 351.
[69] *Ibidem*, nr. 41/11 octombrie 1883, p. 371.

https://biblioteca-digitala.ro

Într-o scrisoare deschisă adresată de baronul Wesselényi Béla, în 5 octombrie 1883, către Dráveczky Aurél, colaboratorul ziarului, se precizează că „rolul acestei publicații este să propulseze creșterea cailor de rasă și a concursurilor”[70].

În 15 noiembrie 1883 ministerul de resort face public prețul taxelor pentru montă pe anul 1884, iar pentru Herghelia de la Făgăraș este stabilită suma de 20 frt. pentru caii lipițan de rasă „Favory VII și VIII, Pluto III, Conversano Mina, Neapolitane”[71]. Interesant este că prețul se menține din anii precedenți; anunțul este repetat în numărul 47/22 noiembrie. Văzând lista taxelor publicate pentru toate hergheliile de stat, aici era una dintre cele mai mici taxe. Cele mai mari prețuri erau stabilite pentru caii de pur sânge englezesc de 500 și 400 frt. de la herghelia din Kisbér.

Ministerul prevede în bugetul din 1884, pentru creșterea cailor în hergheliile de stat, „suma de 2.859.929 frt. la cheltuieli și un venit estimat de 2.304.514 frt. Calculele totuși estimează un profit de 552.075 frt.”[72].

Știrile legate de Herghelia de la Sâmbăta din anul 1883 se termină cu o invitație și o listă publicată în numărul 52/27 decembrie, dată publicității de către Compartimentul de creștere a cailor din cadrul Ministerului Agriculturii, Industriei și Economiei, prin care cei interesați pot participa la data și locația prevăzută pentru repartizarea armăsarilor de prăsilă. Comitatul Făgărașului, alături de Alba de Jos, Hunedoara, Târnava Mică, Mureș-Turda, Târnava Mare și Sibiu urma să participe pe 16 februarie 1884 la Homorod.

Anul 1884 nu începe cu știri prea bune. Deja în numărul 1 din 3 ianuarie este publicat un articol în care este semnalat faptul că „din cele 200.000-300.000 de iepe care se împerechează anual pe teritoriul Ungariei, doar 100.000 sunt „acoperite” de cei 2.000 de armăsari din hergheliile de stat, iar în afară de aceștia mai există 500-600 de armăsari în proprietate privată, de o „calitate acceptabilă” dar mai slabă, care „măcar nu sunt orbi și șchiopi”, iar mai mult de jumătate din iepe sunt acoperite cu „cai de bază cu probleme, cu mânji de doi-trei ani de calitate foarte slabă”. Răspunsul găsit la această problemă era faptul că „din cei un milion de forinți alocați anual prin lege, pot fi întreținuți în hergheliile de stat aproximativ 2.000 de armăsari și pot fi crescuți mânji doar după 800 de iepe”.

Despre prima operație care urma să se desfășoare la Herghelia de la Făgăraș suntem înștiințați tot în luna ianuarie. Este semnalată operația iepei cu numele de „Kincsem”, un cal aflat în proprietate privată și care se afla aici pentru „schimbarea aerului” și urma să fie supusă unei operații „mai ușoare”, imediat după ce vremea se mai încălzea. „Chiar dacă iapa este sănătoasă tun, proprietarul ei, pentru a combate și cea mai mică îndoială, s-a hotărât ca să o supună pe «perla materialului nostru pur sânge» unei operații care nu presupune nici un fel de risc”[73].

În luna mai sunt publicate premiile acordate de stat, printre care se menține și premiul de 2.000 de franci de aur al Hergheliei de la Făgăraș. Condițiile de participare pentru câștigarea acestuia erau: „Putea alerga orice armăsar sau iapă, aflat/ă *bona fide* în proprietatea oricărui moșier care locuia în Transilvania. Greutate: pentru 3 ani 59 de kg, pentru 4 ani 69 și jumătate de kg, pentru 5 și peste cinci ani de 71 kg.

---

[70] *Ibidem*, nr. 42/18 octombrie 1883, p. 381.
[71] *Ibidem*, nr. 46/15 noiembrie 1883, p. 428.
[72] *Ibidem*, nr. 50/13 decembrie 1883. p. 462.
[73] *Ibidem*, nr. 4/24 ianuarie 1884, p. 31.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru armăsari o jumătate de kilogram mai mult. Pentru caii hrăniți și crescuți în Transilvania cu 4 kg mai puțin. Pentru cei crescuți în afara Transilvaniei cu 4 kg mai mult. Pentru cai englezești și francezi, cu 8 kg mai mult. Pentru jumătate pur sânge transilvănean mai puțin cu 2 și jumătate de kg. Pentru câștigătorul unui concurs de 1.000 de frt. cu 3 kg mai mult, sau pentru câștigătorul unui concurs cu o valoare mai mare, cu 5 kg mai mult, dar nu cu vârf”[74].

Calificarea și selectarea materialului hergheliilor de stat în anul 1884 a început din nou cu Herghelia de la Făgăraș. Se pare că această acțiune „a atras mulți crescători ca și în anii precedenți”. Vremea favorabilă „a crescut interesul participanților”, deoarece a făcut „posibilă contemplarea cailor în aer liber”. Aici a fost hotărâtă soarta a 62 de cai, astfel: „3 armăsari de probă, 23 armăsari tineri de 4 ani, 2 mânji armăsari de doi ani, 4 iepe mamă, 15 iepe tinere de 4 ani, 3 mânji de 3 ani și un sugar, 4 armăsari castrați, 4 cai utilitari și 4 de jug”. Din aceștia „17 mânji au devenit armăsari de prăsilă și 16 dintre iepe au fost repartizate în herghelie pentru împerechere. Din restul rămas, 10 cai au devenit utilitari în herghelie, 10 urmau a fi vânduți, iar 4 urmau să fie folosiți la muncile din moșia hergheliei. Cei 10 cai, care urmau să fie vânduti prin licitație la târgurile săptămânale, erau de calitate mai slabă”[75].

În continuare este menținut premiul hergheliei la concursurile de la Cluj[76].

Pentru data de 25 septembrie 1884 este convocat Parlamentul și din documentele Camerei Deputaților, date publicității, reiese că bugetul care a fost prevăzut pentru hergheliile de stat a fost depășit. În nota explicativă privind cheltuielile, cele pentru Făgăraș sunt motivate prin: 1. La rubrica „cheltuieli de atelier și casa mașinilor”, angajarea unui lăcătuș de mașini și respectiv a unui operator de mașini” din cauza reorganizării moșiei; 2. La rubrica „procurarea obiectelor de inventar” explicația este dată prin faptul că nu puteau fi prevăzute cheltuielile care s-au iscat „din cauza extinderilor continue de la Făgăraș și Cuciulata”, dezvoltări care au necesitat cumpărarea „mașinilor de cosit, unelte inginerești pentru maestrul de pădure și de pajiște”. La rubrica „cheltuieli de construcții”, se notifică că sumele au fost folosite pe „reparația clădirilor de la Făgăraș, punerea în picioare a poștei vechi de la Șercaia, reparația casei pădurarului de la Veneția de Jos, terminarea definitivă a școlii de la Sâmbăta de Jos, necesitatea construirii unui cuptor de ardere și a unei șuri de uscare pentru fabrica de țevi”[77].

În numerele 48, 49, 50 din 1884, ministerul publică taxa de montă pentru anul 1885, care a fost în valoare de 20 frt. pentru toți caii, adică Favory VII și VIII, Pluto III, Conversano Mina și Neapolitano.

Anul 1885 marchează noutăți despre istoria hergheliei cu articole interesante. Încă din nr. 1 al ziarului, apărut pe 1 ianuarie, ne atrage atenția o prezentare a unor cai de la hergheliile de stat. De la Făgăraș sunt caracterizați doi cai: 1. Pluto, care „a participat la multe acțiuni de vânătoare”. Era considerat „excelent, un vânător constant, un săritor sigur și foarte bun, abil în înfrângerea greutății cauzată de sol, cu un caracter foarte plăcut, care nu a fost bolnav niciodată, mănâncă foarte bine. Un

---

[74] *Ibidem*, nr. 22/29 mai 1884, p. de copertă.
[75] *Ibidem*, nr. 29/17 iulie 1884, p. 281.
[76] *Ibidem*, nr. 30/24 iulie 1884, nr. 32/7 august 1884, nr. 36/4 septembrie 1884.
[77] *Az 1884. évi szeptember hó 25-ére hirdetett Országgyülés nyomtatványai-Képviselőház*, Irományok. XII, Budapest, p. 250.

https://biblioteca-digitala.ro

vânător de prim rang”; 2. Favory, care este la fel de bun și abil în vânătoare ca și Pluto, doar că la el se face mențiunea că „la o săritură mai tare” s-a rănit, motiv pentru care este menajat”[78].

Poarta de intrare și locuința medicului[79]

În numărul 6, ziarul face un scurt istoric despre hergheliile de stat, printre care și cea de la Făgăraș. Este prezentată istoria hergheliei, rasa de cai lipițani care se crește aici. Se face și o prezentare a caracteristicii rasei[80].

Produsele obținute în gospodăriile hergheliilor de stat participau anual la o expoziție națională, unde erau expuse de la grâne, produse lactate, semințe, până la animale, adică tot ce se producea aici[81].

În numărul 18 din 30 aprilie 1885 un articol despre „Concursul cailor lipițan pe drumul Făgărașului” ne atrage atenția. Practic, este o scrisoare adresată redactorului ziarului și semnată tot de „Oltvölgyi”, datată 25 aprilie 1885. Este o relatare interesantă despre „primul - și pentru noi ardelenii de importanță deosebită concurs” de cai lipițan de patru ani din Transilvania. Autorul relatează următoarele: „O să mă întrebe toată lumea: ce fel de concurs este? O să dau și răspunsul: este așa cum nu a mai fost, dar pentru că de această dată a avut loc, este îndreptățit de speranțe frumoase și bune - și fiecare transilvănean trebuie să se bucure, că această rasă de cal a fost aclimatizat sub munți”.

Ca participant la această cursă, a descris cu lux de amănunte următoarele: „Pe data de 23 (aprilie 1885-n.n.) la orele 6 și 50 de minute au apărut pe terenul de concurs oamenii - am fost curios la tot ce se poate vedea cu această ocazie. Au fost conduse în față două iepe lipițan, una de 154 și alta de 155 cm înălțime, gata pentru concurs. Animale mici plăcute, îndesate, numai mușchi - vai, dar ce milă mi-a fost de ele când am aflat că, în loc de iarbă, o să fugă cei 46 de km stabiliți în fața lor, pe drumurile noastre excelente, dar tari. Este stabilit pentru concurs stilul trap, fiind excluse galopul și alergatul; după plac, este permis pentru 15 minute mersul la pas.

---

[78] *Vadász -és verseny-lap- az országos lótenyésztés lapja*, nr. 1/1 ianuarie 1885, p. 6.
[79] http://helytortenet.com/alsoszombatfalva-sambata-de-jos-1907-regi-kepeslap-franciaorszagba-kuldve, accesat: 26 mai 2020, ora 11,32.
[80] *Vadász -és verseny-lap- az országos lótenyésztés lapja*, nr. 6/5 februarie 1885, p. 52.
[81] *Ibidem*, nr. 7/12 februarie 1885, p. 68.

https://biblioteca-digitala.ro

Fix la ora șapte a început cursa și au alergat: Neapolitano 10 (mama Favory, bunica Maestoso), fiind călărit de căpitanul de herghelie Karda Gerő din Ineu, iar rivala ei Neapolitano 2 (mama Favory, bunica Incitato), călăreț fiind Fürgh István, locotenent de herghelie.

Ambele iepe provin de la Herghelia Maghiară Regală de Stat și fiind crescute acolo au fost încadrate în acest an între iepele mamă. Vârsta lor este de 4 ani, ambele sunt murg, greutatea 82 kg.

După ele călărea Bene Rezső, locotenent de herghelie, în calitatea de supraveghetor și arbitru al concursului, tot pe o iapă Neapolitano, de 4 ani (mama Conversano).

După concurenți, un grup compus din 5 persoane, a[l] cărui membru am avut norocul să fiu și eu.

Traseul era: Voila, Dridif, Beclean, Făgăraș și trecând prin comuna Mândra până la domeniul din Șercaia al Hergheliei din Făgăraș.

Nu eram pregătit pentru faptul că, pe lângă solul tare, concurenții trebuie să se înfrunte și cu alte obstacole: așa o căruță, apoi o ciurdă de bivoli, dincolo un grup de porci duși la târg, care trebuiau ocolite și de multe ori pe pietrișul întins în această primăvară.

Ajungând toți împreună la destinația de la Șercaia (la jumătatea drumului), caii au fost întorși ca să parcurgă același drum.

Ajungând la Făgăraș, spectatorii înștiințați între timp, au venit în număr mare și i-au întâmpinat cu drag pe concurenți, care tot timpul erau împreună și nimeni nu putea observa pe caii lor că, deja au alergat 23 de km.

La Beclean, au continuat într-un ritm mai alert trapul, care a crescut la Dridif și la Voila a crescut în măsură totală.

Aici au fost așteptați concurenții de către Groful Pálffy Géza, locotenent colonel, comandant de herghelie, ca să fie martor ocular la sosire.

La ora 10 și 10 minute scopul a fost atins; Neapolitano 2 a ajuns primul - aproximativ cu 100 de pași mai repede. Dar nu a putut lua laurii locotenentul Fürgh István, deoarece atunci când Neapolitano 10 fugea în fața lui, surorile obișnuite una cu alta, a ripostat în galop și-a depășit rivala, care a ajuns la final în trap normal și în ordine, iar așa căpitanul Karda Gerő a devenit căștigător.

Interesant a fost cum se grăbea mânzul Conversano, care îl ducea pe supraveghetor, să depășească pe cele două tovarăse ale sale, i-a dat de lucru călărețului său în a-l reține; și așa pot spune, toți trei caii au ajuns înapoi în timp egal la punctul de pornire.

Punând sub judecată caii care alergau, trebuie admirat că aceste mici animale au parcurs traseul în trei ore și zece minute; nici nu se vedea urmă de transpirație și erau în toată puterea, dacă era necesar să meargă mai departe.

În conformitate cu aceasta, au alergat un kilometru în patru minute și pe toată distanța cu un parcurs la pas de 15 minute.

Acest frumos rezultat servește pentru liniștirea noastră totală și îl salutăm cu bucurie pe cel care a realizat ideologia, cel care a aclimatizat în zona noastră această rasă excelentă, pentru că s-a demonstrat că acești cai (fără training) își oțelesc mușchii pe pajiștile montane de când sunt mânji, în consecință se pot lupta cu solul, care i se dă lor pentru muncă.

https://biblioteca-digitala.ro

Este dator cu mulțumiri orice transilvănean și sâmbătean grofului locotenent-colonel Pálffy Géza, conducătorul hergheliei, al cărui ochi ager păzește asupra animalelor.

Odată cu încheierea concursului, concurenții au fost salutați în cuvinte scurte și concise de către comandantul hergheliei și încurajați cu perseverență în continuare, la care contribuind și din partea noastră, trebuie să ne exprimăm părerea de rău că șeful hergheliilor nu s-a putut bucura personal asupra frumosului rezultat”[82].

După vizita arhiducelui Albrecht de Austria-Teschen în anul 1879, o altă personalitate vizitează herghelia în anul 1885. De această dată este vorba de arhiducele Joseph Karl de Austria (1833-1905). Această vizită este relatată amplu (cam o pagină și jumătate) în numărul 24 din 11 iunie 1885, tot de către „Oltvölgyi”, printr-o scrisoare datată 7 iunie 1885, Făgăraș.

A fost un eveniment care s-a derulat pe parcursul a două zile, începând cu data de 4 iunie, despre care s-a consemnat: „Trebuie să le menționez ca pe niște zile mari, pentru că am fost martor ocular, împreună cu mii de persoane, la evenimente de o influență importantă, nu numai în ce privește comitatul nostru, dar și pentru herghelia înființată aici”. Arhiducele, pe „data de 4 a lunii curente, a sosit la gara Homorod cu acceleratul de Budapesta la orele 3 și 47 de minute”. Însoțit de alaiul său, compus din „baronul Nyári Gusztáv, vicemareșal, maestru principal de curte, vicemareșalul Hennerberg, colonelul Becker, căpitan comandant Lázár și locotenentul major Szerényi, a fost întâmpinat pe peron de conducerea hergheliei, formată din: comandantul, groful Pálffy Géza, locotenent-colonel, vistier imperial și regal, Rottler József Cavaler al Ordinului Franz Joseph, directorul hergheliei”.

După salutul exprimat, s-a luat micul dejun. Musafirii așezați în mai multe calești, în fruntea cărora era cea a musafirului, după parcurgerea unei distanțe de 11 km au ajuns la gospodăria hergheliei de la Cuciulata. Aici a fost făcută primirea oficială de către reprezentanții comitatului, în frunte cu Comitele principal Horváth Mihály, după care s-a plecat la Veneția de Sus. Deja la ora opt era făcută vizita iepelor mânji, aflate în gospodăria din cadrul pădurii. Înălțimea sa și-a exprimat mulțumirea „privind stadiul dezvoltării mânjilor de trei și doi ani”. După care la ora 10 deja vizita gospodăria hergheliei de la Șercaia, iar la ora 12 a fost primit de o mare parte a locuitorilor din Făgăraș, în ovații. Aici a luat masa la ora 12,30, a făcut o scurtă inspecție la Compania nr. 22, iar la orele 17 a părăsit orașul și s-a îndreptat spre Sâmbăta.

Înainte să ajungă la Sâmbăta a vizitat „Fântâna principesei”. Acest nume a fost dat izvorului respectiv după principesa Anna Bornemisza, care a dispus ca de aici să i se aducă apa de băut pentru masa sa.

La Voila a fost întâmpinat de un grup de 12 mânji călăriți de personalul hergheliei, care l-a condus până la Castelul Brukenthal. A doua zi i-au fost prezentați caii aflați la herghelie, școala de aici, după care a plecat la Ucea de Jos, iar de aici la orele 17 și-a luat rămas bun de la conducerea hergheliei, dar nu înainte să-și exprime „înalta satisfacție, laudele și promisiunea că se va întoarce într-o altă vizită”[83].

Sub titlul „Noi date despre testarea cailor făgărășeni”, în articolul publicat tot în cursul lunii iunie 1885 se relatează despre un alt concurs desfășurat la herghelie. De data aceasta este vorba de testarea unui grup de iepe de patru ani. Concursul a fost

---

[82] *Ibidem*, nr. 18/30 aprilie 1885, p. 180.
[83] *Ibidem*, nr. 24/11 iunie 1885, p. 256-257.

https://biblioteca-digitala.ro

stabilit pentru sfârșitul lunii aprilie și pentru ambiționarea călăreților au fost fixate șase premii. Concursul a început dimineața la șapte și un sfert, au participat 13 cai cu călăreți. Traseul a fost de la herghelie până la Mănăstire, acolo o pauză de 20 de minute, după care înapoi la Dumbravă. Concursul s-a desfășurat pe un teren dificil, cu pietre, mlaștini, gropi[84].

Pe 25 iunie 1885, în numărul 26 este publicat un raport asupra hergheliilor de stat pe anul 1884. Referitor la cea de la Făgăraș sunt constatate următoarele: „Numărul personalului la sfârșitul anului 1884 era de 142 de oameni. Starea lor psihică era relativ bună. Erau 366 de cai, care erau în stare excelentă. Nu sunt boli contagioase. Școala de subofițeri funcționează conform cerințelor”.

O listă cu împărțirea cailor hergheliei este publicată pe 23 iulie. De aici aflăm că „au fost catalogate ca iepe mame 11 mânji de 4 ani, la depozitele de armăsari au fost trimiși 14 mânji de patru ani și jumătate, pentru vânzare prin licitație la Budapesta au fost trimise 12 iepe, pentru expoziție vor fi trimiși armăsarii fondatori de linii Favory VII și Pluto împreună cu 4 iepe, respectiv doi cai secuiești și 2 cai din încrucișarea cailor lipițan cu cei secuiești, au fost scoase din herghelie 7 iepe”[85].

În numerele 48, 49 și 50 din 1885 ministerul publică taxele de montă pentru anul 1886. Pentru Făgăraș a fost stabilită suma de 20 frt. pentru caii Favory VII, Favory VIII, Pluto III, Conversano Mina, Neapolitano.

Una dintre cele mai interesante știri despre herghelie este publicată în nr. 53/24 decembrie 1885, într-un articol semnat de locotenentul Bene Rezső de la Herghelia din Făgăraș, intitulat „Călărie la distanță de la Sâmbăta de Jos la Budapesta”. În paginile 549-551 este prezentat jurnalul amănunțit al pregătirii calului și desfășurarea călătoriei pe această distanță. Scopul era participarea la Expoziția anuală de cai și testarea capacităților calului lipițan crescut la Sâmbăta. Autorul prezintă modul de pregătire a calului Pluto I-9. Hrănirea (ora și cantitățile de mâncare) și antrenamentele sunt descrise detaliat, precizând că în acest timp „calul nu a prezentat oboseală și a mâncat bine”. După o pregătire de 4 săptămâni, pleca la drum cu o „încărcătură de 93 kg, din care 70 călărețul, restul harnașamentul și lucrurile necesare călărețului”. Plecarea a fost pe data de 29 septembrie1885 la ora 4,30 de la Sâmbăta de Jos, iar sosirea în 6 octombrie 1885, la ora 12,30 la expoziția de la Budapesta. Au fost parcurși în 7 zile și jumătate 600 de km, conform tabelului de mai jos:

Ziua	**Localitatea de plecare - localitatea de înnoptare**	**Distanța parcursă în km/zi**
1.	Sâmbăta de Jos - Gross Poldra (neidentificată)	93,3
2.	Gross Poldra - Deva	108,6
3.	Deva - Găvojdia (Timiș)	64,5
4.	Găvojdia - Arad	71,3
5.	Arad - Mágnes	76,9
6.	Mágnes - moșia Pálffy de la Ujfalu	56,4
7.	Ujfalu - Örkény	76,4
-	Örkény - sediul expoziției de la Budapesta	52,6

[84] *Ibidem*, nr. 25/18 iunie 1885, p. 266.
[85] *Ibidem*, nr. 30/23 iunie 1885, p. 313.

https://biblioteca-digitala.ro

La Budapesta, pe 7 și 8 octombrie iapa a fost scoasă la plimbare „și mergea cu voie bună”, iar pe data de 9, după trei zile de odihnă, „nu mai prezenta nici un semn de oboseală”.

Cele două articole pun în evidență și subliniază, încă odată, calitățile calului lipițan. Chiar dacă testările erau dure, rezultatele dovedeau rezistența rasei. În anul 1885, în Raportul despre caii selectați pentru a fi testați în cadrul „Școlii de călărie” de la Viena, figurau doi cai de la Făgăraș – Maestoso I și Incitato I. Caracterizările primite sunt la superlativ, din toate punctele de vedere[86].

Evenimentele acestui an 1885 au fost multiple și interesante, iar materialul publicat în legătură cu ele a dovedit încă odată că această herghelie era una dintre cele mai apreciate atât pe plan intern, cât și pe cel extern.

Pentru acest an Guvernul maghiar prevedea „pentru cheltuielile totale cu hergheliile de stat un buget de 1.835.878 frt., din care 254.567 pentru Făgăraș. La venituri era estimată suma de 2.261.836 de frt., din care 202.337 pentru Făgăraș”[87].

Fotografie de la actuala herghelie (2020)

[86] *Ibidem*, nr. 54/31 decembrie 1885, p. 556.

[87] *Állami költségvetés, a Magyar korona országai részére, az 1885. évre*, A Magyar királyi államnyomdából, Budapest, 1884, p. 86-89.

https://biblioteca-digitala.ro

PRIMA LEGE SANITARĂ DIN ROMÂNIA ȘI MĂSURILE DE COMBATERE A RĂSPÂNDIRII EPIDEMIILOR – *LEGEA ASUPRA SERVICIULUI SANITAR DIN 16 IUNIE 1874*

Valentin-Ioan FUȘCAN[1]

THE FIRST SANITARY LAW OF ROMANIA AND MEASURES FOR LIMITATION OF SPREADING OF EPIDEMICS – *THE LAW REGULATING THE SANITARY SERVICE FROM JUNE 16TH 1874*

ABSTRACT

This article is focused on the first law who organized the sanitary service in Romania and especially on the measures provided by it regarding the limitation of spreading of epidemics. The Law regulating the sanitary service from June 16th 1874 *was adopted during the conservative government led by Lascăr Catargiu and put the modern basis of the sanitary system in Romania. At that time, the well-known doctor in medicine, Iacob Felix, insisted on the importance of sanitary education of the Romanian peasants, who formed the majority of the population in our country and on the promotion of the importance of hygiene.*

Keywords: SARS-CoV-2, sanitary law, epidemic, hygiene, administration, George Banu, Iacob Felix.

„(...) va veni în curând timpul când se va face Igiena mai bună decât astăzi, când Miniștrii, Prefecții, Primarii își vor da seama de răspunderea ce au, nu față cu un partid politic, ci față cu întreaga țară. Sperăm ca în noul secol, toate administrațiunile, toți funcționarii publici vor respecta legile mai strict decât în secolul trecut, că prin înălțarea nivelului moral și economic, se va înălța și nivelul igienic (...), că prin împlinirea conștiincioasă a datoriilor (...) vom învinge obstacolele care se opun prosperității națiunii și vom înlătura pericolele care amenință sănătatea publică" (Iacob Felix, 2 februarie 1902).

La 12 decembrie 2019, în orașul Wuhan (din China), a cărei existență era necunoscută până atunci majorității locuitorilor din Europa, a izbucnit un focar de pneumonie, cunoscut sub numele de coronavirusul sindromului respirator acut sever 2 (**SARS-CoV-2**). Ceea ce s-a crezut a fi, inițial, doar un eveniment local, a devenit rapid o problemă globală, focarul de coronavirus răspândindu-se cu repeziciune dincolo de granițele statului chinez. La numai câteva luni de la apariția primului focar, în China, Organizația Mondială a Sănătății a decis să declare, la 11 martie 2020, că aceasta a devenit o pandemie[2].

---

[1] Doctor în istorie, Școala de Finanțe Publice și Vamă, Ministerul Finanțelor Publice, București; e-mail: fuscan@europe.com.

[2] Detalii despre evoluția pandemiei pe glob a se vedea pe pagina de internet a Organizației Mondiale a Sănătății: https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/interactive-timeline#! (accesat: 27.10.2020).

https://biblioteca-digitala.ro

Primele cazuri de coronavirus în România au fost confirmate la 26 februarie 2020 și ulterior evoluția situației epidemiologice pe teritoriul țării noastre, pe fundalul creșterii numărului de cazuri de persoane infectate cu coronavirusul SARS-CoV-2, anunțată de autoritățile sanitare, a determinat adoptarea unor măsuri vizând limitarea răspândirii acestei boli.

În țara noastră, preocupările privind asigurarea sănătății la români sunt destul de vechi și acestea au fost magistral sintetizate într-o lucrare – de referință până astăzi –, scrisă de către George Banu[3]. Născut în 1889, la Secuieni, în județul Bacău, George Banu s-a remarcat pentru interesul manifestat pentru biologia, patologia și sănătatea poporului român, fiind considerat, pe drept cuvânt, „unul dintre cei mai profunzi cercetători ai condițiilor de viață în mediul rural, utilizând metode sociologice, statistice și de laborator medical pentru a determina starea de sănătate la sate"[4]. Student al Facultății de Medicină din București, George Banu a participat la campania din Bulgaria din 1913, o campanie în care armata română nu a întâmpinat nici o rezistență din partea inamicului, dar a pierdut, cu toate acestea, un număr important de soldați din cauza unei necruțătoare epidemii de holeră. G. Banu a fost direct implicat în combaterea holerei care s-a abătut asupra participanților la campania de la sud de Dunăre și care s-a extins, din cauza nerespectării măsurilor de carantină, la nord de fluviu. După intrarea României în Primul Război Mondial, alături de puterile Antantei, G. Banu și-a adus contribuția, în calitate de medic locotenent în cadrul Comandamentului Corpului III armată, la îngrijirea bolnavilor din spitalele de contagioși[5].

Fără a insista aici asupra parcursului său științific și profesional, mai amintim doar faptul că G. Banu a fost secretar general al Ministerului Sănătății în perioada 7 mai 1925-5 iunie 1928, ctitor al Institutului de Igienă, editor al „Revistei de Igienă Socială", fondator al „Societății Regale Române pentru Studiul Eugeniei și Eredității", ministru al Sănătății în perioada 28 decembrie 1937-10 februarie 1938. Tot lui i se datorează, de asemenea, înființarea catedrei de medicină socială la Universitatea din București (1942)[6].

În lucrarea sa, menționată mai sus, G. Banu stabilește trei perioade distincte din punct de vedere al preocupărilor manifestate pe teritoriul țării noastre de către autorități pentru protejarea locuitorilor din punct de vedere sanitar. Astfel, o primă perioadă ar fi cuprinsă între epoca de început a feudalismului românesc și sfârșitul secolului al XVI-lea – denumită a „medicinei empirice" (G. Banu utilizează expresia folosită de către medicul Victor Gomoiu) –, o a doua perioadă până la jumătatea secolului al XIX-lea și o a treia care debutează cu elaborarea primei legi din țara noastră privind organizarea serviciului sanitar[7]. După Primul Război Mondial, George Banu remarcă drept moment important înființarea Ministerului Sănătății și Ocrotirilor Sociale, urmată de promulgarea „Legii sanitare și de ocrotire din 14 iulie 1930",

[3] George Banu, *Sănătatea poporului român*, București, Fundația pentru Literatură și Artă Regele „Carol II", 1935.
[4] Ilie Bădescu, Ozana Cucu-Oancea (coord.), *Dicționar de sociologie rurală*, București, Editura Mica Valahie, 2011, p. 41.
[5] *Ibidem*.
[6] *Ibidem*, p. 41-42.
[7] G. Banu, *op. cit.*, p. 39-40.

https://biblioteca-digitala.ro

caracterizată de acesta ca fiind „cuprinzătoare în vederi, dar în bună parte neaplicabilă realităților din țara noastră”[8].

Astăzi este mai puțin cunoscut faptul că primii pași în direcția organizării serviciului sanitar la români se datorează domnitorului fanariot Alexandru Moruzi, care a dispus angajarea a trei doctori în cadrul agiei (poliției). Medicii, plătiți de către stat, aveau obligația să supravegheze situația sanitară din București și să îngrijească gratuit bolnavii săraci[9].

Primele prevederi în domeniul sanitar le datorează Principatele Române Regulamentelor Organice. Astfel, „Regulamentul Organic al Valahiei din 1 iulie 1831”, care nu diferea în mod esențial de cel al Moldovei, a înființat la București un așa numit comitet al sănătății, format dintr-un „mai mare inspector, de un al doilea inspector și de un mai mare bohtor (doctor-n.n.)”, aflat sub conducerea ministrului Trebilor din Läuntru (de Interne). Comitetul era însărcinat să asigure organizarea carantinelor și să supravegheze „neîncetat și strașnic” respectarea măsurilor adoptate „pentru sănătatea obștii”[10]. Un comitet asemănător exista și la Iași, compus din ministrul Trebilor din Lăuntru, hatman și protomedic[11].

Regulamentul pentru carantine descria amănunțit regulile la care erau supuși cei care călătoreau pe teritoriul Principatelor, fie că era vorba de străini, fie de români. Aceștia erau supuși unui control medical obligatoriu, iar îmbrăcămintea și toate obiectele aflate asupra acestora erau supuse „la carantină ca să le curețe după regulile sănătății”[12]. Urma apoi o baie „într-o odaie rânduită pentru acest sfârșit” și îmbrăcarea cu alte haine, puse la dispoziție de autoritățile de carantină. Regulamentul prevedea că „cel ce va fi sănătos până la a patrulea (a patra-n.n.) zi, va fi slobod din începutul celei de a cincea zi să-și ia toate lucrările sale și să iasă din carantină”[13]. Același regulament stabilea că, în cazul epidemiei de ciumă, zilele de carantină se dublau dacă aceasta se manifesta „dincolo de Balcanuri (Peninsula Balcanică-n.n.)”, iar „de să va ivi dincoace de Balcanuri sorocul carantinei va fi de șaisprezece zile”[14]. În situația în care un călător prezenta semne de ciumă, regulamentul prevedea că „atunci acela să va izgoni”[15].

Comitetele de sănătate, înființate de Regulamentele Organice, au stat la originea viitoarei Direcțiuni sanitare, ale cărei baze au fost puse la București în 1862. Alături de Direcțiunea sanitară își desfășura activitatea un consiliu medical superior,

---

[8] *Ibidem*, p. 40.
[9] *Ibidem*, p. 43.
[10] *Regulamentele Organice ale Valahiei și Moldovei*, vol. I, București, Întreprinderile Eminescu S.A., 1944, p. 81. Regulamentul pentru carantine cuprins în Regulamentul Organic al Valahiei începea cu următoarea precizare: „Ca să se păzească de biciul năprasnicii boale a ciumei, să va așeza pă marginea d'a stânga a Dunării, un cordon de sănătate nestrămutat”.
[11] *Ibidem*, p. 280-281. O scurtă prezentare a organizării sanitare românești începând cu Regulamentele Organice a se vedea în *Almanahul ilustrat pe 1904*, București, Institutul de Arte Grafice «Eminescu», 1903, p. 36-42.
[12] *Ibidem*, p. 83.
[13] *Ibidem*.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

compus din nouă membri. În această perioadă, inspector general al serviciului sanitar a fost numit Carol Davila[16].

În deceniul următor, în timpul domniei lui Carol I, avea să fie promulgat primul act normativ din țara noastră cu privire la organizarea sanitară și asigurarea măsurilor pentru protejarea locuitorilor în cazul declanșării unor epidemii[17]. Potrivit „Legii asupra serviciului sanitar", publicată în Monitorul Oficial nr. 131 din 16 iunie 1874[18], responsabil cu asigurarea respectării măsurilor generale de ordin sanitar, respectiv „***direcțiunea și privegherea supremă a serviciilor sanitare civile***" (s.n.), era Ministerul de Interne[19]. În conformitate cu atribuțiile stipulate de lege, Ministerul de Interne avea misiunea de „a supraveghea și controla tot serviciul sanitar din țară, și sănătatea populației sale întregi". Ministerul de Interne avea dreptul să dispună, în limita competențelor conferite, măsurile sanitare considerate a fi de interes general pentru toată țara, putând adopta „măsuri în contra invaziunii în țară a bolilor contagioase la oameni și la animale", și înființa „carantine și administrațiuni carantinești speciale, la cas de trebuință". De asemenea, legea prevedea și că Ministerul de Interne era însărcinat cu asigurarea măsurilor necesare „în contra epidemiilor și a epizo[o]tiilor[20] ivite în țară, care nu se mărginesc într-un singur district (județ-n.n.)"[21].

Direcțiunea generală a serviciului sanitar din cadrul Ministerului de Interne cuprindea în subordinea sa următoarele structuri organizatorice: director general, subdirector (exercita atribuțiile de șef al serviciului medical și secretar al Consiliului sanitar superior), capul (șeful) serviciului veterinar, capul serviciului spitalelor rurale, capul serviciului administrativ, capul serviciului statistic, „4 ajutori"[22]. Pe schema de funcții a Direcțiunii generale a serviciului sanitar din cadrul Ministerului de Interne mai figurau un arhivar, un registrator, opt copiști, patru inspectori veterinari, un camerier, doi curieri și un rândaș[23].

Din punct de vedere administrativ, responsabilitatea implementării măsurilor sanitare revenea prefecturilor și comitetelor permanente ale districtelor/județelor, subprefecturilor și primăriilor. Prefecturile și comitetele permanente ale județelor, cu

---

[16] G. Banu, *op. cit.*, p. 48.

[17] Legea a fost adoptată în Adunarea Deputaților în ședința din 20 mai 1874, iar la Senat în ședința din 28 mai 1874, în perioada guvernării conservatoare a lui Lascăr Catargiu, care a deținut concomitent funcția de președinte al Consiliului de Miniștri și ministru de interne (11 martie 1871-31 martie 1876). A se vedea Ion Mamina, *Monarhia constituțională în România. Enciclopedie politică. 1866-1938*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 303.

[18] Textul legii poate fi consultat și în lucrarea editată de Alina Ioana Șuta, Oana Mihaela Tămaș, Alin Ciupală, Constantin Bărbulescu, Vlad Popovici, *Legislația sanitară în România modernă (1874-1910)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009, p. 45-67.

[19] Costandinu Șerbesculu, *Codicii români precedați de Constituțiunea Regatului și urmați de legile, regulamentele și decretele cele mai usuale și de interesu generalu în vigore în România,*volumulu II, *Legile, regulamentele și decretele promulgate până la 1 iuliu 1890*, Galați, Tipo-Litografia J. Schenk, 1895, p. 1187.

[20] Epizootie – epidemie, molimă; extinderea unei boli contagioase într-un timp scurt, prin contaminare, la un număr mare de animale dintr-o localitate, regiune.

[21] C. Șerbesculu, *op. cit.*, p. 1187.

[22] *Ibidem*, p. 1188.

[23] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

concursul medicilor primari[24] și al consiliilor de igienă publică ale județelor, vegheau la „executarea, în raionul districtului, a măsurilor sanitare generale ordonate de Minister”, „privegherea și controlarea serviciilor sanitare locale, a sănătății populațiunii districtului și a salubrității urbilor și a satelor”, „luarea măsurilor în contra endemiilor, enzo[o]tiilor[25], epidemiilor și epizo[o]tiilor, și în contra morburilor contagioase în genere”[26].

În această epocă, organismele sanitare generale erau Consiliul sanitar superior, asistat de o comisie de farmaciști și chimiști, de o comisie veterinară și Consiliul superior de epizotii. Consiliul sanitar superior era compus din unsprezece membri, care includea și directorul general al serviciului sanitar. Membrii săi erau formați în mod obligatoriu dintr-un veterinar, un farmacist sau chimist, iar restul doctori în medicină. Acest consiliu era autoritatea sanitară superioară în stat și avea un rol consultativ pe lângă Ministerul de Interne[27].

Organismele sanitare locale care funcționau pe lângă prefecturi și comitetele permanente ale județelor erau reprezentate de către „medicul primar”, „Consiliul de igienă publică al districtului”[28] și un veterinar. Subprefecturilor le erau subordonați medicul și veterinarul plășii[29].

„Consiliul de igienă publică și salubritate” era compus din prefect, medicul primar al județului, medicul sau medicii comunali ai capitalei de județ, medicul spitalului județean, medicii primari ai spitalului central din capitala județului (acolo unde existau), primarul capitalei de județ, doi membri ai comitetului permanent al județului, un arhitect, un inginer, un farmacist și un veterinar[30].

Medicul de plasă[31], numit prin decret regal de către ministrul de interne, colabora cu subprefectul în vederea îndeplinirii „lucrărilor de poliție sanitară”, administra „vaccinațiunile și revaccinațiunile”, și oferea cu precădere ajutor bolnavilor din mediul rural. Legea prevedea că, în cazul persoanelor sărace, serviciul medical era oferit în mod gratuit. Medicul de plasă avea și obligația de a vizita, cel puțin o dată pe lună, comunele din aria sa de competență. De asemenea, acesta supraveghea sănătatea publică, iar în caz de epidemie înștiința de urgență medicul primar. Medicul de plasă avea datoria de a vizita comunele infectate „ori de câte ori cere trebuința, cel puțin însă la trei zile o dată”, și să ofere bolnavilor ajutor medical „luând măsuri în contra propagării (lățirii) bolilor contagioase și infecțioase”. Legea mai prevedea că

[24] Medicul primar al județului era șeful serviciului sanitar de pe raza sa teritorială. Din punct de vedere ierarhic, acesta era subordonat Ministerului de Interne. Medicii primari de județe erau numiți și revocați, prin decret regal, de către ministrul de interne.
[25] Enzootie sau endemie animală – prezența obișnuită a unei maladii la una sau mai multe specii de animale într-o regiune geografică dată, fie permanent, fie pe durate determinate de timp.
[26] C. Șerbesculu, *op. cit.*, p. 1188.
[27] *Ibidem*, p. 1190-1191.
[28] Conform Legii din 1874, prefectul era, de drept, președinte al Consiliului de igienă și salubritate publică.
[29] Legea stipula că fiecare plasă trebuia să aibă angajat cel puțin un medic, doctor sau licențiat în medicină.
[30] C. Șerbesculu, *op. cit.*, p. 1199.
[31] Plasă – în trecut, subdiviziune administrativă a unui județ.

https://biblioteca-digitala.ro

medicul de plasă „deșteaptă atențiunea primarilor asupra măsurilor dictate de igiena publică, și cere, la cas de trebuință, intervenirea subrefectului”[32].

Pe lângă primari, în cazul declanșării unor epidemii își desfășurau activitatea medicii și veterinarii aflați în serviciul comunelor. Localitățile rurale în care nu existau medici plătiți de casa comunală erau deservite tot de către medicii de plăși.

Primarii comunelor urbane aveau datoria de a asigura, cu sprijinul consiliilor de igienă publică, în afară de executarea măsurilor de interes general, supravegherea prostituției, vaccinarea și revaccinarea locuitorilor, „îngrijirea ca toți morboșii (bolnavii-n.n.) să găsească lesne ajutor medical, și ca cei săraci să fie căutați gratis”, „luarea măsurilor în contra endemiilor și enzo[o]tiilor”, precum și „constatarea epidemiilor și epizo[o]tiilor; luarea măsurilor în contra lor și în contra morburilor contagioase, în genere”[33].

Legea stipula și existența unor organe sanitare speciale, respectiv colegiile medicale – pe lângă administrațiile generale ale spitalelor –, medicii stabilimentelor de ape minerale, medicii carantinelor și veterinarii.

Legea asupra serviciului sanitar din 16 iunie 1874 conferea autorităților, prin Ministerul de Interne, dreptul de a hotărî închiderea granițelor, în urma avizului Consiliului sanitar superior și numai cu aprobarea guvernului[34]. Totodată, actul normativ stipula că această măsură avea scopul de a asigura „apărarea țării în contra importațiunii unui morbu epidemicu contagiosu dintr-un stat vecin”. Această măsură îi viza pe „călătorii infectați sau suspecți”, dar și mărfurile și alte obiecte „susceptibile de a transmite un contagiu”. În baza aceleiași legi, autoritățile puteau „sechestra călătorii morboși și mărfuri, pentru un timp determinat printr-un regulament special”[35]. Din punct de vedere organizatoric, prefecții erau autorizați prin această lege, după ce se obținea avizul consiliilor de igienă publică și în anumite situații speciale prin ordinul ministrului de interne, să dispună „sechestrarea caselor și a persoanelor infectate, dezinfectarea caselor, cadavrelor, vestimentelor și altor obiecte, și închiderea școlilor”. Rostul acestor dispoziții era de „a opri lățirea epidemiilor ivite înăuntrul țării”[36].

În cazul declanșării unor epidemii, consiliilor locale, atât orășenești, cât și rurale, precum și consiliilor județene, le revenea obligația de a-i îngriji pe cei bolnavi, „dând ajutor medical gratuit la domiciliul morboșilor săraci în întinderea cea mai mare, și înființând spitale speciale pentru timpul epidemiei”[37].

În privința vaccinării, Legea asupra serviciului sanitar din 16 iunie 1874 prevedea că aceasta „este obligatorie și gratuită pentru toată populațiunea rurală”. Cheltuielile pentru vaccinarea locuitorilor din orașe reveneau casei comunale, iar în mediul rural acestea intrau în sarcina casei județului[38].

În ciuda adoptării unei legislații sanitare moderne în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, lipsa educației sanitare și

[32] C. Șerbesculu, *op. cit.*, p. 1197.
[33] *Ibidem*, p. 1189.
[34] *Ibidem*, p. 1215.
[35] *Ibidem*.
[36] *Ibidem*.
[37] *Ibidem*.
[38] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

medicale la români, asociată cu lipsa de încredere manifestată în autorități, a subminat adeseori eficacitatea măsurilor adoptate pentru combaterea epidemiilor. Reputatul doctor în medicină Felix Iacob, într-un amplu memoriu consacrat istoriei igienei în România, susținut în calitate de membru al Academiei României în aula acestei instituții prestigioase de cultură, remarca următoarele: „Prevențiunea bolilor infecțioase este prescrisă de legea sanitară și de regulamentele asupra aplicării acestei legi, mai ales de regulamentul de prevențiunea bolilor infecțioase. Aceste prescripțiuni au soarta tuturor dispozițiunilor analoage; acolo unde poporațiunea este convinsă de folosul lor, ele sunt observate, acolo însă unde lipsește încrederea în măsurile preventive prescrise de autoritate, unde populația, în neștiință și sub influența fatalismului, neglijează precauțiunile cele mai elementare, bolile epidemice se propagă cu repeziciune însemnată”[39]. Iacob Felix sublinia importanța promovării de către stat a unei educații sanitare: „(...) trebuie să insistăm în povățuirea poporațiunii asupra modului de transmitere a bolii, să o convingem despre necesitatea de a se apăra singură (...). Numai preoții culți, învățătorii conștiincioși și agenții sanitari înzestrați cu noțiunile necesare vor putea, cu timpul, lumina pe țărani, vor putea modifica vederile lor asupra originii bolilor”[40].

Coperta lucrării lui G. Banu, „Sănătatea poporului român”

Legea sanitară din 1874 a fost considerată de George Banu drept „o primă și serioasă tentativă” de reglementare în domeniul sănătății locuitorilor din România și ea a fost urmată, până în 1910 – când a fost adoptată de către Parlament „Legea Cantacuzino”[41] –, de alte legi și regulamente, care s-au înscris, în general[42], în aceeași tendință de modernizare a sistemului sanitar din țara noastră: Legea din 1881, prin care au fost înființate spitalele rurale; Legea din 1885, care a modificat denumirea Consiliului medical superior în Consiliul sanitar superior; Legea din 1893, care a instituit controlul sanitar și a obligat fiecare oraș să aibă un spital comunal propriu;

---

[39] Iacob Felix, *Istoria igienei în România în secolul al XIX-lea și starea ei la începutul secolului al XX-lea, Partea I, Întâiul memoriu, ședința de la 2 Fevruarie 1901*, în „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Științifice”, Seria II, Tomul XXIII. 1900-1901, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1901, p. 285.
[40] *Ibidem*, p. 287.
[41] „ Legea Cantacuzino” din 20 decembrie 1910 a marcat o altă etapă importantă în domeniul organizării sanitare moderne din România.
[42] Referindu-se la Legea sanitară din 1874, Iacob Felix constata că aceasta „a avut soarta [pe] care o au la noi mai toate legile; ea a suferit multe modificări, din care unele necesare și utile, altele însă fără nici un folos”.

https://biblioteca-digitala.ro

Legea din 1898, care a extins organismele sanitare din România; Legea din 1901, care a dispus crearea unui fond de epidemii; Legea din 1906, care a trecut spitalele rurale din subordinea autorităților administrative județene în cea a Ministerului de Interne; Legea din 1908, care a a avut în vedere concentrarea tuturor fondurilor având drept destinație domeniul sanitar, înscrise în bugetele județelor și ale comunelor, care erau obligate, de asemenea, să dirijeze spre tezaurul public o cotă anuală pentru serviciul sanitar[43].

Evoluția legislației din țara noastră de la adoptarea primei legi sanitare din 1874 – care atestă preocuparea autorităților pentru protejarea sănătății locuitorilor din țara noastră – și până la publicarea lucrării sale consacrate istoriei igienei la români, l-a determinat pe Iacob Felix să aprecieze că: „Cu toate lacunele și neajunsurile care, la începutul secolului al XX-lea există în organisațiunea noastră sanitară, ca și în a mai tuturor statelor, nu ne aflăm în această privință atât de jos, încât să nu fim în stare a ne lupta cu succes în contra bolilor venite din străinătate sau născute în interiorul țării. Progresul este lent, dar el există (…)”[44].

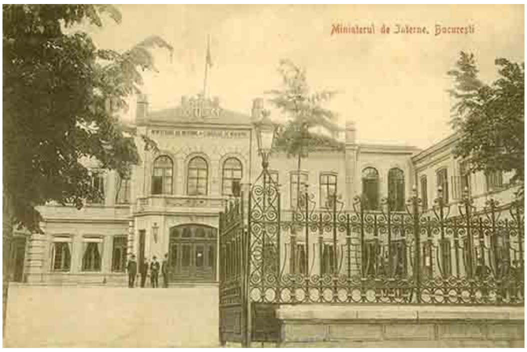

Sediul Ministerului de Interne – cca. 1900

[43] G. Banu, *op. cit.*, p. 48-50.
[44] I. Felix, *op. cit.*, p. 263.

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚII LA ISTORIA ȚĂRII FĂGĂRAȘULUI. EMIGRAREA VĂDENILOR ÎN AMERICA

Gheorghe FARAON[1]

CONTRIBUTIONS TO THE HISTORY OF FAGARAS COUNTY. THE MIGRATIONS OF PEOPLE FROM VAD TO AMERICA

ABSTRACT

An important phenomenon taking place in the late 19th century and at the beginning of the next century was the migration of the Romanians from Făgăraş County to the United States of America.

There were several reasons that caused this phenomenon. Most of the people of Vad went to USA through ports like Bremen, Fiume and Hamburg. In general, they went to their relatives or acquaintances in America and the most important community of people of Vad was in New Philadelphia.

After the First World War, most of them returned home with their earnings and tried to change their lives.

Keywords: Fagaras County, history, Vad, migration, United States of America, ships, the work.

Un fenomen important care se desfășoară la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui următor a fost emigrarea românilor din Ţara Făgărașului în Statele Unite ale Americii. Cauzele care determină acest fenomen sunt în general cunoscute, ele fiind valabile pentru zone întinse. Referindu-ne aici la emigrația în SUA, aceasta a avut aceleași cauze în toată Europa, fie că vorbim de Țările Nordice, de Răsăritul Europei sau de Peninsula Iberică și anume: suprapopularea, organizarea economică defectuoasă, spiritul de imitație și deficitul de populație din alte zone, în cazul nostru SUA.

Inițial, la începutul secolului al XIX-lea, acest fenomen s-a manifestat mai pregnant în „apusul și nordul Europei, iar în a doua parte el a cuprins tot mai mult partea sudică și estică a Europei”[2]. Fenomenul poate fi urmărit foarte bine privind numărul mare de emigranți care folosesc vasele agenturilor „Cunrad și Pool”[3], provenind din state ca Italia, Rusia și Austro-Ungaria.

---

[1] Muzeograf-conservator, doctorand în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș; e-mail: geo.faraon@yahoo.com.

[2] Egyed Ákos, *Problema emigrării țărănimii din Transilvania la începutul secolului al XX-lea*, în „Acta Musei Napocensis”, VII, 1970, p. 365.

[3] Stelian Popescu-Boteni, *Relații între România și S.U.A. până în 1914*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1980, p. 150, nota 29.

https://biblioteca-digitala.ro

Primele consemnări ale statisticilor maghiare cu privire la emigrația din Țara Făgărașului „încep în 1880”[4], iar după alți autori în anul 1889[5]. Cert este că în perioada 1899-1913 un număr mare de făgărășeni emigrează: „în America 9.109; în România 5.335, în alte țări 444, în total 14. 888 de persoane. Dintre acestea 11.021 bărbați și 3.867 femei”[6].

Emigrarea a fost deosebit de accentuată în comitatele Târnava Mare și Mică, Bihor, Alba de Jos, Făgăraș și Caraș-Severin, „predominând numărul bărbaților, 68%, față de numai 32% cât au reprezentat femeile între 1898-1913”[7].

Români în SUA – 1881

În ceea ce privește prima cauză amintită, surplusul populației, a fost considerată de unii autori „o cauză reală de mare importanță, în declanșarea acestui proces”[8]. Alții consideră, însă, că „această cauză trebuie privită cu o anumită rezervă, având în vedere că cea mai mare parte a emigranților făgărășeni în SUA o constituiau proprietarii rurali (74%) și nu zilierii sau servitorii care, îndeobște, corespund surplusului de populație și a căror pondere în masa emigranților este mult mai redusă, reprezentând doar 19,3%”[9].

A doua cauză, o constituie organizarea economică defectuoasă și „lipsa pământului”[10], la care un aport important l-au avut măsurile politice luate de autoritățile maghiare, care vor încerca împiedicarea dezvoltării economice a elementelor românești prin îngrădirea măsurilor economice care priveau prelucrarea industrială și a resurselor din zona Țării Făgărașului. Aici, „marea industrie era reprezentată de o singură fabrică”[11]. Cu alte cuvinte, „cauzele economice” vor contribui major la proliferarea acestui fenomen[12].

---

[4] Alexandru Bărbat, *Desvoltarea şi structura economică a Țării Oltului*, Cluj, Tipografia Naţională, 1938, p. 96.

[5] *Magyar statistikai közlemények. Kivándorlás és visszavádorlás, 1899-1913*, Budapest, 1914, p. 53.

[6] Al. Bărbat, *op. cit.*, p. 96-97.

[7] Gligor Pop, Ioan Glodariu, Mircea Rusu, Gheorghe Iancu, Ioan Bolovan, Dumitru Suciu, Anton Drăgoiescu, *Istoria României. Transilvania*, vol. II, Cluj-Napoca, 1997, p. 4.

[8] Adrian Negrea, *Procesul de emigrare a drăgușenilor în America*, în „Arhiva pentru știință și reformă socială”, XI, 1944, p. 106.

[9] Dan Opriş, *Făgărășeni în America*, în vol. „Făgăraş 700 de ani. 1291-1991”, București, Editura Arta Grafică, 1991, p. 107.

[10] Mihály Kerék, *A Magyar földkérdés*, Budapest, Mefhosz Könyvkiadó. Kiadói egészvászon kötés, 1939, p. 84-87.

[11] Á. Egyed, *op. cit.*, p. 370.

[12] Ion Iosif Șchiopu, *Românii din America. O călătorie de studii în Statele Unite*, în „Luceafărul”, nr. 9/1913, p. 295.

https://biblioteca-digitala.ro

Lipsa acută de forță de muncă și deficitul de populație cu care se confrunta în perioada respectivă SUA au avut un efect deosebit asupra emigrației din zona Făgărașului. La crearea unui climat favorabil emigrării au contribuit atât mirajul „țării libertății și a tuturor posibilităților”[13], cât și reclama agresivă a agenților de emigrare sau ai diferitelor companii de vapoare care îndemnau populația să ia drumul Americii. Găsirea rapidă a unui loc de muncă și posibilitatea de a face „mia și banii de drum”[14], cu care să-și salveze proprietatea prin plătirea datoriilor, dar și să achiziționeze pământ, inventar agricol, animale și să-și modernizeze gospodăriile, au determinat pe mulți făgărășeni să rezolve „ieșirea din situația economică grea prin plecarea spre America”[15].

Reclamă companie de vapoare

Pe lângă aceste cauze generale au existat şi câteva particulare, referitoare la românii transilvăneni. Dintre acestea, amintim în primul rând măsurile discriminatorii luate de autorităţile maghiare față de populația românească din Ardeal, care au culminat cu politica de maghiarizare a românilor, acest lucru ducând la favorizarea fenomenului imigraționist.

Altă cauză care se încadrează în acelaşi context a fost modul de satisfacere a serviciului militar, care determina mulți tineri aflați în preajma recrutării să-şi părăsească satele şi să pornească pe lungul drum al Americii.

La toate acestea se adaugă și motive personale, precum pierderea din diferite motive a averii din ţară, lipsa acesteia în familiile cu mulți copii, neînțelegerile familiale, diferite alte probleme, toate întărind și susținând emigrația din zona noastră.

Despre acest fenomen găsim anumite mărturii ale celor plecați deja în America, printre cele mai elocvente, legate de factorii care au determinat emigrația, fiind și următoarea: „(…) dar mai mult decât sărăcia a contribuit la înstrăinarea românilor noştri şi anumite împrejurări sociale şi familiale, precum şi înrudirea şi dorul de câştig, dar mai presus de toate jidovimea din America şi agenții diferitelor companii de vapoare”[16].

[13] *Telegraful Român,* nr. 12-14/1912, p. 3.

[14] Policarp Moruşca, *Episcopia misionară română din America*, în vol. „Omagiu ÎPSS Dr. Nicolae Bălan, Mitropolitul Ardealului”, Sibiu, 2009, p. 342.

[15] Serviciul Județean Brașov al Arhivelor Naționale, *Fondul Făgăraş. Procese verbale ale Comitatului*, 1913, poziția 990.

[16] Pr. Ioan Podea, *Românii din America*, în „Telegraful Român”, nr. 10/1912, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

După cum se poate observa, la motivele amintite mai sus s-a mai adăugat unul – „jidovimea”, explicația găsind-o la același autor: „În Canton-Ohio, bunăoară, sunt peste 1.000 de olteni (făgărăşeni) pe spatele cărora trăiesc patru fraţi jidani, mai înainte cârciumari și strângători de ouă în Comitatul Făgărașului, astăzi proprietari, bancheri, agenți, negustori și măcelari, prin mâinile cărora se strecoară și cel din urmă ban românesc”[17].

La toate aceste motive mai trebuie adăugat unul – factorul psihologic. Văzând averile pe care le câștigau cei plecați, se ajunge la crearea în zonă a unei adevărate psihoze a emigrărilor în satele făgărășene.

Alarmate de acest fenomen, care a luat un puternic avânt pe teritoriul Austro-Ungariei, autorităţile de la Budapesta vor înființa în anul 1907 o Comisie de emigrare, pentru a studia cauzele acestuia sau a „comerțului cu oameni”[18]. În urma investigațiilor acestei comisii au fost identificate drept cauze ale fenomenului următoarele: „(...) nemulțumirea generală, impozitele grele, lipsa de pământ, aparatul polițienesc ce domină în administrație, scăderea sentimentului moral, scăderea dragostei de neam și de patrie, plata slabă a muncitorilor, marea proprietate funciară, precum şi proasta administrație”[19].

Cei care se pregăteau de plecare din satele făgărăşene, aici incluzând şi pe cei din localitatea Vad, mergeau în primul rând la Făgăraș, de unde își cumpărau „haine nemțești”[20], apoi luau trenul spre Budapesta sau Viena, de unde erau preluați de către agenții companiilor de vapoare, fiind îndreptați spre porturi precum Fiume (Rijeka), Bremen și Hamburg. Vădenii au folosit și alte porturi, precum Liverpool, Rotterdam, Le Havre şi Trieste, iar mai târziu, după război, Constantinopol și Constanța, de unde se îmbarcau cu destinația SUA.

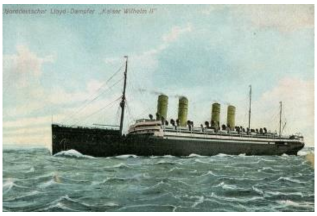

Vasul Kaiser Wilhelm II

Vasul Carpathia

Vasul Amerika – 1902

Ajunși pe vapor, erau trecuți pe listele de pasageri, care cuprindeau date cu caracter personal, având 23 de rubrici: 1. Numărul pe listă; 2. Numele întreg; 3. Vârsta (anul, luna); 4. Sexul; 5. Căsătorit sau nu; 6. Meserie ori profesie; 7. Dacă știe să citească și să scrie; 8. Ţara și naționalitatea (de ex., Ungaria, român); 9. Rasa persoanei; 10. Ultima reședință (permanentă, țara și orașul sau localitatea); 11. Destinația finală (statul și orașul); 12. Dacă are bilet până la destinația finală; 13. De către cine i-a fost plătită călătoria; 14. Dacă are 50 de dolari?, iar dacă sunt mai puțini, cât? 15.

---

[17] *Ibidem,* nr. 11/1912, p. 4.

[18] Gelu Neamțu, *Unele aspecte privind emigrarea românilor din Transilvania în Statele Unite ale Americii la 1907 și 1911*, în Sabin Manuilă, *Istorie şi demografie,* Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, Fundația Culturală Română, 1995, p. 149.

[19] *Ibidem.*

[20] D. Opriş, *op. cit.,* p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro

Dacă a mai fost în SUA; dacă da, când și unde? 16. Dacă merge la o rudă sau la un prieten, și dacă da, cine este ruda sau prietenul și adresa completă; 17. Dacă a fost la închisoare ori într-o instituție de îngrijire (ospiciu); 18. Dacă e poligam; 19. Dacă e anarhist; 20. ???; 21. Starea de sănătate mentală și fizică; 22. Diform sau infirm. Natura (felul infirmității), de când, cauza; 23. Descriere personală: înălțime (picioare, inci), culoarea pielii, culoarea părului, culoarea ochilor, semne de identificare (semne personale, cicatrice, tatuaje), locul nașterii.

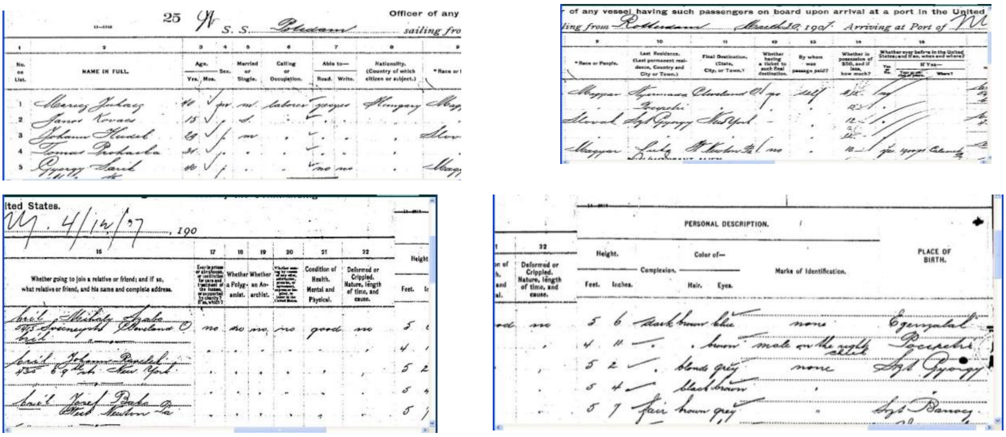

Document cu toate rubricile

După urcarea pe vapor urma o călătorie de aproximativ două săptămâni, în care traversau oceanul. Principalul port de destinație era New York, alte porturi folosite de emigranții din Transilvania fiind Philadelphia, Baltimore sau Quebec[21]. La New York emigranții ajungeau în fața Oficiului Comisiei de Emigrare, unde li se făcea o fișă personală și un control medical.

PASSENGER RECORD

American Family Immigration History Center® at Ellis Island

First Name:	Miklos
Last Name:	Demian
Ethnicity:	Hungary, Roumanian
Last Place of Residence:	Vaad,
Date of Arrival:	Apr 13, 1907
Age at Arrival: 17y Gender: M Marital Status: S	
Ship of Travel:	Potsdam
Port of Departure:	Rotterdam, Holland
Manifest Line Number:	0018

Fișă personală Miklos (Nicolae) Demian (Damian), Vad, 1907

După trecerea de această Comisie, în general făgărășenii se îndreptau spre anumite orașe, unde erau deja așezați mai mulți consăteni, de exemplu „drăgușenii în Verona și Alliance-Ohio, sâmbetenii în Canton-Ohio, arpășenii în Lorrain-Ohio şi Gary-Indiana” [22], dar și spre alte destinații precum Chicago, Cleveland, Youngstown sau Homestead-Philadelphia.

---

21 Șerban Drutzu, *Românii din America*, București, Editura Cartea Românească, 1926, p. 11.
22 A. Negrea, *op. cit.*, p. 108.

https://biblioteca-digitala.ro

Ellis Island – inspecție medicală (1902)

Cei din Vad, conform datelor care le avem din tabelul pe care l-am realizat (vezi mai jos) cu cei care au intrat în America prin Ellis Island, au avut ca principale destinații următoarele orașe: New Philadelphia, Ohio – 97 persoane; McKees Rocks, Ohio – 27; Dundee (azi Wayne), Ohio – 24; Layland, Ohio – 6; Salem, Ohio – 3; Steubenville, Ohio – 3; Barrs Mills (azi Tuscarawas), Ohio – 2; Newark, Ohio – 2; Warren, Ohio – 2; Youngstown, Ohio – 1; Danville, Ohio – 1; Alliance, Ohio – 1; Greentown, Ohio (în actualul district Stark, parte din Canton-Massillon) – 1; Zanesville, Ohio – 1; Allegheny (la granița cu Ohio) – 1; Homestead[23], Philadelphia – 1; Joliet, Illinois – 2; Gary, Indiana – 4; Washington – 2; New York – 3; Chicago – 1; Michigan – 5.

După cum se poate observa, 51% dintre vădeni ajung în New Philadelphia, 14% în McKees Rocks, 13% în Dundee, restul fiind în proporție mai mică și se pot vedea pe grafic.

Tabel cu localitățile unde s-au stabilit vădenii în SUA

Nr. crt.	Localitatea (statul american)	Nr. persoane	% din total
1.	New Philadelphia (Ohio)	97	51
2.	McKees Rocks (Ohio)	27	14
3.	Dundee (Wayne-Ohio)	24	13
4.	Layland (Ohio)	6	3
5.	Salem (Ohio)	3	2
6.	Steubenville (Ohio)	1	1
7.	Barrs Mills (Ohio)	2	1
8.	Newark (Ohio)	2	1
9.	Warren (Ohio)	2	1
10.	Youngstown (Ohio)	1	1
11.	Danville (Ohio)	1	1
12.	Alliance (Ohio)	1	1
13.	Greentown (Ohio)	1	1
14.	Zanesville (Ohio)	1	1

[23] Nu exista o localitate cu acest nume; exista, în schimb, o lege prin care se putea revendica un pământ nelocuit, iar statul te putea împroprietări.

https://biblioteca-digitala.ro

15.	Allegheny	1	1
16.	Homestead (Philadelphia)	1	1
17.	Jolliet (Illinois)	2	1
18.	Gary (Indiana)	4	2
19.	Washington	2	1
20.	New York	3	2
21.	Chicago	1	1
22.	Michigan	5	3
	Total	**190**	**100%**

Diferența dintre 223 emigranți, numărul celor trecuți în tabel, și cei 190 ajunși la o anumită destinație, este explicabilă prin faptul că nu am reușit să identificăm destinația fiecărei persoane în parte.

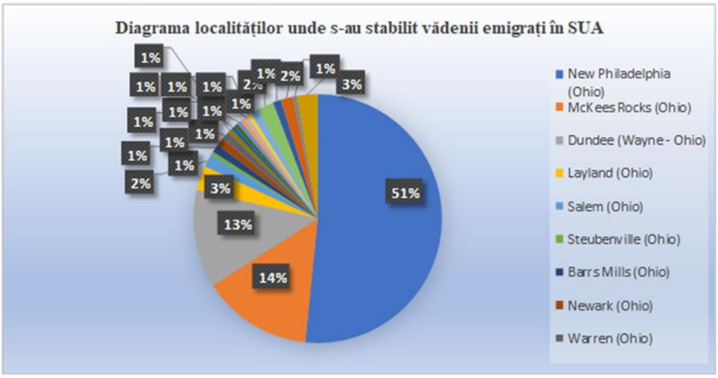

Odată ajunși în SUA ei își găseau repede de lucru în industrie „la producerea fierului și oțelului, mine de cărbuni, în fabricile de automobile sau în industria cărnii”[24]; plata varia „între 20 și 40 cenți pe oră, iar câștigul era între 2-4 dolari pe zi”[25].

Emigranții făgărășeni, oameni simpli plecați în căutarea unei vieți mai bune, s-au adaptat rapid noului mediu și printr-o muncă asiduă vor fi apreciați de către străini, ei reușind să devină excelenți muncitori, iar unii dintre ei chiar să se ridice și să devină la rândul lor comercianți și patroni în America. Averile pe care aceștia vor reuși să le strângă acolo vor influența și viața satelor din Țara Făgărașului.

Trebuie spus că majoritatea făgărășenilor care plecau nu făceau acest sacrificiu de dragul aventurii, ci își lăsau în urmă familiile și locurile natale cu speranța că vor reuși să strângă anumite sume de bani cu care apoi să se întoarcă acasă și să-și salveze „casa și pământul și să-și întregească gospodăria, acesta constituind țelul cel mai înalt, care focaliza toată energia lor”[26].

[24] Petru Ardelean, *Aspecte ale emigrației românești în Statele Unite ale Americii de la începutul secolului al XX-lea, reflectate în corespondența unui emigrant cu familia*, în „Crisia”, XL, 2010, p. 255.
[25] I.I. Șchiopu, *op. cit.*, nr. 8/1913, p. 259.
[26] D. Opriș, *op. cit.*, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro

La coagularea comunității românești din America un rol important l-a jucat biserica. Acest lucru a fost remarcat de o serie de autori, inclusiv de marele istoric Nicolae Iorga: „Biserica va juca un rol major, contribuind la păstrarea calității morale a emigranților de aici”[27].

Între făgărășenii care emigrează în această perioadă în America s-au numărat și mulți vădeni, reușind să realizăm un tabel cu cei plecați din acestă localitate între anii 1894-1925, datele fiind preluate de pe un site american de specialitate[28].

Nr. crt.	**Nume și prenume**	**An naștere**	**Intrare în SUA**	**Vâr-sta**	**Vas**	**Port**	**Destinație**
1.	Carl/Carol Dănetz/Dăneţ	1841	01.09.1894	53	Scandia	Hamburg	
2.	Maria Boeriu ?	1871	1894	23			
3.	Tomas/Tămaş Urian	1865	10.04.1895	30	Seneca	Havana	New York
4.	Victor Dănetz/ Dăneţ	1877	22.7.1903[29]	26			New York
5.	Istvan/Ștefan Damian	1863	05.12.1904	41	Utopia	Fiume	
6.	Dionosiu Șandru	1876	29.12.1904	28	Pannonia	Fiume	
7.	Miklós/Nicolae Vornika		26.11.1904		Campania	Liverpool	
8.	Janos/Ioan Morar		26.11.1904		Campania	Liverpool	
9.	Janos/Ioan Vulkan		26.11.1904		Campania	Liverpool	
10.	Cosgarea(?)		26.11.1904		Campania	Liverpool	
11.	George Popa	1871	06.03.1904	33	Pretoria	Hamburg	
12.	Janos/Ioan Oltean	1867	28.10.1905	38	Pannonia	Fiume	La cumnatul N. Vornica, în New Philadelphia
13.	Janos/Ion Gavrilă	1877	28.10.1905	28	Pannonia	Fiume	La fratele George Ga-vrilă în NP
14.	Akim Damian	1874	28.10.1905	31	Pannonia	Fiume	Cumnatul Carol Strâmbu în Layland-Ohio
15.	Izidor Strâmbu	1875	28.10.1905	30	Pannonia	Fiume	Vărul Romulus Raica în NP
16.	Tomas/Tămaș Cosgarea	1872	24.09.1905	33	Ultonia	Fiume	Ioan Gavrilă în NP
17.	Mitrofan Cosgarea	1880	24.09.1905	25	Ultonia	Fiume	Vărul Nicolae

[27] Nicolae Iorga, *America şi românii din America. Note de drum și conferințe*, Vălenii de Munte, Așezământul Tipografic Datina Românească, 1930, p. 283.

[28] wwwellisisland.org,https://golookup.com/lander/people/default/?affid=1&subid=Ellis%20Ellis&trafid=1&gclid=CjwKCAiAtK79BRAIEiwA4OskBhiAUWd3SVzyQRfEGIwzCB3cqL1fAt7V266eyF03KFKATL3E2_vU6hoCCvYQAvD_Bw (accesat în mai multe rânduri).

[29] Primea cetățenia la New York.

https://biblioteca-digitala.ro

							Cosgarea în Layland-OH
18.	György/George Daneţz/Dăneţ	1872	24.09.1905	33	Ultonia	Fiume	Fratele Dumitru Dăneţ în Layland-OH
19.	Jakob/Iacob Popa	1887	24.09.1905	18	Ultonia	Fiume	Vărul Ioan Popa în NP
20.	Miklós/Nicolae Cosma	1880	11.09.1905	25	Pannonia	Fiume	Unchiul Ilie Cosgarea în NP
21.	Miklós/Nicolae Popa	1870	13.11.1905	35	Carpathia	Fiume	Ion Urian în NP
22.	Janos/Ioan Păsărar	1873	13.11.1905	32	Carpathia	Fiume	Romulus Raica în NP
23.	Jakob/Iacob Popa	1870	13.11.1905	35	Carpathia	Fiume	Ioan Popa în NP
24.	Irodion Boeriu	1881	13.11.1905	24	Carpathia	Fiume	Unchiul Ștefan Borcea în Layland-OH
25.	Petru Cosgarea	1872	13.11.1905	33	Carpathia	Fiume	Vărul(?) Lazăr Ioan în NP
26.	Miklós/Nicolae Vulvară	1859	13.11.1905	46	Carpathia	Fiume	Ioan Zechiu în NP
27.	Miklós/Nicolae Cosgarea	1876	13.11.1905	29	Carpathia	Fiume	Fratele Ilie Cosgarea în NP
28.	Tamaş Bolog	1888	11.09.1905	17	Pannonia	Fiume	Unchiul Simion Popp în NP
29.	Miklós/Nicolae Raica (al Șonu-lui)	1870	11.09.1905	35	Pannonia	Fiume	Unchiul Romulus Raica în NP
30.	Miklós/Nicolae Cosgarea	1880	11.09.1905	25	Pannonia	Fiume	Unchiul George Cos-garea în NP
31.	György/George Raica	1888	11.09.1905	17	Pannonia	Fiume	Unchiul Ilieș Popa în NP
32.	Miklós/Nicolae Poșta	1867	24.09.1905	38	Ultonia	Fiume	Unchiul Iacob Cos-garea în NP
33.	Rosalim Dănetz	1885	14.09.1905	20	Rhein	Bremen	Vărul George Lungu în NP
34.	György/George Cosgarea	1864	11.09.1905	41	Rhein	Bremen	George Cos-garea în NP
35.	Miklós/Nicolae Albu	1859	28.10.1905	46	Pannonia	Fiume	Vărul Ște-fan Boier în Leyland-OH
36.	Miklós/Nicolae Demian	1886	28.10.1905	19	Pannonia	Fiume	
37.	Simion Urian	1888	25.09.1905	17	Ultonia	Fiume	

https://biblioteca-digitala.ro

38.	Szidor/Izidor Urian	1888	25.09.1905	17	Ultonia	Fiume	
39.	Gyula/Iuliu Krisan	1875	21.05.1906	31	Pannonia	Fiume	Fratele Traian Crișan în NP
40.	Akim Oltean	1866	06.06.1906	40	Carpathia	Fiume	
41.	György/George Strâmbu	1889	04.04.1906	17	Armenia	Hamburg	Unchiul Ștefan Damian în Dundee-OH
42.	Miklós/Nicolae Oltean	1890	04.04.1906	16	Armenia	Hamburg	Unchiul Ioan Oltean în Dundee-OH
43.	György/George Olteanu	1890	04.04.1906	16	Armenia	Hamburg	Unchiul Ioan Urian în NP
44.	Jakob/Iacob Morariu	1889	13.12.1906	17	Pannonia	Fiume	Fratele Ioan Morariu în NP
45.	Tomas/Tămaș Oltean	1889	13.12.1906	17	Pannonia	Fiume	Unchiul Ioan Oltean în Barrs Milles-OH
46.	Andras/Andrei Popa	1871	28.04.1906	35	Patricia	Hamburg	Tămaș Cosgarea în Dundee-OH
47.	Gabor/Gabriel Urian	1876	28.04.1906	30	Patricia	Hamburg	George Gavrilă în NP
48.	Ilieş Urian	1880	23.10.1906	26	Pannonia	Fiume	
49.	Janos/Ioan Urian Jr.	1890	03.01.1906	16	Carpathia	Fiume	Tatăl Ioan Urian în Alleghery
50.	Miklós/Nicolae Grama	1861	30.11.1906	45	Slavonia	Fiume	
51.	Miklós/Nicolae Raika/Raica	1870	24.04.1906	36	Batavia	Hamburg	Ioan(?) în McKees Rocks
52.	Simion Bursan/ Bârsan	1890	24.04.1906	16	Batavia	Hamburg	Unchiul George Cosgarea în NP
53.	Vasu Oltean	1861	24.04.1906	45	Batavia	Hamburg	Fratele Ioan Oltean în Dundee-OH
54.	György/George Boeriu	1883	24.04.1906	23	Batavia	Hamburg	Fratele(?) Boeriu în Dundee-OH
55.	Gabor/Gabriel Urian	1876	28.04.1906	30	Patricia	Hamburg	George Gavrilă în NP
56.	Andras/Andrei Popa	1871	28.04.1906	35	Patricia	Hamburg	Tămaș Cosgarea în Dundee-OH
57.	Jakob/Iacob Bera	1864	05.01.1906	42	Pennsylvania	Hamburg	Dundee-OH
58.	Heles/Elena Popa	1880	30.11.1906	26	Slavonia	Fiume	

https://biblioteca-digitala.ro

59.	Eva Muntean	1884	01.12.1906	22	Pretoria	Hmburg	Soțul(?) Muntean în NP
60.	Karoline/Carolina Cosgarea	1874	01.12.1906	32	Pretoria	Hamburg	Soțul George Cosgarea în Newark-OH
61.	Rovin Băcilă	1878	01.12.1906	28	Pretoria	Hamburg	Iacob Zaharia în NP
62.	György/George Cosgarea	1874	01.12.1906	32	Pretoria	Hamburg	Unchiul Ioan Zaicu în NP
63.	Reghina Cosgarea	1869	01.12.1906	37	Pretoria	Hamburg	Soțul Ilie Cosgarea în NP
64.	Janos/Ioan Dănetz	1878	01.12.1906	28	Pretoria	Hamburg	
65.	Janos/Ioan Băcilă	1882	22.04.1906	24	Main	Bremen	Fratele George Băcilă
66.	Akim Poşta	1868	30.11.1906	38	Slavonia	Fiume	
67.	György/George Poşta	1866	30.11.1906	40	Slavonia	Fiume	
68.	Miklós/Nicolae Vulvară	1862	30.11.1906	44	Slavonia	Fiume	
69.	Miklós/Nicolae Grama[30]	1861	30.11.1906	45	Slavonia	Fiume	
70.	Janos/Ioan Popa	1871	05.01.1906	35	Pennsylvania	Hamburg	Dancu(?) în Youngstown-OH
71.	Miklós/Nicolae Vornika	1882	10.10.1906	24	Slavonia	Fiume	
72.	Pantelimon Strâmbu	1866	10.10.1906	40	Slavonia	Fiume	
73.	György/George Damian	1876	28.02.1906	30	Würzburg	Bremen	George Oltean în McKees Rocks-OH
74.	György/George Oltean	1873	28.02.1906	33	Würzburg	Bremen	Nicolae(?) în McKees Rocks-OH
75.	Trajan Boier	1880	28.02.1906	26	Würzburg	Bremen	Salem-OH
76.	Iuliana Boier	1882	28.02.1906	24	Würzburg	Bremen	Salem-OH
77.	Milian Damian	1871	28.02.1906	35	Würzburg	Bremen	Prietenul Ștefan Păsărariu în Dundee-OH
78.	Janos/Ioan Milea	1888	28.02.1906	18	Würzburg	Bremen	Iacob Milea în NP
79.	Elek/Alexe Păsăraru	1877	28.02.1906	29	Würzburg	Bremen	(?) Maria, în NP

[30] Moare în 1917, în SUA.

https://biblioteca-digitala.ro

80.	Janos/Ioan Grama	1870	28.02.1906	35	Würzburg	Bremen	Prietenul Iacob Cosgarea în NP
81.	György/George Poşta	1866	30.11.1906	40	Slavonia	Fiume	
82.	Jakab/Iacob Strâmbu	1880	13.12.1906	17	Pannonia	Fiume	Cumnatul George Oltean, Dundee-OH
83.	Carl/Carol Danetz/Dăneț[31]	1841	24.08.1906	65	Batavia	Cuxhaven	
84.	Elona/Elena Boeriu	1869	11.08.1906	37	Kaiserin Auguste Victoria	Hamburg	Soțul Ioan Boeriu în McKees Rocks
85.	Mateiu Urian	1868	24.04.1906	38	Batavia	Hamburg	Neculai Vulvară în McKees Rocks
86.	Tamas/Tămaș Mărginean	1890	24.04.1906	16	Batavia	Hamburg	Ștefan Boeriu în Leyland-OH
87.	Ștefan Strâmbu	1871	24.04.1906	35	Batavia	Hamburg	Nicolae Popa în Dundee-OH
88.	Jakob/Iacob Ghircoiaş	1866	10.10.1906	40	Slavonia	Fiume	Dundee-OH
89.	Victor Morar	1865	10.10.1906	41	Slavonia	Fiume	
90.	Jozsef/Iosif Strâmbu (al Dobașului)	1861	09.02.1907	46	Cassel	Bremen	Ioan Boeriu în McKees Rocks
91.	Janos/Ioan Poşta	1869	09.02.1907	38	Cassel	Bremen	Ilie Mărginean în McKees Rocks-OH
92.	György/George Olteanu	1862	09.02.1907	45	Cassel	Bremen	Fiul Ștefan Oltean în McKees Rocks-OH
93.	Fűlop/Filip Cucu	1882	09.02.1907	25	Cassel	Bremen	Nicolae Albu în McKees Rocks-OH
94.	Miklós/Nicolae Cosgarea	1891	09.02.1907	16	Cassel	Bremen	Nicolae Mărginean în McKees Rocks-OH
95.	Hariton Strâmbu	1869	09.02.1907	38	Cassel	Bremen	George Mărginean în McKees Rocks-OH
96.	Janos/Ioan Oltean	1879	09.02.1907	28	Cassel	Bremen	În NP

[31] Este menționat ca cetățean SUA.

https://biblioteca-digitala.ro

97.	Jakob/Iacob Boeriu	1871	09.02.1907	36	Cassel	Bremen	Ioan Urian în NP
98.	Janos/Ioan Cosgarea	1891	09.02.1907	16	Cassel	Bremen	Vărul Cosgarea Ioan în NP
99.	Maria Cosgarea	1885	13.04.1907	22	Postdam	Rotterdam	Soțul George Cosgarea în NP
100.	György/George Veres/Vereș	1882	13.04.1907	25	Postdam	Rotterdam	Prietenul George Cosgarea în NP
101.	Janos/Ioan Băcilă	1891	13.04.1907	16	Postdam	Rotterdam	Unchiul Ioan Cosgarea în Dundee-OH
102.	Josef/Iosif Dăneț/iu	1891	13.04.1907	16	Postdam	Rotterdam	Prietenul Johann Schneider în Dresden
103.	Leonte Cosgarea	1881	21.11.1907	26	Carpathia	Fiume	Vărul Ilie Cosgarea în NP
104.	Josef/Iosif Mărginean	1877	31.04.1907	30	Graf Wendersee	Hamburg	NP
105.	Janos/Ioan Vulcan	1863	04.04.1907	44	Pissa	Hamburg	Verișoara Maria(?) în Dundee-OH
106.	Tomas/Tamaş Cosgarea	1891	04.04.1907	16	Pissa	Hamburg	Fratele Ioan Cosgarea în McKees Rocks-OH
107.	Janos/Ioan Cosgarea	1881	05.01.1907	26	Ultonia	Fiume	Nicolae Vulvară în McKees Rocks-OH
108.	György/George Muntean	1890	05.01.1907	17	Ultonia	Fiume	Cumnatul George Popa în McKees Rocks
109.	Gabor/Gabriel Macavei	1874	05.01.1907	33	Ultonia	Fiume	Vărul George Boldiş în Dresden
110.	Janos/Ioan Ghircoiaş	1867	05.01.1907	40	Ultonia	Fiume	Fratele Iacob Ghircoiaș/iu în Dundee
111.	György/George Strâmbu	1890	05.01.1907	17	Ultonia	Fiume	Vărul Ioan Popa în NP
112.	Janos/Ioan Moldovan	1869	05.01.1907	38	Ultonia	Fiume	Cumnatul Vasile Oltean în Bars Mils-OH
113.	György/George Strâmbu	1871	05.01.1907	36	Ultonia	Fiume	Cumnatul Izidor Urian

https://biblioteca-digitala.ro

							în Joliet-Illinois (ILL)
114.	Janos/Ioan Cosgarea	1866	05.01.1907	41	Ultonia	Fiume	Cumnatul George Dăneţ în Joliet-ILL
115.	Janos/Ioan Strâmbu	1876	12.06.1907	31	Slavonia	Fiume	Irodion Strâmbu în Dundee-OH
116.	Eva Strâmbu (soția lui J.S.)	1887	12.06.1907	20	Slavonia	Fiume	Irodion Strâmbu în Dundee-OH
117.	Victor Urian	1890	12.03.1907	17	Pretoria	Hamburg	George Gavrilă în NP
118.	Istvan/Ștefan Raica	1874	05.01.1907	33	Ultonia	Fiume	Vărul Samuel Raica în Dundee
119.	Miklós/Nicolae Damian	1890	13.04.1907	17	Postdam	Rotterdam	Unchiul George Popa în Homestead
120.	Ilieş Cosgarea	1889	18.06.1907	18	Ultonia	Fiume	Unchiul Iosif Cosgarea în Newark-OH
121.	Demeter/ Dumitru Dobrin	1876	05.01.1907	33	Ultonia	Fiume	Vărul George Procopiu, în McKees Rocks
122.	György/George Boldiș	1865	05.01.1907	42	Ultonia	Fiume	Vărul Iacob Ghircoiaș/iu în Dundee-OH
123.	György/George Vulvară	1890	12.03.1907	17	Pretoria	Hamburg	Vărul Nicolae Morar în McKees Rocks
124.	Janos/Ioan Cozma	1890	12.03.1907	27	Pretoria	Hamburg	Cumnatul George Ghircoias în Dundee-OH
125.	György/George Munteanu	1890	05.01.1907	17	Ultonia	Fiume	Cumnatul George Popa în McKees Rocks
126.	Miklós/Nicolae Urian	1881	23.10.1908	27	Ultonia	Fiume	Vărul Simion Urian, în NP
127.	Miklós/Nicolae Vornika	1881	23.10.1908	27	Ultonia	Fiume	Fratele Iosif Vornika în NP
128.	Samuel Raica	1882	23.11.1908	26	Pannonia	Fiume	Cumnatul Iosif Vornica în NP

https://biblioteca-digitala.ro

129.	Istvan/Ștefan Damian	1864	30.03.1909	45	Branden-burg	Bremen	Unchiul George Strâmbu în NP
130.	Josef/Iosif Borcea	1879	05.12.1909	30	Amerika	Hamburg	Unchiul Io-sif Vornica în NP
131.	Janos/Ioan Grama	1869	30.03.1909	40	Branden-burg	Bremen	Ilie Boer în Zonville-Oh
132.	Miklós/Nicolae Grama	1863	31.03.1909	46	Potsdam	Rotterdam	Vărul Nicolae Mărginean în NP
133.	Jakob/Iacob Grama	1893	31.03.1909	16	Potsdam	Rotterdam	Vărul Nicolae Mărginean în NP
134.	Reghina Baloş	1870	02.10.1909	39	Pannomia	Fiume	Vărul Nico-lae Vornica în NP
135.	Andras/Andrei Popa	1872	09.11.1909	37	Ultonia	Fiume	Fratele Simion Popa în NP
136.	Ilieş Cosgarea	1885	09.11.1909	24	Ultonia	Fiume	Vărul Ioan Boeriu în NP
137.	Jakob/Iacob Cosgarea	1871	09.11.1909	38	Pannonia	Fiume	Fratele Ștefan Cos-garea în NP
138.	Janos/Ioan Cosgarea	1866	30. 03.1909	43	Branden-burg	Bremen	Ioan Boeriu în NP
139.	Andrei Cosgarea	1892	09.11.1909	17	Branden-burg	Bremen	Vărul Ioan Boeriu în NP
140.	David Popa	1871	29.01.1909	38	Pannonia	Fiume	Samuel Raica în NP
141.	Janos/Ioan Boldiș	1893	02.10.1909	16	Pannonia	Fiume	Simion Popa în NP
142.	György/George Lungu	1884	01.04.1909	25	Amerika	Hamburg	Achim Bârsan în Youngs-town
143.	György/George Cristian	1867	02.10.1909	42	Pannonia	Fiume	Traian Boier în NP
144.	Carol Strâmbu	1886	16.09.1909	23	Ultonia	Fiume	Niculae Albu în McKees Rocks
145.	Miklós/Nicolae Strâmbu	1892	15.07.1910	18	Panonnia	Trieste	Iosif Strâmbu în Dundee-OH
146.	György/George Cristian	1867	04.05.1910	43	Bremen	Bremen	Vărul Geor-ge Cosgarea în NP

https://biblioteca-digitala.ro

147.	Akim Poşta	1867	04.05.1910	43	Bremen	Bremen	Prietenul Popa(?) în NP
148.	György/George Mocanu	1893	04.05.1910	17	Bremen	Bremen	Vărul Ioan Băcilă în NP
149.	Josef/Iosif Poşta	1893	04.05.1910	17	Bremen	Bremen	Ștefan Cos-garea în NP
150.	Miklós/Nicolae Poșta	1868	04.05.1910	42	Bremen	Bremen	Iacob Cosgarea în Dundee-OH
151.	Tamas/Tămaș Strâmbu	1893	04.05.1910	17	Bremen	Bremen	Ioan Dăneţ/iu în McKees Roks
152.	György/George Cosgarea	1863	19.03.1910	47	Saxonia	Fiume	Crișan Tă-maș în NP
153.	Istvan/Ștefan Cosgarea	1873	19.03.1910	37	Saxonia	Fiume	Crișan Tă-maș în NP
154.	Janos/Ioan Cosgarea	1871	02.01.1910	39	Caronia	Fiume	Vărul Toma Gavrilă în Dundee-OH
155.	Janos/Ioan Oltean	1867	02.01.1910	43	Caronia	Fiume	Vărul Iosif Vornica în NP
156.	Jakab/Iacob Poșta	1866	02.01.1910	44	Caronia	Fiume	Cumnatul George Cristian în Dundee-OH
157.	Miklós/Nicolae Poșta	1864	02.01.1910	46	Caronia	Fiume	Traian Cos-garea în Dundee-OH
158.	Viktor Urian	1894	02.01.1910	16	Caronia	Fiume	Fratele Simion Urian în NP
160.	Romul Raica	1877	02.01.1910	33	Caronia	Fiume	Ioan Gavrilă în NP
161.	Miklós/Nicolae Popa	1894	02.01.1910	16	Caronia	Fiume	Ioan Mora-riu în NP
162.	Miklós/Nicolae Popa	1870	02.01.1910	40	Caronia	Fiume	Vărul Nico-lae Popa în Dundee-OH
163.	Demeter/ Dumitru Dobrin	1877	02.01.1910	33	Caronia	Fiume	George Oltean în McKees Rocks
164.	György/George Popa	1870	02.01.1910	40	Caronia	Fiume	Ioan Mora-riu în NP
165.	Akim Oltean	1870	02.01.1910	39	Caronia	Fiume	Cumnatul George Ghircoiaș în McKees Rocks
166.	György/George Oltean	1873	15.02.1910	37	Caronia	Fiume	Cumnatul George Oltean în

https://biblioteca-digitala.ro

							McKees Rocks
167.	Istvan/Ștefan Oltean	1886	05.05.1910	24	Pennsyl-vania	Hamburg	Unchiul George Oltean în McKees Rocks
168.	Augusto/ Augustin Urian	1891	05.10.1910	19	Carpathia	Fiume	Cumnatul Ioan Damian în McKees Rocks
169.	Janos/Ioan Demian	1877	15.02.1910	33	Caronia	Fiume	Vărul Nico-lae Grama în McKees Rocks
170.	Akim Popa	1876	15.02.1910	34	Caronia	Fiume	Nicolae Albu în McKees Rocks
171.	Todor Florea	1875	05.10.1910	35	Carpathia	Fiume	Ioan Morar în NP
172.	Anna/Ana Şulea	1884	22.10. 1911	27	Cincinnati	Hamburg	Soțul Ioan Şulea în Salem-OH
173.	Janos/Ioan Boldisz/Boldiș	1862	28.02.1911	49	Caronia	Fiume	Cumnatul Francisc Raica în Greentown
174.	Maria Grama	1889	25.01.1911	22	Carpathia	Fiume	Soțul Ioan Grama în A-lliance-OH
175.	Augustin Raica	1894	07.05.1912	18	Prezident Grant	Hamburg	Fratele Ioan Raica în NP
176.	Akim Cosgarea	1896	18.09.1912	16	Posdam	Rotterdam	Fratele Ștefan Cos-garea în NP
177.	Jakob/Iacob Rotar	1890	26.03.1912	22	La Bretagne	Le Havre	Ohio
178.	Rovin Băcilă	1877	05.12.1912	35	Main	Bremen	George Lan-ga în Gary-Indiana (IN)
179.	Jakabna Demian[32]	1887	26.04.1912	25	France	Le Havre	Soțul Iacob Demian
180.	Janos/Ioan Gavrilă	1887	26.04.1912	25	France	Le Havre	Cumnatul Romul Raica în NP
181.	Ivan/Ioan Boeriu	1885	05.11.1912	27	Kronprinz Wilhelm	Bremen	Ștefan(?) în NP

[32] În actele maghiare se obișnuia ca numele mic al soției să fie trecut după numele mic al soțului, în cazul nostru este vorba de Jakob Demian (Damian).

https://biblioteca-digitala.ro

182.	Anna/Ana Lungu	1894	13.09.1912	18	Saxonia	Fiume	Mama, Stana Lungu în Warren-OH
183.	György/George Boldiș	1864	18.09.1912	48	Postdam	Rotterdam	Fiul George Boldiș în NP
184.	Ștefan Damian	1888	20.08.1912	24	Kaiser Wilhelm II	Bremen	Dumitru Dobrin în McKees Rocks
185.	Ștefan Moldovan	1895	20.08.1912	27	Kaiser Wilhelm II	Bremen	Fratele George Moldovan în Gary-IN
186.	Valer Damian	1897	24.12.1913	16	Ultonia	Fiume	Unchiul Iacob Damian în NP
187.	Jakob/Iacob Damian	1897	11.12.1913	16	Patricia	Hamburg	Fratele Ștefan Damian în NP
188.	George Damian	1869	11.12.1913	44	Patricia	Hamburg	Unchiul Iacob Damian în NP
189.	Ilona/Ileana Popa	1895	07.07.1913	18	Saxonia	Fiume	Sora Elena Beleh în Chicago
190.	Valer Langa	1866	19.11.1913	47	Grosser Kurfürst	Bremen	Vărul Ștefan Dăneț în NP
191.	Istvan/Ștefan Cosgarea	1897	25.02.1913	16	Pannonia	Fiume	
192.	Győző/Victor Cosgarea	1897	25.02.1913	16	Pannonia	Fiume	
193.	Jakob/Iacob Urian	1868	11.12.1913	45	Patricia	Hamburg	Iacob Damian în NP
194.	Janos/Ioan Cosgarea	1868	15.04.1913	45	Pannonia	Trieste	Cumnatul Iacob Damian în NP
195.	Jakob/Iacob Boier	1871	16.02.1913	42	La Provence	Le Havre	Vărul Ioan Boier în NP
196.	George Mocan	1888	09.04.1914	26	Imperator	Hamburg	Fratele Valeriu Mocanu în Danville
197.	Alexandru Strâmbu	1898	09.04.1914	16	Imperator	Hamburg	Fratele George Strâmbu în NP
198.	Ilie Popa	1880	09.04.1914	34	Imperator	Hamburg	Cumnatul Iacob Mondrea în NP
199.	Pantilimon Strâmbu	1874	05.04.1914	40	Franconia	Fiume	Fiul Valer Strâmbu în NP
200.	Eugenia Strâmbu	1898	05.04.1914	16	Franconia	Fiume	Fratele Valer Strâmbu în NP

https://biblioteca-digitala.ro

201.	Tamas/Toma Strâmbu	1898	24.03.1914	16	Rocham-beau	Le Havre	Ștefan Da-mian în NP
202.	Romulus Raica	1875	24.03.1914	39	Rocham-beau	Le Havre	(?) George în NP
203.	György/George Strâmbu	1897	07.03.1914	17	Kaiserin Auguste Victoria	Hamburg	Unchiul George Toma în Gary-IN
204.	Arzen/Arsenie Damian	1894	18.02.1914	20	Franconia	Fiume	Vărul Francisc) Bolog în NP
205.	Janos/Ioan Borcea	1882	28.01.1914	32	Rotterdam	Rotterdam	Vărul George Munteanu în NP
206.	Valer Moldovan	1897	21.04.1914	17	Kaiser Wilhelm der Grosse	Bremen	George Moldovan în Steunben-ville-OH
207.	Tomas/Tămaș Poșta	1888	18.04.1914	26	La Savoie	Le Havre	Vărul Iosif Poșta în NP
208.	Jakob/Iacob Cucu	1888	18.04.1914	26	La Savoie	Le Havre	Rovin Băcilă în NP
209.	George Păsărar	1898	03.04.1914	16	Prezident Lincoln	Hamburg	Gavrilă Păsărar/iu în NP
210.	Nicolae Cosgarea	1886	03.04.1914	28	Prezident Lincoln	Hamburg	Cumnatul Gavrilă Păsărar/iu în NP
211.	Janos/Ioan Cosgarea	1880	13.03.1914	34	Chicago	Le Havre	Fratele Ștefan Cos-garea în NP
212.	Valer Damian	1899	24.01.1922	22	Acropolis	Constan-tinopol	Fratele Ia-cob Damian în NP
213.	Victor Dămetz/ Danetz/Dăneț[33]	1877	04.11.1922	45	America	Bremen	
214.	Ana Danetz[34]	1885	04.11.1922	37	America	Bremen	
215.	Mary Danetz[35]	1908	04.11.1922	14	America	Bremen	
216.	Elisabeth Danetz[36]	1913	04.11.1922	9	America	Bremen	
217.	Anna Danetz[37]	1917	04.11.1922	5	America	Bremen	
218.	Anna Popa	1875	02.01.1922	47	Constan-tinopol	Constan-tinopol	Soțul Geor-ge Popa în Washington
219.	Maria Popa		02.01.1922		Constan-tinopol	Constan-tinopol	Tatăl Geor-ge Popa în Washington

[33] Apare ca cetățean american; el face o călătorie cu familia în Europa.
[34] Soția lui Victor Dăneț.
[35] Fiica lui Victor Dăneț, născută la 19.01.1908 la New York.
[36] Fiica lui Victor Dăneț, născută la 24.10.1913 la New York.
[37] Fiica lui Victor Dăneț, născută la 29.06.1917 la New York.

https://biblioteca-digitala.ro

220.	Eva Popa (n. Boeriu, decedată 1943 în SUA)	1891	02.08.1922	31	Constan-tinopol	Constanța	Vărul Alex. Morar în Steubenville -OH
221.	Nicolae Popa	1884	02.08.1922	37	Constan-tinopol	Constanța	Vărul Alex. Morar în Steubenville -OH
222.	Valer Strâmbu[38]	1888	28.05.1924.	36	Homeric	Cherbourg	
223.	Joan/Ioan Boier	1894	01.01.1925	31	Suffren	Le Havre	Gary-IN

O altă listă am reușit să o realizăm cu ajutorul arhivei bisericești. Conform acesteia, au fost în America următorii vădeni: Iacob Ghircoiaş (n. 1862, vezi tabel poziția 88); Ștefan Boeriu (n. 1862; nu cunoaștem data ajungerii sale în SUA, dar la el merge vărul său Nicolae Albu, tabel poziția 35); Josif (Iosif) Cosgarea (n. 1866, decedat în SUA); Gheorghe Boier (n. 1870); Carolina Cosgarea (n. 1874, tabel poziția 60, merge la soțul Gh. Cosgarea); Efrem Grama (n. 1878); Gh. Cociş, (n. 1878); Ilie Cociş (n. 1888, decedat în SUA); Ioan Dăneţ (n. 1878, tabel poziția 64); Eva Dăneţ (n. 1891); Iosif Boeriu (n. 1884); Ioan Boeriu (n. 1885, tabel poziția 181); Maria Băcilă (n. 1885); Ioan Cucu (n. 1885, tabel poziția 48); Elena Jurcoiaş (n. 1885); George Mărginean (n. 1885; nu cunoaștem data ajungerii sale în SUA, dar la el merge Hariton Strâmbu, tabel poziția 95); Damaschin Raica (n. 1885, tabel 1920-poziția 21); Ioan Zaic (n. 1885; nu cunoaștem data ajungerii sale în SUA, dar la el merge nepotul George Cosgarea, tabel poziția 62); Eugenia Cucu (n. 1886, Păsărar); Ana Ghircoiaş (n. 1887); Iosif Oltean (n. 1887); Iacob Strâmbu (n. 1880, tabel poziția 82; merge la cumnatul George Oltean); Gh. Iminovici (n. 1887); Ana Boeriu (n. 1887); Tămaș Bolog (n. 1888, tabel poziția 28; ajunge la unchiul Simion Pop); Iacob Ghircoiaş (n. 1866, tabel poziția 88; la el ajunge fratele său Ioan Ghircoiaş, tabel poziția 110); Eva Rotariu (n. 1888); Ilie Boeriu (n. 1889; nu cunoaștem data ajungerii sale în SUA, dar la el merge Ioan Grama, tabel poziția 131); Gh. Dăneţ (n. 1872, tabel poziția 18; la el ajunge fratele său Dumitru Dăneţ, n. 1889), Silvia Strâmbu (n. 1889, Cosgarea, tabel 1920, poziția 63; a fost soția lui Tămaș Strâmbu); Octavian Cosgarea (n. 1889; în 1940 se afla în SUA; face o donație bisericii din Vad, vezi mai jos); Simion Cosgarea (n. 1889); Alexandru Morar (n. 1890); Gh. Strâmbu (n. 1894, tabel poziția 203; ajunge la unchiul George Toma); Filip Strâmbu (n. 1890); Ana Boeriu (n. 1891; moare în SUA); Tămaş Cosgarea (n. 1891, tabel poziția 106; ajunge la fratele Ioan Cosgarea); Emilia Zeic (n. 1891); Carolina Borcea (n.1 892); Tămaş Popa (n. 1892); Victor Ghircoiaş (n. 1893); Tămaş Strâmbu (n. 1893, tabel poziția 201, tabel 1920 poziția 62); Emil Strâmbu (n. 1895); Traian Dăneţ (n. 1896); Maria Bârsan (n. 1896, Damian); Eva Borcea (n. 1897); Simion Crişan (n. 1897); Valeriu Macavei (n. 1897); Elena Boeriu (n. 1904, tabel poziția 84, ajunge la soțul Ioan Boeriu); Maria Langa (n. 1908); Victor Cosgarea (n. 1912); Achim Boeriu (Chimu Boeruţului); Nicolae Boeriu (zis Chicioruş); Iosif Borcea (Joja Borcii de la Bancă); Tămaş Cucu; Lazăr Cucu; Cristian Galaction; Cristian Gheorghe; Achim Cosgarea (n. 1896, tabel poziția 176; ajunge la fratele Ștefan Cosgarea); Reghina Damian (tabel 1920, poziția 2); Iosif Dăneţ (n. 1891, tabel poziția 102; ajunge la prietenul Johann Schneider, tabel

[38] Primește cetățenia americană în martie 1913 la New Philadelphia.

https://biblioteca-digitala.ro

1920 poziția 36); Iosif Dăneţ Jr. (tabel 1920 poziția 37); Miron Dăneţ; Ioan Ghircoiaş (n. 1867, tabel poziția 102; ajunge la fratele Iacob Ghircoiaş); Lina Ghircoiaş; Gheorghe Gavrilă; Toma Gavrilă (nu cunoaștem data ajungerii sale în SUA, dar la el merge fratele Ioan Gavrilă; tabel poziția 13); Gheorghe Grama; Iosif Mărginean (n. 1877, tabel poziția 104); Tămaș Morar; Nicolae Milea; Nicolae Popa (n. 1885, decedat în SUA în1948; tabel poziția 221; ajunge la vărul Alexandru Morar); Rovin Raica; Ioan Raica (nu cunoaștem data ajungerii sale în SUA, dar la el merge fratele Ioan Raica; tabel poziția 175); Valer Raica (al Şonului); Emilian Raica (al Şonului); Toma Strâmbu; Ioan Vornica; Maria Vornica; Iosif Vornica (nu cunoaștem data ajungerii sale în SUA, dar la el merge fratele Nicolae Vornica; tabel poziția 127); Iosif Vornica Jr.; Valeriu Vornica; Todea Popa; Aneta Urian; Rovin Urian.

Despre Ludovica Florea știm că „pleacă pe 13 noiembrie 1913 la bordul vaporului Frankfurt, din portul german Bremen și ajunge în America prin Baltimore”[39]. Probabil că are o legătură de rudenie (soție, soră sau fiica) cu Todor Florea (vezi tabel, poziția 171).

În legătură cu numele pe care le-am trecut în tabelul de mai sus, se poate observa ușor că mai toate au fost maghiarizate, iar în lista originală doar unele; explicația acestui fenomen se poate face în felul următor: cei care pleacă pe căi legale cer și obțin acte (pașaport) de la autoritățile austro-ungare, iar aceste autorități trec în ele direct numele maghiarizat și nu adevăratul nume românesc. Ajunși în America ei vor fi trecuți în arhivele americane după numele trecut în pașaport, nu după numele pe care îl declară fiecare.

O altă constatare interesantă este legată de faptul că aceștia plecau în general la persoane apropiate care se aflau deja în America. O să dăm câteva exemple pentru fiecare categorie:

- la frați: Ioan Ghircoiaş va ajunge în 1907 la fratele Iacob Ghircoiaş; Alexandru Strâmbu ajungea în 1914 la fratele George Strâmbu;
- la soți: Carolina Cosgarea va ajunge în 1906 la soțul Gheorghe Cosgarea; Maria Cosgarea va ajunge în 1907 la soțul George Cosgarea;
- la părinți: Ana Lungu ajungea în 1912 la mama sa, Stana Lungu; Ioan și Eva Strâmbu ajungeau în 1907 la Irodion Strâmbu;
- la copii: George Boldiş Sen. va ajunge în 1912 la fiul George Boldiş Jun.;
- la veri: Nicolae Albu va ajunge în 1905 la vărul său Ștefan Boier; Ioan Demian ajungea în 1910 la vărul Grama Nicolae;
- la cumnați: Ioan Oltean va ajunge în 1905 la cumnatul Nicolae Vornica; Iacob Strâmbu ajungea în 1906 la cumnatul George Oltean; Augusto Urian ajungea în 1910 la cumnatul Ioan Damian;
- la unchi: George Cosgarea va ajunge în 1906 la unchiul Ioan Zaicu; Nicolae Damian ajungea în 1907 la unchiul George Popa;
- la prieteni din sat: Ioan Grama în anul 1906 la prietenul Iacob Cosgarea;
- la prieteni din afara localității: Iosif Dăneţ, în 1907, la Johann Schneider.

Cei mai activi din acest punct de vedere, au fost Iacob Damian, Iosif Vornica, Ilie Cosgarea și Ștefan Damian, care duc în SUA peste cinci persoane fiecare.

---

[39] http://hotel432.server4you.de/passagierlisten/listen.php?nachname=florea&submit_search=namen&lang=de, accesat: 08.10.2018.

https://biblioteca-digitala.ro

Un caz deosebit este cel al lui Victor Dăneţ, despre care găsim informaţii că primește cetățenie americană la New York în anul 1903, iar apoi îl regăsim în anul 1922, împreună cu soția și cele trei fete, venind dinspre Europa. Situații asemănătoare mai găsim și la alți vădeni care intră de mai multe ori în SUA: Carol Dăneţ – în 1894 și 1906; Ștefan Damian – în 1904 și 1909; Iacob Rotar – găsit de noi o dată, în anul 1912, însă conform spuselor fiului său, Gheorghe Rotar[40], el a fost plecat de trei ori.

O parte dintre vădeni vor ajunge la o situație materială deosebită pe tărâm american: Gheorghe Strâmbu, fiul lui Tămaş Strâmbu și al Silviei (n. Cosgarea), ajunge profesor universitar în Valparaise-Indiana; Nicolae T. Cucu, „care prin silință și istețime a ajuns notar public (având cabinet) în Highland Park-Michigan"[41]; „Bârsan Nicolaie, Ohio, comerciant; Cosgarea Achim și Ștefan Cosgarea, cârciumă, Salem-Ohio; Cosgarea Victor, băcănie, Gary-Indiana; Grama Gheorghe, restaurant Chicago-Illinois; Morariu Alexandru, restaurant, Stenben-Ville Ohio; Strâmbu Tamaș, hotel, Gary-Indiana"[42]. La aceștia se mai adaugă Nicolae Popa, Iacob Damian și frații Dăneţ.

Vădenii nu și-au uitat tradițiile nici în America, ei exportând obiceiul plugarului peste ocean. Dar de data aceasta alaiul din a doua zi de Paște nu era format din țărani ca în Vad, ci „din domni îmbrăcați elegant în costume negre cu pălării americane pe cap"[43]. Nu au fost uitate de vădeni nici jocurile de duminica, pe care le vor juca cu mare drag și în America; acestea erau: Învârtita, Poșovoaica, Sârba și Călușarul.

Buni români, vădenii s-au înscris în toate asociațiile cu caracter național și au participat la manifestațiile organizate de românii făgărășeni din America.

Călușarii Ioan Moldovan și Ioan Pop în SUA (1913)

În perioada războiului mondial, vădenii s-au înrolat și în armata americană – cunoaştem cazurile lui Ioan Gh. Boldiş, decedat în 1917, și Tămaş Popa, „mort pe frontul francezo-american"[44]; mai târziu, în anul 1922, mama sa Reghina N. Popa face o donație în memoria lui la biserica din Vad, în valoare de 2.000 lei.

40 Informator: Ghiță Rotar, Vad, nr. 190.
41 C. Pop, *op. cit.*, p. 7.
42 Al. Bărbat, *op. cit.*, p. 277 (Anexa III).
43 E. Boeriu, *op. cit.*, f. 269.
44 Arhiva Bisericii Ortodoxe Vad, *Protocolul despre binefăcătorii bisericii din Vad*, f. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

După anul 1918, la sfârşitul războiului, mare parte din cei plecaţi se vor repatria, sperând la vremuri mai bune în noua Românie. Plecaseră de mult, tăcuţi şi gravi, îmbrăcaţi în straiele româneşti, îmbarcaţi pe vapoare fără de confort la clasa a treia, dar se întorceau acum veseli pe vapoare gigant cu vorba şi portul schimbate.

Români americani, între care şi vădeni, în drum spre casă pe un Transatlantic - 12 decembrie 1925

Odată ajunşi acasă, ieşeau pe uliţele satului îmbrăcaţi în costume de stofă, cu cravată la gât, cu genţi de piele în mână şi cu dolari mulţi în buzunare, iar cei rămaşi acasă spuneau: „au veni americanii”. Peste 150 de persoane s-au repatriat între 1918 şi 1938.

În anul 1928 se mai aflau în America „circa 90 de persoane”[45], numărul lor scăzând la „80 în anul 1933 şi la 72 în 1938”[46].

„Americanii” din satul nostru „au adus sau au trimis în sat un capital de 15.000.000 lei”[47]. Cu aceşti bani ei şi-au construit case şi dependinţe noi, înfrumusețând astfel aspectul localităţii. Ei „au ajutat cu bani pe cei de acasă, mai ales părinţii, dar şi fraţii necăsătoriţi, trimiţându-le bani pentru a putea fi trimişi la învăţătură”[48].

Cel mai bun exemplu este acela al soţilor Lazăr şi Carolina Cucu, care în anul 1920 trimiteau mamei lor, Elena Sofron Boeriu, o sumă de dolari echivalentă cu 100 de mii lei.

Cei întorşi acasă şi-au investit câştigurile după cum am văzut mai ales la modernizarea caselor, au cumpărat trenuri şi vite bune pentru lucru. Au lăsat costumele din America şi au îmbrăcat iarăşi hainele tradiţionale, treptat uitând cuvintele străine, iar din aventura lor americană rămânând doar „amintirile şi patefonul adus de peste ocean”[49].

Ei au contribuit şi la ajutorarea aşezămintelor culturale din localitate, astfel din listele cu donaţii făcute de vădenii din America cu ocazia cumpărării a două noi clopote la biserică sau cu diferite donaţii, am reuşit să realizăm o nouă listă legată de emigranţii din satul nostru în jurul anului 1920, cuprinzând 65 de nume: Iacob

---

[45] Constantin Stan, *Şcoala poporană din Făgăraş şi de pe Târnave. Vol. I. Făgăraşul*, Sibiu, Tipografia şi Compactoria Dacia Traiană, 1928, p. 457.
[46] C. Pop, *op. cit.*, p. 7.
[47] Al. Bărbat, *op. cit.*, p. 280 (Anexa IV).
[48] C. Pop, *op. cit.*, p. 8.
[49] E. Boeriu, *op. cit.*, f. 273.

https://biblioteca-digitala.ro

Damian, Reghina Damian, Simion Bârsan, Gheorghe G. Boldiş, Maria Boldiş, Tămaș Oltean, Iacob I. Popa, Valeriu Damian, George N. Raica, Ștefan Damian, Iacob N. Damian, Tămaş Cosgarea, Nicolae P. Strâmbu, Alexandru Morariu, Ioan G. Raica, Maria I. Raica, Augustin Raica, George G. Popa, Valeriu Strâmbu, Ana V. Strâmbu, Damaschin Raica, Elena V. Strâmbu, Cornelia V. Strâmbu, Nicolae P. Bârsan, Terezia P. Bârsan, Nicolae Popa, Ştefan Dăneţ, Tămaş Morariu, George G. Cosgarea, Ioan Boldiş, George N. Urian, Victor N. Urian, Iosif Vornica, George Vereș sen., George Vereș jr., Iosif Dăneţ, Iosif Iosif Dăneţ, Ioan Iosif Dăneţ, Gheorghe Ghircoiaş, Victor Ghircoiaş, Ștefan Cosgarea, Maria Șt. Cosgarea, Achim Șt. Cosgarea, Arseniu Șt. Cosgarea, Nicolae T. Cucu, Ioan T. Cucu, George I. Păsărariu, Lazăr Cucu, Nicolaie T. Boier, George I. Boieriu, Victor I. Dăneţ, Alexandru Strâmbu, George G. Strâmbu, Ioan Şulea, George Pop, Miron Samoilă Dăneţ, Iacob Cosgarea, Tamaş I. Bolog, Victor I. Cosgarea, Andrei I. Cosgarea, Iosif Sofron Boieriu, Tămaş Strâmbu, Silvia Strâmbu, Reghina N. Popa, Tămaş N. Popa.

O mică parte au rămas definitiv în America, unde au ajuns, printr-o muncă asiduă, la o stare materială deosebită. Printre aceștia se numără Iacob Damian, Iacob Morar și Victor Cosgarea.

În anul 1922, Achim Cosgarea trimitea o sumă consistentă Bisericii prin banca din Gary-Indiana.

Pentru anul 1925, găsim în ziarul „Glasul Oltului" un articol de mulțumire: „Mulțumită Publică. Pentru biserica din Mărgineni după ce acoperișul a fost deteriorat de grindină (gheață), s-a primit pentru reparații suma de 4.000 lei din America". Printre donatori se număra și notarul Nicolae Cucu (din Vad), care a contribuit cu suma de 1$"[50]. După cum se poate vedea, N. Cucu (tabel 1920 poziția 47) contribuia cu sume de bani și pentru ajutorarea altor biserici din Țara Făgărașului, nu numai la cea din Vad.

Pentru repararea bisericii din Vad, în anul 1927 „americanii" trimiteau o sumă cu echivalentul a 80.000 de lei.

În 1940 vădenii rămași în America răspundeau unui apel făcut de Societatea „Tinerimea Română" din Vad care le solicita ajutorul financiar pentru ridicarea unui monument al eroilor din Primul Război Mondial. Astfel, notarul Nicolae T. Cucu trimitea o colectă la care au participat următorii vădeni: Nicolae T. Cucu, 10 $; Toma I. Strâmbu, 10 $; Toma Oltean, 5 $; George Vereș, 1,5 $; Toma I. Blog, 5 $; Miron Dăneţ, 2$; Simion Cristian, 1 $; George Dăneţ, 5 $; Josef Dăneţ, 5 $; Toma Josef Strâmbu, 3 $; Aneta Urian, 1 $; Octavian Cosgarea, 5 $; Ana Dăneţ (Nesh), 1.50 $. În total 55 de dolari, echivalând cu 16.000 lei, bani trimiși prin Banca Albina din Sibiu.

După cum se poate observa din rândurile de mai sus, majoritatea celor plecați peste ocean nu s-au rupt definitiv de realitățile locurilor natale, ci erau conectați activ la ceea ce se întâmpla acasă. Ei au contribuit din punct de vedere material la toate necesitățile comunității, ca și când erau prezenți efectiv aici.

Treptat, numărul celor rămași în America scade semnificativ, iar numărul celor reveniți acasă a fost destul de mare, în primul rând datorită faptului că și-au atins obiectivele materiale, iar în al doilea rând datorită schimbărilor politice survenite la sfârșitul Primului Război Mondial și anume unirea Transilvaniei cu România.

[50] *Glasul Oltului*, IV, nr. 210/17 decembrie 1925, Făgăraș, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

PAGINI DIN ISTORIA AVIAȚIEI MILITARE ROMÂNEȘTI. CONSTANTIN AL. PÂRVULESCU (1890-1945)

Traian-Constantin DUMBRĂVEANU[1]

PAGES FROM HISTORY OF ROMANIAN AIR FORCE. CONSTANTIN AL. PÂRVULESCU (1890-1945)

ABSTRACT

Romanian Air Force was founded in 1910 thanks to the civil society Ministry of War. The first military aircraft design and Romanian building, designed by engineer and aviator Aurel Vlaicu conducted at Arsenal Army, flew on 17 June 1910. Aurel Vlaicu, who studied at the Higher School Royal Bavarian Polytechnic of Munich, became the first pilot of the Romanian army.

During the years 1911-1912 were established three civilian flight schools in Chitila, Cotroceni and Baneasa-Bucharest where they patented military pilots, and by Royal Decree no. 1953 of 27 March/April 8, 1912, the War Office established military pilot school at Cotroceni, Bucharest, the fourth flight school in Romania. It was then also placed military pilot badge. The first patent was obtained military pilot Lieutenant Ştefan Protopopescu and the second lieutenant Gheorghe Negrescu.

In September 1916 the young lieutenant Pârvulescu will enter into staff heroic Group 2, commanded by Major Andrei Popovici. In the battle of Marasesti in August 1917, which decided the future of Romania, he has contributed significantly to upgrading since operational plans of the Romanian army, facing a surprise forces German military, he had discovered the morning July 24/august 6, 1917.

Keywords: Ministry of War, Arsenal Army, lieutenant Pârvulescu, Romanian army.

Aviaţia militară românească a luat fiinţă în anul 1910, datorită colaborării societăţii civile cu Ministerul de Război. Primul avion militar de concepţie şi construcţie românească, proiectat de inginerul aviator Aurel Vlaicu şi realizat la Arsenalul Armatei, a zburat la 17 iunie 1910.

Aurel Vlaicu, care studiase la Şcoala Superioară Politehnică Regală Bavareză din München, a devenit primul pilot al armatei române.

La 27 septembrie 1910, Aurel Vlaicu participă la manevrele militare ale armatei terestre române, desfășurate între Slatina și Piatra-Olt (Fig. 1).

Misiunea sa era să transporte, pe calea aerului, un ordin de operații militare, făcând legătura între două unități ale aceluiași comandament. Regele Carol I îi înmânează ordinul, cu misiunea transportării acestuia pe calea aerului la unitatea de la Piatra-Olt și să predea acest ordin ASR prințului Ferdinand[2]. A. Vlaicu a zburat cu

[1] Muzeograf, doctorand în istorie, Muzeul „Casa Mureşenilor”, Braşov;
e-mail: traidum@gmail.com.

[2] Valeriu Avram, *Inginerul aviator Aurel Vlaicu - consacrarea internaţională a creaţiei sale aeronautice,* în „Document. Buletinul Arhivelor Militare Române”, nr. 3 (49)/2010, p. 3-7.

https://biblioteca-digitala.ro

avionul său Vlaicu I la 500 de metri deasupra râului Olt, ajungând în ceva mai mult de o jumătate de oră la Piatra-Olt. Pe lângă prințul moștenitor Ferdinand, la Piatra-Olt se mai aflau: prințul Carol, principii Frederik Victor și Joseph de Hohenzollern, primul ministru Ion I.C. Brătianu și ministrul de război, generalul Grigore Constantin Crăiniceanu.

Prin realizarea acestui zbor, România a devenit, după Franţa (august 1910, cu o misiune militară aeriană a pilotului Louis Bleriot), a doua ţară din lume care a folosit avionul şi în scopuri militare.

Imediat după acest eveniment, Ministerul Înzestrării Armatei va ordona construcţia a trei avioane Vlaicu I, care vor intra în dotarea aviaţiei, fiind prima serie de aeroplane româneşti executate în România.

Pe parcursul anilor 1911-1912 s-au înfiinţat trei şcoli de zbor civile, la Chitila, Cotroceni şi Băneasa-Bucureşti, unde s-au brevetat şi piloţi militari, iar prin Înaltul Decret Regal nr. 1.953 din 27 martie (8 aprilie) 1912, Ministerul de Război a înfiinţat Şcoala militară de pilotaj la Cotroceni-Bucureşti, cea de-a patra şcoală de zbor din România. Tot atunci s-a introdus şi insigna de pilot militar. Primul brevet de pilot militar a fost obţinut de locotenent Ştefan Protopopescu, iar cel de-al doilea de locotenent Gheorghe Negrescu (Fig. 2).

Până în 1913, în şcolile de pilotaj civile şi militare s-au pregătit un număr de 21 piloţi militari, iar alţi 15 aviatori şi-au luat brevetele în Franţa.

Parlamentul României a votat în aprilie 1913 prima lege de organizare a aeronauticii militare, sancţionată de regele Carol I prin Înaltul Decret Regal nr. 3.199 din 30 aprilie 1913. Se înfiinţa Serviciul de aeronautică militară, cu două secţii: de aviaţie şi de aerostaţie.

S-a creat și Corpul aeronauţilor permanenţi, format din piloţi, mecanici şi observatori aerieni[3].

Aviaţia militară română a cunoscut o dezvoltare importantă în anul 1913, având în dotare 34 de avioane militare, din care 16 erau de tipul Bristol-Coandă. Acest tip de avion a fost proiectat de inginerul român Henri Coandă, care încă din anul 1912 lucra la uzinele Bristol din Anglia în calitate de inginer şef şi apoi de director tehnic. Între anii 1914-1916 a continuat dotarea şi pregătirea aviaţiei militare pentru a intra în luptă[4].

Prin Decizia Ministerială nr. 305 din 10/23 august 1915, s-a înfiinţat Corpul de Aviaţie Român. În felul acesta aviaţia devenea o armă de sine stătătoare, care nu se mai subordona Direcţiei Geniului.

La intrarea României în război împotriva Austro-Ungariei, la 14(27)-15(28) august 1916, Corpul de Aviaţie Român avea în serviciu 44 de avioane, 97 de piloţi şi 84 de observatori aerieni. Fiecare din cele 4 armate române a primit câte un grup aerian. Aviatorii au executat în prima parte a campaniei misiuni de recunoaştere şi bombardament pe frontul de nord-vest din Transilvania şi pe cel sudic.

La 1 ianuarie 1917 aviaţia militară a fost reorganizată, înfiinţându-se Direcţia Aeronauticii din Marele Cartier General Român.

---

[3] Idem, *Aeronautica română în Războiul de Întregire Naţională (1916-1919),* Bucureşti, Editura Militară, 2012, p. 11-14.

[4] Idem, *Istoria Aviaţiei Militare, 1910-2010*, București, Editura SCRIB, 2010, p. 27-30.

https://biblioteca-digitala.ro

Prin sosirea Misiunii Militare Franceze conduse de generalul Henri Mathias Berthelot, situaţia aviaţiei militare române s-a îmbunătăţit substanţial. În iarna anului 1917 s-a primit un număr mare de avioane, achiziţionate în principal din Franţa, astfel că în primăvara şi vara anului 1917 armata română avea în serviciu 13 escadrile, cuprinzând toate categoriile de avioane: de recunoaştere, de bombardament, de vânătoare, de recunoaştere îndepărtată şi bombardament strategic[5].

În perioada iulie-septembrie 1917, în sectoarele de luptă de la Mărăşti şi Mărăşeşti au acţionat peste 100 de avioane româneşti şi cinci companii de aerostaţie, contribuţia deosebită a aeronauticii la victoriile din vara anului 1917 fiind subliniată de comandanţii Armatei române şi chiar de generalii germani şi austrieci.

România achiziţionează din Franţa şi Marea Britanie 322 de avioane de vânătoare Nieuport, tipurile 11, 12, 17, 19, 21, 23 şi 28, de recunoaştere şi bombardament uşor Farman, tip 40 şi 46, Sopwith Strutter, Caudron G4 – bimotoare de recunoaştere îndepărtată şi bombardament, şi avioane Breguet-Michelin de bombardament.

În iarna şi primăvara anului 1917 aviatorii români au fotografiat de mai multe ori tot frontul cuprins între localităţile Nămoloasa (Galaţi), Mărăşeşti, Mărăşti şi Oituz, pe o distanţă de aproximativ 180-200 km, unde în vara anului 1917 se vor desfăşura lupte aprige. Aviaţia militară, organizată pe trei grupuri aeronautice, dispunea în iulie 1917 de 150 de avioane grupate la început în 12, apoi în 14 escadrile.

Aviatorii şi-au adus o mare contribuţie în desfăşurarea marilor bătălii din august-septembrie 1917, luptând până în anul 1919 şi obţinând 83 de victorii aeriene (alte 50 de avioane inamice au fost doborâte de artileria antiaeriană)[6].

O legătură directă cu frontul din Moldova a avut Constantin Al. Pârvulescu (1890-1945), profesor de matematică, angajat voluntar în aviaţie la 15 august 1916, imediat după intrarea României în Primul Război Mondial alături de Antanta. Profesorul Constantin Al. Pârvulescu era vărul mai mare al unui alt mare Erou al Aerului, Eugeniu Pârvulescu, cel care în cel de-Al Doilea Război Mondial avea să devină căpitan aviator comandor, comandantul Grupului 8 Vânătoare, care a luptat cu eroism pe Frontul de Est între 1941-1942[7]. Comandorul E. Pârvulescu făcea parte din familia Mureșenilor, el fiind ginerele compozitorului Iacob Mureșianu, frumoasa sa soție era Florica Maria, fiica cea mică a marelui compozitor transilvănean.

În septembrie 1916 tânărul sublocotenent Constantin Al. Pârvulescu va intra în cadrul eroicului Grup 2 aviație, sub comanda maiorului Andrei Popovici.

În bătălia de la Mărăşeşti din august 1917, unde s-a decis viitorul României, el şi-a adus o contribuţie importantă pentru reactualizarea de atunci a planurilor operaţionale ale armatei române, făcând faţă unei surprize ale forţelor militare germane, pe care o descoperise în dimineaţa zilei de 24 iulie (6 august) 1917[8].

---

[5] *Ibidem*, p. 33.
[6] *Ibidem*, p. 34.
[7] T.-C. Dumbrăveanu, *Participarea piloților români pe Frontul de Est, Grupul 8 Vânătoare și comandantul său, Eugeniu „Puiu” Pârvulescu, 1941-1942*, în „Dunărea și Marea Neagră în spațiul euroasiatic. Istorie, relații politice și diplomație”, IV. Partea a II-a, Constanța, Editura Muzeului Marinei Române, 2016, p. 56-72.
[8] Elvira Botez, *Universitari români în Primul Război Mondial*, în „Noema”, vol. VIII, Cluj-Napoca, Editura Mega, 2009, p. 507.

https://biblioteca-digitala.ro

Se cunoaşte faptul că generalul Mackensen îşi pusese în gând în iulie 1917 să cucerească Moldova şi să ajungă în cel mult două săptămâni de la Mărăşeşti, unde era frontul, la Iaşi. La plecarea sa din Bucureşti spre Focşani, în seara zilei de 5 august 1917, promisese formal acest lucru celor care-l salutaseră pe peronul Gării de Nord.

Dar de cele mai multe ori intervine imprevizibilul! Astfel, în iulie-august 1917, Grupul 2 aviaţie condus de maiorul Andrei Popovici era în plină activitate pe frontul Mărăşeştilor (Fig. 4). În dimineaţa zilei de 24 iulie (6 august) 1917, sublocotenentul aviator Constantin Al. Pârvulescu era într-un avion de tip Farman 40 (Fig. 3), pilotat de aviatorul francez Vincent, cei doi fiind într-un zbor de recunoaştere deasupra frontului. Deşi pâcla din acea dimineaţă împiedica vizibilitatea, Pârvulescu observă că în dreptul punctului Pădurea Neagră (Fig. 5) frontul fusese spart, iar germanii se infiltrau vertiginos spre frontul român.

Frontul era spart în sectorul unde erau aliaţii noştri ruşi, care îşi abandonaseră poziţiile ce le reveneau fără să anunţe trupele române de acest abandon, permiţându-le nemţilor să înainteze rapid fără adversar în faţă. Foarte repede echipajul Vincent-Pârvulescu se întoarce cu avionul la Călmăţui, sat la sud-est de Tecuci, pentru a raporta. Nu-l găseşte însă pe comandantul Popovici, care primise ordine de la superiori să se mute cu tot comandamentul la aerodromul de la Tecuci[9]. Echipajul Vincent-Pârvulescu decolează, ajunge la Tecuci, unde Pârvulescu aleargă să raporteze şefului său tragica descoperire.

Iată cum, peste ani, generalul Andrei Popovici[10] relatează acest episod de care îşi aminteşte cu mare emoţie, gândindu-se la vigilenţa extraordinară a tânărului sublocotenent, la profesionalismul său, care peste ani avea să-l propulseze spre o carieră universitară de cel mai înalt nivel, devenind în anii maturităţii cel mai mare astronom al ţării noastre:

„Ies din bordei şi, nas în nas, mă izbesc de sublocotenentul Constantin Pârvulescu care venise cu un Farman 40, pilotat de Vincent.

- Ce este Pârvulescule ... ce s-a întâmplat?

- Frontul a fost spart la Mărăşeşti!

- Cum? Imposibil fără o preparaţie de artilerie, fără o activitate specială pe front, fără vreun semn prevestitor? Imposibil Pârvulescule!

- Domnule maior frontul a fost spart!

- Unde, în ce punct?

- La Pădurea Neagră.

Indicarea acestui punct m-a făcut imediat să-mi dau seama că vestea căpăta un caracter de mare gravitate şi că ea începea a fi posibilă. Teoretic, de la cabinet ştiam cu toţii cei ce aveau un rol şi o răspundere în treburile armatei I-a române, că dacă într-o bună zi inamicul va sparge frontul, apoi acesta – Pădurea Neagră, confluenţa Suşiţei în Putna –, era punctul care se preta mai bine la această operaţie.

- Pârvulescule, ştirea este foarte gravă. Decolează imediat şi verifică din nou faptul!

---

[9] Magda Stavinschi, *Constantin Pârvulescu. Erou şi cercetător al cerului, 1890-1945*, Ploiești, Editura Grafoanaytis, 2015, p. 29.

[10] Constantin C. Gheorghiu, *General aviator Andrei Popovici*, București, Editura Militară, 1978, p. 41-42.

https://biblioteca-digitala.ro

Echipajul a plecat imediat în execuţia ordinului meu. În acelaşi timp, am încredinţat aceeaşi misiune şi unui alt echipaj, Cicerone Olănescu-Grigore Gafencu, pentru a verifica şi prin el vestea gravă adusă de Pârvulescu. Ambele echipaje au fost de acord asupra spargerii frontului de la Mărăşeşti"[11].

Putem spune, fără să exagerăm în niciun fel, că situaţia spargerii frontului ar fi avut urmări dezastruoase pentru armata română dacă ochiul de vultur al lui C.Al. Pârvulescu nu ar fi observat la timp situaţia critică şi nu ar fi riscat coborând periculos de jos deasupra Pădurii Negre pentru a observa mai bine manevrele care se desfăşurau pe linia frontului.

Această acţiune precum şi celelalte acţiuni de război ale sublocotenentului observator Constantin Al. Pârvulescu, i-au adus drept recompensă numeroase onoruri militare[12]: ordinul de război „Virtutea militară", ordinul rus „Sf. Gheorghe", atât de important pentru acele vremuri, în două clase, „Steaua României", cu panglică de „Virtute militară", „La Croix de Guerre", franceză, cu palme, şi ordinul de război al „Virtuţii aeronautice", acest „Mihai Viteazu" al aerului (Fig. 7).

După război, Constantin Al. Pârvulescu va continua cariera didactică şi în paralel pe cea de cercetător. În anul 1925 va susţine teza de doctorat la Sorbona, aceasta fiind începutul unei cariere strălucite în domeniul astronomiei (Fig. 6).

Activitatea sa ca cercetător şi membru al mai multor societăţi de astronomie şi universităţi din întreaga lume îl va face cunoscut, stimat şi meritele sale vor fi apreciate la adevărata lor valoare. Societatea Internaţională de Astronomie va denumi asteroidul 2331 „PARVULESCO", fiind primul corp ceresc care capătă numele unui cercetător ştiinţific român[13].

Constantin Al. Pârvulescu se stinge din viaţă la 2 iulie 1945, iar la înmormântarea sa ultimele cuvinte sunt rostite de vechiul său comandant Andrei Popovici, care strecoară în sufletele celor prezenţi cuvinte deosebite, care arată cât de mult îl respecta şi îl preţuia pe fostul său subaltern din Marele Război şi cât de mult a însemnat prietenia care i-a legat până la moartea marelui savant. Iată ce spunea cu lacrimi în ochi comandantul Andrei Popovici:

„Şi-a făcut din cerul românesc câmpul său de bătaie. A simţit zbuciumul, neliniştea cetelor trădătoare, care te prăvălesc în neant. A căutat în nopţile negre steaua care se aprinde ca o făclie. S-a aruncat vitejeşte în vâltoarea luptelor. Toată această natură mare, care defilează pe sub aripile avioanelor îi era cunoscută. Cunoştea câmpiile, pădurile, satele şi chiar casele izolate ale marelui sector al Mărăşeştilor. Din dragostea învăţată pentru cerul ţării sale, în vremurile de bejenie, dar şi de glorie a războiului întregirii, Pârvulescu a continuat a studia şi a ajuns a fi profesor de lumea şi bolta cerească, cu cosmografia şi cosmogonia ei.

A dispărut precum apăruse, cu surprindere şi viteza unui meteor"[14].

Locotenentul Constantin Al. Pârvulescu a fost un erou și un mare zburător al războiului întregirii neamului, un mare dascăl, care, ca soldat şi ca învăţat, cer-

---

[11] Andrei Popovici, *La moartea profesorului Constantin Al. Pârvulescu*, în „România Aeriană", XIX, nr. 10, p. 9-12; Magda Stavinschi, *op. cit.*, p. 29-30.

[12] Elvira Botez, *op. cit.*, p. 506.

[13] Magda Stavinschi, *op. cit.*, p. 7.

[14] A. Popovici, *op. cit.*, p. 8.

https://biblioteca-digitala.ro

cetând cerul ţării şi pe cel al lumii, le-a onorat în egală măsură. El a plecat mult prea de timpuriu, după o viaţă împlinită în serviciul patriei şi al ştiinţei.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Aurel Vlaicu la Piatra-Olt, 27 septembrie 1910.

Fig. 2 – Școala de pilotaj de la Chitila, anul 1913.

Fig. 3 – Avionul Farman-40, echipajul Vincent-Pârvulescu, la 6 august 1917.

Fig. 4 – Piloții și observatorii aerieni de recunoaștere din Grupul 2 aviație, 1916-1917.

Fig. 5 – Harta cu desfăşurarea trupelor germane, ruse şi române din zona Mărăşeşti şi punctul Pădurea Neagră, unde Pârvulescu a descoperit spargerea frontului.

Fig. 6 – Prof. univ. dr. Constantin Al. Pârvulescu.

Fig. 7 – Decoraţii conferite lui Constantin Al. Pârvulescu în timpul Primului Război Mondial.

https://biblioteca-digitala.ro

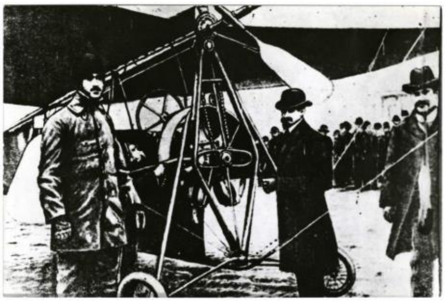

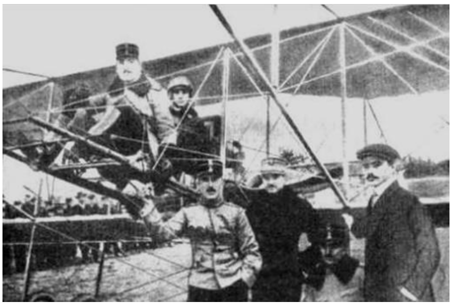

Fig. 1

Fig. 2

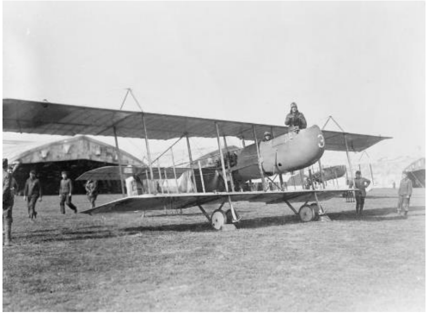

Fig 3

Fig. 4

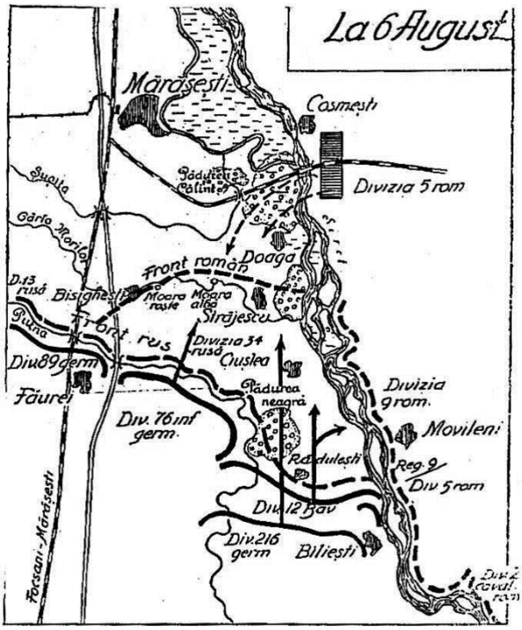

Fig. 5

https://biblioteca-digitala.ro

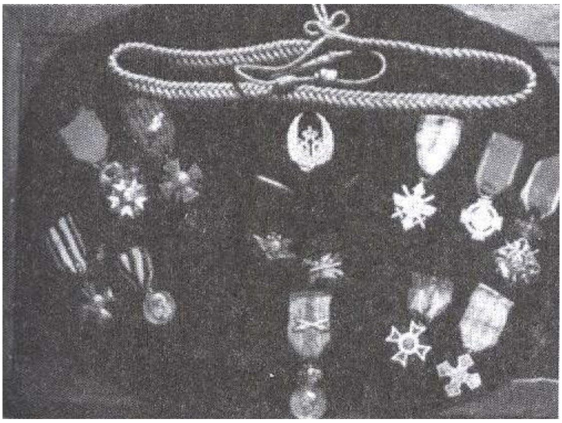

Fig. 6 **Fig. 7**

https://biblioteca-digitala.ro

ROMÂNIA ȘI BULGARIA ÎNTRE ANII 1917-1918, ÎN PERCEPȚIA CIOBANULUI ROMÂN NICOLAE S. ȘUCU

Petre DIN[1]

ROMANIA AND BULGARIA BETWEEN 1917-1918, IN THE ROMANIAN SHEPHERD`S INSIGHT NICOLAE S. ȘUCU

ABSTRACT

Nicolae S. Șucu`s memories have the great merit of reassembling the events which disrupted the collective conscience of the people from this area of the European continent for more than a century. He depicts in details the restrainings imposed by the troups of the Central Powers to the population from Dobrogea, immediately after occupying it. The author provides us interesting information from the point of view of the social and political imaginary too. The Bulgarians were negatively perceived by the Germans, but the population of the town of Constanta as well. Dynaminc and enterprising spirit, Nicolae S. Șucu settles a laundry room for cleaning the soldiers`clothes, buys sewing machines for patching the military uniforms from his own resources and funded a cobbler shop for repairing the military shoes. These activities brought him honor from the Bulgarian officers and more freedom for carrying out all his activities.

Visiting the city of Bucharest he was the eye witness of the relics removal of Saint Dumitru by the Bulgarian soldiers. The episode reveals his predisposition for the justice spirit position and for respecting the sacred relics. He was also concerned about the information and rumours which circulate within the city regarding the theft of Saint Dumitru and his perception at the level of the sensitivity of the population of the Bucharest city.

Nicolae S. Șucu is consistent in sustaining his beliefs regarding the defeat of the Central Powers, nourished by the USA involvement in the war on the side of Antanta and by the poor supplying of the population and the Bulgarian army with food. Despite the doubts which glided upon his Romanian background, he claimed in his conversation with the company commander, a Bulgarian officer, the superiority of the Romanian culture and civilization by comparison with the Bulgarian one.

Kewwords: Nicolae S. Șucu, Dobrogea, Central Powers, Antanta, The Bulgarians, Romanian background.

Nicolae S. Șucu este contemporan al unei perioade traumatizante pentru existența popoarelor din Sud-Estul Europei, caracterizate prin cele două războaie balcanice (1912-1913) și Primul Război Mondial (1914-1918), care au impus o nouă configurație teritorială și politică la finalul acestora. Personaj dinamic, cu o educație rudimentară, absolvind doar patru clase la școala din Mățău[2], de lângă Câmpulung Muscel, a fost fascinat încă din copilărie de meseria de cioban, fapt care îl va deter-

---

[1] Profesor, doctor în istorie, Liceul Teoretic „Gheorghe Lazăr", Avrig;
e-mail: petre_din@yahoo.com.

[2] Nicolae S. Șucu, *Viața și aventurile unui cioban român în Bulgaria în vremuri de război 1908-1918*, text stabilit de Cristina Jelescu, ediție îngrijită, studiu introductiv, cronologie și note de Daniel Cain, București, Editura Humanitas, 2017, p. 63.

https://biblioteca-digitala.ro

mina să-și părăsească familia și să se alăture ciobanilor veniți cu oile de la baltă și se deplasau la munte în vara anului 1897[3].

Însemnările sale au marele merit de a reconstitui, la mai mult de un secol de la derularea acestora, evenimente care au bulversat conștiința colectivă a popoarelor situate în această zonă a Europei din perspectiva unui om obișnuit, ciobanul român Nicolae S. Șucu. Daniel Cain, autorul studiului introductiv susține că Nicolae Iorga a fost destinatarul acestor memorii și că ele au fost redactate, probabil, în timpul războaielor balcanice, și după o pauză mai lungă au fost reluate la sfârșitul anului 1917, când se afla la Constanța, cu preocupări administrative. Cu acribia intelectualului dotat cu un înalt profesionalism, Daniel Cain afirmă că memoriile îl prezintă pe Nicolae S. Șucu în ipostaza persoanei obișnuite să scrie în mod regulat și că din perspectivă cronologică acoperă perioada anilor 1892-1919[4].

Așa cum afirmă Ion Cârja, Dan Lucian Vaida, Loránd L. Mádly, Dan Prahase în cazul ofițerului Albert Porkolàb, demersul nostru vizează modelul istoriei ignorate, al celor mulți și anonimi, spre care trebuie să-și focalizeze atenția istoricul în direcția asumării istoriei culturale a Primului Război Mondial[5]. Nicolae S. Șucu a făcut parte din armata bulgară în calitate de sergent, apoi soldat, furier și magazioner de campanie, ipostaze puțin vizibile în peisajul istoriografiei din ambele țări, dar care prin însemnările sale a favorizat fixarea acestuia în conștiința colectivă prin calitățile sale narative de memorialist al unei perioade tumultuoase din istoria europeană.

Fiind în imposibilitatea deplasării pe frontul macedonean datorită rănii de la piciorul drept, autorul este ales furier la cancelaria companiei din Constanța și ulterior magazioner. După numai 25 de zile, este mutat cu compania la Mahmudia. Cu franchețe recunoaște că în magazie nu avea nici măcar obiele, singura sa ocupație fiind aceea de a se deplasa noaptea la Babadag pentru a aduce pâinea și a o repartiza soldaților.

Ocuparea Dobrogei de către Puterile Centrale a fost însoțită de mai multe restricții impuse de trupele de ocupație. Pentru a evita actele de spionaj, bărbații din Mahmudia au fost internați în interiorul Bulgariei. Ca urmare a deficitului forței de muncă, fetele erau mobilizate noaptea pentru săpatul tranșeelor, iar femeile în timpul zilei. Era interzisă circulația populației pe străzi în timpul nopții, iluminatul cu ajutorul lămpilor și chiar părăsirea localității în scopuri cât mai variate. Abuzurile oficialităților de ocupație au culminat cu jafurile, ale căror victime erau românii din Dobrogea. Soldații sustrăgeau fără să fie controlați de autoritățile militare sau civile oi, găini, în detrimentul oricăror norme sau valori de drept, fapt care a generat adversitatea ciobanului român. „Era[u] niște soldați din satele Potur, Sarâiurt, Caranasuf, care mai înainte a[u] fost soldați la România și i-au predat la bulgari, fiind bulgari de națiune. Aceia făceau multe neajunsuri la populație și credea[u] că Dobrogea va fi pentru mii de ani alipită de Bulgaria. Nu știm astăzi cum ar fi stând cu țara”[6].

În pofida ocupării Dobrogei de către Puterile Centrale, neînțelegerile dintre acestea au fost reliefate de disputa privind administrarea provinciei. Autorul memo-

---

[3] *Ibidem*, p. 67.

[4] Daniel Cain, *Notă introductivă asupra ediției*, în N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 57-58.

[5] Ion Cârja, Dan-Lucian Vaida, Lorȧnd L. Mȧdly, Dan Prahase, *Un ardelean în Marele Război: Albert Porkolȧb (1880-1920)*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut/Mega, 2016, p. 7.

[6] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 153.

https://biblioteca-digitala.ro

riilor delimitează astfel zona de ocupație germano-bulgară în două secțiuni geografice. Spațiul cuprins între Babadag și Dunăre se afla sub administrația bulgarilor, în timp ce zona de la Babadag până la granița veche cu Bulgaria era sub administrarea germană[7]. Într-o notă de subsol, D. Cain afirmă că în 1917, cu excepția Cadrilaterului și a zonei de operațiuni a Armatei a III-a, toată Dobrogea a intrat sub administrația militară germană, fapt ce a generat nemulțumirea oficialităților bulgare. Tratatul de Pace de la București (24 aprilie/7 mai 1918), legifera că Dobrogea care nu a fost restituită bulgarilor să fie cedată Puterilor Centrale, ceea ce a determinat noi dispute între statele membre ale acestei alianțe[8].

Un aspect interesant prezentat de Nicolae S. Șucu este imaginea soldaților și a ofițerilor bulgari la nivelul mentalității germanilor. În percepția lui Klaus Heitmann, dezvoltarea unei imagini asupra națiunilor este determinată de existența prealabilă a unor contacte între popoare. Oricât de neconcludentă ar fi apariția unor stereotipuri pe care și le concep o etnie despre alta, ele sunt structurate pe întâlniri interetnice și pe experiențele istorice anterioare[9]. Alianța politică și militară dintre Germania și Bulgaria din Primul Război Mondial a favorizat contacte mai strânse între cele două națiuni și, deci, noi nemulțumiri rezultate din această experiență. Autorul susține că bulgarii erau valorizați negativ de către germani și întreaga administrație a Dobrogei aparținea Germaniei. Mai mult, afirma că bulgarii erau disprețuiți de germani și de populația orașului Constanța: „Toți germanii aveau o privire blândă din partea populațiunii, dar la noi nu se uită nici țiganii din țigănie. Ofițerii germanii erau foarte indiferenți de ai noștri. Poate le era rușine cu noi, căci soldații noștri erau cu hainele foarte rupte și desculți"[10].

Însemnările sale surprind nu doar aspectele privind viața militară din tranșee sau din spatele frontului, ci și detalii de natură administrativă, unde își dovedește calitățile sale organizatorice. Nicolae S. Șucu instalează o spălătorie pentru curățarea hainelor soldaților fixând un tarif de 50-60 de bani bucata. Pentru buna funcționare a spălătoriei a retribuit trei femei spălătorese cu salariul de 80 de lei lunar, oferindu-le apă, lemne, săpun și toate cele necesare, impunând o taxă de la soldați de 20 bani. Interesante prin ineditul lor, aceste informații conturează imaginea unui militar cu reale calități administrativ-organizatorice, așa cum reiese și din Memoriile sale. La un efectiv de 400 soldați în companie ciobanul român a instalat și un atelier de cusut, cumpărând din veniturile proprii mașini de cusut, selectând doi soldați croitori pentru cârpirea efectelor militare. Tot din inițiativa personală a instalat un atelier de cizmărie, selectând patru cizmari pentru reparația încălțămintelor soldaților și a organizat trei grădini mici cu zarzavat pentru îmbunătățirea ciorbei la cazan. Aceste inițiative i-au adus prestigiu din partea ofițerilor bulgari și mai multă libertate, subliniază autorul, având posibilitatea de a le comercializa, în urma căreia a obținut aproximativ 7.000 de lei[11].

---

[7] *Ibidem*.

[8] *Ibidem*, p. 153-154.

[9] Klaus Heitmann, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german 1775-1918. Un studiu imagologic*, Ediția a II-a, traducere și introducere de Dumitru Hâncu, Iași, Editura Polirom, 2014, p. 45.

[10] N.Ș. Șucu, *op. cit.*, p. 154.

[11] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Vizitând pentru scurt timp Bucureştiul, Nicolae S. Şucu este martor ocular al sustragerii moaştelor Sf. Dumitru, potcapiul de aur al mitropolitului de către soldaţi bulgari. Episodul este descris în detalii şi ele relevă predispoziţia sa pentru spiritul justiţiar şi respectarea relicvelor sacre. Dintr-un automobil oprit în faţa Mitropoliei din Bucureşti a coborât un soldat bulgar dotat cu armă şi baionetă, care l-a întrebat pe gardian unde este spitalul bulgăresc, întrucât pretinde că este grav bolnav. În absenţa gardianului, soldaţii bulgari au pătruns în Mitropolie şi au sustras moaştele Sf. Dumitru. Incidentul a fost urmat de trasul clopotelor la Mitropolie, fapt care nu se mai întâmplase de la mobilizarea armatei române[12].

Atmosfera tensionată este momentul fertil al apariţiei zvonurilor. În concepţia lui Jean-Noël Kapferer, zvonurile sunt informaţii care circulă neverificate şi permit cu atât mai puţin publicului să le identifice, cu cât ele se prezintă însoţite de atributele verificării, mărturia ideală. Zvonurile deranjează, pentru că reprezintă o sursă de informaţii necontrolate de putere[13].

Construcţia teoretică elaborată de Jean-Noël Kapferer a fost confirmată de însemnările lui Nicolae S. Şucu, din care emană prospeţime şi veridicitate. Prin cafenele, birturi, restaurante circulau zvonuri care acreditau ideea că bulgarii au sustras moaştele Sf. Dumitru. În acest context, populaţia Bucureştiului considera că datorită acestui gest bulgarii s-au comportat precum barbarii, fapt pe care nici turcii, în ciuda faptului că sunt păgâni, nu l-au realizat. Pe fundalul atmosferei de ură împotriva bulgarilor, în după amiaza zilei următoare, la ora 13, s-a lansat zvonul că au fost recuperate moaştele Sf. Dumitru. Numai bulgarii care erau comercianţi în Bucureşti percepeau gestul ca fiind justificat pentru că acesta este un sfânt bulgar şi eforturile de a-l sustrage vor continua, având în vedere originea sa bulgară[14].

Conţinutul zvonurilor este tot mai variat pe măsura derulării timpului de la momentul înstrăinării moaştelor Sf. Dumitru şi ele reflectă nivelul de instrucţie şi credulitatea celor care le colportează. Un prim zvon susţinea că Sfântul, constatând desfrânarea din Bucureşti, ar fi acceptat să fie ridicat sperând că noua destinaţie va fi un spaţiu mai curat duhovniceşte, dar când a perceput că va fi transportat în Bucureşti nu a mai dorit acest fapt. Al doilea zvon, lansat la ora 16, preciza că moaştele vor fi readuse la Mitropolie. În acest scop domnii şi doamnele se deplasau cu flori pentru întâmpinarea Sfântului, procesiune acompaniată de muzica germană. Cei participanţi incriminau pe bulgari considerându-i vagabonzi şi fără frică de Dumnezeu pentru că au răpit moaştele Sfântului Dumitru. Intervenţia patrulelor germane a aplanat conflictul izbucnit între populaţia civilă românească şi militarii bulgarii implicaţi în această procesiune[15].

Alte informaţii fixate în memoria colectivă prin intermediul autorului sunt cele referitoare la alteritatea română-bulgară şi la situaţia aprovizionării populaţiei cu alimente în cele două state. În concepţia lui Lucian Boia alteritatea este poate cea mai curentă dintre structurile imaginarului. Noi şi ceilalţi semnifică axa care asociază aceşti termeni şi care exprimă esenţialul raporturilor interumane. Cel mai adesea celă-

---

[12] *Ibidem*, p. 155-156.

[13] J.-N. Kapferer, *Zvonurile. Cel mai vechi mijloc de informare din lume*, prefaţă de Septimiu Chelcea, traducere de Mariana Vazaca, Bucureşti, Editura Humanitas, 1993, p. 29-33.

[14] N.S. Şucu, *op. cit.*, p. 156-157.

[15] *Ibidem*, p. 158-159.

https://biblioteca-digitala.ro

lalt este reprezentat de o persoană sau o comunitate, percepută însă prin intermediul imaginarului. Percepția noastră se reflectă într-o imagine, a cărei compoziție este simultan și real și ficțiune[16].

În mod concret, Nicolae S. Șucu observă că populația nu era cuprinsă de sentimentul insecurității față de bulgari, ci numai în Dobrogea, deoarece din perspectivă demografică bulgarii erau mai numeroși ca în alte orașe ale României. A fost sesizată diferența dintre abundența pâinii, prețul ei scăzut și prosperitatea României prin comparație cu Bulgaria. În Sofia a fost martor ocular în momentul când în spatele gării un soldat a văndut o pâine de 1kg cu 35 de lei. Recunoaște cu tristețe că nu a cumpărat nimic din Sofia din cauza prețurilor exagerat de mari. „Trecând prin Sumen, am auzit că femeile bulgare a[u] făcut revoluție de foame. Am ajuns la Constanța, măcar că era totul scump, dar ce căuta omul putea găsi”[17].

Aprovizionarea deficitară s-a reflectat nu doar la nivelul populației bulgare, ci și la cel al unităților militare de pe front. Susținătorii acestor informații sunt soldații bulgari aflați în permisie de pe frontul oriental din Macedonia și care își expun în detalii mizeria vieții din război. Lecturând presa cotidiană, menționa ciobanul român, ești confruntat cu informații potrivit cărora populația Parisului avea dificultăți în aprovizionarea cu pâine, Anglia traversează o perioadă de foamete, în Italia este penurie de cărbuni, iar în Bulgaria erau copii și femei care cerșeau pâine de la soldați[18]. Astfel de informații, subliniază Antoanella Astorri și Patrizia Salvadori, denotă ideea că presa se transformă din mijloc de informare în instrument de propragandă, menit să consolideze spiritul de unitate și de mândrie națională, iar când derularea confruntărilor militare generează sentimente de pesimism devin antipatriotice, chiar și gestul prezentării reale a evenimentelor. Presa, în mod similar celorlalte instituții și organisme, își aduce aportul la obținerea victoriei, iar când realitățile au o altă desfășurare intervine cenzura[19].

Ceea ce ne surprinde și mai mult la autor este consecvența de a-și susține opiniile, chiar dacă acestea produc suspiciuni din partea camarazilor de arme. În cancelaria companiei susține în fața unor ofițeri bulgari, care discutau despre „împărăția bulgară”, că statele Antantei vor obține victoria chiar dacă germanii ar crea tunuri mari de asediu, cu ajutorul cărora vor bombarda Parisul de la o distanță de 200 de km. Având suportul ofițerilor bulgari superiori, Nicolae S. Șucu infirmă că este anglofil, ci afirmă că este un soldat bulgar obișnuit, conștient însă de superioritatea militară a Antantei și de impulsul pozitiv adus de implicarea SUA în război de partea statelor occidentale.

Credința în înfrângerea Puterilor Centrale este sedimentată și de aprovizionarea deficitară a populației și a armatei cu alimente. În susținerea argumentației sale oferă cazul unui soldat german care distrugea case nelocuite pentru a sustrage lădițe de câte două 2 kg cu făină din România, Bulgaria și Rusia, trimițându-le în Germania pentru întreținerea familiei sale. Aceeași situație este similară și în armata bulgară, unde soldații se aseamănă mai mult cu prizonierii datorită subnutriției. Rația de pâine

---

[16] Lucian Boia, *Pentru o istorie a imaginarului*, București, Editura Humanitas, 2000, p. 117.
[17] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 161.
[18] *Ibidem*, p. 162.
[19] Antoanella Astorri, Patrizia Salvadori, *Istoria ilustrată a Primului Război Mondial*, traducere de Ilieș Câmpeanu, București, Editura Enciclopedia RAO, 2005, p. 83-84.

https://biblioteca-digitala.ro

distribuită soldaților trebuia să fie de 600 de grame zilnic, dar în realitate se cifra doar la 300 de grame, alcătuită din mălai de porumb alterat[20].

Precauțiile privind ascunderea identității sale etnice de român au fost devoalate în urma discuției cu comandantul de companie, un locotenent bulgar. Lecturarea unor cărți, exprimarea cursivă în limba română l-au condus pe acesta să-l suspecteze că este soldat bulgar de naționalitate română. Nicolae S. Șucu îi confirmă apartenența sa etnică de român, dar care s-a implicat în Războaiele Balcanice și în Primul Război Mondial în ipostaza de soldat bulgar, locuiește în Bulgaria din anul 1908 și este căsătorit cu o bulgăroaică.

Discuțiile dintre cei doi au devenit polemice din momentul când a fost invitat să-și exprime opinia privind diferențele de cultură și civilizație dintre România și Bulgaria. Primul enunț reflectă în fapt și concluzia discuției: nivelul scăzut de civilizație din Bulgaria, prin comparație cu cel al României. Distracțiile dintr-un sat românesc și luxul acestuia nu sunt vizibile în Bulgaria, și nici în Sofia. Insolită ca exprimare, discuția sa a conturat cu argumente convingătore superioritatea realităților românești, materializate prin faptul că românii sunt mai învățați, mai culți și mai prosperi decât bulgarii[21].

Conversația dintre cei doi protagoniști, ciobanul român Nicoalae S. Șucu și comandantul de companie, ofițerul bulgar, reflectă cele sesizate de Simona Nicoară și Toader Nicoară, anume că reprezentările, miturile și utopiile reprezentând stratul profund al conștiinței colective influențează totalitatea manifestărilor sociale, politice, culturale și istorice la orice nivel al existenței unui popor[22]. În acest dialog al reprezentărilor privind civilizația din cele două țări, enunțurile lui Nicolae S. Șucu îl ofensează pe ofițerul bulgar, care face un aspru rechizitoriu la adresa civilizației românești, caracterizate prin desfrâu, sărăcie și lăcomie: „România e civilizație numai în desfrânări, luxul e numai pentru desfrânări. Poporul român e sărac și lacom pe averea vecinului. Cât pentru învățați, eu am avut colegi de școală români în școlile din Belgia și ieșeau bine numai prin bani și numai fii de ciocoi”[23].

Reacția etnicului român din armata bulgară este să constate că civilizația și luxul sunt însoțite și de desfrânări. Tradiția sărbătorilor din Bulgaria reliefează faptul că tinerii sunt însoțiți de revolver, cuțit și ciomege, și capabili oricând să lovească pe acela care ar privi fata dorită de el, chiar dacă nu are nicio relație cu aceasta. În concluzie, N.S. Șucu susține că ethosul poporului bulgar este unul turcesc, idei care l-au ofensat pe ofițerul bulgar și care a întrerupt conversația[24].

Treptat, în a doua jumătate a anului 1918 balanța primei conflagrații mondiale a înclinat în favoarea Antantei, fapt perceput în aceeași manieră și de autorul memoriilor. În viziunea lui Charles și Barbara Jelavich, frontul bulgar a fost străpuns de armata aliată de la Thesalonic deoarece aceasta avea un moral ridicat, în timp ce armata bulgară nu manifestă entuziasm pentru luptă, cu atât mai mult cu cât războiul devenise o povară la nivelul sensibilității colective. În perioada anilor 1912-1918,

---

[20] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 162-164.

[21] *Ibidem*, p. 165-166.

[22] Simona Nicoară, T. Nicoară, *Mentalități colective și imaginar social. Istoria și noile paradigme ale cunoașterii*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Mesagerul, 1996, p. 114.

[23] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 166-167.

[24] *Ibidem*, p. 167.

https://biblioteca-digitala.ro

aproximativ 160.000 de oameni au fost uciși în luptă, 100.000 de oameni au fost răniți, dintr-o populație de aproximativ 5 milioane. Moralul bulgarilor fusese estompat și de recolte mici. Majoritatea grânelor au fost cumpărate de către autoritățile germane și austriece, ceea ce a generat nemulțumirile populației bulgare. Frustrările populației s-au colportat la nivelul unităților militare, manifestate prin consemnarea a tot mai numeroase cazuri de dezertări, ceea ce era un indiciu că Bulgaria nu era pregătită să mai continue conflictul militar[25].

Înfrângerea trupelor bulgare se contura tot mai mult și a fost însoțită la nivelul sensibilității lui Nicolae S. Șucu de un acut sentiment de insecuritate. Exista riscul deplasării trupelor sârbești și a celor românești până în satul său și distrugerea averii personale. „De unde știe ei că averea asta e a unui român? (...) Poate ar fi cruțat-o, ori mai cu poftă ar fi nimicit-o"[26].

Raporturile dintre ambianța socio-politică și comportamentul oamenilor au fost analizate în mod riguros de Jean Starobinski. Faptul că domnia tenebrelor a încetat oferă posibilitatea unui nou început în existența societății, iar spațiul public trebuie impregnat cu principii universale. Naufragiul vechiului regim politic sugerează posibilitatea reconstruirii societății pe fundamente legitime ale existenței sociale[27]. Adaptând enunțurile lui Jean Starobinski la contextul social-politic caracterizat prin iminenta înfrângere a Puterilor Centrale, observăm comportamentul haotic, de vandalizare a instituțiilor politice și militare atât ale populației civile, cât și ale militarilor. Pe acest fundal populația a sustras picturi din lemn, oglinzi, saltele, lemne de foc, bidoane cu gaz, geamuri și lucruri mobile din cazărmile Regimentului român nr. 34 locuite de militari în Constanța. Sesizând gravitatea realităților al căror martor ocular este, Nicolae S. Șucu îl informează pe ofițerul de serviciu să inițieze măsuri care se impun pentru a stopa această debandadă[28].

În ciuda demoralizării armatei germane, un subofițer german i-a confirmat autorului acestor memorii încrederea că războiul se va finaliza prin victoria Germaniei, chiar dacă acesta ar continua încă 5-6 ani: „Am întrebat un ofițer german la Cinema Regală din Constanța că când se isprăvește războiul. El mi-a spus ofensat că când va câștiga victoria Germania, atunci se va isprăvi războiul. Eu am zis că nu se mai câștigă victoria niciodată. El mi-a spus că Bulgaria a intrat în război în urma ei un an; înaintea intrării Bulgariei în acțiune, „noi am luptat și am avut victorii, și de acum încolo vom lupta 5-6 ani, până vom câștiga. Bine, am zis, dar pâine (...). Nimic n-a zis, s-a uitat urât la mine și a plecat de lângă mine"[29].

Termenii uzitați de acest citat semnifică cu certitudine o propensiune a germanilor pentru sentimentul onoarei naționale, fapt ilustrat de Hermann Keyserling, fie în ipostaza de onoare a castelor sau a indivizilor. De asemenea, ethosul germanilor în percepția sa cuprinde sentimentul fidelității, principiul continuității și viața eroică

---

[25] Charles și Barbara Jelavich, *Formarea statelor naționale balcanice. 1804-1920*, cuvânt introductiv și control științific de prof. univ. dr. Camil Mureșanu, traducere de Ioan Crețiu, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 2006, p. 344.
[26] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 171.
[27] Jean Starobinski, *1789, emblemele rațiunii*, traducere și prefață de Ion Pop, București, Editura Meridiane, 1990, p. 46-47.
[28] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 171.
[29] *Ibidem*, p. 172.

https://biblioteca-digitala.ro

a poporului[30]. Pornind de la aceste interpretări, conchidem că elementele specifice ale conștiinței germanilor le-au fortificat încrederea în obținerea victoriei indiferent de sacrificiile realizate și durata războiului. Superioritatea elementelor spiritului național se vor impune în desfășurarea războiului, care în final se va încheia prin obținerea victoriei și a unei păci în favoarea Germaniei.

Cu inteligența omului obișnuit să supraviețuiască în orice situație, Nicolae S. Șucu este convins că Germania a pierdut războiul deoarece jurnalele nu mai anunțau victorii ale trupelor Puterilor Centrale, iar în raporturile cu germanii, bulgarii erau percepuți ca fiind doar camarazi de război și nimic mai mult. Încheierea armistițiului a produs modificări importante și la nivelul mentalității bulgarilor. Majoritatea celor care erau adepții primului ministru Vasil Radoslavov au devenit anglofili și francofili, susținând că francezii și englezii au cedat Dobrogea Bulgariei[31].

În acest context, subliniază Ch. și Barbara Jelavich, la două săptămâni după ce aliații au început ofensiva de la Thesalonic trupele bulgare au capitulat la 29 septembrie 1918, în speranța că teritoriul lor va fi cruțat de la o invazie a armatelor învingătoare[32]. Referindu-se la impactul pronunțării Bulgariei în favoarea armistițiului, Antonella Astorri și Patrizia Salvadori afirmă că pierderea Bulgariei privează Germania de rezervele de petrol necesare pentru un război al cărui caracter devine tot mai mecanizat[33].

Nemulțumirile provocate de capitularea Bulgariei, dificultățile în aprovizionarea cu alimente și bunuri de primă necesitate ale populației civile au creat condiții favorabile pentru izbucnirea agitațiilor bolșevice. Disputele sunt atât de periculoase pentru eșichierul politic încât, în ciuda faptului că Bulgaria își demobilizase armata conform condițiilor de pace impuse de aliații occidentali, este obligată să facă apel la sprijinul trupelor guvernamentale pentru a se impune în fața bolșevicilor bulgari. Nicolae S. Șucu ne informează că aceștia au ucis un general în orașul Kiostendil și au incendiat clădirile orașului și ale satelor din vecinătate[34].

Specific momentelor de degringoladă politică sunt și actele de vandalism asupra infrastructurii statului. Astfel, sute de trenuri sunt răsturnate pe linia feroviară între Sofia și frontiera cu Serbia. Obiectivul bolșevicilor bulgari este să forțeze intrarea în Sofia, să-i aresteze pe miniștri, să-i ucidă și să impună o nouă formă de guvernământ: republica. Ciocnirile au fost violente și s-au încheiat prin înfrângerea trupelor bolșeviste în jurul Sofiei.

Chiar dacă are o instrucție sumară, autorul supraviețuiește războaielor balcanice și în Primul Război Mondial, și prin informațiile transmise dovedește că este bine documentat și cu o anume știință a scrisului. Ca urmare a evenimentelor nefericite în plan politic și militar, regele Ferdinand de Saxa-Coburg Gotha a abdicat și a părăsit țara, iar primul-ministru bulgar Vasil Radoslav a părăsit Bulgaria în uniforma de colonel german și se stabilește în Germania[35].

---

[30] Hermann Keyserling, *Analiza spectrală a Europei*, traducere de Victor Durnea, Iași, Editura Institutul European, 1993, p. 91-99.
[31] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 172-173.
[32] Ch. și Barbara Jelavich, *op. cit.*, p. 344.
[33] Antonella Astorri, Patrizia Salvadori, *op. cit.*, p. 156.
[34] N.S. Șucu, *op. cit.*, p. 174.
[35] *Ibidem*, p. 174.

https://biblioteca-digitala.ro

Situația revoluționară din Bulgaria poate fi interpretată în sensul afirmației lui Josė Ortega y Gasset privind intervenția maselor în istorie. Filosoful spaniol susține că un element de noutate al Europei de la începutul secolului al XX-lea îl reprezintă decizia maselor de a conduce societatea fără să fie capabile să realizeze acest fapt. Structura sufletului acestora se remodelează în modul cel mai brutal și acest fapt se reflectă în conduita sa politică. Astfel, noutatea în Europa rezidă în repudierea oricărei forme de conviețuire care ar însemna respect față de valori și norme, și revenirea la sistemul barbar de conviețuire. Adept al formelor democratice de existență umană, José Ortega y Gasset consideră că ar fi extrem de lamentabil dacă condiția umană ar face apel la violență în mod permanent pentru rezolvarea diverselor probleme cu care se confruntă[36].

Hermeneutica enunțurilor filosofului, relevă același fapt reflectat de N.S. Șucu privind intenția maselor contaminate de spiritul bolșevic de a prelua administrarea unei țări, schimbarea regimului politic și a elitei conducătoare.

La finalul acestui studiu am considerat că se impune formularea următoarelor concluzii:

Memoriile lui N.S. Șucu au marele merit de a reconstitui la mai mult de un secol de la desfășurarea lor evenimente care au bulversat conștiința colectivă a popoarelor din această zonă a continentului european. El prezintă în detalii restricțiile impuse de trupele Puterilor Centrale populației din Dobrogea, îndată după ocuparea acesteia. Interesante informații ne oferă autorul și din perspectiva imaginarului social și politic. Bulgarii erau percepuți negativ de către germani, dar și de populația orașului Constanța.

Spirit dinamic, întreprinzător, Nicolae S. Șucu instalează o spălătorie pentru curățarea hainelor soldaților, cumpără din resursele proprii mașini de cusut pentru cârpirea uniformelor militare și a instalat un atelier de cizmărie pentru repararea încălțămintelor militare. Aceste activități i-au adus prestigiu din partea ofițerilor bulgari și mai multă libertate pentru derularea activităților sale.

Vizitând orașul București este martorul ocular al sustragerii moaștelor Sf. Dumitru de către soldații bulgari. Episodul relevă predispoziția sa pentru ipostaza spiritului justițiar și al respectării relicvelor sacre. De asemenea, este atent la informațiile și zvonurile care circulă în oraș privind furtul moaștelor Sf. Dumitru și percepția acestuia la nivelul sensibilității populației Bucureștiului.

Nicolae S. Șucu este consecvent în a-și susține convingerile privind înfrângerea Puterilor Centrale, alimentate de implicarea SUA în război de partea Antantei și de aprovizionarea deficitară a populației și a armatei bulgare cu alimente. În ciuda suspiciunilor care planau asupra originii sale de roman, susține în conversația cu comandantul de companie, un ofițer bulgar, superioritatea culturii și a civilizației române prin comparație cu cea bulgară.

[36] José Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, traducere de Coman Lupu, București, Editura Humanitas, 1994, p. 99-100.

https://biblioteca-digitala.ro

FILE DE CORESPONDENȚĂ DIN ARHIVA MUREȘENILOR – FRANCISC HOSSU-LONGHIN ȘI AUREL A. HOREA MUREȘIANU

Marinela Loredana BARNA[1]

CORRESPONDENCE FROM MUREȘENILOR ARCHIVE – FRANCISC HOSSU-LONGHIN AND AUREL A. HOREA MUREȘIANU

ABSTRACT

The correspondence preserved in Mureșenilor Archive between Francisc Hossu-Longin and Aurel A. Horea Mureșianu is composed of letters, postcards and includes the period 1906-1933. In 1906 the sender was the highschool student Aurel A. Horea Mureșianu and in the period 1926-1933 was „Uncle Francisc".

Keywords: correspondence, Francisc Hossu-Longin, Aurel A. Horea Mureșianu, Mureșenilor Archive.

Aurel A. Horea Mureșianu[2] (1889-1950), face parte din cea de-a treia generație a dinastiei brașovene a Mureșenilor – fiul lui dr. Aurel Mureșianu (1847-1909) și nepotul lui Iacob Mureșianu (1812-1887).

Aurel A. Horea Mureșianu „moștenește" de la tatăl său legătura cu Francisc Hossu-Longin (1847-1935). Colaborarea fructuoasă pe plan profesional a celor doi membri ai generației Marii Uniri – avocați în procesul memorandist, apărători ai ideii pasivității politice în cadrul Partidului Național Român, membri ai ASTREI, autori de articole în „Gazeta Transilvaniei", pentru care li se intentează de către autoritățile maghiare o serie de procese și chiar sunt condamnați la închisoare[3] –, s-a răsfrânt și asupra sferei private, legând o strânsă prietenie. Francisc Hossu-Longin îl numea pe dr. Aurel Mureșianu „cel mai cinstit și adevărat ziarist"[4].

Corespondența păstrată în Arhiva Mureșenilor dintre Francisc Hossu-Longin și Aurel A. Horea Mureșianu este alcătuită din scrisori, cărți poștale și cuprinde perioada 1906-1933. Expeditor în anul 1906 era liceanul Aurel A. Horea Mureșianu, iar în perioada 1926-1933, „Nenea Francisc".

În vara anului 1905, dr. Aurel Mureșianu pleca la Viena pentru un tratament hidroterapeutic la sanatoriul Wällischhof ce fusese înființat de către dr. Marius Sturza (1876-1954), „om strict"[5], pe care l-a avut ca medic curant alături de brașoveanul dr. Sterie N. Ciurcu (1848-1917) cu care fusese coleg la Societatea Academică Social-Literară „România Jună" din Viena[6].

---

[1] Muzeograf, Muzeul „Casa Mureșenilor", Brașov; e-mail: marilorebarna@gmail.com.

[2] Publicistul își semna studiile drept Aurel A. Mureșianu sau A.A. Mureșianu.

[3] Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 541/6, doc. nr. inv. 10.986.

[4] *Ibidem*, dos. 99, doc. nr. inv. 14.023.

[5] *Ibidem*, dos. 561/1, doc. nr. inv. 14.754.

[6] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.751.

https://biblioteca-digitala.ro

Plecarea lui dr. Aurel Mureșianu la Viena îi oferea fiului său ocazia de a petrece câteva zile la familia Hossu-Longin[7]. Impresiile despre zilele petrecute la Deva erau împărtășite ambilor părinți de către adolescentul Aurel A. Horea Mureșianu. Astfel, tatăl afla despre programul zilnic, care era unul strict: la ora 7 se servea cafeaua, la ora 12,30 prânzul, iar la ora 17 cina, urmată de o plimbare în parc până la ora 21,30[8]. O activitate des amintită era scăldatul alături de cei doi nepoți ai lui Francisc Hossu-Longin – Alexandru și Eugen[9]. Excursiile la ruinele cetății Deva și „Colțul”[10], la castelul Corvinilor și fabrica de fier de la Hunedoara[11], vizitarea târgului Deva[12] erau relatate în corespondență.

Gurmand fiind, se plângea mamei într-o scrisoare: „(...) aici flămânzesc câteodată și nu am aproape deloc zarzavat. Tot carne”. Spera ca cele șase zile pe care urma să le petreacă la Hațeg, la domnul Bucur, să aducă ceva îmbunătățiri în privința acestui aspect[13].

Zgârcenia lui Hossu-Longin era adusă la cunoştinţă atât mamei − factura de electricitate aferentă lunii iulie 1905 era în valoare de doar 3 coroane și 60 fileri[14], iar, la Sibiu, „Hossu nu m-a chemat niciodată la masă”[15] −, cât și tatălui − „Văd că d-nul Hossu nu prea se simte bine cu cineva aici și e și cam zgârcit”[16].

În 18 august 1905, A.A.H. Mureșianu, însoțit de F. Hossu-Longin[17], pleca spre Sibiu, la inaugurarea Muzeului Asociațiunii cu prilejul celei de a treia expoziții a ASTREI[18]. Acolo s-a întâlnit cu unchiul său Iacob Petru Mureșianu (1857-1917), rămânând în grija acestuia[19]. Evenimentul l-a încântat, scriindu-i tatălui despre „așa o adunare frumoasă românească” unde a putut admira și tabourile mamei, Elena Mureșianu (1862-1924): „(...) foarte drăguțe și frumos aranjate, însă sunt cam ascunse înaintea publicului vizitator”[20].

Scrisorile dintre A.A.H. Mureșianu și Fr. Hossu-Longin inventariate în Arhiva Mureșenilor au ca punct de plecare anul 1906 când tânărul Mureșianu călătorea în Italia alături de profesorii și elevii de la gimnaziul gr.-or. român din Brașov (actualul CN „Andrei Șaguna”). S-au păstrat transcrierile a două cărți poștale redactate în limba italiană: prima, datată 21 aprilie 1906, expediată din Roma[21], și cea de a doua, în 23 aprilie 1906, din Florența[22]. În ambele, „studentul” transmitea salutări.

---

[7] *Ibidem*, dos. 340A/6, doc. nr. inv. 6.752.
[8] *Ibidem*, dos. 561/1, doc. nr. inv. 14.754.
[9] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.745, doc. nr. inv. 14.746, doc. nr. inv. 14.754.
[10] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.745.
[11] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.749, doc. nr. inv. 14.750.
[12] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.754.
[13] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.746.
[14] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.745.
[15] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.756.
[16] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.750.
[17] Francisc Hossu-Longin a debutat în cadrul ASTREI ca bibliotecar, ocupând în perioada 1881-1900 funcția de președinte al Despărțământului VII Deva.
[18] Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 561/1, doc. nr. inv. 14.747.
[19] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.756.
[20] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.755.
[21] *Ibidem*, dos. 340A/6, doc. nr. inv. 6.802.
[22] *Ibidem*, doc. nr. inv. 6.803.

https://biblioteca-digitala.ro

Corespondența bogată dintre cei doi este din perioada maturității lui Aurel A. Horea Mureșianu, perioadă din care se pot contura câteva teme: jubileul Gazetei Transilvaniei, activitatea publicistică, donațiile lui Francisc Hossu-Longin către biblioteca Liceului „Decebal" din Deva, biblioteca Universității „Regele Ferdinand I" din Cluj și biblioteca Mureșenilor, știri familiale.

Jubileul de 90 de ani al Gazetei Transilvaniei (1928), ziar de care se leagă destinul Mureșenilor, nu putea fi ignorat de unul dintre cei mai apropiați colaboratori. Sărbătorind în 1908 ultimul jubileu alături de dr. Aurel Mureșianu, Francisc Hossu-Longin îl considera pe cel din 1928 „un simulacru" și afirma că sufletul Gazetei a dispărut odată cu moartea proprietarului[23]. Atitudinea revistei „Transilvania" vizavi de jubileul ziarului brașovean și de activitatea redactorului acestuia, A. Mureșianu, îl nemulțumea[24], însă un alt articol apărut în ziarul „Universul", semnat de V. Ștefan Iosif, era apreciat[25].

Activitatea publicistică a lui A.A. Horea Mureșianu este un punct de interes constant în corespondența dintre cei doi. Francisc Hossu-Longin îi semnala o serie de apariții în gazetele vremii, dar și diverse broșuri, cărți despre istoria Transilvaniei, făcând totodată o serie de recomandări în legătură cu subiectele viitoarelor articole.

Astfel, în 14 februarie 1927 „Nenea Francisc" îi indica apariția unui articol în ziarul „Szilagysag" din Zalău, ce avea ca subiect balul studenților maghiari din București, la care participaseră Koos Ferencz, Bethlen George, episcopi reformați și miniștri români. Îi făcea o caracterizare a scriitorului maghiar, rememorând și un proces de presă intentat lui de către acesta și în urma căruia a fost închis o lună la Vaț (Vác, în Ungaria-n.n.)[26]. Tot în privința lui Koos, îi recomanda să caute în Gazeta Transilvaniei din anii 1873 sau 1874 articolul său contra tinerimii din Pesta[27].

Alte apariții în presă supuse atenției istoricului brașovean erau: articolul „Supremația", autor Ioan Slavici, apărut în ziarul „Lupta", nr. 83 din 16/23 mai 1910[28]; articolul „Originea familiei Mureșenilor", autor Sabin Mureșanu, apărut în revista „Arhiva Someșană", nr. 4 din 1917[29]; două articole despre dr. Aurel Mureșianu apărute în numerele 5 și 6 ale revistei Transilvania din anul 1927[30]; un articol scris de Bogdan Petriceicu-Hașdeu și apărut în „Universul Literar", nr. 35 din 1927[31]; un articol despre viața lui dr. Ioan Rațiu, scris de Zenovie Păclișanu și tipărit în Universul Literar[32]; articolul lui Axente Banciu din Transilvania în care publica „scrisori vechi din arhiva voastră"[33]; un articol apărut în ziarul „Curentul", nr. 320 din 2 decembrie 1928, ce aducea în atenția cititorilor documente inedite în legătură cu Marea Adunare de la Alba Iulia (în 1927, Parlamentul României i-a acordat lui Ștefan Cicio-Pop dreptul de a fi senator pe viață datorită faptului că a prezidat Marea Adunare

[23] *Ibidem*, dos. 545/2, doc. nr. inv. 9.348.
[24] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.361.
[25] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.363.
[26] *Ibidem*, dos. 545/2, doc. nr. inv. 9.347.
[27] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.363, doc. nr. inv. 9.358.
[28] *Ibidem*, dos. 99, doc. nr. inv. 14.031.
[29] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.368.
[30] *Ibidem*, dos. 545/2, doc. nr. inv. 9.351.
[31] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.354.
[32] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.378.
[33] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.357.

https://biblioteca-digitala.ro

Națională de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918; urmașii lui George Pop de Băsești au contestat acest fapt învinuindu-l pe Ștefan Cicio-Pop de arogarea acestei calități)[34]; articolul semnat de A. Hodoș din ziarul Universul, nr. 315 din 21 noiembrie 1931[35]; foiletonul despre documentele lui A. Veres de Gilly publicat în ziarul Universul, nr. 72 din 1932[36]. Din seria publicațiilor amintesc: broșura „Zile trăite" a episcopului ortodox Roman Ciorogariu[37], cartea lui Constantin Bacalbașa, „Bucureștii de altădată", „Dr. Ioan Rațiu", autor Ioan Georgescu, „Ioan Buteanu", autor S. Dragomir[38], almanahul „Zece ani" al Societății „Petru Maior" din Cluj[39], „Păcatele Ardealului față de sufletul vechiului Regat-fapte, documente, faximile", autor I. Rusu Abrudeanu[40].

Studiile publicate de Aurel A. Horea Mureșianu erau urmărite cu atenție și apreciate de „Nenea Francisc": „Ne-a cauzat multă bucurie văzând că fiul iubitului și neuitatului nostru amic merge pe urmele tatălui său (…). Incultura și nerecunoștința piticilor să nu te supere"[41]. Totodată, îl felicita pentru decizia de a-și rezerva independența politică[42].

Broșura „Eminescu, Aurel Mureșianu și Serbarea de la Putna", publicată de Aurel A. Horea Mureșianu în 1926, îi era trimisă lui Francisc Hossu-Longin făcându-i „o deosebită plăcere și deliciu sufletesc"[43].

Articolul „Un apostol al demnității naționale: d-l Francisc Hossu-Longin"[44], apărut, cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la nașterea acestuia, în ziarul „Carpații", nr. 394 din 2 octombrie 1927, i-a provocat „o surpriză deosebit de plăcută", apreciind „stilul acela aparte ce-mi amintește pe al neuitatului meu amic"[45]. Neprimind de la redactorul Alexandru Tissescu niciun răspuns la solicitarea sa privind expedierea a 25 de exemplare din acel număr, îl ruga pe Aurel A. Horea Mureșianu, colaborator al ziarului, să se intereseze de acest subiect[46]. Articolul provoca o serie de aprecieri în rândul opiniei publice materializate în „aproape 70 de telegrame și mai ales scrisori", câteva extrase fiind trimise autorului „numai pentru tine și ai tăi"[47].

Alte studii pentru care A.A. Horea Mureșianu primea laude erau: articolele despre Iosif Sterca-Șuluțiu apărute în Carpații din 1927, articolul din Universul, din 9 februarie 1927, despre președinția lui George Pop de Băsești la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia[48], articolul „Clădirea școlii românești din Brașov de către popa Mihai în anul 1597", tipărit în 1927 în Anuarul Institutului de Istorie Națională,

---

[34] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.382.
[35] *Ibidem*, dos. 314/1, doc. nr. inv. 11.922.
[36] *Ibidem*, doc. nr. inv. 11.927.
[37] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.375, doc. nr. inv. 9.373.
[38] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.385.
[39] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.392.
[40] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.413.
[41] *Ibidem*, dos. 99, doc. nr. inv. 14.023.
[42] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.383.
[43] *Ibidem*, dos. 99, doc. nr. inv. 14.025
[44] *Ibidem*, dos. 341, doc. nr. inv. 13.602.
[45] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.356.
[46] *Ibidem*, dos. 545/2, doc. nr. inv. 9.355.
[47] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.349.
[48] *Ibidem*, dos. 99, doc. nr. inv. 14.022.

https://biblioteca-digitala.ro

IV[49], articolele „Sfărâmătorii de granițe de astăzi și de ieri”, apărute în martie 1928 în ziarul Universul[50].

Articolul „Balurile Reuniunei Femeilor Române”, apărut în Carpații, nr. 462 din 6 ianuarie 1929, era trimis de către Franscisc Hossu-Longin președintei Reuniunii Femeilor Creștine din Cluj, dr. Elena Bratu[51] – „una din cele mai valoroase romănce din localitate”[52].

Articolul „Rolul Ungurilor în dezastrele românismului din anii 1865-1866”, publicat în „Țara Bârsei” nr. 1 din 1931, devenea un prilej de rememorare a lui Bogati Gheorghe – posibilul asasin al primului ministru Barbu Catargiu. Îi transmitea că l-a cunoscut pe acest domn și îi descria soarta acestuia[53].

Articolul „Un împiedecător al avântului național al românilor brașoveni de acum 200 de ani: popa Teodor Baran”, apărut în Țara Bârsei, nr. 3 din 1930, îi amintea lui Franscisc Hossu-Longin că Brașovul „a avut și are și în zilele noastre denunțianți și trădători”, nominalizându-i și pe „pângăritorul Gazetei”, Arsenie Vlaicu, și pe „maniacul denunțător” Gheorghe Bogdan Duică[54].

Activitatea lui Gheorghe Bogdan Duică era contestată adeseori în scrisori de către Franscisc Hossu-Longin. Acesta își arăta indignarea vizavi de o conferință susținută în 1927 de către istoricul literar brașovean în care atribuia merite doar mitropolitului ortodox al Transilvaniei, Andrei Șaguna, uitându-l pe episcopul greco-catolic Alexandru Sterca Șuluțiu[55]. O altă conferință susținută la Cluj despre cele două facțiuni apărute în Partidul Național Român în care aprecia că pasivitatea a adus „atâta rău”, iar activitatea „fericire”, îl nemulțumea și îl felicita pe Aurel A. Horea Mureșianu pentru replica publicată în Carpații, nr. 424 din 1928[56].

Aprecierea despre revista „Gura Satului” că ar fi fost „o gazetă murdară”, afirmată într-o conferință din 1929, îl determina pe Franscisc Hossu-Longin să tipărească o broșură ce cuprindea versuri publicate în trecut în această revistă și adnotări personale în calitatea sa de fost colaborator al redactorilor Iosif Vulcan și Mircea Basiliu Stănescu. În vederea tipăririi acesteia, îi solicita părerea lui Aurel A. Horea Mureșianu[57].

Gheorghe Bogdan Duică era amintit în corespondența celor doi și în anul 1930, când „Nenea Francisc” semnala apariția unei serii de articole intitulată „Înțe-lepții de la Alba Iulia” în numerele din 26 ianuarie, 31 ianuarie, 8 februarie, 9 februarie, 11 februarie și 13 februarie ale ziarului „Națiunea” din Cluj – „articlii se publică cu o șiretănie proprie lui Bogdan Duică”[58].

---

[49] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.357.

[50] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.374.

[51] În același an, aceasta demara serbarea jubileului de 25 de ani a primei tipografii românești din Cluj, Tipografia Carmen, înființată de Petru P. Barițiu, nepotul lui George Barițiu, jubileu la care a participat și văduva Maria P. Barițiu, membră a Reuniunii Femeilor Creștine din Cluj (Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.389).

[52] Arhiva Mureșenilor, Fond *Mureșeni*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.387.

[53] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.411.

[54] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.409.

[55] *Ibidem*, dos. 545/2, doc. nr. inv. 9.350.

[56] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.373.

[57] *Ibidem*, dos. 515/2, doc. nr. inv. 9.388.

[58] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.400.

https://biblioteca-digitala.ro

O serie de recomandări privind subiectele pentru articolele viitoare îi erau transmise lui A.A. Horea Mureşianu. Adeseori, acestea erau însoțite de instrucțiunea de a cerceta Gazeta Transilvaniei din anii redactorilor Mureşianu, când fusese un model de seriozitate și adevăr:

1. Ioan Slavici − într-o scrisoare din 4 februarie 1926, Fr. Hossu-Longin îl numea pe Slavici „trădător de neam" și considera că scrierile sale nu-i pot acoperi trădarea: „Verdictul de răscumpărare al posterității nerecunoscătoare (…) nu este permis a-l pronunța în zilele noastre"[59]. Câteva luni mai târziu, semnala apariția unei notițe a lui D.I. Cucu din nr. 32 al revistei Țara Noastră – un răspuns la scrisoarea trimisă de el în 6 ianuarie 1926 în care scrisese câteva informații despre activitatea sa și a lui Slavici la Societatea „Petru Maior" din Pesta din vremea studenției[60]. Două articole despre Slavici erau contestate: cel biografic scris de Perpessicius în „Calendarul Minervei"[61] și articolul „Activitatea lui Ioan Slavici la Tribuna din Sibiu − ideile lui culturale", scris de Olimpiu Boitoş în „Societatea de mâine", în care prezenta „adevărul cu capul în jos"[62]. În aprilie 1927, Fr. Hossu-Longin își arăta mirarea vizavi de faptul că Ioan Slavici ajunsese la modă în literatură[63], iar în septembrie îi recomanda să citească broșura „Românii din regatul ungar și politica maghiară", scrisă de acesta în 1892[64]. Un articol din 1927 despre Slavici, semnat de A.A. Horea Mureșianu cu pseudonimul „Victor A. Lem" și nepublicat de Universul, era apreciat de „Nenea Francisc" și ulterior donat bibliotecii Universității „Regele Ferdinand I" din Cluj[65]. Doi ani mai târziu îl sfătuia din nou să scrie despre „activitatea falsă și cu urmări dezastruoase"[66] a lui Slavici, promițându-i sprijinul cu documente.

2. Mihai Lupu-Hossu Răstolcianul − în aprilie 1927, Fr. Hossu-Longin îi trimitea datele biografice ale tatălui său, revoluționar paşoptist. Îi solicita istoricului să prezinte obiectiv faptele acestuia: „să nu te folosești de laude"[67]. Scrisorile originale ale tatălui îi erau trimise lui A.A.H. Mureșianu pentru a-l ajuta la documentare și erau solicitate a fi returnate în septembrie 1933[68]. Articolul „Mihai Lupu Răstolcianul, tatăl lui Francisc Hossu-Longin, luptător la 1848-1849, vedea lumina tiparului în numărul 394 din 2 octombrie al ziarului Carpații[69].

3. Procesul Memorandumului − în 1928, la Cluj, au fost organizate serbările comemorative ale procesului memorandist în sala Reduta[70], dar și la Stremț, Hodod și Beiuș[71]. Îi recomanda istoricului să caute în Gazeta Transilvaniei relatări din epocă despre desfășurarea procesului și să publice un articol în ziarele la care era colabora-

---

[59] *Ibidem*, dos. 99, doc. nr. inv. 14.021.
[60] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.026.
[61] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.024.
[62] *Ibidem*, doc. nr. inv. 14.022.
[63] *Ibidem*, dos. 545/2, doc. nr. inv. 9.350.
[64] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.359.
[65] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.395, doc. nr. inv. 9.397.
[66] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.387.
[67] *Ibidem*, dos. 545/2, doc. nr. inv. 9.350.
[68] *Ibidem*, dos. 340A/7, doc. nr. inv. 14.545.
[69] *Ibidem*, dos. 341, doc. nr. inv. 13.602.
[70] *Ibidem*, dos. 553/5, doc. nr. inv. 12.007.
[71] *Ibidem*, doc. nr. inv. 12.012.

https://biblioteca-digitala.ro

tor, Carpații și Universul[72]. În 1933 îl informa că a primit un exemplar din traducerea lui dr. Ioan Papp, președintele Curții de apel din Cluj, „Procesul Memorandului românilor din Transilvania. Acte și date”[73].

4. Alexandru Vaida-Voevod – articolul despre Al. Vaida-Voevod, semnat de Silviu Dragomir și publicat în revista Țara Noastră, nr. 43 din 1928, îi amintea lui Franscisc Hossu-Longin de studiul „Pagini răzlețe” a lui dr. Valeriu Braniște, în care scrisese și despre Alexandru Mocioni. I se reamintea de Gazeta Transilvaniei și era sfătuit să facă „lumină” în legătură cu informațiile publicate[74].

5. „Calendarul Femeii”, editat de Reuniunea Femeilor Creștine din Cluj. Rugămintea de a scrie o recenzie era adresată de Fr. Hossu-Longin încă din decembrie 1927[75], reînnoită în decembrie 1928[76] și în 17 ianuarie 1929[77]. Articolul „Calendarul Femeii 1929” vedea lumina tiparului în Carpații, nr. 465 din 27 ianuarie 1929, și Universul, nr. 33 din 1929. Fr. Hossu-Longin nu întârzia să-i mulțumească și să-i comunice că articolul a produs „o impresie emoționantă” în cadrul adunării generale a Reuniunii[78].

6. O replică era solicitată în 1933, în urma apariției articolului „În slujba neamului”, din Universul, referitor la dr. Aurel Vlad, pe care-l considera „o formală insultă la adresa tatălui tău și a tuturor care au cunoscut și mai cunosc pe eroul de la Dobra”[79].

Colecția privată de publicații a lui Francisc Hossu-Longin este un alt subiect des amintit în corespondență. Pentru întregirea acesteia, din care făceau parte toate studiile lui A.A. Horea Mureșianu, cerea o serie de publicații: „Broșura disidenților”[80], „Universul Literar”[81], Arhiva Someșană[82], Gazeta Transilvaniei[83]. La rândul său, trimitea pentru biblioteca Mureșenilor revista Țara Noastră[84], Națiunea[85], cartea „Precursorii” a lui Octavian Goga[86], Universul din Blaj[87].

Încă din deceniul al doilea al secolului al XX-lea, acesta dona Liceului „Decebal” din Deva întreaga sa colecție a Gazetei Transilvaniei[88]. O serie de documente făcea subiectul altor donații către același liceu[89] și către Societatea „Petru

[72] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.364.
[73] *Ibidem*, dos. 340A/7, doc. nr. inv. 14.542.
[74] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.379.
[75] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.372.
[76] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.386.
[77] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.385.
[78] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.389.
[79] *Ibidem*, dos. 340A/7, doc. nr. inv. 14.544.
[80] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.362.
[81] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.384.
[82] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.366.
[83] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.387.
[84] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.384, dos. 314/1, doc. nr. inv. 11.921.
[85] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.399.
[86] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.403.
[87] *Ibidem*, dos. 314/1, doc. nr. inv. 11.920.
[88] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.358.
[89] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.417, doc. nr. inv. 9.418.

https://biblioteca-digitala.ro

Maior" din Cluj[90]. Însă, cea mai importantă, valoroasă și consistentă donație o făcea bibliotecii Universității „Regele Ferdinand I" din Cluj. În vederea perfectării acesteia, îi solicita lui Aurel A. Horea Mureșianu înapoierea întregii corespondențe dintre el și tatăl lui, dr. Aurel Mureșianu[91], dar și a corespondenței cu dr. Amos Frâncu[92]. „Nenea Francisc" îi solicita istoricului brașovean să redacteze câte o introducere atât pentru colecția dr. Amos Frâncu[93], cât și pentru colecția dr. Aurel Mureșianu[94].

Registrele donațiilor făcute la bibliotecile Universității „Regele Ferdinand I" din Cluj[95] și liceului din Deva[96] îi erau transmise lui Aurel A. Horea Mureșianu după moartea lui Francisc Hossu-Longin.

Arhiva Mureșenilor, numită Biblioteca Mureșenilor de către Francisc Hossu-Longin, beneficia și ea de o serie de donații din partea acestuia. În 21 martie 1928, îl felicita pe A.A. Horea Mureșianu: „Foarte bine ai făcut cu catalogizarea arhivei"[97]. În februarie 1930 îi trimitea o serie de scrisori și documente în copie (originalele aflându-se deja la Cluj)[98], 25 de cărți[99], în martie 1930 o nouă serie de documente[100], în aprilie 1930 cărți și documente[101], în august 1932 două plicuri cu ziare „din cele mai remarcabile"[102].

Informații din sfera familială erau de asemenea comunicate: îi mulțumea pentru necrologul unei cumnate publicat în Carpații[103], își anunța mutarea definitivă la Băsești[104], îi trimitea sau îi solicita vești despre nepotul său Alexandru Hossu-Longin[105], îi comunica numirea în calitate de membru al ordinului Ferdinand în grad de comandor[106] sau hotărârea ridicării unei statui la Zalău a socrului său, George Pop de Băsești[107].

Soția sa, Elena Popp Hossu-Longin, era amintită în corespondența dintre cei doi: activitatea publicistică (articol apărut în „Înfrățirea românească", nr. 9 din 1929[108]) sau activitatea din cadrul Reuniunii Femeilor Române Hunedorene (implicarea în organizarea Congresului Uniunii Femeilor Române la Sighetul Marmației în

[90] *Ibidem*, dos. 545/5, doc. nr. inv. 9.425.
[91] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.392, doc. nr. inv. 9.394, doc. nr. inv. 9.395, doc. nr. inv. 9.397.
[92] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.366.
[93] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.380.
[94] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.394.
[95] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.395.
[96] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.401.
[97] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.357.
[98] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.404.
[99] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.405.
[100] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.407.
[101] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.420.
[102] *Ibidem*, dos. 314/1, doc. nr. inv. 11.928.
[103] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.363.
[104] *Ibidem*, doc. nr. inv. 9.365.
[105] *Ibidem*, dos. 314/1, doc. nr. inv. 11.927, doc. nr. inv. 11.928.
[106] *Ibidem*, doc. nr. inv. 11.926.
[107] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.380.
[108] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.390.

https://biblioteca-digitala.ro

1928[109] sau participarea la Congresul Uniunii Femeilor Române, organizat la Abrud în 1930[110]).

În Arhiva Mureșenilor se păstrează și câteva scrisori între aceasta și Aurel A. Horea Mureșianu. Tonul familial se regăsește în corespondența ambilor membri ai familiei Hossu-Longin. Aceasta îi transmitea condoleanțe la moartea mătușii Sevastia Lucreția Davidescu în 1928[111], îi mulțumea pentru urările transmise de Sf. Constantin și Elena[112] și cu ocazia Anului nou[113] sau pentru recenzia făcută cărții sale „Amintiri din viața mea"[114].

La rândul său, Aurel A. Horea Mureșianu îi mulțumea „scumpei și veneratei Țațe Elena" pentru merele trimise și îi trimitea vești despre organizarea parastasului de șapte ani în memoria mamei sale, Elena Mureșianu − o „pildă de jertfă pentru familie și neam"[115].

Închei prin redarea unui îndemn adresat de către „Nenea Francisc" istoricului brașovean: „Lucră deci cu sârguința de până aci, căci repet: ce vine, nu rămâne!"[116]. Corespondența studiată denotă caracterul protector al acestuia și evidențiază totodată amprenta pe care și-a lăsat-o asupra activității publicistice a lui Aurel A. Horea Mureșianu.

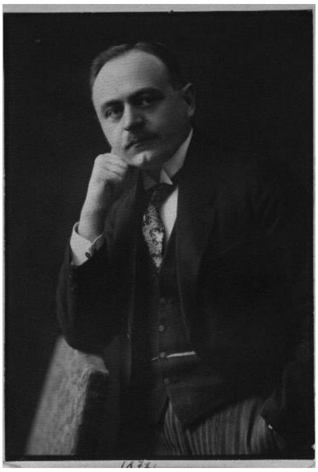

Aurel A. Horea Mureșianu

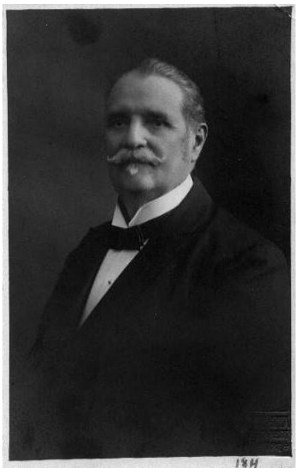

Francisc Hossu-Loghin

[109] *Ibidem*, dos. 553/5, doc. nr. inv. 12.012.
[110] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.410.
[111] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.377.
[112] *Ibidem*, dos. 545/4, doc. nr. inv. 9.391.
[113] *Ibidem*, dos. 314/1, doc. nr. inv. 11.929.
[114] *Ibidem*, doc. nr. inv. 11.929.
[115] *Ibidem*, doc. nr. inv. 11.908.
[116] *Ibidem*, dos. 545/3, doc. nr. inv. 9.383.

https://biblioteca-digitala.ro

CONTRIBUȚIA LOCUITORILOR ORAȘULUI FĂGĂRAȘ LA *FONDUL JERTFELOR LINIEI DEMARCAŢIONALE* (1919)*

Vasile MĂRCULEȚ[1]
Alexandru BUCUR[2]

THE CONTRIBUTION OF THE INHABITANTS OF THE CITY OF FĂGĂRAȘ TO *THE BORDER LINE VICTIM'S FUND* (1919)

ABSTRACT

Oltul *newspaper, no. 46 of June 24, 1919 and no. 54 of July 22 recorded a number of 71 donations made by the inhabitants of Făgăraș to the Sacrifice Fund of the Demarcation Line. The summ donated amounted to 2.045 crowns. Of the 71 donations, 54, totaling 1.425 crowns, belonged to the Romanian ethnic group, and 17 to the inhabitants of other ethnic groups. Of the 17 donations, eight donations (395 crowns) were made by the Saxons, four donations (100 crowns) were made by Hungarians, four donations (75 crowns) were made by Jews, and one donation (50 crowns), was made by an Italian. It is very possible that the number and total amount of donations made by the inhabitants of Făgăraș were higher. The* Romanian Telegraph *newspaper registers between May 24 and July 1 collections of the inhabitants of Făgăraș in a total amount of 2.386 crowns. The donation of 1.647 crowns, attributed by the newspaper* Renașterea Română *to the Townhall of Făgăraș, remains debatable because the newspaper* Telegraful Român *attributes it to the Townhall of Sibiu.*

Keywords: Făgăraș, the Border Line Victim's Fund, *Oltul* newspaper, Romanians, Saxons, Hungarians, Jews, Italian.

Unirea Transilvaniei cu România, proclamată de marea adunare a naţiunii române, desfăşurată la 1 Decembrie 1918 la Alba Iulia, a determinat o puternică efervescenţă naţională în rândul tuturor locuitorilor români ai provinciei. Pe plan extern, actul de la Alba Iulia, recunoscut de Puterile Aliate, a fost puternic contestat de statul maghiar, care a recurs inclusiv la folosirea forţei armate pentru împiedicarea lui.

Constituirea și funcționarea *Fondului Jertfelor Liniei Demarcaţionale*[3]. Oprirea ofensivei armatei române, în urma dispoziţiilor Comandamentului aliat, a încurajat forţele maghiare să reia acţiunile antiromâneşti, încălcând cu bunăştiinţă hotărârile internaţionale. Profitând de oprirea ofensivei armatei române în Transilvania, forţele armate ale Ungariei au ocupat întinse regiuni din vestul provinciei, situate în zona liniei de demarcaţie stabilită de Aliaţi. Scopul acestor acţiuni este clar semnalat

---

* Informațiile provenite din ziarul „Oltul", necesare realizării prezentului studiu, au fost obținute de autori cu concursul d-lui dr. Constantin Băjenaru, căruia îi aduc sincerele lor mulțumiri.

[1] Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic „Mediensis", Mediaș;
e-mail: vasilemarculet@gmail.com.

[2] Col.(r), doctor în istorie, Sibiu; e-mail: albucur61@gmail.com.

[3] Prezentul subcapitol se regăsește în forme ușor modificate, ca parte introductivă, la toate studiile consacrate „Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale" publicate de autori.

https://biblioteca-digitala.ro

de Constantin Kiriţescu, care consemna că „recâştigarea Ardealului este acum obiectivul principal al sforţărilor lor”[4].

Regimul de ocupaţie a avut un pronunţat caracter antiromânesc. El a supus populaţia românească unor violențe şi abuzuri greu de imaginat[5]. Presa românească a vremii, din Transilvania îndeosebi, a semnalat, de altfel, atrocitățile la care au fost supuşi locuitorii români, indiferent de statutul lor social[6].

În aceste momente dificile, solidaritatea românilor de pretutindeni avea să se manifeste cu pregnanţă. În sprijinul fraţilor lor din zona linei de demarcaţie, năpăstuiţi de ocupanţii unguri, locuitorii din restul provinciei au venit atât prin strângerea de fonduri în bani, cât şi prin donaţii de bunuri materiale şi de produse alimentare.

Iniţiativa colectării de fonduri băneşti şi de ajutoare materiale în scopul ajutorării românilor din zona liniei de demarcaţie, supuşi represiunilor maghiare, a revenit femeilor române din Sibiu şi din împrejurimi. În adunarea Reuniunii Femeilor Române din Sibiu din 18 martie 1919, acestea au decis înfiinţarea „Fondului Jertfelor Liniei Demarcaţionale”. Scopul fondului, care urma să se constituie din „colecte, chete, daruri ori alte ofrande de la locuitorii întregii ţări româneşti, precum şi de la oficii publice, bisericeşti, institute particulare şi de umanitate”, era acela de a veni în ajutorul victimelor violenţelor maghiare[7].

Administrarea fondului era încredinţată Institutului financiar şi de credit (Banca) Albina din Sibiu, către care trebuiau trimise „direct toate ofrandele”, distribuirea ajutoarelor urmând a se realiza „prin Comitetul Executiv cu ajutorul organelor ce va afla de cuviinţă”, iar termenul final de încheiere a strângerii contribuţiilor era fixat pentru 1 mai 1919[8]. Însă, aşa cum informaţiile o vor arăta, această dată avea să fie prelungită ulterior, fără a mai fi stabilită una finală.

Acceptarea de către Banca Albina a solicitării adresate în acest sens de Catinca Bârseanu, președinta Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, este confirmată de un proces verbal încheiat în ședința VIII din 25 martie 1919, la care au participat factorii de decizie ai instituției: Ilie Beu (președinte), Iosif Lissai (referent), Ioan Vătășan (notar), Andrei Bârseanu, Vasile Bologa, Ioan I. Lapedatu, Ioan Lupaș, Gavril Precup, Ioan Stroia (membri) și Octavian Russu (juristconsult)[9]. Cu privire la solicitarea făcută de Comitetul Executiv al Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, prin glasul președintei sale, în procesul verbal se precizează: „Doamna Catinca Bârseanu în numele Comitetului Executiv al femeilor române din Sibiu și jur cere ca

---

[4] Constantin Kiriţescu, *Istoria războiului pentru întregirea României, 1916-1919*, vol. II, Bucureşti, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, 1989, p. 417.

[5] Dumitru Preda, Vasile Alexandrescu, Costică Prodan, *În apărarea României Mari. Campania armatei române din 1918-1919*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 162-163; C-tin Kiriţescu, *op. cit.*, p. 417.

[6] *Telegraful Român*, LXVII, nr. 27/7(20) martie 1919, p. 2; *Ibidem*, nr. 47/20 mai 1919, p. 2-3.

[7] *Ibidem*; cf. V. Mărculeț, Al. Bucur, *Constituirea și funcționarea „Fondului jertfelor liniei demarcaționale” (1919), reflectată în presa românească din Transilvania*, în „Misiunea. Revista Centrului de Cercetare a conlucrării Bisericii Ortodoxe cu Armata României «General Paul Teodorescu»”, V, 1 (5), 2018, p. 167-180.

[8] *Ibidem*.

[9] Serviciul Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, Fond *Albina*, inventar 47, „Inventarul registrelor Banca Albina Sibiu, 1871-1951”, registrul nr. 21, f. 92.

https://biblioteca-digitala.ro

institutul să primească administrarea fondului de ajutorare a jertfelor sălbăticiilor unguređti săvârşite asupra populaţiunei româneşti dincolo de linia de demarcație și să încredințeze un funcționar, care să prezinte Comitetului Executiv în fiecare săptămână un tablou despre încasări”[10]. Exprimându-și acordul cu privire la solicitarea femeilor din Sibiu și jur participanții la ședință puneau următoarea rezoluție: „Institutul primește administrarea fondului în sensul dispozițiunilor fixate de comitetul femeilor române și încredințează cu purtarea socotelilor pe funcționarul Enea Hocman”[11].

De asemenea, în acțiunea de strângere a colectelor s-au implicat activ câteva ziare din Transilvania, unele cu circulație pe întreg teritoriul provinciei, altele cu circulație locală. Reținem dintre acestea „Telegraful Român”, „Patria”, „Renașterea Română”, „Unirea Poporului” din Blaj și „Oltul” din Făgăraş. De altfel, din paginile lor dispunem de cele mai consistente informații cu privire la evoluția Fondului Jertfelor Liniei Demarcaţionale, la modul cum s-a constituit acesta, la valoarea donațiilor, la felul în care au fost folosite acestea și cine au fost beneficiarii lor.

Primul organism care a deschis seria contribuţiilor a fost Corpul Voluntarilor Ardeleni. Membrii săi au contribuit cu suma de 10.000 de coroane[12]. În scurt timp, contribuţiile au început să curgă de pe întreg spaţiul locuit de români, astfel că, în conformitate cu cifrele publicate în Telegraful Român, nr. 29, din 12/25 martie 1919, în numai câteva zile de la înfiinţare se strânseseră în fond 34.362 de coroane[13].

Inițiativa femeilor din Sibiu a generat o adevărată efervescență în întreg spațiul românesc. Au răspuns imediat apelului Reuniunii Femeilor Române din Sibiu alte reuniuni ale femeilor, simpli particulari, asociații profesionale, comunități locale, instituții ale administrației publice, instituții religioase, juridice, științifice și culturale, societăți comerciale și financiare atât din Transilvania, cât și din Vechiul Regat sau chiar din afara granițelor (Ungaria), dar și eșaloane ale armatei și jandarmeriei.

Parcurgerea presei ne arată faptul că strângerea de fonduri pentru victimele atrocităţilor maghiare de dincolo de lina de demarcaţie nu s-au oprit la 1 mai 1919, aşa cum fusese stabilit iniţial, ci a continuat şi după această dată. La 1 iulie 1919, moment de la care dispunem de ultimele informații transmise presei cu privire la situația donațiilor pentru Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale, suma acestora se ridica la 545.689 coroane şi 5 filleri[14]. În total, până la această dată au fost strânse un număr de 329 de donații și colecte[15].

După 1 iulie 1919 nu mai dispunem de informaţii provenite din presă cu privire la noi colecte pentru Fondul Jertfelor Liniei Demarcaţionale, pe ansamblul lui. Nici documentele Băncii Albina, respectiv majoritatea registrelor pe anul 1919, solicitate Serviciului Județean Sibiu al Arhivelor Naționale, nu ne-au fost accesibile, ele neputând fi identificate. În consecință, ne-am văzut siliți să admitem ca sumă

---

[10] *Ibidem*.
[11] *Ibidem*.
[12] *Ibidem*, p. 3; *Telegraful Român*, LXVII, nr. 29/12(25) martie 1919, p. 3.
[13] *Ibidem*; *Renașterea Română*, I, nr. 55/13(26) martie 1919, p. 2; *Patria*, I, nr. 33/25 martie 1919, p. 3.
[14] *Telegraful Român*, LXVII, nr. 61/1 iulie 1919, p. 3.
[15] V. Mărculeț, Al. Bucur, *Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale (1919)*, Mediaș, 2019, p. 56 (Fondul).

https://biblioteca-digitala.ro

finală intrată în contul Fondului Jertfelor Liniei Demarcaţionale cea de „peste 700.000 coroane”, avansată de Catinca Bârseanu şi V. Bologa în „Raportul general pe anii 1917/18 şi 1918/19” al Comitetului Executiv al Reuniunii Femeilor Române din Sibiu, publicat în 1919[16].

Alături de bani, pentru Fondul Jertfelor Liniei de Demarcaţie s-au colectat şi unele bunuri materiale şi produse alimentare. Informaţia este transmisă de ziarul Telegraful Român, nr. 59, din 26 iunie 1919, care înregistrează faptul că locuitorii din satul Boian, judeţul Târnava Mică (azi, în judeţul Sibiu) au mai predat Comitetului Executiv „61 feldere de porumb și diverse albituri”[17]. Întrucât o ferdelă de porumb cântăreşte 13-14 kg putem estima că donaţia locuitorilor din Boian s-a ridicat la circa 800-850 kg.

Parcurgerea informațiilor referitoare la evoluția Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale reliefează totodată, cu o singură excepție, slaba solidaritate interetnică existentă la nivelul comunităților locale. Acest lucru se reflectă în contribuția locuitorilor de alte etnii decât cea românească, din întreg spațiul românesc. Acesta se limitează doar la câteva donații, cu o valoare extrem de redusă: Reuniunea Femeilor Săsești („Ortsfrauenverein”) din Sibiu – 100 coroane[18]; Paul Klem (probabil sas sau evreu) din Cluj – 2.000 coroane[19]; Victor Gärtner și Demeter Gärtner (probabil sași sau evrei) din Bistrița – 100 și respectiv 200 coroane[20].

Donațiilor menționate, li se adaugă cele ale locuitorilor, de diferite etnii, care trăiau în orașul Făgăraș[21]. Asupra acestora ne vom opri în continuarea demersului nostru.

Contribuția locuitorilor orașului Făgăraș. Ziarul Oltul, nr. 46, de marți 24 iunie 1919, publica sub titlul „Colecta doamnei dr. Dănilă Vasu pentru jertfele liniei de demarcație” numele și contribuțiile locuitorilor orașului Făgăraș la Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale, cuprinse pe două liste: „Lista nr. 41” și „Lista nr. 40”[22]. Lista donatorilor şi donațiilor acestora, așa cum apare ea în ziar, este următoarea: „Dr. Oct. Vasu Cor. 100, Dr. D. Vasu 100, D-na dr. D. Vasu 100, Mircea Balomiri 10, Nic. Stoica 10, Cornel Morariu 10, N.N 50, subl. Stupariu 20 lire, G. Urdea 10, Maior Bengescul 100, Dr. J. Motoc 76, Podoabă 20, Steinburg 50, J. Járos 30, J. Járos 10, F. Járos 10, Vorscheverein[23] 100, Rotschild 10, Rauscher 10, D. Thirfeld 5, Enkelhardt 4, H. Schul 100, Haupt 5, Thirfeld L. 5, J. Cacinca 10, Novak J. 50, Neuman L. 20, H. Herman 40, Wolf 40, J. Dejenar 10, F. Dr. Vasu 10, Ing. Comșia 150, Furnica[24] 50, C.I. Br. 20, Dr. Hariton Pralea 50, Eug. Podoabă 20, Alexandru Bellle 10, Dr. Victor Pralea 20, Dr. Socaciu 20, Dr. Crișan 20, Maj. Băncescul 50,

---

[16] Catinca A. Bârseanu, V. Bologa, *Raport general pe anii 1917/18 și 1918/19*, în „Anuarul Reuniunii Femeilor Române din Sibiu pe anii 1917/19 şi 1918/19”, Sibiu, 1919, p. 15; cf. Valeria Şoroştineanu, *Reuniunea Femeilor Române din Sibiu în anii Primului Război Mondial*, în „Astra Sebesiensis”, 2, 2016, p. 69.

[17] *Telegraful Român*, LXVII, nr. 59/26 iunie 1919, p. 6.

[18] *Ibidem*, nr. 33/3 aprilie 1919, p. 3.

[19] *Ibidem*, nr. 44/10 mai 1919, p. 6.

[20] *Ibidem*, nr. 48/24 mai 1919, p. 7.

[21] *Oltul*, I, nr. 46/24 iunie 1919, p. 4.

[22] *Ibidem*.

[23] Institutul de credit (banca) al sașilor din Făgăraș.

[24] Institutul de credit al românilor din Făgăraș.

https://biblioteca-digitala.ro

Maj. Tabelini 50, Loc. Dragoş Aurel 10, Cap. Dimboi Popovici 50, Subloc. Brius Gombos 10, Costi Toma 20, N.N. 10, Dr. Moise Grama 20, Subloc. Petru Craiovean 20, Dr. Ioan Giurca 20, Dr. Coculescu 10, Ioan Crisovan 10, Socol Paul 10, Loc. Cezar Georgiu 10, Meresan Olimpiu 10, Gheorghe Adam 10, N.N. 10, Corneliu Mereni 10, Meseșan Trăian 10, Leon Fetti 10, N.N. 10, Bologa 10, Eliza Rădulescu 30, Ana Crăciun 6, Lucreția Bârsan 10, Rozalia Furcă 10, Maria Vișea 6, Elena Pop 2, Otili Cicu 5, Dejenar 10, Matei Jiga 20”[25].

O lună mai târziu, la 22 iulie 1919, în numărul 54, redacția ziarului Oltul venea cu următoarea rectificare: „În darea de seamă despre colecta întreprinsă pentru jertfele liniei de demarcație, publicată în numărul 46 al ziarului nostru, s-au strecurat două greşeli. Facem cuvenita rectificare constatând că d-na dr. Dănilă Vasu a colectat numai lista nrul. 40; iar d-l. Enkelhardt a dăruit 40 cor., nu 4 cor. cum s-a cules din greșeală”[26].

Parcurgerea listei şi a rectificării ne permite constatarea că în Făgăraş au fost realizate un număr de 71 donații. În total s-au strâns 2.025 coroane şi 20 lire. Echivalând lira cu coroana putem admite o sumă totală de 2.045 coroane.

Românii au realizat 54 de donații din cele 71, adică aproximativ 76,06% din totalul acestora. Suma donațiilor făcute de ei s-a ridicat la 1.425 coroane, reprezentând circa 69,68% din cea totală.

Reprezentanții altor etnii, trăitoare în oraș – sași, maghiari, evrei, italieni –, au realizat un număr de 17 donații, respectiv circa 23,94% din total. Suma donată de aceştia a fost de 620 coroane, însemnând aproximativ 30,32% din totalul celei colectate la nivelul orașului.

Sașii au făcut un număr de opt donații, respectiv 11,27% din total. Donațiile etnicilor sași au însumat 395 coroane, adică circa 19,31% din suma totală.

Etnicii maghiari au făcut patru donații, adică aproximativ 5,63% din numărul total al acestora. Suma totală strânsă prin donațiile maghiare a fost de 100 coroane, adică aproximativ 4,89% din total.

Evreii au realizat patru donații, care au însemnat circa 5,63% din totalul acestora. Suma colectată prin donațiile etnicilor evrei a fost 75 coroane, respectiv aproximativ 3,68% din cea totală.

O donație, reprezentând circa 1,41% a fost făcută de un etnic italian. Suma donată de el a fost de 50 coroane, adică circa 2,44% din cea totală.

Nu excludem posibilitatea ca donațiile locuitorilor din Făgăraş, ca și suma totală a acestora, să fi fost mai mari decât cele înregistrate de ziarul Oltul. Temeiul afirmației noastre îl reprezintă consemnările din ziarul Telegraful Român din perioada martie-iunie 1919.

La 24 mai 1919, în numărul 48, ziarul Telegraful Român înregistra colecta de 1.356 coroane realizată de „d-na dr. D. Vasu”, precum și pe cea de 700 coroane a „d-nei Elena Jiga” din Făgăraş[27]. Suma totală a celor două colecte se ridica la 2.056 coroane. Același ziar, Telegraful Român, în numărul 61 din 1 iulie 1919 înregistra donația de 320 coroane realizată de N.N. din Făgăraş[28].

[25] *Oltul*, I, nr. 46/24 iunie 1919, p. 4.
[26] *Ibidem*, nr. 54/22 iulie 1919, nr. 3.
[27] *Telegraful Român*, LXVII, nr. 48/24 mai 1919, p. 7.
[28] *Ibidem*, nr. 61/1 iulie 1919, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Potrivit înregistrărilor din Telegraful Român, la 1 iulie 1919 suma donațiilor din Făgăraș se ridica la 2.386 coroane. Ea o depășea cu 341 coroane pe cea înregistrată de ziarul local Oltul la 24 iunie.

La 22 iunie 1919, ziarul Renașterea Română, în nr. 123, înregistra „colecta Primăriei orașului Făgăraș", însumând 1.647 coroane[29]. Avem însă rezerve cu privire la atribuirea acestei colecte, deoarece în ziarul Telegraful Român, nr. 57 din 21 iunie 1919, ea apare ca fiind „colecta Primăriei orașului Sibiu"[30]. Admițând, ipotetic, că ea a fost făcută de Primăria orașului Făgăraș, suma donațiilor făcute Fondului Jertfelor Liniei Demarcaționale de comunitatea locală ar ajunge la 4.033 coroane. Faptul că ea nu este înregistrată de ziarul Oltul, ar putea constitui un factor solid în susținerea opiniei că ea nu a aparținut primăriei din această localitate.

Considerații finale. Ziarul Oltul, nr. 46 din 24 iunie 1919, înregistra un număr de 71 de donații făcute de locuitorii și instituții financiare ale orașului Făgăraș pentru Fondul Jertfelor Liniei Demarcaționale. Suma donată s-a ridicat la 2.045 de coroane.

Din cele 71 de donații, 54, însumând 1.425 coroane, au aparținut etnicilor români, iar 17 locuitorilor de alte etnii. Dintre ultimele, opt donații în valoare de 395 coroane au fost făcute de locuitori sași, patru donații, a căror sumă s-a ridicat la 100 coroane, au fost realizate de etnici maghiari, patru donații, de 75 coroane, au fost făcute de etnici evrei, iar o donație, de 50 coroane, de un locuitor de etnie italiană.

Este foarte posibil ca numărul și suma totală a donațiilor făcute de locuitorii orașului Făgăraș să fi fost mai mari. Ziarul Telegraful Român înregistrează între 24 mai și 1 iulie colecte ale locuitorilor din Făgăraș în sumă totală de 2.386 coroane.

Donația de 1.647 coroane, atribuită de ziarul Renașterea Română Primăriei orașului Făgăraș, rămâne discutabilă deoarece ziarul Telegraful Român o atribuie Primăriei orașului Sibiu.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Listă cu colecte – Oltul, I, nr. 46/24 iunie 1919, p. 4.

Fig. 2 – „Rectificare" – Oltul, I, nr. 54/22 iulie 1919, p. 3.

[29] *Renașterea Română*, I, nr. 123/22 iunie 1919, p. 3.

[30] *Telegraful Român*, LXVII, nr. 57/21 iunie 1919, p. 6.

https://biblioteca-digitala.ro

Colecta Doamnei Dr. Dănilă Vasu pentru jertfele liniei de demarcație.

Lista Nr. 41 și lista Nr. 40.

Dr. Oct. Vasu Cor. 100. Dr. D. Vasu 100. D-na Dr. D. Vasu 100. Mircea Balomiri 10. Nic. Stoica 10. Cornel Morariu 10. N. N. 50. subl. Stupariu 20. lire. G. Urdea 10. Major Bancescul 100. Dr. J. Motoc 76. Podoabă 20. Steinburg 50. J. Járos 30. J. Járos 10. F. Járos 10. Vorsc[illegible]verein 100. Rotschild 10. Rauscher 10. D. Thirfeld 5. Enkelhardt 4. H. Schul 100. Haupt 5. Thirfeld L. 50. J. Cacinca 10. Novak J. 50 Neuman L. 20. H. Herman 40. Wolf 40. J. Dejenar 10. F. Dr. Vasu 10. Ing. Comșia 150. Furnica 50. C. I. Br. 20. Dr. Hariton Pralea 50. Eug. Podoabă 20. Alexandru Belle 10. Dr. Victor Pralea 20. Dr. Socaciu 20. Dr. Crișan 20. Maj. Băncescul 50. Maj. Tabellini 50. Loc. Dragos Aurel 10. Cap. Dimboi Popovici 50. Subloc. Brius Gombos 10. Costi Toma 20. N. N. 10. Dr. Moise Grama 20. Subloc. Petru Craiovan 20. Dr. Ioan Giurca 20. Dr. Coculescu 10. Ioan Crisovan 10. Socol. Paul 10. Loc. Cezar Georgiu 10. Meresan Olimpiu 10. Gheorghe Adam 10. N. N. 10. Corneliu Mereani 10. Mesesan Traian 10. Leon Fetti 10. N. N. 10. Bologa 10. Eliza Rădulescu 30. Ana Crăciun 6. Lecreția Bârsan 10. Rozalia Fr[illegible]că 10. Maria Vișea 6. Elena Pop 2. Otili Cicu 5. Dejenar 10. Matei Jiga 20.

Fig. 1

Rectificare

In darea de seamă despre colecta intreprinsă pentru jertfele liniei de demarcație, publicată în numărul 46 al ziarului nostru, s'au strecurat două greșeli.

Făceau cuvenita rectificare constatând, că D-na Dr. Dănilă Vasu a colectat numai lista Nrul. 40; iar D-l Enkelhardt a dăruit 40 cor., nu 4 cor. cum s'a cules din greșală.

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

PRESA ȘI ASPECTE PRIVIND PROBLEMATICA JUDEȚULUI FĂGĂRAȘ ÎN ANUL 1920 (I)

Constantin BĂJENARU[1]

THE PRESS AND ASPECTS FROM THE ISSUES OF FĂGĂRAȘ COUNTY IN 1920 (I)

ABSTRACT

The year of 1920 would bring a normal continuity in the development of the acco-mmodation and legislative unification process of the Old Kingdom with the newly annexed provinces, especially in the economic, banking and agricultural areas, in the latter case through the beginning of the agrarian reform application.

Moreover, after only seven months, in June 1920 took place parliamentary elections due to the conflict which emerged between the Government chaired by the General Alexandru Averescu and the national parties from Transylvania and Bessarabia.

The present study proposes the approach of this issue and also of few domains and items of interest for the first half of the year 1920 in Făgăraș County, through the articles dedicated to them by the local press and partially by the regional press.

Keywords: Făgăraș County, press, parliamentary elections, agrarian reform, school, economy.

În ziua de 14 ianuarie 1920 pe teritoriul Vechiului Regat, după mai multe eforturi, au fost suspendate cenzura și starea de asediu, rămânând însă în vigoare în ținuturile nou alipite. Relativ la acestea din urmă, 1920 este și anul desființării Consiliului Dirigent al Transilvaniei, Banatului și ținuturilor românești din Ungaria, în 4 aprilie 1920, de către guvernul condus de generalul Alexandru Averescu, alături de secretariatele de serviciu din Bucovina și directoratele din Basarabia, punându-se astfel capăt formelor regionaliste de guvernare și sporindu-se funcționalitatea aparatului de stat.

După desființarea Consiliului Dirigent s-a trecut la numirea unor noi prefecți de județe, cel al Făgărașului, Octavian Vasu, fiind însă reconfirmat în funcție. Printre noii prefecți s-au regăsit și câțiva de sorginte făgărășeană: avocatul Andrei Micu la Târnava Mare (până atunci jurisconsult și subprefect delegat al jud. Făgăraș), avocatul fost deputat dietal în Parlamentul de la Budapesta, Nicolae Șerban, la Sălaj, Alexandru Vasu la Ciuc și Toma Cornea la Odorhei, cei din urmă fiind tot avocați de meserie[2].

Din punct de vedere politic, la începutul lunii iunie aveau loc noi alegeri parlamentare, pe fondul divergențelor iscate între Guvern și partidele naționale din Transilvania și Basarabia.

---

[1] Cercetător științific, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș; e-mail: bjnrcosti@yahoo.com.

[2] *Oltul*, nr. 25/9 aprilie 1920, p. 2; nr. 26/16 aprilie 1920, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

Pe plan economic, după repetatele cereri din prima jumătate a anului, ale populației din provinciile nou alipite, în lunile august-septembrie 1920 a fost realizată unificarea monetară, punându-se în acest fel capăt debandadei iscate de circulația paralelă a mai multor emisiuni monetare, îndeosebi în teritoriile amintite.

De asemenea, s-au început, printr-un proiect de lege din primăvara anului, lucrările pentru aplicarea reformei agrare, deși legea efectivă a fost promulgată abia la 30 iulie 1921 pentru Transilvania și celelalte regiuni reunite la statul român.

În studiul de față, încercăm să reliefăm aceste evenimente majore, pentru bunul mers al noului stat, la scara județului Făgăraș, pentru prima jumătate a anului 1920, într-o ordine aleatorie, pe baza informațiilor inserate în presa locală și zonală a vremii, dar vom aduce în discuție și alte elemente relative la societatea făgărășeană de acum un veac.

Alegerile parlamentare. În urma conflictului iscat între guvernul prezidat de generalul Alexandru Averescu și partidele naționale din Transilvania și Basarabia, primul a decis dizolvarea celor două corpuri legiuitoare – Senatul și Camera Deputaților –, fixând totodată și datele pentru noile alegeri – 24-26 mai pentru Cameră și 2-3 iunie pentru Senat[3]. De asemenea, se avea în intenție reducerea numărului deputaților de la 560 la 327 și a senatorilor la 170[4]. Ulterior, se aducea la cunoștință faptul că „din cauza greutăților ivite cu prilejul împărțirii circumscripțiilor electorale, alegerile în Transilvania se vor amâna cu o săptămână, adică până la 4 iunie"[5].

Pentru Ardeal, Guvernul intenționa să aducă schimbări la legea electorală de aici, păstrând totuși circumscripțiile electorale deja existente dinainte de război, dar zonele de incidență urmau a fi stabilite printr-un decret-lege special. În același sens, se preconiza ca pentru județul Făgăraș să fie aleși trei deputați și doar un singur senator[6], nu doi cum se întâmplase la alegerile anterioare, din noiembrie 1919; un prim nume vehiculat de presă drept candidat de deputat pentru județ a fost cel al lui Octavian Goga[7].

În privința campaniei electorale, Guvernul înștiința prefecturile că, până la finalizarea instrucțiunilor specifice, trebuiau respectate câteva reguli esențiale. În primul rând, se reitera faptul că propaganda electorală „nu va fi stânjenită în libertatea ei", astfel încât orice întrunire „care nu va fi împotriva ordinii sociale sau siguranței" era liberă, putându-se ține oriunde, inclusiv în aer liber, condiția obligatorie fiind doar aceea de a se înștiința autoritățile militare. De asemenea, se garanta libertatea presei, cu excepția redării de informații relative la armată, a celor antidinastice, antiguvernamentale sau împotriva statelor aliate, iar cenzura urma a fi exercitată de o comisie județeană prezidată de prefect[8].

Pentru stabilirea liniei politice la viitoarele alegeri, Partidul Național Român din Ardeal a decis consultări cu membrii săi în cadrul unui mare congres ce urma să aibă loc la Alba Iulia în 24 aprilie. Venind în întâmpinarea acestei hotărâri, Matei Jiga, președintele filialei județene, convoca membrii și aderenții partidului la o adu-

---

[3] *Ibidem*, nr. 22/30 martie 1920, p. 3.
[4] *Ibidem*, nr. 23/2 aprilie 1920, p. 3.
[5] *Ibidem*, nr. 30/1 mai 1920, p. 3.
[6] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 77/17 aprilie 1920, p. 2.
[7] *Ibidem*, nr. 78/18 aprilie 1920, p. 4.
[8] *Oltul*, nr. 28/23 aprilie 1920, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

nare populară ce urma să aibă loc în 14 aprilie în sala renumitului restaurant românesc din Făgăraș – „Mexico”. În programul adunării nu erau incluse decât două puncte, dar de mare importanță – dezbateri asupra situației generale interne din România și alegerea a șase delegați (patru ordinari și doi supleanți), care urmau să ia parte la amintitul congres al PNR[9].

Totuși, cu acest prilej a fost adoptată și o rezoluție prin care participanții și-au exprimat atașamentul perpetuu față de Casa Regală, dezamăgirea profundă față de activitatea Guvernului, care administra țara numai prin decrete-legi, punând piedică funcționării corpurilor legislative, dar mai ales dezavuarea fugarilor din PNR, trecuți în barca Ligii Poporului, condusă de generalul Alexandru Averescu. Aceștia din urmă erau acuzați de trădarea intereselor românilor ardeleni, de încălcarea voinței alegătorilor care i-au trimis în Parlament și a promisiunilor făcute. Era vorba despre 34 de parlamentari, în frunte cu O. Goga, printre care se aflau și patru dezertori făgărășeni – protopopul Nicolae Borzea, senator de Făgăraș, avocatul Dănilă Vasu, deputatul circumscripției electorale Arpașu de Jos, George Comșa, deputatul circumscripției Șercaia, și Romul Taflan, deputatul circumscripției Făgăraș: „Grupul acesta de parlamentari a dezertat fără să țină seama că au fost aleși cu programul și cu voturile membrilor partidului național și fără să țină seama de disciplina de partid (...)”[10].

Într-un apel din 31 martie, cei demisionați anunțau decizia ca, împreună cu Liga Poporului, să înființeze un nou partid – Partidul Poporului. În aceeași perioadă, Liga fuzionase cu gruparea condusă de bucovineanul Iancu Flondor și basarabeanul Sergiu Niță, precum și cu Uniunea Națională a Bănățenilor, condusă de preotul Avram Imbroane[11].

O lună mai târziu, printr-un „Apel către alegătorii din județul Făgăraș”, un important grup de inițiatori chema pe toți cei interesați să participe în 7 mai 1920, în sala mare a Prefecturii, la adunarea de constituire a secției județene a Partidului Poporului. În apel i se indica țărănimii să-și aleagă o delegație care să-i reprezinte și se anunța prezența la adunare a lui O. Goga, încă ministru, care urma să vorbească în special despre reforma agrară. Pe de altă parte, intelectualii erau considerați invitați de drept. Presa consemna că la eveniment participaseră „mulțime de intelectuali” și peste 1.000 de plugari din județ[12], prilej cu care s-au stabilit și candidații partidului pentru alegerile parlamentare: Octavian Goga în cercul electoral Făgăraș, Dănilă Vasu la Arpaș, Gheorghe Comșa la Zărnești (toți pentru Camera Deputaților) și Nicolae Borzea (pentru Senat)[13].

Dintre zecile de inițiatori ai constituirii secției județene, amintesc câteva nume care se vor regăsi constant în peisajul politic interbelic făgărășean: protopopul N. Borzea, fostul deputat Gh. Comșa, Damaschin Poparadu, Ioan Novac, George Recean, George Nechifor, avocații Oct. și Dănilă Vasu, avocatul Al. Sucaciu, Ioan Dejenariu, Ermil Roșală, avocatul Iulian Cârje, viitor primar al Făgărașului, avocatul Nicolae Vlaicu, viitor prefect, Matei Jiga, directorul băncii Furnica și fost președinte

---

[9] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 76/16 aprilie 1920, p. 1.
[10] *Ibidem*, nr. 80/21 aprilie 1920, p. 4.
[11] Gheorghe I. Florescu, Ioan Saizu, *Alegerile parlamentare din România între anii 1919-1922*, în „Cercetări Istorice”, IV, Iași, 1973, p. 322.
[12] *Oltul*, nr. 32/11 mai 1920, p. 1.
[13] *Ibidem*, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

al secției județene a PNR, tipograful Ioan Hațiegan, Zosim Oană, Traian Păcală ș.a.[14]. Dintre aceștia a și fost aleasă conducerea executivă a secției județene, în cadrul adunării din 7 mai, având ca președinte pe Iulian Cârje, vicepreședinte pe plugarul George Recean și secretar pe George Nechifor[15].

Ulterior, în același context politic agitat se declanșează turneele electorale ale candidaților PNR. Ultimul deputat dietal de Arpaș în epoca austro-ungară și fost prim-ministru al României, Alexandru Vaida-Voevod, începea un lung turneu prin aproape toate județele din Ardeal chiar la Făgăraș, în ziua de 6 mai 1920. Adunarea electorală s-a ținut în grădina restaurantului Mexico, cu participarea câtorva mii de făgărășeni, președinte ad-hoc fiind ales preotul Valeriu Comșa, iar ca secretar avocatul Victor Pralea. Din partea Comitetului Executiv, alături de candidat au mai fost prezenți Voicu Nițescu și Aurel Dobrescu[16], ultimul marcând puternic viața politică făgărășeană până la instaurarea puterii comuniste, când a fost întemnițat.

Prima luare de cuvânt i-a revenit candidatului PNR, care a evidențiat activitatea partidului, a blocului său parlamentar și a guvernului pe care îl condusese. Apoi, viitorul deputat A. Dobrescu a prezentat un bilanț al activității foștilor parlamentari ai județului, după care, la dorința auditoriului, Victor Pralea a dat citire memoriului înaintat de Oct. Vasu pentru păstrarea circumscripțiilor electorale existente în județ.

La final a fost adoptată o rezoluție de susținere a partidului și a președintelui Iuliu Maniu, precum și de înfierare a parlamentarilor făgărășeni trecuți în rândurile Partidului Poporului, după care s-a trecut la alegerea unui nou Comitet județean, având în final structura următoare: președinte – Octavian Pralea, vicepreședinți – Nicolae Boeriu din Șercaia și P. Comșa din Copăcel, membri – Liviu Pandrea, Moise Grama, Nicolae Motoc și Octavian Popa (toți din Făgăraș), George Moldovan (Arpașu de Jos) și Pompiliu Nistor (Zărnești).

Totodată, au fost aleși și membrii comitetelor cercuale, pe circumscripțiile din județ, precum și candidații PNR: la postul de deputat, vicarul Iacob Popa pentru circumscripția Șercaia și A. Dobrescu pentru Zărnești, iar ca senator Iancu Mețianu în circumscripția Făgăraș, de altfel singura din județ. Ca deputat pentru Arpaș a fost propus Nicolae Iorga, președintele Partidului Naționalist-Democrat, dar acesta mai primise o ofertă similară pentru circumscripția Săliște din județul Sibiu, pe care o și acceptă. Drept urmare, lista finală a candidaților pentru Cameră suferea modificări: Iacob Popa la circumscripția Făgăraș (fostă Șercaia), Aurel Dobrescu la Arpaș și Valeriu Pușcariu, fost secretar general al Consiliului Dirigent, la Zărnești[17].

După debutul campaniei electorale au început și abuzurile obișnuite în astfel de împrejurări, ajungându-se până la altercații fizice și bătăi între susținătorii PNR și cei ai PP (averescan). Un astfel de episod este relatat în „Gazeta Transilvaniei", într-un articol nesemnat, cu titlul „În ajunul alegerilor. Teroarea din județul Făgăraș", pe care îl cităm aproape integral: „Cele ce se petrec azi în județul Făgărașului întrec teroarea de pe vremea fișpanului Széll (ultimul comite suprem al comitatului Făgăraș de sub stăpânirea austro-ungară-n.n.). Agenții turmentați ai candidatului guvernului

[14] *Ibidem*, nr. 30/1 mai 1920, p. 1.
[15] *Ibidem*, nr. 32/11 mai 1920, p. 2.
[16] Marin Pop, *Activitatea organizației Partidului Național Român din județul Făgăraș în perioada 1919-1923*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", V, Făgăraș, 2016, p. 442.
[17] *Ibidem*, p. 442-443.

https://biblioteca-digitala.ro

(averescan-n.n.) Dănilă Vasu cutreieră satele terorizând lumea. Dl. Nicolae Muntean, bărbat de încredere al candidatului partidului național în cercul Arpașului și fruntaș din comuna Cârța a fost bătut, iar bărbații de încredere Radu și Moașa au fost deținuți la ordinul administrației. De altfel jandarmeria observă o atitudine calmă și nepărtinitoare. «Comisii agrare» improvizate, însoțite de dl. Dănilă Vasu, cutreieră satele spunând *că au venit să împartă moșiile erariale*. Ce ironie!

În drumul său spre Făgăraș, dl. Aurel Dobrescu, candidatul partidului nostru, a fost așteptat în gara Făgăraș de un tânăr asistat de 2 soldați care l-a întrebat că ce fel de tipărituri duce cu sine. La provocarea d-lui dr. Dobrescu ca respectivul agent să se legitimeze, acesta a răspuns că e «cenzoria gara Făgăraș». Dl. Dobrescu i-a răspuns că nu cunoaște o astfel de funcție și l-a somat să părăsească vagonul, ceea ce a și făcut”[18].

Partea adversă a invocat la rândul său abuzuri ale candidaților și susținătorilor PNR. Un astfel de caz l-a vizat pe amintitul medic A. Dobrescu, afirmându-se că acesta a pus în aplicare „cele mai urâte mijloace pentru cumpărarea bravilor alegători din circumscripția Arpaș: *rachiul* și *bani*. Să svonește că o împărțit cu zecile de mii unor agenți, care de dragul banilor seducători se sforțează din răsputeri să îmbete lumea cu apă rece, iar unde apa rece nu prinde, mai pun și câte un pahar de rachiu în cumpănă, numai și numai să arate rezultate (...)”[19].

După mai multe frământări și dezbateri, tabloul final al cercurilor electorale din județ avea următoarea configurație:

1. Cercul Făgăraș: cuprindea orașul omonim, comunele plășii cu același nume, în afară de localitățile („secretariatele”) Lisa și Voila; în schimb intrau în aria acestuia satele Mândra, Șercaia, Șercăița și Vad din plasa Șercaia.

2. Cercul Arpașu de Jos: comunele arondate plășii cu același nume, la care se alăturau Lisa și Voila.

3. Cercul Zărnești: comunele plășii omonime, cu excepția satelor Vlădeni și Țânțari (azi Dumbrăvița), și comunele plășii Șercaia, fără cele patru de mai sus arondate cercului Făgăraș[20].

Deși susținătorii Partidului Poporului dădeau în timpul campaniei electorale ca certe victoriile candidaților săi („putem anunța încă de pe acum”[21]), totuși, conform rezultatelor finale oficiale ale scrutinului electoral, pentru județul Făgăraș a fost ales ca senator candidatul PNR, Iancu Mețianu, cu o majoritate zdrobitoare în detrimentul candidatului PP, protopopul Nicolae Borzea – 2.995 voturi, versus 793. Singurele comune în care cel din urmă a fost declarat învingător au fost: Galați (85-18), Veneția de Jos (48-37), Viștea de Jos (83-75), Făgăraș (90-83), Lisa (31-17) și Ucea de Jos (56-29), iar în Arpașu de Jos s-a înregistrat paritate (55-55)[22].

Pentru Cameră, PNR a câștigat toate cele trei locuri de deputat, înregistrându-se următoarele rezultate finale: în circumscripția Făgăraș a fost declarat învingător vicarul Iacob Popa (2.225 voturi), în detrimentul candidatului PP, Octavian Goga (cu doar 1.069 de voturi); la Arpaș victoria PNR a fost din nou covârșitoare, candidatul

---

[18] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 107/27 mai 1920, p. 1.
[19] *Oltul*, nr. 38/3 iunie 1920, p. 3.
[20] *Ibidem*, nr. 32/11 mai 1920, p. 3.
[21] *Ibidem*, nr. 36/26 mai 1920, p. 1.
[22] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 119/12 iunie 1920, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Aurel Dobrescu obținând 2.642 de voturi, față de cele numai 1.246 ale localnicului Dănilă Vasu, care era deputat guvernamental în acel moment; la Zărnești, V. Pușcariu a obținut 2.582 voturi, adică aproximativ de două ori mai mult decât ceilalți doi candidați – George Comșa (1.134) și George Vlad (225)[23].

Prin aceste rezultate, județul Făgăraș a fost singurul din Transilvania în care PNR a obținut toate mandatele parlamentare alocate, în ciuda eforturilor partidului aflat la guvernare, Partidul Poporului, îndeosebi ale lui O. Goga, de a împiedica propaganda PNR, acesta din urmă reușind să se situeze pe locul al doilea la nivel național ca număr de mandate, după PP. Pe de altă parte, cu ocazia acestor alegeri încep să pătrundă și în județul Făgăraș partidele din Vechiul Regat.

„Îmbogățiri necuvenite”; preschimbarea banilor. Una dintre problemele asupra căreia se trăgea un constant și puternic semn de alarmă o constituia „goana după înavuțiri necuvenite”, în urma războiului, la care se dedaseră inclusiv unii dintre preoții din județ. Ca o concluzie negativă, într-unul dintre articolele de fond ale ziarului Oltul se spunea că „Viitorul istoriograf al zilelor noastre va avea să reliefeze nu numai momentele de înălțare națională și supremă încordare a poporului românesc”, ci „va trebui să pătrundă adânc și în rostul preocupărilor de căpetenie care frământă majoritatea oamenilor. Dintre preocupările zilelor de azi, cea mai mare ni se pare goana nebună după îmbogățire și crearea unor situații splendide pentru o viețuire liniștită și fără greutăți.

(...) În loc ca după întregirea națională, câștigată cu jertfe mari și scumpe, să fim animați de idealuri noi și să ne grupăm cu toții sub drapelul sfânt al muncii cinstite – ducând la izbândă programul de întărire națională – vedem cu durere că cei mai mulți sunt stăpâniți de idei care sunt în contrazicere cu cele mai juste aspirațiuni ale neamului nostru”[24].

Pe de altă parte, una dintre cerințele importante ale populației făgărășene, și nu numai, a constituit-o necesitatea retragerii din circulație a coroanelor unguști și înlocuirea lor cu leul statului român, primele devenind „o adevărată plagă pe capul bieților oameni”, cauza rezidând în faptul că o mare parte dintre ele erau prevăzute cu ștampilă falsă, fiind cu greu deosebite de cele oficiale. Prin urmare, se concluziona că era timpul ca guvernul român „să ne scape odată de rușinea de a mai folosi bani streini în țara noastră”[25]. Drept urmare a avalanșei de cereri, în luna martie în cadrul Ministerului de finanțe s-a constituit o comisie care urma să întocmească proiectul de lege pentru unificarea sistemului monetar românesc.

Biserica. În martie 1920, după șapte ani de păstorire, vicarul foraneu greco-catolic Iacob Popa își lua bun rămas de la credincioșii făgărășeni, fiind chemat la Blaj pentru a i se încredința o înaltă funcție în cadrul Mitropoliei de acolo[26], aceea de canonic. „Nu prin maniere elegante sau modul de a se învârti în societate ne-a câștigat iubirea, stima și recunoștința noastră, ci prin munca depusă din adâncul sufletului său bun și nobil”, având deviza „ca tăcând să lase ca faptele să vorbească. Cât a fost cu noi în Făgăraș, dar și în timpul pribegiei amare, nu-l cunoaștem altfel decât cel mai

---

[23] M. Pop, *op. cit.*, p. 443.

[24] *Oltul*, nr. 11/20 februarie 1920, p. 1.

[25] *Ibidem*, p. 4.

[26] *Ibidem*, nr. 10/17 februarie 1920, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

dezinteresat apărător al idealului național și cel mai credincios serv al altarului Domnului”[27].

Pe de altă parte, încă imediat după încheierea ostilităților lungului război mondial se considera că un real pericol pentru români îl constituia pătrunderea sectelor religioase, importate în special din America de către emigranți, fiind vizați în primul rând adventiștii („mucării”). Se afirma că aceștia „se apropie în chip obraznic de blândul popor românesc, mai ales prin satele pe unde din nenorocire învățătura lor schilodită a prins rădăcini încă înainte de război.

Ce vor acești cutezători? Nimic altceva decât să-și câștige o turmă binecuvântată, care să asculte de glasul lor fățarnic (...)”[28].

Învățământul. O problemă majoră a României Mari care trebuia rezolvată urgent o constituia în acel moment unificarea sistemului de învățământ, ceea ce ar fi reprezentat „unificarea sufletească” a românilor, în spiritul libertății, dreptății și adevărului. Astfel, pentru întocmirea legii pentru școlile primare, ministrul cultelor și instrucțiunii publice, Ioan Borcea, îi invita pe toți dascălii să-și trimită gândurile și propunerile referitoare la un viitor bun mers al procesului de învățământ[29].

Exista opinia generală că fără existența școlilor secundare din Făgăraș, activitatea culturală din județ ar fi fost inexistentă, motiv suficient pentru ca acestea să fie sprijinite în viitor din toate puterile, pentru interesul general al făgărășenilor. Pentru a fi atins acest deziderat se cereau doar două lucruri, dar importante: profesori buni și internate pentru elevii din afara Făgărașului. Se amintea în privința celor din urmă că locuiau în acel moment în locații total necorespunzătoare.

Tot în acest an a continuat procesul de constituire a asociațiilor de învățători din plasele județului. De pildă, în 24 ianuarie avea loc adunarea învățătorilor din plasa Arpașului, la care s-au întrunit peste 30 de dascăli în edificiul școlii din Arpașu de Jos, în prezența revizorului școlar al județului, Gheorghe Codrea, și a altor intelectuali din zonă. În urma discuțiilor a fost constituit Cercul învățătorilor din plasă, având-l ales ca președinte pe dascălul Nicolae Păcurar din Sărata, iar ca vicepreședinte pe Nicolae Voila, delegatul secției județene[30].

La 1 februarie 1920 era constituită și Eforia școlilor secundare (medii) din Făgăraș, în conformitate cu ordinul nr. 9.554/1919 al Resortului Cultelor și Instrucțiunii Publice, președinte al acestui for fiind ales fostul vicecomite dinainte de 1 decembrie 1918, Alexandru Belle, iar în celelalte funcții sau ca membri simpli fiind aleși și cooptați funcționari superiori ai administrației și ai altor instituții publice, înalți ierarhi confesionali, directori de școli, avocați ș.a. Printre scopurile Eforiei se numărau îngrijirea de localuri corespunzătoare pentru școli, colectarea unor sume de bani pentru acoperirea trebuințelor materiale ale școlilor, cu excepția salariilor profesorilor, crearea condițiilor favorabile de „trai, de studiu și de viață morală pentru elevi” – internat, cantină („masa studenților”), stipendii (burse), manuale școlare, rechizite –, angajarea celor mai bune cadre didactice și crearea pe seama lor a celor mai bune condiții materiale și morale etc.[31].

---

[27] *Ibidem*, nr. 14/2 martie 1920, p. 2.
[28] *Ibidem*, nr. 11/20 februarie 1920, p. 1.
[29] *Ibidem*, nr. 4/27 ianuarie 1920, p. 2.
[30] *Ibidem*, nr. 5/30 ianuarie 1920, p. 1.
[31] *Ibidem*, nr. 10/17 februarie 1920, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

Una dintre realizările importante ale Eforiei a reprezentat-o crearea unui fond special pentru edificarea a două internate școlare, pentru băieți și fete, ai cărei membri erau încadrați în trei categorii, în funcție de sumele donate acestui fond – patroni, fondatori și ajutători[32].

Un alt deziderat împlinit l-a constituit deschiderea la începutul lunii martie a grădiniței de copii din Făgăraș, care funcționa în fostul local al grădiniței maghiare[33].

Cu toate acestea, pe raza județului Făgăraș, și nu numai, încă se resimțea din plin lipsa de dascăli, urmare a pierderilor datorate războiului, astfel încât a determinat Revizoratul școlar județean să încerce înrolarea preoților pentru a putea suplini posturile libere, organizând pentru aceștia, la școala primară din Făgăraș, un curs teoretic de două săptămâni, în partea a doua a lunii mai, după care li se elibera un certificat de absolvire[34].

O realizare deosebită din această primă jumătate a anului 1920 a constituit-o și deschiderea, începând cu 1 iulie, a Școlii de arte și meserii din Viștea de Jos, cu o durată a cursurilor de patru ani. Organizată după modelul școlilor similare din Vechiul Regat, absolvenții săi puteau efectua serviciul militar cu termen redus și erau angajați în stabilimentele industriale ale statului. Puteau urma cursurile școlii doar elevii absolvenți a șase clase, dar nu mai mult de 30, fiind instruiți teoretic și practic în trei meserii considerate importante: tâmplărie, rotărie și fierărie[35].

Cultura. O bună direcție de dezvoltare a avut-o cultura făgărășeană, unul dintre segmentele sale importante pentru luminarea poporului constituindu-l înființarea de case de cultură la sate. Un astfel de exemplu l-a reprezentat organizarea, la 1 ianuarie 1920, a Casei culturale „Constantin Brâncoveanu” din Sâmbăta de Sus, cu statute bine închegate și conducere formată din cei mai de seamă intelectuali ai satului. Printre modalitățile de ridicare culturală erau menționate citirea de gazete și cărți într-una din sălile școlii, organizarea lunară de șezători literare, solicitarea ajutorului „cărturarilor ieșiți din această comună” etc.[36]. Alte reuniuni și societăți culturale amintite în presă au fost Reuniunea pentru Biblioteca poporală din Viștea de Jos[37] și Casa culturală din Pojorta[38].

O altă componentă culturală a reprezentat-o organizarea de concerte, avându-i ca oaspeți pe cei mai de seamă artiști ai României, precum instrumentistul Ciorobea. De asemenea, invitarea unor trupe ale teatrelor naționale românești, așa cum s-a întâmplat între 3-6 iunie 1920 când a dat reprezentații la Făgăraș ansamblul Teatrului Național din Craiova, condus de Mișu Fotino[39], iar la sfârșitul aceleiași luni Teatrul Național din Cluj, aflat sub conducerea lui Zaharia Bârsan[40].

Însă, cel mai important progres cultural l-a reprezentat activitatea spornică a despărțămintelor ASTRA din județ, care a început printr-o reorganizare firească după

---

[32] *Ibidem*, nr. 18/16 martie 1920, p. 2-3.
[33] *Ibidem*, nr. 20/23 martie 1920, p. 1.
[34] *Ibidem*, nr. 29/27 aprilie 1920, p. 2.
[35] *Ibidem*, nr. 44/29 iunie 1920, p. 1.
[36] *Ibidem*, nr. 5/30 ianuarie 1920, p. 2-3.
[37] *Ibidem*, p. 3.
[38] *Ibidem*, nr. 9/13 februarie 1920, p. 2.
[39] *Ibidem*, nr. 36/26 mai 1920, p. 2.
[40] *Ibidem*, nr. 39/8 iunie 1920, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

încheierea Primului Război Mondial. Un bun exemplu îl constituie reorganizarea, la mijlocul lunii aprilie, a Despărțământului Șercaia, în cadrul adunării respective luându-se mai multe decizii importante pentru promovarea intereselor ASTRA: organizarea de agenturi comunale și înființarea de biblioteci în fiecare dintre acestea; alegerea a două comisii distincte care să se ocupe cu ducerea la îndeplinire a acestor lăudabile inițiative; adunările de constituire a agenturilor trebuiau să capete un caracter sărbătoresc prin „aranjarea unor producțiuni cu copiii școlii, ținerea unor conferințe ocazionale, premieri de copii etc.”; organizarea unor conferințe sistematice în diferitele comune componente, având ca subiect economia, igiena, societatea, cultura, politica și altele[41].

Conducerea orașului Făgăraș. În acea vreme primarii fiind numiți și nu aleși, într-unul din ziarele locale era creionat profilul primarului adecvat Făgărașului, care nu diferea mult de cerințele actuale: „Acest post, pe lângă însușirea sa de onorific, este de o importanță extraordinar de mare, fiindcă de la calitățile persoanei care-l va ocupa depinde nu numai bunăstarea și buna înțelegere dintre cetățenii orașului, dar și buna propășire și peste tot întreg viitorul acestui oraș atât de neglijat în trecut.

(...) Înainte de toate cetățenilor din Făgăraș, în aste zile grele de trăit, le trebuie în postul de primar un funcționar de model: să cunoască bine nevoile populației, să aibă inimă caldă și suflet drept pentru înlăturarea acestor nevoi, dar mai presus de toate să fie un administrator de primul rang, pentru că numai în cazul acesta va avea putința de a satisface îndemnurilor bune ale sufletului. Cine n-are nimic de dat, în zadar are suflet drept și nobil.

(...) Rugăm deci cu multă stăruință pe cei în drept ca, ținând seamă de dorința obștească, să așeze în postul de primar al orașului Făgăraș pe acela despre care sunt probe evidente că va îndeplini în cea mai mare măsură posibilă toate așteptările îndreptățite”[42].

În februarie 1920, prefectul Octavian Vasu îl numea ca primar al urbei pe fostul prim-notar Alexandru Comșa, desemnare care a fost pe placul ziarului amintit: „Luăm cu plăcere act de această numire mult așteptată, care, suntem siguri, e primită cu simpatie de toți cetățenii acestui oraș”[43]. „Dl. Alexandru Comșa e unul din șireagul lung și puțin cunoscut al acelor bărbați care au preferat să trăiască în condiții grele, dar ca oameni cinstiți și de omenie, și nu s-au ploconit ungurilor pentru crearea unei situațiuni splendide, pentru că nu au voit să-și sacrifice credința românească (...). Dl. Alexandru Comșa va munci de azi înainte cu râvnă îndoită, căci s-a convins acum că munca cinstită, odată și odată, tot se răsplătește.

Ne-ar plăcea, însă, dacă ar grupa în jurul D-Sale pe toți aceia care simt că pot fi de folos orașului Făgăraș și care subordonează, ca întotdeauna, interesele lor intereselor mari și generale (...)”[44].

Același prefect, după doar două luni, constatând în urma unei anchete că se săvârșiseră „abuzuri frauduloase” în cadrul Comisiei de alimentare a județului, îl suspenda din funcție pe primarul Al. Comșa, alături de subprefectul Teodor Popescu.

---

[41] *Ibidem*, nr. 28/23 aprilie 1920, p. 1.
[42] *Ibidem*, nr. 2/17 ianuarie 1920, p. 2-3.
[43] *Ibidem*, nr. 8/10 februarie 1920, p. 2.
[44] *Ibidem*, nr. 10/17 februarie 1920, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

Pentru girarea problemelor curente ale Primăriei, prefectul l-a delegat temporar în funcție pe avocatul Victor Pralea, până în acel moment jurisconsultul orașului.[45]

Despăgubirile de război. La finele lunii februarie prefectul Octavian Vasu înștiința publicul făgărășean că resortul finanțelor al Consiliului Dirigent decisese să se acorde avansuri în contul despăgubirilor de război de până la 10%, dar nu mai mult de 10.000 coroane, doar pentru pagubele efective și numai celor aflați în absolută nevoie[46].

Împrumutul consolidării. Conform legii nr. 218 din 16 ianuarie 1920, împrumutul de stat avea ca scop „acoperirea nevoilor tezaurului din cauza marelui contingent de trupe rămase încă mobilizate pentru apărarea țării, pentru punerea în aplicare a diferitelor legi sociale izvorâte din însăși urmările războiului, precum și pentru reconstituirea gospodăriei naționale"[47].

Presa îndemna consecvent publicul făgărășean să contribuie la împrumut, de care țara avea „trebuință neapărată" și era necesară consolidarea ei, „care de un mănunchi de ani a fost teatrul războiului înfricoșat și al tuturor năcazurilor din lume". Fiecare era îndemnat să subscrie pentru a da dovadă de cele mai înalte sentimente naționale, de demnitate românească și de sacrificiu pe altarul patriei. Motivele principale pentru subscrierea la împrumut erau împlinirea datoriei patriotice, vindecarea rănilor pricinuite de lungul război, contribuția la închegarea unității naționale și săvârșirea unui „act de bună gospodărie individuală"[48].

Participanții la împrumutul de stat puteau ulterior răscumpăra, cu 87 de lei, o obligațiune de stat ce valora 100 de lei, cu o dobândă anuală de 5%. Obligațiunile erau scutite de impozite de orice natură, cu ele se putea plăti pământul cu care împrumutătorii urmau să fie împroprietăriți prin reforma agrară și se mai promiteau și alte facilități ce urmau a fi acordate îndeosebi meseriașilor și industriașilor[49]. Pentru Transilvania, subscrierile la împrumut se puteau face la perceptoratele financiare, precum și la mai toate băncile de pe teritoriul său[50]; pentru județul Făgăraș au fost desemnate inițial perceptoratele din Făgăraș și Șercaia[51].

Reforma agrară. La începutul lui februarie 1920 se aducea la cunoștința publicului că în câteva zile urmau să debuteze dezbaterile parlamentare în privința reformei agrare, ministrul domeniilor, Ion Mihalache, anunțând că a dat deja ordine ca să li se acorde țăranilor, în proprietate provizorie, atâta pământ cât vor să muncească, iar din primăvară aceștia urmau să plătească pentru împroprietărire rate și nu arende. De asemenea, prin desființarea granițelor economice între Transilvania și Vechiul Regat, țăranii dobândeau libertatea de a comercializa liber vite, unelte și altele necesare gospodăriilor proprii[52].

La finele aceleiași luni era ales președintele comisiilor locale pentru reforma agrară în localitățile din centrul și vestul județului, în persoana șefului Judecătoriei

---

[45] *Ibidem*, nr. 24/6 aprilie 1920, p. 2.
[46] *Ibidem*, nr. 13/27 februarie 1920, p. 2.
[47] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 64/28 martie 1920, p. 2.
[48] *Oltul*, nr. 21/30 martie 1920, p. 1.
[49] *Ibidem*, nr. 24/6 aprilie 1920, p. 1.
[50] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 64/28 martie 1920, p. 2.
[51] *Ibidem*, nr. 78/18 aprilie 1920, p. 1.
[52] *Oltul*, nr. 9/13 februarie 1920, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

de ocol, avocatul Liviu Pandrea, cel care imediat aducea la cunoştinţa primăriilor programul de constituire a comisiilor locale, care se întindea de la mijlocul lunii martie până la începutul lui iunie 1920[53].

Revizoratul şcolar Făgăraş invita şi şcolile din judeţ să solicite pe seama lor pământ pentru activităţi sportive şi economice, în cazul în care primăria din localitatea respectivă ar omite această prevedere cuprinsă în legea reformei agrare[54].

La mijlocul lunii aprilie 1920, Comisia judeţeană pentru reforma agrară şi-a înfiinţat biroul propriu în localul Prefecturii, urmând să rezolve întreaga problematică legată de viitoarea aplicare a legii în domeniu.

Evident, ca şi în alte judeţe, aplicarea reformei agrare a iscat numeroase controverse şi animozităţi, inclusiv pe filieră politică. Unul dintre acestea a avut ca subiect împărţirea în totalitate a pământurilor erariale (ale statului) din judeţ şi atitudinea duplicitară în acest caz a prefectului Oct. Vasu, care mai avea şi calitatea de inspector general al Domeniilor Statului din judeţ, acuzat făţiş printr-o „Scrisoare deschisă" pe primarul Făgăraşului, avocatul Victor Pralea, că se opune acestui demers. În acel moment existau ferme de stat în opt localităţi făgărăşene – Porumbacu de Jos, Ucea de Jos, Sâmbăta de Jos, Făgăraş, Şercaia, Comăna de Jos, Cuciulata şi Veneţia de Sus –, care însumau aproximativ opt mii cinci sute de jugăre, prefectul propunând împărţirea a circa 3.000 de jugăre dintre acestea, restul rămânând spre exploatare fermelor model ale statului din localităţile enumerate[55].

O altă sursă informează că de fapt ar fi existat peste 19.000 de jugăre pe care guvernele ungureşti le luaseră pe seama statului prin segregare şi comasare de-a lungul timpului, suprafeţe existente în cuprinsul a 19 localităţi făgărăşene: Porumbacu de Jos (309,5 jugăre), Sărata (1.391,4), Scoreiu (1.558), Streza-Cârţişoara (3.621), Oprea-Cârţişoara (3.721), Arpaşu de Jos (1.225), Arpaşu de Sus (100), Ucea de Jos (428), Viştea de Sus (1.308), Drăguş (256), Sâmbăta de Jos (467), Breaza (1.029), Beclean (346), Făgăraş (740), Mândra (319), Şercaia (602), Veneţia de Sus (711), Comăna de Sus (62), Comăna de Jos (197,2), Cuciulata (526)[56].

În apropierea alegerilor parlamentare de la începutul lunii iunie ziarul averescan în acel moment, Oltul, anunţa populaţia că împroprietărirea în Transilvania fiind mult întârziată guvernul Averescu a decis grăbirea aplicării reformei agrare, făcând presiuni asupra comisiilor însărcinate cu stabilirea întinderii pământurilor expropriate, precum şi a drepturilor sătenilor la pământ. După ce lucrările de expropriere şi listele celor îndreptăţiţi la pământ erau gata, urma îndată începerea împărţirii pământurilor şi trecerea lor în proprietatea celor înscrişi pe liste, „în stăpânirea de veci"[57].

Industria şi comerţul. În 12 ianuarie, un grup de comercianţi şi meseriaşi români din Făgăraş şi-au asumat înfiinţarea, prin subscriere publică, a unei societăţi comerciale pe acţiuni – „Societatea pentru încurajarea şi sprijinirea Comerţului român" –, având ca scopuri dezvoltarea spiritului de economie, sprijinirea comerţului, industriei şi agriculturii prin acordarea de credite, „prin cumpărarea şi valorizarea la

[53] *Ibidem*, nr. 13/27 februarie 1920, p. 3.
[54] *Ibidem*, nr. 22/30 martie 1920, p. 4.
[55] *Gazeta Transilvaniei*, nr. 100/18 mai 1920, p. 2; *Olteanul*, nr. 32/1920, p. 3.
[56] *Oltul*, nr. 34/18 mai 1920, p. 2 (Supliment).
[57] *Ibidem*, nr. 37/30 mai 1920, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

materii prime și prelucrate, precum și a întreprinde tot felul de afaceri comerciale, industriale și financiare”. Capitalul inițial al societății urma să se ridice la 2 milioane de coroane, împărțit la 2.000 de acțiuni, și avea să fie depus la banca Furnica. Printre membrii fondatori ai societății se aflau nume importante ale vremii: comerciantul Ioan Grecu, avocatul Hariton Pralea, tăbăcarul George Pop, comerciantul și tipograful Ioan Hațiegan, comerciantul Costi Toma, avocatul, profesor universitar la Cluj, Camil Negrea, comercianții Gheorghe Bârsan și Ioan Cazan, fabricantul de pălării Gheorghe Ghimbășan ș.a.[58].

Unul dintre demersurile de amploare pentru industrializarea județului l-a constituit și intenția unui grup de fondatori – 11 comune, 11 institute financiare și 66 particulari –, de a înființa o societate pe acțiuni cu scopul exploatării și utilizării apei din Munții Carpați. Inițiatorii informau publicul asupra următoarelor aspecte:

1. Denumirea urma a fi „Țara Oltului”, „societate anonimă română pentru electrizarea și industrializarea văii Oltului”;

2. Sediul societății era preconizat pentru localitatea Avrig, dar se putea schimba;

3. Capitalul inițial era stabilit la cinci milioane de coroane, împărțit în zece mii de acțiuni;

4. Se înființa pe termen nedeterminat;

5. Scopul principal îl constituia producerea electricității „prin căderea apelor și utilizarea ei la iluminat, încălzit, agricultură, comunicație și industrie”[59].

Însăși Prefectura județului s-a arătat foarte interesată de acest demers, înțelegând necesitatea unei astfel de societăți, și ca atare a convocat la discuții pe toți cei interesați de o astfel de întocmire industrială, inclusiv din localitățile județelor vecine – primari, bănci și însoțiri de credit, particulari ș.a.[60]. Întrunirea a avut loc la finalul lunii martie, ocazie cu care s-au și pus bazele acestei societăți, prefectul O. Vasu înștiințându-i pe cei prezenți că în acest sens a primit girul și sprijinul total al ministrului industriei și comerțului, ardeleanul Octavian C. Tăslăuanu[61]. Noua societate se numea în cele din urmă „Carpații”, având sediul în Făgăraș și un capital social inițial de zece milioane coroane, distribuit la 20.000 de acțiuni. Printre membrii fondatori s-au numărat multe personalități din administrație, biserică, școală, justiție, economie și bănci, alături de toate satele făgărășene[62].

O altă inițiativă economică importantă a acestui an pe teritoriul județului Făgăraș a constituit-o înființarea de cooperative rurale de aprovizionare și desfacere în comun. Una dintre primele astfel de societăți a fost „Cooperativa de consum și valorizare din Șercaia”, înființată la începutul lunii mai, care avea ca scop principal ca „membrii și aparținătorii lor să se provadă cu alimente, articole economice ieftine și bune pentru trebuințele casnice, să cumpere mașini agricole, vite și în genere orice articole de comerciu, și să mijlocească vânzarea productelor lor”. Raza de activitate a cooperativei urma să se suprapună peste satele componente ale plășii Șercaia[63].

---

[58] *Ibidem*, nr. 3/23 ianuarie 1920, p. 4.
[59] *Ibidem*, nr. 16/9 martie 1920, p. 4.
[60] *Ibidem*, nr. 17/12 martie 1920, p. 4.
[61] *Ibidem*, nr. 22/30 martie 1920, p. 2.
[62] *Ibidem*, p. 4.
[63] *Ibidem*, nr. 32/11 mai 1920, p. 5.

https://biblioteca-digitala.ro

Evident, componentele societății făgărășene de acum fix un secol au fost multiple, fiecare dintre ele lovindu-se de o serie întreagă de probleme decurse din anii lungi de război. Ca întreaga societate românească, de altfel, și cea din județ se afla într-un lung proces de reașezare și revenire la o altfel de normalitate – cea postbelică –, în cadrele unui nou stat, România Mare.

În prima jumătate a anului 1920 se continua acest proces, debutat în anul anterior, aducând cu sine soluționarea anumitor probleme, continuarea rezolvării altora, dar și punerea pe tapet a câtorva alte chestiuni importante pentru bunul mers al societății postbelice, precum aplicarea reformei agrare sau unificarea sistemului monetar românesc, unificarea administrativă, reforma școlară etc.

https://biblioteca-digitala.ro

SECVENȚA PRIMELOR ZILE CARE AU URMAT DICTATULUI DE LA VIENA ÎN JUDEȚUL BIHOR

Augustin ȚĂRĂU[1]

THE SEQUENCE OF THE FIRST DAYS THAT FOLLOWED THE VIENNA DICTATION IN THE BIHOR COUNTY

ABSTRACT

The Vienna dictate, through its consequences, was the culmination of the crisis in Romanian-Hungarian relations on the issue of Transylvania. For Romanians, the moment of the Great Union on December 1, 1918 was the fulfillment of a dream of centuries and a well-deserved crowning of an effort marked by the long series of sacrifices on the altar of this ideal. For the Hungarian side, the failure of August 30, 1940 was perceived as a culmination of efforts to reconstitute the mythical kingdom of St. Stephen, political and diplomatic efforts undertaken beside the Axis powers. The implementation of the decision of August 30, 1940 triggered both a long series of problems at the level of the authorities put in the situation of moving beyond the new borders and a long series of individual or collective dramas at the level of the Romanian population. The Hungarian side carried out – even then, but also after the return of Northern Transylvania between the borders of Romania –, a real journalistic torrent to justify its right over the territory lost by the Treaty of Trianon. Instead, the Romanian side limited itself to printing works „in reply" to the various studies launched on the international book market by Hungarian historians, thus achieving a real and strange tandem of book appearances on this topic, tailored to a typical already established, in which, after signaling the presence of a „new history" under Hungarian signature, the Romanian „replica" is printed shortly and almost always „to order", trying late and with little chance to correct the perception already planted in the mind of the reader foreign to the Hungarian version.

Following the research of a volume of documents, totaling approximately 10 linear meters, this study aims to describe the tragedy experienced by the over 30,000 refugees who settled in Beiuş – coming from the counties of Maramureş, Satu Mare, Sălaj, Cluj and even from Ukraine Subcarpathian –, but also the hardships faced by the Prefecture of Bihor County, moved from Oradea to Beiuş. Until the publication of a series of volumes of documents, which will include the statements given by the refugees to the Italian-German joint commission in charge of investigating the abuses of the Hungarian authorities, we limit ourselves to outlining some of the aspects related to the Bihor authorities in the period immediately following the Dictation.

Keywords: evacuation of the Romanian administration, needs generated by waves of refugees, stages of advancement of the Hungarian army, withdrawal of the Romanian army, inhuman treatment.

Problema Transilvaniei, analizată prin prisma momentului vârfului ei de criză întruchipat prin Dictatul de la Viena, a făcut obiectul mai multor cercetări,

1 Muzeograf, Muzeul Orașului Oradea-Complex Cultural, Oradea;
e-mail: gustav_arhive@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

situându-se constant în sfera de preocupări atât a istoricilor maghiari, cât şi a celor români. Dacă partea maghiară a perceput evenimentul ca pe o încununare a eforturilor de reconstituire a miticului regat al Sfântului Ştefan, căutând în permanenţă să justifice sau să mascheze dimensiunile crimelor şi ororilor săvârşite pe teritoriul ardelean, partea română s-a mărginit să pună sub tipar lucrări „în replică" la diferitele studii lansate pe piaţa internaţională de carte de către istoricii unguri. Asistăm aşadar la un veritabil şi ciudat tandem al apariţiilor livreşti pe această temă, croit după un tipic deja consacrat, în care după semnalarea prezenţei vreunei „noi istorii" sub semnătură maghiară la scurtă vreme şi aproape întotdeauna „la comandă" se tipăreşte şi „replica" românească, încercând tardiv şi cu puţine şanse să corecteze percepţia sădită deja în mintea cititorului străin de varianta maghiară. O primă cauză pentru elucidarea acestui fenomen ar fi absenţa unei infuzii de capital în sectorul cercetării istorice şi implicit al tipăririi lucrărilor de gen, conjugată cu dezinteresul făţiş manifestat de autorităţi, în ciuda mult trâmbiţatelor „campanii de imagine", care din păcate se situează numai la nivelul de bune intenţii.

În acest context, pentru cercetare reprezintă o adevărată mană cerească gestul vreunui mecenat care se oferă să sprijine tipărirea unor lucrări de istorie.

Ne propunem să prezentăm în articolul de faţă aspecte inedite ale dramei româneşti derulate de-a lungul celor patru ani de administraţie horthystă, desigur până la stadiul atins în acest moment în cercetarea izvoarelor de arhivă. Volumul mare de documente, însumând aproximativ 10 metri liniari, descrie în filele unităţilor sale tragedia trăită de cei peste 30.000 de refugiaţi care au poposit la Beiuş, venind din judeţele Maramureş, Satu Mare, Sălaj, Cluj şi chiar din Ucraina Subcarpatică. Prefectura judeţului Bihor, mutată de la Oradea la Beiuş, a trebuit să facă faţă unor grele încercări, reclamate nu numai de dificultăţile legate de evacuarea administraţiei româneşti din teritoriul cedat, ci şi de reorganizarea administrativ-teritorială a preturilor, notariatelor şi comunelor, în condiţiile în care o bună parte dintre localităţi s-au văzut izolate de noua reşedinţă a judeţului din pricina frontierei care secţiona căile de acces, şoselele şi liniile ferate. Acestor necazuri li s-au adăugat nevoile de încartiruire, asistenţă sanitară şi hrană solicitate de miile de refugiaţi. Până la publicarea unei serii de volume de documente care vor cuprinde declaraţiile date de refugiaţi în întâmpinarea comisiei mixte italo-germane însărcinată cu cercetarea abuzurilor autorităţilor maghiare, ne limităm să creionăm câteva din aspectele legate de activitatea autorităţilor bihorene în perioada imediat următoare parafării Dictatului.

*

Semnalul ocupării teritoriului Transilvaniei de Nord a fost dat în seara zilei de 4 septembrie, prin ordinul de zi transmis de Horthy armatei maghiare. Armatele I si II ungare au ocupat spaţiul în cauză, în nouă etape, în intervalul 5-13 septembrie, iar administraţia militară s-a instalat aici în 12 septembrie 1940, conform Ordinului Consiliului de Miniştri 6.440/1940, „privitor la extinderea asupra teritoriilor răsăritene și ardelene realipite Sfintei Coroane Ungare". La 16 noiembrie a fost organizat Corpul IX Armată Ungar cu comandamentul la Cluj, pe lângă care mai exista şi Comandamentul Apărării Graniţei (Târgu Mureş), în secuime.

În zonele vestice, autorităţile române au avut la dispoziţie, aşa după cum s-a văzut, doar câteva zile pentru a se retrage (între 1-4 septembrie 1940). Armata a II-a, cu un efectiv de 102.000 militari, a operat în zona Oradea-Cluj, iar Armata a I-a, cu 208.000 militari, a operat la Nord-Est de prima. Avansarea armatei în Transilvania a

https://biblioteca-digitala.ro

fost preconizată să se desfăşoare pe parcursul a nouă zile, începând cu data de 5 septembrie, ora 7, când prima unitate ungară a trecut frontiera la Sighetu Marmaţiei. Marşul trebuia să fie încheiat la 13 septembrie, după miezul nopţii.

În Transilvania interioară, datorită nesincronizărilor ivite, ungurii au înregistrat unele întârzieri în atingerea obiectivelor propuse, încât comandamentul maghiar s-a văzut nevoit să trimită înainte, de pe linia Cluj-Dej-Năsăud spre Sfântu Gheorghe, Corpul Rapid Ungar („Gyorshadtest"), pentru a securiza frontiera răsăriteană. Grosul unităţilor n-a ajuns la destinaţie decât pe 18 septembrie. Cele nouă etape de înaintare cuprindeau fiecare câte un spaţiu de aproximativ 40-80 kilometri, urmând traseul unor segmente de cerc, concentrice, dinspre frontiera nordică spre cea sudică:

Etapa I	5.09.1940	Carei, Satu Mare, Sighetu Marmaţiei, Ocna Şugatag
Etapele II-III	6-7.09.1940	Oradea, Salonta, Şimleu Silvaniei, Baia Mare, Năsăud, Marghita, Borşa
Etapa IV	8.09.1940	Zalău, Dej, Beclean, Bistriţa
Etapa V	9.09.1940	Huedin, Gherla, Reghin
Etapa VI	10.09.1940	Târgu Mureş, Praid, Gheorghieni
Etapa VII	11.09.1940	Cluj, Odorheiu Secuiesc, Cristuru Secuiesc, Miercurea Ciuc
Etapa VIII	12.09.1940	Baraolt, Scaunul Ciuc
Etapa IX	13.09.1940	Sfântu Gheorghe, Târgu Secuiesc

Prefectura judeţului Bihor a fost contactată de către Ministerul de Interne în noaptea dinspre 30 spre 31 august, la ora 1 şi 15 minute, printr-o telegramă ce conţinea o serie de recomandări privitoare la atitudinea ce urma să fie adoptată atât de către autorităţi, cât şi de către populaţie faţă de administraţia maghiară ce avea să se instaleze în scurtă vreme în teritoriul cedat Ungariei. Tonul patetic, dar în acelaşi timp imperativ al documentului trădează starea de disperată neputinţă în care se zbătea regimul carlist, confruntat nu numai cu realitatea amputărilor teritoriale deja operate, ci şi cu pericolul unor noi rapturi în viitor: „Se impune tuturor o cuminţenie desăvârşită – dispunea ministerul –, pentru ca nu cumva prin dezordine să ajungem la situaţii mai grave, care ar putea pune în pericol existenţa noastră ca stat independent"[2]. Recomandarea s-a dovedit a nu fi tocmai întâmplătoare, deoarece, aşa după cum relata corespondentul de presă la Budapesta al ziarului american „The New York Times", cercurile politice din capitala ungară mizau pe o eventuală rezistenţă din partea autorităţilor şi populaţiei româneşti din teritoriile cedate, situaţie care ar fi oferit armatei maghiare pretextul invadării întregii Românii[3].

Guvernanţii au luat în calcul şi posibila declanşare a procesului de epurare etnică sub auspiciile administraţiei maghiare, bănuială care s-a şi materializat ulterior, aşa încât prefectul era îndemnat să depună toate eforturile pentru a convinge „populaţia românească din teritoriile pierdute să fie liniştită, să rămână pe loc în mod ostentativ, chiar în mod dârz şi strâns uniţi poporul cu pătura intelectuală", să ceară

[2] Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale (în continuare: SJBhAN), Fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş*, dosar 2/17.861/1940, f. 88-89.

[3] *The New York Times*, din 1 septembrie 1940 (apud Vasile Puşcaş, *Transilvania şi aranjamentele europene*, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1995, p. XVIII).

https://biblioteca-digitala.ro

concursul elitei româneşti, „pătura intelectuală de toate gradele” care trebuia lămurită „să nu părăsească poporul, să rămână în mijlocul său, servind de călăuză ca şi în trecut, îndemnându-l la unire şi la muncă dârză”[4]. În textul telegramei se făcea apel şi la reprezentanţii minorităţii maghiare ardelene. Aceştia erau rugaţi „să impună conaţionalilor lor abţinerea de la orice provocare pentru a se evita generalizarea dezordinilor”, invitaţie căreia, din păcate, nu i s-a dat curs, etapele ocupării Ardealului de Nord fiind caracterizate tocmai prin acţiuni de intimidare şi teroare la adresa românilor. Acelaşi corespondent de presă atenţiona în paginile ziarului din 10 septembrie că tot mai mulţi civili şi militari unguri îndemnau armata lor să înainteze „spre Bucureşti”[5]. Budapesta spera, pe fondul haosului ce domnea la Bucureşti în urma abdicării regelui Carol II, urmată de maşinaţiunile politice pentru acapararea puterii, într-o reevaluare a problemei transilvane în direcţia satisfacerii unor viitoare solicitări teritoriale. Conştient de dimensiunea acestui pericol, generalul Antonescu, în urma analizei tuturor componentelor sumbrului tablou al toamnei anului 1940, avea să constate că armata română, „neînarmată şi complet demoralizată”, se afla în incapacitatea de a apăra fiinţa statului nostru. „Dacă frontierele române sunt atacate acum – spunea generalul –, ar putea fi una din cele mai mari catastrofe din istorie”[6].

La 1 septembrie, ministrul de interne, generalul David Popescu, a revenit cu o nouă telegramă, adresată tuturor prefecturilor judeţelor care făcuseră obiectul „arbitrajului” de la Viena, în care erau indicate principiile conform cărora trebuia gestionată evacuarea, precum şi inventarul principalelor bunuri care urmau să fie transportate peste noua frontieră. Cu această ocazie au fost stabilite şi reşedinţele provizorii ale prefecturilor strămutate din teritoriul cedat. Administraţia Ţinutului Someş se muta la Turda, Prefectura judeţului Bihor de la Oradea la Beiuş şi Caransebeş, Prefectura judeţului Satu Mare la Lugoj, Prefectura judeţului Sălaj de la Zalău la Deva, Prefectura judeţului Cluj la Turda, Sibiu şi Râmnicu Vâlcea, Prefectura judeţului Mureş de la Târgu Mureş la Blaj, iar prefecturile scaunelor secuieşti, Odorheiul la Sighişoara, Sfântu Gheorghe la Braşov şi Miercurea Ciuc la Ploieşti. În finalul documentului, prefecţii erau din nou îndemnaţi să solicite „poporului să rămână la locul lui, pentru a se afirma şi mai departe entitatea românească”[7].

În ce priveşte judeţul Bihor, în aceeaşi zi, secretarul de stat Modolea a transmis şi ordinea de evacuare a administraţiei plaselor. Pe 2 septembrie trebuiau îmbarcate bunurile preturilor plaselor Marghita şi Săcuieni, cărora le erau puse la dispoziţie 24 şi respectiv 26 de vagoane de marfă. Bunurile Prefecturii şi cele ale Preturii plasei Centrale urmau să fie evacuate în intervalul 2-5 septembrie, în acest scop fiind destinate 200 de vagoane[8]. La aflarea veştii, un grup de studenţi orădeni a demonstrat în faţa localului Consulatului German din Oradea, huiduindu-l pe consulul Schuster. Indignat, acesta din urmă a înaintat ulterior o notă de protest prefectului, generalul Todoruţ[9]. În Oradea domnea însă o falsă stare de calm, întreţinută numai de prezenţa puţinelor efective militare rămase pentru predarea cazărmilor.

---

[4] SJBhAN, *fd. cit.*, f. 88-89.
[5] *The New York Times*, din 10 septembrie 1940 (apud V. Puşcaş, *op. cit.*, p. XXI).
[6] *Ibidem*, din 21 septembrie 1940 (apud *Ibidem*, p. XXVI).
[7] SJBhAN, *fd. cit.*, dosar 2/17.862/1940, f. 91-96.
[8] *Ibidem*, dosar 2/17.863/1940, f. 102.
[9] *Ibidem*, dosar 2/17.867/1940, f. 108.

https://biblioteca-digitala.ro

Aparatul administrativ strămutat la Beiuş avea de rezolvat o serie de probleme legate de instalarea serviciilor în noile localuri şi de cazarea funcţionarilor mutaţi odată cu prefectura. Până la 13 septembrie se stabiliseră la Beiuş 27 de funcţionari, opt servitori şi indententul prefecturii, şase funcţionari de la Serviciul Tehnic, trei pretori, cinci funcţionari de la preturi, 32 de notari şi nouă grefieri comunali. De la Primăria municipiului Oradea veniseră 22 de funcţionari, 10 oameni de serviciu şi alţi trei funcţionari de la Întreprinderile comunale. Urmau să mai vină şi alţi angajaţi ai Primăriei Salonta şi ai primăriilor comunale, care – raporta prefectul – „sosesc zilnic, fiind alungaţi de autorităţile maghiare”[10].

Până pe 14 septembrie Prefectura reuşise să întocmească un tablou, cât de cât grăitor, în legătură cu dimensiunile teritoriale şi umane suferite de judeţul Bihor ca urmare a aplicării samavolnicului Dictat. Căzuseră în mâinile ungurilor, complet, plasele: Marghita cu 44 comune, Săcuieni cu 11 comune şi Sălard cu 29 comune. Din plasa Salonta au rămas în România următoarele notariate: Ant, Arpăşel, Boiu, Ciumeghiu, Ghiorac, Homorog, Tămaşda, cu comuna Regina Maria, şi Tulca. Din plasa Centrală a rămas la noi un singur notariat, anume Mierlău, cu comunele: Hidişelu de Jos, Hidişelu de Sus, Şumugiu, precum şi comunele Şauaieu, Sântelec şi Felcheriu, al căror sediu notarial a căzut în Ungaria. Din plasa Aleşd ne-au rămas, fără sedii notariale, comunele Damiş, Călăţea şi Dobricioneşti, iar din plasa Tileagd ne-a rămas circumscripţia notarială Şerghiş, cu comunele Şerghiş, Surduc, Fâşca şi Vârciorog. Tot din această plasă ne-au rămas, cu sediile notariale în Ungaria, următoarele comune: Hotar, Subpiatră, Tilecuş, Sărand, Chijic, Borşea, Copăcel.

Cifra finală se ridica la 82 circumscripţii notariale cu 182 comune rurale pierdute, respectiv 61 circumscripţii notariale cu 238 comune rurale şi comuna urbană Beiuş rămase în România.

Teritoriul Bihorului românesc avea o suprafaţă de 4.390 kilometri pătraţi, cu o populaţie de 220.259 locuitori, conform recensământului din anul 1930, repartizaţi după cum urmează:

1. Plasa Aleşd: cu 3 comune și 2.569 locuitori;
2. Plasa Beiuș: 62 comune, 51.086 locuitori;
3. Plasa Beliu: 30 comune, 20.178 locuitori;
4. Plasa Ceica: 47 comune, 34.494 locuitori;
5. Plasa Centrală: 6 comune, 5.245 locuitori;
6. Plasa Salonta: 9 comune, 18.944 locuitori;
7. Plasa Tileagd: 11 comune, 11.639 locuitori;
8. Plasa Tinca: 26 comune, 39.074 locuitori;
9. Plasa Vașcău: 44 comune, 32.042 locuitori;
10. Comuna urbană Beiuș: 4.988 locuitori;

Total: **239 localități – 220.259 locuitori**.

Cu prilejul evacuării, din efectivul de 75 funcţionari şi oameni de serviciu de la Prefectura judeţului Bihor şi preturile din judeţ se refugiaseră până la acea oră 32 funcţionari şi 10 oameni de serviciu. Au rămas în Ungaria 13 funcţionari şi nouă oameni de serviciu. Din efectivul intern al Serviciului Tehnic, care în total avea 14 funcţionari şi doi oameni de serviciu, se refugiaseră opt funcţionari, rămânând în Ungaria şase funcţionari şi doi oameni de serviciu. Efectivul extern al Serviciului

[10] *Ibidem*, dosar 2/18.050/1940, f. 137.

https://biblioteca-digitala.ro

Tehnic judeţean se compunea din cinci picheri şi 59 cantonieri. Dintre aceştia, au rămas în Ungaria cinci picheri şi 25 cantonieri, iar restul de cinci picheri şi 29 cantonieri se găseau pe teritoriul rămas României; la o privire mai atentă, se observă că cifrele nu concordă.

Se mai refugiaseră patru pretori, 38 notari, 37 funcţionari şi oameni de serviciu de la Primăria municipiului Oradea şi Întreprinderile Comunale Oradea, 21 funcţionari şi personalul de serviciu de la comuna urbană Salonta şi 14 funcţionari de la notariate.

Funcţionarii şi oamenii de serviciu de la Prefectura judeţului au fost încartiruiţi împreună cu instituţia în localitate, în mod provizoriu, în localul „Şcoalei Normale de Învăţătoare pentru copii mici" din Beiuş. Funcţionarii refugiaţi de la diferitele notariate au fost plasaţi de asemenea în mod provizoriu în judeţul nostru la notariate.

De la un număr de 12 plase câte avusese înainte de „arbitraj", Bihorul se reorganiza acum la nivelul a opt plase, alături de cele rămase intacte urmând a se înfiinţa plasa Crişul Negru, plasa Holod, plasa Şerghiş şi plasa Sudrigiu. Comunele rămase fără reşedinţă notarială urmau să formeze în viitor noi circumscripţii notariale:

1. Borşa, Chijic, Copăcel şi Sărand, care au aparţinut circumscripţiei notariale Săcădat, formau un notariat cu reşedinţa la Copăcel, deoarece comuna Săcădat a rămas în Ungaria;

2. Comunele Hotar şi Subpiatră, rămase din notariatul Ţeţchea (plasa Tileagd), împreună cu comuna Călăţea din notariatul Peştere, rămas în Ungaria, formau un notariat cu reşedinţa în comuna Hotar;

3. Comuna Damiş din plasa Aleşd se anexa notariatului Roşia din plasa Beiuş;

4. Comunele Felcheriu şi Sântelec, rămase din plasa Centrală, din notariatele Sânmartin şi Oşorheiu, se anexau la notariatul Tăşad din plasa Ceica;

5. Comuna Şauaieu, rămasă din plasa Centrală (notariatul Apateu), forma un notariat independent ce va aparţine plăşii Tinca;

6. Comuna Tilecuş, rămasă de la notariatul Tileagd, se anexa la notariatul Şerghiş[11].

Pe la mijlocul lunii septembrie au început să se facă prezente şi primele efecte ale tratamentului inuman aplicat de autorităţile maghiare populaţiei româneşti. Pe 15 septembrie, capitala era informată că „şaizeci de familii de colonişti din comuna urbană Salonta au fost alungate de jandarmii maghiari de la casele lor şi trecuţi peste frontieră, după ce au fost terorizaţi, bătuţi şi jefuiţi", şi că „zilnic ne sosesc oameni crunt bătuţi de jandarmii şi armata maghiară"[12]. Pretura plasei Tinca a şi declanşat o anchetă în legătură cu soarta acestor nenorociţi ai sorţii. În material se relata că cele „circa 60 de familii s-au refugiat în comuna Tulca, rămasă în România, deoarece în comunele lor de origine nu au mai găsit adăpost, şi astfel sunt siliţi să staţioneze sub cerul liber, ori în colibe făcute provizoriu din paie. Aceşti colonişti, ajunşi la cea mai dezastruoasă stare materială şi morală, trăiesc în cea mai mare mizerie, alăturea de copii lor şi [sunt] expuşi diferitelor boli în urma frigului şi a ploilor în care trebuie să stea. Această categorie nenorocită de plugari îşi ţin vitele sub cerul liber, fără furaje, ţinându-le numai cu iarba ce o pasc.

---

[11] *Ibidem*, seria *Actele subprefectului*, dosar 32/1940, f. 52-65.
[12] *Ibidem*, Fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş*, dosar 2/18.075/1940, f. 149.

https://biblioteca-digitala.ro

Coloniştii aşezaţi în mod provizoriu în comuna Tulca, îşi aveau până în prezent casele la pusta «Köleser», rămasă în Ungaria. Parte din pământ a rămas din norocire în România, iar în teritoriul cedat, respectiv în pusta «Köleser», rămânându-le 107 iugăre, loturi primite în calitate de colonişti, şi circa 60 iugăre pământ cumpărat de diferiţi particulari.

Acestor colonişti le-au mai rămas în teritoriul cedat, în pusta «Andács», circa 130 iugăre de pământ, reuşind să-şi salveze numai cerealele culese, furajele, o mare parte din cereale, mobilierele şi recolta încă neculeasă de pe câmp rămânând acolo.

Cu prilejul refugierii lor din Salonta au fost supuşi celei mai barbare maltratări, bătuţi şi batjocoriţi. Colonistului Petrila Costan, după ce i s-a luat de către soldaţii unguri 4.000 de lei, a fost crunt bătut, împrejurare în urma căreia astăzi este grav bolnav la pat. În timpul nopţii au fost supuşi diferitelor interogări pentru a destăinui anumite secrete şi tot atunci [au fost] bătuţi şi chinuiţi în cel mai crunt mod.

Din declaraţiile date de către aceştia rezultă că locuitorul Cristea Iosif din comuna Mădăras, rămasă în teritoriu cedat, fost comandant al Gărzii Naţionale, a fost bătut în aşa fel încât pe data de 16 septembrie 1940 a şi încetat din viaţă.

Casele coloniştilor, rămase dincolo de frontieră, din informaţiunile primite sunt locuite de astăzi de către ţigani şi de diferite elemente şi haimanale din Salonta. Dată fiind această situaţie şi în urma informaţiunilor primite de la refugiaţii mai recenţi, aceşti colonişti nu mai au nădejdea să-şi poată transporta avutul ce le-a rămas, fiind ameninţaţi cu toţii cu moartea”[13].

O undă de speranţă s-a ivit în inimile românilor odată cu preluarea destinelor ţării de către generalul Antonescu. Acest sentiment răzbate limpede din telegrama de felicitare care i-a fost adresată noului conducător de către prefectul judeţului în numele tuturor bihorenilor: „În ziua când aţi luat în mână frâiele destinului nostru naţional – spune prefectul – românii din Bihorul mutilat şi atât de încercat şi-au recăpătat toată nădejdea în ziua dreptăţii şi vă doresc din toată inima viaţă lungă, pentru a da neamului românesc orizonturi noi şi a-l aşeza definitiv şi puternic în drepturile şi în hotarele sale naturale pe care nimeni să nu le poată nărui. Dumnezeu să vă ajute”[14]. După numai câteva zile, mai precis pe 11 septembrie, intuind planurile necurate ale conducerii mişcării legionare, generalul a lansat un „Apel către Ţară”, document prin care cerea tuturor românilor să participe la reclădirea patriei într-un spirit de muncă şi disciplină:

„În Ţară şi mai ales în Capitală au început să se agite unele mişcări cu caracter anarhic. Am redat poporului libertăţile care i-au fost smulse. Am făcut-o pentru ca aceste libertăţi să fie folosite numai la ridicarea Statului.

Cine le foloseşte la prăbuşirea prin anarhie, devine duşmanul Nr. 1 al acestui neam. Generalul Antonescu nu ameninţă pe nimeni, dar nici nu şovăie. El a venit să facă tuturor dreptate; să dea tuturor putinţa să trăiască omeneşte; să facă să înceteze dezmăţul sus şi să înceapă bunul trai jos.

El va reclădi Statul începând de la temelia sa. După el, la temelia Statului au stat şi vor sta întotdeauna muncitorul agricol de la ţară şi muncitorul de la oraşe – funcţionar şi lucrător. De la ei voi porni şi pe ei voi organiza toată forţa de producţiune

---

[13] *Ibidem*, dosar 2/18.098/1940, f. 154.
[14] *Ibidem*, seria *Actele subprefectului*, dosar 3/17.845 şi 17.842/1940, f. 149-151.

https://biblioteca-digitala.ro

şi de rezistenţă a viitorului Stat. Dintre ei voi da putinţa să se ridice elitele sănătoase ale producţiei şi conducătorii de mâine ai Statului.

Însă, pentru ca să pot să înfăptuiesc această sfântă datorie către voi şi către istorie, îmi trebuie linişte şi ordine, îmi trebuie să-mi daţi timp şi ascultare. De aceea anunţ pe toţi, oricine ar fi ei şi pe orice s-ar rezema, să intre imediat în ordine.

Independenţa şi libertăţile voastre vor fi primejduite dacă ţara nu intră în ordine, nu se pune pe muncă şi dacă nu se reconstituie repede forţele care pot asigura şi rezistenţa şi înălţarea.

Pentru a atinge acest ţel, trebuie o singură mână conducătoare care să transforme într-o singură voinţă şi o singură forţă creatoare toate puterile şi toate voinţele răzleţite ale acestui neam. Nu încercaţi să slăbiţi prin dezordine această mână.

Ea va alina cu părintească dragoste, atât cât îi este cu putinţă, în lipsurile şi dezordinea actuală, toate suferinţele; dar va pedepsi cu toată asprimea toate încercările ce s-ar face de a se da ultima lovitură Statului. Fiindcă trebuie să oprim prăbuşirea în anarhie şi sclavie”[15].

Am reuşit să surprindem aici numai o mică parte a evenimentelor tragice petrecute în primele zile de după cedarea Ardealului de Nord, urmând să extindem în viitor cercetările şi să publicăm informaţiile depistate.

[15] *Ibidem*, Fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş*, dosar 2/18.066/1940, f. 140.

https://biblioteca-digitala.ro

ANEXE

I

Bucureşti, 31 august 1940 – Telegramă a Ministerului de Interne adresată Prefecturii judeţului Bihor, prin care se dispune evacuarea părţii de Nord-Vest a judeţului, cedată Ungariei.

„Telegramă

Prefectura judeţului Bihor

Bucureşti 19295-260-31-24. Data 31, ora 1, minute 15

Domnule Prefect – faţă de situaţia creată prin hotărârea de la Viena, hotărâre dureroasă pentru neamul românesc, se impune din partea tuturor o cuminţenie desăvârşită, pentru ca nu cumva, prin dezordine să ajungem la situaţii mai grave, care ar putea pune în pericol existenţa noastră ca stat independent. De aceea, ca păstrător al ordinei publice, vă îndemn a lua imediat contact cu toţi reprezentanţii vieţii noastre publice şi de a se începe de îndată o propagandă intensă, în sensul ca populaţia românească din teritoriile pierdute să fie liniştită, să rămână pe loc în mod ostentativ, chiar în mod dârz şi strâns uniţi poporul cu pătura intelectuală. Îndemnaţi pătura intelectuală de toate gradele să nu părăsească poporul, să rămână în mijlocul său, servind de călăuză ca şi în trecut, îndemnându-l la unire şi la muncă dârză. Ardelenii cunosc pe noii stăpânitori şi n-au motiv a se teme de ei, fiindcă I-au înfruntat în timpuri mult mai critice ca cele de azi. Autorităţile vor rămâne şi ele pe loc pentru a veghea la ordine şi linişte, până la momentul predării. Luaţi contact cu reprezentanţii minoritari, rugându-i să impună conaţionalilor lor abţinerea de la orice provocare pentru a se evita generalizarea dezordinilor care ne-ar putea duce pe toţi la situaţii dureroase şi pentru ca predarea teritoriilor să se facă în linişte şi cât mai civilizat.

Ministru de Interne, General David Popescu. 1704-31/8/1940.

Primit 31 august 1940. General Todoruţ”.

(SJBhAN, Fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş*, dosar 2/17.861/1940, f. 88-89).

II

Bucureşti, 1 septembrie 1940 – Telegramă a Ministerului de Interne, prin care sunt dispuse normele de evacuare a bunurilor şi populaţiei din teritoriile cedate Ungariei, precum şi atitudinea pe care trebuie să o manifeste românii rămaşi în aceste teritorii faţă de autorităţile maghiare.

„Telegramă

Extraurgent cu precădere Bihor

Bucureşti 9297-62-2

În vederea executării hotărârii de la Viena se ordonă următoarele: evacuarea va fi călăuzită de ideea că unităţile administrative şi întreprinderile comunale rămase în teritoriile cedate trebuie să poată funcţiona şi mai departe ca şi în prezent, să nu lăsăm fraţilor noştri părăsiţi impresia că-I despuiem de bunurile ce aparţin comunelor lor, iar noilor stăpânitori să nu le oferim prilejul de a ne acuza de vandalism şi de a ne critica din nou. Principal se vor evacua numai bunuri ce ar constitui în adevăr o valoare netăgăduită şi care ne aparţin nouă ca documentare istorică, care intră în patri-

https://biblioteca-digitala.ro

moniul nostru naţional, în principal mobilierul primăriilor, prefecturilor, preturilor, poliţiilor şi posturilor de jandarmi. (…)[16] va rămâne pe loc. Ţinutul va evacua mobilierul său în întregime. Tablourile familiilor regale şi ale bărbaţilor de stat se vor distribui acelor care doresc să păstreze asemenea amintiri, evacuându-se numai tablourile, bronzurile, bibelourile şi alte statuete care au o valoare artistică ori istorică de netăgăduit. Se vor evacua toate statuile membrilor familiilor regale sau ale bărbaţilor de stat români, ori unde ar fi ele aşezate. Se va evacua numai arhiva secretă, îndeosebi de la jandarmi şi poliţie. Ţinutul va evacua toată arhiva. Se vor evacua studiile de monografie, statisticile, hărţile geografice, graficele şi orice studii care ne interesează pe noi românii, ca element etnic în ţinuturile cedate. Se vor evacua bibliotecile, muzeele ce aparţin comunelor, judeţului, ţinutului sau statului, şi numai piesele rare care ne privesc direct pe noi ca popor dominant în Ardeal. Se vor evacua planurile, un exemplar din toate lucrările, de orice fel, executate de comune, judeţ, stat, luându-se şi fotografii după lucrările executate. Se vor evacua autoturismele autorizaţilor, autocamioanele şi maşinile rutiere da la serviciile tehnice judeţene şi ţinut. Se vor evacua materialele de construcţii aflate în depozite sau pe teren, neîntrebuinţate, şi numai dacă constituiesc ceva rar. Arme, telefoane, cauciucuri, piese de schimb pentru autovehicule etc. se vor evacua. Acolo unde există cazărmile jandarmilor, ale personalului poliţienesc sau de salubritate publică, construite şi înzestrate de autoritatea românească, mai ales paturi, lenjerii de paturi, se vor evacua. Valorile băneşti şi numerarul aflat în casele comunelor, ale serviciilor tehnice judeţene, ale întreprinderilor comunale şi ale ţinutului, care va rezulta după ce personalul va fi plătit pe două luni, cu anticipaţie. Nu se vor degrada clădirile, mobilele, inventarul rămas, sub nici o formă. Telefoanele ce aparţin comunelor, judeţelor, ţinuturilor, rămân intacte. Întreprinderile comunale, în deosebi, trebuiesc lăsate în cea mai bună stare de funcţionare. Toate actele băneşti şi registrele vor fi încheiate la zi pentru a se evita orice fraudă. În ceea ce priveşte evacuarea populaţiei, veţi respecta indicaţiile din ordinul nostru telegrafic dat azi 31.08, îndemnând poporul să rămână la locul lui, pentru a se afirma şi mai departe entitatea românească. Funcţionarii de origine etnică română pot să-şi evacueze familia şi avutul, luând strictul necesar şi lucrurile de valoare. Dintre ceilalţi funcţionari, se vor evacua numai aceia a căror viaţă ar fi periclitată din cauza atitudinii din trecut. Funcţionarii vor rămâne pe loc pentru predarea serviciilor ce au azi. Jandarmeria şi populaţia se va evacua numai după predarea întreagă. Evacuarea cade în sarcina prefecturilor. Ele vor primi norme de evacuare de la toate ministerele. Faţă de aceste cereri, veţi calcula şi cere vagoanele necesare, formând trenurile zilnice începând cu 3 septembrie curent. Ţinutul Someş se va putea muta imediat la Turda. Formaţiunile administrative vor evacua astfel: Oradea la Beiuş şi Caransebeş, Satu Mare la Lugoj, Zalău la Deva, Clujul la Turda, Sibiu şi Râmnicu Vâlcea, Târgu Mureş la Blaj, Odorhei la Sighişoara, Sfântu Gheorghe la Braşov, Miercurea Ciuc la Ploieşti. Prefecturile se vor strădui să păstreze liniştea şi viaţa normală până în momentul predării. Veţi raporta zilnic, la ora 20, mersul evacuării. Luaţi măsuri pentru pregătirea cartiruirii în oraşele respective.

Ministrul Internelor General David Popescu. 37. 1/9/1940”.

(SJBhAN, Fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş*, dosar 2/17.862/1940, f. 91-96).

[16] Text lipsă.

https://biblioteca-digitala.ro

III

Bucureşti, 1 septembrie 1940 – Telegramă a Ministerului de Interne adresată Prefecturii judeţului Bihor prin care este stabilită ordinea evacuării administraţiei din teritoriile cedate Ungariei.

„**Telegramă**

Prefectura judeţului Bihor-Oradea

Bucureşti, 19-1910, 45, 1, 45

Evacuarea se face prin staţiunile de îmbarcare şi în zilele următoare: Marghita 24 vagoane, 2 septembrie. Stop. Săcuieni 26 vagoane, 2 septembrie. Stop. Oradea 200 vagoane, în zilele de 2, 3 şi 4, 5 septembrie. P[entru] Ministrul Internelor, Modolea. 13508 A. 1 septembrie 1940”.

(SLBhAN), fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş*, dosar 2/17.863/1940, f. 102).

IV

Oradea, 1 septembrie 1940 – Notă de protest adresată de consulul german la Oradea, Schuster, prefectului judeţului Bihor, împotriva demonstraţiei antigermane organizate de studenţii orădeni în faţa clădirii consulatului.

„**Consulatul German** Oradea,
la 1 septembrie 1940
Oradea Str. Nicolae Iorga 1
Deutches Konsulat Telefon 21-35
Groswardein
Igb. Nr. 360/3-40

Sehr geehrter Herr Präfekt!

Gestern abend fand vor dem Konsulate eine studentische Demonstration statt. Dieser Vorgang ist eine natürliche Sache und für jeden Jugenderzieher verstänlich.

Ich bringe auch diesem Vorgang volles Verständnis entgegen und ich kann mit allen Rumänen aus vollem Hezen mitfühlen.

Dass aber aus der versammelten Menge als Sprechchor der Ruf: «*Pfui Schuster!*» ertönte, hat mich geschmerzt.

Nur ich weis, wie viel ich für Rumänien im Ganzen gearbeitet und wie viele Rumänen persönlich ich gefördert und in ihrenBestrebungen unterstützt habe. Meiner Ansicht nach habe ich es also nicht verdient, persönlich ăn der Offentlichkeit verunglimpft zu werden.

Ich betone nochmals, dass mich diese Geste persönlich sehr gekränkt hat, und protestiere auf das energischeste dagegen, dass meine Person mit den Ausdrücken des Missfallens für eine weltgeschichtliche Handlung in Verbindung gebracht werde. Indem ich Herrn General meiner Hochachtung versichere zeichne ich als.

Ihr ergebener
Oberst:
Schuster
Deutscher Konsul

https://biblioteca-digitala.ro

Domniei Sale domnului
General Todoruţ
Prefectul judeţului Bihor
Oradea".

(SJBhAN, Fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş,* dosar 2/17.867/1940, f. 108).

V

Beiuş, 8 septembrie 1940 – Telegrame adresate de către prefectul judeţului Bihor-Beiuş Generalului Ioan Antonescu şi Regelui Mihai I.

„**Telegramă**

Generalului Ioan Antonescu
Conducătorul Ţării şi Preşedinte al Consiliului de Miniştri
Bucureşti

În ziua când aţi luat în mână frâiele destinului nostru naţional, românii din Bihorul mutilat şi atât de încercat şi-au recăpătat toată nădejdea în ziua dreptăţii şi vă doresc din toată inima viaţă lungă, pentru a da neamului românesc orizonturi noi şi a-l aşeza definitiv şi puternic în drepturile şi în hotarele sale naturale pe care nimeni să nu le poată nărui. Stop. Dumnezeu să vă ajute. Stop.

Prefect de Bihor General în rezervă Todoruţ. Expediat la 8 septembrie 1940.
Nr. 17845/1940".

„**Telegramă**

Majestăţii Sale Regelui Mihai I

Românii de pe plaiurile Bihorului, atât de greu loviţi de soartă, odată cu întregul neam îşi îndreaptă gândul şi toată dragostea şi speranţa zilei de mâine către tânărul nostru Rege, care vine să deschidă neamului românesc o cale nouă de viaţă curată şi sănătoasă, de la care aşteaptă vindecarea tuturor rănilor şi aşezarea definitivă a neamului nostru în drepturile şi hotarele lui fireşti. Stop. Dumnezeul dreptăţii să vă ajute şi să vă ţină mulţi ani pentru binele ţării şi al neamului. Stop.

Prefect de Bihor General în rezervă Todoruţ. Expediat la 8 septembrie 1940.
Nr. 17842/1940".

(SJBhAN, Fond *Prefectura judeţului Bihor-Beiuş,* seria *Actele subprefectului,* dosar 3/17.845 şi 17.842/1940, f. 149-151).

VI

Beiuş, 14 septembrie 1940 – Raport al Prefecturii judeţului Bihor-Beiuş înaintat Ministerului de Interne, cu privire la dimensiunile raptului teritorial suferit de judeţul Bihor, însoţit de propuneri de rearondare a comunelor şi înfiinţarea unor noi plase.

„Prefectura judeţului Bihor
Conţinutul: Noua organizare administrativă a judeţului Bihor
Cancelaria Prefectului
Nr. 18053/1940

Domnule Ministru

https://biblioteca-digitala.ro

Răspunzând ordinului Dumneavoastră telegrafic nr. 8375 din 12 septembrie 1940, cu onoare raportăm următoarele:

În trecut judeţul Bihor a fost format din 12 plăşi, din municipiul Oradea şi din comunele urbane, nereşedinţe, Beiuş şi Salonta.

Datorită evenimentelor internaţionale survenite, judeţul nostru a pierdut complet următoarele plăşi: 1) Marghita cu 44 comune, 2) Săcuieni cu 11 comune, 3) Sălard cu 29 comune.

Din plasa Salonta au rămas în România următoarele notariate: 1) Ant, 2) Arpăşel, 3) Boiu, 4) Ciumeghiu, 5) Ghiorac, 6) Homorog, 7) Tămaşda cu comuna Regina Maria, 8) Tulca.

Din plasa Centrală a rămas la noi un singur notariat, anume Mierlău, cu comunele: Hidişelu de Jos, Hidişelu de Sus, Şumugiu.

Din această plasă au mai rămas la noi următoarele comune: Şauaieu, Sântelec şi Felcheriu, sediul notarial al cărora a rămas în Ungaria, urmând ca aceste comune, conform propunerii noastre din raportul de faţă, să fie ataşate altor notariate.

Din plasa Aleşd ne-au rămas următoarele comune fără sedii notariale: Damiş, Călăţea şi Dobricioneşti, care de asemenea urmează să fie ataşate altor notariate.

Din plasa Tileagd ne-a rămas circumscripţia notarială Şerghiş, cu comunele: Şerghiş, Surduc, Fâşca şi Vârciorog.

Tot din această plasă ne-au rămas următoarele comune, ale căror sedii notariale au rămas în Ungaria: Hotar, Subpiatră, Tilecuş, Sărand, Chijic, Borşea, Copăcel, urmând ca şi aceste comune să fie regrupate în notariate noi, conform propunerii de mai jos.

În Ungaria a rămas municipiul Oradea şi comuna nereşedinţă Salonta. Plăşile Beiuş, Vaşcău, Ceica, Beliu şi Tinca, au rămas intacte.

Din această situaţie rezultă că am pierdut 82 circumscripţii notariale cu 182 comune rurale, rămânându-ne 61 circumscripţii notariale cu 238 comune rurale şi comuna urbană Beiuş, actualmente capitala judeţului.

Teritoriul ce ne-a rămas din judeţul Bihor are o extindere de 4390 km pătraţi, cu o populaţiune de 220259 locuitori, conform recensământului din anul 1930, repartizaţi după cum urmează:

1	Plasa Aleşd	cu 3 comune	2569 locuitori
2	Plasa Beiuş	cu 62 comune	51086 locuitori
3	Plasa Beliu	cu 30 comune	20178 locuitori
4	Plasa Ceica	cu 47 comune	34494 locuitori
5	Plasa Centrală	cu 6 comune	5245 locuitori
6.	Plasa Salonta	cu 9 comune	18944 locuitori
7	Plasa Tileagd	cu 11 comune	11639 locuitori
8	Plasa Tinca	cu 26 comune	39074 locuitori
9	Plasa Vaşcău	cu 44 comune	32042 locuitori
10	Comuna urbană Beiuş		4988 locuitori
	Total		**220259 locuitori**

În urma dispoziţiunilor primite de la Onor Minister, Prefectura s-a evacuat la Beiuş, reîncepându-şi activitatea pe data zilei de 6 septembrie, anul curent, împrejurare care a fost adusă la cunoştinţa Dumneavoastră cu raportul nostru.

https://biblioteca-digitala.ro

Cu prilejul evacuării, din efectivul de 75 funcţionari şi oameni de serviciu de la Prefectura judeţului Bihor şi preturile din judeţ, s-au refugiat până în ziua de azi 32 funcţionari şi 10 oameni de serviciu. Au rămas în Ungaria 13 funcţionari şi 9 oameni de serviciu. La preturile rămase intacte se găsesc 6 funcţionari şi 5 oameni de serviciu.

Din efectivul intern al Serviciului Tehnic al judeţului Bihor, care în total era de 14 funcţionari şi 2 oameni de serviciu, s-au refugiat până în prezent 8 funcţionari, rămânând în Ungaria 6 funcţionari şi 2 oameni de serviciu. Efectivul extern al Serviciului Tehnic judeţean se compunea din 5 picheri şi 59 cantonieri. Dintre aceştia au rămas în Ungaria 5 picheri şi 25 cantonieri, iar restul de 5 picheri şi 29 cantonieri se găsesc pe teritoriul rămas României.

S-au refugiat de asemenea până în prezent 4 pretori, 38 notari, 37 funcţionari şi oameni de serviciu de la Primăria municipiului Oradea și ICO (Intreprinderile Comunale Oradea), 21 funcţionari şi personal de serviciu de la comuna urbană ne-reşedinţă Salonta, 14 funcţionari de la notariate.

Funcţionarii şi oamenii de serviciu de la Prefectura judeţului au fost încartiruiţi împreună cu instituţia în localitate, în mod provizoriu în localul Şcoalei Normale de Învăţătoare pentru copii mici.

Trei din cei patru pretori refugiaţi urmează să fie plasaţi la plăşile ce se vor înfiinţa în baza propunerii noastre de mai jos, iar unul care este provizoriu şi cu un serviciu de 1½ ani, să se pună la dispoziţia onoratului Minister de Interne.

Notarii refugiaţi, în mod provizoriu au fost repartizaţi de către noi la diferitele notariate din judeţ, aceasta, pe de o parte pentru a asigura bunul mers al serviciilor, iar pe de altă parte pentru a descongestiona acest orăşel de populaţiunea refugiată.

Înaintăm aci, anexat, un tabel cu funcţionarii şi oamenii de serviciu refugiaţi de la Primăria municipiului Oradea şi de la Primăria comunei urbane nereşedinţă Salonta care în prezent, neputând fi plasaţi în judeţul nostru, stau şomeri şi fără salarii, rugându-vă să binevoiţi a dispune plasarea acestora în alte localităţi.

Funcţionarii refugiaţi de la diferitele notariate au fost plasaţi de asemenea în mod provizoriu în judeţul nostru la notariate.

Considerând că plăşile Vaşcău, Ceica, Beiuş şi Tinca, rămase intacte, sunt formate dintr-un număr prea mare de comune, până la 62, cu o întindere teritorială foarte mare şi cu o populaţiune numeroasă, se recomandă în mod imperios, în interesul asigurării bunului mers administrativ şi gospodăresc al comunelor, o nouă regrupare a acestor plăşi cu comunele rămase la noi din plăşile Centrală, Tileagd, Salonta şi Aleşd.

Acest deziderat a fost solicitat şi imperios reclamat şi în trecut, cu atât mai vârtos astăzi când urmează să dăm o pulsaţie de viaţă mai accentuată acestui judeţ de frontieră, cu o regiune săracă şi muntoasă, iar pe de altă parte pentru a da posibilitatea de existenţă şi plasarea multor refugiaţi din teritoriul ocupat.

În acest scop, bazaţi pe situaţia reală şi constatările făcute de către noi, ne permitem a face propunerea de regrupare pe plăşi şi notariate a comunelor rămase în judeţul nostru, care se arată pe un tabel aparte pentru a se evidenţia cât mai mult noua situaţie a judeţului.

Prin noua aşezare, judeţul Bihor va fi format din 8 plăşi, urmând ca la plăşile nou înfiinţate să plasăm pe următorii pretori: Vladimir Muţiu, Dr. Jurca Valer şi Cornel Roşcanu, refugiaţi şi foşti titulari ai plăşilor Centrală, Sălard şi Săcuieni,

https://biblioteca-digitala.ro

având un serviciu de 20 ani, iar pretorul Damian Ioan de la plasa Tileagd, fiind provizoriu, va rămâne la dispoziţia onoratului Minister până când va deveni vacant un post de pretor.

Plasarea şi repartizarea tuturor pretorilor la cele 8 plăşi urmează a se face de către noi, cunoscători ai împrejurărilor locale şi potrivit necesităţilor şi aprecierilor noastre.

Cât priveşte localurile noilor preturi ce se vor înfiinţa, problema s-ar rezolva fără greutate, întrucât imobilele notariatelor unde vor lua fiinţă noile preturi sunt destul de încăpătoare încât pot asigura şi plasarea birourilor preturilor.

Comunele rămase fără reşedinţă notarială, care vor forma în viitor noi circumscripţii notariale sunt următoarele:

1. Borşa, Chijic, Copăcel şi Sărand, care au aparţinut circumscripţiei notariale Săcădat, vor forma un notariat cu reşedinţa la Copăcel, deoarece comuna Săcădat a rămas în Ungaria;

2. Comunele Hotar şi Subpiatră, rămase din notariatul Ţeţchea (plasa Tileagd), împreună cu comuna Călăţea din notariatul Peştere, rămas în Ungaria, vor forma un notariat cu reşedinţa în comuna Hotar;

3. Comuna Damiş din plasa Aleşd, se anexează la notariatul Roşia din plasa Beiuş;

4. Comunele Felcheriu şi Sântelec, rămase din plasa Centrală din notariatele Sânmartin şi Oşorheiu, se anexează la notariatul Tăşad din plasa Ceica;

5. Comuna Şauaieu, rămasă din plasa Centrală (notariatul Apateu) va forma în viitor un notariat independent şi va aparţine plăşii Tinca;

6. Comuna Tilecuş, rămasă de la notaritul Tileagd, se anexează la notariatul Şerghiş.

În baza motivelor mai sus expuse, cu onoare vă rugăm să binevoiţi a aproba noua împărţire administrativă a judeţului nostru şi a dispune publicarea urgentă a deciziunii de aprobare în Monitorul Oficial, pentru a putea proceda cu precădere la organizarea noilor plăşi şi circumscripţii notariale.

Beiuş la 14 septembrie 1940

Prefect — Şeful Cancelariei

General în rezervă *Todoruţ* — *Târnoveanu*".

(SJBhAN, Fond *Prefectura judeţului Bihor-Beiuş,* seria *Actele subprefectului,* dosar 32/1940, f. 52-65).

VII

Timişoara, 20 septembrie 1940 – Decizia Rezidentului Regal al Ţinutului Timiş în legătură cu noua organizare administrativ-teritorială a judeţului Bihor-Beiuş pe plase şi notariate.

„**România**

Ţinutul Timiş

Priveşte: Repartizarea comunelor din judeţul Bihor pe plăşi şi notariate

Nr. 33792

Deciziune

Rezidentul Regal al Ţinutului Timiş

https://biblioteca-digitala.ro

Văzând adresa Ministerului de Interne, Direcţiunea Administraţiei locale, nr. 8515 din 16 septembrie 1940, prin care se trimite acestui Ţinut copia Decretului-lege nr. 3119 din 13 septembrie 1940, privitor la noua delimitare a circumscripţiilor judeţelor Bihor, Cluj-Turda, Târnava Mare, Târnava Mică şi Braşov, precum şi la unele schimbări din circumscripţiile teritoriale ale ţinuturilor Timiş, Marea, Dunărea de jos, Prut, Suceava;

Având în vedere că prin suscitatul Decret-lege, la art. I, punct 1, se dispune că judeţul Bihor va avea ca circumscripţie teritorială comunele rămase României din vechiul judeţ Bihor, având reşedinţa în comuna urbană Beiuş, iar la art. II, punctul 1, judeţul Bihor trece în circumscripţia teritorială a Ţinutului Timiş;

Având în vedere că prin adresa Ministerului de Interne, nr. 3119 din 13 septembrie 1940, se dispune să se facă repartizarea comunelor rămase în circumscripţia teritorială a judeţului Bihor, pe plăşi;

Având în vedere că în conformitate cu dispoziţiunile cuprinse în art. 103 din Legea Administrativă, orice modificare teritorială a circumscripţiei plăşilor se face prin decizie de către Rezidentul Regal;

Având în vedere raportul prefectului judeţului Bihor, din care rezultă că în urma delimitării noii frontiere româno-ungare, din cele 12 plăşi din câte a fost format vechiul judeţ Bihor, au rămas României intacte plăşile Vaşcău, Beiuş, Ceica, Beliu şi Tinca, cu 209 comune rurale, iar din plăşile Aleşd, Salonta, Tileagd şi plasa Centrală au rămas României 29 comune rurale;

Că prin acest raport, domnul prefect al judeţului propune în interesul asigurării bunului mers al serviciului administrativ şi gospodăresc al comunelor o nouă regrupare a lor pe plăşi, în sensul ca toate comunele rămase judeţului Bihor să fie repartizate în 8 plăşi, putându-se astfel rezolva şi problema plasării pretorilor şi funcţionarilor refugiaţi din plăşile cedate Ungariei;

Având în vedere însă că din examinarea propunerii făcute de domnul prefect al judeţului se constată că în plasa Ceica se înglobează şi comunele: Copăcel, Sărand, Chijic, Borşea, Hotar, Subpiatră, Călăţea, Şerghiş, Fâşca, Vârciorog, Surduc şi Tilecuş, care sunt aşezate pe panta inversă a munţilor şi nu au nici o legătură de comunicaţie spre centrul plăşii;

Că astfel fiind, pentru a asigura buna administrare a acestor comune şi a putea aproviziona populaţia cu alimentele necesare este nevoie de a se crea un centru administrativ în una dintre aceste comune, urmând ca organul administrativ conducător să ţină contactul permanent cu centrul judeţului, să supravegheze rezolvarea problemelor de orice natură şi să se îngrijească de satisfacerea intereselor vitale ale populaţiei;

Având în vedere că o parte din comunele rămase României au aparţinut notariatelor din comunele cedate Ungariei, astfel că pe lângă regruparea comunelor pe plăşi este nevoie de o nouă arondare a lor pe notariate;

Că prin raportul domnului prefect al judeţului se fac propuneri concrete în acest sens, ţinând seama de situaţia geografică, de comunicaţie şi de interesele generale ale locuitorilor;

Având în vedere cele expuse mai sus, în virtutea drepturilor conferite prin art. 103 din Legea Administrativă:

Decide

Art. I. Repartizează comunele rurale ale judeţului Bihor, rămase României, pe plăşi şi notariate după cum urmează:

https://biblioteca-digitala.ro

Plasa Beiuş

Notariatul	Comuna	Notariatul	Comuna
Budureasa	Budureasa	Pocola	Pocola
	Cărbunari		Feneriş
	Saca		Petrani
	Teleac		Sânmartin
	Sălişte de Beiuş	Remetea	Remetea
Căbeşti	Căbeşti		Drăgoteni
	Josani-Gurbeşti		Şoimuş-Petreasa
Curăţele	Curăţele		Meziad
	Nimăieşti		Delani
	Pociovelişte	Roşia	Roşia
	Burda		Sohodol-Lazuri
	Cresuia		Damiş
	Binşele	Uileacu de Beiuş	Uileacu de Beiuş
Finiş	Finiş		Vălani
	Fiziş		Prisaca
	Ioaniş		Forău
	Şuncuiuş		Borz

Plasa Beliu

Notariatul	Comuna	Notariatul	Comuna
Agriş	Agriş		Mocirla
	Botfeiu		Tăgădău
	Cumăneşti	Craiova	Craiova
	Clit		Chişlaca
	Hăşmaş		Coroiu
	Urviş de Beliu		Rogoz de Beliu
Archiş	Archiş		Şiad
	Bârzeşti	Mărăuş	Mărăuş
	Cărand		Ciunteşti
	Groşeni		Hodişel
	Nermiş		Secaciu
	Sâc		Stoineşti
Beliu	Beliu	Ucuriş	Ucuriş
	Beneşti		Susag
	Bochia		Tălmaciu

Plasa Ceica

Notariatul	Comuna	Notariatul	Comuna
Ceica	Ceica		Crânceşti
	Cârpeştii Mici		Topa de Jos
	Ceişoara		Topa de Sus
	Corbeşti	Lăzăreni	Lăzăreni
	Duşeşti		Bicăcel
	Inceşti		Calea Mare
	Topeşti		Cărăndeni
Dobreşti	Dobreşti		Cărănzel

https://biblioteca-digitala.ro

	Luncasprie		Gruilung
Drăgeşti	Drăgeşti		Miheleu
	Bucium	Mierlău	Mierlău
	Bucuroaia		Hidişelu de Jos
	Cotiglet		Hidişelu de Sus
	Stracoş		Şumugiu
	Dicăneşti	Tăşad	Tăşad
Hidişel	Hidişel		Felcheriu
	Cârpeştii Mari		Sântelec

Plasa Şerghiş

Notariatul	Comuna	Notariatul	Comuna
Şerghiş	Şerghiş		Sărand
	Fâşca		Chijic
	Vârciorog		Borşea
	Surduc	Hotar	Hotar
	Tilecuş		Subpiatră
Copăcel	Copăcel		Călăţea

Plasa Holod

Notariatul	Comuna	Notariatul	Comuna
Cociuba Mare	Cociuba Mare		Săucani
Ginta	Ginta		Sălişte de Pomezeu
	Căpâlna	Sâmbăta	Sâmbăta
Lupoaia	Lupoaia		Copăceni
	Dumbrăviţa		Ogeşti
	Forosig		Rotăreşti
	Hodiş		Vărăşeni
	Valea Mare de Codru	Vintere	Vintere
Pomezeu	Pomezeu		Holod
	Câmpani		Rogoz
	Sitani		Săldăbagiu Mic
	Spinuş de Pomezeu	Ursad	Ursad
	Vălani		Şoimi
Răbăgani	Răbăgani		Dumbrăviţa de Codru
	Albeşti		Sânicolau
	Hidiş		Pocluşa de Beliu
	Coşdeni		Urviş

Plasa Crişu Negru

Notariatul	Comuna	Notariatul	Comuna
Ant	Ant	Ghiorac	Ghiorac
Arpăşel	Arpăşel	Talpoş	Talpoş
Batăr	Batăr	Tămaşda	Tămaşda
Boiu	Boiu		Regina Maria
Ciumeghiu	Ciumeghiu	Tulca	Tulca

https://biblioteca-digitala.ro

Plasa Sudrigiu

Notariatul	Comuna	Notariatul	Comuna
Bunteşti	Bunteşti		Măgura
	Ferice		Valea Neagră de Jos
	Poienii de Sus		Valea Neagră de Sus
	Poienii de Jos	Lazuri de Beiuş	Lazuri de Beiuş
	Leleşti		Băleni
	Săud		Cusuiuş
Drăgăneşti	Drăgăneşti		Hinchiriş
	Negru	Pietroasa	Pietroasa
	Belegeni		Gurani
	Şebiş		Cociuba Mică
	Talpe	Rieni	Rieni
	Ţigăneşti		Ghighişeni
	Mizieş		Petrileni
Dumbrăvani	Dumbrăvani		Sudrigiu
	Brădet	Tărcaia	Tărcaia
	Broaşte		Tărcăiţa
	Chişcău		Mierag
			Totoreni

Plasa Tinca

Notariatul	Comuna	Notariatul	Comuna
Belfir	Belfir		Oşand
	Girişu Negru	Miersig	Miersig
Cheşa	Cheşa		Sititelec
	Petid	Ianoşda	Ianoşda
	Cărăsău	Olcea	Olcea
Gurbediu	Gurbediu		Călacea
	Căuajd	Şauaieu	Şauaieu
Homorog	Homorog	Tăut	Tăut
Husasău de Tinca	Husasău de Tinca	Tinca	Tinca
	Fonău		Râpa
	Gepiş		Mociar

Plasa Vaşcău

Notariatul	Comuna	Notariatul	Comuna
Băiţa	Băiţa		Cociuba Mică
	Câmpanii de Jos	Rieni	Rieni
	Câmpanii de Sus		Ghighişeni
	Fânaţe		Petrileni
	Poienii de Jos		Sudrigiu
	Leleşti	Tăecaia	Tărcaia
	Săud		Hârzeşti
Drăgăneşti	Drăgăneşti		Sighiştel
	Negru	Cărpinet	Cărpinet
	Belejeni		Călugări
	Şebiş		Izbuc
	Talpe		Vărzarii de Sus

https://biblioteca-digitala.ro

	Ţigăneşti	Crişţior	Crişţioru de Jos
	Mizieş		Crişţioru de Sus
Dumbrăvani	Dumbrăvani		Leheceni
	Brădet		Poiana
	Broaşte		Sălişte de Vaşcău
	Chişcău	Lunca	Lunca
	Măgura		Briheni
	Valea Neagră de Jos		Hotărel
	Valea Neagră de Sus		Sârbeşti
Lazuri de Beiuş	Lazuri de Beiuş		Seghişte
	Băleni		Şteiu
	Cusuiş		Şuştiu
	Hinchiriş	Vaşcău	Vaşcău
Pietroasa	Pietroasa		Câmp
	Gurani		Coleşti
			Vărzarii de Jos

Art. II. Serviciul Administraţiei Locale şi domnul prefect al judeţului Bihor sunt încredinţaţi cu executarea prezentei deciziuni.

Timişoara, la 20 septembrie 1940

Rezident Regal: Şeful serviciului:

Al. Marta **Danaiciu**".

(SJBhAN, Fond *Prefectura judeţului Bihor-Beiuş*, seria *Actele subprefectului*, dosar 32/1940, f. 81-91).

VIII

Bucureşti, 21 septembrie 1940 – Adresă a Ministerului de Interne prin care solicită Prefecturii judeţului Bihor să întocmească statistica localităţilor bihorene rămase în teritoriul cedat Ungariei.

„**România**

Ministerul Internelor 21 septembrie 1940

Direcţiunea Administraţiei Locale

Domnului prefect al judeţului Bihor

Oraşul Beiuş

Ministerul, dorind a cunoaşte situaţia exactă a noii graniţe fixate între statul român şi cel ungar în urma cedării unei părţi din Nordul Transilvaniei, avem onoarea a vă ruga să binevoiţi a lua măsuri să se cerceteze pe teren şi să ni se comunice de urgenţă numele comunelor şi satelor lor componente din acel judeţ, care se găsesc situate dea-lungul noii frontiere cu Ungaria.

Totodată veţi lua măsuri ca Serviciul Tehnic judeţean să traseze pe harta administrativă a judeţului dumneavoastră, ce era în vigoare la 30 august 1940, noua graniţă realizată după cedare, pe care hartă o veţi înainta Ministerului odată cu celelalte ştiinţe.

p. Ministru Director

ss. indescifrabil ss. indescifrabil

---

https://biblioteca-digitala.ro

Tabel

despre numele comunelor din raza judeţului Bihor care se găsesc situate dea-lungul noii frontiere cu Ungaria

1. Ant	2. Ianoşda	3. Felcheriu	4. Tilecuş
5. Regina Maria	6. Miersig	7. Sântelec	8. Hotar
9. Ciumeghiu	10. Şauaieu	11. Sărand	12. Subpiatră
13. Tulca	14. Hidişelu de Jos	15. Chjic	16. Călăţea
17. Homorog	18. Hidişelu de Sus	19. Borşa	20. Damiş

Beiuş la 30 septembrie 1940
Şeful Serviciului Tehnic
Inginer Gheorghe Dănilă

Tablou

de comunele din judeţul Bihor, cedate Ungariei

1. Aleşd	2. Chişirid	3. Ghida	4. Chioag
5. Aştileu	6. Cordău	7. Huta Voievozi	8. Ciuhoi
9. Auşeu	10. Episcopia Bihor	11. Iteu	12. Ciuleşti
13. Bălnaca	14. Fughiu	15. Margine	16. Fegernic
17. Beznea	18. Girişu de Criş	19. Marghita	20. Gurbeşti
21. Birtin	22. Haieu	23. Mişca	24. Hodoş
25. Borod	26. Leş	27. Petreu	28. Hăuceşti
29. Borozel	30. Nojorid	31. Popeşti	32. Mihai Bravu
33. Bratca	34. Oşorhei	35. Satu Barbă	36. Niuved
37. Bulz	38. Paleu	39. Sacalasău	40. Nădar
41. Butan	42. Palota	43. Sacalasău Nou	44. Parhida
45. Cacuciu Nou	46. Păuşa	47. Săldăbagiu de Barcău	48. Pocluşa de Barcău
49. Cacuciu Vechi	50. Regele Ferdinand	51. Sânlazăr	52. Roşiori
53. Cetea	54. Rontău	55. Socet	56. Sarcău
57. Chistag	58. Săldăbagiu de Munte	59. Spurcani	60. Sălard
61. Corniţel	62. Sânmartin	63. Suiug	64. Sălişte
65. Cuieşd	66. + Băile Felix	67. Suplacu de Barcău	68. Sântimreu
69. Dobricioneşti	70. Sântandrei	71. +Dolea	72. Sârbi
73. Gălăşeni	74. Santău Mare	75. +Valea Cerului	76. Sărsig
77. Gheghie	78. Santău Mic	79. Tăuteu	80. Sfârnaş
81. Groşi	82. Sântion	83. Tria	84. Spinuş
85. Josani	86. Seleuş	87. Varviz	88. Şişterea
89. Lorău	90. Tărian	91. Vărzari	92. Şuşturogiu
93. Luncşoara	94. Toboliu	95. Voivozi	96. Tămăşeu
97. Lugaşu de Jos	98. Uileacu de Munte	99. Ateaş	100. Tăutelec
101. Lugaşu de Sus	102. Abram	103. Berechiu	104. Vaida
105. Măgeşti	106. Abrămuţ	107. Bicaciu	108. Bălaia

https://biblioteca-digitala.ro

109. Ortiteag	110. Albiş	111. Cefa	112. Botean
113. Peştere	114. Almaşu Mare	115. Gepiu	116. Brusturi
117. Peştiş	118. Balc	119. Inand	120. +Vărăsău
121. Ponoară	122. Bogei	123. Mădăras	124. Husasău de Criş
125. Remeţi	126. Borumlaca	127. Mărţihaz	128. Ineu
129. Şinteu	130. Budoi	131. Roit	132. Orvişele
133. Şuncuiuş	134. Buduslău	135. Sânicolau Român	136. Păuleşti
137. Tinăud	138. Cheţ	139. Cadea	140. Picleu
141. Topa de Criş	142. Chiraleu	143. Cenaloş	144. Poşoloaca
145. Vadu lui Carol	146. Chiribiş	147. Cherechiu	148. Săbolciu
149. Valea Mare de Criş	150. Chişlaz	151. Ciocaia	152. Săcădat
153. Valea Neagră de Criş	154. Ciutelec	155. Cubulcut	156. Tileagd
157. Alparea	158. Crestur	159. Diosig	160. +Borşa
161. Apateu	162. Cohan	163. Olosig	164. +Călătani
165. Betfia	166. Cuzap	167. Săcuieni	168. Telechiu
169. Biharea	170. +Pădurea Neagră	171. Sâniob	172. Ţeţchea
173. Borş	174. Derna	175. Sânicolau de Munte	176. Ţigăneşti de Criş
177. Cauaceu	178. Dernişoara	179. Târguşor	180. +Loranta
181. Cheresig	182. Dijir	183. Almaşu Mic	184. Uileacu de Criş
185. Cheriu	186. Făncica	187. Burzuc	188. Urvind
189. Cihei	190. Ghenetea	191. Cetariu	

Beiuş, la 9 octombrie 1940”.
(SJBhAN, Fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş*, dosar 2/18.523/1940, f. 283, 286, 294-296).

https://biblioteca-digitala.ro

DIN ACTIVITATEA COMISIEI „ROGGERI-ALTENBURG” ÎN BIHOR

Dumitru NOANE[1]

FROM THE ACTIVITY OF THE COMMISSION „ROGGERI-ALTENBURG” IN BIHOR

ABSTRACT

Romania's obligation, through the Vienna Dictate, to cede to Hungary a large part of Transylvania's territory – established by the arbitrary will of the Axis powers and, in particular, of Hitler himself, interested in keeping the two states in a permanent tension in order to he could dominate them better – opened a black page in their history, marked by a series of atrocities. Many of these were triggered by the revengeful beginnings of some former landowners who returned to the localities abandoned after the Great Union Act of 1918. However, a real campaign was carried out by the authorities installed after September 6, 1940 against the Romanian population from Northern Transylvania. After Ion Antonescu came to power, the Romanian government undertook a series of steps to form and urgently send a joint German-Italian commission to Transylvania to investigate the mass crimes committed by Hungarians and the phenomenon of Romanian exodus under pressure from the Horthy administration. Finally, the Italian government agreed with the German government that a joint commission would soon be set up under the leadership of plenipotentiary ministers Roggeri and Altenburg, which would travel to Transylvania. From those arbitrary crimes committed at that time and brought to the attention of the commission, we stopped at the situation in North Bihor – the part ceded by Dictate –, but also parts of the neighboring counties: Sălaj, Sătmar, Cluj. Unfortunately, the balance sheet of the Romanian efforts indicated a failure on the line of improving the fate of the Transylvanian Romanians, because the dialogue partners, Italians and Germans, were deaf and blind to the presented evidence.

Keywords: excesses, violence, position of the authorities, exodus of the population, refugee centers, commission, personal testimonies, research, final report.

Prin acţiunile barbare îndreptate împotriva populaţiei româneşti, culminând cu asasinatele în masă de la Trăznea, Ip şi Mureşenii de Câmpie din prima jumătate a lunii septembrie 1940, autorităţile maghiare au căutat să permanentizeze atmosfera de teroare în spaţiul cedat. În acelaşi timp, puşi în faţa protestelor înaintate de guvernul român, au urmărit să îmbrace întreaga dimensiune a silniciilor comise în haina unei fireşti şi naturale reacţii a populaţiei maghiare, care în opinia lor ar fi suferit cu mult mai mult în cei 20 de ani de „ocupaţie” românească.

O undă de speranţă s-a ivit în inimile românilor odată cu preluarea destinelor ţării de către generalul Antonescu. Acest sentiment răzbate limpede din telegrama de felicitare care i-a fost adresată noului conducător de către prefectul judeţului, în numele tuturor bihorenilor: „În ziua când aţi luat în mână frâiele destinului nostru

[1] Muzeograf, Muzeul Orașului Oradea-Complex Cultural, Oradea;
e-mail: noanedumitru@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

naţional – spunea prefectul – românii din Bihorul mutilat şi atât de încercat şi-au recăpătat toată nădejdea în ziua dreptăţii şi vă doresc din toată inima viaţă lungă, pentru a da neamului românesc orizonturi noi şi a-l aşeza definitiv şi puternic în drepturile şi în hotarele sale naturale pe care nimeni să nu le poată nărui. Dumnezeu să vă ajute”[2]. O a doua telegramă era adresată Majestăţii Sale Regele Mihai, în care la fel ca şi în cea precedentă locuitorii Bihorului îşi exprimau nădejdea în revenirea teritoriului ţării la vechile hotare.

Mihail Sturdza, ministrul român de externe al României, l-a informat, la 18 septembrie, pe ministrul Legaţiei germane la Bucureşti despre situaţia critică din Ardealul de Nord, la care diplomatul german i-a răspuns că plângeri similare au venit şi din partea guvernului maghiar, îngrijorat la rândul său de soarta ungurilor din Transilvania de Sud, rămasă României. Bineînţeles că probele administrate de partea maghiară nu erau decât nişte false argumente cu ajutorul cărora se încerca fundamentarea tezei simetriei răului tratament aplicat de ambele state minorităţilor vieţuitoare pe teritoriile lor. În virtutea acestui război al nervilor, generalul Antonescu a ordonat inventarierea la zi a tuturor „atrocităţilor” comise de autorităţile româneşti împotriva etnicilor maghiari, puse în balanţă cu cele comise de unguri după ocuparea Ardealului[3]. În acelaşi timp, prin Ministerul de Interne, a cerut prefecturilor ardelene să întocmească lucrări monografice şi statistice care să oglindească realizările înfăptuite sub administraţia românească în teritoriile cedate, întrucât Ungaria profera acuze la adresa statului român, învinuindu-l de neglijenţă manifestată faţă de propăşirea economică şi culturală a Transilvaniei. Aşadar, pentru a dovedi netemeinicia învinuirilor aduse, autorităţile locale au furnizat Bucureştilor un bogat material documentar privitor la construcţiile şi lucrările edilitare realizate între anii 1918-1940, însoţite de planuri şi fotografii, precum şi situaţii statistice, dări de seamă şi date comparative care probau contrariul celor susţinute de partea maghiară[4].

Soarta românilor din Ardealul cedat devenea tot mai dramatică în faţa furiei dezlănţuite a maghiarilor, aşa încât la 9 octombrie M. Sturdza s-a adresat printr-o petiţie cu conţinut identic omologilor săi de la polurile Axei, Joachim von Ribbentrop şi contele Galeazzo Ciano, aducându-le la cunoştinţă o suită întreagă de excese şi violenţe comise de autorităţile maghiare împotriva românilor. Ministrul solicita formarea şi trimiterea de urgenţă a unei comisii mixte germano-italiene în teritoriul Transilvaniei, spre a cerceta crimele în masă comise de unguri şi fenomenul exodului românesc sub presiunile administraţiei horthyste. Pentru mai multă siguranţă, cele două scrisori au fost trimise prin emisari, Valer Pop la Berlin şi Mihail Manoilescu la Roma. Primul făcuse parte din delegaţia română la tratativele româno-ungare de la Turnu Severin, din 16-24 august 1940, iar al doilea era semnatarul „arbitrajului” de la Viena[5].

În încercarea de sensibilizare a factorilor politici din Germania, pe alte canale a intervenit doamna Veturia Goga, care a invitat-o pe soţia ministrului german pentru România, Wilhelm Fabricius, să întreprindă împreună o investigaţie în Transilvania,

[2] Serviciul Județean Bihor al Arhivelor Naționale (în continuare: SJBhAN), Fond *Prefectura județului Bihor-Beiuş-Actele subprefectului*, dosar 3/17.845 şi 17.842/1940, f. 149-151.
[3] Mareşalul Ion Antonescu, *Secretele guvernării*, Bucureşti, Editura „Românul”, 1992, p. 13.
[4] SJBhAN, *fd. cit.*, dosar 3/18.259/1940, f. 4
[5] Petre Otu, *Comisia Roggeri-Altenburg*, în „Magazin Istoric”, nr. 8/2001, p. 64.

https://biblioteca-digitala.ro

spre a constata la faţa locului veridicitatea informaţiilor furnizate de români[6]. Printr-un efort conjugat, Bucureştii se străduiau ca prin intermediul celor doi arbitri de la Viena să aducă Ungaria la masa tratativelor şi să o forţeze să accepte controlul comisiei mixte pe teritoriul ardelean. Urmând acest raţionament, pe plan local Ministerul Afacerilor Străine al României a solicitat întocmirea unui material statistic în cinci puncte, menit să susţină punctul de vedere al ţării noastre în disputa alimentată de atitudinea neomenoasă manifestată de administraţia maghiară faţă de români şi în acelaşi timp să combată teoria reciprocităţii abuzurilor, spre care încerca partea maghiară să îndrepte atenţia comisiei. Se cerea prefecturilor să aducă date legate de: „a) atitudinea minorităţii maghiare din teritoriul Ardealului necedat faţă de Statul Român şi [faţă] de populaţia română, precum şi faţă de Statul maghiar şi [faţă] de populaţia rămasă în teritoriul cedat; b) dacă, şi în ce proporţie, minoritarii maghiari vor să rămână sau vor să plece în teritoriul cedat; c) atitudinea organelor Statului Maghiar faţă de populaţia românească rămasă în teritoriul cedat, şi dacă sunt cazuri concrete de abuzuri şi atrocităţi, să le menţionaţi cu date precise şi documente; d) doleanţele românilor refugiaţi din partea ocupată a Ardealului, ale populaţiei româneşti din Ardealul necedat, dar care au interese în acel teritoriu, precum şi doleanţele românilor rămaşi în teritoriul cedat; e) eventualele revendicări financiare ce ar avea judeţul dumneavoastră faţă de Statul Ungar, spre a fi centralizate de minister şi luate în considerare la încheierea convenţiei cu Ungaria"[7].

În sfârşit, demersurile româneşti au început să dea roade. La 13 octombrie 1940, Manoilescu s-a întâlnit cu contele Ciano, de la care a aflat că guvernul italian a căzut de acord cu cel german şi că în curând va fi alcătuită o comisie mixtă sub conducerea miniştrilor plenipotenţiari Roggeri şi Altenburg, care se va deplasa în Transilvania. Acest lucru a fost confirmat şi de Valer Pop, în urma întâlnirii avute la Berlin cu subsecretarul de stat Woermann. Pe 17 octombrie, comisia a părăsit Bucureştii, îndreptându-se spre Braşov. Itinerarul comisiei s-a derulat de la Braşov la Sfântu Gheorghe, pe 17 octombrie, apoi a coborât în „secuime", între 18-19 octombrie, în fostul judeţ Someş pe 21 octombrie, la Ip, Zalău şi Trăznea la 22 octombrie, în zona Clujului între 23-25 octombrie, finalizându-şi traseul în Bihor, la Oradea pe 26 octombrie şi Salonta pe 27 octombrie[8]. La numai o săptămână de cercetări la faţa locului, Altenburg a confirmat că semnalările se adeveresc în totalitate, constatare pe care a transmis-o guvernului român prin intermediul ataşatului Alexandru Randa, care însoţea comisia din partea Ministerului Român de Externe. Câteva zile mai târziu, ministrul român la Berlin, Constantin Grecianu, informa şi el că proiectul de raport al comisiei, document ce urma să fie înaintat guvernelor german si italian, era favorabil României. În ciuda acestor realităţi, textul raportului oficial al comisiei Roggeri-Altenburg a fost reformulat la cererea insistentă a ministrului italian de externe, care nutrea vădite sentimente maghiarofile, şi i-a fost înmânat generalului

[6] *The New York Times* din 4 octombrie 1940 (apud Vasile Puşcaş, *Transilvania şi aranjamentele europene*, Cluj-Napoca, Fundaţia Culturală Română, 1995, p. XXIX).
[7] SJBhAN, *fd. cit.*, dosar 30/6.912/1941, f. 116.
[8] Arhiva Ministerului Afacerilor Externe, Fond *Transilvania*, volumul 123, f. 99-136 (apud V. Puşcaş, *op. cit.*, p. XL).

https://biblioteca-digitala.ro

Antonescu abia în preajma vizitei sale la Berlin, din 14-17 noiembrie 1940, în totală contradicţie cu cele constatate pe teren[9].

Părtinirea de care dăduse dovadă arbitrul italian era vizibilă. Acesteia i s-a raliat între timp şi ministrul german. Ungaria a mizat şi a jucat în continuare cartea „reciprocităţii" abuzurilor în sarcina ambelor guverne, învinuind iarăşi România de aşa-zise abuzuri comise împotriva etnicilor maghiari. Pentru combaterea tezei maghiare, guvernul român a ordonat o nouă anchetă în acest sens. Astfel, pe 21 decembrie Prefectura Bihor a fost însărcinată să culeagă informaţii pe marginea presupuselor nelegiuiri făptuite de unii funcţionari publici sau militari împotriva ungurilor rămaşi pe teritoriul nostru. Ministrul de interne solicita verificarea de urgenţă şi cu maximă seriozitate a reclamaţiilor înaintate de partea maghiară. În materialul prezentat Comisiei mixte germano-italiene, Budapesta se plângea printre altele că „românii nu ar fi permis agricultorilor unguri să-şi treacă recolta peste frontieră, deşi aveau bilet de trecere a frontierei, dat de autorităţi, apoi că un subofiţer român ar fi silit pe mai mulţi unguri să îngenunche şi să spună o rugăciune românească. În acelaşi timp, câţiva soldaţi români şi-ar fi îndreptat baionetele asupra celor îngenuncheaţi, apoi, un subofiţer ar fi maltratat pe câţiva dintre ei"[10]. Nici una dintre acuze nu a putut fi însă confirmată.

Bilanţul eforturilor româneşti a indicat un eşec pe linia ameliorării sorţii românilor ardeleni. Partenerii de dialog, italieni şi germani, s-au arătat surzi şi orbi în faţa evidenţelor prezentate. Pe de altă parte, Bucureştii au putut constata că argumentele furnizate de realităţile Transilvaniei nu erau suficiente pentru susţinerea punctului de vedere românesc, ci era nevoie de elaborarea unui material documentar mai larg, care să fie mediatizat pe toate canalele. Singurul lucru bun obţinut de guvernul român s-a limitat la înfiinţarea unui „aparat de comisii locale", în fapt două subcomisii, la Cluj şi Braşov, însărcinate a „cerceta cazurile de expulzări şi actele de teroare" comise de o parte şi alta a liniei de demarcaţie, membrii lor bucurându-se de extrateritorialitate şi de libertatea de trecere a graniţei româno-maghiare.

Institutul Central de Statistică a fost însărcinat să desfăşoare un recensământ, deoarece mişcările de populaţie erau deosebit de intense, iar ultima operaţiune de gen se desfăşurase tocmai în 1930. În paralel, începând luna aprilie 1942, Corpul 6 Armată, cu locaţia în Beiuş, a derulat şi el o operaţiune de monitorizare a exodului din teritoriile cedate Ungariei, pentru perioada 10 octombrie 1940-22 aprilie 1942. Dimensiunile la care ajunsese fenomenul refugiului erau mai mult decât grăitoare pentru a susţine cauza românească în faţa comisiei mixte. Se ajunsese în numai 18 luni de la pronunţarea Dictatului la cifra de 15.694 de refugiaţi şi expulzaţi intraţi pe teritoriul Bihorului de Sud, cu un vârf de intensitate înregistrat în primele două luni de după retragerea administraţiei româneşti[11].

Luna	Anul	Bărbaţi	Femei	Copii	Total
noiembrie	1940	2.277	1.717	1.668	5.662
decembrie		913	933	933	2.779
ianuarie	1941	800	469	419	1.688

9 P. Otu, *loc. cit.*
10 SJBhAN, Fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş*, dosar 35/382/1940-1941, f. 3.
11 Idem, Fond *Prefectura judeţului Bihor-Actele subprefectului*, dosar 59/6.815/1942-1943.

https://biblioteca-digitala.ro

februarie		324	213	168	705
martie		280	130	119	529
aprilie		205	94	83	382
mai		101	56	43	200
iunie		84	53	23	160
iulie		61	30	44	135
august		118	42	42	202
septembrie		210	85	98	393
octombrie		189	72	91	352
noiembrie		210	65	42	317
decembrie		194	76	63	333
ianuarie	1942	148	39	22	209
februarie		161	42	31	234
martie		454	136	97	687
aprilie		255	106	120	481
Total		**7.250**	**4.338**	**4.106**	**15.448**

Prefectura din Beiuş a mai furnizat Comisiei mixte de la Braşov un material statistic în iunie 1942. Atunci, comisarul general al refugiaţilor, Gheorghe Munteanu, a cerut să fie raportat numărul refugiaţilor veniţi pe teritoriul românesc în intervalul 1-23 iunie 1942. Raportul trebuia să ajungă la Braşov în mâna căpitanului Popescu Valerian, ataşat pe lângă comisia mixtă. La acea dată Biroul Refugiaţilor din Beiuş înregistrase un spor de 545 de persoane refugiate sau expulzate, venite din cinci judeţe vecine[12]:

Din judeţul Bihorul de Nord	298
Din judeţul Sălaj	101
Din judeţul Cluj	83
Din judeţul Satu Mare	60
Din judeţul Maramureş	3

Pentru constituirea unu aparat probatoriu solid, Preşedinţia Consiliului de Miniştri, prin secretarul său general, Ovidiu Vlădescu, a mai dispus la 10 septembrie 1942 ca toate declaraţiile ce se vor lua în viitor refugiaţilor să fie însoţite de „dovezi, fotografii”, care urmau să fie predate apoi Secţiei Ungare din cadrul Ministerului Afacerilor Externe[13].

În materialele informative întocmite de Prefectura Bihor-Beiuş, alături de „obişnuitele şi banalele” motivaţii inserate de către refugiaţi pentru a-şi justifica plecarea din teritoriile cedate, cum ar fi înfometarea la care au fost supuşi, interdicţia de lucru, interdicţie de a vorbi sau cânta româneşte, rele tratamente aplicate la pre-militărie, ori obligativitatea învăţământului în limba maghiară, pot fi întâlnite mărturii zguduitoare ale sălbăticiilor inimaginabile comise de elementele structurilor militare maghiare şi de civili, demne de a-i descalifica. Prezentarea câtorva dintre samavol-

---

[12] *Ibidem*, dosar 59/10.691/1942-1943.
[13] *Ibidem*, dosar 59/11.723/1942-1943.

https://biblioteca-digitala.ro

niciile făptuite, chiar şi sub forma unui colaj, este suficient de sugestivă pentru a ilustra dimensiunea şi gradul de generalizare la care ajunsese crima sub auspiciile regimului horthyst.

Refugiatul Borz Victor din comuna bihoreană Popeşti a relatat cum a fugit de sub escortă pentru a nu fi executat, fiind arestat împreună cu alţi 300 de români. El a mai pomenit despre 11 copii morţi de foame în satul Vărzari. Tânărul Filimon Vasile din Husasău de Criş a povestit despre moartea colegului său Naghi Florian la premilitărie, datorită „tratamentului barbar la care a fost supus". Mastan Ioan, supravieţuitor al măcelului de la Trăznea, a descris cum învăţătorul şi preotul din sat au fost împuşcaşi împreună cu alţi 75 de ţărani. Detaliile sunt îngrozitoare: „la unele femei li s-au tăiat mamelele, copii tăiaţi cu baionetele, case aprinse" – declara omul.

Femeii Mocan Malvina din Tăşnad i-a fost refuzată o operaţie la ochi, la Clinica din Debreţin, pentru că era româncă. Moisi Gavril din Cosniciu de Sus a dat o declaraţie în legătură cu împrejurările în care au fost împuşcaţi 14 consăteni de-ai săi. Brudaşca Anton, comerciant în comuna Ciucea, judeţul Cluj, s-a refugiat pe teritoriul românesc deoarece autorităţile maghiare i-au retras licenţa de profesare a meseriei, condamnându-l astfel, pe el şi familia lui, la înfometare. Lipsit de mijloacele de existenţă, omul a trecut frontiera prin defileul Văii Vişagului, ajungând la Beiuş pe 22 februarie 1943[14]. Din declaraţia dată în faţa judecătorului român, reiese că refugiatul cunoştea din surse indirecte că jandarmeria maghiară a operat mai multe arestări în comună şi că obişnuia să-i ia la bătaie pe români. De asemenea, relata că peste o sută de bărbaţi români au fost concentraţi pe front. Excepţie făceau numai cei care treceau la religia reformată. „Din auzite – povestea omul – ştiu că în comuna Ciucea au fost arestări şi bătăi, imediat după cedare[a Ardealului], dar eu nu am văzut şi nici nu am fost bătut. Tot din auzite ştiu că dacă un român era chemat la concentrare, şi dacă declara că trece la religia reformată, era lăsat acasă. Preotul comunei este român şi se numeşte Truţa. Sfânta slujbă în biserică o celebrează în limba română. Primarul, notarul şi învăţătorul comunei au fost imediat, după cedare, schimbaţi şi înlocuiţi cu unguri. În şcoală se predă numai în limba maghiară. Ungurii concentrează foarte mulţi români, iar dacă sunt trimişi pe front, şi moare cineva pe front din cei trimişi, familia este anunţată că «voluntarul» cutare «a murit». Din comuna noastră au fost trimişi cam vreo 100 [de oameni] pe front. Autorităţile maghiare au o purtare foarte rea faţă de români, adică primarul şi notarul comunei. Ori de câte ori mergea vreun român la notariat, era refuzat dacă vorbea româneşte". În teritoriul cedat Ungariei îi rămăsese o avere formată dintr-o casă şi opt iugăre de pământ, totul în valoare de 1.000.000 de lei[15].

Chiran Teodor, de profesie mecanic, cu domiciliul în comuna Recea, judeţul Sălaj, s-a refugiat pe 20 februarie 1943 tot pe la Lunca Vişagului, din cauză că autorităţile maghiare nu i-au permis să-şi exercite meseria, iar mijloacele de trai, alcătuite dintr-o casă şi cinci iugăre de pământ îi erau insuficiente pentru a-şi întreţine familia. Deoarece în copilărie a fost crescut la o cazarmă, fiind copil de trupă, imediat după intrarea trupelor horthyste în teritoriul cedat Ungariei a fost internat într-un lagăr de lângă Budapesta, unde se mai găseau alţi 1.500 de români[16]. După spusele sale,

---

[14] Idem, Fond *Prefectura Judeţului Bihor-Beiuş*, dosar 165/1943, f. 5.
[15] *Ibidem*, f. 5.
[16] *Ibidem*, f. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

dată fiind situaţia de pe frontul de Est, ungurii se pregăteau pentru apărarea Ardealului printr-un război popular, afirmaţie pe care o dovedea prin faptul că autorităţile trecuseră la înarmarea populaţiei civile de etnie maghiară. „Înainte de a mă refugia – povesteşte refugiatul –, am auzit de la un român că la toţi ungurii din comună, care sunt deja majori, li s-au împărţit arme şi muniţii, iar un locuitor ungur mi-a spus, servitorul acestuia cu numele Ioan, rudă cu nevastă-mea Rad Elena, adică servitorul acestui locuitor ungur, cu numele de Szabo Desideriu, că a descoperit, respectiv Szabo Desideriu, după cedare[a Ardealului] a scos de sub podeaua camerei armament şi muniţie. Iar că s-au împărţit acum arme şi muniţii la toţi ungurii care sunt majori, am auzit de la Recean Dumitru din comuna Recea, judeţul Sălaj, care a văzut la notariat lăzile cu armament şi muniţii. În dovedirea acestui lucru cer ca în mod secret să fie ascultat Receanu Dumitru, altfel ar fi expus ca acesta să fie împuşcat sau spânzurat de către unguri”[17]. La fel ca şi în cazul anterior, se plângea de purtarea rea a funcţionarilor administraţiei locale, primarul şi notarul, de tratamentul discriminatoriu practicat de aceştia şi de faptul că foarte mulţi bărbaţi români sunt concentraţi la detaşamentele de muncă ori pe front: „Românii sunt foarte mulţi concentraţi, duşi la detaşamentele de lucru, cât şi pe front. Din cei plecaţi pe front, ştiu că au murit până în prezent 4, cu numele: Dragoş Gheorghe, feciorul Raveicuţii, cu vărul său şi unul a Mitrei Surului, fecior”[18].

Remeş Simion, de meserie fierar, domiciliat în comuna Badon, judeţul Sălaj, s-a refugiat în Bihorul de Sud la 19 februarie 1943 pe la Ciucea. Chiar dacă nu i-a fost ridicată licenţa de practicare a meseriei, ca în cazul precedent, autorităţile l-au silit să renunţe aplicându-i un impozit imposibil de plătit. Omul era şi el condamnat la înfometare, cu atât mai mult cu cât mijloacele sale de trai erau insuficiente, averea limitându-i-se la o casă, un grajd, o grădină şi 2½ iugăre de pământ, toate în valoare de 150.000 de lei[19]. În vara anului 1942 a fost concentrat în detaşamentele maghiare de muncă forţată în localitatea Dolha, comitatul Bereg (Slovacia de Sud), împreună cu mai mulţi români, la exploatările forestiere. Aici a avut prilejul nefericit de a-l cunoaşte pe sublocotenentul Zoltán Szabó din comuna Ibaşfalău, judeţul Sălaj, fost învăţător sub regimul românesc, care s-a purtat faţă de români cu o cruzime ieşită din comun: „Acesta ne bătea toată ziua – povesteşte el –, de mâncare ne dădea numai apă caldă – eu eram chiar bucătar acolo –, încât oamenii au început a se umfla la picioare şi corp de foame. Când nu mai puteau de foame, erau legaţi cu mânile la picioare şi trântiţi grămadă în pădure, până când toţi [se] înegreau la faţă. Îi ţineau aşa legaţi 2-3 ore, pe urmă îi dezlegau şi turnau apă rece pe ei ca să se trezească. Dormeau în barăci de scânduri, pe frunze, unde eram plini de paraziţi, încât îi culegeam cu pumnul. Dumineca, în loc să ne lase să ne facem curăţenia, ne băteau fără milă, fără nici un motiv, spunându-ne că suntem «comunişti, tâlhari, valahi»”. Avea cunoştinţă că se aflau pe front circa 17 tineri din comună, dintre care Ardelean Grigore era dat ca dispărut, iar Porar Vasile şi Dragoş Vasile erau răniţi[20].

În legătură cu cele întâmplate în comuna sa, refugiatul a relatat modul în care oamenii satului au fost spoliaţi de bogătaşul Fütö Balint din comuna Guruslău, care,

---

[17] *Ibidem*.
[18] *Ibidem*.
[19] *Ibidem*, f. 11.
[20] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

după ce în anul 1938 îşi vânduse proprietatea funciară ţăranilor români, în 1942 o revendicase şi o obţinuse îndărăt cu concursul autorităţilor maghiare. „În anul 1938 – povesteşte el –, un ungur bogat, pe numele Fütö Balint, din comuna Guruslău, judeţul Sălaj, care avea în hotarul comunei un teren de 55 iugăre, l-a vândut din mână liberă, neforţat de nimeni, românilor din comuna Badon, judeţul Sălaj. În toamna anului 1942, ungurii din comuna Guruslău, ajutaţi de jandarmii postului din comuna Borla, judeţul Sălaj, au luat din posesiunea oamenilor care cumpăraseră acest pământ, şi fără nici un drept îl folosesc ei". De asemenea, refugiatul mai face referire în declaraţia sa şi la alte mijloace de deznaţionalizare a românilor din sat. Astfel, în toamna anului 1942, pentru a lăsa comunitatea fără un păstor sufletesc, „ungurii au ridicat pe preotul greco-catolic, pe nume Trufaş, din comuna Zalău, şi l-au dus la Cluj şi de atunci nu se ştie nimic de el unde este" – precizează martorul. La fel ca şi în cazul precedent, românii au fost forţaţi să se maghiarizeze, propunându-li-se în schimb scutirea de concentrare în detaşamentele de muncă[21].

Sedlac Dumitru, de profesie morar, cu domiciliul în comuna Nuşfalău, judeţul Sălaj, şi-a lăsat în teritoriul cedat două case şi opt iugăre de pământ, avere în valoare de 1.270.000 de lei. S-a refugiat tot pe la Ciucea, pe 15 februarie 1943, datorită şicanelor şi batjocurilor la care era supus zilnic de ungurii din comuna Nuşfalău şi de către directorul morii, Boiovzki Mihai. Din această cauză nu şi-a mai putut practica meseria şi a preferat să plece în bejenie[22]. Omul fusese martor la abuzurile săvârşite de autorităţile horthyste şi de populaţia civilă maghiară din comună imediat după ocuparea Ardealului de Nord. „Ştiu că imediat după cedare[a Ardealului] locuitorii comunei Nuşfalău, respectiv mai mulţi locuitori, am fost arestaţi de către autorităţile maghiare, pe urmă duşi şi am fost închişi. Ştiu că dintre cei arestaţi au fost şi ucişi. Din comuna noastră a fost împuşcat şi se numea Laslău Şofronie, iar din comunele vecine au mai fost împuşcaţi încă 4 oameni. Nu îi ştiu cu numele" – povesteşte el[23].

Şi aici autorităţile erau în derularea procesului de maghiarizare a populaţiei româneşti. În administraţia locală şi în şcoală a fost impusă limba maghiară, iar preotul a fost determinat să plece în România. La fel au păţit meseriaşii şi comercianţii români. „Românii sunt maltrataţi, batjocoriţi de către unguri, iar dacă au de ceva nevoie, atât la primărie cât şi la notariat, sunt refuzaţi şi nu au voie ca să vorbească româneşte" – mai adăuga el[24]. În ce priveşte prezenţa pe front sau în detaşamentele de muncă, aceasta era rezervată aproape exclusiv elementului românesc. „Ungurii concentrează majoritatea numai români – preciza refugiatul –, pe cei mai în vârstă îi duc la detaşamentele de lucru, unde sunt înfometaţi şi lăsaţi să umble fără încălţăminte. Pe cei mai tineri îi duc pe front. Chiar un frate de al meu a fost pe front şi a venit fără de un ochi. Din cei plecaţi pe front, dintre români sunt morţi mulţi. Nu îi ştiu cu numele, numai cum îmi povesteşte frate-meu, că românii erau trimişi în linia întâia, iar ungurii erau în dosul frontului"[25].

---

[21] *Ibidem*.
[22] *Ibidem*, f. 13.
[23] *Ibidem*.
[24] *Ibidem*.
[25] *Ibidem*

https://biblioteca-digitala.ro

Cândea Telca, casnică cu domiciliul în comuna Oradea, s-a refugiat pe 16 februarie 1943, pe la Cordău, pentru a se reîntoarce la părinţii săi din comuna Ghighişeni, judeţul Bihor. Femeia avea cunoştinţă despre decesul pantofarului Moldovan Ioan din Oradea, găsit spânzurat în casa lui. După cum discutase şi cu o rudă a defunctului, Moldovan Ilie, portar la casa Episcopiei Greco-Catolice din Oradea, moartea meseriaşului român era foarte suspectă: „Nu se ştie dacă acest pantofar a fost spânzurat de unguri sau numai după cum se vorbeşte" – ţinea ea să precizeze[26].

Mariaş Ioan, plugar, cu domiciliul în comuna Botiz, judeţul Satu Mare, a trecut pe teritoriul României pe la Betfia, pe 16 februarie 1943, datorită tratamentului inuman la care erau supuşi tinerii români în detaşamentele de instrucţie „levente". „Motivul refugierii mele este: fiind premilitar «levente», în tot timpul am fost suspectat, maltratat şi bătut pentru motivul că sunt român, şi mi s-a pus în cârcă că aş fi făcut propagandă între premilitarii români, să nu asculte de conducătorii lor. În acest mediu nu mi-aş fi putut atinge scopul meu de a exista între ei şi de a urma şcoala mai departe, fiindcă făcusem patru clase de liceu la noi la români, înainte de cedare, iar după cedare nu am mai fost admis la liceu ca să urmez mai departe" – povesteşte tânărul[27]. În declaraţia sa, asemenea altor refugiaţi, aminteşte de atrocităţile la care s-au dedat organele de ordine maghiare: „În comuna noastră au fost arestări şi bătăi, cât şi în comuna Odoreu, judeţul Satu Mare, unde mai mulţi locuitori au fost bătuţi crunt. Aceasta o ştiu din spusele oamenilor din această comună". De asemenea, mai sunt amintite acţiunile de maghiarizare forţată a populaţiei româneşti prin trecerea forţată la religia romano-catolică, precum şi masivele concentrări de bărbaţi români pe front. „Ungurii concentrează încontinuu pe români – preciza acesta –, pe cei mai în vârstă îi duc la detaşamentele de lucru, unde fiecare român are banderolă cu tricolorul maghiar pe mână, iar pe cei mai tineri îi duc pe front"[28].

Ieremie Vasile, plugar, cu domiciliul în comuna Andrid, judeţul Satu Mare, s-a refugiat pe 16 februarie 1943, trecând frontiera pe la Betfia, de frica autorităţilor maghiare. Omul suferise o condamnare de două luni de închisoare şi o amendă de 200 pengö pentru faptul că i-ar fi declarat unui apropiat că are încredere în renaşterea „României Mari" şi că prevede eşecul aventurii maghiare în Ardeal[29]. Şi-a lăsat acasă familia şi întreaga avere în valoare de 1.200.000 lei, compusă dintr-o casă, 11 iugăre de pământ, trei cai şi o vacă, de teama că va fi concentrat pe front sau în detaşamentele de muncă forţată pentru atitudinea manifestată. „Cei în vârstă sunt duşi la detaşamentele de lucru, unde sunt înfometaţi, iar cei mai tineri sunt duşi pe front" – preciza refugiatul[30].

Fostului primar al comunei Telechiu, Ioan Bere, însărcinat de administraţia românească să facă oficiile de predare a serviciului către noile autorităţi maghiare, i s-a pus în vedere să părăsească comuna în cel mai scurt timp, pentru a nu fi executat. Refugiat pe 26 septembrie 1940, omul a lăsat în urmă o avere cifrată la 2.500.000 lei, alcătuită din „50 iugăre de pământ, casă nouă cu supraedificate". Iată ce relatează fostul primar: „Eu am şi plecat imediat, şi puţin după aceea m-au şi căutat să mă

[26] *Ibidem*, f. 16.
[27] *Ibidem*, f. 14.
[28] *Ibidem*.
[29] *Ibidem*, f. 15.
[30] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

prindă, însă eu am dispărut prin porumbiştea din apropiere, trecând în comuna Copăcel, neocupată [de unguri]. Patrula de sub conducerea unui locotenent din armata maghiară, negăsindu-mă, mi-a distrus mobila şi tot ce aveam în locuinţă. În urmă m-a învinuit că eu aş fi pus o bombă la bariera unde a fost primită armata maghiară. Despre această bombă însă nimeni nu ştie nimic, afară de cei care mă învinuiesc. Având în vedere că viaţa şi avutul meu, precum şi existenţa familiei mele, adică a soţiei şi alor 3 copii ce-i am, nu este asigurată în comuna Telechiu, cu onoare cer sprijinul autorităţilor în drept pentru salvarea familiei mele, care este în comuna Telechiu [şi] a averii mele. Soţia mea, care a trecut în mod clandestin în comuna Copăcel, m-a informat că armata maghiară din comuna Telechiu are ordin ca imediat ce mă prind să mă împuşte"[31].

Pe 24 octombrie 1940 a ajuns în faţa judecătorului de la Centrul de refugiaţi din Beiuş Silaghi Ioan, din comuna Marca, judeţul Sălaj. El a fost arestat de autorităţile maghiare împreună cu alţi 13 români, sub motivul că ar fi membri ai mişcării legionare. În cele nouă zile cât a fost reţinut în arest, nu au primit mâncare, în afara celei aduse de rude, dar şi aceasta mult diminuată. Împreună cu un camarad de-al său, Olar Ioan, omul a reuşit să evadeze, escaladând o fereastră a arestului, primul „complet dezbrăcat". Drept represalii, jandarmeria maghiară a luat la bătaie întreaga populaţie a comunei, în speranţa că fugarii vor fi divulgaţi, în vreme ce restul celor reţinuţi au fost duşi în Ungaria, într-o locaţie necunoscută[32]. După aproximativ două săptămâni, fugarii au ajuns la Beiuş, unde au fost îmbrăcaţi şi hrăniţi. „În timpul când am fost la închisoare – povesteşte refugiatul –, am fost ţinuţi acolo sub motivul că suntem legionari şi suntem «de-ai lui Hitler». Soldaţii unguri înjurau pe Hitler, spunând că ei nu ascultă de nimeni de alţii, decât de italieni"[33].

Refugiatul mai aduce detalii şi în legătură cu împrejurările în care a fost arestat grupul bănuit de apartenenţă la mişcarea legionară: „După ce am fost arestaţi la şcoală, soldaţii unguri împreună cu ofiţerii lor ne-au dezbrăcat pe toţi de la brâu în sus şi ne-au făcut percheziţii corporale, confiscându-ne lucrurile de valoare, ca ceasornice, inele etc. şi banii ce-i aveam asupra noastră. Astfel, de la cei 17 inşi câţi am fost arestaţi la şcoală, ni s-a luat suma de 200.000 lei, fiind ameninţaţi cu moartea, ţinându-ne baioneta în piept şi revolverul gata să tragă în noi în cazul când am fi refuzat să le dăm toţi banii ce-i aveam. Am fost examinaţi foarte amănunţit, dacă nu cumva aveam tatuate pe corp vreo figură sau vreun semn, spunându-ne că avem mare noroc că nu avem nici un semn pe corp, căci altfel ne-ar fi împuşcat imediat, făcând din noi «gardă de sânge» în loc de «gardă de fier», fiindcă ţinem cu românii din România"[34].

Declaraţia este valoroasă pentru faptul că aduce primele informaţii despre atrocităţile săvârşite de armata horthystă de ocupaţie la scurtă vreme după intrarea în Ardealul de Nord. „În ziua de 16 septembrie 1940 – povesteşte martorul –, Regimentul 33 Honvezi, care forma armata de ocupaţie, după ce a jefuit toată comuna, a împuşcat mortal 5 români, şi anume: Cosma Pop Ştefan, Pop Ioan, cioban, Şumălan Ioan, Balota Ioan şi Balota Ilie. În afară de aceştia, au fost grav răniţi încă, Chişmanci

[31] *Ibidem*, dosar 2/18.384/1940, f. 280.
[32] *Idem*, dosar 145/1940-1942, f. 1.
[33] *Ibidem*.
[34] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

Ana, care a fost împuşcată pe sub claviculă cu 2 cartuşe şi Soponea Teodor din comuna Cosniciu de jos. Din populaţia minoritară au fost omorâţi următorii: Vaslavici Ioan împreună cu fiica lui, sub motivul că sunt de rasă germano-slovaci. În acelaşi timp, pentru satisfacerea poftei de jaf, au fost omorâţi şi evreii Frid Marton şi Frid Iţic, chiar în locuinţele lor, după ce au fost jefuiţi de toţi banii. Alte omoruri au fost săvârşite de către armata maghiară în comuna Cosniciu de Sus, unde au fost împuşcaţi 13 persoane, dintre care 4 au fost măcelărite cu baionetele, între acestea [fiind] şi o femeie, care a fost legată de cal şi târâtă prin comună până a murit. Numele acestor persoane este: Biriş Vasile, de 55-60 ani, Roşan Vasile, de 55-60 ani, frate cu primarul din acea comună, Jurcuţ Alexandru de 34 ani, Costălaş Dumitru de 50 ani, împreună cu soţia sa, Nişcaş Gheorghe de 48 ani. Numele celorlalte persoane nu-l ştiu, deoarece erau din comuna vecină cu mine şi nu-i cunoşteam pe toţi. Şase dintre aceste persoane au fost împuşcate în curtea Primăriei, unde au fost lăsate până a doua zi, când s-a permis familiilor lor să le ridice şi să le înmormânteze fără nici o ceremonie şi fără preot. Hârţe Gavril a fost împuşcat în pădure, Jurcuţ Alexandru pe stradă, iar celelalte persoane au fost omorâte [acolo] unde au fost prinse. Şi aceştia au fost înmormântaţi fără nici o ceremonie, nepermiţându-se să fie adus preotul şi să fie înmormântaţi după ritul creştin”[35].

Locul celor care şi-au părăsit vetrele a fost luat de cei aproximativ 40.000 de colonişti unguri aduşi în zona Crişanei în perioada 1940-1944 din Slovacia Inferioară şi de pe malul drept al Tisei, „dintre care – spune un raport al Prefecturii judeţului Bihor –, numai în Oradea se află 25.000”[36].

---

[35] *Ibidem*.

[36] Idem, Fond *Inspectoratul General Administrativ. Circa VIII Oradea*, dosar nr. 818/1946.

https://biblioteca-digitala.ro

HERALDICĂ ŞI LITERATURĂ. NOTE DE LECTURĂ PE MARGINEA ROMANULUI *SFÂRŞIT DE VEAC ÎN BUCUREŞTI*, DE ION MARIN SADOVEANU (1944)

Tudor-Radu TIRON[1]

HERALDRY AND LITERATURE. LECTURE NOTES ON THE NOVEL *SFÂRŞIT DE VEAC ÎN BUCUREŞTI*, BY ION MARIN SADOVEANU (1944)

ABSTRACT

The present study analyses the heraldic information contained in the novel of Ion Marin Sadoveanu (1893-1964), Sfârşit de veac în Bucureşti *(first edition: 1944), a remarkably accurate and colourful „fresco" of the Romanian society during the rule of King Carol I.*

Focusing on the social ascension of a new category (represented by the unscrupulous and intelligent character Iancu Urmatecu), the novel shows the parallel decadence of the noble class (represented by the tired and neglectful baron Barbu), the latter being overwhelmed by the „new times" and powerless to defend its social and economic position.

The novel is visibly inspired by real characters and situations, the model of baron Barbu being the Romanian statesman Barbu Bellu (Bellio) (1825-1900), holder of a genuine title of Austrian baron. Heraldic details appeared constantly in the fictional text, however the author constantly inspired from the real coat of arms of the baron Bellu. Las but not least, mentions on heraldic issues are always intended to be significant, in order to underline several aspects of the relation between the two opposite „worlds": one of the ascending homines novi*, and other of the descending noblemen.*

Keywords: heraldry, literature, Ion Marin Sadoveanu, novel, coat of arms.

Adevăratele dimensiuni ale fenomenului heraldic românesc rezultă nu numai din peceţile de pe hrisoavele îngălbenite de vreme, nu numai din pisaniile vechilor ctitorii, nu numai din diplomele de înnobilare ardeleneşti ori din steagurile a căror textură abia mai rezistă... Alte şi alte mărturii completează ideea de întreg, acestea putând fi aflate acolo unde te-aştepţi mai puţin! De pildă, în literatură.

Din creaţia literară românească a veacului trecut am ales romanul „Sfârşit de veac în Bucureşti" (cu o primă ediţie din 1944), apărut sub semnătura prozatorului şi dramaturgului Ion Marin Sadoveanu (1893-1964). Conceput ca primul dintre cele trei volume ale unei trilogii (scriitorul nu va apuca să publice decât romanul „Ion Sântu", în 1957), „Sfârşit de veac în Bucureşti" este, după expresia lui Nicolae Manolescu, „(...) unul dintre cele mai solide romane româneşti (...)" – scriere căreia critica literară i-a atribuit, pe rând, calificative precum *balzacian*, *flaubertian* ori *thomasmannian*, şi care a lăsat urme în alte opere de valoare precum „Cronica de familie" a lui Petru Dumitriu, „Principele" lui Eugen Barbu ori „Scrinul Negru" al lui George Călinescu[2].

---

[1] Doctor în istorie, Comisia Naţională de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie a Academiei Române; e-mail: trtiron@gmail.com.

[2] Nicolae Manolescu, *Istoria critică a literaturii române. 5 secole de literatură*, Piteşti, Editura Paralela 45, 2008, p. 789.

https://biblioteca-digitala.ro

Captivantă evocare a lumii româneşti din ultima parte a secolului al XIX-lea[3], romanul pune în antiteză decăderea vechii pături boiereşti (reprezentată prin indivizi obosiţi şi slăbiţi, având principii și „ţinută”, dar incapabili să se adapteze înnoirii vremurilor), respectiv ascensiunea rapidă a unei noi categorii sociale (ilustrată prin elemente active şi inteligente, dar fără scrupule). A rezultat de aici o întreagă galerie de tipuri: baronul Barbu, ministru al Justiţiei, precum şi fiul acestuia, Barbu B., zis şi „Bubi”, apoi arivistul Iancu Urmatecu, credinciosul vechil boieresc Dorodan, impertinentul ziarist Potamiani, harnicul medic Sântu şi, desigur, o vampă de mahala: Jurubiţa. Pe scurt, o lume care gravitează în jurul a două centre sau, după expresia aceluiaşi Nicolae Manolescu, „amestecul de leneşă boierime cu blazon şi de arendaşi cupizi care a făcut România modernă”, autorul având „un suflu mai puternic şi o capacitate de a construi psihologii pe care n-o regăsim la mult mai faimoşii lui urmaşi, cum ar fi [George] Călinescu şi [Eugen] Barbu”[4].

Chiar dacă unele dintre personaje se înscriu în lungi serii literare (de exemplu, arivistul Urmatecu face parte dintr-o tipologie ilustrată de un Dinu Păturică, un Tănase Scatiu, un Stănică Raţiu ori un Gorică Pirgu), construirea lor putând fi pe deplin rodul imaginaţiei naratorului, altele sunt inspirate din personaje reale[5], urmând o tradiţie care urcă în literatura română până la „Istoria ieroglifică” a principelui-cărturar Dimitrie Cantemir[6]. Ctitorul cu oarecare cunoştinţe de genealogie românească îşi va da seama repede că baronul Barbu, ministru al Justiţiei, este nimeni altul decât Barbu Bellu (1825-1900), cel pe a cărui moşie s-a constituit necropola principală a Bucureştiului[7]. Tot astfel, ministrul într-adevăr a avut un fiu, numit tot Barbu (1868-1925), precum şi un frate Ştefan (1824-1902), şi el amintit în text[8]. Alte detalii din roman – conacul de la Urlaţi, livada de la Pietroşiţa, casa cea mare a familiei de pe Calea Victoriei[9] etc. –, coincid cu stăpânirile reale ale familiei Bellu.

Familie de mari negustori aromâni din localitatea Pella – de unde a derivat şi patronimul –, mutaţi apoi în Moscopole şi în cele din urmă la Viena, cei din neamul Bellu (Belu, Bellio) au făcut avere din comerţ şi camătă, amestecând afacerile cu intrigile politice şi urcând – cu un veac înaintea naraţiunii din „Sfârşit de veac în Bucureşti” – treptele ierarhiei boiereşti din Ţara Românească, unde s-au înrudit cu

---

[3] N. Manolescu plasează acţiunea „pe la jumătatea anilor ’80” ai secolului al XIX-lea (*ibidem*, p. 790).

[4] *Ibidem*, p. 789.

[5] *Ibidem*, p. 790. Criticul observă, de pildă, că doctorul Sântu (căsătorit cu Amelia, fiica lui Urmatecu), are „prototipuri reale” în familia scriitorului.

[6] Despre demersul cantemirian ca operă istorică redată sub o haină literară; vezi şi Dimitrie Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediţie îngrijită de P.P. Panaitescu şi I. Verdeş, studiu introductiv de Adriana Babeţi, Bucureşti, Editura Minerva, 1997, p. XXI-XXII.

[7] G. Bezviconi, *Necropola capitalei*, Bucureşti, Institutul de Istorie „N. Iorga”, 1972, p. 7-8.

[8] Mihai Dim. Sturdza, *Bancheri înnobilaţi: familia Bellio (Bellu)*, în vol. „Familiile boiereşti din Moldova şi Ţara Românească. Enciclopedie istorică, genealogică şi biografică”, coordonator şi coautor M.Dim. Sturdza, vol. 1, Bucureşti, Editura Simetria, 2004, tabel genealogic la p. 416.

[9] Sursa de inspiraţie pentru acest edificiu ar putea fi casa Şt. Bellu, aflată pe Calea Victoriei, imobil cumpărat pentru Academia Română pe la 1890 şi ulterior demolat – vezi Dan Berindei, *Înfiinţarea Societăţii Academice şi localurile Academiei*, în „Monumente şi Muzee”, Bucureşti, Editura Academiei RPR, I, 1948, p. 241, 242.

https://biblioteca-digitala.ro

mari familii: Mavrocordat, Văcărescu, Filipescu, Olănescu etc.[10]. După modelul altor neamuri sud-dunărene – Sina, Meitani, Sakellario –, şi ţinând cont de relaţiile lor de afaceri, membrii familiei Bellu au obţinut titlul de baron din partea Habsburgilor, adăugând averii un „lustru" aristocratic, cu pecete imperială. Uzanţa înnobilării marilor negustori balcanici stabiliţi pe teritoriile stăpânite de către Habsburgi data încă din secolul al XVII-lea şi devenise curentă în epoca în care cei din neamul Bellu şi-au câştigat notorietatea. Rulând importante sume de bani şi aducând, pe această cale, importante servicii Coroanei, aceşti intreprizi oameni de afaceri întruneau criteriile necesare înnobilării, ba chiar şi avansării în cadrul ierarhiei nobiliare, ei plătind taxe substanţiale pentru eliberarea diplomelor – documente purtând şi blazoanele nou-conferite, însemne rezumând activitatea beneficiarilor ori trimiţând la realităţi din Balcanii lor de origine[11].

În ceea ce priveşte conferirea titlului de baron, cazul neamului Bellu este excepţional, întrucât există nu mai puţin de trei diplome succesive pentru această calitate[12], toate conferite cu titlu personal: „marelui negustor privilegiat şi reprezentant al principelui Valahiei", Constantin B. (1772-1838; a primit diploma la 13 mai 1817), „iubitului şi sincerului boier valah" Dimitrie B. (1790-1863; a primit diploma la 15 noiembrie 1865), respectiv „boierului şi senatorului" Barbu B. (1825-1900; a primit diploma la 18 august 1866)[13] – acesta din urmă fiind nimeni altul decât „baronul Barbu" din romanul lui Ion Marin Sadoveanu.

Reunind amintiri din mitologia clasică (precum tridentul şi capul calului Bucipal al lui Alexandru cel Mare), cu o apă care ar putea simboliza Dunărea (fluviul în jurul căruia s-a depănat istoria acestei familii), respectiv cu un cap de inorog şi cu pasărea cu cruce a Ţării Româneşti (probabil inspirate din armele domneşti ale lui Ioan Gheorghe Caragea, al cărui bancher fusese Constantin B., cel dintâi înnobilat), stema a fost păstrată neschimbată în toate cele trei diplome[14], având următoarea descriere: Scut sfertuit; în I-ul cartier, pe negru, un trident de aur; în al II-lea cartier, pe azur, un cap de inorog tăiat, de argint, cu limbă şi ochi roşii; în al III-lea cartier, pe roşu, un cap de cal spre senestra, tăiat, de argint; în al IV-lea cartier, pe argint, un corb negru, cu aripile desfăcute şi zborul coborât, cu capul spre senestra, ţinând în plisc o cruce latină roşie; cu un curs de apă naturală, broşând în fascie peste sfertuit. Scutul este timbrat de o coroană de baron, deasupra căreia se află un coif de argint, cu gratii, colier şi bordură de aur, încoronat cu o coroană cu trei fleuroane şi având în cimier o acvilă neagră. Lambrechini negru-aur la dextra, respectiv azur-argint la senestra.

Revenind la romanul lui Ion Marin Sadoveanu, cititorul poate afla mai multe detalii care oglindesc, cu veridicitate, uzanţele heraldice ale înaltei societăţi din epoca la care se referă textul. Începem cu... începutul: „Viena a rămas întotdeauna una din slăbiciunile vieţii sale, mai ales după înnobilare. Căci conu Barbu era autentic baron

---

[10] M.Dim. Sturdza, *op. cit.*, p. 417.

[11] Idem, *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce, d'Albanie et de Constantinople*, 2e édition, revue et augmentée, Paris, 1999, p. 171-172.

[12] Idem, *Bancheri înnobilaţi: familia Bellio (Bellu)*, p. 417-418.

[13] Cătălina Opaschi, *Familia Bellio (Bellu). Diplome de înnobilare. Sigilii şi steme*, în „Arhiva Genealogică", V (X), nr. 3-4, 1998, p. 322 şi pl. I, p. 327 şi pl. II, respectiv p. 329 şi pl. IV.

[14] *Ibidem*, p. 322 şi următoarele.

https://biblioteca-digitala.ro

austriac. *Blazonul său, compus cu atenţie în birourile imperiale după toate regulile heraldice, avea în cartiere frumos colorate: o licornă, un trident, un snop de grâu şi un curs de apă, toate sub un tufiş bogat de pene de struţ, care înflorea printre spinii coroanei de baron* (...)" (s.n.)[15]. Stema descrisă nu este întrutotul identică celei veritabile a familiei Bellu. Totuşi, remarcăm coincidenţa a trei dintre mobilele scutului – „licorna", tridentul şi cursul de apă –, cu cele care mobilează scutul baronilor Bellu. Restul elementelor sunt rodul imaginaţiei autorului, dar sursa de inspiraţie rămâne, fără dubii, blazonul real al familiei Bellu (presupunem că scriitorul a avut în vedere lucrarea lui Emanoil Hagi-Moscu, „Steme boereşti din România", apărută în 1918). Tot pe marginea acestui fragment, remarcăm siguranţa cu care Ion Marin Sadoveanu a întreprins descrierea acestui blazon fictiv, utilizând termeni specifici, precum substantivul „cartier" – utilizat în terminologia heraldică pentru a desemna fiecare dintre compartimentele scutului[16], autorul înţelegând prea bine şi principiul utilizării unor coroane specifice, în stemele conferite nobilimii titrate[17]. În fine, chiar şi fără a încerca o descriere mai amănunţită (cromatica exactă a fiecărui cartier, poziţionarea figurilor etc.), simbolurile blazonului fictiv al „Barbilor" sunt enumerate cu claritate, cititorul având aievea în faţa ochilor un produs heraldic al cancelariei imperiale vieneze din cea de-a doua jumătate a veacului al XIX-lea.

Ion Marin Sadoveanu aminteşte şi felul în care documentul împărătesc era păstrat, cu cinstea cuvenită, în încăperea principală a reşedinţei boiereşti, precum şi câteva modalităţi de utilizare a stemei conferite, atestând în faţa oricărui vizitator statutul nobiliar al familiei: „*În salonul cel mare, sub sticlă, stătea stema autentică* (s.n.). Era săpată şi în aur, pe un inel dintr-o singură bucată, turnat de două ori. Pe unul îl purta nedespărţit conu Barbu, pe celălalt Barbu B. Barbu, acolo, în şcoala lui de la Viena"[18]. Stema nu era redată numai pe inele, ci şi, de pildă, pe mobilierul de comandă: „(...) o sofa mare, pe spatele căreia, din fire vechi şi fanate, se destrăma stema de baronie (...)"[19]. Asemenea detalii nu trebuie să ne surprindă, în condiţiile în care se cunoaşte că, în casele boiereşti din vremea în care se desfăşoară acţiunea romanului, stemele erau prezente nu numai pe faţade, ci şi ca elemente decorative de interior: pe draperii, paravane etc.[20].

Nu numai stăpânii purtau însă armeriile conferite familiei lor. Textul „Sfârşitului de veac în Bucureşti" ni-l înfăţişează pe bătrânul şi credinciosul administrator al averii boiereşti care, în semn de apreciere şi recunoştinţă din partea baronului Barbu, primise din partea acestuia un inel pentru cravată, gravat cu coroana de baron: „Ca orice slujitor de nobil, Ioachim Dorodan era dăruit de stăpânul său cu mici giuvaieruri purtând stema boieriei, păstrate cu sfinţenie de bătrân. Cravata lui, de pildă,

---

[15] I.M. Sadoveanu, *Sfîrşit de veac în Bucureşti*, [Bucureşti], Editura pentru Literatură, 1963, p. 9.

[16] Silviu Andrieş-Tabac, *Introducere în heraldică. Noţiuni generale şi întregiri la armorialul teritorial românesc*, [Bucureşti], Editura Universităţii din Bucureşti, 2008, p. 38.

[17] *Ibidem*, p. 51.

[18] I.M. Sadoveanu, *op. cit.*, *ibidem*.

[19] *Ibidem*, p. 13.

[20] Amintesc aici salonul casei Cârlova din Bucureşti (fotografie de pe la sfârşitul secolului al XIX-lea), în care se distinge, în partea dreaptă a imaginii, un panou de şemineu brodat (?) cu armele familiei (v. Ioan Cârlova, *Genealogia familiei Cârlova*, Bucureşti, 1939, pl. 1, 21).

https://biblioteca-digitala.ro

veşnic neagră, de atlaz, era trecută printr-un inel de fildeş, pe care stătea săpată coroana baronului"[21]. Acest mic inel de fildeş a fost, de altfel, cel dintâi simbol la care a jinduit arivistul Iancu Urmatecu, cel care, din om de casă al boierului, va ajunge cu timpul avocat, preşedinte al funcţionarilor publici şi Cavaler al „Coroanei României": „Acesta a fost primul lucru care a aprins gelozia şi invidia lui Urmatecu. Un fel de sete de a parveni crescu tot mai mare în el. Până acum nu avusese când şi cum să vadă aşa ceva. Nu avusese unde şi la cine râvni. La petrecerile lui de mahala şi la beţiile din piaţă, toţi erau ca el, deşi el era cel mai bine îmbrăcat, după moda timpului"[22]. Pretext pentru expunerea unor fine observaţii psihologice, acelaşi inel va reapărea în contextul morţii violente a bătrânului Dorodan. Scos din graţiile boierului de către Urmatecu, evacuat din căminul său, disperat şi sărac, acesta îşi va afla sfârşitul fiind omorât de către „Boieru", dulăul de curte al arivistului. Găsind cadavrul în curte, Iancu Urmatecu va da curs, aproape involuntar, vechiului său gând de invidie: „Dorodan era cu faţa sfâşiată şi cu ochii închişi. Gulerul îi era smuls, cravata desfăcută, iar fildeşul de la baron abia se mai ţinea într-un nod. Iancu, dându-şi seama de întreaga împrejurare, întinse mâna aproape tremurând şi, cu o smucitură, luă inelul de fildeş între degete. Îl strânse tare câtva timp, să îl simtă bine, şi-l puse în buzunar"[23].

Gestul apropierii acestui obiect prezintă mai multe valenţe; el constituie elementul simbolic de legătură între valorile heraldice ale lumii boiereşti, respectiv, în opoziție, principala valoare după care se conduceau noii îmbogăţiţi, anume banul: „Când a vrut să bage mâna în buzunarul vestei, găsi inelul de fildeş de la baron, prin care Dorodan îşi legase cravata patruzeci de ani. Acum putea să-l privească de aproape! Era galben, uşor şi lustruit de vreme. Coroana, frumos săpată, ciocnită însă, îşi pierduse o spiţă. Urmatecu zâmbi, cântărind în palmă jucăria asta, care i-a aprins totuşi şi lui sufletul cu mulţi ani în urmă. Câte *coroane* (în sensul de bani-n.n.) d-astea nu a strâns el de atunci"[24].

Heraldica va interveni din nou în arhitectura textului, de astă dată în etapa ce a urmat morţii bătrânului baron Barbu. Chemat să administreze ceea ce mai rămăsese din averea părintească, fiul acestuia, baronul „Bubi", se va dovedi incapabil să facă faţă provocărilor unei lumi în schimbare. Cheltuind necugetat, naiv şi nepriceput în afaceri, speculat fără milă, sărăcit, iar în final umilit de către amanta sa, Jurubiţa – cu care trăia fără să o ia de nevastă –, neputând refuza tovărăşii dubioase, precum aceea a obraznicului şi răzbunătorului ziarist Panaiotache Potamiani, Barbu B. Barbu îşi va aduce în propria casă această lume ce îi era vădit inferioară, lume pentru care nu contau decât resursele financiare ale clasei boiereşti, nu şi tradiţiile ei de bun gust ori demnitate, acestea din urmă fiind tratate cu zeflemeaua personajelor lui Caragiale... Numindu-l pe „Bubi", în derâdere, „baronet", Potamiani îşi va dezlănţui, cu tupeu, ironia deplasată, chiar sub acoperişul familiei Barbu:

„– Baron - baronet! Hm! Mare deosebire nu e! Unde vedeţi voi nenorocirea?! Că *în heraldică mă pricep eu mai bine decât voi* (s.n.)!

---

[21] I.M. Sadoveanu, *op. cit.*, p. 11.
[22] *Ibidem*.
[23] *Ibidem*, p. 214.
[24] *Ibidem*, p. 215-216.

https://biblioteca-digitala.ro

Odată cu obrăznicia şi perfidia grecului, creştea însă şi mânia lui Bubi. Abia dacă braţul întins al Jurubiţei l-a putut opri să nu sară.

– Să stăm, mă rog, şi să judecăm heraldiceşte! zise Potamiani şi se porni. *Să citim semnele şi să vedem ce e în spatele lor! Şi se sculă, se apropie de stemă şi începu să arate cu degetul: – Văd într-un prim pătrar, cum se zice, spune el, un snop de grâu! Înţeleg: astea sunt moşiile! Văd apoi un trident; o înţeleg şi pe asta: e o furcă în coasta rumânilor; la dreapta, apoi, stă o apă: e semn că neamul se trece; iar licorna, care e animalul simbolic al curăţeniei şi al nevinovăţiei, dumneata să mi-o lămureşti, duduie* (s.n.)!

Şi, după această necuviinţă, Panaiotache Potamiani se întoarse către Jurubiţa şi începu să râdă tare, cutremurându-se, lărgind gura lui udă de băutură, cu gingiile desculţe şi dinţii mari şi laţi, îngălbeniţi de tutun”[25].

Au urmat darea afară cu scandal a ziaristului, şi – culmea! – reproşurile aduse de către Jurubiţa amantului ei, măcar că izbucnirea acestuia fusese cauzată mai puţin de amintirea împilării ţăranilor şi a decăderii neamului Barbilor, cât mai ales de obrăznicia adusă femeii care, chiar dacă nu era soţia sa legitimă, era totuşi stăpâna inimii sale...

În contextul demersului de faţă, această revenire în scenă a heraldicii demonstrează deplina înţelegere pe care Ion Marin Sadoveanu a avut-o în privinţa complexităţii acestui fenomen; pe această cale, blazonul Barbilor a depăşit stadiul simplei prezenţe ambientale, necesară pentru introducerea cititorului în atmosfera epocii, simbolurile acestuia devenind pretextul unei interpretări satirice în *crescendo*, în care rolul de flagelator i-a revenit unui gazetar de origine elenă. Dincolo de punerea în antiteză a elementului pământean şi nobil, respectiv a celui alogen şi ignobil, obrăzniciile pe care Potamiani i le-a aruncat în faţă „baronetului” nu contrazic adevărul, ba chiar pun degetul pe rană, arătând că gazetarul a citit cum trebuie semnele blazonului: într-adevăr, însemnătatea socială a familiei Barbu se baza pe exploatarea moşiilor, implicit a ţăranilor de pe acestea („un snop de grâu”, „o furcă în coasta rumânilor”); într-adevăr, neamul „se trecea” precum cursul de apă din stemă, incapabil să se conformeze înnoirii vremurilor; într-adevăr, „Bubi” stăruia într-o legătură nebinecuvântată cu o femeie (Jurubiţa), ironic amintită prin figura neprihănită a unicornului. Fiecare în parte adevărate, toate aceste impertinenţe aveau, spuse în acelaşi timp, în chiar sufrageria ce constituia inima reşedinţei Barbilor, rolul unui veritabil manifest, având însemnătate socială şi politică. De aici şi dramatismul momentului – anunţând definitiva decădere a unui personaj şi a întregii societăţi reprezentate de acesta...

În fragmentele pe care le-am amintit, I.M. Sadoveanu îşi demonstrează calitatea de atent cunoscător al uzanţelor unei lumi apuse, inclusiv al rostului obiectelor cu caracter simbolic – după cum am arătat şi cu alt prilej, pe marginea aceleiaşi opere literare, punând în antiteză percepția acelorași personaje principale, baronul Barbu și Iancu Urmatecu, în privința portului decorațiilor, cu toate subtilitățile derivate de aici[26].

---

[25] *Ibidem*, p. 416.

[26] T.-R. Tiron, *Onoare şi memorie. Menţiuni referitoare la decoraţii în creaţia literară românească modernă*, în vol. „In honorem Mircea Ciubotaru”, Lucian-Valeriu Lefter, Mihai-Bogdan Atanasiu (eds.), Iași, Editura Universităţii „Al. I. Cuza”, 2015, p. 405-408.

https://biblioteca-digitala.ro

Este neîndoielnic că *informaţiile de natură heraldică, inspirate sau nu din însemne veritabile, pot fi valorificate de către creaţia literară*; totuși, ține de priceperea fiecărui autor să aducă nu numai culoare, ci și miez.

Şi alţi scriitori care s-au aplecat, în operele lor literare, asupra apogeului și decăderii clasei boiereşti au făcut apel, din când în când, la heraldică: un Mateiu Caragiale, un Petru Dumitriu... Şi nu este vorba aici doar de mai buna conturare a cadrului specific unei anumite categorii sociale, ci şi de exprimarea unor idei şi sentimente dintre cele mai diverse – în directă legătură cu rostul simbolic pe care fenomenul heraldic l-a avut în evoluţia individului şi a societăţii.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Baronul Barbu Bellu (1825-1900) – colecția Muzeului Județean de Istorie și Arheologie Prahova.

Fig. 2 – Stema baronului Barbu Bellu, conferită de către împăratul Franz Joseph I prin diploma din 18 august 1866 – Biblioteca Academiei Române, fond „Peceti II”, doc. 431.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

https://biblioteca-digitala.ro

AVOCATUL ZOSIM CHIRTOP (1868-1953), VICTIMĂ A REGIMULUI COMUNIST

Răzvan Mihai NEAGU[1]

BARRISTER ZOSIM CHIRTOP (1868-1953), VICTIM OFTHE COMMUNIST REGIME

ABSTRACT

The barrister Zosim Chirtop was one of the remarkable personalities of Turda County. Being an outstanding jurist, his activity was mainly linked to the town Câmpeni, but also to the town Turda, where he was prefect during the years 1918-1920. The career of this personality has already been the object of our attention in a written work that has recently been printed. The target of this present article is to bring into the public's attention the oppression the ex-prefect of the county Turda-Arieş suffered from the part of the communist authorities. His persecution started in the year 1945, when Zosim Chirtop was 77 years old. Afterwards, his fortune was seized, and his son Vasile got arrested and sent to a working camp. Zosim Chirtop was always chased by the Security which tried to destroy his public image. Even though he was not sent to prison, due to the persecutions he was subjected to, the barrister got ill, fact which rushed his ending.

Keywords: persecution, communist regime, barrister, Zosim Chirtop, Câmpeni.

Avocatul Zosim Chirtop a fost una dintre personalităţile remarcabile ale judeţului Turda. Eminent jurist, activitatea sa a fost legată mai ales de orăşelul Câmpeni[2], dar şi de oraşul Turda, unde a fost prefect în perioada 1918-1920. Cariera acestui personaj a mai făcut obiectul atenţiei noastre, într-un material care a văzut deja lumina tiparului[3]. Obiectivul prezentului articol este de a aduce în atenţia publicului prigoana la care a fost supus fostul prefect al judeţului Turda-Arieş de autorităţile comuniste. Facem precizarea că studiul nostru se bazează exclusiv pe datele obţinute din dosarul său, aflat la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii. Autorul acestui articol îi mulţumeşte domnului Liviu Pleşa de la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii pentru amabilitatea cu care ne-a pus la dispoziţie informaţiile despre conţinutul dosarului de Securitate al lui Zosim Chirtop.

---

[1] Profesor, doctor în istorie, Colegiul Tehnic, Turda; e-mail: neagumihai20@yahoo.com.

[2] Oraşul Câmpeni, important punct al exploatărilor aurifere din Munţii Apuseni, a fost atestat documentar în anul 1587. A făcut parte din comitatul Turda-Arieş (1876-1918) şi apoi din judeţul omonim (1918-1925), redenumit Turda în perioada interbelică. A rămas în componenţa acestui judeţ până la desfiinţarea sa în anul 1950. În prezent, oraşul Câmpeni este parte a judeţului Alba.

[3] Răvan Mihai Neagu, *Personalități ale Marii Uniri. Avocatul Zosim Chirtop, primul prefect român al județului Turda-Arieș (1868-1953)*, în „Apulum”, LV, 2018, p. 75-86.

https://biblioteca-digitala.ro

Primele şicane. Zosim Chirtop şi familia sa au intrat în vizorul autorităţilor comuniste în anul 1945, deşi în acel moment fostul avocat şi notar avea 77 de ani. Din dosarul său de Securitate aflăm că la 29 mai 1945, la locuinţa fiului său, avocatul Vasile Chirtop, s-au prezentat comisarul Ioan Porcilă, Viorel Gligor şi Ieronim Moldovan (toţi veniţi de la Turda), alături de doi localnici, membri ai Gărzilor cetăţeneşti. Aceştia îl căutau pe Vasile Chirtop în vederea arestării pentru că el era lichidatorul Băncii Doina din Câmpeni. Nu au găsit decât servitoarea, au efectuat o percheziţie în casă, dar nu au dat de cel căutat. Ulterior, la ora 22.30 „au venit doi tineri din localitate înarmaţi" şi au cerut servitoarei să meargă la postul de poliţie, însă soţia avocatului Vasile Chirtop nu a lăsat-o să plece, pentru că cei doi „nu aveau nimic la mână", dar a mers ea cu ei. La postul de poliţie, tânăra doamnă Chirtop s-a întâlnit şi cu cei trei de la Turda, „înarmaţi cu revolvere", care au întrebat-o de soţul ei, iar ea le-a răspuns că este plecat la Bucureşti de ceva timp.

La sfârşitul lunii mai a anului 1945, Zosim Chirtop a făcut o reclamaţie, adresată unui director general din conducerea Ministerului Afacerilor Interne[4], cel mai probabil prin intermediul ginerelui său, colonelul Popescu-Argetoaia, şeful Corpului de Gardieni Publici de pe lângă Direcţia Generală a Poliţiei. Acesta a scris documentul, iar Zosim Chirtop doar l-a semnat. În această reclamaţie era relatată situaţia din Câmpeni: „În comuna noastră liniştită s-a pripăşit, fugind din Bucovina de Nord, un domn certat cu bunele moravuri, cu numele Wilhelm Tulaczko", care în februarie 1944 a fost internat în lagărul de la Târgu-Jiu „fiind implicat într-o afacere de spionaj". În prezent, Wilhelm Tulaczko, „sub masca democraţiei (...) înţelege să terorizeze familia mea şi pe mine, om de 77 ani". Zosim Chirtop afirmă că „Prin abuz, s-a instalat în Câmpeni o poliţie tip legionar, condusă de dl Pamfil, meseria pantofar, şi dl Bubi Nicola, legionar notoriu, conducător al cuiburilor din plasa Câmpeni, fost primar în regimul de dictatură trecut". În seara zilei de 29 mai, cei trei „au descins la locuinţa fiului meu, au terorizat soţia lui, au dus-o la aşa-zisa poliţie, iar pe mine m-au ameninţat cu ridicarea". Fostul prefect de Turda cerea ca Tulaczko „să fie trimis de unde a venit".

Plângerea lui Zosim Chirtop nu a rămas fără ecou, căci la 2 iunie 1945 Inspectoratul Regional de Poliţie Cluj primeşte Ordinul Ministerului Afacerilor Interne nr. 8.703 S, în care se cer lămuriri despre amintita reclamaţie[5]. La 14 iulie 1945, Zosim Chirtop a dat o declaraţie referitor la reclamaţia pe care a depus-o, în care încearcă să lămurească anumite circumstanţe[6]. Reclamaţia a fost făcută pentru că Tulaczko „mergea şi venea încontinuu, îmi părea foarte suspect". În continuare, Chirtop afirmă: „Am voit ca prin această reclamaţie să se clarifice situaţia poliţiştilor din această comună, dacă funcţionează legal sau nu (...). Nu am cunoştinţă că aceşti poliţişti s-ar fi dedat la teroare, abuzuri sau alte ilegalităţi, ci am fost sesizat numai de faptul că am văzut înarmaţi unii tineri civili fără nici un semn distinctiv (…) şi aveam impresia că funcţionează ilegal".

Pe baza reclamaţiei depusă de Zosim Chirtop, între 13-14 iulie 1945 Poliţia din Câmpeni a efectuat o anchetă şi a luat numeroase declaraţii de la cei implicaţi.

---

[4] Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare: ACNSAS), *Fond Informativ*, dosar 6.578, f. 14.
[5] *Ibidem*, f. 2.
[6] *Ibidem*, f. 15.

https://biblioteca-digitala.ro

Toate declaraţiile au adnotarea „dată în faţa noastră”, urmată de semnătura lui Mihai Patriciu, şeful Inspectoratului Regional de Poliţie Cluj. Foarte probabil le-a semnat ulterior, la Cluj, când a trimis raportul şi a anexat declaraţiile, pentru că ştia că aşa trebuia făcut în mod legal, iar cei de la Câmpeni nu au făcut-o.

Un raport al colonelului Mihai Patriciu. În urma anchetării celor reclamate de Zosim Chirtop, în iulie 1945 colonelul Mihai Patriciu[7] a trimis un lung raport către conducerea Direcţiei Generale de Poliţie, ca răspuns la ordinul din 2 iunie 1945, legat de reclamaţia fostului prefect. Actul redactat de Patriciu este foarte detaliat şi din el aflăm date noi. Reclamaţia lui Zosim Chirtop nu a fost redactată şi semnată de el, „dar acesta, în declaraţia sa, susţine totuşi că a fost redactată din ordinul său şi îşi însuşeşte în totul cele cuprinse în această reclamaţie”[8]. De asemenea, sunt prezentate mai multe detalii lămuritoare despre Wilhelm Tulaczko, membru al Partidului Comunist, căruia i s-a luat o declaraţie în 13 iulie 1945. Acesta era avocat, etnic polonez originar din Câmpulung Moldovenesc, care s-a stabilit în Câmpeni în toamna anului 1940, după ce s-a eliberat din armată şi în contextul cedării Bucovinei de Nord către Uniunea Sovietică[9]. La momentul luării declaraţiei, Tulaczko era secretarul organizaţiei Partidului Comunist Român din Câmpeni şi preşedintele Frontului Naţional Democrat pe plasa Câmpeni, funcţii pe care „le ocupă tocmai pentru că este un om democrat prin excelenţă şi având un trecut de martiraj, despre care vorbeşte cu cuvinte frumoase însăşi dl prim-ministru Petru Groza în cartea sa În umbra celulei”.

Într-adevăr, Wilhelm Tulaczko era amicul primului-ministru Petru Groza, cu care se cunoscuse în închisoarea de la Târgu-Jiu. Acolo, cei doi au legat o relaţie strânsă de prietenie. Petru Groza îl aminteşte de mai multe ori în cartea sa de memorii, având despre el doar cuvinte de laudă. Astfel, potrivit acestuia, Tulaczko visează „să se reîntoarcă în Ţara Moţilor, pe care i-a îndrăgit, cu a căror sărăcie s-a familiarizat şi pentru care şi-a adaptat şi tariful avocaţial, cum afirmă cu căldură-până la gratuitate”[10]. De asemenea, primul premier comunist al guvernului României, îi face lui Tulaczko un portret de autentic patriot bucovinean: „(...) se lasă năpădit, ca toţi bucovinenii, de un cald patriotism local, de câte ori se vorbeşte de provincia lor, care,

---

[7] Mihai Patriciu (nume real Mihai Grünsperger), a fost membru al Partidului Comunist din România încă din perioada de ilegalitate şi a luptat ca voluntar în Războiul Civil din Spania, în cadrul Brigăzilor Internaţionale. La sfârşitul acestuia a fost internat într-un lagăr din Franţa, dar a evadat şi a luptat în Rezistenţa franceză contra naziştilor. În 1944 s-a reîntors în România. Apropiat al lui Teohari Georgescu, Patriciu a fost numit în fruntea Inspectoratului Regional de Poliţie Alba Iulia (aprilie 1945), apoi a Inspectoratului Regional de Poliţie Cluj (1945-1948). După înfiinţarea Securităţii a deţinut funcţiile de şef al Direcţiei Regionale a Securităţii Poporului Cluj (1948-1951) şi şef al Direcţiei Regionale a Securităţii Poporului Stalin/Braşov (1951-1952). A avut gradul de colonel. După căderea lui Teohari Georgescu, a fost îndepărtat din funcţie. Patriciu s-a remarcat prin faptul a fost unul dintre şefii Securităţii cu cele mai multe asasinate la activ. A ordonat executarea mai multor partizani din Munţii Apuseni. A decedat în anul 1996 la Cluj, fără a avea cu nimic de suferit după căderea regimului comunist; cf. Liviu Pleşa, *Organizaţia de rezistenţă condusă de maiorul Nicolae Dabija (1948-1949)*, Bucureşti, Editura Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, 2009, p. 628-629.

[8] ACNSAS, *Fond Informativ,* dosar 6.578, f. 2.

[9] *Ibidem,* f. 3.

[10] Petru Groza, *În umbra celulei*, Bucureşti, Editura Cartea Rusă, 1945, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro

în decursul veacurilor, a devenit mica patrie a atâtor neamuri”[11]. În continuare, Petru Groza descrie viaţa de student a lui Wilhelm Tulaczko la Universitatea din Cernăuţi. Revenind la documentul lui Patriciu, acesta încerca să-l zugrăvească pe Tulaczko în postura de victimă a familiei lui Chirtop din cauza convingerilor sale politice: „(...) aflat fiind că nutreşte sentimente comuniste, a fost încontinuu urmărit de col. Popescu Argetoaia” (ginerele lui Zosim Chirtop) şi Vasile Chirtop[12]. Colonelul Popescu-Argetoaia era în bune relaţii cu ofiţerii Gestapo, iar în 1943 l-au trimis pe locotenentul von Seidlitz să-i facă percheziţie lui Tulaczko, sub acuzaţia de spionaj în favoarea URSS. Tulaczko tocmai venise de pe front, pe caz de boală, în urma cărui fapt polonezul a fost arestat şi internat la Târgu-Jiu.

În actul amintit se precizează şi alte detalii interesante. Astfel, aflăm că Pamfil Palade este şeful Gărzilor cetăţeneşti din Câmpeni, gărzi care „îşi îndeplinesc misiunile ce li se încredinţează ca auxiliari ai jandarmilor”[13]. În mai 1945, Poliţia din Turda, „care urmărea pe avocatul Vasile Chirtop”, i-a trimis „pentru a-l căuta” pe comisarul ajutor Ioan Porcilă, pe Vasile Gligor („delegat din partea subsemnatului”) şi Ieronim Moldovan („delegat din partea F.N.D. Turda”). Acesta din urmă avea delegaţie de la Frontul Naţional Democrat „de a rechiziţiona localul «Doina» din Câmpeni, în baza bonului de rechiziţie de la Prefectura judeţului”[14]. Cum cel căutat nu a fost găsit, a fost chemată servitoarea. La sediul poliţiei locale a venit soţia lui Vasile Chirtop, însoţită de locotenentul Vasilovici, foarte revoltată de procedeul de a chema oameni pentru cercetări noaptea[15]. Locotenentul Vasilovici a cerut să vină căpitanul Teodorescu, comandantul Batalionului Vânători, care s-a prezentat într-un final şi „deşi la început a luat şi el o atitudine revoltătoare, convingându-se că are de-a face cu organele poliţieneşti, s-a liniştit”[16].

Din actul redactat de Patriciu mai rezultă că împotriva membrilor familiei Chirtop s-au găsit o serie de persoane din Câmpeni, care au lansat acuzaţii la adresa acestora. Astfel, notarul Sabin Ioanette „declară că a suferit o condamnare pentru abuz de putere numai ca un rezultat al răzbunărilor politice ale lui Vasile Chirtop”[17]. De asemenea, fostul primar Ioan Andreica arată că din cauza lui Vasile Chirtop el şi Sabin Ioanette au fost condamnaţi de Tribunalul Turda „fără motiv”[18].

Pe baza celor expuse mai sus, colonelul Mihai Patriciu trage o serie de concluzii, expune unele consideraţii personale şi face recomandări. El crede că acuzaţiile contra lui Tulaczko „sunt neîntemeiate şi vădit tendenţioase”. În legătură cu Gărzile cetăţeneşti conduse de Palade, „Nu s-a constatat nici un abuz sau ilegalităţi din partea acestor gărzi cetăţeneşti, care, dimpotrivă, dau un însemnat aport Jandarmeriei rurale, lipsită de personal suficient, pentru a face faţă diferitelor chestiuni de serviciu. Aceste

[11] *Ibidem*, p. 208.
[12] Colonelul Popescu-Argetoaia era şeful de cabinet al generalui Dobre şi avea trecere la mareşalul Antonescu, iar soţia lui (fiica lui Zosim Chirtop) era prietenă cu Maria Antonescu, care în trecut a dormit la Câmpeni, la familia Chirtop.
[13] ACNSAS, *Fond Informativ*, dosar 6.578, f. 4.
[14] *Ibidem*.
[15] *Ibidem*.
[16] *Ibidem*, f. 5.
[17] *Ibidem*, f. 6.
[18] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

atribuţii sunt: înmânarea citaţiilor, mandate, ordine de chemare, precum şi pentru a da concursul în luarea măsurilor administrative cu privire la satisfacerea Convenţiei de armistiţiu”[19]. Porcilă, Gligor şi Moldovan erau în deplinătatea atribuţilor: „Nici aceştia nu au comis vreun abuz, ci dimpotrivă, s-a încercat intimidarea lor din partea lt. Vasilovici, ginerele col. Popescu Argetoaia”[20]. Despre Zosim Chirtop, Patriciu afirma că „este un om care a jucat un rol important în trecut şi-a creat o situaţie nobilă în comună, dispreţuind pe ţărani şi muncitori. În prezent nu se bucură de simpatia populaţiei”[21]. Observăm că fostul avocat era zugrăvit ca un duşman al poporului. Despre Vasile Chirtop se afirmă că este fascist şi agent Gestapo. Ginerele lui Zosim Chirtop, colonelul Popescu-Argetoaia, era caracterizat ca „om devotat al regimului antonescian (…). Se pot vedea pas cu pas uneltirile sale pentru exterminarea lui Tulaczko W, cunoscut comunist, trimiţându-l pe front, presând apoi măsurile de urmărirea şi arestarea sa, învinuindu-l de spionaj în favoarea bolşevismului”[22].

Colonelul Mihai Patriciu face două propuneri: „a se clasa cauza” şi „a se lua măsurile pe care le veţi aprecia de cuviinţă în ceea ce priveşte situaţia col. Popescu Argetoaia, inspectorul Corpului de Gardieni Publici de pe lângă Direcţia Generală a Poliţiei, care, după părerea noastră, azi nu mai poate să stea în fruntea unei instituţii atât de importante şi cu aşa mare răspundere”[23].

Din punctul nostru de vedere, era absolut firesc ca raportul colonelului Patriciu să-i fie favorabil comunistului bucovinean aciuat la Câmpeni. Practic, un comunist notoriu, precum colonelul amintit, nu făcea altceva decât să acopere abuzurile unui alt comunist, ţinta fiind defăimarea unui lider important al elitei intelectuale locale şi judeţene.

Un articol de ziar defăimător. Defăimarea familiei Chirtop din Câmpeni şi a apropiaţilor acesteia a fost prezentă şi în presa locală din Turda, de orientare comunistă. Astfel, în ziarul turdean „Cuvântul Poporului”, nr. 69 din 31 martie 1946, apare un articol intitulat „Cine terorizează populaţia Câmpenilor. Un preot scandalagiu şi un avocat cuţitaş”, semnat de C. Văleanu. Autorul făcea referire la preotul Coriolan Palade şi avocatul V. Chirtop, caracterizat ca fost agent al Gestapoului şi hitlerist din Câmpeni. Acesta ar fi declarat că în adunarea generală a cooperativei „Renaşterea” din Câmpeni, care urma să se desfăşoare în ziua următoare, „se va termina cu capete roşii”. Ziaristul afirma că ameninţările huliganilor conduşi de Chirtop şi Palade s-au adeverit, în sensul că aceştia au introdus la şedinţa cooperativei Renaşterea din 24 februarie 1946 mai multe persoane plătite în acest scop, pentru a putea vota o conducere a instituţiei pe placul celor doi, iar mulţi membri nu au fost lăsaţi să intre în sală. Interesant este faptul că din articolul amintit aflăm şi de acţiunea lui W. Tulaczko, duşmanul vehement al familiei Chirtop, care ar fi declarat că adunarea respectivă nu a fost legal constituită, iar la auzul acestor vorbe preotul Palade a dorit să-l scoată afară din sală[24]. În pomenitul ziar se mai afirma: „În acelaşi timp, avocatul gardist Chirtop a sărit asupra lui Tulaczko, cu briceagul deschis, provocându-i mai multe răni

[19] *Ibidem,* f. 8.
[20] *Ibidem,* f. 9.
[21] *Ibidem.*
[22] *Ibidem,* f. 10.
[23] *Ibidem.*
[24] *Cuvântul Poporului*, III, nr. 69/31 martie 1946, p. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

la gât, pe cap şi faţă. La acest gest s-au asociat şi câţiva bătăuşi legionari, care erau plătiţi de avocatul Chirtop şi preotul Palade”[25]. De asemenea, în ziarul comunist turdean se mai consemna faptul că „O bandă întreagă de afacerişti, în frunte cu preotul Palade, un oarecare domn pretor Motora, avocatul Chirtop şi alţii, ţin populaţia Câmpenilor sub teroarea lor economică şi politică”[26]. C. Văleanu lansează acuzaţii deosebit de grave, afirmând că locuitorii care activează în organizaţii democratice (a se citi favorabile comuniştilor) sunt persecutaţi, în micul orăşel montan domneşte o stare de teroare, iar populaţia suferă lipsuri din această cauză. Autorul articolului reclamă o curăţenie în Câmpeni, iar „slugile fasciste de tipul teroriştilor Chirtop, Palade, Motora, trebuiesc înlăturate cât mai grabnic şi pedepsite de autorităţile competente”[27].

Acest articol de ziar arată până unde puteau merge aderenţii comuniştilor în defăimarea unei persoane, dacă aceasta nu se supunea directivelor lor. Familia Chirtop era una dintre cele mai importante din micul oraş al judeţului Turda, cu o implicare socială majoră în comunitate. Obiectivul principal al comuniştilor a fost distrugerea imaginii publice al acestei familii, inclusiv în presa locală.

Zosim Chirtop în scriptele Securităţii după 1948. Până în anul 1948 nu mai sunt informaţii relevante despre situaţia lui Zosim Chirtop. La 6 iulie 1948, Biroul Informaţii Interne din cadrul Serviciului Judeţean de Siguranţă Turda dă un ordin către Biroul Siguranţă Câmpeni: „luaţi măsuri de ţinere în strictă supraveghere a numitului Chirtop Zosim”. Se cer şi măsuri de a-i forma dosar personal. Coldea, şeful Biroului Câmpeni, îl însărcinează pe Dumitru Scrob cu punerea în aplicare a ordinului[28].

Deşi trecuse de 80 de ani, fostul prefect al judeţului Turda-Arieş a fost în atenţia organelor de Securitate. În intervalul decembrie 1951-martie 1952, Securitatea a luat mai multe declaraţii unor locuitori din Câmpeni, în care aceştia îl atacă dur pe Zosim Chirtop, atribuindu-i următoarele epitete: exploatator, falsificator de acte, mare duşman al săracilor, nu lăsa oamenii să treacă pe trotuar pe sub geamurile casei lui etc. Aceste declaraţii au fost adunate de regulă de locotenentul Iuliu Crişan, şeful Biroului raional de Securitate Câmpeni[29]. Ne păstrăm rezervaţi în privinţa veridicităţii acestor declaraţii. Dacă luăm în considerare contextul în care au fost luate, anume începutul anilor 1950, în plină perioadă stalinistă, atunci când terorizarea populaţiei civile era în plină acţiune, cele spuse de oameni (dacă au fost spuse) trebuie privite cu foarte mari rezerve.

Una dintre cele mai importante astfel de declaraţii a fost dată la 5 februarie 1952 de Ioan Popa, vicepreşedinte al Sfatului popular raional Câmpeni[30]. Oficialul local comunist spunea: „Cunosc pe acest exploatator din anul 1948, când urma să fie scos din vila lui din Câmpeni, care urma să fie ocupată de armată. Cu ocazia aceasta a spus că nu există lege care poate să-l scoată pe el din casă, deşi a avut încă 3 blocuri de casă. A spus că în casa lui nu va călca picior de comunist. La fel m-a ameninţat

---

[25] *Ibidem*, p. 2.
[26] *Ibidem*.
[27] *Ibidem*.
[28] ACNSAS, *Fond Informativ*, dosar 6.578, f. 74.
[29] *Ibidem*, f. 86, *passim*.
[30] *Ibidem*, f. 91-92.

https://biblioteca-digitala.ro

fiul lui, Chirtop Vasile, că dacă va îndrăzni cineva să intre în casa lor nu va sta cu mâinile în buzunar, ci va şti ce să facă cu banditii de comunişti". Ioan Popa continua: „În luna nov. 1949 am intrat cu forţa în casa lui, fiind ordonat de Comitetul Provizoriu al jud. Turda, cu plt. de Miliţie Caraiman şi lt. maj. Iordăchescu Dumitru. Subsemnatul am intrat prima dată în casă, unde am găsit pe susmenţionatul său fiu, care a sărit la mine şi m-a prins de gât, spunând că Constituţia garantează proprietatea particulară şi nici un comunist nu poate călca aceasta. Dacă nu vedea tovarăşii de la Miliţie era să mă bat cu el, deoarece a scos cuţitul la mine cu intenţia de a mă tăia". Vicepreşedintele Sfatului popular raional Câmpeni a adăugat că după câteva zile s-a întâlnit cu Zosim Chirtop, care „m-a ameninţat, că ştii tu pe cine ai scos din casă? Spunea că ai scos pe un senator care a avut şi mai are cuvânt şi că va veni în curând timpul când voi plăti eu tuturor comuniştilor care au contribuit la scoaterea mea din casa mea. La fel, m-a înjurat în fel şi chip, de mamă şi de dumnezeu, ca spurcat comunist, spunând că vei vedea tu ce vei primi în curând. De atunci şi până astăzi, nu poate să mă vadă. Ori de câte ori trece pe lângă mine mă înjură şi mă ameninţă că în curând va răsare soarele lui şi va fi vai de mine. La fel şi băiatul lui Chirtop Vasile este un mare reacţionar şi înfocat manist, care caută să ducă propagandă împotriva regimului". Zosim Chirtop era caracterizat în următorul mod: „Acest individ este foarte periculos regimului, deoarece are influenţă în masele largi ale moţilor care vin în contact cu el şi mai ales cu fiul său".

La 1 martie 1952, un locuitor al orăşelului Câmpeni, „membru de partid din 1946", dădea o declaraţie despre Zosim Chirtop, în care acesta era descris în cuvinte sumbre[31]: „(...) atunci când s-a început să se facă şi în Câmpeni un liceu, el a fost acela care n-a lăsat să se facă acest liceu, spunând că dacă se face liceu tot prostu se face domn". Potrivit respectivului, Chirtop dădea bani cu dobândă şi a încheiat un contract fals cu o persoană, în baza căruia a scos din casă o familie cu şapte copii. Membrul de partid afirma în declaraţia sa că Zosim Chirtop „a împiedicat pe vremuri construirea căii ferate Turda-Abrud prin Câmpeni, spunând că nu poate suferi zgomotul de tren şi fluieratul de locomotive".

Şeful Securităţii din Câmpeni, locotenentul Iuliu Crişan, a întocmit la 23 martie 1952 un referat adresat colonelului Mihail Nedelcu, şeful Direcţiei Regionale a Securităţii Poporului Cluj, despre Zosim Chirtop[32]. În acest act, se făcea un fel de rezumat al activităţii politice a celui în cauză, accentul căzând pe activitatea sa anticomunistă. Crişan spunea că „Încă de când era student la Universitatea din Cluj, susnumitul a făcut parte din Partidului Naţional din Ardeal, de sub conducerea lui Iuliu Maniu, în cadrul căruia a activat şi după ce a terminat cursurile şcolare şi pe care a căutat pentru a-l organiza, iar mai târziu, prin anul 1917-1918, ajunge conducătorul Partidului Naţional din fosta plasă Câmpeni". Ca notar „exploatează populaţia săracă foarte nemilos" şi are o avere de 3,62 ha şi două blocuri de case (una naţionalizată, în care s-a instalat Casa Armatei). Se mai sublinia faptul că „în tot timpul a avut o purtare foarte rea faţă de populaţie" şi „a interzis a se construi liceu în Câmpeni, la fel nu a lăsat să se aducă linia ferată în com. Câmpeni, spunând că nu poate suferi fumul şi zgomotul de tren". În legătură cu evenimentele din anul 1944, Iuliu Crişan spunea despre Zosim Chirtop: „După 23 august 1944 în repetate rânduri

[31] *Ibidem*, f. 85.
[32] *Ibidem*, f. 79-80.

https://biblioteca-digitala.ro

a avut manifestări duşmănoase regimului actual, spunând că ce vreţi voi comuniştilor, vreţi să ne vindeţi ţara. La fel, mai spunea că va veni timpul de a spânzura pe toţi comuniştii". Şeful Securităţii din Câmpeni continuă: „Prin anul 1949, cu ocazia când a fost luată casa lui pentru interesele clasei muncitoare, deplasându-se la el autorităţile locale, acesta a sărit la gâtul tov preşedinte al Comitetului provizoriu, spunând că aşa garantaţi voi comuniştii proprietatea individuală, a scos cuţitul la el şi a vrut ca să taie"[33]. Atitudinea anticomunistă era pusă şi pe seama fiului fostului prefect, avocatul Vasile Chirtop: „La fel asemenea manifestări duşmănoase a mai avut şi fiul lui anume Vasile Chirtop, zis Nelu, pentru care a fost arestat şi trimis în U.M"[34].

Precizăm că avocatul Vasile Chirtop a fost arestat şi internat în lagărul de la Galeşu, de pe traseul Canalului Dunăre-Marea Neagră, în perioada 27 februarie 1952-27 februarie 1953[35]. Pe baza celor relatate, I. Crişan îşi încheia referatul cu următoarea propunere: „Întrucât susnumitul în trecut a fost un stâlp de bază al partidelor istorice din trecut (...), de la 23 august 1944 şi până în prezent a avut manifestări duşmănoase şi mai ales că are influenţă în masele ţărăneşti moţeşti, are legături de prietenie cu elemente duşmănoase. Pentru rezolvarea problemei moţeşti, datorită faptului că are influenţă în mase, propunem a se lua măsuri de dislocare a lui"[36].

În anul 1952, Zosim Chirtop avea 84 de ani, însă interesul autorităţilor comuniste şi al Securităţii pentru el nu s-a diminuat. Astfel, la 30 iunie 1952 Biroul raional Câmpeni întocmeşte un raport semnat de sublocotenentul Nicolae Scrob şi contrasemnat de locotenentul Iuliu Crişan, pe linia 312[37], adresat Direcţiei Regionale a Securităţii Statului Cluj, referitor la „supravegherea elementelor fruntaşe ale fostelor partide burghezo-moşiereşti". Se afirmă că „unii s-au şi ascuns sau fugit de la domiciliu, cum este cazul lui Chirtop Zosim, fost deputat P.N.Ţ., care a fugit la Cluj, sub pretextul că îşi va face o operaţie"[38].

Tot în anul 1952, acelaşi locotenent Iuliu Crişan şi plutonierul Iosif Boca i-au întocmit lui Zosim Chirtop o fişă biografică din care rezulta activitatea sa anticomunistă[39]. Vom sări peste datele biografice, deja prezentate de noi în studiul anterior, şi ne vom axa pe ceea ce considerau respectivii tovarăşi a fi activitatea anticomunistă. Documentul în cauză era plin de minciuni şi calomnii la adresa lui Zosim Chirtop, încercându-se discreditarea sa.

Un mare neadevăr care se spunea despre Chirtop era că în anul 1907 „a votat legile de asuprire a moţilor". De asemenea, se mai afirma că în calitate de prefect de Turda „a asuprit naţionalităţile conlocuitoare din judeţul Turda şi populaţia", fapt

[33] *Ibidem*, f. 79.
[34] *Ibidem*, f. 80.
[35] A se vedea: https://www.iiccr.ro/fise-matricole-nou/?drawer=Fise%20matricole%20penale%20-%20Detinuti%20politici*C*C%2003.%20Cernazeanu%20-%20Chivulescu*Chirtop%20Vasile%20Z.
[36] ACNSAS, *Fond Informativ*, dosar 6.578, f. 80.
[37] 312 este codul pe linia căruia se supraveghea o persoană şi e luat după titulatura structurii centrale de Securitate care se ocupa cu problema respectivă: Direcţia III Informaţii interne Serviciul I Partide politice Biroul 2 Partidul Naţional Ţărănesc-Partidul Naţional Liberal-Partidul Social Democrat Independent. Pe linia 312 în toată ţara se urmăreau persoanele foste membre în cele trei partide politice.
[38] ACNSAS, *Fond Informativ*, dosar 6.578, f. 125.
[39] *Ibidem*, f. 120-121.

https://biblioteca-digitala.ro

eminamente fals, prefectul Chirtop a menţinut în posturile din administraţie pe funcţionarii maghiari şi chiar a numit în aparatul judeţean persoane noi de această etnie.

Un fapt considerat grav era că în anul 1920, „la locuinţa lui din Câmpeni a fost vizitat de regele Ferdinand şi regina Maria, unde s-au consfătuit asupra exploatării populaţiei sărace din această regiune". Conform lui Crişan şi Boca, în calitate de notar Chirtop „a exploatat crunt populaţia din această regiune, făcea o serie de afaceri, acumulându-şi avere", iar ca senator „a desfiinţat Gimnaziul Horia din Câmpeni, care a funcţionat timp de 2 ani, spunând că nu este bine ca copiii ciubărarilor şi a populaţiei sărace să ajungă oameni mari ca copii[i] lui". Cei doi tovarăşi evidenţiau opoziţia lui Zosim Chirtop faţă de calea ferată: „Când s-a construit linia ferată Turda-Câmpeni a dispus să nu se facă gară în centrul com. Câmpeni pentru a nu-i face gălăgie trenul, din care cauză gara a fost făcută la o distanţă de 2 km de la centrul Câmpeni".

Documentul invocat de noi conţine şi o serie de detalii despre starea curentă a lui Zosim Chirtop: „în prezent nu mai continuă să se manifesteze, fiind în etate de 82 de ani şi fiind dement". Se mai afirmă: „Cu toate că este un duşman al clasei muncitoare şi a regimului actual, în prezent nu depune nici o activitate în cadrul vreunei organizaţii istorice din trecut şi nu se manifestă, fiind în etate de 82 de ani şi, fiind dement, nu mai acţionează ca un om matur". Iuliu Crişan şi Iosif Boca propun să i se fixeze domiciliu obligatoriu.

În ultima parte a vieţii, Zosim Chirtop a locuit la Râmnicu Sărat, acolo unde domicilia fiica lui Virginia (născută în 1907), care foarte probabil l-a luat la ea după ce pe fiul lui l-au internat într-o Unitate de Muncă, iar de el nu se mai îngrijea nimeni.

La 2 februarie 1963, Sfatul popular al oraşului Râmnicu Sărat a emis o adeverinţă în care se consemna faptul că Zosim Chirtop, „cu ultimul domiciliu în Râmnicu Sărat (…) a decedat în anul 1953 martie 16 în Râmnicu Sărat"[40]. În urma unei hotărâri a Direcţiei Regionale a Ministerului Afacerilor Interne Cluj, din 2 octombrie 1963, dosarul lui Zosim Chirtop urma să fie păstrat în arhiva operativă ca „materialul compromiţător: Fost senator P.N.Ţ. Semnalat în anul 1945 cu manifestări duşmănoase la adresa regimului nostru"[41].

Consideraţii finale. Documentele din dosarul de Securitate al lui Zosim Chirtop indică fără putinţă de tăgadă faptul că el a fost o victimă a regimului comunist din România. În ciuda vârstei (în 1945 avea 77 de ani), fostul prefect al judeţului Turda-Arieş a devenit o ţintă a noilor autorităţi instalate la putere cu sprijinul Moscovei. Motivul care a stat la baza acestei decizii poate fi uşor intuit şi este legat de faptul că Zosim Chirtop a fost un lider al comunităţii locale româneşti din Câmpeni şi judeţul Turda, fost prefect şi parlamentar, care, în ciuda vârstei, a refuzat să se supună autorităţilor comuniste. Chirtop a îndurat şicanele comuniştilor din oraşul său (Câmpeni), rigorile naţionalizării (averea fiindu-i confiscată), numeroase insulte, dar şi arestarea fiului său şi trimiterea acestuia într-o colonie de muncă.

[40] *Ibidem*, f. 113.
[41] *Ibidem*, f. 1.

https://biblioteca-digitala.ro

LOCALITATEA HOREZU ÎNTRE ANII 1948 ȘI 1989

Constantin MĂNESCU[1]

HOREZU LOCALITY BETWEEN 1948 AND 1989

ABSTRACT

This work presents the history of Horezu between 1948-1989, from an economic, cultural and socio-political and religious point of view. This is the period of the communist regime in our country, to which the locality of Horezu was also subjected.

Keywords: Horezu, communism, economy, culture, society, religion.

1. Situația localității sub aspect economic și cultural

Anul 1948 vine cu un control al comuniștilor în toate domeniile de activitate ale societății. Instaurarea regimului comunist va aduce cu sine măsuri drastice, după care se va conduce întreaga economie românească între anii 1948-1989. În domeniul industriei, prin Legea nr. 119 din iunie 1948 votată de Marea Adunare Națională, au fost naționalizate toate bogățiile subsolului care nu se aflau sub proprietatea statului, precum și întreprinderile individuale, societățile de orice fel și asociațiunile particulare industriale, bancare, miniere, de transporturi și telecomunicații. Scopul acesteia a fost crearea sectorului socialist de stat și asigurarea premiselor trecerii la conducerea planificată a economiei naționale și aplicarea politicii de industrializare forțată de mai târziu. La Horezu, trece în proprietatea statului fabrica „Tăbăcăria Românească", evacuată din Bacău în virtutea ordinului Ministerului Economiei Naționale nr. 201 din 24 martie 1944 și sosită la Horezu la data de 20 iunie 1944[2]. Aceasta era o fabrică de talpă, pielărie și harnașamente, care a ajuns în scurt timp o unitate economică reprezentativă a județului și care, în anul 1949, a fost înglobată în cadrul Cooperației Meșteșugărești Horezu[3]. În aceeași perioadă se desființaseră obștile sătești de pe teritoriul comunelor Romani și Horezu, precum și băncile (Banca Populară „Progresul" din Horezu, Banca Populară „Văleanu" din Romani, Cooperativa „Brădulețul" din Romani și Cooperativa „Țăranilor" din Horezu)[4].

După ce a fost rezolvată problema industriei, a venit rândul agriculturii. În 29 iunie 1948 a luat ființă Comisiunea de Stat pentru Colectarea Cerealelor, iar prin Decretul nr. 121 din 6 iulie 1948 s-a stabilit regimul de colectare a cerealelor direct de la batoză, prin așa-numitele cote, regim care s-a menținut până în anul 1956. Cotele erau așa de mari, încât preluau maximul de la producător. Adesea țăranii cumpărau de pe piață cereale pentru a „livra" cotele. Țărănimea trebuia convinsă prin organele

---

[1] Preot paroh, doctor în istorie, parohia Horezu II-Urșani, județul Vâlcea.

[2] Serviciul Județean Vâlcea al Arhivelor Naționale (în continuare: SJVlAN), Fond *Prefectura județului Vâlcea*, dosar nr. 9/1944, f. 423, 245 și 282.

[3] Primăria Orașului Horezu (în continuare: POH), *Fișa monografică a Orașului Horezu*, p. 20.

[4] Corneliu Tamaș, *Istoria Horezului*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 1995, p. 163.

https://biblioteca-digitala.ro

de partid să-și predea pământul și inventarul agricol pentru a intra în „colectivă". Plenara Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român din 3-5 martie 1949 a aprobat programul care propunea transformarea socialistă a agriculturii și declanșarea campaniei de colectivizare. Între anii 1949-1962 s-a desfășurat procesul de colectivizare, care a constat în confiscarea proprietăților agricole private și comasarea lor în ferme agricole administrate de stat.

În aceste condiții, principalele mijloace de producție au trecut în proprietatea statului și la Horezu, unde întreaga zonă a suportat efectele acestor transformări. Dacă în anul 1948 se înregistrau în Horezu 144 de pluguri, 3 grape de fier, 297 care și căruțe, 102 cai, 6 măgari, 568 boi de muncă, 695 vaci și tineret bovin, 4.838 ovine și 378 de capre, 580 de porci, 3.702 păsări de curte, 95 de stupi și 551 câini[5], în anii ce vor urma numărul acestora se va diminua, pentru că o parte din ele vor trece în proprietatea statului. Pădurile sunt preluate și administrate de Ocolul Silvic Romani, iar pășunile sunt preluate de Primărie. Prin decizia nr. 1 din 1949, dată de primarul comunei Horezu, Ion T. Șodolescu, se fixa Piața comunală, formată din piața principală și piața secundară. În decizie se făcea referire la faptul că „în această comună funcționează mai bine de 100 de ani târgul săptămânal în fiecare zi de sâmbătă, cu obor pentru vânzări de vite și diferite mărfuri de uz casnic"[6].

În locul obștilor de moșneni se înființează „Întovărășirea" Horezu, tot o formă asociativă cu proprietate în devălmășie, dar cu libertăți și drepturi ale membrilor săi restrânse, puse pe baze comuniste. Satului Tănăsești i s-au naționalizat obștea, proprietățile de pădure și Măgura lui Dobrei. Tot acum s-a hotărât desființarea pur și simplu a satului și mutarea țăranilor în alte zone, chiar aducerea lor la Horezu, pentru sistematizarea localității. Sătenii, evident, nu au putut accepta o măsură irațională de acest fel și au protestat sub diferite forme față de autoritățile vremii, amenințând cu nesupunerea și refuzând să-și părăsească gospodăriile și locurile natale, mulți dintre ei fiind hotărâți să trăiască chiar la grajdurile vitelor și chiar să-și amenajeze tradiționalul bordei. „Întovărășirea" își va schimba pe parcurs denumirea și se va numi „Asociația Zoopomicolă" Horezu, cu activitate până la Revoluția din 1989, când rămâne numai cu activități de prestări servicii: joagăr, circular etc.

Deşi localitatea Horezu nu a fost cooperativizată, locuitorii ei au fost obligaţi să intre în acele Gospodării Agricole Colective (GAC), numite şi Gospodării Agricole de Stat (GAS), înfiinţate la noi după modelul sovietic al colhozurilor, la 6 iulie 1949. În cadrul acestora, iau fiinţă după anul 1959 fermele de stat Bela şi Bârzoteni, organizate pe fosta moşie Budurăscu şi prin comasarea unor terenuri ale populaţiei. Ferma de stat Bela, organizată între anii 1959-1965, se întindea pe o suprafaţă de 302 ha, plantată cu pruni, meri şi vişini. În cadrul aceleiaşi ferme, în anul 1985 se înfiinţează şi o îngrăşătorie de bovine cu 200 de capete, se construiesc grajduri, se înfiinţează o distilerie și cuptoare pentru uscat prune, care funcționează începând cu anul 1987. Ferma Bârzoteni, situată la limita dintre Horezu şi comuna Vaideeni, este înfiinţată în anul 1977 în scopul îngrăşării mieilor, fiind construite aici patru tronsoane cu o capacitate totală de 20.000 de capete, cu scopul ca 90% din producţia acestei ferme să meargă la export[7].

---

[5] POH, *Fișa monografică*, p. 21-22.

[6] Valentin Ciocan, Vetuța Ciocan, *Istoria Horezului*, Râmnicu Vâlcea, 2012, p. 127.

[7] POH, *Fișa monografică*, p. 18.

https://biblioteca-digitala.ro

Aceste două ferme s-au contopit ulterior, formând Întreprinderea Agricolă de Stat (IAS) Horezu, pe lângă care a luat fiinţă şi o Staţiune de Maşini şi Tractoare (SMT), cu secţii la Horezu, Buneşti şi Tomşani. În anul 1960, aceasta îşi schimbă denumirea în Staţiunea de Mecanizare a Agriculturii (SMA), cu specificul de prestări servicii în zonă sau la CAP-urile din judeţ, dar şi la populaţie. SMA Horezu dispunea în anul 1989 de 63 de tractoare şi de toată gama de maşini agricole (semănători, grape, prăşitoare, pluguri etc.). Din anul 1993, ea a devenit societate comercială cu capital privat (SC AGROMEC SA).

În anul 1986 prin decizia fostului Consiliu Popular al judeţului Vâlcea se începe comasarea unor terenuri agricole ale populaţiei în zona Ulmet-Dealul Ulmului, pe o suprafaţă de 160 de hectare, în vederea amenajării şi înfiinţării unei plantaţii pomicole – prun şi alun –, care urma să fie administrată de Staţiunea de Cercetare Pomicolă Căzăneşti. Lucrarea a fost realizată în proporţie de 80% până în anul 1989, după care, în anii 1990 şi 1991, terenurile agricole au fost retrocedate cetăţenilor[8].

În 1949 s-a înfiinţat Cooperativa Meşteşugărească „Întreţinerea" Horezu, prin reunirea micilor meseriaşi, ca cismari, croitori, tâmplari, frizeri. Pe parcurs, aceasta şi-a schimbat denumirea în Cooperativa „Ceramica" Horezu (1972) şi s-a dezvoltat continuu, prin construirea de noi spaţii comerciale şi de producţie, deschizându-şi noi secţii de prestări servicii şi ateliere, ca: tapiţerie, croitorie în serie, cusături cu alesături, covoare olteneşti, tricotaje, marochinărie, ceramică, vopsitorie lână, coafură, ceasornicărie, artizanat lemn, împletituri alun, blănărie-cojocărie, ţesături manuale şi în războaie casnice, ajungând în anul 1989 la un număr de 43 de secţii şi un personal angajat de peste 700 de oameni. Multe din produse plecau la export în Anglia, Canada, Franţa, Suedia, Italia, Germania, Olanda, SUA, URSS, Japonia, ţările arabe etc. În prezent, cooperativa şi-a redus considerabil activitatea, multe secţii desfiinţându-se sau lucrând cu personal redus.

În perioada anilor '50 se organizează şi Cooperativa de Consum Horezu, prin reunirea posesorilor de prăvălii şi a negustorilor, practicându-se comerţul cu amănuntul şi alimentaţia publică. Se construieşte un motel cu 30 de camere şi 60 de locuri, şi un restaurant (1970), un camping (1971) cu 32 de căsuţe şi 64 de locuri în punctul „Stejari", la ieşirea din Horezu spre Târgu Jiu. Cooperativa mai cuprindea o brutărie, industrie mică pentru bunuri de larg consum, prestări servicii şi achiziţii de produse agricole. De asemenea, se construieşte un magazin universal în centrul localităţii, în anii 1978-1979, când se construiesc primele blocuri de locuinţe în Horezu, prevăzute la parterul lor cu spaţii comerciale. Ca şi Cooperativa Meşteşugărească, Cooperativa de Consum şi-a restrâns activitatea, fiind nevoită să renunţe la multe sectoare, deoarece s-au vândut spaţiile comerciale, magazinele au fost date în locaţie de gestiune, astfel că în prezent mai funcţionează numai jumătate din personalul existent în anul 1989.

Existenţa unor bogate zăcăminte naturale în Depresiunea Horezului a condus la exploatarea lor, Horezu devenind astfel un puternic centru industrial, care coordona activitatea economică din zonă. Existau zăcăminte de lignit la Cuceşti, Alunu şi Berbeşti, pădurile ofereau materia primă lemnoasă, în subsol se găsea minereul de fier. Se ştia din vechime că în zona Horezu s-au aflat dintotdeauna lentile sau pungi

---

[8] *Ibidem,* p. 19.

https://biblioteca-digitala.ro

cu oxid de fier, pe care locuitorii le exploatau şi utilizau ca fier pentru nevoile proprii[9].

Abia în anul 1954 s-au dat în folosinţă în raionul Horezu primele obiective industriale organizate după modelul comunist. Acestea erau în domenii precum extracţia de calcar, mozaic şi fier, exploatarea cărbunelui, a lemnului, prelucrarea legumelor şi a fructelor pomicole şi de pădure. În anul 1959 se înfiinţează Întreprinderea „Olga Bancic”, prin comasarea mai multor întreprinderi mici şi mijlocii, la început cu activităţi de tip industrial, ca extracţie şi transport cărbune de la mina Cuceşti, transport piatră de calcar şi ardere în cuptoare de var la Bistriţa, obţinerea de mozaic în aceeaşi localitate, confecţionarea de cărămidă la Măldăreşti. Ca urmare a dezvoltării întreprinderii, aceasta îşi schimbă denumirea în Întreprinderea Judeţeană pentru Industria Locală (IJIL) Horezu, apoi în FPPS (1979), adică Fabrica de Producţie şi Prestări Servicii, adăugându-se noi secţii, ca: fabrica de mobilă, covoare olteneşti, croitorie în serie, bobinaj, fabrică de pâine, moară electrică, prefabricate din beton, confecţii metalice, prestări servicii în construcţii etc. Multe din produsele acestei întreprinderi erau exportate. În prezent, societatea are capital majoritar privat şi se numeşte SC NOVA SA, cu activităţi de fabricarea mobilei, confecţii de aluminiu, confecţionarea de cărămidă, cu un personal de 130 de salariaţi, faţă de anii 1989-1990 când în unitate lucrau peste 850 de oameni. De menţionat faptul că în Horezu îşi avea sediul şi Întreprinderea Locală de Exploatare a Cărbunelui, care se ocupa cu exploatările la Copăceni până în anii 1978-1979, iar după această dată s-a împărţit în două: Trustul de Construcţii şi Montaj Minier (TCMM), care asigura logistica la Întreprinderea Minieră, şi Exploatarea minieră propriu-zisă, care-şi desfăşura activitatea în bazinul minier Berbeşti. În anul 1985, aceasta îşi mută sediul la Berbeşti, iar Trustul de Construcţii Montaj Minier Horezu îşi mută sediul la Alunu[10].

O altă întreprindere veche care a funcţionat la Horezu a fost Centrul de Legume-Fructe (CLF). Acesta s-a desprins în anul 1959 dintr-o fostă Asociaţie Cooperatistă de valorificare a produselor agricole (AGEVACOOP), unde a funcţionat împreună cu Cooperaţia de Consum. Până la această dată, se valorificau şi fructele de pădure: măceşe, zmeură, afine, păducel, chiar şi jirul necesar crescătoriilor de porci. Aceste activităţi economice erau supravegheate cu minuţiozitate de către conducerea comunistă, care fixa cote obligatorii pentru raioane, comune şi gospodării. Pentru a colecta aceste produse agricole, unele Comitete Agricole ale Sfaturilor Populare foloseau metode de constrângere sau condiţionau eliberarea actelor de predarea cotelor, fapt care l-a determinat pe Gheorghe Gheorghiu-Dej să trimită în toată ţara ordinul MAI nr. 574.500 din 6 octombrie 1951, prin care atrăgea atenţia că acţiunea de strângere a jirului să aibă un caracter absolut benevol şi să nu fie trimişi la această acţiune elevi, învăţători şi profesori în timpul cursurilor, sustrăgându-i de la învăţătură[11]. CLF-ul a avut activităţi de preluare şi comercializare legume-fructe, achiziţii de la populaţie, prelucrare legume-fructe, producere şi îmbuteliere de sucuri naturale, multe din produse mergând la export. A avut secţii la Horezu, Tomşani şi Măldăreşti. Din anul 1997, întreprinderea a intrat în stare de lichidare, în prezent fiind închisă.

---

[9] Nicolae Maghiar, Ștefan Olteanu, *Din istoria mineritului în România*, București, Editura Științifică, 1970, p. 108.

[10] POH, *Fișa monografică*, p. 22.

[11] SJVlAN, Fond *Primăria Horezu,* dosar nr. 5/1951, f. 127.

https://biblioteca-digitala.ro

Între anii 1978-1984, localitatea Horezu cunoaşte o puternică dezvoltare economică. În 1978 începe construirea fabricii de produse lactate, unitate care este dată în folosinţă în anul 1980, aceasta fiind în prezent în lichidare, o parte din active fiind vândute. Se extinde şi îşi măreşte capacitatea de producţie şi fabrica de pâine, care trece în subordinea Întreprinderii de Panificaţie Vâlcea, în anul 1980. În prezent, fabrica este închisă. În anul 1981 se pun bazele construirii Fabricii de stofe mobilă Horezu, unitatea fiind dată în folosinţă parţial în anul 1984 şi în totalitate doi ani mai târziu. După anul 1989, activitatea acesteia intră în declin, se reduce personalul în mai multe rânduri, producţia scade, iar în anul 2000 fabrica este vândută unui întreprinzător italian, care a încercat să-i schimbe profilul, în prezent fiind în stare de faliment.

Printre alte unităţi economice care au funcţionat înainte de 1989 amintim: Vinalcool, Ocoalele Silvice Romani şi Horezu, Centrul de Protecţia Plantelor, Întreprinderea de Industrializare a Cărnii, Întreprinderea de Recuperare a Materialelor Refolosibile, Întreprinderea de Pajişti, Întreprinderea de Reţele Electrice, Autobaza de Transport Marfă şi Călători (ITA), Întreprinderea Judeţeană de Transport (IJTL), Întreprinderea de Prospecţiuni Geologice (IPEG), Întreprinderea de Transport Specializat pentru Agricultură (ITSAIA) şi altele. Majoritatea şi-au restrâns activitatea, unele dintre ele chiar desfiinţându-se. De menţionat faptul că în anul 1989 se înregistrau la Horezu peste 3.000 de navetişti care lucrau la întreprinderile din oraş.

Din punct de vedere cultural, localitatea Horezu cunoaște în această perioadă următoarele aspecte:

a. **Învățământul**

Perioada 1948-1989 este marcată de legea pentru reforma învăţământului din 3 august 1948, prin care întreg învăţământul este unificat şi laicizat, potrivit modelului sovietic. În urma acestei reforme, în Horezu va funcţiona Şcoala elementară de 7 clase, iar după 1962 de 8 clase. Primul director al Şcolii elementare a fost învăţătorul Ion Mihuţ, iar ca profesori au fost Eleonora Comănescu, Valentin Tomescu, Tamara Grigoriu şi Gheorghe Sbârnea. Prin stăruinţa directorului şcolii elementare şi ai autorităţilor locale, în comuna Horezu a fost înfiinţată o Şcoală medie mixtă de 10 ani, care în anul şcolar 1954-1955 a avut un număr de 40 de elevi admişi în primul an de liceu, având ca dirigintă pe profesoara Eleonora Comănescu. Aceştia au absolvit în anul 1956-1957, după care s-a trecut la şcoala medie de 11 ani. În anul 1958 n-au fost absolvenţi, pentru că cei care erau elevi în acel an vor continua clasa a XII-a. După 1962, la ciclul gimnazial se adaugă clasa a VIII-a, astfel că şcoala medie va fi de 12 ani.

În anii 1960-1961 s-a construit primul local de şcoală cu două nivele şi cu 12 săli de clasă. Acest lucru a permis desfăşurarea învăţământului dimineaţa, la toate clasele existente. În aprilie 1968, în urma reorganizării administrativ-teritoriale a ţării, localitatea Horezu a fost înaintată ca oraş de categoria a III-a. S-au desfiinţat raioanele şi regiunile, Horezu nemaifiind centru de raion, ci doar oraş subordonat conducerii judeţului Vâlcea. În ce priveşte învăţământul, nu s-au făcut noi reforme, ci doar s-a schimbat denumirea şcolii medii în liceu. La Horezu va fi liceu real-uman, cu câte două clase la secţia reală şi una la secţia umanistă în fiecare an de studiu.

În anul 1978 o nouă reformă a învăţământului hotărăşte transformarea liceelor teoretice (real-umaniste) în licee industriale cu diferite profiluri. Şi la Horezu se va trece la liceul industrial, care va avea câte 6 clase la anii I şi II ai primei trepte, ce

https://biblioteca-digitala.ro

a devenit obligatorie, şi doar câte trei clase la treapta a doua, după anul 1983 generalizându-se şi treapta a doua. Acum se organizează ateliere şcolare de croitorie, lăcătuşerie şi electrotehnică. Se construieşte un nou local de şcoală cu trei nivele şi 12 săli de clasă, o sală de gimnastică şi un cămin internat pentru 200 elevi. Alături de învăţători şi profesori, vor preda cursurile de profil industrial 7 ingineri şi 12 maiştri instructori. De aici se poate concluziona că învăţământul din această perioadă era în concordanţă cu politica de industrializare a ţării, care trebuia să formeze „specialişti" în domeniul chimiei, electrotehnicii, construcţiilor de maşini, dar şi pentru agricultură, sectorul economic ce trebuia să asigure exportul tuturor produselor agro-alimentare.

După evenimentele din decembrie 1989, liceul din Horezu şi-a continuat activitatea cu un număr sporit de elevi, atât la ciclul primar, cât şi la ciclul gimnazial şi liceal. În perioada de tranziţie s-au făcut unele îmbunătăţiri. În anul 1993, pe când instituţia avea statut de Grup Şcolar, aceasta şi-a ales ca patron spiritual pe domnitorul Constantin Brâncoveanu. În prezent, Liceul „Constantin Brâncoveanu" (singurul din localitate) cuprinde, pe lângă clasele I-VIII obligatorii, şi clase de liceu cu diferite profiluri: real, uman, industrial, clase de profesională, clase complementare şi clase de seral, iar după 1998 vor fi şi clase cu învăţământ la frecvenţă redusă. Structura de învăţământ liceală-filiera teoretică se compune din următoarele specializări: matematică-informatică, ştiinţele naturii, filologie, ştiinţe sociale, iar filiera tehnologică se compune din următoarele profiluri: electric, mecanic, protecţia mediului, industria textilă şi a pielăriei, construcţii industriale şi lucrări publice. În toamna anului 2012 erau înscrişi la Liceul Horezu 2.364 elevi, proveniţi atât din Horezu, cât şi din cele 25 de comune apropiate, acoperind o arie de aproximativ 800 km pătraţi, îndrumaţi de aproximativ 150 de învăţători, profesori şi maiştri. Liceul are peste 120 săli de clasă, laboratoare şi ateliere, precum şi două săli de sport, fiind cel mai mare din judeţul Vâlcea şi din regiunea Oltenia[12]. Din anul şcolar 1999-2000, Grupul Şcolar „Constantin Brâncoveanu" Horezu a devenit şcoală reprezentativă, având dreptul de organizare a examenelor de titularizare în învăţământ, lucru ce s-a realizat pentru prima dată pe 9 august 2000.

În oraşul Horezu funcţionează, într-o clădire reabilitată şi modernizată de curând, un Club al Copiilor, în care sunt organizate activităţi extraşcolare, peste 1.100 de copii frecventând cercurile de pictură, ceramică, artă textilă, carturi, dansuri populare, fotbal, tenis de masă, ecologie, informatică şi electronică. Începând cu anul 1994, tot la Horezu funcţionează şi o şcoală postliceală sanitară, ca filială a Şcolii Postliceale „Carol Davila" din Bucureşti.

b. **Cultura populară**

„Cocoşul de Hurez" avea să cânte pentru prima oară în afara ogrăzii lui de la Horezu în zilele de 7-8 august 1971, la Călimăneşti. În cadrul Festivalului de folclor „Cântecele Oltului" a fost integrat primul „Târg al olarilor", amenajat în Parcul Ostrov de la Călimăneşti. Acesta avea să devină „Târgul Ceramicii Populare Româneşti «Cocoşul de Hurez»", cocoşul devenind atunci un mesager al artei autentice, prin vestiţii ceramişti de la acea dată: Stelian Ogrezeanu, Victor Ogrezeanu, Victor

---

[12] Ancuța Vameșu, *Microregiunea Horezu. Studiu integrat al potențialului de dezvoltare*, noiembrie 2013, p. 17.

https://biblioteca-digitala.ro

Vicşoreanu, Dumitru Mischiu, Constantin Buclescu, Dumitru Nedescu şi Ion Popa[13]. Primele trei ediţii ale acestui târg (1971, 1972 şi 1973) au avut loc la Ostrov-Călimăneşti, iar la 23-24 august 1974, când a avut loc cea de-a IV-a ediţie a târgului, „Cocoşul de Hurez" a fost adus în ograda sa străbună din Horezu, târgul fiind organizat an de an în frumosul peisaj de la „Trei Stejari", la marginea dinspre Măldăreşti a Horezului. Ajuns la 1-3 iunie 2018 la cea de-a XLVIII-a ediţie, cu participare a ceramiştilor din Franţa, Italia şi Spania, Târgul ceramicii populare româneşti de la Horezu promovează creaţia populară autentică, originalitatea şi măiestria artistică a creatorilor, calitatea stilistică şi funcţionalitatea obiectelor. De menţionat faptul că la cea de-a XX-a ediţie a acestui târg (1-3 iunie 1990) a avut loc colocviul cu tema „Evoluţia ceramicii populare şi transmiterea acestui meşteşug tinerei generaţii", specialiştii propunând ca Victor Vicşoreanu, liderul meşterilor populari din Vâlcea, să iniţieze şi să formeze noua generaţie de olari în contextul evoluţiei actuale a artei populare[14].

La numele ceramiştilor menţionaţi, se adaugă Eufrosina Vicşoreanu, Ion Vicşoreanu, familiile de olari Bâscu, Ţambrea, Iorga, Mischiu, Giubega, Paloşi, Olaru, Pietraru, Frigură şi multe altele, care au ridicat meşteşugul olăritului la rang de artă, ceramica de Hurez constituind un „laborator" al creaţiei populare contemporane. Între ei, s-a remarcat familia Vicşoreanu (Victor şi Eufrosina, cu fiul lor Ion), creatoare a „stilului Vicşoreanu", care s-a menţinut în matca tradiţiei, dar s-a remarcat prin fantezia creatoare[15]. Toţi ceramiştii din Horezu au făcut din „Cocoşul de Hurez" un brand cultural al Vâlcei şi al ţării, şi din olărit un prodigios flux al patriotismului viu, în care frământarea creatoare a meşterilor s-a împletit cu viaţa fremătândă a oamenilor. Graţie trudei şi ingeniozităţii lor, confecţionarea ceramicii de Horezu a fost declarată ca „meşteşug tradiţional unic" şi a fost înscrisă pe lista reprezentativă UNESCO a Patrimoniului Cultural Imaterial al Umanităţii, în cadrul celei de-a VII-a sesiuni a Comitetului Guvernamental pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, care a avut loc la Paris în zilele de 3-7 decembrie 2012.

Ţesăturile şi portul popular. Torsul şi ţesutul reprezintă două meşteşuguri specific feminine, care se aseamănă cu meşteşugul olăritului în două privinţe. În primul rând ele s-au dezvoltat în zona Horezului dată fiind bogăţia materiilor prime de aici (lână, păr de capră, in, cânepă, borangic, mai puţin bumbac, pe care l-au cumpărat localnicii). În al doilea rând au apărut din necesitate, pentru îmbrăcăminte şi organizarea interiorului casei, şi apoi au produs opere de artă. Este cazul mai ales al covoarelor şi al scoarţelor, ţesute mai întâi la Mănăstirea Hurezi, în realizarea cărora meşterii populari (femeile) au preluat elemente de factură orientală sau occidentală, dar le-au interpretat într-o manieră proprie, realizând obiecte de o valoare incontestabilă. Îndeosebi scoarţele aveau o importantă funcţie ornamentală în interiorul caselor ţărăneşti, fiind aşternute pe pat şi pe laviţe sau atârnate pe perete.

Portul popular este, de asemenea, în strânsă legătură cu cele două meşteşuguri, torsul şi ţesutul, având rădăcini adânci în străvechiul fond cultural traco-dacic.

---

[13] Nicolae Sârbu, *„Cocoșul de Hurez" – mesager al artei autentice,* în „Orizont", IV, nr. 861/10 august 1971, p. 3.

[14] Gheorghe Deaconu, *Cronica de sărbătoare. „Cocoșul de Hurez"*, în „Izvorașul. Revistă de cultură populară", serie nouă, II (XXIV), nr. 2/1991, Râmnicu Vâlcea, p. 28.

[15] Corina Mihăescu, *Stilul Vicșoreanu,* București, Editura Contrast, 2006, p. 80.

https://biblioteca-digitala.ro

Portul tradiţional din microzona Horezu, dacă ne referim la structura morfologică a costumului femeiesc, se prezintă în două variante: costumul cu catrinţe (zăvelci), atestat pe teritoriul Olteniei încă din epoca bronzului, şi costumul cu vâlnic, denumit în Vâlcea „opreg", a cărui vechime nu o cunoaştem, dar despre care specialiştii afirmă cu certitudine că în secolul al XIX-lea era o piesă de port frecventă, atestată în foile de zestre şi în costumul ctitorilor ţărani pictaţi în bisericile din Vâlcea[16]. Iarna, atât femeile, cât şi bărbaţii purtau cojoace cu flori, fără mâneci, numite pieptare. La ora actuală, costumul popular femeiesc mai este întâlnit în satul Urşani şi este purtat în sărbători, la biserică sau la nunţi, fiind lăsat „moştenire" de la străbunice până în zilele noastre şi păstrat cu mare cinste.

Costumul popular bărbătesc, mult mai simplu decât costumul femeiesc, se compunea din căciulă sau pălărie, cămaşă, cioareci (nădragi sau iţari), brâu, bete şi încălţăminte. Şuba şi cojocul completau costumul în anotimpul răcoros. În picioare se purtau opinci, care se legau cu curele lungi, din piele de porc sau de vită, şi aveau un moţ în vârf. La sărbători, femeile purtau în opinci „tureci" sau „călţuni", croiţi pe picior şi ornamentaţi cu găitane („flori de găitane"), sau cu cusătură pe marginea călţunilor. De menţionat faptul că în satele aparţinătoare oraşului Horezu, îndeosebi în Urşani, este prezent, sub influenţa „ungurenilor" din Vaideeni, şi costumul ciobănesc, de origine transilvăneană. Nota caracteristică a costumului ciobănesc este cromatica sobră, limitată la combinaţiile de negru şi alb.

O altă componentă a culturii tradiţionale din spaţiul horezean o constituie **folclorul**, care se caracterizează prin convieţuirea tradiţiilor păstoreşti, aduse sau induse de „ungureni" statorniciţi la Vaideeni, cu fondul autohton de factură oltenească. Folclorul vâlcean a cunoscut cristalizări specifice atât în folclorul ceremonial, al obiceiurilor din cele două cicluri, familial şi calendaristic, cât şi în folclorul literar, muzical şi coregrafic. În ceea ce priveşte folclorul ceremonial, acesta este legat de cele trei momente principale din viaţa omului: naşterea, nunta sau căsătoria şi moartea. Se mai păstrează încă obiceiurile din ciclul calendaristic, practicate mai ales de rudari: pluguşorul, sorcova, mersul cu capra, de anul nou, se colindă la Crăciun cu steaua. Când vine preotul în ajunul Bobotezei prin sat, cu botezul, fetele fură fir de busuioc, pe care îl pun noaptea sub cap ca să-şi viseze soarta. De Sfântul Gheorghe, se pun frunze de fag la poartă şi la stâlpul casei, ca semn al biruinţei primăverii asupra iernii.

La acestea se adaugă horele săteşti, organizate mai ales de sărbătorile de iarnă şi la Paşti, cu un bogat repertoriu coregrafic (dansuri olteneşti, sârba, resteul, floricica şi altele). Folclorul literar este mai sărac în zona Horezului, dar este reprezentat totuşi prin proverbe şi zicători, care concentrează experienţa de viaţă a mai multor generaţii.

c. **Instituții culturale**

Cea mai importantă instituţie culturală din Horezu poate fi considerată Casa de Cultură „Constantin Brâncoveanu". Înfiinţată în 1968, ea coordonează și astăzi activitatea culturală şi educativă a oraşului. Primul director al Casei de Cultură, Ion Bordincel, a înfiinţat aici, în 1976, Galeria de Artă Populară Contemporană Horezu, care găzduieşte o expoziţie de costume populare şi cioplituri în lemn, precum şi „recolta valorică" a Târgului „Cocoşul de Hurezi", adică piesele de ceramică premiate

[16] Nina Florea, *Croiul și ornamentația cămășii femeiești din microzona Horezu-Vâlcea,* în „Buridava. Studii și materiale", IV, Râmnicu Vâlcea, 1982, p. 218.

https://biblioteca-digitala.ro

de-a lungul anilor şi donate de meşterii populari. Casa de Cultură găzduieşte şi Biblioteca Orăşenească „Ada Orleanu", care deţine un fond de carte enciclopedică de peste 37.000 volume, din care aproximativ 3.000 sunt în limbile franceză, engleză şi germană. Tot în cadrul Casei de Cultură activează Ansamblul folcloric „Brăduleţul", care în 1976 a reprezentat România la Festivalul Internaţional de Folclor de la Zakopane-Polonia, cucerind trofeul „Toporaşul de aur", la categoria competitivă „Ansambluri autentice". După anul 1990 acest ansamblu folcloric a prezentat numeroase spectacole în străinătate, îndeosebi în Franţa, unde a realizat schimburi culturale cu colectivul artistic similar din Alençon (Normandia)[17].

2. Situația social-politică a localității până în decembrie 1989

Anul 1949 vine cu mici schimbări în administraţia „comunei" Horezu, aşa cum vedem din mai multe decizii semnate de primarul Ion Şodolescu. Gheorghe Căprăruşi demisionează la 1 februarie 1949 din funcţia de paznic câmpean[18]. Pe data de 1 martie 1949 se angajează Constantin I. Ţambrea în calitate de administrator de islaz[19]. La aceeaşi dată se angajează Constantin M. Ţoghe în calitate de paznic agricol câmpean[20]. Tot acum se detaşează Anton Dinoacă în funcţia de om de serviciu, la baia comunală, care, „conform ordinelor superioare, trebuie să funcţioneze permanent pentru a fi pusă la dispoziţia populaţiei comunei, pentru higiena şi sănătatea locuitorilor ei"[21]. La începutul acestui an se înregistrează în ţară lupte ale partizanilor din munţi, care se răzvrătesc împotriva comuniştilor şi a Securităţii. La 23 ianuarie 1949 luau fiinţă trupele de securitate, care făceau parte din Ministerul Afacerilor Interne. Încep să fie urmăriţi şi pedepsiţi sau daţi afară din servicii cei care erau denunţaţi că au fost legionari. Avem două astfel de cazuri în Horezu. Primul este înregistrat în deciziunea nr. 13 a Primăriei Horezu din 5 aprilie 1949, în care se arată: „Noi, Nicolae Ursănescu, notar-primar delegat al Comunei Horezu, Judeţul Vâlcea, având în vedere ordinele primite de la organele politice prin care ne pune în vedere că Dl. Constantin I. Ţambrea, administrator de păşuni la această Comună, să fie pus în disponibilitate pentru că susnumitul a făcut politică legionară, luând parte activă la acţiunile fostei mişcări legionare; Având în vedere că din cercetările şi constatările noastre reiese că într-adevăr susnumitul a activat înainte în fosta mişcare legionară; Având în vedere că regimul nostru de democraţie populară nu încadrează asemenea elemente, decidem ca Dl. Constantin I. Ţambrea să fie suspendat din serviciu la data de 5 Aprilie 1949, pentru motivul că a făcut politică legionară"[22]. La fel se întâmpla cu Constantin M. Ţoghe: „Se pune în disponibilitate la 5 Aprilie 1949, pentru motivul că a făcut politică legionară"[23].

Tot pe teritoriul localităţii Horezu mai exista Organizaţia de Bază PMR Romani. Din Raportul de activitate făcut de Secretarul PMR Romani pentru luna august 1949, rezultă că această organizaţie avea un număr de 33 membri. „Participă

---

[17] Doru Moțoc, *„Brăduleţul" pleacă în Franţa*, în „Curierul de Vâlcea", I, nr. 106/7 iunie 1990, p. 2.
[18] SJVlAN, Fond *Primăria Comunei Horezu*, Dosar nr. 5/1949, f. 4 verso.
[19] *Ibidem*, f. 5.
[20] *Ibidem*, f. 5 verso.
[21] *Ibidem*, f. 6.
[22] *Ibidem*, f. 10.
[23] *Ibidem*, f. 10 verso.

https://biblioteca-digitala.ro

în mod regulat [la şedinţe] 10-15, restul 5 motivaţi şi ceilalţi nemotivaţi. Şedinţele s-au ţinut aşa cum s-au dat instrucţiuni. Biroul politic se compune din tov. M. Ştefănescu secretar, A. Cârstea Cadre şi T. Postavic Organizatoric. Felul de comportare a tovarăşilor nu prea corespunde, datorită neunelii (lipsei de unitate-n.n.) dintre ei. De asemenea, neparticiparea la şedinţe la fel. Sarcinile luate nu au fost duse la bun sfârşit"[24]. Celelalte organizaţii de masă din Romani erau: 1. Sfatul Popular Romani; 2. Frontul Plugarilor; 3. Căminul Cultural; 4. ARLUS; 5 Cooperativa Romani; 6. UFDR Râmeşti – „cu o activitate foarte slabă; 6. UTM – inexistent. Nici o muncă, nici o desfăşurare de activitate din partea tineretului; 7. Sindicatul Agricol este dezorganizat complet. Nici un pic de activitate. Un refuz categoric de a-şi lua sarcina de responsabili; 8. Ocolul Silvic"[25].

O altă „realizare" a comuniştilor din Horezu au reprezentat-o întovărăşirile agricole, forme asociative ale micilor proprietari de pământuri şi de animale, care, când s-au constituit la noi, au funcţionat în paralel cu GAC-urile şi cu IAS Horezu, ale cărui baze s-au pus în anul 1959 prin comasarea unor suprafeţe de teren agricol de la populaţie şi de la marii proprietari. GAC-ul s-a transformat în GAS, fiind organizat pe fosta moşie Budurăscu, iar IAS Horezu s-a organizat în cele două ferme: ferma de stat Bela, organizată între anii 1959-1965 pe o suprafaţă de 302 ha, şi ferma Bârzoteni, înfiinţată în anul 1977 în scopul îngrăşării mieilor.

Situaţia întovărăşirilor la data de 1 decembrie 1960 era următoarea:

1. Întovărăşirea „23 August" Romanii de Jos, avea 146 de familii cu o suprafaţă totală de pământ de 565 ha, din care arabil 57, cu un fond de bază în valoare de 220.000 lei;

2. Întovărăşirea „Înfrăţirea" Romanii de Sus, cu 78 de familii, 69 ha şi 23.000 lei fond de bază;

3. Întovărăşirea „1 Mai" Urşani, cu 56 de familii, 67 ha şi cu valoarea fondului de bază de 26.000 lei[26].

Tot la data de 1 decembrie 1960, o statistică arată că satele Horezu, Bârzoteni, Olari, Ifrimeşti, Râmeşti, Tănăseşti, Lunca, Romanii de Jos, Romanii de Sus şi Urşani aveau un număr de 1.180 gospodării, din care 280 gospodării în întovărăşiri, 695 gospodării individuale şi 205 gospodării ale salariaţilor, cu o populaţie de 5.127 locuitori. Aceştia deţineau 1.374 bovine, 581 vaci, 643 porcine şi 3.910 ovine[27]. Întovărăşirea Horezu, cu cele zece sate componente, avea foarte puţin teren arabil, preponderente fiind terenurile cu păşuni, livezi şi pădure[28]. În anul 1960 se organizează şi SMA Horezu. Staţiunea a fost organizată pe specific de prestări servicii în zonă sau la CAP-urile din judeţ. Au existat secţii ale SMA Horezu la Buneşti, Tomşani şi alte localităţi. Presta şi servicii către populaţie. Dispunea în anul 1989 de 63 de tractoare şi de toată gama de maşini agricole: semănători, grape, prăşitoare, pluguri etc.

La 16 februarie 1968, Marea Adunare Naţională adoptă Legea privind organizarea administrativă a teritoriului României, prin care se revine la vechea împărţire pe judeţe. Cu această ocazie, localitatea Horezu devine oraş, comunismul punându-

[24] SJVlAN, Fond *P.C.R. Comitetul raional Horezu (1946-1947)*, Dosar nr. 37/1949, f. 5.
[25] *Ibidem*, f. 5 verso.
[26] Idem, Fond *Primăria Comunei Horezu*, Dosar nr. 2/1960, f. 18.
[27] *Ibidem*, f. 40.
[28] *Ibidem*, f. 42.

https://biblioteca-digitala.ro

şi pecetea pe dezvoltarea sa ulterioară. Consiliul Popular Provizoriu al Oraşului Horezu avea, la 1 iunie 1968, următorii salariaţi:

Nr. crt.	Numele și prenumele	Funcția	Vechimea în muncă	Studii	Apartenența politică
1.	Racoviceanu I. Ion	Secretar PCR, Președinte	19 ani	Liceul	PCR
2.	Hangiu D. Dumitru	Vicepreședinte	28 ani	Șc. Gen.	PCR
3.	Diaconu C. Carp.	Secretar	26 ani	Liceul	PCR
4.	Neagu Ilie	Statistician	21 ani	Liceul	PCR
5.	David T. Ioana	Funcționar	13 ani	SMT Agr.	PCR
6.	Lemne G. Vladimir	Șef Birou Contab.	23 ani	Gimnaziul T.	FP
7.	Stoican N. Vasile	Contabil	13 ani	Liceul	FP
8.	Pițescu C. Constantin	Casier	16 ani	Șc. Gen.	FP
9.	Andronie D. Ioana	Îngrijitoare	10 ani	5 clase	FP

Hangiu Dumitru fusese 6 ani preşedinte, iar Diaconu C. Carp avea o vechime de 14 ani în funcţia de secretar[29].

În afară de aceştia, la aceeaşi dată mai erau la Consiliul Popular Horezu următorii angajaţi (salariaţi), care nu erau prinşi în schema Comitetului Executiv: Săndulescu Ion, intendent piaţă, cu un salariu lunar de 825 lei; Puşoiu Ioana, responsabil baie, 785 lei; Dobroiu Nicolae, mecanic staţie apă, 887 lei; Brega Vasile, refugiat născut la Drepcăuţi-Hotin, îngrijitor parc, 734 lei; Leca Nicolae, îngrijitor de străzi, 734 lei; Chirioţescu Ioana, născută la Novaci, judeţul Gorj, îngrijitor străzi; Căprăruşi Constantin, șofer autospecială, 1.071 lei; Ogrezeanu Ştefan, șofer PCI, 1.286 lei, şi Dumitrache Ilie, șofer PCI, 1.286 lei salariu lunar[30]. La data de 20 iulie 1968, această schemă a cadrelor din Consiliul Popular Horezu era completată cu Dragu Mihail, născut în Măldăreşti, intendent piaţă, cu 850 lei; Tomescu Gh. Elena, arhivar, 750 lei; Mucălău Mircea, pădurar comunal, 700 lei, şi Birişi Vasile, pădurar comunal, cu un salariu de 700 de lei lunar. Dintre aceştia, 8 erau înscrişi în PCR, 12 la Frontul Plugarilor şi 1 la UTC[31].

La 4 iunie 1968, un refugiat basarabean, Tartacinăi Boris, adresa o cerere „Tovarăşului Preşedinte al Consiliului Popular Provizoriu Orăşenesc Horezu", prin care arăta că a pierdut postul de secretar dactilograf în cadrul Sfatului Popular Raional Horezu prin desfiinţarea acestuia şi astfel a fost repartizat la Direcţia Agricolă Judeţeană Vâlcea. Prin această cerere, el solicita: „Vă rog să binevoiţi a mă încadra şi pe mine într-un un post vacant la instituţia Dvs. (fie ca secretar dactilograf, registrator sau altă funcţie administrativă). Motivele pentru care cer acest lucru sunt următoarele:

[29] *Ibidem*, Dosar nr. 4/1968, f. 7.
[30] *Ibidem*, f. 11.
[31] *Ibidem*, f. 22.

https://biblioteca-digitala.ro

În comuna Horezu am părinţii mei, pe care trebuie să-i întreţin, întrucât sunt bătrâni, bolnavi şi fără nici un sprijin în afară de mine, în al doilea rând am şi eu o căsuţă în comuna Horezu. Menţionez că am vechime în câmpul muncii administrative de 22 de ani”[32].

Începând cu anul 1968, asistăm în Horezu la trecerea în proprietatea statului a unor imobile, luate în mod abuziv de către comunişti. S-a format o comisie orăşenească, alcătuită din şase membri (Racoviceanu Ion şi cu cei cu care era în Comitetul Executiv), care au trecut unele imobile „în patrimoniul statului” în mod abuziv şi fără nici o despăgubire faţă de proprietari. Locuitorului Bălănescu Ion din oraşul Horezu, care domicilia pe strada Unirii nr. 22, i se confisca parterul imobilului, în care comuniştii instalaseră biblioteca orăşenească, iar pivniţa de la subsol era închiriată cooperativei meşteşugăreşti pentru depozit de materiale[33]. Locuitoarea Bocioc Florica, domiciliată pe str. Unirii nr. 21, într-un imobil proprietate personală dobândit prin moştenire, era văduvă şi locuia singură, neavând copii. Comisia îi confisca două camere din casa în care locuia, care erau folosite ca închiriate de Cooperativa de Consum Horezu şi Cooperativa Meşteşugărească, având ca destinaţie activitatea comercială[34]. Ciucu Dumitru locuia pe str. Unirii nr. 32, într-un imobil dobândit prin moştenire. Acesta a fost de profesie avocat, iar din anul 1954 până la începutul anului 1968 a fost jurist consult la Sfatul Popular al Raionului Horezu, iar soţia sa contabilă tot în cadrul Sfatului Popular al Raionului Horezu. În postura de pensionari, fără copii şi fără părinţi pe care să-i întreţină (probabil că se legau şi de aceste aspecte comuniştii când făceau exproprieri), acestor soţi li se confiscă parterul casei în care locuiau, unde funcţionau birourile şi atelierele cooperativei meşteşugăreşti[35]. La fel se întâmpla şi cu Giurea P. Iacob, care locuia pe str. Tudor Vladimirescu nr. 12 şi care înainte de 23 august 1944 fusese comerciant, iar mai târziu magazioner la DCA, la data de 17 august 1968, când se făceau exproprierile, fiind pensionar. Acestuia i se confisca imobilul situat în str. Unirii nr. 16, atât parterul în suprafaţă de 35 mp, cât şi apartamentul de locuit, de la etaj[36].

Confiscarea imobilelor, a caselor mai mari din Horezu, era o măsură luată de comuniști împotriva așa-zișilor dușmani ai poporului (chiaburi, moșieri, comercianți), fără să se țină seama de faptul că unii dintre aceștia moșteniseră de la părinți suprafețe întinse de pământ și diferite bunuri mobile și imobile. Unul dintre cei mai înstăriți oameni din târgul Horezu la vremea anilor '60 a fost Marcea I. Gheorghe. Acesta avea în proprietate un imobil situat pe str. T. Vladimirescu nr. 11, care era închiriat pentru Banca de Stat, în care locuia și directorul băncii și care avea și o curte în suprafață de 645 mp. Totodată, el mai deținea și un imobil situat în str. T. Vladimirescu nr. 16, care era închiriat Întreprinderii de Industrie Locală pentru hotel și Cooperativei de Consum Horezu pentru restaurant, laborator cofetărie și magazii. În afară de aceste imobile, mai avea 6 magazii închiriate, amplasate pe o suprafață de 481 mp. Marcea I. Gheorghe fusese comerciant, având restaurant și hotel, cu băieții cu prăvălie și personal angajat. Pe lângă acestea, mai avea și o suprafață de teren din

[32] *Ibidem*, f. 23.
[33] *Ibidem*, Dosar nr. 6/1968, f. 11.
[34] *Ibidem*, f. 15.
[35] *Ibidem*, f. 19.
[36] *Ibidem*, f. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

care cedase statului, pe baza Decretului nr. 15/1959, 6 hectare. Mai construise încă două case, una în str. Lunca, pe care o vânduse lui Florescu I. Ion, și una în centrul orașului Horezu, unde locuia el[37].

În această situație, „Comisia Orășenească Horezu a analizat profund și cu mult simț de răspundere situația lui Marcea I. Gheorghe și propune ca imobilele din str. T. Vladimirescu nr. 11 și 16, împreună cu spațiul folosit pentru altă destinație, respectiv Banca, Restaurantul și Hotelul cu terenul pe care se găsesc amplasate să fie trecute în proprietatea statului, el având posibilitatea să locuiască împreună cu fiica sa în imobilul construit de el, care este compus din 4 camere și bucătărie[38].

Dar, acest comerciant nu a fost singura victimă căreia i s-au confiscat bunurile. Locuitoarea Mugescu Elena, domiciliată în Horezu, str. Târgului nr. 1, care deținea un imobil alcătuit din 2 nivele și 3 apartamente, avea spațiul de la parter închiriat Cooperativei Horezu pentru activități comerciale, iar o cameră de 25 mp era închiriată de ICS Loto. Acest spațiu a fost trecut în proprietate de stat[39]. Munteanu D. Ștefania, care locuia pe str. Unirii nr. 11, înainte de 23 august 1944 împreună cu soțul au fost comercianți, având magazin de manufactură și fierărie. Li s-a confiscat atât spațiul de la parter, care era destinat și folosit pentru activitate comercială ca restaurant, cu o suprafață de 252 mp, cât și apartamentul situat la etaj[40]. La fel se întâmpla cu locuitorul Stănușescu N. Moise din str. Unirii nr. 15, care avusese o prăvălie și un atelier de confecționat plăpumi[41]. Locuitorul Tomescu Gheorghe avea o casă pe str. Romani nr. 20, în care locuia, precum și una în centrul Horezului, pe str. Unirii, la parterul căreia funcționa Librăria. „Susnumitul era de profesie preot, iar soția casnică. Comisia propune ca imobilul situat la parter pe Strada Unirii Nr. 28, în care funcționează Librăria, și subsolul (pivniță), care e închiriat tot cooperativei de consum pentru depozit de mărfuri, să fie trecut în proprietatea de stat”[42]. Ultimul caz de acest fel pe care-l cunoaștem este cel al locuitorului Armășescu P. Ion, din str. T. Vladimirescu nr. 44, care avea trei copii și fusese comerciant în trecut, iar în regimul comunist era gestionar la un magazin al Cooperativei de consum Horezu. În aceeași curte avea două case, una în care locuia împreună cu soția și copiii, și alta care era închiriată. Aceasta din urmă trecea în proprietatea statului[43].

Încadrarea localităţii Horezu în categoria celor urbane a atras după sine dezvoltarea urbanistică nu numai cu numele, dar şi în fapt. Procesul de urbanizare a cunoscut trepte ascendente, nu numai în ceea ce priveşte dotarea materială, dar şi cu privire la infrastructură. S-au construit clădiri pentru unităţi publice – învăţământ, cultură, sănătate, creşă, blocuri de locuinţe cu apă caldă de la agentul termic, apă curentă în gospodăriile locuitorilor, piaţă publică, staţie PECO, toate acestea reprezentând atribute ale civilizaţiei moderne urbane.

S-a desfăşurat în ritm susţinut activitatea de reabilitare a infrastructurii. Asfaltul, care până în 1955 nu era cunoscut în Horezu decât din cele văzute în alte

[37] *Ibidem*, f. 45.
[38] *Ibidem*, f. 46.
[39] *Ibidem*, f. 55.
[40] *Ibidem*, f. 65.
[41] *Ibidem*, f. 91.
[42] *Ibidem*, f. 96.
[43] *Ibidem*, f. 159.

https://biblioteca-digitala.ro

părţi sau din auzite, în 1985 se întindea pe drumul naţional 67 pe toată raza oraşului, dar şi pe drumurile judeţene spre Vaideeni, Măldăreşti, pe drumurile comunale spre Râmeşti, Romani, Olari, Urşani, pe o lungime de 18 km, trotuarele erau amenajate pe lungime de 14.000 metri liniari, mii de metri pătraţi erau ocupaţi de spaţiile verzi şi de agrement, oraşul ajungând să fie denumit „oraşul florilor”. În parcul de la intrarea în oraş a fost amenajat un ştrand, apa potabilă captată din râurile Bistricioara şi Râmeşti ajungea la robinete în sute de gospodării, în oraş se făceau lucrări de canalizare. Dacă stăm de vorbă la ora actuală cu oamenii mai bătrâni din Horezu, dintre care unii au fost chiar membri de partid, aceştia ne spun că dacă privim în urmă, cu toate neajunsurile sale, mai ales din ultima perioadă, regimul comunist asigura fiecăruia un loc de muncă, cel care nu muncea era obligat să muncească sau să se încadreze în muncă acolo unde i se oferea. Ei spun că aproape toţi pensionarii zilelor noastre sunt cei care în regimul comunist au muncit pentru dezvoltarea României, pe care marii rechini ai tranzacţiei şi reformei au sărăcit-o.

Dar să nu uităm că localitatea Horezu a cunoscut şi Legea Marii Adunări Naţionale din 18-19 decembrie 1982, care raţionaliza consumul de alimente pe fiecare judeţ şi al cărei efect era introducerea cartelei la ulei şi zahăr, diferenţiat pe categorii: o anumită cantitate de alimente pentru locuitorii de la oraşe şi mult mai puţin pentru zonele rurale, unde exista obligaţia ca pentru acea cartelă să predea la cooperativă ouă, lapte sau să facă contract pentru porc şi viţel cu statul. Să nu uităm apoi că în anii ’80 persoane aflate în alt oraş decât cel în care aveau domiciliul nu putea cumpăra pâine din localitatea respectivă. Oamenii ocupau din timpul nopţii locuri la rând la Alimentara pentru a cumpăra o bucăţică de carne sau un litru de lapte. Criza generală a regimului comunist s-a manifestat şi mai puternic după 15 iunie 1981, când Fondul Monetar Internaţional a aprobat acordarea unui credit pe 3 ani României în valoare de 1.322 milioane dolari, pentru asigurarea echilibrului balanţei de plăţi externe. Totodată, FMI a acordat şi un credit de 203 milioane dolari în cadrul facilităţii de finanţare compensatorie, ca urmare a fluctuaţiilor de export în 1980. Atare credite au îngăduit finanţarea în continuare a industrializării forţate a ţării, cu toate urmările negative, şi asupra economiei în ansamblu şi a nivelului de trai al populaţiei. Primatul ideologic şi al modelului sovietic în viaţa economică şi socială a României va continua fără întrerupere până în decembrie 1989.

3. Viața religioasă a localității în perioada comunistă

Monumentele de arhitectură şi artă religioasă de pe teritoriul oraşului Horezu, unele foarte vechi, altele mai noi, ne ajută să înţelegem forţa de creaţie a ţăranului vâlcean, izvorâtă dintr-o credinţă puternică, ancorată în tradiţie, dar pusă în legătură şi cu marile creaţii europene din diversele epoci ale istoriei. Ele sunt şi ctitorii voievodale, dar în majoritate sunt biserici ridicate de reprezentanţi ai păturii de mijloc a societăţii rurale a vremii, ai stării a treia: boiernaşii de ţară, slujbaşii îmbogăţiţi, negustorii şi târgoveţii, clericii, cu contribuţia şi mâna de lucru a ţăranilor moşneni şi clăcaşi, pe care îi găsim prezenţi în pisaniile bisericilor din Horezu[44]. Lăcaşurile de cult ctitorite de boiernaşi şi ţărani fac din această localitate nucleul palpitant, inima unei lumi extraordinare de viaţă religioasă, de cultură şi artă creştină, care este spaţiul subcarpatic.

---

[44] Andrei Pănoiu, *Pictura votivă din nordul Olteniei (secolul XIX)*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1968, p. 9.

https://biblioteca-digitala.ro

Desigur, lăcașul de cult cel mai important din localitatea Horezu este Mănăstirea Hurezi, principala ctitorie a voievodului martir Constantin Brâncoveanu, care a dus și va duce peste veacuri faima acestor locuri. Este vorba de fapt de un ansamblu de arhitectură realizat între anii 1690-1697, care a fost înscris în Lista Patrimoniului Cultural Mondial în anul 1993 și care este alcătuit din următoarele edificii: biserica principală sau biserica mare a mănăstirii, cu hramul „Sfinții Împărați Constantin și Elena" (1690-1694); Paraclisul „Nașterea Maicii Domnului" (1696-1697); biserica bolniței, construită de doamna Marica Brâncoveanu (1696-1699); Schitul „Sfinții Apostoli", zidit în 1698 de către arhimandritul Ioan, primul egumen al mănăstirii, cu ajutorul financiar al domnitorului C-tin Brâncoveanu; schitul „Sfântul Ștefan", construit de Ștefan, al doilea fiu al domnitorului, în anii 1702-1703, la care se adaugă palatul domnesc, turnul-clopotniță de la poartă, trapeza și corpurile de chilii de pe laturile de nord, vest și sud, toate fiind înconjurate de un zid de incintă care transmite până în zilele noastre aspectul de fortăreață, de cetate medievală pe care-l are Mănăstirea Hurezi.

De remarcat faptul că autoritățile din perioada comunistă au acordat o atenție deosebită acestui ansamblu arhitectural de la Hurez, poate tocmai datorită importanței sale istorice și valorii artistice. Față de alte provincii românești, în Oltenia au existat încă din veacul al XVIII-lea forme de activitate organizată în ce privește restaurarea monumentelor istorice. Astfel, după anul 1900 a existat la Râmnicu Vâlcea și, apoi, la Craiova, un Birou (Secțiune Regională) al Comisiunii Monumentelor Istorice, care avea în atenție 24 de ansambluri mănăstirești și 411 biserici ridicate înainte de 1934 în Oltenia, considerate sub aspect juridic monumente istorice. Arhitectul Al. Referendaru a condus la Râmnicu Vâlcea respectivul birou până în anul 1925 – lucrând cu arhitectul P. Demetrescu și funcționarul Orsi Anodiste –, dată după care activitatea acestuia a fost transferată la Craiova și preluată de arhitectul I.L. Atanasescu, acesta îndeplinind-o din ianuarie 1927 până la 30 decembrie 1943[45].

Comisiunea Monumentelor Istorice alocase încă din anul 1935 suma de 165.000 lei pentru lucrările de restaurare la Mănăstirea Hurezi (acoperirea cu olane, lemnărie etc.), la care se adăugau alți 18.000 lei în 1936[46]. Următoarea restaurare importantă a avut loc după ce mareșalul Ion Antonescu a vizitat Mănăstirea Hurezi la începutul lunii august 1944, acesta luând hotărârea să se dea un milion de lei de la Președinția Consiliului de Miniștri, iar Comisiunea Monumentelor Istorice urma să facă formalitățile în timp de zece zile. Cu acest prilej, Aurelian Sacerdoțeanu, la 24 iulie 1944, propunea: aducerea maicilor de la Orhei; refacerea picturii; completarea tâmplei vechi; iar „pentru alte nevoi ale acestei mănăstiri deocamdată iau note și voi refera la timp potrivit. Numai vremea de cumpănă ce trăim să ne îngăduie aceasta"[47].

Tot la Hurezi, pictorul I. Gheorghiță găsea tâmpla de la „Sfinții Apostoli", o reală „bijuterie", într-o stare de degradare, propunând la 22 iulie 1944 restaurarea ei, în baza unui deviz de lucrări. În anul 1944 a început lucrarea de restaurare, care a durat doi ani, iar în anul următor devizul de lucrări a fost de 6.800.000 lei. Catape-

---

[45] Ioan Opriș, *Monumentele istorice din România (1850-1950),* București, Editura Vremea, 2001, p. 369.

[46] Idem, *Restaurări la monumentele istorice din Oltenia între 1850-1950,* în „Mitropolia Olteniei", XL, nr. 4/1988, p. 14, nota 29.

[47] Idem, *Monumentele istorice din România (1850-1950),* p. 36.

https://biblioteca-digitala.ro

teasma a fost completată cu icoanele lipsă și consolidată de către pictorul Ilie Dumitrescu din Costești[48]. Repararea tencuielilor la bolțile incintei principale, a porții de la intrare, a fântânii și a tencuielilor fațadelor bisericii au continuat, atingând la sfârșitul anului 1947 suma de 80 milioane lei. Nevoia împrejmuirii cu zid de piatră, tencuirea fațadelor principale la paraclis, înlocuirea olanelor la corpul de case de la poartă, grinzi noi la foișor și acoperirea cu șiță a salonului oficial erau lucrări pe care Al. Petit le raporta președintelui Comisiunii la 27 noiembrie 1948[49]. Tot Comisiunea Monumentelor Istorice, găsind schitul Sfântul Ștefan în paragină, a intervenit și a restaurat acest sfânt lăcaș între anii 1954-1958, intervenind cu fonduri atât Patriarhia Română, prin patriarhul Justinian Marina, vâlcean de-al nostru, cât și Departamentul Cultelor[50].

Regimul comunist a avut în vedere crearea cadrului juridic și a celui organizatoric pentru ocrotirea patrimoniului cultural românesc, prin înființarea Direcției Monumentelor Istorice (HCM 781/1959), fapt care a permis instituirea unui sistem național de ocrotire adecvat, compus din sectoare specializate de cercetare, evidență, proiectare și conservare-restaurare. Între lucrările mai importante – numai până în 1964 au fost restaurate 80 de obiective –, se numără și Mănăstirea Hurezi. DMI a făcut restaurări la mari ansambluri, relevantă fiind cifra de 104 șantiere de restaurare care au fost deschise între anii 1954-1974, între care s-a numărat și Mănăstirea Hurezi[51]. Despre această perioadă își și amintește Monahia Mihaela Ghișoiu de la Hurezi, care consemna la 1 aprilie 1972: „În curgerea vremii s-au făcut multe reparații acestui ansamblu arhitectonic, dar cea mai importantă și completă este ultima restaurare, care a avut loc între anii 1960-1972. Întregul complex a avut de suferit o vastă și serioasă restaurare, prin care valoarea și importanța lui crește foarte mult. S-au investit milioane de lei, pentru a readuce întregul ansamblu arhitectonic și artistic la aspectul său inițial, pentru a-l consolida, pentru a-l înfrumuseța și a-l face în întregime utilizabil și în sfârșit pentru a putea fi păstrat și prezentat la înălțimea care i se cuvine. Dar, nu numai milioane de lei s-au investit, ci și o deosebită capacitate de muncă fără preget a ostenitorilor Direcției Monumentelor Istorice și de Artă, care, ca și ctitorul Constantin Brâncoveanu, pot spune că n-au dat somn ochilor și repaus tâmplelor până la desăvârșirea acestei lucrări de mari proporții”[52].

În perioada 1960-1972 s-au reluat lucrările mai vechi executate între 1907-1912, proiectantul general al lucrărilor de restaurare fiind arhitectul Ștefan Balș, iar șeful de șantier Dan Lotru. Ștefan Balș a executat aceste lucrări într-o viziune nouă, care a fost modelată atât de filosofia „venețiană”, cât și de noi descoperiri. Operând la tencuielile, pardoseala, ferestrele și ușile reședinței voievodale o serie de adecvări de restituire a vechilor linii, arhitectul a recuperat forme și poziționări originare. La biserica mare, el a dispus înlocuirea șiței de brad cu cea de azbociment și a dezvelit

---

[48] Arhiva Protopopiatului Horezu (în continuare: APH), *Județul Vâlcea*, dosar nr. IV/1972, f. 3.

[49] I. Opriș, *Monumentele istorice din România*, p. 395.

[50] Gherasim Cristea, Episcopul Râmnicului, *Mănăstirea Horezu, candela nestinsă a ortodoxiei românești*, Râmnicu Vâlcea, Editura Conphys, 2003, p. 80.

[51] I. Opriș, *Ocrotirea patrimoniului cultural*, București, Editura Meridiane, 1986, p. 180.

[52] APH, *Județul Vâlcea*, dosar nr. 4/1972 al bisericii Sfintei Mănăstiri Hurezi, f. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

decorația de pe fațadă[53]. Despre bolnița Mănăstirii Hurezi, Monahia Mihaela Ghișoiu spunea: „Cea mai importantă și mai completă reparație ce s-a adus ansamblului «Bolnița» este cea din zilele noastre, între anii 1961-1971, în cadrul restaurărilor de la Hurezi. Suma alocată, de peste un milion de lei, s-a folosit pentru cercetarea și consolidarea ruinelor chiliilor, pentru foișor, care s-a acoperit cu șiță de azbociment și pentru repararea bisericii, căreia, pe lângă alte reparații exterioare și interioare, i s-a adăugat și învelitoare de aramă. Reconstituirea zidului de epocă cu bolovani de râu și cărămidă, în stil brâncovenesc, încheie această minunată realizare arhitectonică brâncovenească”[54].

După cum se poate observa, după aproape două decenii de stabilitate, de copiere nefastă a unor modele străine, impuse cu forța, de promovare a intoleranței și urii, a realismului socialist în literatură și artă, la care au trebuit să facă față și liderii supraviețuitori, și patrimoniul cultural a parcurs un răgaz de liberalizare, început în aprilie 1964 și încheiat, în linii generale, odată cu seismul din 4 martie 1977. Măsuri de natură juridică – reorganizarea teritorială prin reînființarea județelor în 1968, iar în anul următor Legea nr. 64/19 decembrie 1969 pentru aprobarea Decretului nr. 724/1969 privind protejarea și păstrarea bunurilor de interes național ce reprezintă valori artistice, istorice sau documentare, precum și a unor obiecte conținând metale prețioase și pietre prețioase –, inserția în structurile UNESCO și o politică mai apropiată de interesele naționale și mai deschisă în plan extern au adus unele consecințe pozitive pe seama patrimoniului cultural și al instituțiilor care îl administrează, așa cum s-a întâmplat și la Hurezi[55]. Artizanii reformării sistemului ocrotirii bunurilor culturale din România, inclusiv a încadrării dreptului național în cel internațional, pot fi considerați Vasile Drăguț, Radu Florescu, Iulian Antonescu, Aurel Moldoveanu și Ioan Opriș, iar în ceea ce privește Ministerul de Interne, colonelul Teodor Lăzărescu, respectiv dr. Lucian Ionescu de la Ministerul Justiției[56].

Din perspectiva numerică a marilor valori păstrate din perioada medievală pe teritoriul localității Horezu, A. Baltazar aprecia: „Aceste frescuri, care împodobesc atât de strălucit interiorul bisericii Hurezului, sunt, împreună cu piesele de sculptură din sobra operă arhitecturală, cele câteva tezaure de artă religioasă românească pe care vremea și oamenii, vrăjmașii cei de veci întâlniți în pomenirea artei vechi, le-au cruțat mai cu osebire”[57]. Tocmai existența acestor valori inestimabile la Hurezi a făcut ca regimul comunist să acorde o atenție deosebită acestui ansamblu de arhitectură și de artă religioasă.

La 25 iulie 1950, când are loc o nouă organizare administrativ-teritorială a țării, localitatea Horezu, ca fostă reședință de plasă, devine sediul raionului Horezu din cadrul regiunii Vâlcea, iar din 1952 al regiunii Argeș. Totodată, se conturează ideea ca aici să se înființeze centrul administrativ al Protopopiatului Horezu. La 1

---

[53] I. Opriș, *Monumentele istorice din România (1850-1950)*, p. 392, nota 100.
[54] APH, *Județul Vâlcea*, dosarul IV/1972 al bolniței Mănăstirii Hurezi, f. 3.
[55] I. Opriș, *Patrimoniul cultural național între lege și fărădelege*, București, Editura Stefadina, 2018, p. 27.
[56] *Ibidem*, p. 28, nota 30.
[57] A. Baltazar, *Frescurile de la Hurezi, Biserica cea mare*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice”, II, 2, 1909, p. 73.

https://biblioteca-digitala.ro

martie 1968 se desființează regiunile și raioanele, se revine la tradiționala organizare a țării în județe, iar localitatea Horezu este declarată oraș.

Așa se face că, în conformitate cu vechiul principiu al dreptului canonic, care prevede ca împărțirea administrativ-teritorială bisericească să urmeze pe cea administrativă a statului, Protopopiatul Horezu a căpătat un contur precis ca unitate administrativ-bisericească din anul 1968, în condițiile în care se avea de ales între localitățile Bălcești și Horezu ca sediu de Protoierie. Când s-a luat această hotărâre s-au avut în vedere eforturile depuse în anii anteriori lui 1968 pentru construirea unui sediu, timp în care administrația Protoieriei a funcționat între 1950-1960 în Horezu, într-o casă particulară cu chirie, iar între 1960-1965 la Mănăstirea Hurezi. Toate aceste eforturi au fost susținute și binecuvântate de vrednicul de pomenire Iosif Gafton, primul episcop al Eparhiei Râmnicului și Argeșului, de la 5 februarie 1949 până la 9 iunie 1984, eparhie care se întindea peste județele Vâlcea, Argeș și Olt.

Sediul Protoieriei Horezu era stabilit în curtea catedralei din târgul Horezu, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului”, sfințită la data de 8 septembrie 1946. O placă comemorativă consemna darea în folosință a sediului vechi, astfel:

„PROTOIERIA RAIONULUI HOREZU

Acest local s-a construit în anii 1964-1965, cu sprijinul Sfintei Episcopii a Râmnicului și Argeșului și cu ajutorul parohiilor din Protopopiat.

S-a inaugurat la 9 noiembrie 1965, în prezența PS EPISCOP IOSIF”.

Protopopiatul Horezu avea în componența sa, în regimul comunist, un număr de 68 de parohii, dintre care două erau considerate parohii urbane (Târgu Horezu și Horezu II), iar celelalte, în număr de 66, erau parohii rurale. În această perioadă, mai mulți preoți au îndeplinit funcția de protoiereu: Pr. Rădulescu Gh. Ioan de la Parohia Fometești, urmat de Pr. Lupescu Costică, secretar la Protoierie de la 1 februarie 1957 și protoiereu titular de la 1 aprilie 1959 până la 1 aprilie 1985, după care a urmat Pr. Dumitru Viezuianu, la ora actuală preot al comunității românești din Salzburg-Austria, precum și Pr. Victor Lepea, pentru foarte puțin timp. Aceștia au condus preoțimea din zona Horezului în condiții grele, de imixtiune a organelor Partidului Comunist și ale statului, mai cu seamă ale Ministerului de Interne și ale Departamentului Cultelor în viața Bisericii, ceea ce a determinat o serie de reacții ferme ale unor preoți care au luat poziție împotriva campaniei de persecuție a Bisericii Ortodoxe Române.

Din punct de vedere al apartenenței religioase, credincioșii din localitatea Horezu au fost și în regimul comunist și sunt și acum în majoritate ortodocși, fără să se înregistreze membri ai unor culte neoprotestante sau case de rugăciuni ale acestora. Un avantaj al acestor locuri a fost și acela că s-a păstrat proprietatea asupra pământurilor, locuitorii respectând sărbătorile religioase, spre deosebire de zonele cooperativizate de la câmpie, unde nu se ținea seama de duminici și sărbători, și unde oamenii, încetul cu încetul, s-au îndepărtat de biserică și de viața religioasă. Biserica satului a rămas, până în zilele noastre, factorul de coeziune a obștii, locul de întâlnire la slujbă, la hramul anual sau la servicii religioase (botez, cununie, înmormântare), pe care regimul comunist nu le-a putut înlătura din viața oamenilor.

În regimul comunist, lăcașurile de cult și locuitorii din Horezu au fost grupați în următoarele parohii (două urbane și una rurală):

1. Parohia urbană Târgu Horezu, aflată în centrul localității Horezu, cu trei biserici:

https://biblioteca-digitala.ro

a) Biserica parohială cu hramul „Naşterea Maicii Domnului ”, construită între anii 1927-1946 de credincioşi, prin stăruinţa preotului Brutus Mateescu, cu pictură în frescă, executată de către pictorul Artemie Avochian;

b) Biserica filială cu hramurile „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului” şi „Sfântul Ioan Botezătorul”, cunoscută sub denumirea de „Biserica din Târg” sau „Biserica Veche”, zidită din piatră și cărămidă între anii 1800-1804 și zugrăvită în 1807 de Ion Urșanu, vătaf de plai, și Constantin Covrea, ajutați de alți boiernași ai târgului Horezu. Până în 1946, când s-a dat în folosință noua biserică „Nașterea Maicii Domnului”, aceasta a fost biserica parohială a localității. După această dată, ea a fost lăsată în paragină, cu toate că era monument istoric, slujindu-se aici doar o dată pe an, în ziua hramului principal, la 21 noiembrie, cel de-al doilea hram dispărând de-a lungul timpului. În 1992 a devenit din nou biserică parohială, pentru parohia nou înființată Horezu I, fiind restaurate atât pictura, cât și acoperișul, în anii 1995-1996;

c) Biserica filială situată la intrarea în vestitul cartier al ceramiștilor, Olari, construită de marea familie de boiernași Covrea, ai cărei urmași au alcătuit „mahalaua Covrești”. Biserica a fost terminată în iunie 1826 și avea inițial trei hramuri: „Sfinții Voievozi Mihail și Gavriil”, „Sfântul Vasile cel Mare” și „Sfinții Împărați Constantin și Elena”. La ora actuală, biserica este cunoscută sub numele de „Sfântul Vasile-Covrești”, deoarece celelalte două hramuri au dispărut din tradiția credincioșilor. Paroh al acestei parohii în regimul comunist a fost preotul Lupescu Costică, hirotonisit la 1 ianuarie 1953 pe seama parohiei Urșani, cel care a îndeplinit funcția de protoiereu al Protopopiatului Horezu. Acesta a fost distins în anul 1973 cu efigia jubiliară „25 de ani de la întronizarea Prea Fericitului Patriarh Justinian”.

2. Parohia urbană Horezu II, cu trei biserici, situate în cartierele orașului Horezu de la acea vreme, și anume:

a) Biserica parohială cu hramurile „Intrarea în Biserică” și „Sfântul Ioan Botezătorul”, în cartierul Urșani, construită de același vătaf de plai Ion Urșanu în anul 1800 și zugrăvită în anii 1804-1805. În afară de cele patru monumente de zid binecunoscute din zonă (Urșani, Târgul Horezu, Slătioara-Viorești și Slătioara-Cociobești), el a ridicat, singur sau împreună cu alți boiernași sau localnici, alte cinci biserici de lemn în satele din jurul localității Horezu, toate dispărute la ora actuală. În regimul comunist, prin grija Comisiei Monumentelor Istorice, biserica de la Urșani a fost reparată în anii 1911 și 1934[58];

b) Biserica filială cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților”, situată în cartierul Bălănești, este cel mai vechi monument istoric de pe teritoriul orașului Horezu. Zidită între anii 1650-1652, pe vremea lui Matei Basarab, de către Ștefan mitropolitul Ungro-Vlahiei și pictată în anul 1658, această biserică este sfințită de ctitor pe vremea voievodului Mihnea al III-lea (1658-1659). A fost refăcută la 1859 de boierii localnici Stănică Bălănescu și Niță Prodescu, după cum stă scris în altar, deasupra ușilor împărătești. Este monument istoric și a fost reparată în 1931;

c) Biserica filială cu hramul „Sfinții Îngeri”, situată în cartierul Bârzoteni, a cărei construcție a fost începută în anul 1821 de boierul Simion împreună cu Radu

---

[58] Pr. Constantin Mănescu-Horezu, *Lăcașuri de cult ctitorite de boiernași și țărani în zona plaiului Horezu, județul Vâlcea*, în vol. jubiliar „Episcopia Râmnicului. 500 de ani de la înființare (1503-2003)”, Râmnicu Vâlcea, Editura Adrianso, 2005, p. 358.

https://biblioteca-digitala.ro

Grecu-Oteșanu și terminată în 1861, când a târnosit-o Sfântul Calinic de la Cernica, episcopul Râmnicului-Noului Severin. La ora actuală, acest lăcaș de cult mai este cunoscut în orașul Horezu cu denumirea de „Biserica Ceaușu”, deoarece un om foarte credincios, Ion P. Ceaușu, născut în 1878, deși avea o familie numeroasă, alcătuită din opt copii, în anii 1922-1923, când s-a reparat biserica, a donat cea mai mare sumă de bani, precum și o bucată de pământ pentru cimitirul și curtea bisericii. Este monument istoric și a fost reparat de mai multe ori în regimul comunist.

Paroh al acestor biserici a fost preotul Gheorghe I. Tomescu, născut la 13 mai 1911, preoțit la această parohie la 25 decembrie 1937 și duhovnic din anul 1941.

La aceste două parohii urbane se adăuga Parohia rurală Râmești, formată din satele Romanii de Jos, Romanii de Sus, Gura Râului și Râmești, care nu erau incluse încă în orașul Horezu, făcând parte din comuna Romani. Această parohie este alcătuită din patru biserici:

1. Biserica parohială cu hramul „Intrarea în Biserică a Maicii Domnului”, situată în cătunul Gura Râului sau Ifrimești, zidită din temelie cu cheltuiala preotului Filimon Angelescu, împreună cu credincioșii satului, până deasupra ferestrelor, din anul 1910 și până în 1916, dată la care lucrările au stagnat din cauza războiului de întregire a neamului românesc. În anul 1924 s-au continuat lucrările de zidărie, tencuieli, pictură, tâmplărie etc., până în anul 1943, când s-a sfințit această biserică, și anume în luna iulie 1943. După cum se poate vedea, datorită situației grele a vremii, construirea acestei biserici a durat 33 de ani.

2. Biserica filială „Sfinții Îngeri Mihail și Gavril”, fost schit al Mănăstirii Hurezi, situată în satul Romanii de Jos și ctitorită de arhimandritul Ioan, egumenul mănăstirii între 1700-1714, pentru „mahalaua Țigănia”, adică pentru robii mănăstirii. Mai târziu, biserica a fost reparată și zugrăvită, în anul 1757, de Dimitrie Zugravul, prin grija egumenului horezean Dionisie Bălăcescu[59]. În vremea voievodului C-tin Brâncoveanu, acest lăcaș de cult făcea parte din ansamblul monastiresc al Hurezului. La ora actuală servește ca biserică de mir pentru enoriașii din satul Romanii de Jos.

3. Biserica filială cu hramul „Sfinții Îngeri”, situată în satul Romanii de Sus, construită din lemn între anii 1875-1877 prin osârdia și cheltuiala lui Nicolae Popescu și a preotului Simion Popescu. A fost acoperită cu șiță până în anul 1965. Cu toate restricțiile impuse de regimul comunist, biserica a fost îngrijită și reparată de enoriași, care au acoperit-o cu tablă galvanizată.

4. Biserica filială cu hramul „Sfinții Voievozi”, construită în satul Râmești între 1896-1901, pe locul unde fusese ridicată, la 8 noiembrie 1817, o bisericuță din lemn de brad, acoperită cu șiță, de către Matache Vispescu[60]. Fiind construită tot din lemn și având doar fundația din piatră, și bisericuței de la 1901 i-a fost consolidată temelia în anul 1926, fiind atât de șubredă încât se punea problema demolării ei. O nouă resfințire, după lucrările de consolidare și repictare, avea loc la 12 octombrie 1986, prilej cu care s-a schimbat hramul de la 8 noiembrie la 14 octombrie, sărbătoarea Cuvioasei Parascheva.

[59] Radu Crețeanu, *Mari ctitori de locașuri sfinte. 2. Dionisie Bălăcescu*, în „Mitropolia Olteniei”, XXV, nr. 11-12, 1973, p. 924.

[60] Pr. I. Popescu-Cilieni, *Biserici, târguri și sate din județul Vâlcea*, Craiova, Editura Ramuri, 1941, p. 55.

https://biblioteca-digitala.ro

În regimul comunist, această parohie a avut doi preoți, tată și fiu, Filimon Angelescu și Gheorghe F. Angelescu, acesta din urmă conducând parohia până la 1 iulie 1973. El a fost urmat de preotul Dumitru N. Trăistaru și de preotul Diaconu Grigore, care era urmărit de Securitate tocmai pentru că-și făcea datoria față de biserică și de enoriașii săi. De altfel, localitatea Horezu a avut în regimul comunist preoți care au fost oameni de excepție prin vârsta, prin vigoarea și prin râvna lor față de slujirea în favoarea Bisericii și a neamului nostru românesc. Ei erau prezenți în mijlocul poporului, aveau autoritate în fața credincioșilor, fiind alături de aceștia și la muncă, și la necazuri, și la bucurii. Acești preoți s-au luptat pentru apărarea dreptei credințe, pentru propovăduirea cuvântului Evangheliei, pentru apropierea oamenilor de Dumnezeu.

La aceste biserici parohiale sau de enorie se adaugă mănăstirile, schiturile și metocurile din cuprinsul Protopopiatului Horezu, între care se situează la loc de cinste ansamblul arhitectural al Mănăstirii Hurezi, înscris în lista Patrimoniului Cultural Mondial, care a dus și va duce peste veacuri faima localității Horezu.

https://biblioteca-digitala.ro

PRIMELE MĂRCI POȘTALE CU IMAGINEA LUI NICOLAE CEAUȘESCU AU APĂRUT ÎN COREEA DE NORD

Cristian SCĂICEANU[1]

THE FIRST POSTAGE STAMPS WITH THE IMAGE OF NICOLAE CEAUSESCU APPEARED IN NORTH KOREA

ABSTRACT

Both in the interwar and in the communist period there was a custom not to issue postage stamps with living personalities. There were very few exceptions. The cult of Nicolae Ceaușescu's personality was not very present on Romanian postage stamps. The first Romanian postage stamp dedicated to the „beloved leader" appeared late, only in 1985, when the inauguration of the Danube-Black Sea Canal occasioned the issuance of a souvenir sheet that reproduced the portraits of the Ceausescu couple. Later, two more stamps appeared with the portrait of Nicolae Ceaușescu. It is a little known fact that the first postage stamp with the image of Nicolae Ceaușescu appeared in North Korea, in December 1984. The reasons that generated the ban on the sale of this stamp in Romania are unknown. The article deals with this unclear aspect of Romanian political propaganda.

Keywords: Nicolae Ceausescu, communism, personality cult, postage stamps, communist propaganda.

În timpul regimului comunist a existat o cutumă ca pe mărcile poștale emise în România să nu apară portretele persoanelor în viață. Excepțiile au fost puține: I.V. Stalin, cosmonauții sovietici și astronauții americani, Nadia Comăneci și Dumitru Prunariu[2]. Nici liderii comuniști nu au fost exceptați. Poșta Română a emis o emisiune comemorativă cu ocazia împlinirii unui an de la moartea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej în 1966, în timp ce URSS a tipărit un timbru dedicat morții liderului român chiar în anul decesului, 1965. Nici înainte de instaurarea comunismului persoanele în viață nu ilustrau timbrele românești. Excepții făceau doar regii României și membrii familiei regale. În timpul celui de Al Doilea Război Mondial au apărut câteva timbre cu portretele lui Hitler, Mussolini și Antonescu, iar după război menționăm o surprinzătoare apariție a lui Petru Groza în calitate de prim-ministru.

Revenind la perioada comunistă, constatăm că în afară de excepțiile amintite doar Nicolae și Elena Ceaușescu au fost românii care au avut privilegiul de a apărea pe mărcile poștale. În contextul cultului personalității, acest fapt nu trebuie să ne mire. Adăugăm și faptul că apariția „conducătorilor iubiți" pe mărcile poștale s-a petrecut relativ târziu, abia în 1985, când cuplul Ceaușescu apare pe colița emisiunii emise cu

[1] Doctor în istorie, Banca Națională a României, București;
e-mail: cristianscaiceanu@gmail.com.

[2] Pe marca poștală dedicată evenimentului nu apare numele lui Dumitru Prunariu ci numai sintagma „zborul româno-sovietic", iar Dumitru Prunariu cu greu poate fi recunoscut în cele două portrete de cosmonauți prezente pe timbru.

https://biblioteca-digitala.ro

ocazia inaugurării Canalului Dunăre-Marea Neagră. Ulterior au mai apărut câteva timbre dedicate lui Nicolae Ceaușescu[3].

În contextul enunțat mai sus, interzicerea circulației pe teritoriul României a unei mărci poștale cu chipul lui N. Ceaușescu pare o secvență din ecranizarea unei piese de teatru absurd[4]. Și totuși acesta este adevărul! La 30 decembrie 1984 administrația poștală din RPD Coreeană a pus în circulație o emisiune de mărci poștale dedicată vizitei de stat întreprinse de președintele Kim Il Sung[5] în unele țări socialiste. Seria este formată din trei colițe, care grupează câte 1 timbru (vizita în China), 3 timbre (vizita în Ungaria, Bulgaria și România) și 4 timbre (vizita în URSS, Polonia, Germania de Est și Cehoslovacia). Pe fiecare din mărcile colițelor care compun seria apare Kim Il Sung și liderul politic din țara respectivă. Astfel, pe marca poștală dedicată vizitei în România apar N. Ceaușescu și președintele nord-coreean.

Din motive încă necunoscute, cele 50 serii importate de Rompresfilatelia din RPD Coreeană nu au primit avizul „Bun de difuzare" pe piața filatelică internă[6], care trebuia eliberat de Comisia Filatelică. În baza Decretului Consiliului de Stat nr. 42 din 6 februarie 1985, în cadrul Ministerului Transporturilor și Telecomunicațiilor funcționa Comisia Filatelică, care avea – printre altele – și rolul de a „aviza asupra punerii în vânzare pe piața internă filatelică a timbrelor importate de întreprinderea Rompresfilatelia"[7].

Comisia Filatelică avea un rol consultativ, avizele ei fiind supuse aprobării ministrului Transporturilor și Telecomunicațiilor. Componența Comisiei Filatelice, care era stabilită prin ordin al ministrului Transporturilor și Telecomunicațiilor[8], și atribuțiile ei, pun în evidență faptul că această comisie nu era decât executantul tehnic al unui for decizional superior. Bănuim că acesta ar fi fost Consiliul Culturii și Educației Socialiste.

Acest aviz dădea dreptul la vânzarea respectivelor timbre colecționarilor din România. Ar fi interesant de aflat dacă la cumpărarea timbrelor din RPD Coreeană a fost nevoie de vreun aviz. Importul de timbre din Coreea de Nord era singura modalitate de introducere pe piața românească a timbrelor din această țară, schimburile între colecționarii din cele două țări fiind inexistente. În mod evident avem de a face cu o cenzură mascată. Datorită faptului că subiectul mărcii poștale în cauză – portretele celor doi lideri comuniști, Nicolae Ceaușescu și Kim Il Sung –, era extrem

---

[3] După 1990 și mai ales după 2004 lucrurile s-au schimbat radical, un mare număr de artiști și sportivi în viață și-au găsit locul pe mărcile poștale românești. S-a diminuat astfel importanța apariției unei personalități pe mărcile poștale

[4] Cazul timbrelor coreene cu portretul lui Nicolae Ceaușescu a mai fost prezentat de autorul acestor rânduri, sub o formă restrânsă, în *Cenzurarea unor mărci poștale în România între 1985 și 1989*, în Sorin Liviu Damean *et alii* (coordonatori), „Permanențele istoriei. Profesorul Corneliu-Mihail Lungu la 70 de ani", Târgoviște, Editura Cetatea de Scaun, 2013, p. 777-792.

[5] Kim Il-Sung (1912-1994), „Marele Lider" al poporului nord-coreean, supranumit și „Președintele Etern" al RPD Coreene, este cunoscut în România, în perioada comunistă, sub numele de inspirație sovietică Kim Ir-Sen.

[6] Arhiva Băncii Naționale a României (în continuare: Arh.BNR), Fond *Circulație Bănească*, dosar nr. 2/1990, f. 145.

[7] Anexa nr. 1 la Decretul Consiliului de Stat nr. 42 din 6 februarie 1985 (*Ibidem*, f. 110-111).

[8] Ordinul ministrului Transporturilor și Telecomunicațiilor nr. 193 din 3 februarie 1989 pentru numirea Comisiei Filatelice (*Ibidem*, f. 107-109).

https://biblioteca-digitala.ro

de important, suntem convinși că decizia de cenzurare a fost luată la cel mai înalt nivel posibil.

Cenzurarea unei mărci poștale cu portretul lui Nicolae Ceaușescu este fără îndoială un fapt inedit. Motivele care au stat la baza acestei decizii ne sunt necunoscute. Cel mai plauzibil pare a fi grupajul de mărci poștale în cele trei colițe ale emisiunii, care sugerează cel puțin două categorii de importanță acordată vizitelor de stat și implicit a liderilor politici întâlniți cu această ocazie. China beneficiază singură de o coliță, pe când restului de 7 state europene le sunt alocate două colițe. Una din colițe grupează vizitele din Ungaria, Bulgaria și România – țări ce pot fi considerate cu oarecare aproximație ca fiind în sudul Europei –, iar a doua coliță cuprinde țările din centrul continentului: URSS, Polonia, Germania de Est și Cehoslovacia.

Este posibil ca N. Ceaușescu să nu fi tolerat includerea sa în categoria a II-a. Un alt motiv posibil este că până la acea dată N. Ceaușescu nu figurase niciodată pe mărcile poștale românești și nu a dorit ca această onoare să-i fie făcută de un stat străin, la „pachet" cu alți lideri comuniști, și nu de către România. Prima marcă poștală românească cu portretul lui N. Ceaușescu a apărut relativ repede după episodul nord coreean, în 1985. O altă posibilitate ar fi aceea ca un detaliu al timbrului să fi fost considerat neconvenabil pentru imaginea lui N. Ceaușescu. Ipoteza rămâne pur teoretică, nefiind identificat un astfel de detaliu.

După ce Comisia Filatelică, în urma unor „indicații superioare", a decis să nu acorde avizul de difuzare în rețeaua comercială internă a celor 50 serii de mărci poștale, s-a pus problema ce se va întâmpla cu aceste timbre. Ministrul Transporturilor și Telecomunicațiilor, Vasile Bulucea, a solicitat, prin nota nr. 137/1350/7 iunie 1985, adresată secretarului CC al PCR, Petru Enache, aprobarea pentru depozitarea acestei emisiuni în „Tezaurul Național de Timbre", care funcționa în acea perioadă în cadrul Băncii Naționale a României. Pe solicitare există aprobarea lui Petru Enache, un simplu DA, urmat de semnătură. Interesant este că în notă nu se face referire la faptul că emisiunea nu a primit avizul de difuzare pe piața internă, se evită menționarea explicită că pe timbre apare și portretul lui Nicolae Ceaușescu și, mai mult decât atât, se prezintă emisiunea ca o raritate care merită să fie păstrată în cele mai bune condiții: „Pe timbrele respective sunt reproduse, alături de portretul tovarășului Kim Ir Sen, portretele conducătorilor de partid și de stat din toate țările vizitate. Având în vedere cantitatea redusă (150 bucăți[9]) vă propunem și vă rugăm să aprobați ca întreaga emisiune să fie predată Tezaurului Național de Timbre al Republicii Socialiste România"[10].

Pare foarte curioasă implicarea unor înalți demnitari ai regimului comunist, precum ministrul Transporturilor și Telecomunicațiilor și secretarul cu probleme de propagandă al CC al PCR.[11] Obiectul intervenției (niște serii de mărci poștale), cât și

[9] Cantitatea menționată, 150 de timbre, se referă la faptul că fiecare din cele 50 de serii conține câte 3 timbre.

[10] Arh.BNR, Fond *Circulație Bănească*, dosar nr. 2/1990, f. 143.

[11] Petru Enache (1934-1987), de profesie strungar, absolvent al Academiei de Științe Economice din București, secretar cu probleme a propagandă al CC al PCR (Florica Dobre-coord., *Membrii CC al PCR: 1945-1989. Dicționar*, București, Editura Enciclopedică, 2004). Moartea sa este considerată de unele surse suspectă (https://www.viata-medicala. ro/opinii/sindromul-burnout-sau-o-moarte-ajutata-7921 – accesat: 17.08.2020).

https://biblioteca-digitala.ro

valoarea lor (477,08 lei) sunt insignifiante și nu justifică implicarea unor persoane cu funcții atât de înalte în ierarhia comunistă. Doar prezența lui N. Ceaușescu pe mărcile poștale în cauză poate explica necesitatea unor aprobări așa de înalte. În mod normal, ministrul Transporturilor și Telecomunicațiilor trebuia să valideze deciziile Comisiei Filatelice. Portretul lui N. Ceaușescu pe mărcile în cauză l-a determinat pe ministru să ia o decizie și s-a adresat secretarului cu probleme de propagandă al CC al PCR. Ar fi interesant de aflat dacă acesta l-a informat sau nu pe Nicolae Ceaușescu. Bănuim că da și că decizia finală i-a aparținut lui N. Ceaușescu.

După ce a fost obținută aprobarea secretarului CC al PCR, Rompresfilatelia, prin adresa 11.740 din 19 septembrie 1985, a predat timbrele Băncii Naționale a României, pentru care a solicitat plata sumei de 477,08 lei[12]. Abia la 7 octombrie 1985 s-a încheiat episodul timbrelor coreene, atunci când Direcția Circulației Bănești din cadrul Băncii Naționale a României solicita, prin adresa internă nr. III/2.635, Direcției Contabilitate virarea sumei de 477,08 lei în contul Rompresfilatelia, având confirmarea gestionarului Tezaurului Național de Timbre că mărcile poștale au fost predate[13].

În ultimul deceniu al comunismului, în România au mai fost situații când Comisia Filatelică nu a avizat comercializarea unor mărci poștale importate de Rompresfilatelia din unele țări socialiste. Au fost cazurilor unor mărci din RP Ungară, RP Polonă și URSS. Motivele interzicerii comercializării sunt neclare în unele cazuri, iar în altele mărcile nu respectau „adevărul istoric”, conform formulei întâlnită în documentele care se referă la aceste interziceri. În niciunul din cazuri nu s-a mai ajuns însă la aprobarea secretarului cu probleme de propagandă pentru depozitarea lor în Tezaurul Național Filatelic care funționa pe atunci la BNR, cu toate că banca centrală a solicitat acest fapt. Doar în cazul timbrelor coreene a fost necesară o aprobare de la CC al PCR și acest lucru demonstrează riscurile interzicerii comercializării unor timbre pe care apărea conducătorul statului.

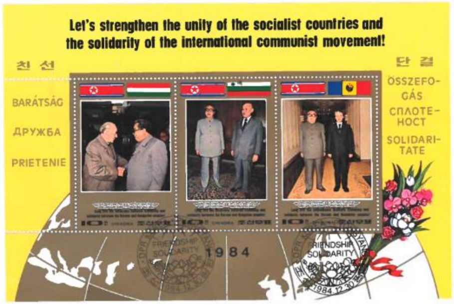

[12] Arh.BNR, Fond *Circulație Bănească*, dosar nr. 2/1990, f. 145.
[13] *Ibidem*, f. 144.

https://biblioteca-digitala.ro

MEDIUL INTERN DE SECURITATE[1]

Theodora MĂRCULEȚ[2]

INTERNAL SECURITY ENVIRONMENT

ABSTRACT

The current security environment is stable. Romania's membership of the North Atlantic Alliance and the European Union has played and continues to play a key role in this regard. The essential components of the internal security environment are the political, economic, military, cultural and environmental fields.

Keywords: internal security environment, political, economic, military, cultural and environmental fields.

Mediul actual de securitate este unul stabil. Apartenența României la Alianța Nord-Atlantică și la Uniunea Europeană a jucat și joacă un rol esențial din acest punct de vedere. Componentele esențiale ale mediului de securitate intern sunt domeniile politic, economic, militar, cultural și al mediului înconjurător. Abordarea lor constituie subiectul prezentului studiu.

Politic. Apartenența României la NATO, organizație care asigură apărarea și securitatea spațiului euro-atlantic, reprezintă garanția preluării și introducerii valorilor pe care s-a constituit Alianța Nord-Atlantică. Prin aderarea României la NATO a fost asigurată stabilitatea și protecția necesare desfășurării proceselor de transformare a societății românești[3].

Calitatea de stat membru NATO şi UE a României, se precizează în „Carta Albă a Apărării", „a determinat schimbarea rolului şi misiunilor forţelor armate"[4]. Ca urmare, statului român i se oferă posibilitatea „participării active la stabilizarea unor zone fierbinți" de pe glob, prin „îndeplinirea unor misiuni asumate"[5]. În acest context, se apreciază în „Carta Albă a Apărării", „primul obiectiv al politicii de apărare a României vizează dezvoltarea şi optimizarea capabilităţilor de apărare, condiţie esenţială în vederea implementării şi îndeplinirii celorlalte obiective asumate"[6]. În consecință, „scopul fundamental îl reprezintă realizarea unor capabilităţi credibile, flexibile şi eficiente, destinate descurajării unei agresiuni împotriva României şi

---

[1] Prezentul studiu reprezintă o prelucrare a capitolului omonim din disertația pentru obținerea titlului de master a autoarei, susținută în anul 2019.

[2] București; e-mail: theodoramarculet@gmail.com.

[3] Nicolae Dolghin, Alexandra Sarcinschi, Mihai-Ștefan Dinu, *Riscuri și amenințări la adresa securității României. Actualitate și perspectivă*, București, Editura Universității Naționale de Apărare, 2004, p. 25.

[4] *Carta Albă a Apărării. România*, București, 2015, p. 17.

[5] N. Dolghin, Alexandra Sarcinschi, M.-Șt. Dinu, *op. cit.*, p. 25.

[6] *Carta Albă a Apărării*, p. 16.

https://biblioteca-digitala.ro

articulării unui răspuns adecvat la provocările actuale şi viitoare ale mediului de securitate”[7].

Calitatea de membru UE a României a atras după sine o serie de efecte politice. Acestea vizează aspecte ale modernizării și adaptării la globalizare. Unul dintre aceste efecte este reprezentat de eventuala influență a UE asupra suveranității. Între direcțiile în care România trebuie să acționeze cu precădere în calitate de stat membru al UE, în vederea asigurării succesului integrării, se numără: implementarea aquis-ului comunitar, respectarea legilor, combaterea corupției și participarea în diferite structuri instituționale multinaționale[8].

Abordarea problemei suveranității naționale este imperios a fi făcută în consens cu direcțiile de acțiune în politica de securitate națională. Necesitatea elaborării unei politici de securitate coerente este dictată de o serie de factori, precum: să asigure guvernului posibilitatea de a aborda toate amenințările într-o manieră coerentă; să crească eficiența sectorului de securitate prin optimizarea contribuțiilor tuturor structurilor responsabile din acest domeniu; să vegheze la aplicarea politicii; să construiască consensul pe plan intern; să întărească încrederea și cooperarea la nivel regional și internațional[9].

În funcție de documentele încheiate între NATO și UE, accentul se pune, mai ales, pe aspectele externe ale suveranității naționale. Scopul este acela de a crește capacitatea de reglare a mecanismelor economice și politice, spre a oferi un grad sporit de coerență și eficiență[10]. De altfel, un transfer de suveranitate către UE vizează îndeosebi componenta politico-economică, dar acceptarea ei de către populație va deveni o importantă provocare[11].

În altă ordine de idei, abordarea suveranității naționale de către România, în consens cu direcțiile de acțiune în politica de securitate națională, trebuie să vizeze îndeplinirea obiectivelor propuse. „Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2015-2019” stabilește trei obiective importante: asigurarea securității cetățenilor români oriunde s-ar afla ei; apărarea valorilor, intereselor și simbolurilor care o definesc, bunurile naționale și resursele naturale, precum și instituțiile care o reprezintă, prioritare fiind domeniile educației, sănătății, protejării patrimoniului, a mediului înconjurător, susținerea domeniilor de excelență; contribuția la menținerea securității colective și la promovarea democrației și libertății[12].

Provocării generate de problema transferului de suveranitate i se adaugă riscul unui val de scepticism determinat de costurile integrării, în raport cu beneficiile resimțite după o anumită perioadă de timp. În prezent, acest val de scepticism se află în creștere. Un eurobarometru, realizat de Institutul Kantar la solicitarea Parlamentului European, arată că pentru **prima oară după aderarea la Uniunea Europeană,**

---

[7] *Ibidem*, p. 15-16.
[8] N. Dolghin, Alexandra Sarcinschi, M.-Șt. Dinu, *op. cit.*, p. 25.
[9] Ina Raluca Tomescu, *National Security Policy - Actuality and Perspective*, în „Annals of the «Constantin Brâncuși» University of Târgu Jiu. Letter and Social Science Series”, Supplement 2/2015, p. 35.
[10] N. Dolghin, Alexandra Sarcinschi, M.-Șt. Dinu, *op. cit.*, p. 26.
[11] *Ibidem*.
[12] *Strategia Națională de Apărare a țării pentru perioada 2015-2019. O Românie puternică în Europa și în lume*, București, 2015, p. 4.

https://biblioteca-digitala.ro

în anul 2007, „mai puțin de jumătate dintre români, respectiv doar 47%, cred că a fi membru al UE este un lucru bun, spre deosebire de media europeană aflată la 57 de procente (s.n.). Totodată, față de precedentul barometru, din martie 2017, numărul românilor care cred că a fi membru al UE este un lucru bun a scăzut cu șase procente. În același timp, a crescut numărul celor care cred că e un lucru rău calitatea de membru UE, de la 15% în primăvară, la 18 procente în prezent. Comparativ, media europeană a celor care privesc negativ calitatea de membru e mult mai mică, respectiv este la 12%, în scădere de la 14%”[13].

Rolul determinant în evitarea apariției unor asemenea riscuri revine unei scene politice stabile. În prezent, din punct de vedere politic, mediul intern de securitate se caracterizează ca fiind unul stabil.

Social. Mediul intern de securitate se confruntă și cu o serie de riscuri sociale. În România, asemenea celorlalte societăți post-industriale, modernizarea economică și socială se constituie în principalul factor generator de riscuri sociale.

Evoluția populației reprezintă un factor care poate crea probleme la adresa securității. În acest context, demografia devine unul dintre cei mai importanți factori cu efect asupra securității României. Cele mai afectate categorii sociale sunt femeile, tinerii și cei aflați în afara sau la marginea pieței muncii[14].

La nivel mondial se manifestă o serie de tendințe cu posibile efecte semnificative asupra securității naționale, regionale și globale: scăderea ratei fertilității în țările în curs de dezvoltare, urbanizarea rapidă și masivă, și fluxurile migraționiste[15]. România se numără și ea între statele în care se dezvoltă asemenea tendințe. Potrivit datelor statistice, la recensământul din 2002 populația stabilă a României număra 21.680.974 locuitori[16], la cel din 2011 era de 20.121.641 locuitori, cu 1.559.333 mai puțini decât la recensământul anterior (7,2%)[17], pentru a coborî la 1 iulie 2015 la 19.819.697 locuitori, cu 1.861.277 mai puțini decât în 2002 și cu 301.944 decât în 2011[18].

Analiza evoluției populației României pe grupe de vârstă confirmă că procesul de îmbătrânire demografică continuă și chiar a înregistrat o accentuare. Grupa de vârstă 0-14 ani număra la recensământul din 2002 un număr de 3.820.512

---

[13] *Crește euroscepticismul la români: mai puțin de 50% cred că aderarea la UE a fost un lucru bun*, în: http://www.romaniacurata.ro/creste-euroscepticismul-la-romani-mai-putin-de-50-cred-ca-aderarea-la-ue-a-fost-un-lucru-bun/ (accesat: 23.03.2019).

[14] N. Dolghin, Alexandra Sarcinschi, M.-Șt. Dinu, *op. cit.*, p. 27-28.

[15] *Ibidem*, 28.

[16] *Recensământul populației și al locuințelor, 18-27 martie 2002*, vol. I: *Structura demografică*, București, Institutul Național de Statistică, 2003, Tabel 1: „Populația la recensămintele din anii 1948, 1956, 1966, 1977, 1992 și 2002 – județe și medii”, p. 1.

[17] *Recensământul populației și al locuințelor, 20-31 octombrie 2011*, vol. I: *Populația stabilă (rezidentă) – structura demografică*, București, Institutul Național de Statistică, 2013, Tabel 1: „Populația la recensămintele din anii 1948, 1956, 1966, 1977, 1992, 2002 și 2011 – categorii de localități și județe”, p. 1; *Rezultatele definitive ale Recensământului populației și al locuințelor – 2011 (caracteristici demografice ale populației)*, p. 1, în: www.recensamant romania.ro/wp.../07/REZULTATE-DEFINITIVE-RPL_2011.pdf (accesat: 23.03.2019).

[18] *Repere economice și sociale regionale: Statistica teritorială*, București, Institutul Național de Statistică, 2017, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

locuitori[19], iar la recensământul din 2011 un număr de 3.189.646 locuitori, cu 630.866 mai puțini decât la recensământul anterior[20]. Grupa de vârstă 15-59 de ani a fost în 2002 de 13.667.247 locuitori[21], iar în 2011 de 12.439.965 locuitori, cu 1.227.282 mai puțini[22]. Grupa de vârstă 60-75 și peste era în 2002 de 4.193.215 locuitori[23], iar în 2011 de 4.492.030 locuitori, cu 298.815 mai mult decât la recensământul anterior[24].

Populația feminină, cuprinsă între 15 și 49 de ani, respectiv contingentul feminin fertil a scăzut de la 5.556.720 de persoane, înregistrate la recensământul din 2002[25], la 4.732.837 persoane în 2011, adică cu 823.883 de persoane mai puțin[26]. Deosebit de îngrijorător este faptul că, potrivit recensământului din 2002, din rândul contingentului feminin fertil un număr de 2.101.569 persoane, adică peste 37,82%[27], iar conform recensământului din 2011, un număr de 1.827.227 de persoane, respectiv peste 38,60% nu au născut copii vii[28].

Pe termen lung, asemenea tendințe determină îmbătrânirea populației, depopularea, reducerea dramatică a forței de muncă și degradarea calității ei. Ca urmare, pentru menținerea unor indicatori economici acceptabili este posibil să se apeleze la importul de forță de muncă, ceea ce ar putea conduce la apariția altor riscuri pentru societatea românească[29].

Ca principale consecințe ale evoluției demografice pot fi identificate: scăderea calității vieții, inegalitățile și excluderea socială, creșterea numărului locuitorilor care trăiesc sub pragul sărăciei. Riscurile și amenințările la adresa securității naționale se pot materializa în: creșterea gradului de intoleranță și afectarea solidarității sociale,

[19] *Recensământul populației și al locuințelor, 18-27 martie 2002*, vol. I, Tabel 14: „Populația pe sexe și grupe de vârstă – regiuni, județe și medii”, p. 1-2.

[20] *Recensământul populației și al locuințelor, 20-31 octombrie 2011*, vol. I, Tabel 2: „Populația stabilă pe sexe și grupe de vârstă – categorii de localități, regiuni de dezvoltare și județe”, p. 1.

[21] *Recensământul populației și al locuințelor, 18-27 martie 2002*, vol. I, Tabel 14: „Populația pe sexe și grupe de vârstă – regiuni, județe și medii”, p. 1-2.

[22] *Recensământul populației și al locuințelor, 20-31 octombrie 2011*, vol. I, Tabel 2: „Populația stabilă pe sexe și grupe de vârstă – categorii de localități, regiuni de dezvoltare și județe”, p. 1.

[23] *Recensământul populației și al locuințelor, 18-27 martie 2002*, vol. I, Tabel 14: „Populația pe sexe și grupe de vârstă – regiuni, județe și medii”, p. 2.

[24] *Recensământul populației și al locuințelor, 20-31 octombrie 2011*, vol. I, Tabel 2: „Populația stabilă pe sexe și grupe de vârstă – categorii de localități, regiuni de dezvoltare și județe”, p. 1.

[25] *Recensământul populației și al locuințelor, 18-27 martie 2002*, vol. I, Tabel 25: „Populația feminină de 15 ani și peste, pe vârste și numărul copiilor născuți vii – județe și medii”, p. 1.

[26] *Recensământul populației și al locuințelor, 20-31 octombrie 2011*, vol. I, Tabel 6: „Populația feminină de 15 ani și peste, pe grupe de vârstă, după statutul activității curente, starea civilă și numărul copiilor născuți-vii – câți”, p. 1.

[27] *Recensământul populației și al locuințelor, 18-27 martie 2002*, vol. I, Tabel 25: „Populația feminină de 15 ani și peste, pe vârste și numărul copiilor născuți vii – județe și medii”, p. 1.

[28] *Recensământul populației și al locuințelor, 20-31 octombrie 2011*, vol. I, Tabel 6: „Populația feminină de 15 ani și peste, pe grupe de vârstă, după statutul activității curente, starea civilă și numărul copiilor născuți-vii – câți”, p. 1.

[29] N. Dolghin, Alexandra Sarcinschi, M.-Șt. Dinu, *op. cit.*, p. 30.

https://biblioteca-digitala.ro

scăderea inacceptabilă a nivelului de siguranță a cetățeanului, inițierea unor manifestări radicale și extremiste, intensificarea fenomenului imigraționist[30].

Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2015-2019 stabilește pentru dimensiunea educațională, de sănătate, socială și demografică următoarele direcții de acțiune: conturarea unui amplu proiect național de educație, care să asigure mecanisme de planificare pe programe, proiecte și performanță; stimularea cercetării științifice, în corelație cu sistemul de educație, ca demers esențial pentru înțelegerea naturii amenințărilor și provocărilor actuale; dezvoltarea culturii de securitate, inclusiv prin educație continuă, care să promoveze valorile, normele, atitudinile sau acțiunile care să permită asimilarea conceptului de securitate națională; creșterea capacității de reacție a sistemului de sănătate publică în cazul apariției unor pandemii sau situații de urgență; modelarea sistemului de sănătate prin situarea pacientului/ cetățeanului în centrul acestui sistem; corelarea politicilor privind piața muncii cu cele din educație și sănătate, în vederea sprijinirii proceselor de dezvoltare durabilă; adoptarea unor măsuri coerente care să vizeze diminuarea gradului de deteriorare a situației demografice și reducerea disparităților de dezvoltare la nivel teritorial[31].

Economic. Din punct de vedere economic, România s-a confruntat cu problema revigorării economice. Reforma economică întreprinsă a avut efecte negative diferite la nivelul statului: regiunea cea mai săracă, respectiv a Moldovei, a resimțit mai profund efectele restructurării decât regiunea Transilvaniei[32].

În prezent, economia românească se caracterizează prin progrese evidente în direcția economiei de piață. O serie de elemente-cheie ale procesului de reformă au făcut posibilă această evoluție. În rândul lor pot fi incluse liberalizarea prețurilor, liberalizarea comerțului exterior, dezvoltarea sectorului economic privat, restructurarea și privatizarea întreprinderilor de stat, dezvoltarea unei piețe financiare libere și a unui sistem bancar stabil, modernizarea sistemului de taxe și impozite[33].

În domeniul economic, măsurile politico-administrative în sprijinul încurajării și sprijinirii mediului de afaceri a condus la dezvoltarea apreciabilă a sectorului economic privat. În prezent, acestuia îi revine un rol însemnat la creșterea PIB-ului. Dezvoltarea sectorului privat s-a dovedit destul de dificilă în unele domenii ale sectorului industrial, îndeosebi cel minier și energetic. Amploarea maximă a dezvoltării sectorului privat s-a produs în domeniul serviciilor[34].

O serie de domenii precum dezvoltarea și modernizarea, precum și a rețelelor de infrastructuri auto și feroviare continuă să rămână deficitare. Acest lucru poate genera o serie de riscuri și de amenințări la adresa populației și a securității naționale.

Potrivit „Strategiei Naționale de Apărare a Țării pentru perioada 2015-2019”, se stabilesc pentru dimensiunea economică și energetică a acesteia următoarele direcții de acțiune: promovarea liberei inițiative și protejarea proprietății private; asigurarea cadrului concurențial și a competitivității prin diminuarea factorilor care afectează buna funcționare a mediului de afaceri; asigurarea transparenței piețelor autohtone și capacității de funcționare interconectată cu cele externe; asigurarea secu-

---

[30] *Ibidem*.

[31] *Strategia Națională de Apărare 2015-2019*, p. 23.

[32] N. Dolghin, Alexandra Sarcinschi, M.-Șt. Dinu, *op. cit.*, p. 32-33.

[33] *Ibidem*, p. 33.

[34] *Ibidem*, p. 33-34.

https://biblioteca-digitala.ro

rităţii energetice prin adaptarea operativă şi optimizarea structurii consumului de resurse energetice primare, creşterea eficienţei energetice, dezvoltarea proiectelor menite să asigure diversificarea accesului la resurse, creşterea capacităţii de interconectare şi a competitivităţii, inclusiv prin implementarea obiectivelor Uniunii Energetice: promovarea unor politici care să asigure reducerea decalajelor de dezvoltare dintre diferitele regiuni ale ţării; dezvoltarea şi modernizarea reţelelor de infrastructuri; consolidarea capitalului autohton; prevenirea şi contracararea factorilor generatori de riscuri la adresa securităţii alimentare a populaţiei şi securităţii mediului[35].

Cultural. În prezent, spaţiul cultural românesc, asemenea celui european, se caracterizează prin manifestarea a două tendinţe: tendinţa accentuată spre modernitate şi efortul de conservare a tradiţiilor naţionale. Ambele tendinţe evoluează în paralel[36].

România nu a fost ferită de tensiunile şi crizele de natură culturală (etnice, religioase sau etnico-religioase), care s-au manifestat în regiune. România a reuşit însă elaborarea unor formule eficiente care să asigure implementarea cu succes a unor politici în domeniul minorităţilor etnice sau religioase.

În prezent, pe plan intern poate fi identificat un triunghi de factori – politic, etnic şi religios. Normele stabilite şi canalele de comunicare şi interacţiune în cadrul acestuia au permis constatarea că vulnerabilităţile, riscurile şi ameninţările de natură culturală, îndeosebi cele etnico-religioase, sunt reduse. Au contribuit la aceasta o serie de factori, între care politica de deschidere către minorităţi şi solida relaţie de cooperare ecumenică stabilită la nivelul tuturor confesiunilor religioase din România. În aceste demersuri, România a beneficiat de suportul unor caracteristici definitorii, precum: continuitatea istorică a instituţiilor statului; o puternică omogenitate etno-religioasă; toleranţa religioasă; mentalitatea populaţiei consecvent antiextremistă, uneori cu accente conservatoare moderate; vocaţia europeană autentică[37].

Militar. Aderarea României la NATO (2004) şi la UE (2007) a asigurat statului român un mediu de securitate stabil. În această calitate, România şi-a concentrat eforturile din domeniul militar în direcţia reformării şi a modernizării sistemului militar pentru asigurarea interoperabilităţii cu celelalte armate ale statelor membre.

În etapa actuală, obiectivele politicii de apărare pentru perioada 2015-2019 sunt: dezvoltarea capabilităţilor de apărare robuste; creşterea credibilităţii strategice în cadrul NATO şi al UE; consolidarea parteneriatelor strategice, în mod deosebit cu SUA; dezvoltarea relaţiilor de cooperare internaţională în plan bilateral, regional şi în cadrul organizaţiilor internaţionale; sprijinirea altor autorităţi publice în gestionarea situaţiilor de urgenţă[38].

Primul obiectiv al politicii de apărare a României vizează dezvoltarea şi optimizarea capabilităţilor de apărare. Atingerea acestui obiectiv se va realiza prin implementarea prevederilor „Programului privind transformarea, dezvoltarea şi înzestrarea Armatei României până în anul 2027 şi în perspectivă[39].

---

[35] *Strategia Naţională de Apărare 2015-2019*, p. 21.
[36] N. Dolghin, Alexandra Sarcinschi, M.-Şt. Dinu, *op. cit.*, p. 36.
[37] *Ibidem*.
[38] *Carta Albă a Apărării*, p. 15-28.
[39] *Ibidem*, p. 16-17.

https://biblioteca-digitala.ro

Un alt obiectiv vizează consolidarea profilului României în NATO, prin contribuții operaționale și conceptuale. În cadrul UE, se va urmări dezvoltarea profilului României, atât prin participarea activă la procesul de luare a deciziilor în cadrul Politicii de Securitate și Apărare Comună (PSAC), și a procesului de dezvoltare a capabilităților în formatele de cooperare multinațională oferite de Agenția Europeană de Securitate, cât și prin contribuția la operațiile și misiunile desfășurate sub egida UE[40].

Armata României reprezintă componenta de bază a forțelor armate. Misiunile Armatei României sunt: contribuția la securitatea României pe timp de pace; apărarea independenței, suveranității și integrității teritoriale a României; participarea la apărarea aliaților și partenerilor ei în cadrul NATO și UE; promovarea stabilității regionale și globale, inclusiv prin utilizarea diplomației apărării; sprijinirea autorităților administrației publice centrale și locale, în situații de urgență, pentru acordarea de asistență populației și pentru managementul consecințelor dezastrelor și a accidentelor tehnologice[41]. Pentru îndeplinirea misiunilor și a nivelului de ambiție, Armata României trebuie să dispună de: o structură de forțe credibilă și sustenabilă; capabilități pentru apărare[42].

Pe baza principiilor procesului NATO și UE de planificare a apărării, precum și cerințele specifice stabilite prin documentele de referință NATO și UE, în Armata României se regăsesc capabilități de: comandă, control și comunicații, angajare, informații, proiecția forței, protecție și susținere. Pentru constituirea, dezvoltarea și menținerea capabilităților, acestea trebuie să îndeplinească cerințele și acțiunile specifice în domeniile: doctrină, organizare, pregătire, echipamente, comandă, personal, infrastructură și interoperabilitate[43].

Eforturi considerabile au fost făcute de Ministerul Apărării Naționale pentru dezvoltarea unui sistem coerent de management al resurselor pentru apărare. Funcționarea eficientă a managementului integrat al resurselor de apărare constituie o condiție esențială în vederea îndeplinirii de către Armata României a misiunilor care îi revin. Componentele managementului integrat al resurselor pentru apărare sunt: managementul resurselor umane; managementul resurselor financiare; managementul achizițiilor pentru apărare; managementul sistemului de cercetare-dezvoltare și inovare; managementul infrastructurii de apărare[44].

În concordanță cu prevederile Strategiei Naționale de Apărare a Țării, direcțiile de acțiune ale „Programului de Guvernare” și obiectivele politicii de apărare se realizează planificarea și programarea resurselor financiare pentru apărare. Alocarea eficientă a resurselor financiare reprezintă cheia dezvoltării viitoarelor capabilități necesare transformării Armatei într-o structură modernă[45].

Potrivit Strategiei Naționale de Apărare a Țării, asigurarea îndeplinirii obiectivului suprem de apărare a țării se realizează printr-o serie de direcții care vizează: consolidarea capacității naționale de apărare, inclusiv prin utilizarea efi-

---

[40] *Ibidem*, p. 17-21.
[41] *Ibidem*, p. 29-34.
[42] *Ibidem*, p. 31.
[43] *Ibidem*, p. 35-38.
[44] *Ibidem*, p. 39-52.
[45] *Ibidem*, p. 53-55.

https://biblioteca-digitala.ro

cientă a mecanismelor existente în cadrul NATO; continuarea procesului de transformare, modernizare și înzestrare a Armatei României, prin alocarea anuală a minimum 2% din PIB bugetului apărării, timp de 10 ani, începând din 2017; dezvoltarea capabilităților necesare pentru a reacționa în cazul unor amenințări asimetrice și de tip hibrid; aprofundarea dimensiunii de securitate a Parteneriatului Strategic cu SUA prin consolidarea cooperării militare, inclusiv pe teritoriul național și în regiunea Mării Negre; atingerea standardelor de performanță specifice realizării interoperabilității cu armatele celorlalte state membre și armonizarea prevederilor legale și normative care reglementează pregătirea și instruirea forțelor armate; adaptarea industriei de securitate la cerințele de înzestrare ale forțelor armate și la mediul concurențial; dezvoltarea cooperării în domeniul industriei de securitate cu statele din spațiul euro-atlantic, prin valorificarea oportunităților de cooperare multinaționale în contextul inițiativelor NATO și ale UE; consolidarea rolului și prezenței naționale în misiunile civile și operațiile militare prin participarea la misiuni de monitorizare și gestionare a crizelor din zonele de interes prioritar pentru România[46].

De mediu. Conceptul tradițional de securitate s-a adaptat transformărilor și evoluțiilor societății. În înțelesul său actual, conceptul s-a extins prin includerea unor noi amenințări, între care se numără și cele legate de reducerea resurselor, degradarea mediului sau distrugerea ecosistemelor[47].

Potrivit unor opinii, degradarea mediului înconjurător reprezintă „cea mai importantă amenințare și, în același timp, sfidare a noului mileniu”[48]. Ca urmare, securitatea indivizilor și a comunităților umane, atât la nivel național, regional sau global, implică o securitate corespunzătoare a mediului, respectiv „prezervarea condițiilor ecologice necesare supraviețuirii și dezvoltării comunităților umane”[49].

Pericolele și riscurile din domeniul ecologic, care pot afecta siguranța națională, se pot produce în urma unor acțiuni umane sau indiferent de voința omului. În primul caz ele sunt considerate riscuri, iar în al doilea pericole. În rândul pericolelor se pot reține: cutremurele, seceta, inundațiile, furtunile sau uraganele, incendiile, alunecările de teren, deșertificarea, încălzirea sau răcirea atmosferei, ciocnirea cu diferiți meteoriți, perturbații în sistemul solar etc., iar ca riscuri: poluarea mediului; accidentele nucleare, chimice, biologice, bacteriologice; subțierea stratului de ozon; epuizarea resurselor de apă și de hrană; radiațiile; molimele; mutațiile genetice; dezechilibrele ecologice etc.[50].

Din punctul de vedere al problemelor de mediu, România s-a confruntat și se confruntă cu o serie de provocări. Între acestea se pot număra cele legate construirea Canalului Bîstroe de către Ucraina, de exploatările de la Roșia Montană, care au

---

[46] *Strategia Națională de Apărare 2015-2019*, p. 19-20.
[47] Diana Caracaș, *Mediul, sursă a securității și dezvoltării*, în „Intelligence” (https://intelligence.sri.ro/mediul-sursa-securitatii-si-dezvoltarii - accesat: 28.03.2019).
[48] M. Ștefan, *Mediu și securitate*, în „Intelligence” (https://intelligence.sri.ro/mediu-si-securitate - accesat: 28.03.2019).
[49] *Ibidem*.
[50] Ion Irimia, Emil Ion, Mircea-Dănuț Chiriac, *Curs de doctrine politico-militare*, partea IV: *Securitate națională și euroatlantică*, București, Editura Universității Naționale de Apărare, 2004, p. 127; Ana Ligia Leaua, *Dimensiunea de mediu a securității naționale*, în: „Intelligence” (https://intelligence.sri.ro/dimensiunea-de-mediu-securitatii-nationale - accesat: 27.03.2019).

https://biblioteca-digitala.ro

generat numeroase discuții, „mafia pădurilor” sau criza apei, România aflându-se printre statele cu cele mai reduse resurse de apă din Europa[51].

În calitate de stat membru al UE, România dispune de potențialul necesar de a promova securitatea mediului în anumite areale geografice, precum bazinul Dunării sau regiunea Mării Negre. De altfel, din necesitatea protecției mediului în aceste zone, România a declarat întregul său teritoriu ca zonă sensibilă[52].

Strategia Națională de Apărare a Țării pentru perioada 2015-2019 include securitatea mediului, împreună cu securitatea alimentară, doar la „obiective naționale de securitate” interne, alături de „consolidarea securității și protecției infrastructurilor critice – energetice, de transport și cibernetice[53]. Asemenea încadrare i-a determint pe unii analiști să constate faptul că Strategia Națională de Apărare identifică securitatea mediului „ca o vulnerabilitate și oarecum ca un risc (prin prisma unei catastrofe ecologice), dar nu este considerată o amenințare (un pericol iminent)[54]. În ceea ce privește direcțiile de acțiune, „securitatea mediului” este încadrată la „dimensiunea de informații, contrainformații și de securitate”, precum și la „dimensiunea economică și energetică”, alături de „securitatea alimentară a populației”[55]. În primul caz este vorba de „identificarea și semnalarea disfuncțiilor, riscurilor și amenințărilor” la adresa respectivelor domenii, iar în al doilea de „prevenirea și contracararea factorilor generatori de riscuri”[56].

O astfel de încadrare i-a determinat pe unii analiști să afirme că faptul se datorează obiectivului strategic al Serviciului Român de Informații, stabilit de Strategia Națională de Apărare, acela de „optimizare a suportului informativ pentru procese decizionale” în domeniile securității, inclusiv a securității mediului, precum și prin prisma atragerii de fonduri și a implementării unor proiecte pentru protecția mediului realizate de SRI[57].

În opinia unor analiști, Strategia Națională de Apărare referitoare la securitatea mediului „începe destul de bine, dar nu ajunge nicăieri”, respectiv „menționează securitatea mediului”, dar „nu explică clar direcțiile de acțiune în acest sens”[58]. Ca urmare, consideră aceștia, este necesară elaborarea unei strategii de mediu separată, mai ales că România dispune de instituțiile necesare pentru a o elabora[59].

Considerații finale. Componentele esențiale ale mediului de securitate intern sunt domeniile politic, economic, militar, cultural și al mediului înconjurător.

Prin aderarea României la NATO a fost asigurată stabilitatea și protecția necesare desfășurării proceselor de transformare a societății românești. În prezent,

---

[51] R. Arghir, *Protecția mediului și securitatea națională*, în „Romania Smart”, January 2018, (http://romaniasmart.ro/2018/01/30/protectia-mediului-si-securitatea-nationala/ - accesat: 28.03.2019); Ana Ligia Leaua, *Provocări de mediu la adresa securității naționale - calitatea și gestionarea resurselor de apă*, în „Annals of the University of Bucharest. Political Science Series”, 14, 1, 2012, p. 108.

[52] *Ibidem*; *Ibidem*, p. 110.

[53] *Strategia Națională de Apărare 2015-2019,* p. 10.

[54] R. Arghir, *op. cit.*

[55] *Strategia Națională de Apărare 2015-2019,* p. 20-21.

[56] *Ibidem*; cf. R. Arghir, *op. cit.*

[57] Diana Caracaș, *op. cit.*

[58] R. Arghir, *op. cit.*

[59] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

din punct de vedere politic, mediul intern de securitate se caracterizează ca fiind unul stabil.

În România, asemenea celorlalte societăți post-industriale, modernizarea economică și socială se constituie în principalul factor generator de riscuri sociale. Evoluția populației reprezintă un factor care poate crea probleme la adresa securității. În consecință, demografia devine unul dintre cei mai importanți factori cu efect asupra securității României.

Economia românească se caracterizează prin progrese evidente în direcția economiei de piață. În domeniul economic, măsurile politico-administrative în sprijinul încurajării și sprijinirii mediului de afaceri a condus la dezvoltarea apreciabilă a sectorului economic privat. O serie de domenii precum dezvoltarea și modernizarea, precum și a rețelelor de infrastructuri auto și feroviare continuă să rămână deficitare. Acest lucru poate genera o serie de riscuri și de amenințări la adresa populației și a securității naționale.

Spațiul cultural românesc, asemenea celui european, se caracterizează prin manifestarea a două tendințe: tendința accentuată spre modernitate și efortul de conservare a tradițiilor naționale. Ambele tendințe evoluează în paralel.

Aderarea României la NATO (2004) și la UE (2007) a asigurat statului român un mediu de securitate stabil. În această calitate, România și-a concentrat eforturile din domeniul militar în direcția reformării și a modernizării sistemului militar pentru asigurarea interoperabilității cu celelalte armate ale statelor membre.

În înțelesul său actual, conceptul de securitate s-a extins prin includerea unor noi amenințări. Între acestea se numără și cele legate de reducerea resurselor, degradarea mediului sau distrugerea ecosistemelor.

https://biblioteca-digitala.ro

PATRIMONIU
HERITAGE

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

LECȚIILE ARTISTICE ȘI MORALE OFERITE DE ACROPOLA ATENEI OMENIRII

Sorin OANE[1]

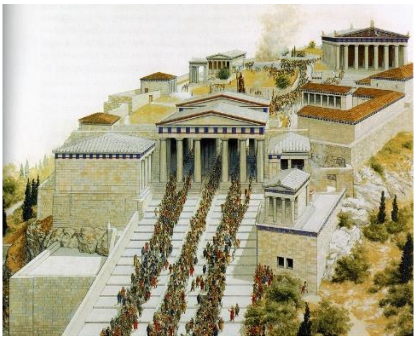

THE ARTISTIC AND MORAL LESSONS OFFERED BY THE ACROPOLIS OF ATHENS TO MANKIND

ABSTRACT

The Acropolis („upper city” in Greek) is the mistress of Athens, a rock with a height of 156 m at the base and on which there are unparalleled buildings in the world. The ancient Mycenaean Acropolis, which became a sanctuary in the archaic period, was destroyed by the Persians in 480 BC. Following their retreat, the sacred hill of the Athenians was nothing more than a vast cemetery of piled stones and shattered statues. 33 years after this barbarism, more precisely in the year 447 BC, the illustrious Athenian statesman, Pericles, begins to grandly rebuild the destroyed temples. Each of the monuments of the Acropolis - the Parthenon, the Propylaea, the Temple of Victory Aptere, the Erechtheion - now erected, is considered a masterpiece of classical Greek art. But these monuments also offer the world interesting artistic and moral lessons.

Keywords: Acropolis of Athens, Pericles, Phidias, Mnesicles, Callicrates, Ictinos, The Periclean building program, Parthenon, Erechteion, Propyleia, Temple of Athena Nike.

Acropola („orașul de sus” în grecește) este stăpâna Atenei, o stâncă cu o înălțime de 156 m la bază și pe care se află clădiri fără pereche în lume. Veche Acropolă miceniană, devenită sanctuar în perioada arhaică, este distrusă de perşi în anul 480 î.Chr. În urma retragerii acestora, colina sacră a atenienilor nu a mai fost decât un vast cimitir de pietre îngrămădite și statui sfărâmate. După 33 de ani de la această barbarie, mai precis în anul 447 î.Chr., ilustrul om de stat atenian Pericle începe să reconstruiască în chip grandios templele distruse. Fiecare din monumentele Acropolei – Partenonul, Propileele, Templul Victoriei Aptere, Erechteionul –, ridicate acum, este considerat o capodoperă a artei grecești din epoca clasică. Dar aceste monumente oferă lumii și interesante lecții artistice și morale.

[1] Profesor, doctor în istorie, Colegiul Național „Alexandru Lahovari”, Râmnicu Vâlcea; e-mail: oanesorin@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

■ **Cinci date esențiale pentru înțelegerea problemei!**

1) **480 î.Chr**. – În cel de-al doilea război medic, perșii au jefuit și ars Atena. „Partenonul vechi,” numit Hecatompedon (pentru că avea 100 de picioare lungime), este distrus. Atenienii au câştigat războiul și în locul vechiului Hecatompedon au vrut să construiască un templu nou, mai mare și mai luxos.

2) **479 î.Chr.** – Se constituia Liga de la Delos. Ea a fost o formulă de apărare a grecilor contra perșilor. Gravita în jurul Atenei, putere navală, ce deținea comanda operațiunilor militare și dispunea liber de finanțe, iar aceste finanțe se cifrau la milioane (în echivalare modernă), dat fiind că unele cetăți confederate, neputând construi și echipa vase de luptă, depuneau aur în vistieria Ligii, în fapt, contravaloarea vaselor de luptă cu care ar fi trebuit să participe la apărarea Greciei.

În acele vremuri, mica insulă Delos (de doar 5 km^2) era cel mai important centru bancar din Marea Egee. Era și un centru religios foarte important. Mitologia spunea că Delos este locul de naștere al lui Artemis și al lui Apollo, gemenii lui Zeus și Leto. Insula a devenit, astfel, sfântă. Atenienii au dat chiar un decret prin care nimeni nu avea voie să moară sau să nască pe această insulă!

3) **454 î.Chr.** – Pericle hotărăşte transferarea tezaurului de la Delos la Atena. Era o măsură autoritară prin care Atena își afirma dorința imperialistă de a-și domina aliații.

4) **449 î.Chr.** – Atena încheie un tratat de pace cu Persia. Practic, Liga de la Delos nu mai avea nici o rațiune de a mai exista. Atena își afirma acum categoric întâietatea în lumea grecească.

5) **447 î.Chr**. – La propunerea lui Pericle, se votează decretul care autorizează Atena să folosească aurul din tezaur pentru a-și reconstrui templele. Programul de construcţii al lui Pericle prevedea ridicarea templului Atenei Partenos, Propileele (porțile de acces pentru Acropolă), precum şi două temple mai mici: Erechtheionul, dedicat Atenei în calitatea de patroană a oraşului, şi unul dedicat Atenei Nike, ipostaza războinică a zeiţei. Adică totul era în cinstea zeiței Atena. Hotărârea lui Pericle stârnește, desigur, proteste printre statele membre ale Ligii de la Delos, dar Pericle înăbușe revolta, transformându-le din aliate în supuse și impunându-le tribut.

În ce constau însă „lecţiile” artistice și morale ale Acropolei ateniene pentru omenire? Care au fost mesajele acestor construcţii, în afara transmiterii modului de viață grecesc și a intenției de a arăta lumii care sunt valorile și credințele atenienilor? Să le analizăm pe rând.

■ **PARTENONUL**

Partenonul (reconstituire)

https://biblioteca-digitala.ro

Se poate vedea și faptul că fundalul metopelor era albastru intens. Sculpturile frontoanelor erau și ele pictate. Ideea este că Acropola era colorată și nu a fost albă cum este astăzi.

►**Importanță**: Partenonul era cel mai mare și mai renumit templu de pe Acropolă, fiind închinat zeiței Atena Partenos („Fecioara"). Aici era centrul vieții religioase a Atenei, dar templul reprezenta și un simbol al puterii și culturii grecești. Adevărul este că Partenonul glorifica mai mult „sensul civic" al religiei atenienilor.

►**Arhitecți**: Ictinos (autorul proiectului), Calicrates (arhitectul-şef) și Fidias (ca supervizor).

►**Durata execuției**: 447-438 î.Chr. (9 ani).

► **Ordin**: doric.

►**Plan**: peripter doric, de 8x17 coloane.

►**Dimensiuni**: 69,50x30,88 m pe stilobat.

►**Materiale**: marmură albă de Pentelic (Muntele Pentelic este la 19 km distanță față de Atena).

►**Comanda**: Pericle. El a prezentat atenienilor proiectul său ca fiind un gest de recunoștință față de zeița Atena pentru ajutorul dat în înfrângerea perșilor din anul 480 î.Chr.

►**Finanțare**: Partenonul a fost construit cu aurul Ligii de la Delos. Imperiul atenian era în culmea puterii sale, iar cetățile vasale nu au putut riposta.

Lecția 1: Statuile zeiței Atena de pe Acropolă (Promachos și Partenos) dau „măsura" templului. În fața Partenonului era statuia Atenei Promachos („cea luptătoare în primele rânduri"), realizată de Fidias din scuturile de bronz ale perșilor învinși în 480 î.Chr. Era o statuie colos de circa 9 m, așezată pe un soclu de marmură. A fost ridicată în jurul anului 460 î.Chr. Coiful și vârful lancei erau de aur și se zăreau de departe, jucând rolul unui adevărat far. Împăratul bizantin Iustinian (sec. VI d.Chr.) a transportat statuia la Constantinopol, ea fiind distrusă în 1203, înaintea cuceririi orașului de către cruciați.

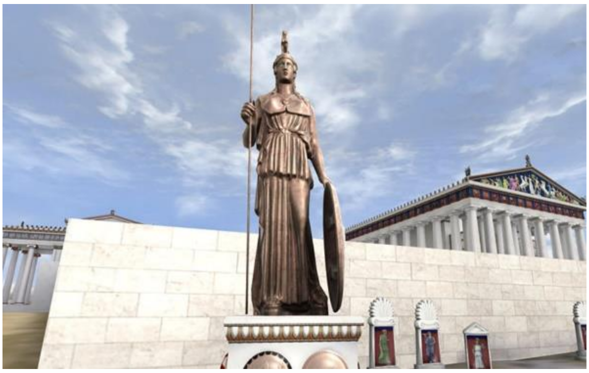

Atena Promachos și **Atena Partenos** (reconstituiri)

Înăuntrul Partenonului se afla statuia din criselefantină (aur și fildeș) a zeiței Atena Partenos („Fecioara"). Înaltă de 12 m, a fost executată tot de către Fidias și a fost consacrată în anul 438 î.Chr. Într-o mână, zeița ținea o statuie a Victoriei (Nike)

https://biblioteca-digitala.ro

– statuia lui Nike pare minusculă, însă înălţimea ei reală era de 2 metri –, iar cu cealaltă se sprijinea pe un scut, lângă care era învârtit șarpele Erichtonius. Plinius cel Bătrân spunea că pe partea exterioară a scutului era stampată o scenă din bătălia cu amazoanele, pe cea interioară lupta zeilor cu titanii, iar sandalele Atenei erau decorate cu imagini ale centauromahiei. Pe capul Atenei era o cască cu trei creste mari (cea din mijloc cu imaginea sfinxului, cele laterale cu grifoni). O scenă a nașterii Pandorei (prima femeie de pe pământ, soția lui Epimeteu, celebră pentru ... cutia ei cu „cadouri"), a fost sculptată în plinta statuii. Un incendiu a afectat statuia în anul 165 î.Chr, dar a fost reparată. A fost definitiv pierdută în secolul al V-lea într-un alt incendiu.

În arta statuară a Greciei asemenea statui-colos reprezintă însă excepții (a mai existat însă și un treilea „colos", realizat tot de către Fidias, „Zeus din Olimpia", ca să nu mai vorbim de celebrul „Colos din Rodos"). De ce face însă Fidias acest exces al dimensiunii, exces de tip oriental? Pentru a explica „scara" uriașă a Partenonului. Căci una dintre problemele acestui templu este „scara" sau măsura lui. Să luăm un exemplu. Scara cuștii unui câine este câinele. Și o scurtă paranteză interesantă. Scara bisericii creștine este ... omul. Altfel spus ușa, care are mărimea unui om. Sigur, se poate pune întrebarea de ce omul este „măsura" bisericii, când biserica este casa Domnului? Din două motive: a) biserica era făcută să primească oameni; b) și apoi pentru că biserica este casa unui Dumnezeu ce a devenit ... om[2].

La greci, măsura era însă tot ... omul, căci de la grecul Protagoras știm că „omul este măsura tuturor lucrurilor". Așa stau lucrurile și cu Partenonul (sau în general cu templul grec)? Nu! Evident nu! Atunci de ce Partenonul este așa de mare? De ce nu este făcut la scară umană? De obicei, un templu grec avea măsuri mult mai mici, de 6x13 coloane. Se ştie, de asemenea, că raportul dintre lungimea şi lăţimea templului, precum şi cel dintre lăţimea şi înălţimea templului se conformau raportului de 9:4. Acelaşi raport era păstrat și între distanţa dintre două coloane şi diametrul coloanelor. Doar că Partenonul era înconjurat de 8 coloane pe faţade şi 17 coloane pe laturile lungi. Numărul coloanelor este neobișnuit, iar templul acesta reprezintă, evident, o „derogare" de la tipul clasic al genului. Asta datorită faptului că Partenonul are și el o scară și aceasta este ... zeul, adică o formă umană, dar mai mare, mai solidă și mai puternică. Partenonul trebuia să fie consonant cu dimensiunile zeiței Atena. Adică, de fapt, a celor două statui, Atena Promachos și Atena Partenos, statuia din fața templului și cea din interior. Ăsta a și fost rostul celor două statui. De a da măsura corectă a acestui templu. Apoi, aceste statui nu erau făcute la scară umană, ci la scara ... cetății. Erau statuile unei conștiințe publice și mai puțin statuile unei conștiințe individuale. Iar orașul-stat Atena era în apogeul puterii sale și asta trebuia să se vadă clar în statuara dedicată protectoarei orașului.

Lecția 2: ... Cea a ingratitudinii atenienilor față de Fidias și Pericle. Pericle și Fidias, cei mai importanți oameni în realizarea Acropolei, au murit în oprobiul celor pentru care munciseră toată viața. A fost o lecție a ingratitudinii atenienilor față de cei doi. Să luăm pe rând aceste povești.

Fidias (n. 490 î.Chr.) a fost probabil cel mai mare artist (sculptor dar și arhitect) al vremii lui. Astăzi, din păcate, nu avem nimic ieșit din mâna lui. Pericle l-a pus să coordoneze planul uriașei lucrări de pe Acropolă și să-i urmărească realizarea. Trebuie să fi fost un artist solitar și ursuz, deoarece este singura mare

---

[2] Albert Thibaudet, *Acropole*, Bucureşti, Editura Meridiane, 1986, p. 96.

https://biblioteca-digitala.ro

personalitate a Atenei antice despre care nu s-a aflat nimic, nici din memorialistică, nici din scrierile vremii. Singura ştire certă despre el este cea a incriminării sale pentru furtul aurului care îi fusese dat de cetate pentru executarea statuii Atenei Partenos. Adevărul este că lovitura era mai mult îndreptată spre Pericle, personajul care îl angajase, aflat acum în conflict cu aristocrația ateniană. Nu s-a putut dovedi însă nici un fel de furt, căci, la sfatul lui Pericle, Fidias a plasat astfel aurul folosit la lucrare încât să poată fi dat jos cu ușurință oricând. Astfel se putea afla precis greutatea lui, lucru pe care Pericle l-a cerut în mod expres. Fidias face să fie cântărite plăcile de aur și, astfel, își dovedește nevinovăția. Dușmanii lui Pericle l-au acuzat apoi pe artist de ... impietate. Pe scutul zeiței Atena Partenos, Fidias ar fi introdus propria lui imagine, precum şi imaginea prietenului său, Pericle. S-ar fi reprezentat pe sine bătrân, chel și trist, ridicând o piatră cu ambele mâini. În schimb, Pericle era reprezentat ca un bărbat superb luptând cu amazoanele. Acest fapt i-a fost fatal lui Fidias. Maestrul a fost întemniţat, după care şi-ar fi pus capăt zilelor[3].

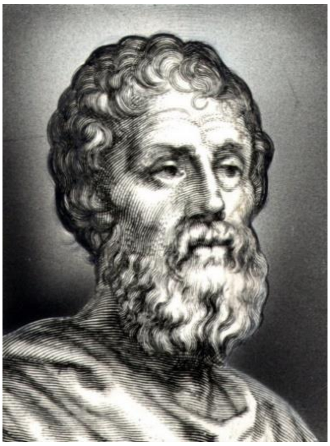

Fidias și **Pericle**

După o altă versiune, cetatea Olimpia s-a oferit să acopere pierderea de aur de care era acuzat artistul, doar să fie lăsat liber. După eliberare, i s-ar fi încredințat realizarea celei mai faimoase statui din aur și fildeș din istorie: cea a lui „Zeus din Olimpia". Asupra morții lui Fidias, cândva în jurul anului 430 î.Chr., nu avem siguranța faptelor. Conform unor surse, după ce a terminat treaba la Olimpia, s-ar fi întors la Atena, dar ar fi fost aruncat în temniță, unde a murit. Nu prea știm cum s-au petrecut lucrurile. Ori l-a făcut pe „Zeus Olimpianul" înaintea „Atenei Partenos" (probabil între anii 453-447 î.Chr.) și atunci moare pe intervalul procesului, după consacrarea Partenonului, ori îl face pe Zeus după 438 î.Chr. și apoi se întoarce la Atena, unde au loc procesul și moartea sa. Dacă a doua variantă este cea reală, atunci „Zeus Olimpianul" este inaugurat în 432 î.Chr., odată cu cea de a 87-a Olimpiadă, iar Fidias moare doi ani mai târziu la Atena[4]. Dar această versiune este mai curând o încercare a atenienilor de a spăla orașul lor de rușinea ingratitudinii față de genialul artist[5].

[3] Daniel J. Boorstin, *Creatorii*, vol.1, București, Editura Meridiane, 2001, p. 128.
[4] Marin Tarangul, *Fidias*, București, Editura Meridiane, 1978, p. 74.
[5] Francois Chamoux, *Civilizația greacă*, vol. II, București, Editura Meridiane, 1985, p. 66.

https://biblioteca-digitala.ro

Pericle a murit în anul următor (429 î.Chr.), imediat după prietenul său Fidias. Ţinuse în mâini soarta oraşului peste trei decenii (461-429 î.Chr.), iar secolul al V-lea î.Chr., secolul în care a trăit el, a primit numele simbolic de „secolul lui Pericle”. Radiaţia culturală şi politică a Atenei şi a lumii greceşti, ştiinţele, literatura, filosofia şi artele au atins atunci culmile gloriei. Pericle este considerat astăzi și „inventatorul statului providență” (sau a „statului bunăstării generale”, altfel spus al „statului social”). El a creat „meseria” de cetățean, căci toți cetățenii care luau parte la lucrările Adunării Poporului (Ekklesia) primeau un fel de indemnizație sau salariu (misthos), iar funcțiile publice au devenit accesibile tuturor atenienilor. Iar imperialismul lui Pericle a avut drept unic scop finanțarea acțiunii sociale în Atena. Statul a devenit un mare întreprinzător: au fost construite Marile Ziduri (10 km de fortificații care legau Atena de cele două porturi, Pireu și Phalere). Evident, lucrările acestea au oferit de lucru la mii de oameni. Această politică a marilor lucrări creatoare de locuri de muncă și-a găsit consacrarea în construirea monumentelor religioase de pe Acropolă. Dincolo de faptul că împodobea orașul, aceste șantiere au atras mii de artiști, de gânditori și de comercianți. Se estimează că în cursul celor 15 ani de guvernare a lui Pericle, ca strateg, procentul oamenilor săraci a scăzut de la 60% la 30%[6].

În 430 î.Chr., în al doilea an al războiului peloponesiac (război între Atena și Sparta), Atena a fost lovită de o ciumă care a cauzat panică, disperare și o pierdere a încrederii atenienilor în valorile sacre și în instituțiile democratice ale cetății. Un sfert din cei aproximativ 300.000 din oamenii care locuiau în oraș sau în împrejurimi au murit, iar Pericle a fost dat jos din funcția de strateg la jumătatea mandatului său. Atenienii i-au reproșat și cheltuielile pentru construcțiile religioase de pe Acropolă, circa 400 de talanți, echivalent al unei flote de ... 230 de corăbii. Pericle lăsase imperiul său, ce este drept, fără o flotă, pentru a oferi însă lumii un complex arhitectural unic. În anul următor (429 î.Chr.) a fost reales strateg, însă doar ca apoi să moară și el de ciumă, în același an. Imperiul atenian murea și el odată cu creatorul său.

Lecția 3: ... Cea a pedagogiei estetice a spațiului. Orașul Atena se născuse fără un plan, la întâmplare. Era chiar un exemplu de dezordine urbanistică. În contrast cu „orașul de jos”, Acropola era dispusă într-o ordine splendidă. Era „locul unde exista perfecțiunea”. Deci, la Atena, estetica ordinii n-a putut triumfa decât pe Acropolă, și asta pentru că, aici, perșii au ras din temelii ... trecutul[7]. Acropola era o veritabilă lecție de estetică, pentru că arta a devenit aici o normă a cetății. „Oamenii superiori ai cetății au arătat aici celorlalți formele care trebuiau respectate pentru ca, astfel, să se nască în fiecare – prin meditație treptată – conținutul respectului”[8].

Dar Acropola nu aparținea doar atenienilor, ci tuturor grecilor. Ea era, deci, o scenă deschisă publicului elen. Zilnic șantierul de aici era vizitat de Pericle. El îi aducea însă aici și pe ceilalți oameni celebri ai cetății. Socrate venea și el aici cu elevii săi (printre care viitoare figuri celebre precum Alcibiade și Platon), ca să își țină lecțiile acolo. Anaxagoras, un filosof influent, urca și el aici ca să observe relațiile spațiale dintre corpurile cerești. Se mai perindau pe aici Parmenide, cu studentul său Zenon, dar și dramaturgii Sofocle, Euripide și Aristofan. Foarte puțini erau născuți în

---

[6] Philippe Paraire, *Mari lideri ai istoriei mondiale*, București, Editura Arc, 1999, p. 44-45.

[7] Robert Flaceliere, *Viața de toate zilele în Grecia secolului lui Pericle*, București, Editura Eminescu, 1976, p. 15.

[8] M. Tarangul, *op. cit.*, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

Atena, dar toți erau îndemnați să vină în acest loc pentru a găsi inspirație pentru operele şi ideile lor.

Pe Acropolă se desfăşura însă cea mai importantă festivitate religioasă şi politică a atenienilor, celebrată odată la patru ani, timp de 12 zile, în cinstea zeiţei Atena, serbările numite „panateneele”, instituite de Pisistrate în 566 î.Chr. Sărbătoarea zeiţei Atena (ateneele) avea loc în fiecare an, dar din 4 în 4 ani sărbătoarea lua o amploare cu totul deosebită. Erau zilele cele mai înălțătoare ale cetății: acum se aducea la Erechteion veșmântul sacru – peplosul –, pe care fecioarele caste ale cetății îl țesuseră pentru zeița Atena Polias. Ceremoniile acestea cuprindeau și întreceri sportive, gimnastice şi hipice, asemănătoare celor din Olympia, precum şi un concurs muzical-poetic (manifestări muzicale pentru care Pericle construise, în mod special, Odeonul). Câştigătorilor îi se ofereau drept premiu amfore cu untdelemn.

Lecția 4: Templul trebuia să fie cea mai bună trezorerie la vedere. Partenonul era de fapt o imensă trezorerie. Statuia zeiţei Atena era, de fapt, o rezervă de aur strategică. În caz de nevoie aurul ei putea fi topit, el valorând la cursurile actuale circa 7 milioane de euro. Statuia nu era legată de vreun cult. În Partenon nu existau nici preotese, nici vreun altar, aşa că statuia era efectiv … o mină de aur. Ea era îmbrăcată în 1.150 kilograme de aur. Asta a fost până în anul 296 î.Chr., când tiranul atenian Lachares a îndepărtat aurul de pe statuie pentru a-şi plăti soldaţii care luptau cu Demetrios Polierketos, viitorul rege al Macedoniei, care asedia Atena. Este evident că în aceste condiții Acropola Atenei era locul ideal pentru depozitarea averii orașului. Un lucru genial. Practic, tot orașul putea supraveghea acest loc. Nu putea fi un loc mai sigur.

Lecția 5: Perfecțiunea este creată prin ... iluzie optică (corecțiile optice ale lui Ictinos). Asemenea tuturor templelor greceşti, Partenonul a fost proiectat pentru a fi văzut exclusiv din exterior, vizitatorii putând să zărească statuile aflate în interior doar prin uşile mai mult sau mai puţin deschise.

Vitruviu, arhitect roman care a trăit la cumpăna dintre era noastră și cea de dinainte, scrie în tratatul său de arhitectură că întrucât privirea urmărește frumusețea, dacă nu-i măgulim plăcerea prin proporție și prin corectări modulare, aspectul operei va părea privitorului defectos și lipsit de eleganță. Dar și grecii observaseră că trebuiau făcute anumite corecții pentru a atenua deformările provocate de iluziile optice, pentru a atinge perfecțiunea ideală.

Partenonul pare un model de perfecțiune geometrică. A spune că desăvârșirea lui se creează prin iluzie optică pare o blasfemie, cu toate că acesta este purul adevăr. Partenonul are nevoie să colaboreze cu privirea pentru a se arăta perfect. E perfect numai dacă este privit[9]. Armonia deplină provine pe Acropole din perfecțiunea erorilor geometrice, concepute să înlăture atât de precis erorile privirii noastre. Ictinos, arhitectul Partenonului, a ținut cont de aceste deformări optice[10]. Astfel:

● Liniile orizontale lungi sunt curbate în sus, pentru a da impresia de drepte. În ansamblu, nici un element al Partenonului nu a fost conceput în linie dreaptă. Traseul stilobatului şi al treptelor, pe lungimea lor, este uşor curbat, ridicat cu 10 cm la centru faţă de extremităţi. Acest fapt era util și pentru scurgerea mai ușoară a apei de ploaie.

---

[9] Octavian Paler, *Monumente pe Acropole*, în „Almanah Magazin 1972”, p. 61.
[10] Corneliu Obrașcu, *Grecia. Ghid turistic și cultural*, București, Editura Soveja, 1999, p. 154.

https://biblioteca-digitala.ro

● Coloanele din colț, care sunt mai luminate, sunt mai groase, deoarece coloanele mai luminate par totdeauna mai subțiri decât cele umbrite, de aceleași dimensiuni (pentru ca linia lor să nu fie „mâncată” de lumină).

● Axele coloanelor sunt înclinate spre interior, spre naos, pentru a nu da impresia unei înclinări excentrice (7 cm la o coloană de 10 m).

● Spațiile dintre coloanele din margine sunt mai mici.

● Îngroșarea tuturor orizontalelor (este drept că Ictinos a vrut și să-și consolideze templul în eventualitatea unui cutremur).

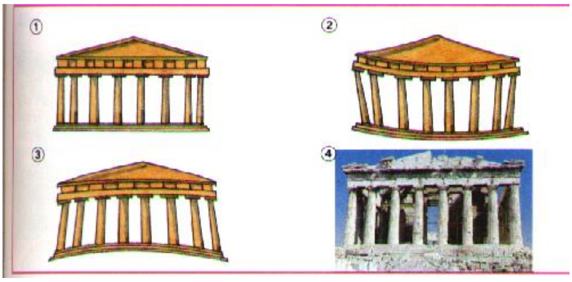

Explicația acestor poze: Dacă Partenonul ar fi fost construit ca în figura 1, datorită deformărilor optice el ar fi fost receptat de ochi ca în figura 2. Pentru a evita această impresie, Ictinos trebuia să dea impresia că liniile nu ar fi drepte, solul ar fi convex, coloanele ar fi fost înclinate spre interior, iar frontonul ar fi fost curbat ca în figura 3. Figura 4 arată Partenonul actual.

Lecția 6: ... Cea a „fluidității” stilului (sau altfel spus, Partenonul s-a născut din „căsnicia” doricului cu ionicul, ca și modelul ... Yin și Yang). Partenonul este considerat astăzi cel mai frumos templu în stil doric din istoria artei. Templul propriu-zis era împărţit în trei părți: pronaos, naos (cella) și opistodom. În naos era plasată statuia imensă a Atenei Partenos.

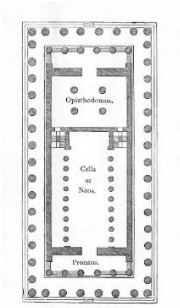

5. Plan of the Parthenon. (Amphiprostyle peripteral.)

Însă, de la început trebuie spus un lucru, doricul are reguli foarte clare. Stilul doric este cel mai simplu şi mai sobru dintre suratele lui – ionic şi corintic. Şi totuşi, sobrietatea şi simplitatea lui sunt îndulcite la Partenon de migala şi bogăţia reprezentărilor de pe frize și frontoane. Ornamentica este excepțională și constă în 92 de plăci pătrate cu relief înalt (metope), o friză lungă de 160 de m cu relief plat și peste 40 de statui. Sculptorii au fost Agoracritos şi Alcamene. Partea cea mai importantă a decorului sculptat o constituie frontoanele – desigur opera lui Fidias.

https://biblioteca-digitala.ro

Frontoanele Acropolei (reconstituire)

Pe frontonul faţadei – naşterea zeiţei Atena din capul lui Zeus, într-o scenă de ceremonie solemnă care îi mai grupează aici şi pe Dionysos, Hera, Apollo, Afrodita, Hefaistos etc.

Pe frontonul opus – cearta dintre Atena şi Poseidon pentru protecţia Atticii; de fapt un concurs, o întrecere care are loc în faţa eroilor Atticii chemaţi să-şi aleagă liber stăpânul – simbol al regimului democratic care îşi alege singur conducerea.

Doricul face, totuși, în cazul Partenonului o serie de concesii. Decorația templului era de două feluri: în exterior dorică, în interior ionică. Adică, există o fericită îmbinare de doric cu ionic.

În exterior, cele 92 de metopele – separate de triglife –, reprezintă episoade grupate în jurul a patru subiecte, fiecare corespunzând unei laturi a edificiului: a) lupta Zeilor contra Giganţilor (în Est), b) a Atenienilor contra Amazoanelor (Vest), c) a Lapiţilor contra Centaurilor (Sud) şi d) a cuceririi Troiei (Nord). Elementul comun al acestor patru subiecte ale frizei dorice era intenţia de a arăta ororile războiului – în opoziţie cu binefacerile păcii, pe care le sugerează friza ionică din interior, a procesiunii Panateneelor. Arhitrava templului era înconjurată de o friză superbă, a cărei concepţie genială este atribuită marelui Fidias.

În interior, însă, naosul era decorat de jur-împrejur de o friză continuă, pe 115 blocuri de marmură, desfăşurată pe o bandă lungă de 160 m şi înaltă de 1 m, incluzând 378 de figuri omeneşti și zeități, şi 200 de animale, în principal cai. Este pentru prima dată când, într-un templu doric, incinta sacră era decorată de o friză, aceasta fiind în mod clar un element al ordinului ionic, acum adăugată inspirat acestui templu doric. Friza era dedicată desfăşurării procesiunii Panateneelor. NB. 50 m din friza Partenonului se păstrează astăzi în Noul Muzeu al Acropolei, 80 m la British Museum, un bloc la Luvru, iar alte câteva fragmente în muzeele din Italia, Austria, Germania şi Danemarca.

■ **PROPILEELE**

Propileele (reconstituire)

https://biblioteca-digitala.ro

► **Importanță**: Este singura poartă de acces spre Acropolă. Trebuia să arate măreția şi puterea Atenei. Grecii foloseau termenul de propilon, la singular, când făceau referire la un simplu vestibul de intrare într-o incintă sacră sau într-un palat. Termenul de propilee, la plural, făcea referire la o intrare monumentală, intrare ce comporta amenajări ample cu mai multe porţi de acces. Prima consemnare a unui propilon maiestuos a parvenit din timpul lui Pisistrate (600-527 î.Chr.). Acel edificiu a căzut însă pradă devastărilor persane din anul 480 î.Chr. Mnesicles, după ce a terminat Partenonul, s-a apucat de realizat celebrele porți, de fapt singurul loc de pe platou care nu era închinat vreunui zeu[11].

► **Arhitect**: Mnesicles.

► **Durata execuției**: 437-432 î.Chr.

►**Dimeniuni**: neregulate.

►**Materiale**: marmură de Pentelic.

Lecția 1: Porțile Acropolei, măreața intrare către temple, trecea printr-un ... muzeu. Propileele erau compuse dintr-un spaţiu central, dominator, cu plan rectangular de 25x18,4 m, la care se adăugau două spaţii sau aripi laterale, la nord şi la sud. Toate cele trei spaţii se sprijineau pe coloane cu capiteluri dorice.

Clădirea centrală – propilonul propriu-zis –, prezenta o faţadă exterioară (la vest) şi una interioară (la est), ambele susţinute de 6 coloane dorice, cuprinzând între ele un zid în care erau practicate 5 deschideri. Deschiderea principală, care ocupa o poziţie centrală, era flancată de o parte şi de alta de 3 coloane ionice. Clădirea centrală urmărea configuraţia terenului, astfel că porticul de est şi pedimentul acestuia se situau mai sus decât porticul de vest, iar cele două aripi ale construcţiei erau poziţionate, din acelaşi motiv, mai jos decât clădirea centrală.

Aripa de nord a Propileelor, aflată în dreapta celui ce accede spre poarta centrală, este constituită dintr-o mare sală străjuită de coloane dorice, sală destinată a fi pinacoteca. Pictorii din secolul al V-lea î.Chr., precum renumitul Polignot, îşi expuneau tablourile în această sală. A fost, cu siguranță, prima galerie de pictură, importantă, din istorie.

Aripa de sud era o sală mai mică, deschisă spre atât spre nord, adică spre Partenon, cât şi spre vest, spre templul Atenei Nike Apteros.

■ **TEMPLUL ATENEI NIKE**

Templul Atenei Nike

---

[11] Vladimir Rosulescu, *Nestematele lumii - Atena - Acropolis*, blogspot din 26 decembrie 2010, online.

https://biblioteca-digitala.ro

► **Importanța**: Avea ca scop comemorarea victoriilor militare grecești asupra perşilor, în special bătălia navală de la Salamina (480 î.Chr.), templul fiind decorat cu scene de luptă din războaiele medice. Invazia persană din anul 480 î.Chr. a nimicit şi micul templu construit aici zeiţei Nike pe timpul lui Pisistrates. Noul lăcaş a început a se ridica în anul 421 î.Chr., în epoca de scurtă linişte de după pacea lui Nicias, în timpul războiului peloponeziac. Cu timpul în credinţa atenienilor zeiţa Nike s-a identificat cu însăşi protectoarea zeiţă Atena. Statuia de lemn a zeiţei Nike nu avea aici aripile tradiţionale reprezentării ei, fiind numită Nike Apteros, adică Nike fără aripi sau Victoria fără aripi.

► **Arhitect**: Calicrates, arhitectul care a colaborat și la înălțarea Partenonului.

► **Execuție**: 427-424 î.Chr. Construcția a fost finalizată în 410 î.Chr. când, în lungul marginii bastionului, a fost ridicat un parapet, din motive de siguranţă.

► **Ordin**: ionic amfiprostil cu patru coloane și împodobit cu o friză.

► **Dimensiuni**: 8,27x5,64 m pe stilobat.

► **Materiale**: marmură de Pentelic.

Lecția 1: **Un templu dedicat Atenei „aducătoare de victorii militare" (pentru a rămâne printre atenieni, aceștia au hotărât că Victoria nu trebuia să mai zboare dintre ei!).** La templul Atenei Victorioase (Nike) veneau atenienii atunci când voiau să aibă succese în războaiele lor cu perșii. Templul trebuia să o slăvească pe Atena în calitate de „aducătoare de victorii militare". De fapt, templul Atenei Nike trebuia să celebreze batălia de la Salamina (480 î.Chr.), în care coaliția orașelor-stat ale Greciei au făcut incredibilul, învingându-i pe perși, stăpânii lumii de atunci. La Salamina s-a aflat ultima redută a civilizaţiei greceşti. Salamina a însemnat și ascensiunea unui nou imperiu, cel maritim atenian. Era punctul istoric de la care începea gloria Atenei.

La începutul celui de-al doilea război medic, atenienii s-au dovedit înțelepți. Ei au știut că-i așteaptă o mare provocare și, ca urmare, au mers la oracolul de la Delfi care le-a prezis că „se vor apăra în spatele unor ziduri de lemn". Deoarece Atena era un oraş fortificat cu ziduri de piatră, proorocirile acestea i-au pus pe gânduri. Ei și-au abandonat orașul și au lăsat apărarea orașului în seama vaselor de lemn ale flotei ateniene. În ciuda faptului că atenienii erau inferiori numeric, ei au fost învingători, iar zeița Nike (Victoria) a fost glorificată apoi pentru victoria obținută atunci[12]. De altfel, în templu, deasupra epistilului, o friză realizată de Agoracritos înfăţişa pe trei dintre laturi scene de luptă dintre greci şi perşi, şi, pe latura de est, un grup de zei olimpieni urmărind înfruntarea. Frontoanele, slab conservate, se presupune că ar fi ilustrat lupta cu giganţii, pe latura de vest, şi lupta cu amazoanele, pe latura de est.

Templul Atenei Nike mai purta însă și numele de „Templul victoriei neînaripate" (!). Destul de ciudat, căci zborul înaripat era considerat ca o victorie asupra morții, el fiind asociat cu victoria în general. Doar că acum atenienii au vrut să aducă un omagiu „fără aripi" zeiţei Atena, astfel încât zeița ... să nu poată zbura dintre ei. Se zicea că Nike (Victoria) venise la Atena în zbor, dar că nu trebuia să mai plece şi ca atare nu mai avea nevoie de aripi. Deci, Victoria trebuia să rămână totdeauna la

[12] Philippe Bruneau, Mario Torelli, Xavier Barral i Altet, *The Great Art of Antiquity from the eighth century BC to the fifth century AD*, în „Sculpture from Antiquity to the Middle Ages from the eighth century BC to the fifteenth century", Franța, Editura Taschen, 2006, p. 53.

https://biblioteca-digitala.ro

Atena. Aceasta era şi cauza pentru care preoteasa templului trebuia să aibă o origine pur ateniană, născută din părinţi şi strămoşi atenieni. La vremea construirii lui, templul a devenit și expresia dorinței atenienilor de a înfrînge Sparta în Războiul peloponeziac.

■ **ERECHTEIONUL**

Erechteionul și **Loja cariatidelor**

► **Importanță**: Era templul dedicat mai multor zei protectori ai Atenei şi mormântul unor regi legendari, deveniţi eroi ai Atenei preistorice. A fost construit pe locul disputei dintre Atena și Poseidon, dispută care a decis protectorul și numele orașului. Evident, era locul cel mai venerat de către atenieni. Aici ar fi căzut din cer și statuia de lemn a zeiței Atena (era statuia cea mai faimoasă și venerată a zeiței de fapt, o „efigie" a acesteia dintr-un lemn de măslin). Cultul religios propriu-zis al atenienilor față de zeița lor protectoare era legat de Erechteion.

Creatorul acestui templu, unicat al lumii antice, a avut de soluţionat două probleme: cea privind diferenţele de nivel ale terenului, precum şi pe cea legată de multitudinea de divinităţi şi de eroi legendari al căror cult trebuia celebrat pe acel loc.

► **Arhitect**: Mnesicles sau Filocles (se ştie însă sigur că cel din urmă a supravegheat lucrările împreună cu Archilochos).

► **Execuție**: 421-414 î.Chr., apoi 409-406 î.Chr. Ridicarea Erehteionului s-a înscris printre proiectele grandioase ale lui Pericle, dar lucrările au început după dispariţia sa.

► **Ordin**: ionic.

► **Plan/dimensiuni**: dimeniunile sunt neregulate, planul fiind asimetric pe un teren denivelat. Trei corpuri de clădiri adiacente au fost în mod ingenios unificate şi înconjurate de două frize cu basoreliefuri reprezentând subiecte din legende legate de personajele adăpostite sau venerate aici. Fiecare corp avea câte un portic cu coloane ionice, de dimensiuni diferite şi plasate pe niveluri diferite.

Și acum lecțiile ...

Lecția 1: **Despre importanța excepțională a disputei dintre Atena și Poseidon pentru patronajul orașului**. Edificiul este plasat pe locul cel mai venerat de greci, de pe Acropolă. Erechteionul este un templu dedicat, în principal, lui Poseidon și zeiței Atena. Legenda spune că cei doi au trebuit să se întreacă pentru ca unul dintre ei să devină protectorul orașului. Oferind un măslin locuitorilor cetății, Atena a câștigat lupta împotriva lui Poseidon, care le-a dăruit acestora un izvor cu apă sărată. Ori, Erechteionul era locul unde creştea măslinul pe care zeiţa îl sădise dăruindu-l atenienilor; aici se aflase şi izvorul cu apă sărată pe care îl iscase Poseidon în timpul

https://biblioteca-digitala.ro

disputei lui cu Atena. Mesajul Erechteionului pentru atenieni și lume era acela al importanței concursului dintre cei doi zei, Atena şi Poseidon, pentru patronajul orașului.

Lecția 2: **Despre minunata fuziune a sanctuarelor multiple**. Erechteionul cuprinde însă sanctuare multiple. Pe o suprafaţă de numai 15x30 m, edificiul adăpostea nu mai puţin de 9 sanctuare. Aici se celebra cultul divinităţilor: Gea, Atena, Poseidon, Hefaistos, Cecrops, fiicei lui Cecrops, Pandrosos (inventatoarea torsului) şi fratelui ei Boutes, marele sacerdot al lui Poseidon, și cultul lui Erechteu. Combinarea mai multor culte în sine a făcut templul să fie unic în felul său. Nici înainte și nici după el, grecii nu au mai construit astfel de sanctuare multiple.

Adevărul este că, în principal, erau doar două temple importante: al lui Poseidon și al Atenei, plus un templu „secundar”, cel al lui Erechteu, regele legendar care a civilizat Attica. Erechteu era considerat inventatorul carului şi fondatorul serbărilor Panatenee. Tot aici se afla mormântul primului rege al Atenei, bunul şi paşnicul Cecrops, care inventase scrierea şi îi învăţase pe atenieni să-şi clădească oraşele şi să-şi îngroape morţii.

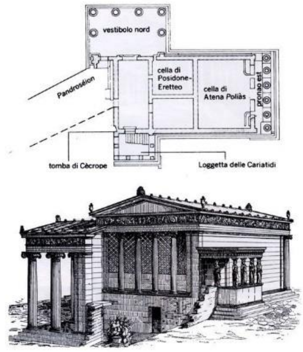

Planul Erechteionului. Reconstituire grafică

Datorită diferențelor de nivel ale terenului, Erechteionul diferă de multe alte temple şi prin faptul că avea două intrări. Una dintre ele ducea către sanctuarul zeiței Atena, unde trona statuia sa uriașă (conform martorilor oculari din acea vreme, din ... lemn) – cea pentru care, de fapt, se făcea peplosul –, iar a doua ducea la sanctuarele lui Erechteu și Poseidon. Această parte a Erechteionului se găsea plasată la un nivel inferior cu trei metri în raport cu Templul Atenei Polias, deoarece urmărea denivelarea naturală a terenului.

Lecția 3: **Loja cariatidelor este „jocul” cel mai strălucitor al imaginaţiei din arhitectura antică (sau când arhitectura se îmbină cu sculptura)**. Deasupra mormântului lui Cecrops se află faimosul „portic al cariatidelor”, unde în fiecare an se celebra în timpul nopţii un rit agrar secret: două tinere „arefore” – servitoarele zeiţei Atena –, duceau pe cap coşuri cu obiecte sacre până în grădina sanctuarului, unde, în mare taină, le schimbau cu alte daruri, pe care le aduceau apoi în Erechteion. Cele șase coloane care susţin acoperişul logiei, înalte de 2,60 m, redau figurile acestor fecioare arefore, coşul cu obiecte sacre constituind echina capitelului[13].

[13] Ovidiu Drimba, *Partenonul*, în: Dacoromania-alba.ro, nr. 42, online.

https://biblioteca-digitala.ro

Faimoasele „coloane cariatide” sunt un omagiu adus frumuseţii femeii. Termenul de „cariatide” a apărut în epoca romană şi se pare că amintea de frumuseţea fetelor din Caria (mic oraș din Peloponez), preotese ale zeiței Artemis, faimoase pentru dansurile lor rituale în onoarea zeiţei, în care purtau pe cap coșuri din trestie, umplute cu fructe și flori.

Cariatidele poartă în loc de coafură un coş, adică un capitel circular ornat în stil ionic, pe care se sprijină acoperişul porticului. În număr de şase, patru la faţadă şi două pe laturi, ele sunt înveşmântate vaporos, cu rochii lungi de factură ionică. La prima vedere este creată impresia falsă că cele şase cariatide ar semăna. Printr-un studiu atent se remarcă, evident, că fiecare dintre tinerele de piatră are o personalitate proprie. Cariatidele Erechtheionului sunt caracterizate ca forme intermediare între coloanele dorice și cele ionice. În proporțiile lor sunt mai aproape de coloanele din ordinul doric, în decorarea lor și în caracterul lor „feminin” sunt mai aproape de coloanele din ordinul ionic. Cariatidele actuale sunt înlocuite cu copii, cinci dintre ele fiind la Muzeul de pe Acropolă, iar una se găsește la British Museum.

■ Și o lecție ... englezească!

Thomas Bruce, ştiut şi sub titlul de Lordul Elgin, a fost ambasadorul Angliei pe lângă Sublima Poartă (1799-1803). Acolo el a pus la cale o afacere constând în luarea cu japca a unor piese de pe Acropolă, dar şi din alte părţi ale Greciei, pentru a le vinde apoi în Anglia. Cu ajutorul secretarilor săi și-a făcut o echipă de specialişti în arta şi antichitatea greacă. În cazul Acropolei, jaful cerea o pregătire de specialitate. Şeful acestei echipe e un pictor italian, Giovanni Battista Lusieri, recrutat de Elgin la Napoli în anul 1799. Banda, pentru că de o bandă e vorba, ajunge în iulie 1801 la Atena. Guvernatorul militar turc al Acropolei nu le permite membrilor bandei accesul până când nu prezintă un firman de la Constantinopol. Nu-i este prea greu lui Thomas Bruce să obţină unul, câtă vreme Anglia îşi asumă, cu de la sine putere, ipostaza de Protectoare a Imperiului Otoman, tot mai ameninţat de Rusia. Documentul iscălit de vizir se referă la „cercetarea” monumentelor de pe Acropolă şi nu la jefuirea lor. Timp de patru ani, echipa mutilează pur şi simplu marile monumente ale Acropolei. Din Partenon sunt desprinse şi puse în lăzi 12 statui, 150 de dale din friza lui Fidias şi 15 metope. Templului Atenei Niké i se ia întreaga friză. De la Erechteion se desface şi se şterpeleşte una dintre cele şase cariatide. Membrii bandei au planuri mari. Philip Hunt, capelan şi secretar personal al lordului, se gândeşte chiar să desfacă în bucăţi Erechteionul şi să-l ducă în Anglia, pentru a-l reconstrui aici.

Lordul Elgin

https://biblioteca-digitala.ro

Elgin a fost o singură dată pe Acropole, în cadrul unui voiaj întreprins în Grecia în prima parte a lui 1802. Până în 1805, când turcii, prinzându-se de escrocherie, interzic activitatea bandei, s-au adunat mai mult de 200 de lăzi cu piese de o inestimabilă valoare. La Londra, piesele sunt expuse acasă la Elgin, cum se întâmplă cu orice marfă de vânzare. Chemată să le valorizeze, societatea Dilletanti le pune la îndoială originalitatea, situându-le în perioada împăratului roman Hadrian.

„Deşi o altă societate, convocată de Elgin, stabileşte în 1814 că piesele sunt opera lui Fidias, scandalul întârzie cu zece ani vânzarea pieselor către guvernul britanic. Banii primiţi nu-l salvează pe Elgin de la ruina financiară. Nu e singurul necaz. Revenită în Anglia înaintea lui, nevastă-sa are o aventură cu un membru al suitei. Elgin divorţează şi-şi găseşte repede consolarea. Se recăsătoreşte cu o tipă mult mai tânără decât el. La întoarcerea în Anglia, în timp ce face o cură în Pirinei, la Barège, e luat prizonier de francezi şi închis în castelul fortăreaţă din Lourdes. E eliberat, după ce promite lui Napoleon că-i va sta la dispoziţie. Un notabil local, judecătorul Bascle de Lagrèze, se va plânge ulterior că lordul şterpelise la plecare câteva piese antice, descoperite în timpul săpăturilor arheologice în incinta castelului din Lourdes. Superbă dovadă că distinsul lord nu se putea stăpâni să nu ciordească o antichitate când o întâlnea!”[14].

În 1816, Elgin și-a vândut în pierdere colecția Muzeului britanic (British Museum) pentru suma de 35.000 de lire sterline (prețul achiziției fiind de 39.000 lire sterline!). Sculpturile de pe Partenon, care de aproape 200 de ani pot fi admirate gratuit în sălile muzeului londonez, constituie astăzi subiectul disputei dintre guvernele elen şi britanic privind revendicarea acestora. Dar, adevărul este și că, „ducându-le la Londra, Elgin le-a făcut cunoscute Europei și ele au devenit o școală a lumii”[15].

[14] Ion Cristoiu, *Cum a fost jefuită Acropola din prea multă dragoste de cultură*, în Historia.ro., online.
[15] A. Thibaudet, *op. cit.*, p. 105.

PAHAR DIN LEMN AL BRESLEI ZIDARILOR
ÎN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE SIGHIȘOARA

Nicolae TEȘCULĂ[1]

HOLZBECHER DER MAUERERZUNFT IN DER SAMMLUNG DES SCHÄßBURGER GESCHICHTSMUSEUMS

ZUSAMMENFASSUNG

Im Siebenbürgen des Mittelalters war Schäßburg ein Handwerkerort, dessen gesamte wirtschaftliche, politische, soziale und religiöse Leben über mehrere Jahrhunderte hinweg von den Handwerkszünften geprägt war. Die Zunft der Steinmetze und der Maurer wurde 1515 beurkundet. Das Vorhandensein einer Zunft der Maurer in Schäßburg, wird auch durch einen Holzbecher mit Deckel, Bestandsnummer 707 bestätigt. Wie beschrieben, ist es ein Holzbecher mit einem Deckel und einem Stiel, welcher auf einer Drehbank geformt wurde, weiß gestrichen und mit eingeritzten Ornamenten und roten, gelben und grünen Verzierungen. Im Inneren des Deckels befindet sich eine Inschrift in deutscher Sprache, welche in Handschrift geschrieben und Kreisförmig angeordnet ist: DIESE BECHER HATT VEREHRET HM MEDWISCHER IN DIE EHRLICHE MAUER CSEG ZU GEDÄCHNÜS DIE 11 JANUAR AN(NO) 1696. *An der Oberkante des Becher-körpers wird – ebenfalls in deutscher Sprache –, dessen letzter Besitzer erwähnt:* EIGENTHUM DES KARL LEONHARDT MICHAEL ALBERT STRAßE 9. *Wir haben es mit einem Gegenstand zu tun, welcher einer Zunft gehörte, von welcher wir nur wenige Dokumentationsquellen haben, was uns somit einige Auskünfte über die Tätigkeit dieser Zunft in dem 17. Jahrhundert und darüber hinaus, liefert.*

Schlüsselworte: Schäßburg, Handwerk, Zunft, Maurer, Holzbecher.

Sighişoara a fost în evul mediu transilvan o localitate meşteşugărească, unde întreaga viață economică, politică, socială și religioasă s-a desfăşurat pe parcursul mai multor secole în jurul breslelor meşteşugăreşti.

După cum se ştie, pentru anul 1376 avem pentru prima dată atestată documentar prezența breslelor meşteşugăreşti în spațiul transilvănean și unul dintre oraşele unde este menționată la acea vreme existența lor este și Sighişoara. Documentar, cea mai veche breaslă este cea a cizmarilor, la 1411, urmată de butnari la 1468, lăcătuşi şi pintenari la 1488, şi rotari la 1490. Până în 1500 avem nouă bresle, în primele decenii ale secolului al XVI-lea se va ajunge la 17 bresle[2]. La 1517, în primele statute orăşeneşti se arată că doar patru bresle au dreptul de a locui în cetatea Sighişoarei şi anume: curelarii, aurarii, lăcătuşii şi croitorii. După cum arăta Richard Schuller, tâmplarii reprezentau o breaslă importantă, dovadă fiind numele unei străzi din cetate[3]. Cea mai numeroasă breaslă va fi cea a țesătorilor, care număra la 1852

[1] Doctor în istorie, Muzeul de Istorie Sighişoara; e-mail: nicolaetescula@yahoo.com.
[2] Gernot Nussbächer, *Din cronici şi hrisoave. Contribuţii la istoria Transilvaniei*, Bucureşti, Editura Kriterion, 1987, p. 37-38.
[3] Richard Schuller, *Alt Schässburg*, Schässburg, 1906, p. 20.

https://biblioteca-digitala.ro

aproape 500 de membri, dar şi cea mai săracă şi mai vulnerabilă în faţa concurenţei din partea manufacturilor textile. La 1846, în Sighişoara existau în jur de 1.159 meşteşugari şi comercianţi, în frunte cu ţesătorii, care aveau 164 meşteri, 133 calfe şi 54 de ucenici, urmaţi de cizmari cu 125 de meşteri, tăbăcarii cu 58, pălărierii şi cojocarii cu 38 de meşteri, şi tâmplarii cu 30 de meşteri. La 1854 avem în total 682 de meşteri şi la 1883 doar 493 de meşteri, din care 125 au renunţat la meseria lor[4].

Din multitudinea de bresle meșteșugărești menționate mai sus lipsește breasla zidarilor. Date legate de această breaslă sunt destul de puține. Munca depusă în domeniul constructiv, prin ridicarea turnurilor și zidurilor de apărare, a bisericilor și a construcțiilor civile din Sighișoara medievală arăta nevoia existenței unei bresle a zidarilor.

Una dintre dovezile prezenței zidarilor ar fi existența medievală a unui mic turn de apărare între Turnul cu Ceas și Turnul Tăbăcarilor. Kurt Leonhardt arată că în anul 1940, cu ocazia construirii unei aripi a clădirii Alberthaus – internatul liceului german –, au fost descoperite urmele unui turn de apărare. Din statutele orașului, aflăm că în anul 1798 un cetățean a dărâmat Turnul Zidarilor și al Dulgherilor, aflat într-o avansată stare de degradare, deoarece amenința să îi distrugă locuința[5].

Breasla pietrarilor și a zidarilor este atestată documentar în anul 1515, datorită unui sigiliu al breslei imprimat pe un document. Pe acest sigiliu figurează și patronul breslei, cel mai probabil Sf. Ieronim. Statutul breslei prevedea că ucenicia dura trei ani, iar o calfă era plătită pentru 12 zile de muncă cu un florin[6].

De altfel, breasla este atestată și prin intermediul însemnului de breaslă. Acesta, până în anul 1973 figura la numărul de inventar 321 și prin Decizia nr. 296 din 23 iulie 1973 a Comitetului Executiv al Consiliului Popular al Județului Mureș a fost transferat în administrarea Muzeului de Istorie al RSR, azi Muzeul Național de Istorie a României.

Acest semn cu nr. inv. 82.659 are pe o latură sculptată în relief plat și pictată o biserică cu turlă, deasupra având un buchet de trandafiri și dedesubt anul 1774. Pe celalaltă latură este reprezentat un zid de cetate cu două turnuri laterale și o intrare cu turn la mijloc; deasupra turnurilor laterale se află câte un trandafir[7].

Prezența breslei zidarilor din Sighișoara este atestată și prin obiectul pe care dorim să-l prezentăm, un pahar din lemn cu capac, cu nr. inv. 707. Conform descrierii, este un pahar din lemn cu capac, cu picior, lucrat la strung, pictat în alb și cu ornamente adâncite, și dungi roșii, galbene și verzi. Pe interiorul capacului apare o inscripție în limba germană, scrisă cu litere de mână și poziționate circular: „DIESE BECHER

---

[4] Carol Diff, Julius Holitzer, *Meşteşuguri şi bresle*, mss., Biblioteca Muzeului de Istorie Sighişoara, p. 8; Adolf Hohr, *Aus der Vergangenheit der Ehrsamen Schässburger Leinweberzunft*, în „Schässburger Zeitung", nr. 8/1901, p. 29.

[5] Gheorghe Baltag, *Sighişoara. Schäßburg. Segesvàr*, Cluj-Napoca, Editura Nereamia Napocae, 2004, p. 186.

[6] *Ibidem*, p. 133.

[7] *Breslele transilvănene. Istorie și simbol. Catalog de expoziție*, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat", Muzeul Național de Istorie a României, Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei, Muzeul Național Brukenthal, Muzeul Județean de Istorie și Arheologie Maramureș, Muzeul Civilizației Dacice și Romane Deva, Muzeul de Istorie Sighișoara, Alba Iulia, Editura Altip, 2017, p. 23.

https://biblioteca-digitala.ro

HATT VEREHRET HM MEDWISCHER IN DIE EHRLICHE MAUER CSEG ZU GEDÄCHNÜS DIE 11 JANUAR AN(NO) 1696".

De asemenea, pe marginea de sus a corpului paharului este menționat, tot în limba germană, ultimul proprietar: „EIGENTHUM DES KARL LEONHARDT MICHAEL ALBERT STRAßE 9". Din fișa inventar redactată de Julius Misselbacher, la 24 august 1958, ultimul proprietar este Karl Leohnardt, de profesie constructor, care locuiește pe strada Michael Albert (azi Zaharia Boiu) nr. 9. Obiectul a fost donat muzeului în jurul anului 1900. Are ca dimensiuni o înălțime de 27,5 cm și o lățime de 9 cm, și este într-o stare de conservare bună.

Din descriere am putea traduce prima inscripție astfel: „Acest pahar l-a închinat (dăruit-n.n.) H [err] M Medwischer în cinstea breslei zidarilor ca amintire în 11 ianuarie anul 1696". Deci, cel mai probabil este vorba de starostele breslei, pe numele său M. Medwischer, care donează breslei zidarilor acest pahar din lemn. Cea de a doua inscripție arată că acest pahar a fost transmis și se află în proprietatea lui Karl Leonhardt, de unde ajunge la muzeul din urbe. Este știut faptul că, la Sighișoara, familia Leonhardt a fost una de constructori și arhitecți, ceea ce ne arată că paharul s-a păstrat din generație în generație la persoane care cunoșteau secretele tehnicii construcțiilor.

Avem de a face cu un obiect care a aparținut unei bresle asupra căreia deținem puține surse documentare și care, dincolo de valoarea sa de patrimoniu, ne transmite câteva date legate de activitatea breslei în secolul al XVII-lea și nu numai.

Nu în ultimul rând, avem de a face cu un obiect cu o valoare artistică deosebită: este strunjit în lemn, cu ornamente și culori deosebite, ceea ce demonstrează pe de o parte statutul social ridicat al meșterilor din breasla zidarilor, prin faptul că au putut să comande și să cumpere un asemenea pahar, și pe de altă parte măiestria artistică la care au ajuns meșterii strungari în lemn, asupra a căror activitate trebuie să se aplece istoriografia de specialitate.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – nr. inv. 707.

Fig. 2 – nr. inv. 707 - fără capac.

Fig. 3 – nr. inv. 707 - detaliu capac.

https://biblioteca-digitala.ro

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

https://biblioteca-digitala.ro

NOUVELLES CONSIDÉRATIONS TYPOLOGIQUES ET HISTORIQUES CONCERNANT UNE PIÈCE D᾽ARMEMENT DE LA COLLECTION DU MUSĖE MUNICIPAL DE SIGHIȘOARA

Mihai CHIRIAC[1]
Nicolae TEȘCULĂ[2]

NOI CONSIDERAȚII TIPOLOGICE ȘI ISTORICE CU PRIVIRE LA O PIESĂ DE ARMAMENT DIN COLECȚIA MUZEULUI DE ISTORIE SIGHIȘOARA

REZUMAT

Articolul prezintă o piesă din colecția Muzeului de Istorie din Sighișoara, care ar putea fi datată în secolul al XVIII-lea și despre care s-a presupus până acum că ar fi un iatagan. Scopul abordării noastre este de a demonstra că această piesă este un cuțit de vânătoare austriac de tip Jagdplaute.

Cuvinte cheie: piesă de armament, iatagan, cuțit de vânătoare, Muzeu, Sighișoara.

La pièce que nous allons présenter fait partie de la collection du Musée d᾽ Histoire de Sighișoara, elle a le numéro d᾽inventaire 1.213 et sa fiche nous indique qu᾽elle a 68 cm longueur, que c᾽est un yatagan turc courbé, avec un manche en bois, le trenchant orné, gravé avec des lettres arabes et le croissant. Nous considérons que l᾽artéfacte n᾽est pas un yatagan, mais un couteau de chasse de type Jagdplaute, datant du XVIII-e siècle. Voilà nos arguments: dans la littérature roumaine de spécialité il y a une seule étude dédiée aux couteaux de chasse, matériel signé par le chercheur scientifique Zoran Markov, mais son article analyse, particulièrement, la collection de couteaux de chasse de type Hischfänger (quatre exemplaires) appartenant au Musée du Banat de Timișoara[3].

L᾽arme des images attachées c᾽est une de chasse, européenne, datant depuis le XVIII-e siècle. Dans la littérature de spécialité, les armes de chasse – longs couteaux de chasse –, sont classifiés en deux grandes catégories: Hirschfänger (le couteau long et droit) et Jagdplaute (le bancal court)[4]. Après la forme légéremente courbée de la pièce, notre opinion est qu᾽il s᾽agit d᾽une arme de type Jagdplaute et ce

[1] Profesor, doctor în istorie, Liceul Teoretic „Stephan Ludwig Roth”, Mediaș; e-mail: cronistudentroman@yahoo.com.
[2] Doctor în istorie, Muzeul de Istorie Sighișoara; e-mail: nicolaetescula@yahoo.com.
[3] Zoran Marcov, *Cuțite de vânătoare din colecția Muzeului Național al Banatului (secolele XVIII-XIX*), în „Vocația Istoriei. Studii în memoria profesorului Nicolae Bocșan. Muzeul Banatului Montan Reșița”, vol. îngrijit de Ligia Boldea și Rudolf Gräf, Reșița, 2017, p. 157-171.
[4] *Ibidem,* p. 158.

https://biblioteca-digitala.ro

n' est pas un yatagan, car au yatagan le tranchat n' apparaît jamais sur le sommet convexe du fer, comme dans notre cas (Fig. 1), mais sur la partie concave[5].

Fig. 1

Fig. 2

Le tranchat est typique pour les longs couteaux de chasse européennes de XVIII-e siècle, et n' a aucune liaison avec les yatagans, soit crnospacs ou belospacs.

Le décor (le croissant) présente sur le tranchat, se trouve aussi sur les armes de chasse européennes, présenté en mode similaire (Fig. 2) et apparaît aussi sur une arme de chasse, réalisée à Weyersberg, en Allemagne, pendant la deuxième moitié du XVIII-e siècle[6]. Danc ce cas il s' agit des symbols magiques, qui n' ont aucune liaison avec les ateliers orientales. Malheureusement, la qualité et la valeur historique-artistique de la pièce a diminué, car pendant les siècles l' arme a été modifié, et de la pièce initiale on garde intacte seulement le tranchat. La garde gardée est partielle, il paraît que c'est celle autentique, mais on a lui enlevé les deux bras latéraux (Fig. 1, 3). Nous supposons que même la manche a été attaché ultérieurement.

Le manchon en cuivre appliqué en prolongement de la garde n' est pas réalisé pareillement avec celle-ci, donc, à notre avis, c' est authentique. D' habitude les manches étaient réalisées en corne, os, ou ivoire, pas en bois, pendant que le bout de la manche se fermait à un couvercle en metal, de cuivre, fixé par rivure.

En conclusion, la pièce qui se trouve au Musée d' Histoire de Sighișoara n' est pas un yatagan, mais un couteau de chasse de type Jagdplaute, peut-être central-européen, du XVIII-e siècle, modifié dans la zone de la garde par le tranchement des bras et remplaçant le manche avec un autre en bois ayant des torssades de fil de fer.

Fig. 3

---

[5] Idem, *Colecția de iatagane a Muzeului Banatului Timișoara*, în „Analele Banatului", S.N., Arheologie-Istorie, XX, 2012, p. 259-284; M. Chiriac, Viorel Ștefu, *Quelques considérations historiques concernant un yatagan de la collection du Musée Municipal Mediaș*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", VI, 2017, p. 282-287.

[6] Informație oferită prin amabilitatea domnului cercetător dr. Zoran Marcov, căruia îi mulțumim pe această cale.

https://biblioteca-digitala.ro

NIȘA-RELICVAR, ELEMENT INEDIT ÎN ARHITECTURA ECLEZIASTICĂ DIN ȚARA FĂGĂRAȘULUI (SEC. XV-XVIII)

Aurel DRAGNE[1]

THE RELIQUARY NICHE – AN UNIQUE ELEMENT IN THE ECCLESIASTICAL ARCHITECTURE OF FAGARAS COUNTRY (15TH-17TH CENTURIES)

ABSTRACT

The archaeological researches of the old stone churches in the historical region of Fagaras Country situated in the middle of Romania, led to relevant information about the dating and the establishing with precision of the main phases of construction of the monuments.

The reliquary niche - an unique element in the ecclesiastical architecture of this region was noticed in the village churches in Voivodenii Mari (15th century),Vistea de Jos (16th century) and in the ruins of monastic church in Sinca Noua (17th-18th century).

Looking like an opening in the wall and being situated at the base of the wall, the reliquary niche was made during the first stage of the building having a role in the offering of tribute by the founder of the church.

Keywords: reliquary niche, ecclesiastical architecture, Fagaras Country, 15th-17th centuries, archaeological research.

Țara Făgărașului, vatră etnofolclorică a Țării Oltului, atestată documentar la 1222 sub denumirea de „Terra Blachorum”, este o regiune distinctă din centrul României și sudul Transilvaniei, caracterizată de o istorie, tradiții și obiceiuri aparte.

Aidoma altei „țări” medievale românești, a Maramureșului, ce a dat un voievod descălecător Moldovei, tradiția istorică consemnează că de aici, din țara românilor făgărășeni, a pornit Negru Vodă, descălecător de nouă Țară Românească, precursor al dinastiei Basarabilor.

Cercetarea istoriei ecleziastice a ținutului făgărășean, a determinat reevaluarea fondului patrimonial ecleziastic prin metoda științifică a investigației arheologice. În pofida faptului că au fost întreprinse doar cercetări punctuale, de mică anvergură, premergătoare unor lucrări de consolidare sau restaurare a monumentelor, datele obținute sunt semnificative în privința datării, planimetriei și stabilirii principalelor etape de construcție. Cu acest prilej a fost identificat un element insolit: nișa-relicvar, prezentă la bisericile parohiale „Adormirea Maicii Domnului” din Voivodenii Mari (sfârșitul secolului al XV-lea), „Sfinții Arhangheli” din Viștea de Jos (începutul secolului al XVI-lea), cât și la ruina edificiului mănăstiresc ce a funcționat, începând cu mijlocul secolului al XVII-lea, în locul numit „Poiana Mănăstirii”, de pe Valea Lărguței/Trestioara, pe raza comunei Șinca Nouă.

[1] Muzeograf, doctor în istorie, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș; e-mail: aureldragne@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

În fază inițială, biserica din Voivodeni prezintă o navă rectangulară, încheiată spre răsărit cu o absidă semicirculară decroșată de reminiscență romanică (Fig. 1). Bolta stelată a navei, de factură gotică, a reprezentat până nu demult singurul element de datare al edificiului: analogiile cu sistemul de boltire al bisericii „Sfântul Mihail” din Cluj (mijlocul secolului al XV-lea), cât și similitudinea profilului ceramic al structurii cu cel utilizat la bolta bisericii „Sfântul Nicolae” din Râșnov (cca. 1500), i-au determinat pe istoricii de artă să admită anul 1500 ca dată de construcție a edificiului (Fig. 2)[2].

Săpătura arheologică preventivă, prilejuită de apariția unui agresiv atac biologic al ciupercii *merulius lacrimans* – ce a distrus în mare parte pardoseala de lemn a lăcașului –, a dovedit faptul că biserica actuală suprapune un edificiu mai vechi, de factură romanică[3]. Fundațiile absidei acestuia sunt relativ bine conturate în cele două casete de sondare deschise în perimetrul altarului bisericii actuale.

Cele două monede medievale emise de regele Matia Corvin, parte a inventarului unuia dintre cele șapte morminte identificate în navă, ar putea coborî datarea edificiului în secolul al XV-lea: exceptând unul dintre morminte, secționat de constructorii medievali cu prilejul realizării șanțului de fundație sudic al navei, înmormântările sunt ulterioare construcției bisericii. Două inele sigilare, aparținând secolului al XVI-lea, întăresc această supoziție.

În privința edificiului romanic, un posibil element de datare e reprezentat de vasul ceramic lucrat la roată înceată, ce aparține tipologic secolului al XIV-lea. A fost identificat în caseta din colțul sud-estic al navei, amplasată la îmbinarea dintre catapeteasma de zid cu peretele bisericii.

Catapeteasma de piatră, suprapusă inițial de timpanul ce susținea vechea șarpantă în două ape, prezintă arhaismul a doar două deschideri înspre altar. La baza fundației a fost identificată o firidă boltită în piatră, amplasată de către constructorii bisericii în partea dreaptă a catapetesmei, în proximitatea deschiderii consacrate ușii împărătești (Fig. 3). Încheiată în partea superioară în arc frânt are o înălțime de 0,45 m, lățimea de 0,60 m și adâncimea de 0,50 m. Este atent lucrată și finisată, fiind tencuită la interior. Baza nișei o constituie stratul de pământ steril pe care e așezată talpa fundației. Probabil rostul acestei deschideri, realizată în momentul edificării bisericii actuale (cumpăna secolelor XV-XVI), era acela de firidă-relicvar. Nu putem ști cu certitudine dacă fragmentul de coastă umană găsit aici e parte a inventarului unui relicvariu sau provine de la vreun mormânt răvășit cu prilejul construcției bisericii sau a altor intervenții ulterioare. Groapa de aproximativ 1 m^2 din fața firidei, îndeosebi materialele și piesele de arhitectură ce constau în blocuri de piatră ecarisată cu urme de mortar, resturi de la o posibilă pardoseală realizată din pietre plate de râu prinse în mortar, cât și numeroase fragmente de tencuială cu urme de pictură, olane și cărămizi ar pleda în acest sens. Din păcate relicvariul, realizat cel mai probabil din lemn, nu s-a păstrat.

[2] Eugenia Greceanu, *Țara Făgărașului - zonă de radiație a arhitecturii de la Sud de Carpați*, în „Buletinul Monumentelor Istorice”, XXXIX, nr. 2, 1970, p. 35, nota 4.

[3] Antal Lukács, *Cercetările de la biserica din Voivodeni, comuna Voila, județul Brașov*, Raport tehnic; http://cronica.cimec.ro/detaliu.asp?k=1156.

https://biblioteca-digitala.ro

Biserica din Viștea de Jos a fost datată, pe baza elementelor arhitecturale și stilistice, în jurul anului 1500 (Fig. 4)[4]. Alături de cea din Voivodenii Mari, aparține unui orizont cultural ce poate fi pus în legătură cu stăpânirea munteană din perioada ducatului făgărășean. Absida decroșată a altarului, poligonală la exterior și semicirculară în interior constituie una dintre primele influențe ale arhitecturii muntene în spațiul făgărășean. S-a presupus că edificiul ar fi avut, în fază inițială, doar o navă rectangulară și absidă. Cele două laturi ale navei, de miazăzi, respectiv miazănoapte, sunt flancate de câte două contraforturi puternice. Rostul acestora este de a prelua o parte din tensiunea bolții în leagăn a navei, ce se descarcă în pereți sensibil mai subțiri decât la biserica din Voivodeni. Aidoma edificiului din Voivodeni și aici catapeteasma de zidărie prezintă doar două deschideri. În decursul secolului al XIX-lea, monumentul a suferit modificări notabile, ce au constat în prelungirea navei și adăugarea unui turn clopotniță.

Inițierea de către comunitatea locală a unui proiect de restaurare a edificiului a presupus deschiderea câtorva casete de sondare: una în interior, în zona în care se credea că s-ar închide nava corespunzătoare primei faze de construcție, și alte trei în exterior (Fig. 5). Rezultatul sondajelor a determinat o reevaluare o poziției cu privire la principalele etape de construcție[5]. S-a dovedit faptul că cele patru contraforturi au fost adăugate ulterior: fundațiile, dar și elevațiile acestora nu sunt țesute cu cele ale navei. La realizarea lor au fost deranjate mai multe morminte, dovadă că acolo, la momentul edificării, funcționa un cimitir. Același lucru s-a constatat și în caseta deschisă pe latura sudică a bisericii, ce avea menirea de a surprinde îmbinarea dintre absidă și navă: fundațiile lor suprapun un mormânt, fără să-l deranjeze. Preexistența cimitirului întărește supoziția că pe locul bisericii actuale a existat o alta mai veche, de lemn sau zid.

Caseta deschisă în interior a confirmat o mai veche ipoteză, potrivit căreia nava s-ar fi închis, într-o primă etapă, în dreptul contrafortului exterior. Aici au fost identificate resturile fundației zidului apusean al navei, demantelat cu prilejul extinderii bisericii. Mai mult, profilul de nord al casetei relevă faptul că atât fundația, cât și zidul bisericii se continuă spre apus, fără întrerupere, dovadă că monumentul a fost prevăzut, chiar de la început, cu încă o încăpere, pronaos sau pridvor. Prezența noii structuri relevă faptul că încă de timpuriu, din perioada ducatului, Țara Făgărașului s-a manifestat ca o veritabilă zonă de radiație a arhitecturii muntene. Pronaosul, respectiv pridvorul deschis se vor generaliza în arhitectura bisericilor făgărășene abia la mijlocul secolului al XVIII-lea, sub influența ctitoriilor brâncovenești, îndeosebi a bisericii „Sfântul Nicolae” din Făgăraș, devenit prototip al tuturor ctitoriilor ulterioare. Pridvorul deschis poate fi sugerat, cel puțin în fază embrionară, de portalul bisericii „Sfânta Cuvioasă Parascheva” din Comăna de Jos, al treilea monument de zid, ca vechime, din Țara Făgărașului. Potrivit tradiției, edificiul a fost ctitorit în prima jumătate a secolului al XVII-lea, cu sprijinul financiar al domnitorului Matei Basarab, care a și înzestrat biserica cu odăjdii și cărți de cult[6].

---

[4] Eugenia Greceanu, *op. cit.*, p. 35.

[5] A. Lukács, A. Dragne, *Cele mai vechi biserici românești din Țara Făgărașului*, în „Acta Terrae Fogarasiensis”, III, 2014, p. 331-352.

[6] Ioana Cristache Panait, Eugenia Greceanu, *Biserici românești de zid - monumente istorice din Țara Făgărașului,* în „Mitropolia Ardealului”, XV, nr. 9-10, 1970, p. 633.

https://biblioteca-digitala.ro

Existența pronaosului încă din prima etapă de edificare a lăcașului e dovedită de o descoperire valoroasă: nișa-relicvar amplasată, în parte, sub fundația zidului demantelat al navei, în latura stângă a bisericii (Fig. 6). Realizată în totalitate din lut, este boltită în formă ogivală, cu baza la o adâncime de aproximativ 0,95 m față de nivelul actual de călcare. Ea coboară aproximativ 0,40 m sub talpa fundației, situată la rândul ei la 0,50-0,60 m față de nivelul de călcare. Urmărind axa longitudinală a edificiului, nișa pătrunde frontal sub fundație, în dreptul profilului răsăritean al peretelui demantelat al navei, ca mai apoi să se continue spre apus, în perimetrul presupusului pronaos. Din păcate umiditatea excesivă a condus la o deteriorare accentuată a vestigiilor. Planul secțiunii relevă negativul în lut al unei casete de lemn (aproximativ 0,30x0,19 m) (Fig. 7).

În perimetrul acesteia au fost identificate resturi textile, panglici cu fir metalic și pandantive. În privința textilelor, analizele de laborator premergătoare procesului de restaurare au evidențiat prezența unei țesături fine, realizată cu fir metalic pe suport de mătase (Fig. 8). Că avem de-a face cu o depunere contemporană construcției edificiului, o dovedesc tipologia sistemului de boltire a nișei cât și forma relicvariului din lemn care, teșit în partea frontală, capătă aspectul unui sicriu gotic miniatural.

Vestigiile mănăstirii de la Șinca Nouă (Trestioara) au fost identificate cu prilejul unei cercetări de teren în hotarul acestei comune. Locul era cunoscut de câțiva localnici, fiind marcat printr-o troiță. Este amplasat într-o frumoasă poiană, la poalele pădurii, încadrat de cele două brațe ale Pârâului Trestioara, afluent al Văii Lărguța. E cunoscut toponimul „Poiana mănăstirii”, cât și hidronimele „Izvorul mănăstirii” și „Pârâul mănăstirii”.

Lăcașul monahal era parte a unei salbe de peste 30 de așezăminte, deopotrivă mănăstiri și schituri, despre care avem dovezi că au ființat în arealul făgărășean la mijlocul secolului al XVIII-lea[7]. Era un obicei aici ca fiecare sat cu deschidere la munte să-și ctitorească propriul așezământ. Au existat și comunități în al căror hotar sunt cuprinse două, ba chiar patru mănăstiri, ca de pildă cazul satului Șinca.

În 1764, locuitorii comunei care au refuzat înrolarea în Regimentul I de graniță cu sediul la Orlat au fost strămutați în hotarul dinspre munte al satului, pe Valea Șincii, luând astfel ființă localitatea Șinca Nouă. Două dintre amplasamentele celor patru mănăstiri au revenit noii localități: așezământul ruinat de pe Valea Șincii, pe locul căruia sătenii și-au clădit o nouă biserică de lemn, primul paroh fiind însuși unul dintre monahii viețuitori, și Mănăstirea „Trestioara” sau „Lărguța”, după cum apare înregistrată în documentele de epocă.

Prima informație documentară care consemnează, indirect, existența unor mănăstiri în Țara Făgărașului ne este oferită de hrisovul din 1391 prin care domnitorul Mircea cel Bătrân, în calitatea de stăpân al ducatului, conferă anumite privilegii boierului egumen Stanciu din Scorei. Antecedentele monahismului din acest ținut par însă a fi mai vechi: complexul monahal rupestru de la Șinca Veche sau cel de pe Valea Comănelor (în hotarul satului Comăna de Sus), dublate de prezența a nume-

[7] A. Dragne, *Mănăstirile Țării Făgărașului*, în vol. „720 de ani de istorie a Făgărașului”, Alba Iulia, Editura Altip, 2011, p. 94-102.

https://biblioteca-digitala.ro

roase toponime și hidronime, dovedesc existența unui monahism străvechi, de factură eremită sau semieremită, ce a precedat apariția primelor mănăstiri[8].

Începând cu secolul al XVII-lea, documentele fiscale ale domeniului înregistrează o serie de preoți parohi care, înspre amurgul vieții, s-au retras în mănăstiri, parte dintre ele ctitorite de ei înșiși, în hotarul dinspre munte al satelor. Numărul așezămintelor monahale crește considerabil în veacul al XVIII-lea, printre administratorii lor regăsindu-se și dintre clericii supranumerari ai satelor. Din păcate toate aceste așezăminte, părăsite odată cu interzicerea viețuirii monahale în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, datorată, în parte, implicării viețuitorilor lor în disputele confesionale ce au marcat această perioadă, au fost sortite degradării progresive și prăbușirii intempestive.

Vestigiile lăcașului mănăstiresc de la Trestioara au fost cercetate arheologic[9], fiind realizată, în prealabil, cu sprijinul autorităților locale, o incintă de lemn pentru a proteja ruina. Deschiderea secțiunilor de investigare a surprins existența unei mici biserici ce comportă două faze de construcție.

Planimetric, primei etape îi corespunde nava rectangulară (4,10x2,90 m) și altarul poligonal decroșat în cinci laturi (adâncimea maximă a absidei 2 m, lățimea în dreptul catapetesmei de zid 2,5 m). Și aici comunicarea dintre navă și absidă e mijlocită tot de două deschideri ale tâmplei de zid. Cea de a treia, conformă tipicului impus de uzanța liturgică, lipsește, din rațiuni practice: cele două comunicări, cu lățimi de 0,52, respectiv 0,47 m, sunt delimitate de un pilon central de zidărie cu o amprentă la sol de 0,40x0,30 m. Nava, ca de altfel și altarul, conservă brâul pictural inferior, specific ansamblurilor în frescă. Micile fragmente de moloz aurit identificate în navă ne îndreptățesc să atribuim paternitatea ansamblului unui meșter zugrav consacrat, ce a folosit foița de aur în realizarea aureolelor sau a registrelor decorative intermediare. Biserica era prevăzută cu un paviment din lespezi de piatră, conservat doar parțial, așezate pe un pat de lut. Portalul vestic conservă golurile în zidărie ale montanților de lemn ai ușii. Bordurile pragului masiv de piatră, deosebit lucrate, urmăresc curbura peretelui. Pereții sunt zidiți îngrijit, în asize regulate, din lespezi de piatră bine fățuite, de dimensiuni apreciabile: impresionează îndeosebi cele de rezistență de la colțurile navei, cu dimensiuni de 1x0,60x0,15 m. Elevația maximă păstrată a zidului, de aproximativ 0,90 m, s-a măsurat la colțul sud-vestic al navei. Materialul ceramic identificat, aparținând secolelor XVII-XVIII, îndeosebi un valoros fragment de cană habană, specific primei etape a activității transilvănene a meșterilor stabiliți în 1621 la Vințu de Jos, constituie dovada incontestabilă că la mijlocul secolului al XVII-lea biserica, constituită din navă și absidă, era ridicată.

Într-o etapă ulterioară, vechiului edificiu i-a fost adosat, pe latura apuseană, un nou spațiu liturgic, ce ar fi putut avea, cel mai probabil, destinație de pridvor: lipsa oricăror elemente de zidărie care să ateste prezența unei uși în noua deschidere, de aproximativ 0,68 m, din peretele apusean, dar și conservarea nealterată a vechiului portal, întăresc această ipoteză, în detrimentul prezenței unui pronaos.

---

[8] Idem, *Ansambluri monahale rupestre în spațiul făgărășean*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", VI, 2017, p. 114-131.

[9] A. Lukács, A. Dragne, *Cercetările arheologice de la Mănăstirea Trestioara din Șinca Nouă*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", IV, 2015, p. 213-226.

https://biblioteca-digitala.ro

În perimetrul altarului se mai pot încă vedea piciorul căzut al prestolului, o mică vatră pentru cărbune și firida proscomidiarului. Aceasta din urmă are lățimea de 0,50 m, o adâncime de 0,30 m, fiind deschisă direct în peretele sudic al absidei (Fig. 9).

Un element insolit îl constituie cavitatea de secțiune rectangulară (0,45x0,30 m), alipită fundației peretelui sudic, în proximitatea proscomidiarului. Este lucrată îngrijit, pereții laterali fiind căptușiți și neteziți cu lut. În perioada funcționării ansamblului, era căpăcuită în partea superioară de lespezile de piatră ale pavimentului. Considerăm că rostul acestei cavități ar fi putut fi acela de relicvariu, adăpostind o eventuală depunere de vestigii sacre. Din păcate ea a fost deschisă și golită, odată cu dislocarea pavimentului din altar.

După cum remarcă autoarea unui studiu consacrat relicvarelor descoperite în Transilvania, în contextul insuficienței, parcimoniei sau a lipsei unor izvoare scrise, ca de pildă a celor hagiografice, care să ateste existența unui veritabil cult al relicvelor, elementele de cultură materială dobândesc o însemnătate aparte. Există o legătură indivizibilă între relicve și relicvare: dacă cele dintâi au putut trece de cele mai multe ori neobservate, pierzându-se în anonimat, relicvarele, în calitatea de obiecte relaționale, sunt cele care conferă argumentul prezenței lor. În acest context, relicvarele reflectă nu doar reverberațiile unui fenomen complex, universal și transconfesional, dar și modul în care a fost el receptat și implementat în ambianța medievală transilvăneană: analizate în context politic, social, religios ori devoțional, ele relevă aspecte fundamentale cu privire la particularitățile și parcursul istoric-religios al regiunii[10].

Istoria relicvelor este, în ultimă instanță, o istorie a oamenilor, persoane și comunități, ce intră în contact și relaționează cu ele. Reconstituirea ei ne călăuzește spre semnificațiile profunde îngemănate de actul devoțional față de veneratele odoare circumscrise sacrului, fiind totodată revelatoare de sens pentru viața cotidiană și universul mental al omului medieval[11].

Pentru acesta, relicvele sau moaștele, potrivit terminologiei consacrate în biserica de tradiție răsăriteană, se confundă cu sfântul căruia i-au aparținut, fiind purtătoare a atributelor sale. Se afirmă astfel calitatea materiei, transfigurată prin harul divin sălășluit în persoană de a vehicula sacrul și de a mijloci legătura dintre realitatea mundană, pervertită după cădere, și transcendent. Capacitatea de intercesiune și răscumpărare angajată în folosul devoților explică fascinația față de relicve. Autenticitatea relicvelor e conferită de incoruptibilitatea materiei sau nestricăciune, precum și de puterea de a săvârși acte sau vindecări miraculoase. Această putere nu este imanentă relicvelor, ci aparține lui Dumnezeu. Preîntâmpinarea eventualelor abuzuri

---

[10] Cătălina-Tatiana Covaciu, *Relicve medievale descoperite în Transilvania. Considerații pe marginea unor aspecte de cultură materială*, în „Astra Salvensis”, VI, nr. 11, 2018, p. 29-30.
[11] Idem, *Relicvele în istoria medievală a Transilvaniei. Între prezență materială și experiență devoțională*, Lucrare de masterat, Universitatea ”Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca, Facultatea de Istorie și Filosofie, Coord. Științific Lect. Univ. dr. Adinel Ciprian Dincă, în: https://www.academia.edu/33832530/Relicvele_%C3%AEn_istoria_medieval%C4%83_a_Transilvaniei_Relics_in_the_medieval_history_of_Transylvania, p. 17, 20-21.

https://biblioteca-digitala.ro

a impus un strict control clerical: aidoma liturghiei, cultul relicvelor se desfășoară în ambianța Bisericii, venerarea lor fiind inseparabilă de cultul liturgic al sfinților[12].

Cultul relicvelor își are rădăcinile în creștinismul primar: cele mai vechi relicve sunt înseși trupurile martirilor, care și-au dat la propriu viața pentru Hristos. Ulterior, modelul de sanctitate se va diversifica, prin trecerea în rândul sfinților a asceților, a celor care au făcut dovada sacrificiului cotidian printr-o viață pilduitoare sau a persoanelor care, prin credință și erudiție, au contribuit la lămurirea și fixarea unor aspecte fundamentale de doctrină a bisericii.

Tehnic, relicvele pot fi clasificate în trei categorii: corporale sau primare, aflate într-un raport sinecdotic cu sacrul, relicve de contact, asociate în mod metonimic sfântului, precum și obiectele și suvenirurile ce evocă, prin proveniență, un spațiu sacru, ca de pildă Pământul Sfânt[13].

Teologic, actul cinstirii sfintelor relicve își găsește fundament în antropologie și eshatologie, în strânsă legătură cu semnificațiile modelului ecleziologic creștin. Omul a fost creat de Dumnezeu după „chipul" Său, ca ființă personală înzestrată cu rațiune, voință și sentiment. El are menirea de a tinde, prin efort personal susținut, la comuniunea deplină cu Creatorul său. Această comuniune e relevată deplin de modelul comuniunii intratrinitare. „Asemănarea" reflectă continua chemare pe care o adresează Dumnezeu omului, spre îndumnezeire. Ființă dihotomică, trup și suflet, spirit și materie, omul are menirea de a înduhovnici întreaga creație, ca încununare a actului creator al lui Dumnezeu. Acest fapt e posibil prin conlucrarea cu harul lui Dumnezeu: trupul omului constituie lăcaș și templu al Duhului Sfânt, ce sălășluiește în el. Păcatul primordial, prin consecințele răsfrânte asupra întregii firi, îl îndepărtează pe om, vremelnic, de la adevărata sa vocație. Peste înaltele atribute ale persoanei se așterne vălul instinctivității și al iraționalității, specific unei materialități apăsătoare, simbolizată metaforic prin „hainele de piele" ale viețuitoarelor necuvântătoare. Consecința inevitabilă a acestui act este moartea: cu cât mai mult se străduiește omul, prin modalități din ce în ce mai rafinate să obțină plăcere și alinare, cu atât mai mult devine, lamentabil, părtaș al durerii și suferinței ce culminează în moarte. Prin Întrupare, Fiul lui Dumnezeu asumă în Persoana Sa condiția căzută a firii umane, curățind-o, prin moarte și Înviere, făcând-o deopotrivă părtașă comuniunii desăvârșite a Sfintei Treimi.

Prin sacrificiul și puterea Sa dumnezeiască Hristos a biruit în trupul Său moartea. Învierea Sa devine arvuna învierii tuturor oamenilor. Ea va avea loc la sfârșitul veacurilor când omul, în integralitatea sa, suflet și trup înviat, este dator să dea socoteală în privința rosturilor sale lumești în fața Dreptului Judecător, nimeni altul decât Hristos, în calitatea Sa de Dumnezeu adevărat și Om adevărat. Credința în obșteasca Judecată e complementară celei în înviere, ce va avea loc într-un trup transfigurat și spiritualizat, de o condiție existențială ce transcende materialitatea înconjurătoare, aidoma trupului înviat al lui Hristos, ce are puterea de a pătrunde prin ușile încuiate ale odăii în care se aflau, până atunci înspăimântați, ucenicii. Dobândirea „hainei luminoase" revine adesea ca un adevărat laitmotiv al textelor din ceremonialul liturgic: „Dă-mi mie haină luminoasă, Cel ce te îmbraci cu lumina ca și cu o haină". Ea e prefigurată de taina Botezului, îndeosebi de rânduiala catehumenatului

[12] *Ibidem*, p. 29.
[13] *Ibidem*, p. 14.

https://biblioteca-digitala.ro

din biserica primară. Prin conlucrarea cu harul dumnezeiesc, sfinții dobândesc încă din această lume arvuna nestricăciunii: trupurile lor, mai presus de legile și limitările firii, devin instrumente ale divinității.

Comunitatea Bisericii e alcătuită atât din „Biserica luptătoare”, a celor care se nevoiesc în această lume în a urma preceptele unei viețuiri creștine, avându-l ca model pe Însuși Hristos și sfinții Lui, precum și din „Biserica triumfătoare”, a celor de dincolo, deopotrivă sfinți și drepți ai Vechiului Testament, care au și calitatea de mijlocitori. Comuniunea și unitatea bisericii e reliefată, potrivit epistolelor pauline, în termenii unei unități indisolubile între Hristos, cap al Bisericii, și credincioși, mădulare ale aceluiași trup. În virtutea acestui fapt, în sânul bisericii primare, relicvele corporale ale sfinților se bucurau de aceeași venerare ca și cea a Euharistiei.

Așezarea moaștelor Sfintei Filofteia la Curtea de Argeș în vremea domnitorului Mircea cel Bătrân și aducerea moaștelor Sfântului Ioan cel Nou la Suceava de către Alexandru cel Bun dovedesc prezența, în teritoriile extracarpatice, la cumpăna secolelor XIV-XV, a unui cult al relicvelor ce poate fi relativ bine documentat pe seama scrierilor hagiografice sau prin prisma programelor iconografice. Alături de actul recunoașterii mitropoliilor, constituirea și adoptarea noilor culte a contribuit semnificativ la creșterea prestigiului domnitorilor români, care își vor consolida statutul de protectori ai ortodoxiei, în contextul extinderii dominației otomane. În secolul al XVII-lea, sunt aduse la Iași moaștele Sfintei Cuvioase Parascheva, umbrind întrucâtva popularitatea pe care a avut-o, pe tot parcursul Evului Mediu, cultul Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava[14].

Crucifixele de tip engolpion sunt cele dintâi mărturii ale prezenței unor relicve în spațiul transilvănean. Pe baza acestora s-a presupus existența unei organizări instituționale bisericești sub auspiciile Imperiului Bizantin.

Cea mai bună acoperire în surse e oferită de intervalul cronologic al secolelor XV-XVI. Consemnăm aici doar un singur document, valoros prin prisma faptului că vehiculează date specifice unui teritoriu situat în vecinătatea ținutului făgărășean. O scutire de taxe pe șase ani acordată Brașovului și Țării Bârsei de către Sigismund de Luxemburg, la 1435, denotă devoțiunea locuitorilor față de relicve: îngăduința regelui vine în contextul distrugerilor de biserici și pierderilor de odoare sacre, datorate unei incursiuni turcești[15].

Singura analogie transilvăneană de până acum cu nișele-relicvar din bisericile făgărășene ar putea fi oferită de cazul bisericii din Mălâncrav. Firida identificată în corul bisericii, sub reprezentarea iconografică „Vir dolorum eucharisticum”, în proximitatea unor grafitti de pelerini, a fost pusă în legătură cu existența, cel puțin în fază incipientă, a unui cult al Sfântului Sânge. Rolul nișei a fost probabil acela de a adăposti relicva[16].

Începând cu mijlocul secolului al XVI-lea, informațiile privitoare la relicvele din spațiul transilvan sunt rarisime, fapt datorat atitudinii iconoclaste promovate de către Reformă.

Nișele-relicvar, cât și relicvele asociate, ridică o serie de întrebări cu privire la natura și proveniența depunerilor, a semnificației deținute în raport cu spațiul

---

[14] *Ibidem*, p. 53-54.

[15] *Ibidem*, p. 88.

[16] *Ibidem*, p. 112.

https://biblioteca-digitala.ro

liturgic, a multiplelor sensuri și rosturi în cadrul ceremonialului religios și al vieții comunității.

După cum am arătat mai sus, nișa-relicvar a bisericii din Voivodenii Mari a fost amplasată la baza catapetesmei de zid, în partea dreaptă, începând din dreptul deschiderii consacrate ușii împărătești, sub icoana Mântuitorului. În pofida faptului că relicvele lipsesc, ea fiind golită de inventar cu prilejul unor intervenții asupra monumentului, analogiile cu nișa intactă de la Viștea de Jos, ce sunt atât de ordin tipologic cât și de datare, ne îndreptățesc să presupunem că și aici era depusă, într-o primă fază, caseta cu rol de relicvariu. Ea conținea, cel mai probabil, mici fragmente corporale ale unor persoane considerate sfinte. Moaștele se substituie sfântului, înțeles în integralitatea sa. Resturile sale pământești îi atestă, pe de o parte, calitatea de persoană ce a descins și a viețuit în această lume. Pe de altă parte, incoruptibilitatea trupească și facerea de minuni, atribute de care sfântul și moaștele sale s-au învrednicit prin puterea și harul lui Dumnezeu sălășluit în el, denotă încă de pe acum calitatea acestuia de „cetățean al raiului", de „casnic" și „prieten" al lui Dumnezeu. Sfinții constituie darul cel mai de preț pe care umanitatea îl poate oferi ca jertfă curată divinității: prin dobândirea sfințeniei, firea umană însăși se desăvârșește, împlinindu-și rostul ei. La rândul lor sfinții, prin viața curată, sacrificiu și abnegație sunt un dar al lui Dumnezeu, constituind modele de autentică viețuire creștină pentru credincioși. Ambivalența retoricii dăruitor-dar-primitor dobândește sensuri profunde, ce converg spre un model al comuniunii desăvârșite, înțeleasă în termenii unei continue „catabasis" și „anabasis": Dumnezeu își manifestă puterea în sfinții Săi și se întrupează pentru ca pe om să-l îndumnezeiască.

Alegerea locului de depunere își are rosturi bine definite: catapeteasma separă spațiul liturgic, delimitând nava, destinată credincioșilor, de altarul care, asemuit „Sfintei Sfintelor", e consacrat slujirii și Jertfei euharistice. „Ușile împărătești", cea mai importantă dintre deschiderile catapetesmei, au un însemnat rol ceremonial. Pe aici are loc trecerea „Cinstitelor daruri" ce îl prefigurează pe Împăratul Hristos. Darurile sunt simbolice: pâine și vin, prinos al binefacerilor lui Dumnezeu ce se revarsă asupra oamenilor. Aduse de credincioși la altar, sunt pregătite și binecuvântate de către preot la „Proscomidiar". Ulterior, în cadrul „Liturghiei Euharistice", ele sunt purtate prin ușile împărătești și așezate pe Masa Altarului, locul Jertfei celei fără de sânge, în cadrul unui ritual consacrat, „Vohodul Mare". Pe parcursul desfășurării acestuia, preotul, stând în dreptul ușilor împărătești, pomenește ctitorii, binefăcătorii și ostenitorii bisericii, deopotrivă vii și adormiți. Formularea liturgică „Ale tale dintru ale Tale, Ție îți aducem de toate și pentru toate" e edificatoare.

Euharistia a fost încă de la începuturi prețuită și păstrată în vecinătatea vestigiilor sacre și a relicvelor. Treptat însă, accentuarea rolului sacramentelor a făcut ca Euharistia să se detașeze de acestea, fiind percepută, începând cu secolul al XIII-lea, ca unul dintre cele mai puternice și eficace obiecte sacre[17]. Exista tradiția ca altarele să fie ridicate pe morminte ale martirilor. Mai târziu, depunerea de moaște în piciorul prestolului se impune ca o condiție a consacrării acestora. „Antimisul", dăruit de către ierarhul locului, conține la rândul său mici părticele de sfinți, fiind indispensabil săvârșirii Sfintei Liturghii. Fragmentarea relicvelor devine o practică obișnuită în Biserica Răsăriteană, pe temeiul că orice fărâmă, ca parte a întregului, e purtătoare în

[17] *Ibidem*, p. 12.

https://biblioteca-digitala.ro

chip deplin a harului sfințitor. Sfinții, persoane desăvârșite, sunt în ultimă instanță parte a „Bisericii triumfătoare”, al cărei cap e Însuși Hristos. Idealul desăvârșirii poate fi atins încă de pe acum prin „imitatio christi”. În Sfânta Euharistie e prezent în chip real Hristos cel mort și înviat. El e „Logosul întrupat”, „Arhetip” al omului desăvârșit, „Noul Adam”, arvună a vieții celei veșnice „căci, precum în Adam toți mor, așa și în Hristos toți vor învia” (I Cor. 15, 22).

Catapeteasma nu este un simplu element arhitectural ce separă spațiul interior al lăcașului de cult. Ea este și „iconostas”, suport pentru imagini sacre. În tradiția Bisericii răsăritene icoanele sunt repere însemnate ce înfățișează, prin prisma reprezentărilor, o întreagă istorie a mântuirii. Imaginea sacră relevă și vehiculează repere spirituale ale sfântului reprezentat, împrumutând astfel din atributele caracteristice relicvelor. După biruința asupra iconoclasmului, canonul iconografic al iconostasului va cunoaște o accentuată evoluție. El va fi definitivat până în secolul al XVI-lea, când apar primele erminii. Nucleul său l-au constituit reprezentările consacrate Maicii Domnului și Mântuitorului, îndeosebi cele amplasate de o parte și alta a ușilor împărătești. Acestora li s-au adăugat într-un registru superior icoanele sfinților apostoli și reprezentarea „Deisis„. În aceasta împăratul Hristos, așezat pe tronul de judecată, e înfățișat binecuvântând, având de o parte și de alta pe cei doi sfinți intercesori prin excelență: Sfântul Ioan Botezătorul, despre care însuși Mântuitorul mărturisește că „e cel mai mare între cei născuți din femei”, și Maica Domnului, care, în virtutea faptului că e Născătoare de Dumnezeu, are cea mai mare putere de mijlocire la Fiul său. În icoana Hristos Învățător, cartea pe care Mântuitorul o ține cu mâna stângă e deschisă. Textele evanghelice sunt evocatoare: „Eu sunt Lumina lumii; cel ce Îmi urmează Mie nu va umbla în întuneric, ci va avea lumina vieţii” (In. 8, 12), „Eu sunt Calea, Adevărul şi Viaţa. Nimeni nu vine la Tatăl Meu decât prin Mine” (In. 14, 6) sau „Veniţi la Mine toţi cei osteniţi şi împovăraţi şi Eu vă voi odihni pe voi” (Mt. 11, 28).

Temeiul depunerilor rituale la temelia catapetesmei dobândește semnificații complexe ce trebuie înțelese în relație cu spațiul liturgic, actul ceremonial al slujirii și programul iconografic. Practica relevă credința fermă a credincioșilor în puterea intercesorie a sfinților, substituiți prin relicve, cu profunde implicații de ordin eshatologic și soteriologic: Judecata de Apoi, ce va avea loc la sfârșitul veacurilor, e definitorie pentru omul medieval. Pentru acesta moartea nu e altceva decât un prag spre somnul de veci, din care se va ridica, în integralitatea sa, suflet și trup spiritualizat, atunci când, la sfârșitul veacurilor, îngerii vor trâmbița începutul Judecății obștești. Judecata particulară, ce are loc imediat după moarte, se va impune treptat în mentalitatea colectivă începând cu secolul al XVI-lea: odată cu Contrareforma, faptele bune săvârșite de-a lungul vieții condiționează salvarea omului. În lipsa acestora, nimic nu mai poate înclina cumpăna balanței în favoarea defunctului. Zarurile au fost deja aruncate: calitatea vieții condiționează clipa morții și veșnicia. Vechilor concepții, reprezentate în imaginarul colectiv de „Ars moriendi” li se vor substitui încă de pe acum altele noi, specifice dictonului „Ars vivendi”. Arta de a muri e complementară celei de a trăi, dar nu oricum, ci printr-o strictă conformare cu precepte morale și evanghelice[18].

[18] Anne Sauvy, *Le miroir du coeur. Quatre siècles d'images savantes et populaires*, Paris, Cerf, 1989, p. 129 și urm.

https://biblioteca-digitala.ro

Biserica este prin excelență un spațiu dedicat sacrului. Reprezentarea scenei Judecății de Apoi pe portalul vestic, la intrare, semnifică faptul că, odată ajuns aici, credinciosul trăiește deja „eshaton”-ul. Naosul bisericii e asemuit Grădinii raiului: intrarea în navă e vegheată de Arhanghelul Mihail care, conform erminiilor, e reprezentat cu spadă de foc: „Cel ce va intra în acest sfânt locaș necurat cu sabia de foc va fi tăiat”. Biserica e locul în care omul își redescoperă matricea spirituală, răspunzând unei continue chemări a lui Hristos. Nu întâmplător viața întregii comunități e centrată în jurul bisericii. Aici se află cimitirul, întregind comuniunea celor vii cu cei de dincolo. Localitatea însăși se dezvoltă pe axe ce converg spre lăcașul de cult, poziționat de obicei pe un loc mai înalt. Exista în trecut un vechi obicei ca persoane influente, clerici și ctitori, să fie înmormântați în interiorul edificiului bisericesc. Această practică poate fi documentată în cazul ținutului făgărășean până către finele veacului al XVIII-lea. Sunt edificatoare cazurile ieromonahilor Visarion de la Sâmbăta de Sus și Isaia de Bucium, care, reîntorși în sat după pustiirea mănăstirilor, sunt înmormântați în biserici parohiale ctitorite de ei înșiși.

O notă cu totul aparte capătă ritualul de înmormântare al pruncilor. Datorită purității lor, copiii adormiți sunt asemuiți îngerilor. Ființe spirituale, lipsite de trup material, îngerii nu cunosc coruptibilitatea și căderea trupească. Însă menirea trupurilor omenești este aceea de a se înălța la demnitatea de temple ale Duhului Sfânt, ca mădulare ale lui Hristos. Însuși Iisus pune în evidență inocența și sinceritatea pilduitoare a pruncilor: „Lăsați copiii să vină la Mine și nu-i opriți, căci împărăția lui Dumnezeu este a unora ca aceștia. Adevărat grăiesc vouă: cine nu va primi împărăția lui Dumnezeu ca un prunc nu va intra în ea” (Lc. 18, 16-17). Moartea unui copil este sfâșietoare, însă nu totul este pierdut. El este de acum mijlocitor și rugător către Dumnezeu pentru familie și comunitate. Întotdeauna comunitatea a tratat cu deosebită considerație înmormântarea pruncilor. Mormintele lor sunt plasate îndeobște în locurile cele mai însemnate din perspectiva intercesiunii. Nu e de mirare faptul că pe lângă temeliile vechilor biserici rurale au fost identificate morminte de copii, îndeosebi în zona decroșului absidei, ca și în cazul edificiului de la Voivodeni. Ba mai mult, aici, în 1947, cu prilejul suprimării unor resturi din peretele ce închidea odinioară vechea navă, a fost identificat, înzidit, un sicriu ce conținea osemintele unui copil(!).

Depunerea relicvelor sub tâmpla bisericii poate fi corelată cu înmormântările ce au avut loc în navă la începutul secolului al XVI-lea. Înhumarea în vecinătatea mormintelor martirilor sau a relicvelor este o practică veche, ce face trimitere la anticul „deposito ad sanctos”. Ea este legată de credința în puterea intercesorie a sfinților la Judecată[19]. Cu siguranță între defuncții înmormântați aici se află și ctitorii

---

[19] Cătălina-Tatiana Covaciu, *op. cit.*, p. 96. Un document din 1451, redactat în cadrul conventului de la Cluj-Mănăștur, relevă faptul că vicevoievodul Marc Herpe a fost înmormântat în incinta conventului, în apropierea relicvelor pe care el însuși le-a donat, în onoarea Sfintei Fecioare. Abatele Anton o asigură pe văduva acestuia, fiica lui Gerew de Someșeni, că pioasa faptă a defunctului va contribui la salvarea sufletului său și a celorlalți membri ai familiei.

https://biblioteca-digitala.ro

așezământului[20]. Ei sunt boierii satului, categorie distinctă a societății făgărășene. Fac parte din vechea aristocrație, descinsă cu mult timp în urmă din sânul obștilor sătești și care, în perioada ducatului, e ridicată la demnitatea de nobilime a statului muntean, cu rangul de boieri. Procesul a fost profund și ireversibil, fără a se mai fi păstrat măcar terminologia cu care fusese desemnată până atunci[21].

În pofida masivității zidurilor, bolta stelată de deasupra navei conferă bisericii din Voivodeni o notă de eleganță și noblețe. Cu siguranță monumentul era cu mult peste necesitățile unei simple comunități rurale de la cumpăna veacurilor XV-XVI. S-a vehiculat în mai multe rânduri opinia că edificiul romanic de secol XIV, ce a precedat biserica actuală, ar fi putut avea la origine și funcțiunea de capelă de curte a voievodului făgărășean. Însuși numele localității ar putea fi astfel legat de personalitatea acestuia[22].

În localitate au rezidat dintotdeauna familii boierești puternice care, pe lângă ctitorirea impunătoarei biserici, s-au preocupat și de înzestrarea ei cu odoare pe măsură, inclusiv moaște. Acestea sunt investite cu însemnat rol apotropaic: puterea de a înfăptui miracole, vindecarea bolnavilor, protecția față de duhuri malefice, exorcisme, contracararea foametei și a calamităților naturale[23]. Sfintele odoare își definesc rolul protector și călăuzitor pentru credincioși atât în cotidian, cât și în viața duhovnicească. Depunerea lor în partea dreaptă a catapetesmei e sugestivă: aici e zugrăvită, conform uzanțelor canonice icoana hramului, căci fiecare biserică e închinată unui sfânt sau unui eveniment spiritual major din iconomia mântuirii.

Procurarea de relicve, în speță a moaștelor, ca rămășițe trupești ale sfinților, presupune un efort considerabil, ce nu ține doar de aspectul financiar, ci trebuie cuantificat și prin prisma capitalului politic investit în obținerea și manipularea sfintelor odoare. Răsplata este pe măsură, căci dobândirea acestora crește prestigiul boierului ctitor care, astfel, își consolidează și legitimează autoritatea nu doar la nivelul comunității, ci și într-un cadru extins, regional[24].

Unul dintre primii boieri cunoscuți ai localității este Aldea Bika. Este atestat la 1494, cu prilejul confirmării sale ca proprietar al mai multor părți de sate făgărășene[25]. Prestigiul de care se bucura între boierii făgărășeni e reliefat și de faptul că vreme de 25 de ani, între 1509 și 1534, este membru, fără întrerupere, al scaunului de judecată, caz unic în istoria instituției în acest secol. Neavând descendenți direcți, adoptă în 1518 pe nepoții săi, Ioan și Manea[26]. Cu siguranță aceștia sau urmașii lor, sunt ctitorii bisericii.

Învestirea preotului din rândul boierilor constituie o practică cu o îndelungată tradiție în spațiul făgărășean. În cazul Voivodeniului ea este bine documentată: vreme

---

[20] Cele două inele sigilare din cupru argintat identificate în navă, ca parte a inventarului a două morminte, dovedește înhumarea unor persoane de condiție aristocrată. Piesele au gravat în câmpul sigilar vulturul bicefal, respectiv un crin.

[21] A. Lukács, *Țara Făgărașului în Evul Mediu (secolele XIII-XVI)*, București, Editura Enciclopedică, 1999, p. 111.

[22] Valeriu Literat, *Biserici vechi românești din Țara Oltului*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1996, p. 126.

[23] Cătălina-Tatiana Covaciu, *op. cit.*, p. 23.

[24] *Ibidem*, p. 35-36.

[25] A. Lukács, *op. cit.*, p. 90-91.

[26] *Ibidem*.

https://biblioteca-digitala.ro

de câteva veacuri sacerdoțiul e practic monopolizat de clerici ce provin din familia boierească Bica[27]. Odată cu recunoașterea Mitropoliei Ungrovlahiei, acești preoți-boieri s-au aflat sub jurisdicția canonică a mitropolitului ce rezida la Curtea de Argeș. Tot aici erau trimiși spre a fi hirotoniți candidații la preoție. Acest fapt a contribuit decisiv la intensificarea schimburilor culturale între cele două ținuturi românești. Cu certitudine această filieră trebuie urmărită în a desluși originea relicvelor făgărășene, cu atât mai mult cu cât cultul acestora, ca mijloc de contracarare a abuzurilor, era supus controlului clerical.

În pofida faptului că firida-relicvar de la Viștea de Jos era intactă, starea precară de conservare a relicvelor identificate s-a datorat condițiilor de umiditate în exces din locul depunerii. Înfășurate într-o țesătură fină, tivită cu panglici realizate din fir metalic pe suport de mătase, moaștele au fost așezate într-o casetă din lemn, cu destinație de relicvariu. Utilizarea țesăturilor scumpe pentru protejarea odoarelor sacre era o practică frecventă. În acest mod era evidențiată însemnătatea spirituală a relicvelor, fiind proclamată totodată natura intangibilă a divinului. Mătasea e folosită predilect în astfel de situații: întrucât viermii de mătase erau considerați asexuați, fibrele obținute erau socotite pure, imune poluării inerente produselor animale[28].

Un document de la mijlocul veacului al XVIII-lea ne-ar putea oferi singurele indicii de până acum în privința relicvariului. În contextul vizitei canonice pe care episcopului unit Atanasie Rednic o întreprinde în satele făgărășene la anul 1764, bătrânii din Viștea de Jos relatează că biserica lor, veche de peste 300 de ani, a fost ridicată cu sprijinul unei anumite boierese Hanoe[29]. În acest stadiu nu putem exclude posibilitatea ca ajutorul financiar să fi venit de la sud de Carpați, fapt ce ar explica, în parte, influențele arhitecturii muntene în construcția edificiului. Apartenența făgărășeană a presupusului ctitor pare însă verosimilă. Încă din secolul al XIV-lea satul se afla în posesia unor familii boierești puternice, dovadă că Mircea cel Bătrân dăruise localitatea boierului Costea. În temeiul acestei danii descendenți ai răposatului Costea cer, la 1511, reconfirmarea posesiei, motivând pierderea vechiului hrisov în timpul invaziilor turcești din vremea voievodatului lui Petru Gereb de Vingart (1478-1479)[30]. Caracterul endogen al aristocrației făgărășene a fost afirmat în mai multe rânduri[31].

Actul ctitoririi a fost cu siguranță unul de excepție și nu întâmplător numele boieresei-ctitor a rămas întipărit peste veacuri în conștiința comunității. Ca și în cazul bisericii din Voivodenii Mari și aici lăcașul a fost înzestrat cu sfinte odoare. Amplasarea firidei-relicvar sub nivelul tălpii fundației de piatră al navei și utilizarea exclusivă a lutului în realizarea ei ar putea constitui un indiciu în favoarea datării execuției acesteia într-o etapă ulterioară, dar apropiată construcției bisericii. Sistemul de boltire al nișei, în formă de ogivă, trădează apartenența structurii la goticul tran-

---

[27] *Ibidem*, p. 128-129.

[28] Cătălina-Tatiana Covaciu, *op. cit.*, p. 62, nota 21.

[29] Zenovie Pâclișanu, *Vechi vizitațiuni canonice în Ardealul veacului al XVIII-lea*, în „Cultura Creștină”, p. 99; Ioana Cristache-Panait, *Cu privire la unele monumente din Țara Făgărașului în lumina relațiilor cu Țara Românească,* în „Buletinul Monumentelor Istorice”, 39, nr. 2, 1970, p. 31.

[30] A. Lukács, *op. cit.*, p. 89.

[31] *Ibidem*, p. 111.

https://biblioteca-digitala.ro

silvan, ea neputând fi mai târzie de secolul al XVI-lea. În acest caz existența firidei și depunerea rituală ar putea fi pusă în legătură cu înmormântarea unei persoane însemnate, în speță a ctitorului. Această ipoteză va putea fi verificată pe viitor prin identificarea presupusului mormânt, în cazul în care monumentul va fi cercetat sistematic din punct de vedere arheologic.

Și aici criteriul determinant în alegerea locului de depunere este cel al intercesiunii. Caseta cu moaște a fost așezată în latura stângă a bisericii, la baza zidului ce desparte naosul de o altă structură, pronaos sau pridvor. În cazul unui pronaos, aici este locul în care e așezată sau pictată cu precădere icoana Preasfintei Fecioare, în atitudine de orantă, cu mâinile întinse a rugă și ocrotire, avându-l înfățișat la piept, în medalion, pe Pruncul Iisus[32]. În situația în care nava s-ar fi încheiat cu un pridvor, tema iconografică consacrată a portalului apusean este Deisis și Judecata de Apoi.

Pronaosul este în mod tradițional spațiul din biserică destinat femeilor. O veche cutumă, respectată cu strictețe până în ziua de astăzi în comunitățile tradiționale din Țara Făgărașului, prevede ca femeile, participante la ceremonialul liturgic, să folosească cu predilecție acest spațiu. El este totodată și locul care amintește de ctitorul așezământului. Potrivit erminiilor, aici pot fi zugrăvite în medalioane chipuri de donatori sau tabloul votiv al ctitorului care, prosternat în fața Mântuitorului, îi oferă biserica pe care a zidit-o. Toate aceste elemente oferă un nou suport informațiilor din veacul al XVIII-lea legate de ctitorul edificiului.

Zidirea edificiului mănăstiresc de la Șinca Nouă prezintă un decalaj important, de mai bine de un veac, față de bisericile parohiale de la Voivodenii Mari și Viștea de Jos. Cavitatea adosată fundației absidei altarului, în interior, pe latura nordică, ar fi putut avea funcțiune de tainiță, adăpostind, cel mai probabil, un relicvariu. Soluțiile constructive adoptate sunt mult simplificate, diferențiindu-se de nișele-relicvar de la Voivodeni și Viștea. Cei trei pereți de pământ ai cavității sunt îngrijit lucrați, fiind neteziți cu lut. Cel nordic este însuși zidul de fundație al absidei. Cavitatea nu a fost prevăzută cu un sistem de boltire, închiderea superioară fiind asigurată de lespedea pavimentului. Înlăturarea lespezii înlesnea accesul la relicvariu. Aceste elemente dovedesc faptul că amenajarea cavității a avut loc într-o etapă ulterioară realizării fundației altarului. În absența oricărei piese de inventar ce ar determina datarea, tainița fiind golită cel mai probabil odată cu desființarea mănăstirii în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, limita cronologică superioară a unei posibile depuneri nu poate fi precizată.

Și în acest caz locul destinat depunerii își are rosturi teologice bine definite prin prisma ceremonialului liturgic. De această dată e situat în altar, sub firida proscomidiarului. Altarul este încăperea cea mai sfântă a bisericii. Aici au acces îndeobște doar clericii, fiind locul în care se săvârșesc tainele bisericii, îndeosebi Euharistia. Proscomidia este ceremonialul liturgic premergător Liturghiei. Locul de desfășurare este proscomidiarul, adesea o firidă boltită, deschisă direct în peretele absidei, în latura stângă a altarului. El simbolizează atât peștera cu ieslea în care S-a născut pruncul Iisus, cât și mormântul în care a fost îngropat trupul Mântuitorului[33]. Ceremonialul prefigurează, la o scară mai mică, întreaga istorie a mântuirii. Darurile

---

[32] Pr. E. Braniște, *Liturgica generală*, vol. 2, Galați, Editura Episcopiei Dunării de Jos, 2002, p. 177.
[33] *Ibidem*, p. 98.

https://biblioteca-digitala.ro

oferite de credincioși sunt primite de către preot, fiind afierosite lui Dumnezeu ca Cinstite Daruri. Părticelele scoase de către preot din prescuri sunt așezate pe Sfântul Disc într-o ordine anume. Agnețul așezat în centru îl simbolizează pe Hristos, „Mielul lui Dumnezeu care ridică păcatele lumii” (In. 1, 29). În jurul Agnețului sunt depuse mai multe fragmente, denumite miride. Prima dintre acestea e întru cinstea Preasfintei Fecioare, alte nouă fiind închinate „întru cinstea și pomenirea sfinților”, organizați după modelul cetelor îngerești. Ritualul poate fi înțeles și ca manifestare a cultului de venerație datorat sfinților care mijlocesc pentru noi mila lui Dumnezeu. Alte miride, mai mici, sunt depuse „spre pomenirea și iertarea păcatelor” credincioșilor, vii și adormiți. Astfel pregătite, Sfântul Agneț și miridele relevă un îndoit simbolism. Pe de o parte preînchipuie Biserica universală, ca îngemănare între cea luptătoare, de pe pământ, și cea triumfătoare, din cer. E prefigurată totodată Judecata de la sfârșitul veacurilor, așa cum apare ea înfățișată în icoana Deisis sau în reprezentarea consacrată de la intrarea în biserică, când Împăratul Hristos, tronând între sfinții Săi, va judeca lumea.

Evident că și aici ideea de mijlocire a sfinților, substituiți de vestigiile lor – relicve sau alte obiecte ce le-au aparținut sau de care s-au atins ei sau moaștele lor –, e încă prezentă, din vechime ei fiind percepuți ca cei mai buni aliați ai creștinilor în ziua Judecății. Cu toate acestea, ea nu se va mai impune ca temă fundamentală. Nu putem să nu remarcăm faptul că de această dată locul depunerii relicvelor nu mai este pronaosul sau nava bisericii, spații liturgice ce sunt destinate credincioșilor, ci altarul. Prin mutarea lor în altar, loc al misterelor celor mai înalte, ele sunt oarecum sustrase atenției credincioșilor de rând. Actul e sugestiv, căci vine să evidențieze valoarea sacramentelor și rolul hotărâtor pe care tainele bisericii îl au în viața creștinului ca perspectivă mântuitoare. Prin așezarea lor la temelia proscomidiarului, loc destinat ceremonialurilor liturgice ce pregătesc slujirea tainei Sfintei Liturghii, e proclamată întâietatea Sfintei Euharistii, în virtutea prezenței reale a lui Hristos, Cel ce „va veni să se preamărească întru sfinții Săi” (II Tes. 1, 10). Intercesiunea sfinților și mijlocirea Bisericii, înțeleasă în integralitatea sa, luptătoare și triumfătoare, devin de pe acum concepte complementare.

În cadrul ceremonialului liturgic al Proscomidiei, pomenirea ctitorului este un act fundamental. De obicei aici se păstrează pomelnicul ctitorilor bisericii, ce poate fi uneori zugrăvit în frescă sau pictat pe tăblii sau diptice de lemn. O depunere votivă în proximitatea proscomidiarului nu ar fi lipsită de sens.

Așa cum am arătat deja, fiecare sat făgărășean cu deschidere la munte și-a avut propriul schit. Așezământul mănăstiresc de la Trestioara se numără între cele mai vechi mănăstiri din Țara Făgărașului. Ruina bisericii mănăstirești, de zid, a fost datată arheologic în prima jumătate a veacului al XVII-lea. În secolul al XVIII-lea i se adăugase un pridvor.

În pofida dimensiunilor modeste, edificiul se evidențiază prin calitatea deosebită a construcției și elementele arhitecturale distincte: decorația paramentului exterior, blocurile mari de piatră zidite la colțurile navei, existența unui pridvor pictat, pragul dăltuit în piatră al portalului vestic, lespezile masive ale pavimentului, ansamblul iconografic interior în realizarea căruia a fost folosită foița de aur, cele două deschideri ale catapetesmei de zid, identificarea unei tainițe în proximitatea proscomidiarului.

https://biblioteca-digitala.ro

Informațiile documentare în privința mănăstirii sunt rarisime și provin abia de la mijlocul secolului al XVIII-lea. Ele se datorează, în parte, implicării viețuitorilor în disputele confesionale ce au marcat această perioadă. Prestigiul mănăstirii și al viețuitorilor ei neuniți depășise cu mult sfera localității. Așezământul pare să fi devenit un adevărat centru de pelerinaj pentru locuitorii din Țara Făgărașului. Probabil acum s-a adăugat pridvorul pictat și, tot cu acest prilej, s-ar fi putut înzestra biserica cu sfinte odoare, dovadă existența tainiței din altar. La 1779, episcopul unit Grigorie Maior îi scria generalului Preiss că „nedărâmarea și restaurarea mănăstirii schismatice din Șinca scandalizează întreagă Țara Oltului[34].

Primul viețuitor cunoscut, la 1748, e popa Avram, iobag din Șinca. E supranumit Hagiu, dat fiind faptul că fusese în pelerinaj la Ierusalim[35]. La 1758, alături de preotul Avram e consemnat un al doilea preot, Iosif, „venit de vreo cinci ani din Țara Românească"[36]. Fiecare dintre cei doi clerici ar fi putut contribui, în felul său, la dotarea așezământului cu râvnitele odoare. Primul le-ar fi putut aduce de la Pământul Sfânt ca urmare a pelerinajului întreprins, celălalt ca dar de peste munți pentru statornicirea în credință a ortodocșilor.

Identificarea celor trei nișe de tip relicvar are o însemnătate aparte întrucât certifică existența unei practici devoționale legată de relicve, ce poate fi urmărită, în spațiul făgărășean, pentru o perioadă relativ extinsă, de câteva secole.

Devoțiunea față de relicve este universală. Ea e prezentă în spațiul transilvănean de timpuriu. Regiune marginală a creștinătății apusene, aflată la începutul Evului Mediu în sfera de influență a Bizanțului, Transilvania nu a fost însă un epicentru al fenomenului. Sursele care îi certifică prezența sunt limitate, atât calitativ, cât și cantitativ[37]. Dacă în mediul catolic de dinainte de Reformă devoțiunea față de relicve e relativ bine documentată, în ambianță ortodoxă cele trei relicvarii făgărășene sunt singurele mărturii cunoscute până acum.

Considerăm că acest aspect, oarecum precumpănitor pentru situația Țării Făgărașului în raport cu alte regiuni ortodoxe din Transilvania, s-a datorat apartenenței ținutului din punct de vedere instituțional, politic și confesional, la Țara Românească. Chiar și după pierderea ducatului, relațiile dintre cele două ținuturi românești au urmat același făgaș. Boierii făgărășeni, elita politică și socială a „Țării", au urmărit în mai multe rânduri readucerea ținutului sub ascultarea autorității domnitoare de la sud de Carpați. De cealaltă parte, boierii și domnitorii munteni au intervenit și susținut decisiv schimburile culturale cu spațiul făgărășean, ca de pildă, în secolul al XVII, Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu.

„Depersonalizarea relicvelor", în sensul unui anonimat ce nu le anulează eficacitatea[38], s-a datorat faptului că ele nu au fost asociate de la bun început unui cult public. Se pare că, pentru spațiul făgărășean, practica depunerilor rituale a relicvelor în biserici e complementară actului ctitoririi. Prin statutul lor simbolic, moaștele confereau prestigiu donatorului și însemnătate ctitoriei.

---

[34] Z. Pâclișanu, *Vechile mănăstiri românești din Ardeal*, Blaj, 1919, p. 167, nota 9.
[35] Augustin Bunea, *Episcopii Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 331.
[36] Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Transilvania și Ungaria*, Sibiu, 1936, p. 98.
[37] Cătălina-Tatiana Covaciu, *op. cit.*, p. 17.
[38] *Ibidem*, p. 102.

https://biblioteca-digitala.ro

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Voivodenii Mari. Plan.

Fig. 2 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Voivodenii Mari. Sistem boltire navă.

Fig. 3 – Biserica „Adormirea Maicii Domnului” din Voivodenii Mari. Firida-relicvar.

Fig. 4 – Biserica „Sfinții Arhangheli” din Viștea de Jos.

Fig. 5 – Biserica „Sfinții Arhangheli” din Viștea de Jos. Plan.

Fig. 6 – Biserica „Sfinții Arhangheli” din Viștea de Jos. Firida-relicvar.

Fig. 7 – Biserica „Sfinții Arhangheli” din Viștea de Jos. Caseta cu relicve.

Fig. 8 – Biserica „Sfinții Arhangheli” din Viștea de Jos. Relicve.

Fig. 9 – Mănăstirea Șinca Nouă (Trestioara). Absida altarului.

https://biblioteca-digitala.ro

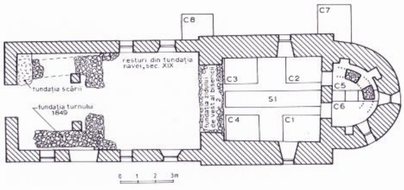

Fig. 1

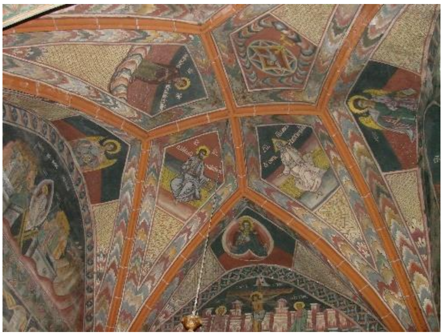

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

https://biblioteca-digitala.ro

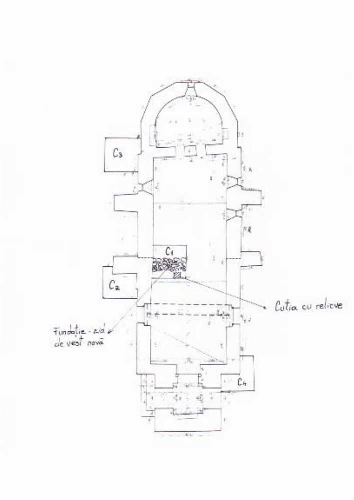

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

https://biblioteca-digitala.ro

ROLUL HABANILOR ÎN DEZVOLTAREA FAIANȚEI TRANSILVĂNENE

Irina FARAON[1]

THE ROLE OF ANABAPTISTS IN THE DEVELOPMENT OF TRANSYLVANIAN FAIENCE

ABSTRACT

The first concerns for tile manufacturing in Transylvania belonged to the Anabaptist potters who spread the so-called „Habana faience”.

They were colonized during Prince Gabriel Bethlen's reign on the domain of his wife Suzana Karolyi, in Vintu de Jos (1621), having an important role in the evolution of ceramics in Transylvania.The Habanas were recognized due to the outstanding quality of their product, to the ornamental elements and the special color palette and the uniqueness of the products.

Keywords: anabaptists, Transylvania, faience, development, manufacturing.

Faianța este un produs ceramic cu masă albă, poroasă, acoperită cu un smalț asemănător cu porțelanul[2], fabricat prin ardere, dintr-un amestec de caolin, feldspat, cuarț etc. Acest material era folosit îndeosebi pentru realizarea obiectelor de olărie. Cuvântul faianță provine din franțuzescul „faiance”[3], francezii numind acest produs după orașul italian care-l exporta și care se numea Faenza.

În Europa, perfecționarea faianței s-a datorat italienilor Lucca del Robbia din Florența (sec. XV) și Arrazzio Fantoma din Pesara (½ sec. XVI), care au produs o faianță cunoscută sub numele de „majolică”. Mai târziu a apărut faianța fină denumită „stein” sau „faiance fine”. Ea se realiza cu mare ușurință și rapiditate, era foarte ieftină și frumoasă ca aspect și foarte practică. Astfel, s-a ajuns ca spre sfârșitul secolului al XVIII-lea această faianță să se răspândească în întreaga Europă, luând locul celei confecționate cu metode meșteșugărești mult mai costisitoare.

În Transilvania, primele preocupări pentru fabricarea faianței au aparținut olarilor anabaptiști, care au răspândit așa-zisa „faianță habană”. Acesta este termenul colectiv folosit pentru denumirea produselor ceramice ale olarilor habani ce au fost colonizați în secolul al XVII-lea în Transilvania[4]. Ei au fost meșterii care s-au remarcat pe parcursul secolelor XVII și XVIII, datorită îndeletnicirilor lor multiple, practicând la un nivel înalt din punct de vedere tehnic toate meșteșugurile din vremea lor. Habanii au avut un rol important în evoluția ceramicii din Transilvania, produsele lor meșteșugărești bucurându-se de multă apreciere. Scrierile din Transilvania care

---

[1] Istoric de artă, Muzeul Țării Făgărașului „Valer Literat”, Făgăraș;
e-mail: irinafaraon@yahoo.com.

[2] https://dexonline.ro/definiţie faianță, accesat: 03.11.2020, ora 10.

[3] https://ro.wikipedia.org./wiki/ faianță, accesat: 03.11.2020, ora 10,30.

[4] Magdalena Bunta, *Habanii în Transilvania*, în „Acta Musei Napocensis”, VII, 1970, p. 201-226.

https://biblioteca-digitala.ro

datează din secolele XVII-XVIII, menționează întotdeauna calitatea deosebită a produselor meșteșugărești habane[5] în special a celor de olărie. Acesta este și principalul motiv pentru care habanii au fost cunoscuți în calitatea lor de ceramiști excelenți.

Diferitele cataloage care au prezentat ceramica habană au evidențiat tipologia acesteia[6], urmărind astfel evoluția ei, fazele reprezentative privind formele și ornamentica, cât și răspândirea pe piața transilvăneană pe parcursul secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea. Impulsul dat dezvoltării ceramicii transilvănene de către habani s-a concretizat în îmbogățirea repertoriului ornamental şi morfologic; dar ceea ce este mai important, obiectul ceramic capătă o nouă funcție: aceea de a fi folosit ca element de decorare a interioarelor[7].

Revenind la colonizarea habanilor în Transilvania, în anul 1621, aceasta are loc pe domeniul soției principelui Gabriel Bethlen, de la Vințu de Jos[8]. Numele de habani îşi are originea, după unele surse şi interpretări, în cuvântul evreiesc „hahaban”, care în traducere liberă are sensul de „copilul lui Dumnezeu”. Meșteșugul olăritului a fost considerat binecuvântat, deoarece în Biblie se amintește despre ceramică prin cuvintele proorocului Eremia: „Du-te în casa olarului și acolo vei auzi cuvântul meu”. Alți cercetători consideră că numele de habani vine din cuvântul „hus-habe”, care în dialect morav înseamnă „colonie, așezare”. Membrii acestei mișcări confesionale considerată radicală pentru reforma protestantă din acea perioadă, au primit și numele de „huteriţi”, după numele conducătorului lor Jakob Huter.

Cu toate că trăiau în comunități închise după propriile lor regulamente și precepte biblice[9], ei au avut un mare impact asupra celor din jur, mai ales datorită priceperii și cunoștințelor din diverse domenii (viticultură, chimie etc). Însă, ceea ce a făcut ca numele lor să continue să dăinuiască și astăzi se datorează unui mare grup de olari care au învățat de la meșterii italieni secretul prelucrării faianței, olăritul ocupând deci un loc privilegiat[10], fiind cel mai bine cunoscut pe întregul teritoriul pe care aceștia s-au perindat. În concluzie, se poate că repercusiunile religioase au fost întotdeauna cauza izgonirii huteriţilor din regiunile lor, dar dexteritatea lor meșteșugărească le-a asigurat, de fiecare dată, stabilirea pe alte meleaguri, unde religia lor le-a fost tolerată[11].

În privința colonizării acestui grup la Vințu de jos, chiar corespondența dintre principe și soția sa Suzana Karolyi (prima soție), oferă unele clarificări. Din scrisoarea principelui de la 26 iulie 1621 aflăm că la acea dată primul grup de refugiați se afla deja la Vințu, principele dând dispoziție în vederea trimiterii și celorlalte două grupuri de moravi spre Vințu, comunitatea reîntregindu-se la 31 aprilie 1621[12].

---

[5] *Ibidem*, p. 221.

[6] Ligia Fulga, Lia Maria Voicu, *Ceramica de tradiție habană din Transilvania: istorie, mentalități și relații comerciale în sec. al XVIII-lea*, Brașov, Editura Tipotex SA, 2013, p. 28.

[7] Herbert Hoffmann, *Din istoria și tehnica artei ceramice săsești din sudul Transilvaniei*, în „Studii şi comunicări. Muzeul Brukenthal”, nr. 3, 1956, p. 8.

[8] Daniela Marcu Istrate, *Cahle din Transilvania și Banat de la începuturi până la 1700*, Cluj-Napoca, Editura Accent, 2004, p. 45.

[9] Ligia Fulga, Lia Maria Voicu, *op. cit.*, p. 20.

[10] Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 45.

[11] Karla Roşca, Horst Klusch, *Ceramica de breaslă, habană și manufacturieră din Transilvania*, Sibiu, Editura Honterus, 2010, p. 24.

[12] Magdalena Bunta, *op. cit.*, p. 225.

https://biblioteca-digitala.ro

Tot atunci, principesa Suzana Karolyi[13] se va deplasa la Vinţu pentru a rezolva problemele administrative ale colonizării anabaptiştilor. Aceste evenimente sunt confirmate şi de alte izvoare. Astfel, Szlárdi János menţiona că „aproape 200 de meşteşugari, buni de tot felul, dacă nu chiar de mai mulţi toţi cu soţii şi copii, aceştia au fost aşezaţi la Vinţu de Jos în co[mita]tul Mureşului, într-un locuşor foarte potrivit, acordându-li-se privilegii şi libertăţi"[14].

Cauzele colonizării în Transilvania sunt legate atât de o conjunctură internaţională, dominată de războiul de 30 de ani[15] (1618-1648), cât şi de situaţia internă a principatului ardelean. Interesul pe care Gabriel Bethlen îl acorda colonizării este explicabil ţinând cont de realităţile perioadei. Principele s-a remarcat ca un susţinător al dezvoltării economice a Transilvaniei, aflată într-o perioadă de recesiune. El ia o serie de măsuri pentru stimularea producţiei de mărfuri şi a comerţului, pentru sporirea propriei averi şi pentru limitarea monopolului exercitat de breslele săseşti. Într-un asemenea context sunt de înţeles motivele care l-au determinat pe Gabriel Bethlen să iniţieze colonizarea unor grupuri de buni meşteşugari[16]. Astfel, se poate înţelege de ce principele transilvănean îi declară „sectă tolerată" în Dieta de la Cluj din anul 1622. Acum au fost stabilite şi drepturile habanilor: „Acei noi creştini care din bunăvoinţa Înălţimii Tale au pătruns în Ţară şi s-au stabilit. După porunca înălţimii tale, despre starea lor, am hotărât că acei noi creştini şi cei care li se vor alătura cu felurite meserii, să-şi poată exercita liber meseria lor. În locul (...) pe care Înălţimea Ta li l-a oferit, în acel loc să îşi poată exercita religia potrivit obiceiului lor şi să nu-l tulbure nimeni cu aceasta, faţă de ţară să nu fie obligaţi la nici un fel de impozit"[17]. Aşadar primesc privilegii, sunt scutiţi de impozite în schimbul livrării la jumătate din preţ a unei părţi din producţia lor[18]. Toate aceste privilegii au fost întărite de principele Gabriel Bethlen şi apoi de urmaşii săi, Gheorghe Rakoczi al II-lea şi de Mihail Apafi[19]. Gh. Rakoczi al II-lea, în anul 1631, a reconfirmat acest privilegiu, iar Mihail Apafi păstrează aceleaşi privilegii, pentru că în însemnările zilnice ale soţiei sale, Anna Bornemisza, există menţiuni în legătură cu prezenţa unor olari care lucrau la Curtea princiară de la Făgăraş[20]. Numele lor sugerează o prezenţă habană, mai ales că documentele abundă în informaţii privind înzestrarea Castelului de la Făgăraş cu sobe de faianţă „pestriţe", adică construite din cahle habane cu decor policrom. În 1702, împăratul Leopold I şi apoi împărăteasa Maria Tereza le păstrează privilegiile până în jurul anului 1760, ei continuând să producă ceramică habană la Vinţu de Jos[21].

---

[13] Judit Balogh, *Modele de principesă la curtea princiară a Transilvaniei în secolul al 17-lea*, în „Caiete de antropologie istorică", XIII, nr. 1-2 (24-25), Ianuarie-Decembrie 2014, p. 106.
[14] Szlárdi János, *Silarmas Magyar Krónikája*, Pest, Emich Gustav Könivnyomdája, 1858, p. 64.
[15] Graham Darby, *Războiul de Treizeci de Ani*, Bucureşti, Editura All, 2005, p. 78.
[16] Marius Mărginean, *Colonizarea anabaptiştilor la Vinţu de Jos*, în „Buletinul cercurilor ştiinţifice studenţeşti. Arheologie-Muzeologie-Istorie", 5, 1999, p. 195-199.
[17] Ligia Fulga, Lia Maria Voicu, *op. cit.*, p. 23.
[18] *Ibidem*.
[19] Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 46.
[20] Irina Faraon, *Sobe de cahle din inventarele Cetăţii Făgăraşului*, în „Acta Terrae Fogarasiensis", V, 2016, p. 27.
[21] Ligia Fulga, Lia Maria Voicu, *op. cit.*, p. 24.

https://biblioteca-digitala.ro

Habanii erau deci obligaţi să lucreze în primul rând pentru nevoile principelui şi numai după satisfacerea acestora erau liberi să lucreze pentru alţi beneficiari, în special pentru nobili. Produsele lor erau mai scumpe în general decât ale meseriașilor autohtoni: „(...) limitaţiile din aprilie şi octombrie 1627 indică pentru produsele lor preţuri mai ridicate decât pentru produsele locale”[22]. Pentru curtea princiară aveau obligația să „comercializeze produse la jumătate de preț”[23]. Pe baza informațiilor oferite de cronicile anabaptiste, s-a apreciat că numărul „fraților moravi” colonizați la Vințu de Jos, în perioada cuprinsă între 1621-1649, se situează între 13.000-14.000 de persoane.

Așezarea meșteșugarilor anabaptiști la Vințu de Jos a fost un exemplu de colonizare realizat de autoritatea centrală cu scopul susținerii intereselor sale economice. Interesat de sporirea patrimoniului propriu și de limitarea supremației breslelor săsești, principele Gabriel Bethlen își aduce meșteșugari cărora le oferă drepturi și imunități. Dispozițiile Dietei de la Cluj din 1 mai 1622 (prin care, cum am amintit, au fost declarați sectă tolerantă), precum și actul de donație emis de principe la 2 iulie 1622 şi reconfirmat de principele Gheorghe Rakoczi al II-lea la 17 ianuarie 1631, constituie exemple asupra modului în care interesele economice ale principelui primează în raport cu cele confesionale. În susținerea aspirațiilor autorităților centrale, regimul confesional devenind mult mai flexibil, iar intoleranța religioasă manifestată anterior se transformă într-o acceptare stimulativă.

În ceea ce privește organizarea comunității de la Vințu de Jos, aceasta a funcționat pe baza acelor principii pe care s-au bazat și comunitățile din Moravia. Organizarea atelierelor habane se baza pe „diviziunea muncii, coordonată de un supraveghetor – Vorgestel Hafnermeister –, care se îngrijea de respectarea regulilor și veghea asupra calității produselor”[24]. Astfel, olarii lucrau în ateliere comune, unde aveau la dispoziție atât materie primă, cât și mijloacele de muncă necesare.

Ca și în alte branșe și la olari diviziunea muncii era organizată până în cele mai mici faze ale productivității: un anumit număr de olari se ocupa cu prelucrarea pastei, alții cu prelucrarea smalțului de bază, cu modelarea, cu arderea sau decorarea produselor. Împărțirea meșteșugarilor exista în sensul că unii erau specializați în confecționarea vaselor, în timp ce alții lucrau numai sobe. Astfel se ajunge ca, datorită acestei bune organizări, capacitatea de producție să fie destul de însemnată, ajungând să concureze cu ceilalți meșteșugari nu numai în privința calității mărfurilor, ci și în privința cantității. Olarii habani își practicau meșteșugul pe baza unor regulamente în acord cu concepția lor religioasă, evidențiindu-se ce este permis și ce este interzis în producerea pieselor de lux, cu condiția ca toate creațiile să fie realizate într-o tehnică perfectă[25]. Acest regulament cuprindea deci prevederi în privința metodelor și procedeelor folosite în timpul procesului de producție ce trebuia respectat cu strictețe. Cele mai vechi regulamente cunoscute datează din anul 1584, urmate de cele din 1588, 1612 şi din 1641, în anul din urmă având loc o mare adunare a tuturor conducătorilor olari din diverse comunități, inclusiv de la Vințu de Jos. Acestea cuprindeau dispoziții referitoare la producția de vase, precum și pentru formarea stilului specific. Astfel, la

[22] Magdalena Bunta, *op. cit.*, p. 224.
[23] *Ibidem*, p. 220.
[24] Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 46.
[25] *Ibidem*, p. 21.

https://biblioteca-digitala.ro

sfârșitul secolului al XVII-lea procesul de producere a vaselor habane era unul foarte bine organizat, până în cel mai mic detaliu. Pentru decorarea ceramicii foloseau „o gamă largă de smalțuri între care la loc de frunte se afla smalțul alb de cositor, opac, ca fond de bază peste care se aplică o ornamentație specifică Renașterii târzii și a cărei răspândire în țările Europei Centrale li se datorează”[26]. Aceştia mai foloseau „smalțul albastru de cobalt, smalțul galben de antimoniu (elaborat la Vințu), smalțul de plumb în diferite culori (dar predominant verde) și diferite combinații ale acestora”[27].

Ceramica produsă în Transilvania prezintă câteva particularități, dintre care cea mai interesantă este folosirea pe scară largă a smalțului de cobalt, care era mai ușor de procurat decât cositorul. Cercetătorul maghiar Bela Kristeickovich susține teoria conform căreia meșterii din Transilvania foloseau cuptoare de origine germană, care aveau trei compartimente: „unul pentru topirea smalțurilor, unul pentru prima ardere și unul pentru arderea finală cu smalț”[28]. La habanii din Vințu erau aprinse de patru ori pe noapte, lucru considerat de localnicii din afara comunităţii un mister. După ardere, vasele scoase din cuptor erau considerate deja obiecte rare.

În ceea ce privește modelul haban de ornamentare, „acesta deschide și dezvoltă în secolul următor marea familie a ceramicii transilvănene policrome, care capătă valențe individuale în funcție de epocă și maniere de asimilare și prelucrare a motivelor decorative”[29]. Există un parcurs al evoluției ornamenticii habane în decursul secolelor. La începutul secolului al XVII-lea, conform regulamentelor, olarilor habani li se interzicea „folosirea reprezentărilor antropomorfe s-au zoomorfe, mai ales cu simboluri sau cu motive religioase care erau contrare religiei antitrinitare de ordin Hurit”[30]. Astfel, au creat alte motive decorative, trecând în general la folosirea motivelor floral-vegetale. Motivele cele mai frecvente ale ceramicii habane transilvane au fost deci cele florale, alternând pe una și aceeași piesă lalele, garoafe, lăcrămioare, ramuri cu frunze stilizate, nuferi, mai rar frunze de acant, viță de vie, ciorchini de struguri, arborele vieții, roze, ghirlande, toate aceste elemente fiind mult stilizate. Un decor mult folosit era motivul solzilor, executat în alb, în centru cu puncte galbene sau invers. Pe toate tipurile de vase de origine habană erau folosite ca decor cercurile și liniile paralele duble, executate în alb sau în albastru, aplicate pe gâtul sau pe marginile vaselor. În acest mod, habanii au impulsionat dezvoltarea producției, astfel încât la sfârșitul secolului al XVII-lea și începutul celui următor, datorită îmbogățirii repertoriului tehnologic, ornamental și cromatic, vasele confecționate de ei erau considerate excelente din punct de vedere al execuției.

La începutul secolului al XVIII-lea, ornamentica vaselor se modifică treptat; elementele ornamentale se înlocuiesc din ce în ce mai mult cu reprezentări figurale (îngeri, păsări, cerbi), cununi de frunze, semne ale unor bresle reprezentate prin unelte sau produse specifice ale breslei. Repertoriul decorativ folosit de habani a fost influențat considerabil de „fondul local și în mod deosebit de produsele turcești care erau

---

[26] Ligia Fulga, Lia Maria Voicu, *op. cit.*, p. 39.
[27] Karla Roşca, H. Klusch, *op. cit.*, p. 32.
[28] *Ibidem*, p. 21.
[29] *Centre de olari din sud-estul Transilvaniei, vol. I,* Sf. Gheorghe, 1997, p. 38.
[30] Szöcs Fülop Károly, Karla Roșca, *Mărturii ale civilizației transilvănene. Colecția de cahle a Muzeului Astra,* Sibiu, Editura ASTRA Museum, 2006, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

frecvente pe piață în perioada aceea”[31]. Repertoriul folosit de habani în Transilvania era extrem de conservator, în care elementele renascentiste au supraviețuit până la sfârșitul secolului al XVII-lea, iar unele compoziții au fost folosite fără modificări pe parcursul unui secol.

Produsele olarilor habani de la Vințu se împart din punct de vedere al destinațiilor lor în două categorii: ceramică decorativă și cea de uz. La prima vedere, „în cadrul totalității produselor păstrate se pare că ponderea mai mare o are prima categorie”[32]. Se știe că faianța în general, deci și faianța habană, în ciuda calităților pe care le are, nu este termorezistentă. Ceramica habană însă putea fi utilizată foarte bine în viața de zi cu zi fără să fie expusă la temperaturi ridicate. Recipientele se foloseau pentru păstrarea medicamentelor, condimentelor și mirodeniilor. Strachinile, farfuriile, tăvile serveau ca veselă, iar diferitele tipuri de căni, ulcioare de dimensiuni variate erau folosite pentru servirea băuturilor. Pe lângă toate acestea, produsele lor ceramice erau folosite și ca vase ornamentale și ca decor interior. Munca și produsele lor erau foarte apreciate de către nobili, iar în țări precum Austria, Cehia și Ungaria, erau foarte răspândite la curțile princiare. Astfel spus, produsele habane erau în secolul al XVII-lea o modă. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea și până la mijlocul secolului al XVIII-lea ele au cunoscut o puternică răspândire pe piața transilvăneană, fiind întrebuințate și de locuitorii înstăriți ai orașelor.

Dintre produsele de faianță ale habanilor de la Vințu de Jos, cele mai numeroase au fost cănile (ulcioarele)[33]. Majoritatea aveau corp bombat, îngustat atât spre talpă, cât şi spre gât, cu o toartă destul de masivă și cu o înălțime ce varia între 10-18 cm. Alături de acestea se mai produceau și căni cu corp mai puțin bombat, alungit și canelat, dar și ulcioare cu gât lung și îngust, cu un corp aproape sferic. În a doua jumătate a secolului al XVII-lea apar cănile, care le vor imita pe cele din cositor, aveau între 13-23 de cm înălțime și au reprezentat elita ceramicii habane atât datorită calității tehnologice, cât şi elementelor ornamentale realizate excepțional din punct de vedere artistic.

O altă categorie a produselor habane a fost reprezentată de farfurii şi tăvi, despre care ambasadorul suedez Konrad Jacob Hiltebrandt, care în 1675 a vizitat Vințul de Jos, menționa în însemnările sale că „în atelierele olarilor se confecționează farfurii, tăvi de faianță pentru o masă întreagă”[34]. Numărul pieselor din această categorie este relativ mai mic, cu toate că ele probabil se produceau în același număr ca celelalte tipuri. Farfuriile aveau în general un diametru de 25-30 cm, cu elemente decorative dispuse central şi pe margini (care aveau 3-5 cm), sau doar central. Tăvile erau în general ajurate (canelate), iar recipientele aveau forme patrulatere, cu gât mic și capace din cositor, și mai rar hexagonale sau în formă de ulcior.

Sobele confecționate de habani erau renumite, mai ales în secolul al XVIII-lea, datorită culorii smalțului, ornamentelor și cahlelor, și a modului de funcționare; ele erau patrulatere cu colțuri sau cilindrice, cu picioare de piatră sau fier, iar partea superioară decorată cu borduri crenelate s-au dantelate. În ceea ce privește sistemul de încălzire, „sobele erau alimentate cu combustibilul necesar (lemne) fie din interior,

---

[31] Daniela Marcu Istrate, *op. cit.*, p. 46.
[32] Magdalena Bunta, *op. cit.*, p. 224.
[33] *Ibidem*, p. 232.
[34] *Ibidem*, p. 233.

https://biblioteca-digitala.ro

fie din exterior"[35]. Cele mai renumite erau sobele care aveau smalț alb de cositor cu ornamente florale, vegetale, executate în cele patru culori folosite de ei sau cu ornamente într-o singură culoare, albastru de cobalt[36].

Aici apare un paradox: acești meșteri după cum am văzut realizau și cahle care erau termorezistente, dar oare cum de nu au aplicat aceeași tehnică și pentru produsele ceramice? O întrebare simplă la care probabil că nu o să găsim răspunsul ... sau ... răspunsul este evident, „moda" epocii nu includea și acest concept.

Elementele ornamentale ale ceramicii habane se executau prin folosirea culorii galben (galben-portocaliu), albastru, verde, maro, obținute din oxizi metalici, antimoniu, cobalt, cupru mangan[37]. Uneori decorul pieselor era alb, galben pe smalț albastru sau albastru pe fond alb de cositor. Uneori vasele erau decorate prin combinația culorilor galben și alb, dar majoritatea aveau un colorit policrom, fiecare motiv ornamental fiind realizat din mai multe culori. Au fost determinate de asemenea și piese habane cu suprafețe integral colorate cu smalț galben sau albastru, considerate specifice producției de la Vințu.

Decorul era așezat central pe corpul vasului, între două linii, de obicei albastre, paralele în partea superioară și în cea inferioară a vasului. Alteori decorul era circular, diferite motive dispuse la o anumită distanță alternau de jur împrejur sau erau realizate între dungi care creeau un spațiu de 6-7 cm, circular fie la mijlocul, fie în partea superioară a vasului. Rareori piesele erau decorate cu un singur motiv, de obicei motive florale sau vegetale (două sau trei) apar stilizate în numeroase variante, neputând să găsim două vase care să aibă același ornament. Pe cele două laturi ornamentale (față-spate), în jurul gâtului sau pe bordura vasului se observă în general anul confecționării și niște inițiale sau numele celui care a comandat vasul. Motivele ornamentale erau realizate cu mâna liberă, deoarece forma vaselor făcea imposibilă folosirea șabloanelor. Astfel se explică de ce uneori părțile componente ale motivelor sunt asimetric așezate sau de ce se observă deosebiri în realizarea aceluiași motiv decorativ. Deoarece decorul se realiza pe smalț, înainte de a doua ardere, mâna decoratorului trebuia să lucreze rapid şi sigur, ceea ce demonstrează o îndemânare deosebită a acestuia, dar şi o practică îndelungată.

În concluzie putem observa că pe parcursul secolului al XVII-lea vasele realizate de habani erau excelente din punct de vedere al realizării ornamenticii, fiind mult superioare celor existente până atunci, o faianță fină cu o paletă cromatică aparte.

În secolul al XVIII-lea, în afara decorurilor enumerate deja, ornamentica a cunoscut câteva modificări şi anume: elementele ornamentale clasice au fost înlocuite din ce în ce mai mult cu cununi de frunze, reprezentări de îngeri sau semne ale unor bresle, precum unelte sau produse specifice acestora. Totodată, numărul de nuanțe al culorilor de bază crește, verdele fiind mult mai răspândit decât era înainte. Mai târziu, în a doua jumătate a secolului, influența meșteșugului oläritului de la Vințu asupra ceramicii populare transilvănene a fost chiar mai mare, atât în ceea ce privește cromatica, cât şi motivele[38]. Formele stilistice ale Renașterii sunt preluate de câteva grupuri de ceramiști, care apoi le redau stilizat, într-un mod popular.

[35] Irina Faraon, *op. cit.*, p. 29.
[36] Ligia Fulga, Lia Maria Voicu, *op. cit.*, p. 39.
[37] *Ibidem*, p. 44.
[38] Karla Roşca, H. Klusch, *op. cit.*, p. 34.

https://biblioteca-digitala.ro

În anul 1763, împărăteasa Maria Tereza (1740-1780) a decretat trecerea habanilor la catolicism, însă aceștia nu au vrut să renunțe la confesiunea lor. Astfel, grupuri de anabaptiști s-au refugiat în diverse localități din Transilvania sau au emigrat în străinătate. Cei plecați au fugit în Țara Românească, apoi în Ucraina de azi, unde au stat aproape un secol, iar de acolo prin portul Hamburg vor părăsi Europa definitiv în 1874. Ei s-au stabilit în America, urmașii ultimilor habani trăind acum în Canada, fiind fermieri prosperi, meșteșugul ceramicii fiind definitiv pierdut. Totuși, în ciuda acestor circumstanțe, aproximativ 24 de familii au rămas pe loc[39], printre ele fiind și cele ale unor olari. Schimbându-se condițiile lor de viață și de lucru ei au trebuit să se conformeze noilor condiții, atât în ceea ce privește materiile prime folosite, aplicarea tehnologiei, dar și în privința formelor și ornamentelor. Datorită acestei adaptări s-a ajuns încet la dispariția caracteristicilor specifice habane, produsele lor reflectând tot mai mult influența ceramicii populare, până când a avut loc asimilarea lor totală.

Habanii stabiliți la Vințu de Jos au avut, în concluzie, un rol extrem de important, producând o ceramică de lux decorativă și smălțuită în Transilvania, unde până atunci se produsese o olărie comună, ei considerând acest meșteșug binecuvântat, deoarece în Biblie se spunea acest lucru. Cu toate că locuiau în comunități închise după propriile regulamente și precepte biblice, au avut un mare impact asupra celor din jurul lor. Deși s-au stabilit în zone cu tradiții meșteșugărești, ei s-au adaptat acestor medii, influențând chiar producția de ceramică locală, datorită calității superioare a ceramicii produse de ei. Au devenit extrem de populari, fiind în secolele XVI-XVII solicitați de curțile princiare și regale, iar în secolele XVIII şi XIX de către orăşeni şi pătura mijlocie a mediilor rurale.

---

[39] Magdalena Bunta, *op. cit.*, p. 224.

https://biblioteca-digitala.ro

TÂRG LA SIBIU ÎN CLIȘEE PE STICLĂ
DIN COLECȚIA MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL

Delia VOINA[1]

FAIR TO SIBIU IN NEGATIVE ON THE GLASS FROM THE BRUKENTHAL NATIONAL MUSEUM COLLECTION

ABSTRACT

This paper intends to present, trough images, markets and fairs that bring together peasants and townspeople, at the same time, in the same place, either the main square of a town or an anonymous street. Children, men and women from different cultures, social strata, professions and nationalities, represented in different situations and poses, but all buying or selling something.

The fair from the photos appears to us as a picturesque image of the yesteryear life and gives us the opportunity to understand important aspects of life in Sibiu and surrounding villages. The anonymous peasants surprised by Fischer brothers on photographic paper seems that are waiting to tell us their story, and to entice us to buy something from them.

Keywords: photographic atelier, negative on glass, Fischer, Sibiu, Large Square, Small Square, street trade.

Comerțul stradal a marcat istoria orașelor în toată lumea, favorizând dezvoltarea lor ulterioară.

Prin „comerț stradal” înțelegem o formă a comerțului cu amănuntul, realizată, de regulă, în afara spațiului magazinelor, în zone de intensă circulație pietonală (trotuare, străzi, piețe, căi de acces în parcuri sau grădini), pentru expunerea și vânzarea mărfurilor, folosindu-se: standuri, mese, coșuri, cărucioare etc.; se practică pentru o gamă largă de mărfuri cu cerere zilnică: legume, fructe, articole de patiserie, produse zaharoase, răcoritoare, precum și pentru produse cu cerere spontană: cadouri, articole de galanterie, cărți și multe altele.

Când aveau loc și unde se desfășurau târgurile

Nedeile, iarmaroacele și târgurile, apărute ca urmare a nevoii satului de valorificare a surplusului de produse disponibile, aveau loc la date fixe, anual sau săptămânal, în piața centrală/principală a orașului sau în orice altă piață, pe o stradă cunoscută sau anonimă, la marginea orașului sau la întretăierea căilor de comunicație, în apropierea vadului unor ape, în zone cu pondere economică. Se țineau cu prilejul diferitelor sărbători religioase, când oamenii nu lucrau și puteau participa la bâlci/iarmaroc/târg, bun prilej de distracție. Atrași de nota sărbătorească, oamenii erau mai ușor tentați de vinderea sau cumpărarea unor produse[2]. „Timpul sărbătorii rupe pentru

[1] Muzeograf, Muzeul Național Brukenthal, Sibiu; e-mail: deliavoina@gmail.com.

[2] Ion Faiter, *Trecător prin târguri și iarmaroace*, București, Editura Sport-Turism, 1982, p. 63-64.

https://biblioteca-digitala.ro

o mică perioadă viața cotidiană cu tot ce are ea de realizat”[3], iar târgul devine „vacarm, veselie populară, o lume întoarsă pe dos”[4].

Dreptul de a avea bâlci sau iarmaroc, de a ține târg, deci implicit și comerț stradal, este definitoriu pentru orașe, începând cu Evul Mediu târziu[5]. În toată Europa, orașele medievale au crescut în preajma „târgurilor” (termen folosit aici cu sensul de „piață”, de loc destinat vânzării-cumpărării de produse), în special a celor ce comercializau produse alimentare). Creșterea demografică și dezvoltarea activităților comerciale au dus, mai târziu, la diversificarea punctelor de vânzare-cumpărare pe tipuri de produse, comerțul ieșind, la propriu, în stradă și în piața publică, influențând viața urbană[6].

Pentru cinci secole, administrațiile locale s-au străduit să garanteze sănătatea socială și politică a comunităților lor prin reglementarea eticii schimbului, prin asigurarea aprovizionării orașelor și prin organizarea târgurilor și piețelor, mediind conflicte, controlând comercianții cu amănuntul, supraveghind unitățile de greutate și măsurare, dar și escrocheriile intermediarilor[7].

Cine sunt cei aflați la târg

Imaginile având ca temă principală târgul, desfășurat ca și comerț stradal, sunt importante mărturii ale vieții de zi cu zi a comunităților urbane și rurale, iar existența lor în colecții muzeale sau particulare ne permit să reconstituim trecutul mai ușor[8]. Două tipuri de așezări, două tipuri de societăți: oraș și sat, orășeni și țărani. În absența satului, orașul nu poate să își procure hrana necesară, iar în absența orașului, satului îi va lipsi alternativa față de care să se delimiteze, față de care să evolueze.

Nu ne-am propus în prezentarea noastră o analiză a târgului din punct de vedere al funcțiilor sale economice și sociale, ci ne interesează ca loc, ca spațiu unde

---

[3] Vasile Golban, *Dimensiunea etico-estetică a sărbătorii*, Iași, Casa de Editură Panteon, 1995, p. 29.

[4] Robert Muchambled, *Societé et mentalités dans la France moderne, XVI-e-XVIII-e siecle*, Paris, Armand Colin, 1990, p. 85.

[5] Manuel Guàrdia, José Luis Oyón, *Introduction: European Markets as Makers of Cities*, în vol. „Making cities through Market Halls. Europe, 19th and 20th Centuries”, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, Institut de Cultura, 2015, p. 12-13.

[6] La Sibiu, în anul 1790, potrivit lui Martin Hochmeister, se țineau trei târguri anuale: primul în luna ianuarie, al doilea în 3 mai și al treilea în 4 septembrie, după strângerea recoltei. Durata fiecărui târg era de trei zile, iar locațiile stabilite pentru desfășurare erau Piața Mare și Piața Mică. Din *Sibiul în anul 1790, editat și tipărit la 1790 de Martin Hochmeister,* Sibiu, Editura Honterus, 2015: în Piața Mare se aflau târgul zilnic de bucate, cu excepția duminicilor și a zilelor de sărbătoare (p. 161) și târgul de lemne, în zona dinspre actuala stradă Nicolae Bălcescu (p. 164); în gangul ce leagă cele două piețe aveau tarabele legătorii de carte, vânzătorii de calendare și scrieri poporale (p. 152); în Piața Mică, la orice oră, sub arcade se vindea pâine albă și pâine obișnuită (p. 151); sub Bolta Cojocarilor își găseau locul măcelarii (p. 157); în apropierea lor grădinarii din Maieri (zona din afara cetății, unde locuiau românii) își expuneau zarzavaturile (p. 159); dincolo de prăvălia de pâine era locul unde vindeau brânzarii (p. 166) și, pe Podețul Laptelui, lăptarii (175). Vezi și *Qui tempus habet vitam habet sau portretele timpului desenate în Cetatea Sibiului de Ștefan Orth în anul domnului MMVI,* Sibiu, Editura Honterus, 2006.

[7] M. Guàrdia, J.L. Oyón, *op. cit.,* p. 15.

[8] Peter Burke, *Eyewitnessing. The Use of Images as Historical Evidence,* London, Reaktion Books, 2001, p. 13-14.

https://biblioteca-digitala.ro

s-a desfăşurat schimbul de produse între oraş şi sat prin vânzare şi cumpărare de produse. Studiile de istorie urbană acordă atenţie îndeosebi comerţului urban profesionist și specializat, bine administrat și coordonat. Totuși, cea mai mare parte a vânzătorilor de produse în stradă au fost ţărani, comercianţi ocazionali sau sezonieri. Ei populează imaginile ce vor fi analizate în rândurile următoare. Clienţii lor, mai ales orășeni, sunt personaje secundare în acest tip de reprezentări parţiale ale orașelor. Prăvălia, taraba, hala (adică piaţa acoperită cu statut de permanenţă), unde negustorii vindeau produse la a doua sau a treia mână, nu fac obiectul acestui studiu.

Având în vedere întinderea acestui subiect, comerţul stradal urban în imagini, îl vom limita cronologic, geografic și tipologic la ilustrarea târgurilor organizate la Sibiu în perioada interbelică, prin intermediul clișeelor pe sticlă păstrate în colecţia Muzeului Naţional Brukenthal.

***Târgul la Sibiu* în clișee pe sticlă**

Imaginile selectate pentru realizarea acestui studiu, având ca subiect principal târgul sibian, au fost realizate între anii 1920 și 1935 în atelierul fraţilor Fischer (Emil[9] și Josef[10]), atelier situat în Sibiu, pe actuala stradă Nicolae Bălcescu.

Toate imaginile sunt păstrate la Muzeul Naţional Brukenthal-Muzeul de Istorie „Casa Altemberger”, în colecţia „Clișee pe sticlă Fischer”[11].

Analizând imaginile din punct de vedere numeric am constatat că în colecţie sunt păstrate 21 de clișee pe sticlă având ca temă centrală „târgul”. În ceea ce privește

---

[9] **Emil Fischer** (Philipopol/Plovdiv, 1873-Sibiu, 1965), și-a început ucenicia în arta fotografică în atelierul lui Gustav Weber din București (1887-1889); între 1891 și 1897 a lucrat în atelierul lui Carl Muschalek, vestit fotograf brașovean; s-a stabilit la Sibiu unde, în 1897, a cumpărat atelierul din Piaţa Mare nr. 16, deţinut de Kamilla Asbóth, nepoata lui Theodor Glatz (pictor și pionier al fotografiei în Transilvania); la 1 septembrie 1900 a preluat atelierul construit de Societatea de Asigurări „Transilvania”, din strada Heltauergasse 5 (azi strada N. Bălcescu), în care a lucrat până la pensionare; între 1904 și 1906 a deschis o filială pe Elisabethgasse 9 (azi 9 Mai), cândva atelierul lui Wilhelm Wagner, și a preluat filiala de pe Fleischergasse 6 (azi Mitropoliei), cândva atelierul lui Victor Mysz, în care i-a urmat Rudolf Kunte; s-a stins din viaţă la 9 mai 1965, la Sibiu, în vârstă de 92 ani. Vezi: Konrad Klein, *Fotografische Ateliers in Hermannstadt 1860-1918*, în vol. „120 de ani de arhivă în Transilvania“, coordonator Monica Vlaicu, Sibiu, 1996, p. 163; Adrian-Silvan Ionescu, *Fotografie und Folklore. Zur Ethnofotografie im Rumänien des 19. Jahrhunderts*, în „Fotogeschichte”, Heft 103, 2007, Marburg, Jonas Verlag, p. 47-60.

[10] **Josef Fischer** (Rusciuc/Ruse, 1898-Sibiu, 1985), fratele vitreg al lui Emil, mai tânăr cu 25 de ani, și-a făcut ucenicia în atelierul fotografic din Sibiu, urmând între 1923 și 1925 cursurile Școlii Superioare de Tehnică Fotografică din München; după revenirea sa la Sibiu, a condus atelierul în calitate de director, împreună cu fratele său, până la naţionalizarea din anul 1959. Vezi: Ligia Fulga, *Fotografii Emil și Josef Fischer și importanţa lor pentru formarea identităţii naţionale*, în „Studii și Comunicări de Etnologie”, XVI, Sibiu, 2002, p. 179-183.

[11] În anul 1980, prin contractul nr. 4.416 din 26 octombrie, Josef Fischer a vândut Muzeului Brukenthal 6.360 clișee pe sticlă, 4 aparate foto cu trepied, 1 aparat de reprodus, 1 dulap, 4 clișee și 5 albume cu 500 de fotografii. În 1986 și 1987 au fost înregistrate alte 1.729 clișee, numărul total depășind, astfel, cifra de 8.000. Colecţia „Clișee pe sticlă Fischer” cuprinde atât clișee pe sticlă, cât și pe peliculă fotosensibilă, de diferite formate, majoritatea realizate între 1930 și 1940.

https://biblioteca-digitala.ro

locația unde au fost realizate, imaginile surprind târgul în cele două piețe din centrul orașului: Piața Mare și Piața Mică[12].

Analizând materialul din punctul de vedere al compoziției artistice, în clișee apar atât asemănări, cât și deosebiri care definesc seria de imagini – surprinse în plină desfășurare –, a târgului sibian, din unghiuri ce cuprind cadre largi sau apropiate.

Personajele care populează aceste târguri sunt locuitorii orașului, amatori să cumpere produse sau doar să privească curioși producătorii rurali, români și sași, veniți din satele din împrejurimea Sibiului cu marfa transportată în desagi pe spate sau în căruțe trase de animale, copii și bătrâni, militari în uniforme. Târgul a fost loc de întâlnire a celor mai variate categorii sociale, loc al tranzacțiilor și schimburilor comerciale, loc cu dezordine, cu îmbulzeală și hărmălaie, vânzătorii etalându-și miresmele violente și marfa proaspătă, loc de sărbătoare unde oamenii și-au povestit lucruri vechi și noi, și-au reîntâlnit rude și prieteni.

Vânzători și cumpărători în târguri sibiene

[12] Din Piața Mică sunt 16 imagini, iar din Piața Mare 5. În colecția de „Grafică documentară”, deținută tot de Muzeul Național Brukenthal-Muzeul de Istorie „Casa Altemberger” (în continuare: MNB-MI„CA”) se păstrează fotografii ilustrând târgul ambulant și alte spații din imediata apropiere a zonei centrale a orașului. S-au desfășurat târguri pentru vânzare de produse pe actualele străzi Tipografilor (oale), Arhivelor (produse obținute prin prelucrarea lemnului), N. Bălcescu (flori), în Piața Unirii (cereale – așa cum reiese din fotografia semnată Wilhelm Auerlich și datată 1876, colecția „Grafică documentară”, nr. inv. 37.163), Piața Huet (piese de costum popular săsesc, pălării de paie, produse obținute prin prelucrarea lemnului), Piața Cibin (lemn). Unele străzi păstrează și astăzi în denumire produsul comercializat: Târgu Fânului, Târgu Cailor, Târgu Peștelui, Târgu Vinului; din 1904 piața pentru animale este în zona Obor.

https://biblioteca-digitala.ro

De amenajarea spațiului destinat expunerii produselor în târg s-au ocupat comercianții. Produsele agroalimentare erau etalate privirii cumpărătorilor, dar şi sub ochii noştri privind imaginile, pe mese din lemn sau în construcţii temporare de tipul dughenelor, șatrelor și gheretelor cu coviltire, care le apărau atât de soare, cât și de ploaie. Cărucioarele cu mâner și căruțele trase de animale erau staționate în interiorul târgului fără a împiedica circulația. Țăranii-comercianți din satele învecinate aduceau la oraș produsele câmpului (grâu și porumb), grădinilor (legume și fructe), stupilor (miere și ceară), brânza și lâna turmelor, plante medicinale culese din poienițele pădurilor și încă multe altele. Pentru aprovizionarea pieței de la oraș trebuie ca satul să aibă timp pentru a produce şi aduna marfa şi să abată o parte din mâna lui de lucru spre oraş pentru a se ocupa cu vânzarea (încredinţată mai ales femeilor). De la sate mai vin paiele, lemnele, fânul, lâna sau cânepa, inul şi chiar ţesături ieşite din războaiele de țesut. La rândul lui, orașul a devenit pentru țăranii-comercianți loc de aprovizionare cu diferite produse meşteşugăreşti necesare în gospodăria tradițională rurală și loc de unde obţineau banii necesari plății impozitelor, taxelor sau diverselor cheltuieli, precum petrol lampant, cărți și caiete pentru copiii lor școlari. Rar cumpărau de la oraș produse alimentare.

Dintre clișeele pe sticlă păstrate în colecție, ne vom opri mai întâi la cele două imagini[13] surprinse de fotograf, în ani diferiți, din turnul Bisericii Evanghelice, ilustrând vederi aeriene parțiale ale Pieței Mici. Se pot observa atât șirul de comercianți pregătiți să servească cumpărătorii, cât și continua dezvoltare a orașului.

Vedere parțială din Piața Mică

În toate celelalte imagini prezentând o zi de târg cu produse agroalimentare[14] în Piața Mică, apar țărănci-negustorese care așteptau cumpărători, îmbrăcate în costume populare de sărbătoare, cu cămăși de un alb imaculat, cu poale largi și lungi până la pământ, cu șorțuri prinse în talie, pe cap cu cârpe negre cu ciucuri, legate la spate sau cu pălării din paie cu boruri largi, care le protejau de soare, decorate, la calotă, cu benzi textile de culoare neagră, așezate pe scăunele joase, pe bănci de lemn sau stând în picioare. Bărbații, prezenți și ei în imagini, au fost surprinși strânși laolaltă, la umbra unui copac sau discutând între ei. Lângă traiste de mână, desagi de spate și saci de cânepă țesuți în casă, de coşuri împletite din nuiele de diferite mărimi, apar

[13] MNB-MI„CA", colecția „Clișee pe sticlă Fischer", nr. inv. F 7.182 și F 7.295.

[14] Din 1 iulie 1909, standurile în aer liber ale măcelarilor din Piața Mică au fost interzise, iar vânzarea cărnii era permisă doar în magazine. Vezi Emil Sigerus, *Cronica orașului Sibiu. 1100-1929,* Sibiu, Editura Honterus, 2011, p. 67.

https://biblioteca-digitala.ro

cărucioarele cu mâner și căruțele cu două roți trase de cai. Toate au fost așezate în așa fel încât să nu se incomodeze calea de acces a cumpărătorului atunci când se negocia vânzarea.

La o primă vedere unele fotografii par identice, dar, cercetate mai în detaliu, se observă că fotograful a realizat o amplă serie de imagini la care se schimbă atât o parte din personajele surprinse (vânzători și cumpărători), într-un interval relativ scurt de timp (așa cum ne indică orele ceasului din turnul fostei primării, azi cunoscut ca Turnul Sfatului), cât și detalii referitoare la compoziție (umbra). Ne sunt prezentate, astfel, succinte ipostaze ale târgului, cu varietatea sa bogată în elemente etnografice, caracteristice cu precădere spațiului rural[15].

Târg în Piața Mică

Încă de la primele ore ale dimineții, în „satul” din centrul orașului, populat de țărani-negustori, începea aglomerația și forfota. Spațiul destinat comerțului a fost zona liberă din Piața Mică, loc prielnic pentru negustori să-și expună, improvizat, mărfurile oferite spre vânzare la prețuri convenabile. Mai târziu, tot târgul se umplea de umbrele din material textil, cu picior din lemn, sub care țăranii, veniți din satele mărginimii Sibiului cu mărfurile transportate în desagi, se protejau de soare și își îndemnau cumpărătorii cu produsele lor de bună calitate[16].

Parcurgând Piața Mică spre spațiul generos din fața Halei Măcelarilor – actuala Casă a Artelor –, zona producătorilor avea aceleași elemente caracteristice: țărani-negustori români în costume populare de sărbătoare, marfă adusă la vânzare în saci, coșuri, cărucioare cu două roți, mulțime de cumpărători și curioși, femei, bărbați și copii[17].

Despre amenajarea și deschiderea standurilor pentru legume și fructe ne spune Emil Sigerus în cronica sa: „1929.1.VII. În Piața Mică se deschid 18 chioșcuri din beton pentru vânzarea produselor, la urcarea din strada Ocnei”[18]. Chioșcurile erau

[15] MNB-MI„CA”, colecția „Clișee pe sticlă Fischer”, nr. inv.: F 7.279, F 7.274, F 7.267.
[16] *Ibidem*, nr. inv. F 7.275, F 7.280 (imagini aproximativ identice), F 7.276.
[17] *Ibidem*, nr. inv. F 911.
[18] E. Sigerus, *op. cit.*, p. 77; MNB-MI„CA”, nr. inv. F 7.145.

https://biblioteca-digitala.ro

numerotate și închiriate producătorilor așa cum se poate observa în două cărți poștale, aflate în colecția „Grafică documentară”, tot la Muzeul de Istorie din Sibiu[19].

Târg în Piața Mică

**Târg în Piața Mică, în fața Casei Artelor
și standuri amenajate pentru vânzare**

Din acest loc ne-a atras atenția în mod special un instantaneu fotografic în care țărani și orășeni, aflați în spatele standului cu grămezi de mere, pere și cartofi, alături de numeroase cântare, așezate pe un cărucior gata să fie distribuite comercianților, privesc cu încredere spre fotograful care pare că și-a aranjat personajele în cadru după o geometrie strictă. Pentru o clipă, parcă toată zarva și agitația pieței s-au oprit. Pentru o clipă, prezența fotografului s-a făcut simțită[20].

În același registru al atenției și încrederii față de fotograf este și imaginea prezentând un grup de copii și tineri, abia zărindu-se printre nămeții iernii de odinioară, așteptând cumpărătorii[21].

[19] MNB-MI„CA”, colecția „Grafică documentară”, nr. inv.: 6.761, 6.763.
[20] Idem, colecția „Clișee pe sticlă Fischer”, nr. inv. F 7.155.
[21] *Ibidem*, nr. inv. F 7.329.

https://biblioteca-digitala.ro

Târg în Piața Mică

Cu siguranță, dacă ar fi posibilă o identificare a tuturor imaginilor realizate de frații Fischer în Piața Mică (păstrate în colecții muzeale sau particulare[22]), s-ar crea o panoramă a unei zile de târg în Sibiul interbelic.

Pentru a prezenta târgul din Piața Mare ne-am oprit la trei clișee pe sticlă, aproape identice[23], imaginile surprinzând întregul spectacol al pieței, oferit de mulțimea numeroasă prezentă, alcătuită din femei și bărbați îmbrăcați în costume populare de sărbătoare, veniți cu marfă la oraș, orășeni veniți să cumpere din târgul țăranilor anonimi din satele Sibiului.

Produsele agroalimentare (zarzavaturi, legume și fructe, brânzeturi, ouă și lapte, pâine coaptă în cuptor), erau expuse cumpărătorilor direct pe pământ sau în coșuri împletite din nuiele[24]. Modul în care au fost surprinse cele mai multe personaje (care stau cu spatele spre fotograf), ne dau impresia că activitatea principală a târgului se desfășoară dincolo de cei pe care îi vedem noi. Compoziția fotografiei este completată prin prezența unui cărucior, în prim-plan central, lăsat de proprietar nesupravegheat, într-o agitație permanentă a celor aflați în târg. Pe latura din spate a pieței se pot vedea firmele cu numele prăvăliilor (deschise de obicei la parter, la etaj fiind casele negustorilor și meșteșugarilor înstăriți), de unde cei veniți la târg din mediul rural își procurau cele necesare. Mai trebuie spus că observăm din fotografie faptul că elementele arhitecturale ale clădirilor din Piața Mare s-au păstrat până în zilele noastre.

Atât forfota din prăvăliile cu vitrine frumos decorate, cât și agitația din piață dădeau viață orașului.

Și în secolul al XX-lea, comerțul desfășurat în târgurile sibiene a fost un important mijloc de aprovizionare pentru locuitorii orașului Sibiu. A fost locul în care

[22] Clișee pe sticlă și fotografii ale fraților Fischer sunt deținute de Muzeul Național Brukenthal Sibiu-Muzeul de Istorie „Casa Altemberger" şi de Complexul Național Muzeal ASTRA, Arhiva centrală a Bisericii Evanghelice CA din România.

[23] MNB-MI„CA", colecția „Clișee pe sticlă Fischer", nr. inv. F 910, F 7.277, F 7.282.

[24] La 1741, în Piața Mare s-au amenajat standuri pentru măcelarii din Rășinari și Poplaca. Chioșcurile de lemn de lângă turnul Bisericii romano-catolice din Piața Mare au fost îndepărtate din anul 1908. Vezi E. Sigerus, *op. cit.*, p. 35, 66.

https://biblioteca-digitala.ro

vânzătorii (majoritatea proveniți din mediu rural) comercializau produsele obținute în propria gospodărie şi îşi cumpărau, la rândul lor, cele necesare traiului.

Târg în Piața Mare

Lumea secolului al XX-lea este păstrată în imagini fotografice care înregistrează segmente de realitate, păstrând astfel o clipă a existenței, redată fidel posterităţii.

Târgul din fotografii ne apare ca o imagine pitorească a vieții de odinioară și ne oferă posibilitatea de a înțelege, pe deplin, importante aspecte din viața de altădată a orașului și a satelor din jurul Sibiului. Iar anonimii surprinși de frații Fischer pe hârtia fotografică ne așteaptă să ne spună povestea lor, să ne ademenească să cumpărăm ceva de la ei.

https://biblioteca-digitala.ro

POLITICI ALE MEMORIEI LA UNIVERSITATEA DE STAT DE MEDICINĂ ŞI FARMACIE „NICOLAE TESTEMIȚANU” DIN REPUBLICA MOLDOVA

Ion XENOFONTOV[1]
Lidia PRISAC[2]

MEMORY STRATEGIES AT THE STATE UNIVERSITY OF MEDICINE AND PHARMACY „NICOLAE TESTEMITANU” FROM REPUBLIC OF MOLDOVA

ABSTRACT

The article approach the strategies for collective and individuals preserving memories at the „Nicolae Testemitanu” State University of Medicine and Pharmacy from Republic of Moldova. The elitist institution in the field of medicine, teachers have established themselves as personalities in the professional and inclusively social field, with a civic and patriotic attitude. The feeling of identity is consolidated through a series of actions aimed at cultural-artistic, symbolist, heraldic dimensions, public recognition and the perpetuation of memory.

Keywords: University, medicine and pharmacy, memory, personalities, Republic of Moldova.

Prezentare generală. Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițanu” din Republica Moldova este o instituție publică de învățământ superior, care are drept scop formarea medicilor şi farmaciştilor în conformitate cu exigenţele europene. Este principalul centru științific și științifico-didactic în domeniul medical și farmaceutic din Republica Moldova.

Universitatea este succesoarea Institutului de Stat de Medicină din Chișinău (ISMC), care şi-a început activitatea la 20 octombrie 1945, incluzând o singură facultate – Medicină Generală. Ulterior, au fost create mai multe facultăți: în 1954 – Pediatrie; în 1959 – Stomatologie; în 1963 – Medicină Preventivă, iar în anul 1964 – Facultatea de Farmacie. În anul 1962 a fost inaugurată Facultatea de Perfecţionare a Medicilor (în prezent, Departamentul de Educație Medicală Continuă). Pentru desfăşurarea activităţii ştiinţifice, în acelaşi an, a fost creat Laboratorul Central de Cercetări Ştiinţifice.

---

[1] Conferențiar universitar, doctor în istorie, Facultatea de Istorie și Filosofie-Universitatea de Stat din Moldova, Chișinău, Republica Moldova;
e-mail: ionx2005@yahoo.com.
[2] Cercetător științific, doctor în istorie, Institutul Patrimoniului Cultural, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, Chișinău, Republica Moldova;
e-mail: lidiaprisac@yahoo.com.

https://biblioteca-digitala.ro

În 1965, instituția a fost calificată ca fiind de categoria întâi, fapt ce i-a permis să se mențină în topul primelor patru instituții de profil (după Moscova, Leningrad şi Kiev), din cele 87 existente în Uniunea Sovietică. Începând cu anul 1967, la instituție a fost introdusă internatura, care presupune perfecționarea cunoştințelor absolvenților la specialitatea aleasă pe parcursul unui an.

În anii 1960, Nicolae Testemițanu, rectorul ISMC (1959-1963), ministrul Ocrotirii Sănătății a RSSM (1963-1968), a fost acuzat de „manifestări naționaliste", de promovarea cadrelor naționale, de introducerea limbii române în activitatea didactică, ulterior fiind persecutat ideologic și nedreptățit de autorități.

În 1990, ISMC i s-a conferit numele profesorului universitar N. Testemițanu, savant și organizator al ocrotirii sănătății. La 28 iulie 1991 instituția a fost reorganizată în Universitatea de Stat de Medicină „Nicolae Testemițanu", iar în 1996, în conformitate cu structura și obligațiunile ei, a fost denumită Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie (USMF) „Nicolae Testemițanu" din Republica Moldova.

În prezent, în cadrul USMF „Nicolae Testemițanu" activează cinci facultăți, trei departamente, 63 de catedre, un curs, 23 de laboratoare și două centre științifice, amplasate în 95 de clinici din Chișinău și în incinta Campusului universitar. Pentru dezvoltarea abilităților practice și de cercetare ale cadrelor medicale și farmaceutice, pe lângă Universitate au fost instituite: Clinica Universitară de Asistenţă Medicală Primară; Clinica Stomatologică Universitară; Centrul Stomatologic Universitar; Farmacia Universitară, devenită ulterior Centrul Farmaceutic Universitar „Vasile Procopișin"; Centrul Ştiinţific de Cultivare a Plantelor Medicinale; Centrul de Medicină Tradiţională Chineză; Centrul Universitar de Simulare în Instruirea Medicală; Centrul Universitar de Reabilitare Medicală ş.a. Pentru testarea cunoştinţelor teoretice ale studenților prin intermediul tehnologiilor informaționale moderne, în anul 2017 a fost creat Centrul de Evaluare Academică. Un an mai târziu, a fost deschis Centrul de Consiliere Psihologică și Ghidare în Carieră, ce vine să ofere suport studenților în integrarea academică.

În aceste structuri universitare își desfășoară activitatea didactică, clinică și științifică 1.150 de salariaţi, inclusiv 588 de doctori în științe, 164 de doctori habilitați în științe, 15 membri titulari, corespondenți și de onoare ai Academiei de Științe a Moldovei, 15 laureați ai Premiului de Stat în domeniul Științei și Tehnicii, 37 de deținători ai titlului onorific „Om Emerit". La această componentă a resurselor umane se mai adaugă și cei 5.945 de studenți și 1.193 de medici-rezidenți din Republica Moldova și din alte 38 de țări.

Între anii 1945-2019 au fost pregătiți cca. 43.000 de absolvenți, medici și farmaciști, fiind susținute cca. 1.500 de teze de doctor în științe și cca. 250 de doctor habilitat în științe medicale.

Procesul de instruire și de activitate științifică este asigurat în patru limbi: română, rusă, engleză și franceză.

Biblioteca instituției dispune de cca. 900.000 de exemplare de cărți și manuale, cca. 70.000 de reviste și cărți electronice de profil medical și farmaceutic.

Din 2013, Universitatea funcţionează în condiţii de autonomie financiară, fapt ce-i oferă o mai mare libertate în gestionarea resurselor proprii, în special în dezvoltarea bazei tehnico-materiale şi a patrimoniului universitar. În 2015 a fost inaugurată „Aleea Savanților și a Medicilor Iluștri", pe care se regăsesc busturile

https://biblioteca-digitala.ro

personalităților proeminente ale medicinei autohtone și ale celor care au pus bazele instruirii medicale și ale școlilor științifice din Republica Moldova.

USMF „Nicolae Testemițanu” are semnate 142 de acorduri de cooperare cu instituții de profil din 22 de ţări, care asigură mobilitatea academică a studenţilor, a medicilor-rezidenţi și a cadrelor științifico-didactice.

Universitatea este membră a Asociaţiei Şcolilor Medicale din Europa (2011), a Asociației Universităților Internaționale (2012), iar în anul 2013 a aderat la Asociaţia pentru Educaţie Medicală din Europa, organizaţia regională europeană a Federaţiei Mondiale de Educaţie Medicală. Este înregistrată în Directoriul Mondial de Școli Medicale.

Începând cu anul 2009, Universitatea implementează Sistemul de Management al Calității, conform standardului ISO 9001:2008 și obține, în premieră, Certificatul de calitate, care, ulterior, este confirmat anual. Este prima instituție de învățământ din Republica Moldova certificată, în anul 2016, conform standardului de calitate ISO 9001:2015.

Universitatea este acreditată în plan naţional de Agenția Națională de Asigurare a Calității în Educație și Cercetare (2016, 2018), iar sub aspect internaţional, de Federația Mondială de Educație Medicală (2019).

În 2016, USMF „Nicolae Testemiţanu” a obţinut logoul „Excelenţă în Cercetare”, oferit de Comisia Europeană.

Performanțele naționale și internaționale ale USMF „Nicolae Testemițanu” au fost apreciate cu Trofeul „Promotorul calității – Cristalul calității” și cu Diploma de recunoștință pentru promovarea culturii calității și pentru rezultate excelente obținute în procesul de evaluare externă a programelor de studii superioare de licență din domeniul Sănătate (2019).

Instituția este decorată cu Ordinul „Gloria Muncii” (2005) și cu „Ordinul Republicii” (2015).

Deținătoare a unui patrimoniu material și cultural imens, instituția realizează mai multe acțiuni pentru a menține, conserva și perpetua patrimoniul memoriei.

Testimoniu. O lucrare aparte ce ține de patrimoniul USMF „Nicolae Testemițanu” este „Cartea de Onoare”, care se păstrează la Rectoratul Universității. A fost inaugurată, cu titlu de excepție, în anul 2015, în legătură cu aniversarea a 70-a a instituției. Coperta și semnul de carte sunt din piele. Dimensiunile cărții sunt de 30,5x23x5,5 cm. Pe prima copertă este inscripționat titlul: „Cartea de Onoare”. Sus, sub stema instituției de învățământ superior, este scris „Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie «Nicolae Testemițanu» din Republica Moldova”.

La 12 iulie 2019, lucrarea avea 18 însemnări cu semnăturile olografe inclusiv ale ambasadorilor Japoniei și SUA în Republica Moldova, ale reprezentanților instituțiilor medicale ș.a. Printre aceste texte putem citi următoarele mesaje: „I thank you very much for according such a honorable title as doctor. I wil continue to do my biest effort for development relanship between Japan and Republic Moldova. /Masanobu Yoshii/ /semnătura olografă/ Ambassador of Japan in the Republic of Moldova, 14.06.2018”; „Este o onoare foarte mare pentru mine să vizitez Universitatea de Medicină și Farmacie /Dereck Hogan/ /semnătura olografă/ Ambasadorul SUA”.

https://biblioteca-digitala.ro

Aleea Savanţilor şi Medicilor Iluştri. Aleea Savanţilor şi Medicilor Iluştri reprezintă un complex sculptural aflat în proximitatea Blocului didactic nr. 1 „Leonid Cobâleanschi”.

Ideea instituirii Aleii îi aparţine rectorului USMF „Nicolae Testemiţanu”, acad. Ion Ababii[3]. Potrivit iniţiatorului, Aleea Savanţilor şi Medicilor Iluştri reflectă, în mod semnificativ, „întregul parcurs al Universității noastre și constituie o recunoaștere a meritelor deosebite ale unora dintre personalitățile notorii care au contribuit la crearea și dezvoltarea învățământului superior medical și farmaceutic, științei medicale și a sistemului de sănătate din țară… Aceasta va deveni un spațiu cultural și educativ pentru mediciniști, precum și un punct de atracție a promoțiilor de absolvenți medici și farmaciști”[4].

Aleea a fost inclusă ca parte componentă a „Planului de dezvoltare a infrastructurii Universităţii”, aprobat prin Hotărârea nr. 847 din 21 septembrie 2010 a Guvernului Republicii Moldova[5]. Prin această decizie a Executivului, s-a permis Primăriei municipiului Chişinău transmiterea din domeniul public în domeniul privat al statului a terenului din str. Nicolae Testemiţanu, aflat de câteva decenii în folosinţa Universităţii, în schimbul mai multor lucrări de proiectare, (re)construcţie şi reparaţie a unor edificii/încăperi/obiective, inclusiv a Aleii.

La 3 septembrie 2013 a fost aprobat Regulamentul privind organizarea și desfășurarea concursului deschis pentru elaborarea concepției-schiță a busturilor savanților și medicilor iluștri. La 6 septembrie, la USMF „Nicolae Testemițanu” a avut loc şedinţa membrilor juriului, organizată în scopul selectării câştigătorilor concursului cu privire la elaborarea concepţiei-schiţă a busturilor ce urmau să fie instalate pe Alee. La concurs s-au înscris nouă participanţi, trei dintre aceştia fiind desemnaţi câştigători, prin vot deschis: Valerian Doicov – locul I, Ion Zderciuc – locul II, Ion Grecu – locul III[6]. În cadrul şedinţei s-a discutat despre parametrii busturilor: proporţia, caracteristicile fiziometrice ale capului şi umerilor, tipul de patinare, parametrii soclului. Juriul a fost format din 31 de membri, printre aceştia fiind şi dr. șt. med. Andrei Usatâi, ministru al sănătăţii. Potrivit ministrului, Aleea, pe lângă faptul că va eterniza memoria savanţilor medici, va contribui şi la educarea viitoarelor generaţii. Prof. univ. Gheorghe Postică, viceministru al Culturii, membru al juriului, a consemnat că obiectivul pe care şi l-a propus Universitatea este unul special şi speră că sculpturile vor deveni adevărate opere de artă. „Mă bucur că aţi fost insistenţi şi aţi trecut de la idee la practică”, a mai menţionat viceministrul. Inițial au fost propuse spre realizare 20 de busturi[7].

La selectarea personalităţilor notorii, ale căror busturi urmau să fie amplasate pe Alee, s-a ţinut cont de valoarea teoretică şi practică a realizărilor personalităţilor

[3] *Excelență în cercetare și educație. Academicianul Ion Ababii la 75 de ani*, în „Akademos. Revistă de ştiinţă, inovare, cultură şi artă”, nr. 1 (52), 2019, p. 168.

[4] *Aleea Savanţilor şi Medicilor Iluştri=The Alley of Brilliant Scientistsand Doctors,* coord. Iulian Grossu, resp. ed. Ion Ababii, Chişinău, Tipografia „Elan Poligraf”, 2015, p. 3-4.

[5] *Hotărâre nr. 847 din 21.09.2010 a Guvernului Republicii Moldova cu privire la dezvoltarea infrastructurii Universităţii de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu”*, în: http://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=1392&lang=ro (accesat: 15.07.2019).

[6] *Patrimoniu al tradiţiilor medicale basarabene*, în „Medicus”, nr. 7-8 (864-865), 2013, p. 2.

[7] *Şedinţa Juriului*, în: http://medicina2.usmf.md/ru/node/11301 (accesat: 14.07.2019).

https://biblioteca-digitala.ro

în domeniul învățământului superior medical și farmaceutic, al ştiinţei şi practicii medicale, a activităţii publice şi de importanţă istorică a acestora. Personalităţile au fost selectate de către experţi, consultanţi ştiinţifici, inclusiv prin discuţii publice.

Drept criterii pentru selectarea personalităților au servit: activitatea fructuoasă în cadrul USMF „Nicolae Testemiţanu" și în sistemul de sănătate al Republicii Moldova; titlul științific și didactic; capacități și aptitudini pedagogice excepționale; titluri onorifice și distincții guvernamentale; fondatori de școli medicale și de direcții științifice; lucrări fundamentale în medicină (tratate medicale, realizări medicale, monografii, manuale originale); lucrări de prestigiu și recunoaștere internațională; premiant al expozițiilor medicale internaționale; durata activității în instituția de învățământ superior; includerea numelui în registre tematice de stat și în publicații enciclopedice, inclusiv internaționale; publicații omagiale de calibru național și internațional; edificarea unității medicale patrimoniale de nivel republican; implementări ale realizărilor științifice rezistente în timp; pregătirea de cadre medicale și științifice; poziție civică și patriotică; comportament decent și ireproșabil; acțiuni filantropice etc.[8].

Lista personalităților selectate a fost aprobată prin decizia Consiliului ştiinţific al USMF „Nicolae Testemiţanu" nr. 1/11 din 31 ianuarie 2013 și prin deciziile Senatului universitar nr. 2/2 din 11 aprilie 2013 și nr. 8/2 din 16 octombrie 2013.

În vederea creării Aleii Savanților și Medicilor Iluștri s-a instituit un Grup de lucru condus de prof. univ. Victor Pântea, secretar conf. univ. Iulian Grossu și următorii membri: Gheorghe Plăcintă, Valeriu Revenco, Ion Lupan, Nicolae Ciobanu, Eugeniu Bendelic (decanii facultăților); Natalia Cherdivarenco, Ion Marin, Gheorghe Baciu, Dumitru Tentiuc, Tiberiu Holban, Veaceslav Gonciar, Vlada-Tatiana Dumbrava, Nicolae Ghidirim, Nicolae Bodrug, Galina Rusu, Valentina Șpac, Vladimir Iurcovschi, Leonid Gorceac[9]. La 11 aprilie 2013 președintele grupului de lucru, prof. univ. Victor Pântea, a informat membrii Senatului despre amenajarea Aleii[10].

Cea mai mare parte din busturi a fost finanțată de Compania SRL Dansicons, iar o parte mai mică din surse extrabugetare și din sponsorizări[11].

Busturile savanților și medicilor iluștri au fost confecționate de două echipe de sculptori, dintre care una a propus un alt model. Comunitatea universitară a optat pentru „busturi cu umeri", pe când modelul propus era „fără umeri". Busturile amplasate pe postamente de granit au fost expuse pe o stradelă şi patru ronde ale havuzurilor, fiind sculptate de artişti plastici din Republica Moldova.

Aleea a fost inaugurată la 9 octombrie 2015, evenimentul fiind parte componentă din programul consacrat aniversării a 70-a de la fondarea Universității[12]. Au fost dezvelite 34 de busturi, consacrate următoarelor personalități: Vasile Anestiadi, Nicolae Eşanu, sculptate de Valerian Doicov; Pavel Bâtcă, Andrei Banaru – de Mihai Damian; Ştefan Plugaru – de Ion Zderciuc; Petru Galeţchi – de Ioan Grecu; Nicolae Testemiţanu, Nicolae Starostenko, Vasile Procopişin, Diomid Gherman, Toma

[8] Arhiva Universității de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemiţanu" (AUSMF „Nicolae Testemițanu"), I. 1, D. 4.534, f. 143; D. 4.532, f. 85.

[9] *Ibidem*, D. 4.536, f. 149-150.

[10] *Ibidem*, D. 4.532, f. 16-17.

[11] *Ibidem*, D. 4.534, f. 140-142.

[12] *Aleea savanţilor şi medicilor iluştri*, în „Medicus", nr. 7-8 (884-885), 2015, p. 1, 8-9.

https://biblioteca-digitala.ro

Ciorbă, Natalia Gheorghiu, Eugen Gladun – de Veaceslav Jigliţchi; Mihail Borzov, Nicolae Anestiadi, Vitalie Beţişor, Timofei Moşneaga, Ion Prisacari – de Vasile Sitari; Boris Şarapov, Andrei Zorchin – de Grigore Sultan; Ipatie Sorocean, Arsenie Guţan, Gurie Coşciug, Boris Perlin, Chiril Draganiuc, Valerian Stârikovici – de Veaceslav Zaiţev; Eugen Popuşoi – de Ion Bolocan; Valentina Halitov – de Tatiana Bazarova; Leonid Cobâleanschi, Constantin Ţâbârnă – de Grigore Băţ; Anatolie Zubkov – de Natalia Vlasova; Moisei Ghehtman, Nikolai Kuzneţov – de Iurie Terehov; Aron Cocerghinschi – de Ivan Beldi[13].

Evenimentul de inaugurare a busturilor a fost acompaniat de sunete de bucium și strune de vioară, în semn de comemorare, zeci de mediciniști au lăsat să-și ia zborul, din dreptul celor 34 de monumente, câte un balon alb, care purta cu sine spre înălțime câte un bucheţel de flori de Nu-mă-uita[14].

La 20 noiembrie 2018, Aleea a fost completată cu alte șase busturi, cele ale Alexandrei Vizitiu, Constantin Matcovschi, Vasile Cecurin, Ion Marin, Vasile Cuprianov și Alexei Molohov. Busturile au fost create timp de jumătate de an, fiind sculptate în bronz și instalate pe socluri de granit. Din grupul de autori care au lucrat la edificarea busturilor fac parte sculptorii Veaceslav Jigliţchi, Tatiana Bazarova și Dmitri Harasalov. Prezent la eveniment, sculptorul Veaceslav Jiglițchi, conducătorul grupului de autori care au lucrat la edificarea busturilor, a mulțumit conducerii USMF „Nicolae Testemițanu" pentru faptul că „a contribuit la procesul măreţ de zidire a memoriei personalităţilor notorii din sistemul sănătăţii, care și-au consacrat viaţa misiunii nobile de a trata bolnavii și de ajuta oamenii suferinzi. Fiecare membru al grupului nostru de artiști plastici a depus maximum efort pentru a crea, dăruind, prin propriul talent și dibăcie, pentru ca aceste busturi să dăinuie în veci"[15].

În anii 2017-2018, în vederea extinderii Aleii s-au investit 1,74 milioane lei[16].

Suprafața actuală nu permite o extindere a Aleii, de aceea s-a decis crearea unei comisii universitare, în frunte cu un prorector, care ar revedea criteriile de înaintare a personalităților pentru eternizarea numelui, precum și ar analiza posibilitatea amplasării busturilor în alte spații, aferente instituțiilor în cadrul cărora au activat, sau la locul de trai[17].

„Să nu-i dăm uitării pe înaintaşi!". Etalonul de acuratețe în administrare a fost raportat la autoritatea personalităților, care pe parcursul timpului au consolidat bunul nume al instituției: „Imaginea Universităţii la care au contribuit înaintaşii noştri mai mult de jumătate de secol nu trebuie să fie pătată"[18]; „Instituția noastră trăieşte cu ziua de azi şi priveşte cu încredere în viitor. Totodată, este de datoria noastră să nu-i dăm uitării pe înaintaşi!"[19].

---

[13] *Ibidem*, p. 7-10.

[14] *Aleea savanţilor şi medicilor iluştri - un obiectiv strategic realizat*, în „Medicus", nr. 9-10 (884-885), 2015, p. 3.

[15] *Noi busturi pe Aleea savanţilor şi medicilor iluştri*, în „Medicus", nr. 9-10 (915-916), 2018, p. 9.

[16] Arhiva curentă a Senatului USMF „Nicolae Testemițanu" (ACSUSMF), *Darea de seamă a rectorului din 17 octombrie 2018…*, f. 48-52.

[17] *Ibidem*, f. 50.

[18] Idem, *Darea de seamă a rectorului din 18 octombrie 2000…*, f. 12-13.

[19] Idem, *Raportul rectorului din 16 octombrie 2013...*, f. 27.

https://biblioteca-digitala.ro

Acad. Gheorghe Ghidirim, la diverse întruniri, obişnuieşte să amintească audienţei: „Mândria neamului sunt reputaţii specialişti şi marii patrioţi – nume-simbol: Nicolae Testemiţanu, fraţii Nicolae şi Vasile Anestiadi, renumiţii chirurgi Pavel Bâtcă, Eugen Maloman, Anton Spânu, Mihai Bârsan, cu care am avut onoarea să conlucrez”[20].

Memoria profesorilor-fondatori, „acei ce au stat primii la cârma ştiinţei, pedagogiei şi au crescut cadre naţionale”[21], este onorată la USMF „Nicolae Testemiţanu”. De exemplu, şedinţa Senatului Universităţii din 17 octombrie 2001 a fost consacrată centenarului de la naşterea fondatorului, primul şef al Catedrei de organizare a ocrotirii sănătăţii, actualmente Catedra de sănătate publică şi management „Nicolae Testemiţanu”, fostul adjunct al Comisarului Norodnic al Ocrotirii Sănătăţii a RSSM, medicul sanitar principal al republicii, dr. hab. în ştiinţe medicale, prof. univ. Moisei Iacob Ghehtman. Un discurs de evocare a prof. univ. Moisei Ghehtman a ţinut viceministrul Sănătăţii din Republica Moldova, şeful Catedrei de sănătate publică şi management „Nicolae Testemiţanu”, prof. univ. Dumitru Tintiuc[22].

Este un angajament în care se solicită implicarea activă a întregului colectiv al Universităţii: „De la şefii de catedre şi de la întregul cadru profesoral-didactic se cere să se acorde o atenţie cuvenită acelora care nu mai sunt printre noi, dar care au înscris pagini de glorie în istoria Universităţii, au făurit ziua de ieri a medicinei moldave. Este şi un exemplu demn de urmat pentru generaţiile tinere, un moment important în educaţia lor civică”[23]; acelaşi obiectiv serveşte şi valorificarea materialului muzeografic al Universităţii, conceptul de realizare al Aleii Savanţilor şi Medicilor Iluştri, aflat în apropierea Blocului didactic nr. 1 Leonid Cobâleanschi. La catedre se organizează expoziţii care ilustrează istoria subdiviziunii[24]. A fost înrădăcinată tradiţia de comemorare a înaintaşilor şi de eternizare a numelor lor prin sculptarea şi postarea busturilor şi basoreliefurilor pe edificiile în care au muncit sau au locuit, prin acordarea numelor unor personalităţi catedrelor, aulelor, străzilor etc.

În 1990 s-a decis ca ISMC să i se confere numele lui Nicolae Testemiţanu. În 1991, Institutul de Stat de Medicină „Nicolae Testemiţanu” din Chişinău a fost redenumit în Universitatea de Stat de Medicină „Nicolae Testemiţanu”, iar în 1996 în Universitatea de Stat de Medicină şi Farmacie „Nicolae Testemiţanu” din Republica Moldova. Modificarea denumirii a implicat şi anumite cheltuieli, fiind vorba de „schimbarea firmelor, ştampilelor, formularelor etc. Însă era vorba de principiul conţinutului Universităţii, să corespundă realităţii”[25]. Cu ocazia aniversării a 55 de ani de la fondarea instituţiei, a fost instituită Insigna „Nicolae Testemiţanu”, pregătită la Monetăria de Stat a României, cu suportul Ambasadei României în Republica Moldova[26].

La 27 iunie 2003 a fost instituită Medalia „Nicolae Testemiţanu”, care se conferă pentru merite deosebite în dezvoltarea ocrotirii sănătăţii, farmaceuticii,

---

[20] Traian Musteaţă, *Inteligenţa, eternă virtute*, în „Medicus”, nr. 4-6 (871-873), 2014, p. 10.
[21] ACSUSMF, *Procesul-verbal nr. 4 din 17 octombrie 2001 al şedinţei Senatului...*, f. 4.
[22] *Ibidem*, f. 1-2.
[23] Idem, *Raportul rectorului din 16 octombrie 2013..*,, f. 27.
[24] AUSMF „Nicolae Testemiţanu”, I. 1, D. 2.649, f. 17.
[25] *Ibidem*, D. 2.796, f. 3.
[26] *Ibidem*, f. 164-165.

https://biblioteca-digitala.ro

balneologiei, medicinei preventive şi ştiinţei medicale. Până la 28 decembrie 2010, această distincție de stat a fost acordată la 86 de persoane[27]. Conform datelor oferite de Vladimir Bogdan, şeful Serviciului distincții de stat al Aparatului Preşedintelui Republicii Moldova, până la 17 iulie 2019 medalia „Nicolae Testemițanu" a fost conferită la 158 de persoane[28].

La „Alma Mater" a fost instituită Bursa de merit „Nicolae Testemiţanu", pentru studenţi și doctoranzi. În 1991, în Blocul didactic nr. 1, de la Mălina Mică, a fost dezvelit bustul lui N. Testemițanu. La 1 ianuarie 1998, investițiile pentru bustul lui N. Testemiţanu erau estimate la 4.300 lei[29]. La 8 iunie 2011, și în curtea USMF „Nicolae Testemiţanu" a fost inaugurat un bust al lui N. Testemițanu. În baza Hotărârii nr. 220 din 23 septembrie 2016 a Parlamentului Republicii Moldova, „Cu privire la declararea anului 2017 Nicolae Testemițanu"[30] și a „Planului național de manifestări, consacrate Anului Nicolae Testemițanu", aprobat prin Hotărârea nr. 96 din 22 februarie 2017 a Guvernului Republicii Moldova[31], au fost organizate o serie de manifestări științifico-culturale, în care un rol însemnat i-a revenit USMF „Nicolae Testemițanu". În programul absolvenților USMF „Nicolae Testemițanu" este prevăzută depunerea de flori la mormântul savantului N. Testemiţanu (la Cimitirul Central)[32].

În memoria lui N. Testemiţanu mai sunt numite străzi, instituții medicale și educative din Republica Moldova. Printr-o hotărâre a Sovietului Sătesc Olănești, raionul Ștefan-Vodă, din 13 februarie 1991, spitalului și unei străzi (fosta Pirogov) din localitate le-a fost conferite numele profesorului N. Testemițanu[33]. În același an, la 25 iulie, Consiliul Municipal Chișinău a schimbat denumirea străzii Revoluției Cubaneze în strada Nicolae Testemițanu[34]. Numele profesorului Nicolae Testemițanu îl poartă și Școala din Ochiul-Alb[35], și o stradă din orașul Șoldănești.

În onoarea acad. Vasile Anestiadi, un alt fost rector al instituției, la 4 mai 2018 a fost dezvelit un basorelief, montat pe frontispiciul Blocului Morfologic al USMF „Nicolae Testemiţanu", în care savantul şi-a desfăşurat activitatea, la Catedra de morfopatologie. Sculptura a fost realizată de consăteanul lui V. Anestiadi, plasticianul şi arhitectul Leonid Popescu. În contextul evenimentului, rectorul, acad. Ion

---

[27] Silviu Andrieş-Tabac, Vladimir Bogdan, *Distincțiile de stat ale Republicii Moldova*, în vol. „Simbolurile naţionale ale Republicii Moldova", coord. şi red. şt. Silviu Andrieş-Tabac, Chişinău, Institutul de Studii Enciclopedice (Tipogr. „Bons Offices" SRL), 2011, p. 371.

[28] Mulțumim domnului dr. Silviu Andrieş-Tabac, care ne-a ajutat la documentarea materialului respectiv.

[29] AUSMF „Nicolae Testemițanu", I. 1, D. 2.922, f. 59.

[30] *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, nr. 355-359, 2016, art. 726.

[31] *Hotărâre nr. 96 din 22 februarie 2017 cu privire la aprobarea Planului național de manifestări consacrate Anului Nicolae Testemițanu*, în: http://www.legis.md/cautare/ getResults?doc_id=97837&lang=ro (accesat: 04.05.2019).

[32] Ion Mereuţă, Ion Cuvşinov, Ion Arteni, Mihai Ţurcanu, *Prin tumultul anilor ne făurim istoria... Cronica întâlnirii jubiliare a absolvenţilor Facultăţii Curative a Institutului de Stat de Medicină din Chişinău, promoția 1982*, Chişinău, 2007, p. 6.

[33] *Hotărârea Sovietului Sătesc Olănești*, în „Medicul", nr. 19 (813), 25 iunie 1991, p. 1.

[34] *La Consiliul Municipal Chișinău*, în „Medicul", nr. 20-21 (814-815), 30 august 1991, p. 3.

[35] De altfel, N. Testemițanu este apreciat drept „ambasadorul satului"; Iulian Grossu, *De Nicolo Testemimitiano: Testimonium*, Chişinu, Editura Medicina, 1997, p. 121.

https://biblioteca-digitala.ro

Ababii, a menţionat că „Vasile Anestiadi a fost reprezentantul unei generaţii de medici şi savanţi iluştri, pedagogi de o vastă rezonanţă, o generaţie care a trecut prin război, foamete şi multe nedreptăţi sociale. Această pleiadă de personalităţi remarcabile constituie mândria noastră naţională, cărora le datorăm bunul nume al Universităţii. Academicianul Vasile Anestiadi a fost fondatorul Şcolii ştiinţifice de morfopatologie din Republica Moldova, ai cărei reprezentanţi au înregistrat succese importante atât în ştiinţă, cât şi în activitatea profesională. Profesor de vocaţie, competent şi erudit, Vasile Anestiadi a cultivat studenţilor şi discipolilor săi spiritul muncii, dragostea de carte şi de cercetare ştiinţifică, dedicându-şi, practic, întreaga carieră medicinei, unde a atins toate treptele ierarhice posibile”[36].

Numele profesorilor care au făcut istorie la USMF „Nicolae Testemițanu” este fixat în diferite spații ale instituției. Prin decizia Consiliului științific din 19 mai 1995, s-a hotărât a numi Blocul nr. 1 în numele lui L. Cobâleanschi și de a instala o placă comemorativă pe acest bloc[37]. În anul 2007, aula din Blocul didactic Central, din bd. Ștefan cel Mare și Sfânt 165, este denumită în cinstea prof. univ. Petru Galețchi.

În baza demersului Facultății de Farmacie (decan Nicolae Ciobanu), la ședința Senatului din 15 octombrie 2008, s-a examinat subiectul „Despre înveșnicirea numelui Vasile Procopișin”, doctor habilitat în farmacie, profesor universitar, membru corespondent al Academiei de Științe a Moldovei. Profesorul N. Eșanu a specificat: „Sunt de acord cu conferirea numelui *Vasile Procopișin* Blocului nr. 2, unde sunt amplasate majoritatea catedrelor farmaceutice de pe str. N. Testemițanu, 22, cu instalarea basoreliefului profesorului universitar *Vasile Procopișin* pe fațadă. Vasile Procopișin a fondat Facultatea [de Farmacie] și Blocul”. Drept urmare, Senatul a decis aprobarea conferirii numelui Vasile Procopișin Centrului Farmaceutic Universitar și Catedrei de farmacie socială. Totodată, a fost înaintat un demers către Consiliul Municipal Chișinău cu privire la permisiunea de a instala basorelieful prof. univ. V. Procopișin pe fațada Centrului Farmaceutic Universitar, amplasat pe str. N. Testemițanu, 22[38]. „Centrul Farmaceutic Universitar şi Catedra de farmacie socială, ambele purtându-i numele, sunt dovada respectului, a recunoştinţei discipolilor, dar şi a prezenţei *in absentia* a redutabilului savant Vasile Procopişin”[39].

Aula din incinta Blocului auditorial din str. N. Testemiţanu 20, este denumită în anul 2010 în cinstea prof. univ. Nicolae Eşanu. Din anul 2013, numele prof. univ. Nicolae Starostenko şi al lui Victor Gheţeul îl poartă aulele reconstruite din Spitalul „Sfânta Treime” şi de la Centrul Mamei şi Copilului; numele prof. univ. Valentina Halitov îl poartă Clinica de Boli Infecţioase la Copii, iar numele prof. univ. Anton Spânu Clinica de Chirurgie a Catedrei de chirurgie nr. 1 „Nicolae Anestiadi”, amplasată în incinta spitalului „Sfântul Arhanghel Mihail”. În anul 2010, în incinta Clinicii Stomatologice Universitare a fost dezvelit un basorelief consacrat prof. univ.

---

[36] *Dezvelirea basoreliefului academicianului Vasile Anestiadi*, în „Medicus”, nr. 4-6 (910-912), 2018, p. 12.
[37] AUSMF „Nicolae Testemițanu”, I. 1, D. 2.796, f. 114.
[38] ACSUSMF, *Proces-verbal nr. 11 din 15 octombrie 2008 a Senatului USMF „Nicolae Testemițanu”*, f. 4-5.
[39] Mihail Brumărel, *Vasile Procopişin: prezenţa vie a Marelui Dispărut*, în „Revista de Ştiinţe ale Sănătăţii din Moldova”, nr. 2, 2014, p. 94.

https://biblioteca-digitala.ro

Pavel Godoroja[40]. La 2 septembrie 2013 a fost inaugurată Aula universitară „Victor Gheţeul", în incinta Institutului Mamei și Copilului. Noua aulă a fost dotată cu utilaje moderne – microfoane, sistem de sonorizare, proiector, fiind primul edificiu care corespunde standardelor europene pentru educaţie și asigură condiţii excelente pentru procesul de predare. Pentru reparaţia și amenajarea aulei au fost investiți cca. 4 milioane lei, jumătate din această sumă fiind acordată de Ministerul Sănătăţii al Republicii Moldova, iar cealaltă parte provenind din fondul extrabugetar al IP USMF „Nicolae Testemiţanu". Potrivit acad. Ion Ababii, rectorul USMF, spaţiul a fost amenajat conform celor mai moderne cerinţe. „Aici se vor desfășura și conferinţe naţionale și internaţionale în domeniul obstetricii și ginecologiei, pediatriei și chirurgiei pediatrice"[41].

Mai multe catedre poartă cu onoare numele personalităților notorii de la USMF „Nicolae Testemițanu": Catedra de chirurgie nr. 1 „Nicolae Anestiadi" (Facultatea de Medicină nr. 1); Catedra de medicină socială şi management sanitar „Nicolae Testemiţanu" (Facultatea de Medicină nr. 2); Catedra de chirurgie oro-maxilo-facială și implantologie orală „Arsenie Guțan", Catedra de propedeutică stomatologică „Pavel Godoroja", Catedra de stomatologie ortopedică „Ilarion Postolachi" (Facultatea de Stomatologie), Catedra de farmacie socială „Vasile Procopişin" (Facultatea de Farmacie).

O serie de plăci comemorative consacrate personalităților din domeniul medicinei și farmaciei sunt instalate și la catedrele universitare. La 9 septembrie 2012, în cadrul Catedrei Anatomia omului a avut loc inaugurarea plăcii comemorative a prof. univ. „Vasile Andrieș"[42]. La 18 septembrie 2012, la Catedra de anatomia omului, în legătură cu aniversarea centenarului de la nașterea prof. univ. Boris Perlin, a avut loc dezvelirea plăcii comemorative în cinstea ilustrului savant[43]. În 2014, la Catedra de histologie, citologie și embriologie a fost dezvelit un basorelief dedicat fondatorului catedrei, omului ilustru Nicolai Kuznețov, profesor universitar, personalitate notorie în domeniul medicinei. Lilian Șaptefrați, șeful Catedrei de histologie, citologie și embriologie, a accentuat că profesorul Nicolai Kuznețov face parte din „intelectualitatea poporului rus, care a adus contribuții enorme în tezaurul cultural al lumii. Este misiunea noastră să păstrăm vie memoria acestor persoane, care au îndrăgit oamenii și locurile acestei țări"[44]. În onoarea chirurgului Pavel Bâtcă, în anul 2017 a fost inaugurat un basorelief la Catedra de chirurgie nr. 2 de la Spitalul Clinic Republican[45].

Numele cadrelor profesoral-didactice de la USMF „Nicolae Testemițanu" sunt onorate și în alte instituții din Republica Moldova. Din iniţiativa colectivului Catedrei de chirurgie nr. 2 și prin decizia Senatului Universitar, Clinica de Chirurgie nr. 2 poartă numele profesorului Constantin Ţâbârnă. În 2011 a fost dezvelit un baso-

---

[40] *Întru înveşnicirea memoriei*, în „Medicus", nr. 5 (836), 2010, p. 8.
[41] *Inaugurarea unei noi aule universitare*, în „Medicus", nr. 7-8 (864-865), 2013, p. 10.
[42] *In memoriam profesorului Vasile Andrieș*, în „Medicus", nr. 5-6 (853-854), 2012, p. 12.
[43] *Nume înveșnicit în piatră al profesorului Boris Perlin*, în „Medicus", nr. 5-6 (853-854), 2012, p. 12.
[44] *Omagiu profesorului Nicolai Kuzneţov*, în „Medicus", nr. 9-10 (876-877), 2014, p. 10.
[45] *Basorelieful ilustrului chirurg Pavel Bîtcă la Spitalul Clinic Republican*, în „Medicus", nr. 1-3 (896-898), 2017, p. 11.

https://biblioteca-digitala.ro

relief consacrat lui C-tin Ţâbârnă[46]. O placă comemorativă în memoria prof. univ. Anton Spânu, laureat al Premiului Naţional, personalitate remarcabilă a chirurgiei, a fost plasată la 14 noiembrie 2013 la Spitalul Clinic Municipal „Sfântul Arhanghel Mihail"[47]. În mai 2014, la Centrul Naţional Ştiinţifico-Practic de Medicină Urgentă din Chişinău a fost dezvelit basorelieful în memoria prof. Nicolae Anestiadi, fost şef al Catedrei de chirurgie, unul dintre pilonii serviciului chirurgical autohton, cel care a trasat direcţiile principale de dezvoltare a chirurgiei din Moldova[48]. Pentru a eterniza memoria Valentinei Halitov, doctor habilitat în medicină, profesor universitar, fost şef al Catedrei de boli infecţioase la copii, cavaler al Ordinului Republicii, a fost inaugurat un basorelief la Spitalul Clinic Municipal de Boli Contagioase pentru Copii, instituţie în care a activat[49].

Un basorelief al academicianului Diomid Gherman, fost şef al Catedrei de neurologie, a fost instalat la 3 mai 2015 pe frontispiciul Institutului de Neurologie şi Neurochirurgie. Acţiunea a fost organizată de USMF „Nicolae Testemiţanu" în colaborare cu institutul în cauză, exact la un an de la decesul savantului. „Diomid Gherman este unul dintre pilonii serviciului neurologic autohton, care, de rând cu alţi colegi de breaslă, a trasat direcţiile principale de dezvoltare a neurologiei în Republica Moldova", a afirmat rectorul Ion Ababii[50]. Din 19 octombrie 2018, Institutul de Neurologie şi Neurochirurgie poartă numele acad. Diomid Gherman[51].

O altă formă de conservare a memoriei înaintaşilor ţine de edificarea unor monumente comemorative în spaţiul nativ sau la fostul domiciliu. Basorelieful profesorului universitar Eugen Popuşoi, personalitate notorie în domeniul managementului sănătăţii publice din Republica Moldova, a fost plasat la intrarea în blocul în care a locuit savantul, în sectorul Râşcani din Chişinău. Dezvelirea solemnă a lucrării sculptate a avut loc la 18 septembrie 2013[52].

La 14 ianuarie 2015, a fost dezvelită placa comemorativă consacrată publicistului Ion Stici. Placa a fost instalată pe clădirea în care a locuit jurnalistul cca. 35 de ani şi a fost realizată la iniţiativa USMF „Nicolae Testemiţanu", cu susţinerea Uniunii Jurnaliştilor din Republica Moldova şi a Uniunii Jurnaliştilor din România (Filiala Basarabia). Multe dintre lucrările sale au fost consacrate medicinei, iar o serie de cărţi şi articole publicistice se păstrează în colecţia BŞM. Rectorul USMF „Nicolae Testemiţanu" avea să menţioneze: „În persoana regretatului Ion Stici am avut un bun cronicar al activităţii universitare. Se integrase în viaţa Universităţii într-atât, că a devenit un membru al acestei familii. A pătruns, în profunzime, fenomenul medicinei prin intermediul personalităţilor notorii din domeniu, care au fost protagonişti ai

[46] Tr. Musteaţă, *Basorelief in memoriam profesorului Constantin Ţâbârnă*, în „Medicus", nr. 5-6 (845-846), 2011, p. 7.

[47] *Basorelieful prof. Anton Spînu la SCM „Sf. Arhanghel Mihail"*, în „Medicus", nr. 9-10 (866-867), 2013, p. 10.

[48] *In memoriam profesorul Nicolae Anestiadi*, în „Medicus", nr. 4-6 (871-873), 2014, p. 10.

[49] *În amintirea profesorului Valentina Halitov*, în „Medicus", nr. 4-6 (871-873), 2014, p. 10.

[50] *Academicianul Diomid Gherman - înveşnicit pe un basorelief*, în „Medicus", nr. 4-6 (881-883), 2015, p. 11.

[51] *Institutul de Neurologie şi Neurochirurgie „Diomid Gherman": 60 de ani. Realizări şi perspective. Album şi memorii*", resp. de ed. Grigore Zapuhlîh, Veronica Adamachi, Chişinău, Tipografia Centrală, 2018, p. 33.

[52] *Înveşnicirea memoriei în piatră*, în „Medicus", nr. 9-10 (866-867), 2013, p. 10.

https://biblioteca-digitala.ro

scrierilor sale. Îi sunt recunoscător pentru tot ce a făcut pentru instituţia noastră, dar, în special, pentru cartea dedicată satului meu natal, Ochiul Alb, precum și cea intitulată *Nicolae Testemiţanu - stejar viguros al neamului*"[53].

În luna septembrie 2015 două busturi, care aparţin rectorului L. Cobâleanschi și chirurgului Anton Spânu, au fost inaugurate în localitatea lor de baștină – satul Baraboi, raionul Donduşeni. Iniţiativa a aparţinut Asociaţiei Obștești „Baraboienii", fiind realizată în parteneriat cu administraţia publică locală. La 20 aprilie 2016 a fost inaugurată o placă comemorativă în memoria medicului emerit Chiril Draganiuc, pe clădirea unde a locuit, situată pe str. S. Lazo, colț cu str. 31 August 1989 din Chișinău[54]. La Universitate s-a înrădăcinat o tradiție frumoasă, de omagiere a profesorilor universitari – șefi de catedre, la vârsta de 70 de ani, fiind instituită colecția „Savanți-medici Ilușțri"[55]. O altă formă de a scoate în evidență personalitățile consacrate o constituie organizarea manifestărilor științifice[56].

Există un transfer inteligent de generații, cu un profund accent umanistic, care iese în evidență la diferite manifestări socioculturale și socioprofesionale ale USMF „Nicolae Testemițanu", inclusiv la finalizarea studiilor universitare. Pentru tinerii specialiști, generația cu experiență constituie un bun exemplu de urmat, iar cei cu o bogată experiență profesională le doresc discipolilor săi să-i depășească. De exemplu, în zilele de 12-13 iunie 2019, la ceremoniile de depunere a „Jurământului de medic și de farmacist", la care au participat 632 de tineri autohtoni și 298 de studenţi internaționali, Adrian Vârlan, absolventul Facultății de Farmacie, a adresat un mesaj de recunoștință dascălilor și profesorilor USMF: „Deosebite mulțumiri

---

[53] *Placă comemorativă în amintirea publicistului Ion Stici*, în „Medicus", nr. 1-3 (878-880), 2015, p. 10.

[54] *Academician Mihail Popovici. Biobibliografie...*, p. 301.

[55] Constantin Ţâbârnă, *Chirurgia ficatului: unele aspecte actuale şi de perspectivă:* (Alocuţiune aniversară), Colecţia „Savanţi-medici iluştri", Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2000, 46 p.; Vasile Cepoi, *Actualităţi în reumatologia clinică* (Alocuţiune aniversară), Colecţia „Savanţi-medici iluştri", Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2001, 64 p.; Aurel Danilov, *Actualităţi în valvulopatiile reumatismale dobândite complicate cu insuficienţă cardiacă congestivă* (Alocuţiune aniversară), Colecţia „Savanţi-medici iluştri", Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2004, 73 p.; Ion Prisacari, *Abordarea sistemică în studierea traumatismului de transport rutier în Republica Moldova [In memoriam-70],* Colecţia „Savanţi-medici iluştri", Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2005, 53 p.; Gheorghe Baciu, *Biomecanica, morfogeneza şi aspectul lezional al toracelui la acţiuni compresionale*, Colecţia „Savanţi-medici iluştri", Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2006, 42 p.; *Academician Gheorghe Ghidirim - 70. Concepţii contemporane în managementul pancreatitei acute severe,* ed.: Ion Stici, Col. „Savanţi-medici iluştri", Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2009, 99 p.; Eva Gudumac, *Fistulele intestinale la copil. Aspecte clinico-biochimice şi terapeutice,* Col. „Savanţi-medici iluştri", Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2011, 78 p.; Sofia Fleştor, *Fluoroza dentară,* Col. „Savanţi-medici iluştri", Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2012, 52 p.; Grigore Friptuleac, *Medicina omului sănătos - direcție prioritară a asistenței medicale*, Col. „Savanţi-medici iluştri, Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2013, 77 p.; Valentin Topalo, *Nervii pigmentari ai feței sinteze clinico-morfologice și de tratament*, Col. „Savanţi-medici iluştri", Chişinău, Centrul Editorial-Poligrafic Medicina, 2013, 86 p. etc.

[56] *Conferința anesteziologilor: In memoriam profesor Valeriu Ghereg*, în „Medicus", nr. 1-3 (917-919), 2019, p. 3.

https://biblioteca-digitala.ro

profesorilor – titanii unei munci colosale –, care, dincolo de teorie, ore academice, acizi, formule şi reacţii, ne-au îndrumat spre profesia mult râvnită şi ne-au determinat dragostea faţă de specificul ei. Suntem versiunea 2019 – persoane cu un set de valori bine definite, puşi în serviciul umanităţii, *deoarece medicina reprezintă iubire de oameni, dăruire și abnegație* (s.n.)”. Oleg Rogach, originar din Israel, absolvent al Facultăţii de Medicină nr. 2, a subliniat importanța acestui eveniment ce marchează sfârșitul unei călătorii captivante, începută acum șase ani: „*Ne închinăm tuturor profesorilor care ne-au îndrumat și ne-au ajutat să depășim toate obstacolele, care ne-au transmis pasiunea și dragostea pentru medicină și ne-au învățat că medicul este nu doar un profesionist în tratarea bolilor, dar reprezintă, prin personalitatea sa, și un elixir pentru suflet. Este vorba despre umanitate, moralitate, angajare și dedicare* (s.n.)”. Totodată, acad. Gh. Ghidirim a oferit „două sfaturi prețioase absolvenților, aflați la început de cale profesională, și anume, de *a nu-și uita părinții nativi, dar și pe cei spirituali* (s.n.), care, zi de zi, au pus suflet în dezvoltarea lor ca specialişti”. Potrivit conf. univ. Gheorghe Plăcintă, decanul Facultății de Medicină nr. 1, „Tot ce am știut v-am oferit, ați înțeles ce înseamnă medicina, iar acum așteptăm *să ne depășiți în competențe și în profesionalism* (s.n.)”[57].

Politica memoriei, ca strategie de identitate socială, cu aplicarea elementelor simbolice ale memoriei colective și individuale, dar și ale celei instituționale, vizează un obiectiv moral-civic – „construirea unei mărci elitare” și al unui prestigiu social. Pornind de la acest concept teoretic, constatăm faptul că, în comparație cu alte instituții de învățământ superior din Republica Moldova, la USMF „Nicolae Testemițanu” se perpetuează tradiția de promovare și de recunoaștere publică a personalităților marcante din domeniul medicinei și farmaciei.

Lista ilustrațiilor:

Fig. 1 – Cartea de Onoare și o filă din ea.

Fig. 2 – Inaugurarea Aleii Savanților și Medicilor Iluștri, 9 octombrie 2015.

Fig. 3 – Aleea Savanților și Medicilor Iluștri, 2017.

Fig. 4 – Dezvelirea plăcii memoriale Boris Șarapov, Clinica de Neurologie (str. Korolenko, 2). De la stânga la dreapta: T. Moșneaga, Iu. Kurako, D. Gherman, M. Casian; 4 iunie 1997.

Fig. 5 – Prof. univ. Natalia Gheorghiu felicitată de rectorul Ion Ababii.

Fig. 6 – Aula Victor Ghețeul, 2014.

Fig. 7 – Secvență de la o manifestare consacrată lui Nicolae Testemițanu, 21 iunie 2017.

---

[57] *„Mulțumim, Alma Mater!” au exclamat, cu recunoștință, absolvenții Universității, promoția 2019*, în „Medicus”, nr. 10-12 (920-922), 2019, p. 2.

https://biblioteca-digitala.ro

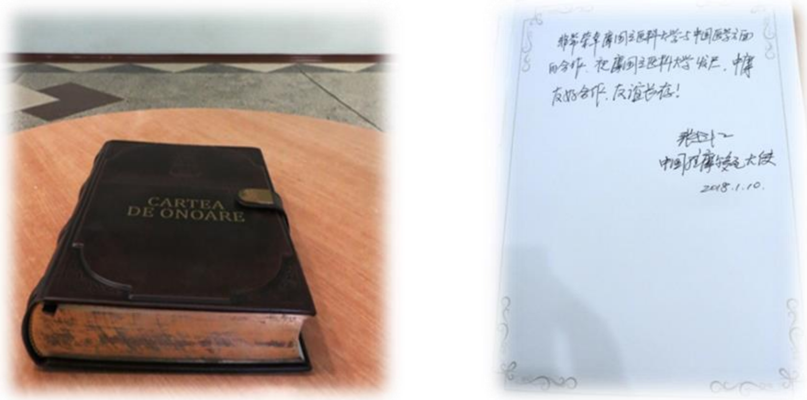

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4 **Fig. 5**

Fig. 6

Fig. 7

RECENZII

REVIEWS

https://biblioteca-digitala.ro

https://biblioteca-digitala.ro

Anatol Petrencu, ***Rusia, 2019: „Acesta a fost un an greu...” [“Это был тяжелый год...”]***, Chișinău, Tipografia Balacron, 2020, 296 p., ISBN:978-9975-66-689-3.

Prezenta monografie a doctorului habilitat în științe istorice, profesor universitar Anatol Petrencu, este rodul unei aprofundate analize și cercetări a politicii interne și externe a Federației Ruse în 2019, catalogată drept mare putere mondială, văzută la propriu și tratată obiectiv prin prisma unui istoric. Este raportată la gravele evenimente interne cu care se confruntă societatea rusă și metodele de înlăturare a lor, contrapusă cu propaganda ideologică și justețea politicii promovate de actuala guvernare în formarea noii gândiri, menirea căreia este de îndoctrinare a maselor prin convingerea, impunerea și acceptarea normelor de moralitate pentru societatea acaparată de actuala guvernare.

Lucrarea cuprinde abrevieri, introducere, două părți fiecare a câte patru capitole, considerații finale, bibliografie selectivă, 12 anexe, rezumate în limbile rusă și engleză, indice de nume.

În **Introducere** (p. 7-18), autorul expune actualitatea temei, scopul monografiei și sarcinile problemei, care reies din interesul generat de Federația Rusă la nivelul politicului și a politicilor promovate. Se referă asupra impactului acestei politici pentru statele vecine Ucraina, Belarus, Georgia și mai ales asupra locuitorilor din Republica Moldova. Viziunile autorului sunt sprijinite de exemple de analiză și comparație cu politica reală promovată de Federația Rusă în lume și în Republica Moldova, realizate de specialiștii în geopolitică precum Jean-Sylvestre Mongrenier, Oleg Serebrian, Cristian Chirca (p. 14), ca sursă fiind utilizate studiile istorice, documentele politice, lucrările documentate la fața locului, atât ale autorilor din țară, cât și de peste hotare, cum ar fi: Orlando Figes, Thierry Wolton, Marian Voicu.

Unele anexe prezentate de către distinsul istoric vin să întregească istoriografia problemei tratată în monografie cu patru recenzii la cărțile apărute în 2018-2019. Cartea „În urma lui Putin”, „После Путина”, a lui Constantin Dolgov, un susținător și înflăcărat adept al președintelui Federației Ruse, vine să completeze și să întregească unele aspecte și decizii întreprinse de administrația rusă și de însăși V. Putin în toți acești ani de guvernare (Anexa 1, p. 214-222).

Alexandru-Horațiu Frișcu, în „Comunismul între utopie și delir”, ne prezintă o istorie ilustrată a comunismului într-o altă abordare, făcând o incursiune în istoria Rusiei țariste și sovietice, evidențiind mai multe trăsături specifice rușilor (Anexa 2, p. 223-230).

Diplomatul Oleg Serebrian în monografia „Rusia la răspântie. Geoistorie, geocultură, geopolitică”, ne sugerează și îndeamnă să cunoaștem și să înțelegem mai bine ce reprezintă Federația Rusă și la ce ne putem aștepta de la ea, în condițiile actualei guvernări din Republica Moldova (Anexa 3, p. 230-239).

Orlando Figes, istoric englez, reputat specialist în istoria Rusiei, în lucrarea „Revoluția rusă. 1891-1924. Tragedia unui popor”, tradusă din engleză de Cornelia Marinescu, vorbește despre tragedia poporului rus, bântuit de evenimentele revoluționare și cele ale crizei determinate de foametea din timpul țarismului și cele legate de instalarea instituțiilor fundamentale ale regimului stalinist-sovietic după decesul lui V. Lenin (Anexa 4, p. 239-247).

Prima parte a lucrării, intitulată sugestiv „**Politica externă a insuficientului**

https://biblioteca-digitala.ro

Imperiu”, cuprinde patru capitole (p. 20-102). În primul capitol sunt expuse „raporturile Federației Ruse cu statele din imediata ei apropiere, Ucraina, Belarus, Georgia și Republica Moldova”. Relațiile dintre aceste state pornesc inițial de la opinia președintelui Federației Ruse, care „consideră faptul destrămării URSS drept o mare catastrofă a secolului XX” (p. 20). V. Putin ignoră cu desăvârșire realitățile obiective privind angajamentele internaționale, asumate anterior referitor la respectarea suveranității, independenței și integrității teritoriale a statelor europene. Politica sa lasă multe semne de întrebare. Nu-i recunoaște pe ucraineni și beloruși ca națiuni aparte, ci îi consideră mai degrabă împreună cu rușii unul și același popor. Pe un ton defăimător se implică în interpretarea istoriei și a conducerii Georgiei, distorsionând istoria popoarelor caucaziene prin recunoașterea independenței Abhaziei și a Osetiei de Sud (p. 42). Autorul remarcă, deși a semnat Uniunea Statală Rusia-Belarus, că această Uniune se confruntă cu o mulțime de probleme de ordin geo-politic, economic, comercial, financiar. Președintele A. Lukașenko este un susținător fidel al lui V. Putin atunci când are de câștigat din relațiile bilaterale și un critic dur al oponentului său atunci când relațiile țării sale sunt desconsiderate (p. 38-39). Sunt importante părerile autorului în privința relațiilor dintre Federația Rusă și Ucraina, agravate în 2014 odată cu anexarea Crimeii și instalarea regimurilor separatiste în regiunile Donbas și Lugansk, cu suportul multilateral și militar al Federației Ruse. Alegerea lui V. Zelenski, un adevărat patriot al țării sale, în calitate de președinte al Ucrainei, generează mai multe întrebări și mai puține răspunsuri referitor la normalizarea raporturilor bilaterale ruso-ucrainene (p. 22-37). Odată cu capturarea definitivă în 2019 a Republicii Moldova și impunerea oamenilor săi în posturile cheie de conducere a țării, independența politică a Republicii Moldova devine formală și lipsită de sens. Aceasta este considerată a fi cea mai incontestabilă victorie a Federației Ruse în Republica Moldova. Autorul constată că „Republica Moldova s-a dovedit a fi cea mai slabă verigă în șirul statelor ex-sovietice în ceea ce privește apărarea suveranității și independenței de stat” (p. 48).

Cele câteva documente prezentate în anexe întregesc discursul monografic al autorului cu material informativ referitor la politica de supușenie și smerenie a clasei politice de la Chișinău în frunte cu președintele I. Dodon față de tot ceea ce se dictează de la Moscova. Autorul expune în „Declarația de protest privind lichidarea de către Dodon a Muzeului Ocupației Sovietice” faptul că președintele promovează în acțiunile sale falsificarea adevărului istoric, impunând o singură modalitate de gândire despre trecut – gândirea ocupantului sovietic. Prin închiderea Muzeului Ocupației Sovietice, care relata acele crime comise de regimul comunist, se urmărește împiedicarea recuperării memoriei noastre colective, memoria victimelor regimului comunist, adică interzice definitiv de a evoca și comemora tragedia și suferințele poporului nostru (Anexa 6, p. 255-256).

Cercetătorul, în unele conversații purtate cu cetățenii, afirmă că nu va rămâne mirat când se va trece la redenumirea bulevardului „Ștefan cel Mare și Sfânt”, din centrul Chișinăului, în bulevardul „Vladimir Putin”. Precedentul caz fiind înregistrat în capitala Ceceniei, orașul Groznîi (Anexa 7, p. 256-258). Această continuitate se poate observa și în aspectul lingvistic.

În capitolul doi „Limba rusă - instrument al expansionismului”, limba rusă, una din marile limbi ale omenirii, alături de literatura rusă clasică, din valoare culturală mondială pe cale politică se transformă și devine o armă de expansiune. Servește

https://biblioteca-digitala.ro

drept pretext pentru intervenția Federației Ruse în apărarea și promovarea comunităților vorbitoare de limbă rusă, în detrimentul limbii locuitorilor în care comunitatea rusă este stabilită cu traiul. Spațiul vorbitorilor de limbă rusă devine sau este transformat în spațiul Rusiei (p. 51). Comunitatea vorbitorilor de limbă rusă din Republica Moldova promovează spiritul actual de gândire al Federației Ruse legate de istoria Rusiei, susținut în unanimitate de socialiștii lui I. Dodon, care își propun de a conserva pe cât este de posibil comunitatea rusă ca entitate distinctă. Ei nu-și propun drept scop cunoașterea și studierea istoriei, culturii și a limbii române ca limbă a poporului cu care conlocuiesc. În opinia autorului, acest fapt crează o discrepanță uriașă între comunități și o limitare în drepturi ale cetățenilor Republicii Moldova de etnie rusă (Anexa 8, p. 259-264).

Un subiect deosebit de interesant examinat de autorul monografiei în al treilea capitol, „Propaganda, rolul exclusivist al URSS în victoria asupra Germaniei”, este cel legat de atitudinea conducerii Federației Ruse față de Polonia, evidențiate prin două aspecte: conflictul diplomatic ruso-polonez de la Tirana din septembrie 2019, cu poziția Federației Ruse față de raporturile sovieto-poloneze în anii 1939-1944 (p. 61-66) și interpretările președintelui V. Putin a genezei celui de-Al Doilea Război Mondial, expuse în cadrul unei „prelegeri” în fața liderilor de state CSI din decembrie 2019 la Sankt-Petersburg. În ambele situații este remarcată poziția de soluționare a problemelor de ordin istoric (însă fără participarea istoricilor), prin prisma rolului dominant al Federației Ruse ca succesoare a URSS (p. 76). Tonalitatea și maniera de expunere a diplomatului rus și a președintelui Rusiei demonstrează un vădit caracter de superioritate față de omologii săi. În opinia lui V. Putin, vinovați de declanșarea conflictului mondial sunt tocmai guvernele occidentale prin oferirea „Carte blanche” naziștilor pentru revanșă, venind cu acuzații și în adresa statului polonez față de criza sudetă (p. 72). Autorul evidențiază mai multe teze greșite ale liderului de la Kremlin, tratate de pe poziția stalinistă, dar care nu reflectă adevărul istoric legat de un șir de evenimente din cadrul perioadei interbelice și a celui de-Al Doilea Război Mondial (p. 70-80), completat cu un document important, având o valoare istorică deosebită, „Rezoluția Parlamentului European referitoare la comemorarea a 80 de ani de la izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial și importanța memoriei istorice europene pentru viitorul Europei”, în care se stipulează că ambele regimuri totalitare, nazist și comunist, sunt recunoscute ca fiind responsabile în egală măsură de declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial, de comiterea crimelor grave împotriva umanității, de înființarea și funcționarea lagărelor de concentrare, de realizarea deportărilor (Anexa 5, p. 248-254).

În această ordine de idei au fost organizate două ședințe, Mese rotunde, cu participarea nemijlocită a autorului lucrării, desfășurate în incinta Liceului Teoretic „Gheorghe Asachi” din Chișinău, unde s-a discutat informația referitoare la neparticiparea președintelui Republicii Moldova la manifestările din Polonia cu ocazia împlinirii a 80 de ani de la declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial, expusă de dr. Anatol Țăranu. S-a constatat cu regret că „absența președintelui la solemnitățile din Polonia, este o dovadă a lipsei de cultură politică și constituie o lovitură acordată intereselor naționale ale Republicii Moldova” (Anexa 10, p. 266-267). În cea de-a doua ședință, organizată în cadrul Universității de Stat din Moldova cu genericul „80 de ani de la intrarea URSS în cel de-al Doilea Război Mondial”, la care au fost prezenți Excelența sa Bartlomiej Zdaniuk, ambasadorul Poloniei în Republica Moldova,

https://biblioteca-digitala.ro

conf. univ. dr. Sergiu Matveev, decanul Facultății de Istorie și Filosofie, profesori universitari, studenți și alte persoane interesate de eveniment, s-a discutat despre actualitatea subiectului abordat, precum și interpretările nu întotdeauna corecte și conforme adevărului, prezentate de anumite state (Anexa 9, p. 264-266).

În ultimul capitol al primei părți, „Cursa înarmării și educația populației în spirit militarist" (p. 80-102), este scos în evidență demonstrativ și deschis rolul propagandei mediatice în promovarea imaginii armatei ruse, a cursei înarmărilor cu scopul intimidării adversarilor săi reali sau imaginativi (p. 102). Expunerea centrelor industriale în cadrul unei ședințe a Consiliului de Securitate, care produc avioane militare și strategice de bombardament, a armelor de mare precizie, a mijloacelor de apărare aeriană și cosmică, cu aplicarea tehnologiilor cu intelect artificial, altă tehnică militară de război bazată pe principii fizice și complexe robotizate, vine să confirme pretenția de mare putere mondială a Federației Ruse. (p. 81-84). Autorul contrapune acestei propagande mediatice un șir de eșecuri înregistrate în diferite regiuni și unități ale armatei ruse, „militari ruși decedați în exercițiul funcțiunii" (p. 85), „catastrofa submarinului AS-12" (p. 86), „tragedia de la Severodvinsk" (p. 87), „incendii la obiectele militare" (p. 88-90), demonstrând că ceea ce se oferă la posturile de televiziune (Pervyi kanal) nu prezintă tocmai starea de spirit reală din armată.

Cercetătorul Anatol Petrencu subliniază contribuția masivă depusă de Federația Rusă la educarea tinerei generații în spiritul militarismului prin organizarea cu ocazia diferitelor date jubiliare a numeroaselor parade militare, a marșurilor pe străzile orașelor din Federația Rusă și din alte state, specificând Republica Moldova, ceea ce numesc rușii „Бессмертный полк" (Regimentul nemuritor) (p. 90). Odată cu întemeierea și promovarea taberelor, cluburilor paramilitare, autoritățile ruse încearcă să implementeze educația patriotică moștenită de la regimul totalitar comunist, începând de la vârsta fragedă. În locul comemorării militarilor căzuți în lupte, tinerii sunt antrenați în mânuirea armelor, în lupte marțiale cu scopul implantării în subconștientul cetățenilor săi a ideii că Rusia este înconjurată de dușmani și va veni timpul când ea va trebui apărată cu ajutorul armelor (p. 90-91). Autorul, spre final trasează unele concluzii generale asupra primei părți din monografie (p. 101-102).

Partea a doua a lucrării, „**Probleme interne ale Federației Ruse**" (p. 103-206), este la fel structurată în patru capitole și se referă la gravele probleme cu care s-a confruntat societatea și administrația rusă pe parcursul anului 2019. Cataclismele naturale (incendiile și inundațiile de proporții), catastrofele aviatice, avariile la diferite centre industriale, exploziile locative provocate de scurgerile de gaze naturale, numeroasele accidente stradale, au pus la grea încercare cu foarte multe semne de întrebare posibilitatea gestionării situațiilor de criză de către actuala guvernare.

În primul capitol, „Forța unei supraputeri se verifică în timpul nenorocirilor: cataclismele și factorul administrativ", autorul se întreabă ironic cu referire la numeroasele focare de incendii care au cuprins vastele teritorii din Federația Rusă: „oare nu ar fi toate aceste incendii provocate de factorul uman o formă de protest împotriva actualei guvernări?" (p. 107). Ironizări la adresa activității sociale și a societății ruse au fost discutate și expuse de cetățenii Federației Ruse pe rețelele de socializare de către renumitul actor umorist Maksim Galkin (p. 113). Incendii forestiere de proporții au fost înregistrate și în alte state ale lumii, precum Australia, Canada, SUA. Autoritățile statelor respective au depus toate eforturile, mobilizând resursele umane și materiale, pentru salvarea populației sinistrate și stingerea

https://biblioteca-digitala.ro

imediată a incendiilor. Studiul demonstrează că în unele cazuri responsabilii (guvernatorii sau administrația publică locală) din acele regiuni ale Federației Ruse nu numai că nu au intervenit la timp în stingerea incendiilor, ci dimpotrivă au considerat că e mai rentabil să fie lăsată să ardă pădurea decât să fie stinsă, „cheltuielile financiare ar fi mai mari la stingere, decât pagubele materiale de pe urma arderii” (p. 115). Ecologiștii ruși au demonstrat că în anumite locuri persoanele interesate au incendiat de bună voie locurile din taiga, unde copacii au fost tăiați în mod ilicit, stimulați cu sume de bani, 80.000 ruble, pentru provocarea incendiilor (p. 114). Din cronica incendiilor și a inundațiilor alcătuită meticulos și expusă de către distinsul istoric (p. 108-128) se creează impresia că într-o societate precum aceea din Federația Rusă numai o forță divină poate interveni și înlătura acele cataclisme naturale abătute asupra țării și soluționa acele probleme cu care se confruntă populația de rând. Această forță este întruchipată în actualul președinte V. Putin, care intervine de două ori în decurs de o lună în aceeași regiune (Irkutsk), implicându-se la fața locului în rezolvarea problemelor iscate (p. 126-140). Autorul concluzionează că în Federația Rusă legile nu sunt respectate și aplicate așa cum ar fi trebuit să funcționeze într-un stat de drept; administratorii regionali și locali se tem să ia decizii fundamentale în mod independent, și numai la intervenția directă a președintelui problemele pot fi soluționate, dar și ele parțial (p. 132-135).

În capitolul secund, „Accidente rutiere”, autorul expune în ordine cronologică numeroasele exemple de accidente rutiere înregistrate în Federația Rusă în 2019, ca de altfel și în toată lumea. Coraportate la statisticile din Federația Rusă și cele ale ONU, „în fiecare an, în accidente rutiere mor 1,35 milioane oameni sau un om la fiecare 24 de secunde” (p. 177). Atrage atenția direct asupra cauzelor frecvente ce duc la accidente soldate cu final tragic: viteza excesivă (p. 149), depășirile neasigurate și neregulamentare (p. 156), nerespectarea regulilor de circulație, în special a luminii roșii a semaforului la trecerea intersecției cu cale ferată (p. 150, 177), urcarea la volan în stare de ebrietate (p. 150, 154), starea de somnolență (p. 152) și asupra cauzelor indirecte: calitatea drumurilor (p. 177-178), calitatea și vechimea mașinilor (p. 146), iluminatul stradal (p. 151), condițiile meteo nefavorabile (p. 145). Au fost adoptate mai multe acte normative pentru diminuarea accidentelor rutiere, printre care două programe federale: „Sporirea securității transportului auto” pentru 2006-2012 și 2013-2020 (p. 177), „Legea privind accidentele rutiere comise în stare de ebrietate”, „Legea privind responsabilitatea conducătorilor auto care au comis accidente în stare de ebrietate”, care stipulează privațiune de libertate de la 7 la 12 ani, a persoanelor responsabile de accident, în caz de deces (p. 150-151). Se pare că dictonul latin „Via-vita” - „Drumul înseamnă viață” cu mare greu este aplicat în Federația Rusă.

În cel de-al treilea capitol, intitulat „Alte probleme sociale”, deși au existat și există programe de soluționare a problemelor cu care se confruntă societatea rusă, unele dintre ele, precum manifestațiile stradale, problema gunoiului menajer, problema spațiului locativ, lupta forțelor de ordine cu presupușii teroriști, nu au fost soluționate de administrația de la Kremlin nici în anii precedenți lui 2019, nici în anul supus examinării. Spre exemplu, „Reforma gunoiului în vederea adunării și prelucrării deșeurilor menagere” prin crearea unor combinate de prelucrare a gunoiului în mai multe regiuni ale țării nu a fost preluată și implementată pe întreg teritoriul statului la fel. Autorul accentuează – și suntem de acord unanim – că aceste probleme

https://biblioteca-digitala.ro

sunt actuale și pentru alte state ale lumii, inclusiv pentru cetățenii Republicii Moldova, „care pot visa frumos la venirea timpului când vom avea și noi un astfel de combinat modern” (p. 183). Un alt aspect, analizat într-o altă ordine de idei, prevede însăși conducerea de la Moscova, care a demonstrat frica și neîncrederea față de proprii săi alegători în timpul campaniei electorale pentru Duma de Stat, când sute de persoane au fost reținute, bătute, cu întocmirea dosarelor penale și condamnări la ani grei de închisoare (p. 178-181). Deși examinate selectiv de autorul lucrării, aceste probleme sunt expuse împreună. Consider că o parte din ele, spre exemplu „lupta forțelor de ordine cu presupușii teroriști”, ar fi fost de cuviință să fie expus separat, probabil într-un alt capitol, cu o examinare mai aprofundată și cu relatarea mai multor cazuri de acest gen, cum a menționat însăși autorul, urmărindu-se „rezultatul acelor percheziții, arestări, cu soarta finală a dosarelor acelor persoane” (p. 182).

Ultimul capitol este dedicat vizitelor de documentare ale autorului în cadrul unor Conferințe științifice internaționale (Anexa 12, p. 269-276) în două mari orașe cu valoare istorică, culturală și spirituală ale Federației Ruse, amplasate diametral opus din punct de vedere geografic. Orașul Velikii Novgorod, centru cultural-istoric, aflat la distanță de 193 km de Sankt-Petersburg, a stat la baza genezei istoriei Rusiei: „variagul Riurik în 862 pune bazele statalității Rusiei, iar din 1136 orașul devenea prima și unica republică de pe teritoriul Rusiei medievale” (p. 193-194). Datorită faptului că orașul nu s-a aflat sub dominația tătaro-mongolă, s-au păstrat multe monumente ale arhitecturii ruse vechi, amplasate în centrul istoric al orașului, declarat din decembrie 1992 Patrimoniu Mondial UNESCO. Oraș cu catedrale, biserici și mănăstiri ortodoxe vechi (Catedrala „Sfânta Sofia”, construită între 1045-1050, Catedrala „Nașterii Maicii Domnului”, 1117-1119, Catedrala „Sfântul Nicolai”, Mănăstirea „Antoniev”, din 1106, Biserica „Adormirii”, sec. XII, Biserica „Sfânta Paraschiva”, din sec. XIII, Biserica „Femeilor Mironosite”, Biserica „Sfântul Procopiu”, din sec. XVI), monumente istorice devenite simbol al orașului și atracție turistică, precum „O mie de ani ai Rusiei” al sculptorului Mihail Mikeșin, edificat la 1862, care reprezintă pe grupuri marile personalități ale vieții social-politice și culturale care au contribuit la glorificarea Rusiei (p. 194-196).

Al doilea oraș menționat în lucrare este Ekaterinburg, numit de autor „capitala Uralului” (p. 201). Datorită distanței geografice, este mai puțin agreat de turiști. A devenit cunoscut prin faptul că este locul unde familia țarului rus Nicolai al II-lea a fost impusă să trăiască după abdicare și masacrată la 1918 în renumita casă a inginerului Ipatiev, demolată de conducerea URSS în anul 1977. Actualmente, pe acel loc se înalță o catedrală, „Hram na krovi” (p. 199-200), iar la 17 km distanță de oraș, pe locul numit „Ganina Iama”, unde au fost aruncate cadavrele familiei Imperiale ruse, se înalță o mănăstire, în incinta căreia funcționează un muzeu al istoriei Rusiei din timpul domniei lui Nicolai al II-lea. Tot acolo au fost ridicate șapte biserici din lemn, bustul și monumentul copiilor țarului Nicolai al II-lea (p. 201). Spre deosebire de Velikii Novgorod, în orașul Ekaterinburg s-au păstrat doar monumente edificate în perioada sovietică, precum cel al lui I. Sverdlov (orașul i-a purtat numele din 1924 și până în 1991), constructorului radioului, A. Popov, V. Lenin, S. Kirov, Gh. Jukov. Pe casa din care în anii războiului sovieto-german se difuzau știrile Biroului sovietic de informații a renumitului prezentator I. Levitan a fost amplasată o placă comemorativă (p. 204), iar renumitului poet și interpret de cântece V. Vîsoțki i-a fost deschis un muzeu cu același nume, amplasat în cel mai înalt edificiu din oraș, care a intrat în

https://biblioteca-digitala.ro

Cartea Recordurilor Guinness (186 m). Acolo au fost expuse obiecte personale ale interpretului (valiza cu care a călătorit, chitara, scrisori autentice, chiar și automobilul personal restaurat „Mercedes 350W116”) (p. 202-203).

Finalul părții secunde se încheie cu unele concluzii generale trasate de autorul monografiei. Aceste concluzii nu oferă doar anumite explicații, dar contribuie la mobilizarea cititorului în căutarea de alte noi inspirații în cercetarea și înțelegerea realității istoriei contemporane ale statului și societății ruse (p. 205-206).

În „Considerații finale” este prezentată speranța și optimismul autorului referitor la existența în Federația Rusă, deși slabă, a opoziției ruse față de regimul actual; la acele caracteristici ale valorilor universale ale drepturilor omului, la progresele sociale și culturale înregistrate spre bine de către societatea rusă. Concluzionează că „2019 a fost un an greu pentru societatea rusă, dar vine un nou an, 2020, care va aduce mai multe bucurii și împliniri” (p. 210).

Lucrarea finalizează cu o bogată bibliografie selectivă (p. 211-213), cu anexele care completează textul monografiei (p. 214-276), cu rezumatele în limba rusă și limba engleză (p.277-280), cu un indice de nume, care ușurează mult munca cercetătorilor interesați (p. 281-288). Locurile vizitate și descrise în cele două orașe sunt completate cu imaginile foto color, realizate de autorul lucrării (p. 289-296).

În încheiere, constatăm că monografia semnată de Anatol Petrencu este o realizare de valoare, conținând studii ce reflectă ultimele noutăți din politica internă și externă a Federației Ruse, temeinic documentată. Conține o amplă și bogată informație de referință pentru istoria națională și universală, cu o sistematizare științifică a materialului util specialiștilor în domeniu. Oferă noi perspective de cercetare și analiză studenților facultăților de istorie, celor de la științele sociale și politice. Este recomandată nu doar specialiștilor, ci și publicului larg de cititori.

Anatol POVESTCA

https://biblioteca-digitala.ro